

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

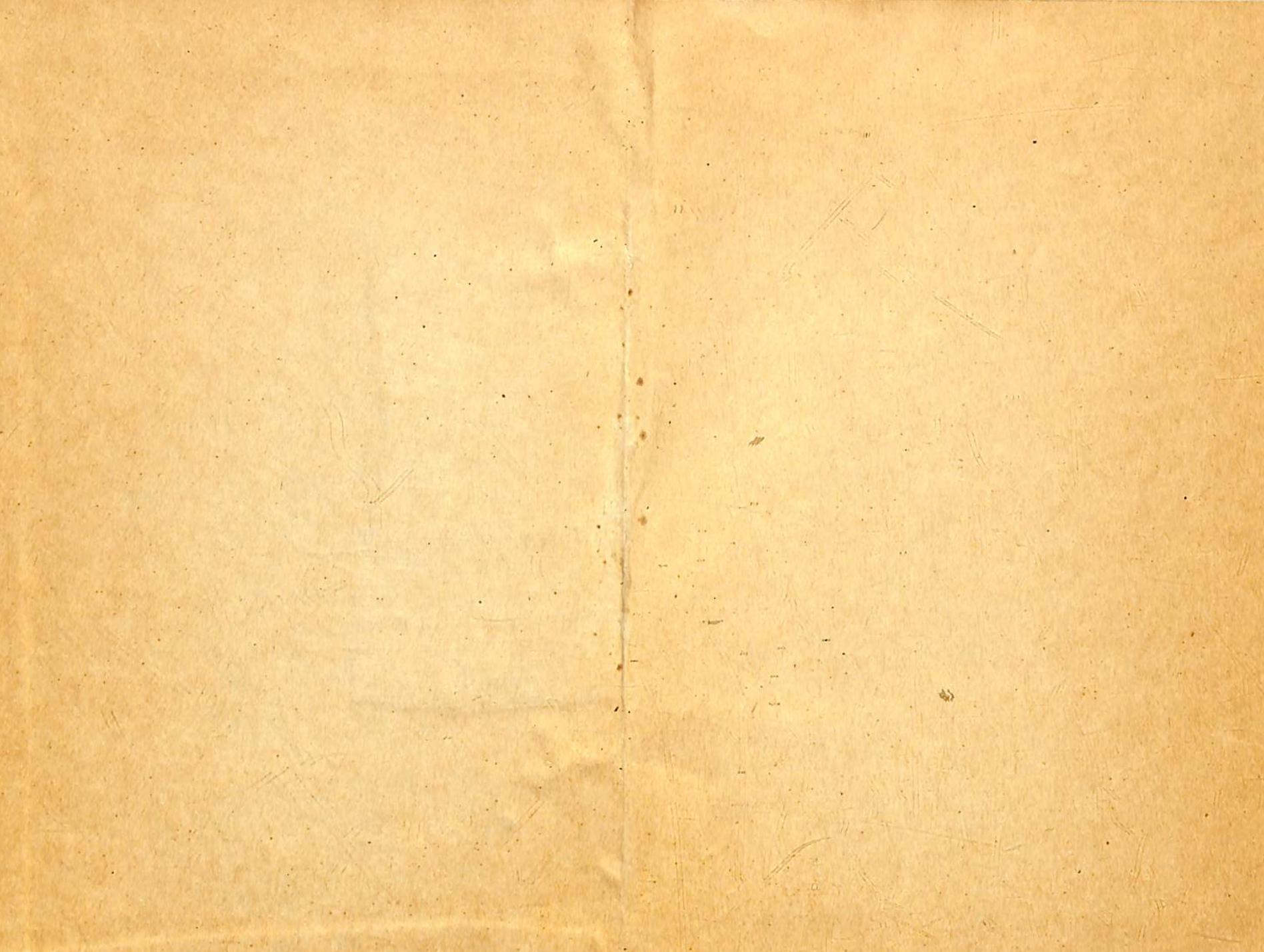
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

13900

891.99

U-22

enotat Կոնստանդուպոլս

891.99

Կ. ՄԱՍՏՈՒՅԱՆ

04 22

և

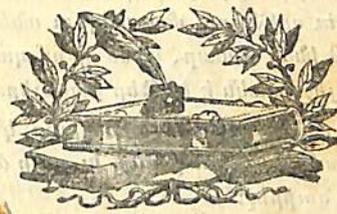
ԱՆԿԼԻԱԿԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

ԿԱՄ

ՀԱՅՈՒ ՄԸ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ

Printed in Turkey

ԶՄԵՐԵԼՆ

ՏՊԱԿՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԸՐՍ ՏԵՏԵԼԱՆ

1880

— Պարոն , ներկայ դարուս Հայն , իր քաղաքական կացութեան համեմատ , չորս հինգ տեսակ տէր և չորս հինգ աստակ դեսպան ունի ուրիշ Տէրութեանց մօտ , բայց իրօք Հայու մը դեսպանը նոյն ինքն է . ուստի կրնաք հաղորդել ինձ ձեր խօսելքը :»

Անկլիացին ծուռ ծուռ նայելէն և զիս վերէն վար չափելէն ետև ,

— Բնաւ չէի կարծեր , ըսաւ , որ այդ կերպարանքդ ունեցող անձ մը գերի լինի :

— Ա՛մուռնաք , պարոն , ըսի , որ Անկլիա ոտք կոխողն ազատ է :»

Այս պատասխանիս վրայ՝ խօսակիցս ձեռքս բռնեց և այնպէս ուժղին թոթուեց որ մի քանի բոսիկէն ետք իմն լինելն զգայի . ապա իր այցետոմսը աուաւ ինձ և խնդրեց որ միւս օր իր բնակարանն երթամ զինք գտնեմ :

Որոշեալ ժամուն՝ գացի իր բնակարանը : Պարոն Հարլէյ , այս էր նոր բարեկամիս անունն , ծրար մը բռնած ձեռքն եկաւ և ըսաւ .

— Բաւական ժամանակ կայ որ իմ մէկ բարեկամն՝ մեռնելու ժամանակ , այս թղթերու ծրարը յանձնեց ինձ , և պատուիրեց որ կարգաւ տամ : Այլ և այլ լեզուագէտներու , հնագէտներու ցոյց տուի . ոմանք ըսին թէ մեհենական գիրքեր են , այլք՝ հայերէն , մինչև անգամ Հիպոկրատէսի դեղագիրքներ են , ըսողներ եզան : Սակայն ես այս կարծիքն ունիմ որ Հայոց հին քաղաքներն գիւանէն ելած մանր մունր յիշատակագիրներ պիտի լինին . ուստի միտքս դրի ձեր դեսպանին հաղորդել :

«Այժմ՝ բացէք ծրարը նայեցէք . եթէ ձեր բանին կ'զան և օգուտ մ'ունին այդ թղթերն , կ'բաշխեմ ձեզի , այս պայմանաւ անշուշտ որ քաղելիք շահուց կէան ինձի բաժին հանէք :»

Բացի ծրարն և ինչ գտնեմ աղէկ . ձեռագիր նամակներ :

որոց մէկ մասը հայերէն և մաս մ'անկլիարէն գրուած , սակայն խառն ի խառն և կէս մը պատառած և կէս մը խանդարուած էին :

— Զարմանք են , ըսի դուռըամիտ բարեկամիս , որ իբրև հին և տարօրինակ բան մը կ'ներկայէք ինձ թղթեր որ թէև մեզի համար քիչ շատ կարեւորութիւն մ'ունին , սակայն իբրև շահագիտական գործ՝ ստակ մը չեն արժեր :

— Ուրեմն , շուտով կրակը նետեցէք , պատասխանեց Պ . Հարլէյ : Այցաւիմ որ քանի մը պահարան և քիչ շատ հոգ տարի այդ սնտաի թղթերը պահելու համար :

— Արակը նետածի և մոխիր գարձածի պէս սեպեցէք , ըսի , վասն զի պիտի հրատարակեմ այդ թղթերը :»

Ապա շնորհակալիքս յայտնեցի , և ծրարը դրպանս զնեւ լուր գուրս ելայ :

Ահա այս նամակներն աչքէ անցընելով՝ ջանացի կարգի գնել : Թուական չդտայ . բայց յիշուած դէպքերէն կարելի է որոշել թէ ո՞ր ժամանակի Հայոց կ'վերաբերին այս թղթերը : Նիւթը խառն է , և մեծ մասամբ Հայոց վրայ : Ունի նաև վիպական կապ մը , որ թէև տեղ տեղ կ'կտրի , բայց ի վերջէ կ'շարունակուի և վախճանի մը կ'յանգի :

Կան այս նամակներուն մէջ ակնարկութիւններ , անկլիական տեսակիտով կարծիքներ , որ թերևս ընթերցողին քիչ մը մութ երևին , կան նաև անաչառ դատումներ և յանդուդն տեսութիւններ որ թերևս մեր ինքնասիրութիւնը քիչ մը կ'ծեն վերաւորեն և մեր նախապաշարունակքը վրդովեն , սակայն պէտք չէ մոռնալ թէ՛ գրողներն անկլիացիներ են , որ մեր վիճակն իրենց յատուկ դիտակով կ'դիտեն ու կ'զատեն . . . :

Թէև այս նամակներն նիւթն ու գոյնն այլազան , բուն ողին հայկական է , և իրողութիւններու թաղուն յարակցութիւն մը ունի : Ուստի արժան դատեցի Հայոս ը ճակատագրէր կցել իր հին անկլիական անուան :

Printed in Turkey

ԱՆԿԼԻԱԿԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

0022500

ՆԱՄԱԿ

ՆՈՒՍՈՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. ԳՈՒԽ . . .

Առջի շաբաթ հող Լծնաօն մտող էի, բարեկամ, այս առաւոտ շողեմար զիս հոս նետեց երեք հազար մղոն տեղ ինն աւուր մէջ կտրելով: Ճամբորդութեան մը նկարագրութիւնն ընելու համար շատերը շատ մը տաղակալի թերթեր կրնան շնուլ. իսկ ես զանց կ'աւնում, մինակ այսքան ըսելով որ շողեմարի շարժումն ալ ծանր գտայ: Արդեօք ո՞ր օր մարդիկ թռչունի պէս պիտի թռին: Թուեր անշուշտ՝ Մեծն Բրիտանիա պիտի տայ աշխարհին: Այս զիտս իւր հարաւորութեան կ'վերաբերի:

Ահա փափաքիս հասայ, հայ եմ լեզուաւ և քեզ հայասիրից հայերէն գրելու առիթ ունիմ: Եթէ իմ անկլիացի լինելս չզրիտնայիր, կարծեմ որ զիս բնիկ հայու տեղ կ'ընեն զիրս կարգալուգ: Մտախոս լիովին վստահ չեմ աս բանիս վրայ, ինչու որ գրին՝ որու ետին մարդս չերևիր իրօք, որչափ վարժ լինի և յստակ գրէ, եթէ զրոյը ինձի պէս օտարազգի է, կրնայ այնպիսի նորաձև իմաստ մը, ո՞՞ մը, դարձուածք

մը յառաջ բերել՝ որ իսկոյն մատնուի: Աւր մնաց անկլիացիին որ աշխարհիս բանական կենդանիներէն էն այլանդակն է, որ կազմութեամբ և բնութեամբ ազդերու մէջ աննման երեւոյթ մ'է, որ ինչ վարագուրի ներքև մտնէ՝ մղոն մը հեռուէն իր շուքը միայն զինքը կ'մատնէ: Իր դէմքը, քալուածքը, փեղուրին ձևը, ձայնին շեշտն ու մինչև շունչը՝ զինքը ամէնուն կ'յայտնեն: Ա'ր մեր վարմունքը. որ մեր գործը օտարին կ'նմանին, նետէ անկլիացի մը միջինն մը եւրասպացիի մէջ ու հեռուէն մատով ցոյց տամ քեզ զայն: Տար զանի աշխարհիս մէկ ծայրը, և հոն ալ իւր բնական և հայրենական սովորութիւնները ու գաղափարները հետը կ'տանի: Մէկը նոր, անհպելի ու անյայտ երկիր մը դտաւ, ինչպէս Տրեք, անկլիացի է ան անշուշտ, ուրիշ մը Սառուոյեալ բեւեռը ոտք կոխեց, ինչպէս Քրանքլին, անկլիացի է. խորհուրդ մը ելած Ավիլիանոսը ձեռքբերու և նոր ու հին աշխարհը կցելութելով մը, անկլիական է այն. ընկերութիւններ կանգնեցան՝ բոլոր տիեզերքը ապակեայ սլալատի մը մէջ ամփոփելու և ներկայացընելու, ահաւոր ծովածուփ քաղաք* մ'անդունդին վրայ անկելու, անկլիացոց դրդմամբ են: Ասկէ ետև որ անկլիացիին կրնայ ըսել. «Ես առիւծս՝ երբ մասնաւոր նպատակի մը համար կովի մորթ կ'հագնիմ, կ'արտմիմ, որ բաշտ և մունչիւնս զիս երեսն կ'հանեն»: Միթէ փառք չէ՞ մի, բարեկամ, որ մարդս իր մարդկութեան և ազդութեան մէջ միշտ և ամէն ուրեք ճանչցուի: Աւելի չեն սիրեր քու անկլիական մերկութեանդ մէջ պտըտիլ ու յայտնուիլ՝ քան թէ օտարին մորթը քեզ սեպհականել, մանաւանդ երբ մորթը տաք է ու մարմնոյդ փակչիլը կ'բռնէ: Յիրաւի՝ ախորժելի վիճակ մը չէ կամաւ ասունէն անասուն դառնալ: Կան մարդիկ և ժողովուրդներ, որ քաղաքականութիւն կ'համարին անբանանալ ժամանակ մի, որու վերջը չզալով՝ նոյն քաղաքականութիւնը

* Հսկայական Լեւոյգան կամ Մեքն Արևելեան նաւը:

սովորութեան կ'փոխուի, և ՚ի հարկէ պոչերնին չեն կրնար տեսնել:

Աւտի անհոգ եղիւր, ազգային գոռոզութիւնդ թող չվիրաւորի սրհ մը զիս հայազիր տեսնելուդ: Մի վախնար, ոչ պոչ ունիմ և ոչ փափաք ստանալու: Տրդատին լեզուն խօսելուս համար անոր պէս վարազ չեմ սեպուիր: Անկլիացիի խմորը շատ պինդ ու զօրաւոր է և ուրիշ թթու խմորի մէջ անգամ զուտ և անարատ կ'մնայ: Աւելի գիւրին է ահաւոր Հիմալայա լեռը զլտորել՝ քան թէ անկլիական բնատուր ինքնասիրութիւնս՝ որ շաղուած է հայրենասիրութեանս հետ՝ ջնջել: Ազդերու մէջ առջի անգամ չէ որ կ'թափառիմ, ինչպէս որ գիտես, ու այս հեղուն նպատակս ուսումնական խուզարկութիւն մ'է, զոր վարը պիտի բացատրեմ:

Յոյները յոյն շեղողին բարբարոս կ'անուանէին և անորմէ հեռու կ'կենային, սակայն մնէ աւելի ազգասէր չէին: Մենք օտար ազգերը չենք ատեր, այլ զանոնք կ'քննենք, ինչպէս բուսաբանը տունկերը, որպէս զի եթէ մեզի անծանօթ բնական յառկութիւն մը, պիտոյք մը, փափաք մը անոնց մէջ գտնենք՝ անկէ օգուտ քաղենք: Մեր հայրենիքը մեծ կորուստ մը չլրեր թէ որ ինծի պէսներ թողուն ելնեն և տար աշխարհ երթան: Իր կառավարութեան անիւր դարձնող արժանաւոր և ընտիր անձինք ունի իր ծոցը: Իր իրաւունքը և ազատութիւնը սրաշտպանելու համար ախոյաններ չեն պակսիր հոն: Եւ միթէ երբ հեռուն ալ գանուիմ և ձերունի Անկլիայի յիշատակները և սկզբունքները սիրտս պահեմ, ինչ ձեռնարկութիւն ու գործ որ ընեմ՝ միշտ իմ ազատ հայրենի աշխարհիս համար աշխատած չեմ լինիր: Անկլիացի մը աշխարհաշըջիկ լինելէն առաջ՝ մարդ կ'լինի, անկլիացի կ'լինի, ու ինչ ձիդ, ինչ քրտինք որ թափէ, ինչ արիական գործողութիւններ որ ընէ, անոնց օգտաւէտ աղբիւրէն բղխածը կ'երթայ բրիտանական մեծութիւնը և բարբութիւնը կ'աւատացնէ: Քանի քանի սոսկականներ իրենց քաջութեան և

հանձարի զօրութեամբ, աննկուն յանդգնութեամբ մեր մայրենի երկրին ազդեցութեան և աշխարհակալութեան տարածելուն պատճառ շեղան։ Տասն հազարաց նահանջը, Թեբամպիլէի գործը, սին և հասարակ բաներ կ'ընեն անոնց շահատակութեանց քով։ **Մեր մայրերը փոխանակ սպարապի կնիկան պատուէրը տալու մեզ թէ «Թշնամիլիգ յաղթէ, ու թո՛ղ վահանդ լինի կամ յաղթական գահը կամ զազազ» կ'ըսեն, «Ձեր հայրենիքն են ձեր սանտուն և պաշտպանը ու աշխարհ ձեր աստղերը, մտէք հոն. ձեր ազատական արի և արդար գործերը արձազանք պիտի ասն մեր սրտին և պատմութեան մէջ, դացէք»։** Եւ ահա Գուք մը, անյաղթ նաւապետ, աշխարհիս շրջանը կ'կտարէ։ Հիւստըն մը՝ Ամբրիկեան հիւսիսը ու նոր նոր շախիդներ կ'գտնէ։ Լորտ-Քլայվ մը՝ ափ մը դունդով բոլոր Հնդկաստանի ահ կ'ազդէ։ Վիլիսկսդըն՝ Ափրիկէի խորերը կ'ըմբռնէ։ Բայց բարեկամ, ինքնապարծութիւն չլինի բնելու ես, ուստի է որ ուրիշ ազգեր այս մեր ազատասիրութեան, անվիհերութեան, գործունէութեան վրայ կ'զարմանան։ Պատասխանդ կ'ըզակեմ. անոնք մեզի պէն չեն գաստարակալիր պիտի բնես։ **Ասան զի ընտիր կամ թիւր գաստարակութեան համեմատ մարդ՝ մարդ մեծ ու քաջ կ'լինի. կամ ստորին, վատ ու անբան. այս գիտեմ, սակայն չկայ մեր հողին մէջ նոյն դրդիւնն զատ զրդիւ մը որ զմեզ անդուլ հոյակապ գործերու մէջէ։** **Կարծեմ, փոքր ինչ մեր երկրին գիրքը, մեր կառավարութեան դրութիւնն ու մանաւանդ մեր հետաքրքիր և ինքնավստահ հողին կ'զրդեն զմեզ դուրս նետուելու, գծուարութիւններու գիմադրու լինելու լով Անկիլայի նոր նոր դուռներ, նաւահանդիսաներ բանալու առևտուրին համար. ազատութեան շունչն ազգերու մէջ սփռելու և ամեն բանի էութիւնը ու պատճառը գննելու։ Իսկ այս ամէն պատճառները շահամիրութեան ոգին կ'ստակէ, ու այս ոգին է որ անմիտ մարդիկ իբր նախախնդ մեր երեսին կ'ասան։** **Քր մարդս, որչափ վեհ լինի կոչումը, որչափ սուս-**

քինական լինի գործը, շահու կամ փառասիրութեան չնայիր աշխարհին մէջ։ Անտարակոյս, երբ Նիւզըն մը մոլորակներուն օրէնքը կ'գտնէ, Ապլիլէոս ճշմարտութեան զոհ և Ապելար սիրոյ նահատակ կ'լինին, իսկական շահէ աւելի վսեմ նպատակ մը՝ իմաստասիրութեան և անմահութեան սէրն ունին իրենց հրապոյր. բայց դարձեալ անոնց արդասիքը մեր երախտադիտութիւնը և յարգը չեն դրաւեր, և անկէ մարդուս միտքը ու սիրտը վաստակ մը չեն ընէր։ **Եւ ինչ են վաստակաւոր և լուսաւոր միտ, այլ միայն դալիք կանոնաւոր գործողութիւններու ազբի բն ու պահապանը, ուստի և անոնց յաջողութիւնը և արդիւնաւորութիւնը։**

Հիմա չկարծես որ ես ալ Լեւանորի* աշտարակին և Այա Սօֆիին մօտ լինելով՝ մեծ բան մը պիտի ընեմ, և մեր բեբեկի հայրենակիցներու կարգը (որոց դովեսար ընելը աւելորդ էր, ու միայն ախորժեկի՝ ազգային հպարտութեանս՝ որ հայ լեզուին նորաձև բողին տակ կ'ըթարչի), չկարծես, կ'ըսեմ, որ անոնց կարգը դասուելու փառասիրութիւնն ունիմ այսուղեւորութեանս մէջ։

Հետաքրքրութեանէ ծագած անշուք ձեռնարկութիւն մ'է իմ, որովհետեւ իրարու կ'խոստովանինք որ երբեմն այլանդակ տեսիլներու հիւանդութիւնը կ'ըսնէ զմեզ։ Չես ծիծաղիր վրաս, յո սամ, թէ որ համառօտ բայտարեմ քեզ այս առաջին նամակիս մէջ նպատակս։

Յիբախ ոչ բաղդ, ոչ փիլիսոփայական քար, ոչ ոսկեղեղմն** և ոչ Կրօ*** մը դանելու արշաւեցի այս կողմերը։ Սակայն կ'վանամ որ անոնցմէ աւելի դժուարադիտ բան մը

* Գրքը Գուրեմի։
 ** Առասպելը կ'ըսէ թէ Հայաստանի հիւսիսային դրին, Ապլիս, սակիւն քաղաքը Լիւի մը Գրեմուտի լով Գուստն մը շատ յոյներու գլխին անցած այն երկիրը Գնաց յետոյ յիշելու։
 *** Լեւանորի սիրտանին։

չդառնայ փնտռածս, թէ և պատմութեան մէջ սկիզբ և տեղ մ'ունի: Հայկայ թողնե՛ր եկայ աստ որոնելու, բարեկամ, ու թէ և ինչպէս Ասորեստանցիք, քաղդէացիք, Հռոմայեցիք անհետ են եղեր ժամանակին փլատակներուն տակ, նոյնպէս հայերն ալ անոնց վիճակակից լինելնին կ'երևակայեմ, սակայն երբ Անկլիա, քանի մը զրբի մէջ կենդանի հայու նշոյլներ աչքիս զարկին, հարցուփորձ ըրի և իմացայ որ մանաւանդ Պօլիս գունդ գունդ կ'շարժին ու շատեր ալ շունչ կ'առնուն կ'տան եղեր: Զարմանքս տարաւ. վասն զի պատմութեանց և Հայաստանի մէջ Հայերուն մասունքը և ոսկորտիքը զննելու ատեննիս, անոնց յարութիւնը ո՛վ ներդործեց: Եթէ այս յարութիւնը ստոյգ է, այսուհետև ուրիշ յարութեանց ալ պիտի հաւատամ: Ուստի ես որ քէմպըրիճի համալսարանին առաջին հայագէտ աշակերտն ելայ քեզի հետ, ես որ նոյն ազգին գրականութիւնը ու պատմութիւնը քիչ շատ լլցեր եմ, ու հիմա վարժելու համար լեզուսին կ'մրոտեմ, պէտք է որ այս մասին զիտցածս և սորվածս փորձով ստուգեմ: Կայ ազգ մ'որ մեզի չափ դործ ու փորձ տեսնել ուզէ որ համոզուի, մանաւանդ հին պատմական իրաց մասին, որոց յետին աստիճան զգուշութեամբ հաւատ ընծայել պարտ է: Մի շատ առասպելներ, որ իրարմէ օրինակուած են, ու նորութեան արժէքն անգամ չունին, իբր զուտ պատմութիւն տգէտ մարդիկ կ'կլլին: Հայու բերնէն իր կենդանի լեզուն լսել, անոր սովորութիւնները և բարքը զննել, անորմէ թէ՛ հին և թէ՛ այժմեան Հայաստանի վրայ տեղեկութիւններ քաղել՝ միթէ բաւական միջոց մը չէ՞ մեր տոացած խել մը մութ հմտութիւններու լոյս բերելու: Վասն զի պատմութիւն ըսածդ պատկեր մ'է, որ մարդկան և անձից գոյնը՝ նսեմ կամ խիստ փայլուն՝ կ'ընծայէ, և նոյնը քիչ կամ շատ ըմբռնելի է մտաց աչքին, նկարչին կողմնասիրութեան կամ ճշմարտասիրութեան համեմատ:

Սահայն երբ բուն խել գիտուածներուն հիղինակներն մեր

աչքին առջև առնու՛նք, իսկոյն՝ պատկերին հետ համեմատելով կ'որոշենք ճշմարիտը: Արդ՝ որովհետև հայեր ճանչելու հետաքրքրութիւնն ունիմ և անոնց հետ միայն պատմութեան մէջ տեսնուեր եմ, ինչու անձամբ իրենց բնատիպ պատկերը չփրնուեմ, քանի որ շնչաւոր էակներ են ցարդ, կ'ըսեն: Այս հետաքրքրութեանս զլիսաւոր դրդիչներէն մէկն ալ եղաւ հայու բնութեան մերինին հետ մասամբ նմանութիւն գտնելս, չէ՛ թէ կ'իսամբրկ, հիւղի տակ ու որսորդութեամբ ապրելու և անտառներու մէջ պտըտելու ատեննիս, այլ մեր նոր կացութիւնը անոնց հինին հետ բաղդատելով: Վասն զի մենք վայրի մորթ հագած՝ կաղնի պաշտած ժամանակ՝ անոնք մետաքսի ու գոհարի մէջ կ'ժփային, պալատներ կ'բնակէին, տաճարներ ու թատրոններ ունէին, ու աւելի ընտիր էակ մը՝ արևը կ'պաշտէին: Թէպէտև մեզի պէս ծովային ժողովուրդ մը չէր հայը, սակայն իր ցամաքային վաճառականութիւնը մինչև Հնդկաստան կ'տարածէր, և պատմութեան կ'իմանանք որ անոնց բնութիւնը, ընտանեկան և քաղաքական կեանքը մերինէն շատ հեռու չէին: Հայք չարբաշ, հուժկու, աշխատասէր, ճարպիկ ու ծանր մարդիկ են եղեր, ու միայն մեր երկայնամտութենէն, միաբանասիրութենէն և հնարագիտութենէն զուրկ ու հետևապէս ալ շատ հեշտիւ օտար (արիւնոուշտ իշխաններու լծին տակ մտեր են) Հայ տանտէր մը մեր ճշն-Պոլսէն ինչ տարբերութիւն ունէր: Իբրև նահապետ՝ ընտանեաց և տան տիրելով, իրեններուն սէրն ու վստահութիւնը զբաւելով՝ հարկին միանգամայն օրէնսդիր, դատաւոր և զօրական կ'կանգնէր. ու եթէ ինքնասիրութիւնը շուտ մը բռնէր, առանց հասարակաց օգուտը մտածելու, իր տան մէջ՝ որ դղեակն էր, կ'փակուէր: Երբ Հայաստան աշխարհը զատ զատ նախարարութիւններու բաժնուած՝ ու թագաւորին իշխանութիւնը անոնց ազդեցութենէն բնականապէս չափաւորած կ'տեսնենք, մեր կալուածական դրութեան մէկ տեսակը, մեր նորմաններուն տիրապետութիւնը միտքերնիս չիյնամ: Վաղարշակ

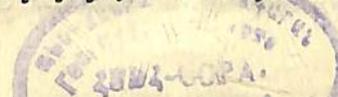
Պարթևին ըրածը մեր Արևելեամ Գաղթողին դրեթէ օրինակն է : Առաջինը իւր հետը Հայաստան բերած խել մը զինակից իշխաններու բաժնեց նոյն երկրին գեղեցիկ նահանգները , վերջինը իրեն Նորմանտայի զօրականներուն՝ Անկլիան : Այս ստոյգ է՝ որ լուսաւորութեան եւանդը ու ազատութեան ողին ժողովրդին յետին աստիճաններուն մէջ մտած չլինելով , կարող չեն եղեր ժամանակին հետ մեղի պէս ազգային ատեաններ և ժողովներ հաստատելու , իրենց իրաւունքը , շահը , անկախութիւնը պաշտպանելու : ներքին քաղաքային կռիւներուն վերջ տալով՝ արտաքին ասոյատակութիւններու դէմ պատերազմելու : Այլ մեծագոյն մասն՝ որ հետզհետէ որս ինկեր էր դաս մը արտօնակալ և բռնասէր մարդկան , այս է՝ իշխան , նախարար և կրօնաւոր , վերջի ժամանակները մանաւանդ իրարու ձեռքէ յափշտակելու ճիգ կ'ընէին ժողովուրդը , իբր թէ նոյն հայրենեաց գտակ , նոյն Հայկայ ծնունդը չլինէին : Իրաւ է որ հայ ազգէն աւելի հոյակապ ժողովուրդներ գերեզման ինկան : Ո՛ր են Հռոմայեցիքը , ո՛ր են Արքեղոնացիք : Հռոմ ծեր քահանայի մը բաժին ինկաւ . Անիբալին ստուերը անասրաններու մէջ կ'ընտափառի , իսկ հայը որ անոնցմէ հին է , կենդանի մնայ : Ինչպէս մարդիկ , նոյնպէս պետութիւններ իրարու կ'յաջորդեն , սակայն այն պետութիւնը որ կ'ծնի , կ'տարածի , կ'փայլի և մարդկային ազգին իր պատմութիւնը թողլէն ետև՝ ժամանակին փոշիին տակ անհետ կ'ընտափառի , մարդիօրէն մտածելով՝ բնական շրջանը կատարած է , կ'ըսենք , ու մեր ուշագրութեան արժանի : Իսկ երբ ազգ մը մահուան կ'մտաի , ու չորս գիւն՝ ըստ մասին իր անգրող շուրթներն զազաններու ճանկին տակ ինկած՝ վերջին ժամուն կ'նայիս որ քանի գլուխը կարեն , եօթնադիսիսան հրէշին պէս նոր մը տեղը կ'ընէ , արեան և արտաստաց հեղեղներու մէջէն կ'ընէ կ'կանդնի , ու դարէ դար մինչև մեր օրը կ'հասնի , հայրենական ժառանգութենէն թափուր , իրաւ , ու միայն անոր բեկորները ու մասունքը շաղկած , այն ատեն

նոյն ազգին վրայ ոչ միայն հիանալ , այլ նաև Նախախնամութեան զազանի վճիռներուն մէջ նոյն ազգին պաշտօնը և առաքելութիւնը ազգայ մէջ չկատարուած սեպել պարտ է : Ահա այսպիսի ազգի մը սերունդը տեսնելը կ'արժէ , կարծեմ . ու Թովմաս առաքելին պէս՝ անոր վէրքը շոշափելու եկայ որ հաւտամ : Թող մէկդի այն կարեւորութիւնը՝ որ ունի արդէն հնասերներուն աչքին , Արարատը , Ազամին եղեմը , Նոյն տասանը անոր ծոցը գտնուելուն : Ղւանս զի այսպիսի հնութիւններու վրայ ազգի մը պարծանքը ու գոյութիւնը չեն կայանար , զանոնք պատուելու է առանց քննելու : Կարծեմ թէ հայերուն երևակայութեան բոժոժներն են անոնք , որ մինակ ականջի թերևս զարնեն , առանց միտք համոզելու : Ազգ մը ճանչելու համար նաուր կամ լեռի մը երկայնութիւնը չափելով չլինիր , անոր բարուց , հիմնարկութիւններու , գործերու , հանձարի մէջ փնտուելու է հոգին : Եւ այս՝ անոր մէջ ապրելով և տեսնելով կ'լինի :

2909

Բայց դեռ նոր հասայ , փշոտ մրոտ նստայ քեզ գրելու ու տեղէս թնտալու սիրտս չուզեր , մանաւանդ այս զմայլելի Պօսֆօրի տեսարանէս զատուելու , որ հայլիի պէս առջևս կ'փայլի : Թարապիւս կ'գտնուիմ , բարեկամ , կամ լաւ ևս ըսեմ , մարգարէին հինգերորդ երկինքը , այս հեշտութիւններու օրօրոցը , ուր որ բոլոր զգայմունքս և երևակայութիւնս կ'օրօրին , և աչքս 'ի զուր կ'ջնայ զրկել այս օձաձև նեղուցը , կանանչաւէտ բլուրները , ծովեղերեայ պարտէզները՝ որոնք կարծես թէ օդին մէջ գոյնզգոյն նշոյլներ արձակելով կ'ծածանին : Սակայն սրչափ պայծառ լինի քու երկինքդ , ո՛ր Պիզանդինն , սրչափ սքանչելի թուի քու բնական դերքդ , չեմ՝ փոխեր քու արևից հետ Ալպիոնի մշուշը՝ որուն ետին վառող քաղաքակրթութեան ջրհր միտք և հոգի կը լուսաւորէ , մինչպեւ քուկդ երազներու և մեղկութեան կ'տանի :

Հերիք լեզու թափեցի . այս է մեր սովորութիւնը , երբ իրարու մօտ ենք ափ 'ի բերան կ'մնանք , վասն զի մեր վար-

մուսքը կ'իստին, իսկ հեռանալով շատախօս կ'դառնանք :
Տուր ինձ լուր Անդղիայի վրայ, Բարձրի բայուրիլը կ'մօտի :
ինչ խնդիրներ պիտի յուզուին այս տարի :

Գնահ տես նաև իմ սիրական Լիլիա (Շուշան) ու սիրտն
առ, վասն զի գիտեմ որ իմ մեկնիլը իրեն շատ ծանր եկաւ :
բայց ինչօրուտ, եթէ այդ տեղ ալ դանուէի՝ ծնողացը կա-
մակորութեան և սնափառութեան հետ գլուխ պիտի չկրնա-
յի ելնել և միշտ բաժնուած պիտի մնայինք : Լօրտի մը օ-
րէնքը ոսկին է, մեր սիրտերը միայն անկեղծ սիրով կ'վա-
ռին :

Խնդրեմ զիս անգիր մի թողուր : Հայոց վրայ խորհրդա-
ծուծիւն մը, լուր մը յօժարամիտ կ'ընդունիմ՝ քեզմէ : Ուս-
տի աջակից գտնուէ իմ նպատակիս : Ապահովեմ որ հետս
պիտի գայիր, թէ որ առաջույ միտքս քեզ յայտնէի :

Ընդունէ սրտագին բարեկերպ :

ՆԱՄԱԿ Բ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լծնորն . . .

Բարեկամ, գիրդ առի, արևելեան հով, հայերէն ոճ ու
անկլիական ողի կ'բուրէ : Նոր կ'իմանամ ուղևորութեանդ բուն
նպատակը, զոր արդարացընելու համար որքան լեզու թա-
փեր ես : Միթէ ակն յայտնի բան մի փաստի կարօտ ու զար-

մանալի է : Հիանալին մեր Հոպսն* է որ մարդուս հողին շար-
ժական մեքենայի մը կ'ուզէ փոխել, որպէս զի ամէն բունա-
ւոր ուղածին պէս դայն լարէ ու գործածէ : Մարդուս վա-
յել է ճշմարտութիւն փնտուել, դիտցածը կատարելագործել
և զժուարութենէ չընկրկիլ : Որչափ որ քեզի չափ հետաքր-
քիր չեմ նոր հայու մը ինչ լինելը հասկընալու, քանի որ
հինին վրայ ալ խիստ որոշ տեսիլներ չունիմ, դարձեալ
ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ քեզի օգնելու խուզարկութեանցդ
մէջ, տեսնելով որ հպարտութիւնս պիտի չկրնամ ձգել
հայադէտ պատգամ կոչուիլ յԱնկլիա և պարծիլ, ու նոյն մի-
ջոցին չգիտնալ որ Եւրոպայի կեդրոնը հայկազուններ կ'գտնուին :
Ես ալ քեզի հետ կ'զարմանամ մեր ադիտութեան վրայ այս
մասին : Յանցանքը որո՞ւ է . թէ որ ըստ մասին մերը, մեծ
մասամբ հայուն է : Փոքր ինչ մերն է կ'ըսեմ, վասն զի մեր
անթիւ անձնական ու իսկակաւ գործերն ու ինքնահամարութիւնը
չեն թողուր մեզ աննշան բաներու ուշադիր լինելու, թէ և
վարժարանը ուսեր ենք թէ Բրուտոս ինչո՞ւ կեսարը սպաննեց,
թէ Տիմոսթենէս ինչպէ՞ս յորդորեց Աթենացիքը Փիլիպպոսի
դէմ, և թէ Արամ ինչ քաղաքականութեան կը հետևէր :
Հին պատմական եղելութիւնները ուշի ուշով կ'ընենք ու մեծ
կ'համարինք այն ազգը՝ որուն ազգեցութիւնը մինչև մեր օրը
կ'ներգործէ : Թէ աստուածներէ իջնէ և թէ դեներէ, կոր-
ծանման ժամը զարկա՞ւ, զիրքը կ'գոցենք, աւերակներուն վրայ
տապանադիրը կ'կարդանք, ու խրատ առնլէն ետև մնաս բա-
րև կ'ըսենք, առանց դառնալու ու նայելու որ մեռելին շուն-
չը դեռ վրան է ու գլուխը շիրմէն դուրս է հաներ : Իսկ
միւս կողմէն աւելի մեղադրելին հայն է, որ չչարժիր, չկան-
չեր, մեր աչքին չիրեիր, և կարծես թէ երկխառաք հրեշ-
տակի մը կ'սպասէ օր զինք խոր վիրապէն հանէ : Լարոնա-

* Կ'էրևի թէ հաս Վապո երևելի Հոպս փլիստոպային կ'ափսարիէ, որ
ժողովրդան կարողութեան վերջ հարստով կեցաւ :

ցիք անգամ մեզի ծանօթ են, հիւսիսէն վար մուշտակ և ձուկ կ'գոկեն մեզ: Առկիատու խորշերէն Համբլի դոռն Եւրոպա արձապանդ կ'արձակէ և մեր համակրութիւնը և ուշադրութիւնը կ'շարժէ: Միթէ պարտաւոր ենք շարունակ ճրագ և սպեղանի 'ի ձեռին կիսամեռ դիակներ փնտռել ու դարման սատարել: Հին ազգի մը ձայնը պատմութիւնն է, իսկ 'նորինն' իր գործերը: Ի՞նչպէս հնարաւոր է որ մի հայ ազգ գտնուի ու ողջ լինի: Ա՛րեւի որ արդի հայը, տարօրէն առաքինութեան աէ՛ր, բոյսերու կեանքը կ'ապրի: Վասն զի կամ ես ակննջ ու աչք, կամ նա լեզու չունի, չունի ձայն ու գործ 'յՆւրոպա, չունի աթոռիկ մը ազգաց կաճառին մէջ: Արդեօք Հայկայ ուրուակա՞նն երեցաւ երազդ, միթէ հի՛ր մ'է հայն որ սխալ գուռ զարկաւ ու ազգերու դրան սեմին վրայ նստաւ. միթէ գերի մ'է շղթայի արժանի. ի՞նչ է ինդրեմ, ժամ մ'առաջ նկարագրէ ինձ այդ էակը:

Մեծ կարեւորութիւն կ'տաս գու այն ազգին որ կ'գլորի ու նորէն կ'կանգնի: Այո՛, երբ վերջի կանգնումը առաջինին պէս փառաւոր գառնայ, ապա թէ ոչ 'ոյն ազգը շատ կ'մնասի թէ իր նախնի համբաւին ու մեծութեանը մասին և թէ մեր համարումին կողմէն: Աւստի լաւագոյն կ'սեպեմ որ ազգ մի պարձանաց գաղաթը հաննելէն ետեւ առօք փառօք կործանի, անդիմադրելի պարագաներէ ստիպեալ անհետ մարի, քան թէ շքեղ անցեալէ մ'ետեւ անփոյթ ու հաշմ թափառի ներկային մէջ, աղքատիկ ազրի ու ազգաց գուռը մուրայ: Վասն զի հիները մեր աչքին իբր դիւցազունք կ'երևին, թէ և նոյն անուան աւելի արժանիներ կ'գտնուին այս պահուս մեր երկիրն և ուրիշ տեղեր: Թամանակը խոշորացոյց մ'է, որ քանի հեռանայ, մեր երեակայութեան առջև հասարակ բաներու անգամ, խոշոր, փայլուն ու խորհրդաւոր գոյն մը կ'ընծայէ: Ասկէ դատ՝ ամեն դար իր յատուկ և յարմար մարդիկն ունեցեր է: Երբ աշխարհ գեւ սոլայ էր, անոր յառաջադիմութեան միջոցներն անսաշ ու սահմանաւոր էին.

մինչդեռ հիմն անհամար են և դերագոյն: Մեծն Վարդան, ստուգիւ մեծ մարդ է, թէ որ այսօր դար և մեզի դէմ խաչակիր մը հաներ՝ խիստ պղտիկ մարդ մը կ'գառնար: Այս դարուս մէջ Գէլ մը, Փրանքլին մը, Ուօշինկլին մի պէտք է լինի, որպէս զի մեծութիւնը պահէ: Աւստի եթէ հայը, զոր քննելու սկսար, դարուս լուսաւորութեան և քաղաքակրթութեան հետ չքալէր, նոր բան մը հաղորդած չես լինիր ինձ՝ եթէ ըսես թէ նոյն հայը, Տիգրանայ, Տրդատայ և Վարազատայ որդին է միայն: Հիմա Տրդատայ մի ձեռամբ երկու ցուլերու եղջիւրը թափող ոյժը իրեն թաղաւորութիւն մի շահել տալու առիթ մը չէր լիներ. վասն զի՛ շողի և բարոյական զորութիւն ունինք, և ոչ սրտեայ և քաջամարտիկ Վարազգատ մի արիւարար ձի աշտանակելուն՝ կայսեր մը շնորհն ու Հայաստանի գահը պիտի ստանար, վասն զի՛ ահա մեր Բաւմբուզն ու Տէրպին քաջ որսորդներ են, ու ասոնց նմանները փոսի ու բլրակներու վրայէն ամհհի ձիով ցատկելուն համար չէ որ Բարձրաբլին մէջ աթոռ և մեծ աղլեցութիւն ունին: Այս բարձր աստիճանն աւելի իրենց մտաւորական հանգամանայ ու հայրենասիրական հողույն պարտաւոր են: Իրաւի կ'խոստովանիմ նաև որ կ'սիրեմ այն ազգը որ թէ և թշուառ, ներքին արժողութիւն, անսպաշար զլուխ, կորովի բնութիւն մ'ունի, միաբան սիրով կանգնելու ճիղ կ'ըմպէ և ինքն իւր ճամբան կ'յարդարէ և առաջ կ'քալէ:

Աւրեմն եթէ հայդ իր հայրենական բնութեան հետ շողեր է նաև դարուս հողին, ազատասիրութիւնը և յառաջադէմ կանգնելու կարողութիւնները, ան ատեն կ'ընամ ըսել քեզի հետ որ նախախնամութիւնը զինքն ապագայի և առաքելութեան մի սահմանած է աշխարհիս մէջ: Իսկ այս առաքելութիւնը ինչպէս կ'կատարէ ազգ մը եթէ ոչ տար ազգաց վրայ թէ նիւթական և թէ բարոյական աղղեցութիւն մի, իրաւունք մի, անոնց հետ յարաբերութիւն մի ստանալով: Ազգերու հրապարակին մէջ ամէն մէկն իր որոշ գրողակով կ'մանէ:

իր սեպհական վաճառքը հոն կ'ըբերէ, հարկը կ'վճարէ, քաղաքականութեան համբարին ու փոխարէն անուն, կայութիւն ու իր հաստատ գոյութեան երաշխաւորութիւններ կ'ընդունի: Ինչ նոր սկզբունք, ինչ նոր գիւտ, ինչ գործի հնարած, ինչ տոհմական առաքինութիւն, ինչ ինքնահնար ճարտարութեան արդասիքը բերած ունի հայդ նոյն ընդհանուր առեւին առջև*:

Ո՞ր ժողովրդեան սրտին մէջ կ'տիրէ, ո՞ր դահլիճին մէջ անունը կ'իշխուի, ո՞ր ընկերական վիճակի, ո՞ր քաղաքական դաշանց մէջ կշիռ մ'ունի, ցյուր ինձ ասոնց մէկ նշմարանքը, փորձը, և խկոյն գլուխ կ'ծռեմ գրածի:

Չեմ ուրանար որ հին հայը իրեն շրջակայ ազգերուն վրայ փոքր 'ի շատէ ազդեցութիւն բանեցուցած է թէ լեզուի, թէ զինու, թէ վաճառականութեան և թէ իրեն լուսաւորութեան զօրութեամբ: Ինչպէս մենք Յունաստանէն և Հռոմէն, անտարակոյս նոյնպէս և Պարսիկք, Վիրք, Աղուանք անորմէ շատ բան ուսած են: Խորենացին իրաւամբ կ'գոչէ որ «Հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն էր այն»: Վեհագոյն չէ թէ պատերազմական փառաց մէջ, որ ժամ մի միայն փայլեցաւ, չէ թէ մարտիրոսներու և նահատակներու արեան համար, որ ընդհանուր եկեղեցիին խորանը մաքրեց, առանց Հայաստանը բոլորվին աղատելու, այլ հայոց բարոյական բարուց, անոնց առ հայրենի աշխարհն տածած անշէջ սիրոյն համար, այլ ո՞ր զիտէ, թերեւս նաև արևադաշտական մատենադրութեան մասին, այլ և այլ մեհեմաններու մէջ փակեալ, և զոր քրիստոնէական եռանդ մը հրոյ ճարակ տուաւ, հայ ազգին մէկ թեւը կտրեց ու անոր արմատը քակեց: Արեւելք էր մարդկութեան օրորոցը և բանաստեղծութեան աշխարհը, և միթէ հայք պիտի չունենային իրենց Պինտարոսը, Հոմերոսը. Պլա-

* Աւուր շատ բան կ'իմարէ հայէն իւր անկէական բարբոթութենէն ու քեռ ոնոր արխանալէ վերտերը շնանէր:

տոն մը չելա՞ն անոնց մէջ. անշուշտ ունէին, և երբ Խորենացին հին երգերէ, առասպելներէ քանի մը հատ ու կոտոր կ'իշխէ՞ վկայ է խօսքիս: Սակայն դարձեալ այս ամէնը, և ինչ գրաւոր դանձեր որ դասուն հայուն ձեռքը, իր արժանաւորութեան վաւերագիրը չեն սեպուիր՝ թէ որ անոնց ճակատը ներկայ դարուս գրոշմը չկոխէ: Ենթադրէ թէ Արշակունի մը Մասիսէն փրթելով գայ առ քեզ մէկ ձեռքը Նոյայ տապանէն կտրած փայտ մի, և միւսը պատառուն ծիրանի մը ու քու նպաստդ խնդրէ, միթէ չե՞ս դառնար անոր ըսելու. «Պարոն, քու հարցդ պանծալի պատմութիւնը գիտեմ ու կ'յարդեմ, դուն ինչ կ'արժես հիմա, հայրենասիրութեանդ և արժանաւորութեանդ փորձը տուր հիմա ինձ, ու անկէ ետև թերեւս իմ նպաստիս իրաւունք մի ստանաս»: Նոյնպէս է և ամբողջ ազգի մը համար: Հաղար տարի հնուտի և պատուած արքունական ծիրանին հաղին ու դուռ դուռ մուրայ ասեղ մի գանելու՝ դարձեալ անօգուտ է, և ոչ դերձան կ'տանք անոր, քանի որ ինքը նոր ծիրանի հաղուտ մը կտրելու միջոց մը և կարելու ասեղը չունի: Ուստի հայը ներկայ դարուս մէջ ինչ վիճակի և ճամբու մէջ է այն կը հարցնեմ. միթէ ճակատագրի կ'հաստայ՝ թէ ոչ սպառնին շինելու կ'յուսայ և դէթ իր վրայ ազդութեան նշան մ'ունի:

Վրնամ՝ ըսել թէ՛ մարդիկ նոյն շրջանի մէջ՝ նոյն լեզուն, նոյն կրօնը, նոյն արհեստը ունենալուն համար միայն ազգ մը չեն կազմեր: Ահա քեզ Ամբրիկայիք որ թէ և մեր կրօնը գրեթէ կ'աւանդին, մեր լեզուն կ'խօսին, որ աւելին է մեր զարմէն ելած՝ մեր զաւակներն են, սակայն իրօք, որքան Հնդկիլ՝ այնքան անոնք մեզի աննման են, թող իրենց արմատայեալ ատելութիւնն մեզի դէմ, և որ մեր լորտ Զեդամին բունասեր քաղաքականութենէն ծագեցաւ: Ուրեմն ազգութիւն մ'աւելի էական և հաստատուն պայմաններու վրայ պէտք է որ հիմնուի: Անոնց ազդիւրը պէտք է մարդուս սեպհական բնութեան մէջ փնտռել: Ա՛ն բաւական մեծկակ ժողովուրդ մը միւնոյն

հողի մէջ նոյն տոհմէ եղած, քննէ անոր թէ նիւթական կազմութեամբը, թէ բարոյական յատկութիւնները, նշանակէ անոր հողին, բարբը, կենսավարութեան կերպը, ընտանեկան և քաղաքական կեանքը և կացութիւնը, անոր հանդէսները, խողերը մինչև նախապաշարմունքը, կարգաւ անոր դրակա- նութիւնը և պատմութիւնը. բաղդատէ զանոնք ուրիշ ազդի մը հանդամանաց հետ, թէ որ զանազանութիւն գտար, ըսել է թէ այն ժողովուրդը, ինչպէս անհատ մի բազմութեան մէջ, իր որոշ կերպարանքը և նշաններն ունի ժողովրդաց մէջ ու մի որոշ ազդ կոչուելու արժանի է: Իսկ նախակարգ կ'դասուի ազդաց մէջ երբ իր ամէն պարպաւորութիւններուն հաւասարիմ գտնուի, թէ ընտանեկան, թէ կրօնական և թէ ընկերական. երբ լուսաւոր դաստիարակութեան պատղները վայելէ, արդար օրինաց և իշխանութեան տակ կառավարուի, իր հայրենի աշխարհը, իր գոյութիւնը, ազատութիւնը, իր բաւուրքը պաշտպանելու համար յետին ճիւղը թափէ ու բո- լոր ուժովը զինի չարագէտ ու թշնամական յարձակումներու դէմ: Ստուգիւ այն ատեն նոյն ազդը գործով ցոյց կ'տայ որ մի գեղեցիկ ապագայի կ'դիմէ:

Թէև Բարլեհիւն բացման ժամանակ կայ, արդէն դուրսը թէ ակումբներու, թէ լրագիրներու և թէ տուններու մէջ լորտ, վաճառական, կին ու սպասաւոր կ'խօսին այն խնդիր- ներու վրայ որ այն մեծ ատեանին մէջ վիճաբանութեան նիւթ պիտի լինին: Անկլիացին պարտ կ'սեպէ ոչ միայն աւանդին գոր- ծերու ազատօրէն պարագիլ, այլ և քաղաքականին՝ որ սեր- ախ կապուած է շահուցը հետ: Չկայ խնդիր մ'որ նախ հա- սարակաց կարծիքն չգրուէ, չյուզի, չգտուի ազդային խոր- հրդարանը չեղած: Անբազր է անի՝ որու կացութիւնը չնե- րէր, և վատ՝ երբ կամաւ կ'հրաժարի իր երկրին քաղաքական գործերուն մասնակց լինելէն: Ինչ անուն տանք այն ազգին որ հողին, կամքը, մարմինը մարդու մը յանձնած է, ու ա- նոր ոտքը կ'սողայ, կամ գաւազանէն երկն չելով՝ կամ ոսկիէ,

չքանչանէ հրապուրուելով և կամ իւր դանդաղութենէն: Ժիբ- սինները* անոնցմէ աւելի յարգ ունին, դոնէ ազատ օդ կ'ծեն:

Գեղանի Լիլիգ գացի տեսնելու, շատ փոխուած գտայ, և կարծեմ թէ բան մի անցած է ձեր մէջը, իզմէ ինչու կ'պահես: Ամէն անգամ զիս տեսնելուն զքեզ տեսածի պէս կ'լինէր, բայց այս հեղուն՝ պաղ կերպարանք մը դասեց ու արտում էր: Գիրդ շուտ մը աչքէ անցուց ու ըսաւ, «Ու- րեմն պարոն Նելսոն բոլորովին հայ է զարձեր ու այնքան հոգը հատեր՝ որ մի աննշան ազդի փշրանքը գտնելու ելեր է, երբ ինք ուրիշի հողին կ'փշրէ»: Պատրաստ կեցիր, փոթո- րիկ մը պիտի փրթի զլիսիդ, զի Լիլիին անոյշ աչքերուն մէջ ամպ մը, կայծակ մը տեսայ:

Շատ կան ըսելիք, սակայն նամակի սահմանէն դուրս ել- նելն ձանձրոյթ տալ է: Գրելիքս կ'դուշակես. մենք քու լուրերուդ անհամբեր սպասելով կ'սպասենք, ո՛վ Պիզանդ- եան Անաքարսիս:

002560

ՆԱՄԱԿ Գ

ՆԱԼՍՈՆ Ս.Ո. Գ.ՈՒՏ

Կ. Պօլէս . . .

Բարեկամ, զարմանամ թէ ոչ ծիծաղիս պիտի եթէ խոս- տովանիմ՝ որ Թարապիսէն Կ. Պօլէս իջնելուս ու անգամ

*Գնդաներու պրոսած անուն յԱնկլիս, ուր՝ ինչպէս ասին որեւ- ճոնք գրանք հեղեղը կ'ըլին:

մի շորս դիս՝ նեղ, տղմուտ զազրալի փողոցներ, կիսափուլ ու անձև փայտէ տուններ, այլանդակ դէմքեր, աննման հագուստներ տեսնելուս՝ ապուշ մնացի, ինքզինքս Գարաիպներու մէջ կարծեցի, և քիչ մնաց որ կրկին նաւ մտնելով եկած տեղս պիտի դառնայի։ Ելիսեան դաշաէն Պլուտոնի բնակարանը իջնելուն այնքան դառն տպաւորութիւն չզգաց Տելեմաք անշուշտ, որչափ ես Պոսփօրի գեղածիծաղ տեսարանէն Ղալաթիայի մութ քարայրը մտնելուս։ Մեր Լօնտօնի Սէնդ-Վայլս անոր քով արքայութիւն է. ալ դնս մտածէ տեղոյս աղտեղութիւնը։ Սակայն իմ քաջութեանս նայէ որ համբերեցի և ասդիս անդին ալ պտոյաներ ըրի, դիտեցի։ Ստուգիլ՝ կամ մի անբան բնիկ լինելու կամ մասնաւոր նպատակ մ'ունենալու է մարդ մ'որ այս տեղ կարենայ ապրիլ։ Գիտեմ որ երևելի ճամբորդներ Արևելքի բնական շքեղութիւնը երկինք հաներ, և այս քաղաքն՝ իր չքնաղ դիրքը դիտելով՝ աշխարհիս մայրաքաղաքը լինելու արժանի սեպեր են։ Իրաւի՛ դիրքն ուր որ էր այն տեղն է։ Էին հոյսաշէն Պիզանդիոնի գետնաշարժէ փլեւէն՝ ի վեր, մինչև յոյն ձկնորսներու, Գետքէսի, Արտաշիսի, Միհրդատի և Ալեքսանդրի ժամանակ, որ հետզհետէ այս երկիրս բնակեցան, զբաւեցին, անոր ծովերը արշաւեցին, և Մեծն Կոստանդիանոսէն մինչև այսօր բնութիւնը միևնոյն հրաշալիքը և զարդը կ'պարզէ աչաց, ՚ի բնէ անտի եւրոպական փառաւոր եզերքը՝ ասիականին դաւարագեղ դէմքը և աստուածաբնակ Ուլիսոսը կ'բարեւէ. սակայն ինչ ընեմ ես երկրի մը դրսի տեսքը, երբ ներսի վին նողկալի է։ Պատկերհանին վրձինին դործն է այն սիրուն հովիտները, մարգագետինները, անուշ և վճիտ ակներն ու առուներն, որ Պօլսի շրջակայքը կ'զարգարեն, նկարել. իսկ անոր պատկերը կատարեալ ընելու համար վարմանք է որ՝ երկրացիք՝ փոխանակ ժահահոտ և վտառաղջ խոռոչներու մէջ սմբելու, զոր տուն կ'անուանեն, և անյատակ և ծուռ մուռ ճամբաներու վրայ իրենց

առքը ծեքելու և կոտորելու, ամէնքը միասին դուրս չեն թափիր ու չեն երթար Պէօյուք-Տէրէ, Կէօք-Սույու, Քէհաաւառէ և ուրիշ գեղեցիկ դաշտեր ու բլրակներ, վրաններ կանգնելու ու անոնց տակ ամառ ձմեռ բնակելու. քանի որ անփոյթ են, դէթ բնութիւնը օրինակ առնելով, քաղաքին շէնցնելու, և քանի որ մարդկութեան սլայմանները մոռնալով՝ ոչ քաղաքական և ընկերական իրաւանց վայելքն ունին և ոչ նիւթական հանդստութիւնը։ Ուրեմն պարտաւոր եմ չէ թէ բնութեան՝ այլ մարդկան ձեռակերպը քննել, վասն զի քաղքի մը պարծանքն են նախ շէնքերն, որ նոյնպէս բնակիչներուն ճարտարութեան աստիճանը կ'ցուցնեն։ Չկայ աստ նշանաւոր նոր շէնք, ու հինուց մնացորդներն ալ փոքր առ փոքր կ'իլիլին։ Ահա Յունաց ճարտարապետութեան նշխարներն. Այա-Սօփիա, որ մեր սուրբ Պօղոսի եկեղեցին հետ թէ ոչ բարձրութեամբ, հնութեամբ և գեղեցիկութեամբ կ'մրցի. փլիված պարխսպներ, որոց արդի վնասակարաներու մեծագործութիւններն ալ աւելցնելով ինչպէս մզկիթներ ու միւսքէներ, որ գոյնզգոյն տուներու մէջէն կ'բարձրանան, մի շատ արքունի ծովափնայ պալատներ, որ հմայական զօրութեամբ օր օրի Պոսփօրի եղերքը կ'շարունակեն, և կամարաշէն քարկիր շուկաներ, ահա ասոնք բոլոր Պօլսի արուեստական հարստութիւնները կ'կազմեն։ Իսկ մասնաւոր գեղիւթեան և շաշլութեան համար շինուած քէօշկերուն, որ ընդհանրապէս ծաղկաւէտ բլուրներու կատարը կ'պսակեն, համարը չկայ։ Ոչ թանդարան, ոչ ժողովարան, ոչ զբոսայտ, ոչ սակարան և ոչ բնակարան կ'տեսնեմ աստ։ Էաւանական է որ այս երկրին օրինաց դէմ է խորհիլ, լուսաւորել, վիճարանել, կանոնաւոր առևտուր ուսակ վարել ու յառաջ քալել։ Քաղաքակիրթ Եւրոպայի մի փառաւոր դուռը բունող աղոյն, քաղաքակիրթութեան յետին դառնակը նստեր, անոր բանալին վերնառաք աղանիլի մը կտուցէն կամ հազարամէկ գիշերներէն կ'սպասէ. . . .

... և դարմանք
 չեն : Ատտիլասայ և Լէնիլթիմուրի արշաւանքներէն ահն յայտ-
 նի կ'երեւի որ վրանաբնակ ու միանգամայն յաղթական ժո-
 դովրդեան մը կոխած տեղը աւերակ՝ և զազարած վայրը
 որջ զառնալէն դատ , եթէ ձեռքի սուրը , որուն տիրապե-
 տութիւնը միշտ կարճատե է մարդկային մտաց աննկուն յա-
 ուաջագիտութեան առջև , վար դնելով՝ բարեկիրթ ազգաց
 հետ չխմնրիր , ինքնիրեն կ'թթուի և այն թթուածէն կ'ծնի
 հրէշ մը , կամ ինչպէս Եգնիկ կ'ըսէ , Արհամ , որ իր մօր
 որովայնը ծածկելով յանկարծ դուրս կ'ցատակի ու Որմզդին
 լուսաւոր տիրապետութիւնը ժամ մը կ'պղտորէ : Լաւ կ'ըսէ
 Թոզվիլ* թէ մշտնջենաւոր անիշխանութեան և ինքնակամ դե-
 րութեան մէջ տասանող ժողովուրդ մը պէտք է որ իր սովո-
 բութիւնները և օրէնքը նորոգէ և կամ կորստի : Թէպէտե
 իմ նպատակս քաղաքական չէ , կարող ես ինքնին զանազա-
 նել թէ այս գեղեցիկ երկրիս յետագէմ վիճակը բնակիչ-
 ներուն թմբութեանէն ու սոյիտութեանէն կ'ծագի թէ ոչ կա-
 ուավաղութեան մեքենայէն , որու մի քանի թեւերը քրիստո-
 նէից ձեռքն են . եթէ ըսեմ միայն՝ որ (տէրութեան գրու-
 թիւնը Յանսայն երկդէմ գլխուն կ'նմանի՝ որու մէկ երեսը
 դէպ աւցեալն , աստուածաշնտալան իշխանութեան , երկնա-
 տուր և իորհրդաւոր օրինաց կ'նայի , անմեկնելի վճիռներ ,
 շնորհաբաշխութիւն , արտօնութիւն , հարստահարութիւն ,
 կրակ ու բոց կ'փչէ , մարդուս էն նուիրական իրաւանց , այն
 է կենաց , պատուոյն , ստացուածքին ապահովութիւնն՝ իբրև
 առաստիւրբանութիւն կ'ըսէ , ստութիւնը իբրև արգարութիւն ,
 ազիտութիւնը և շողմարարութիւնը իբրև արժանաւորու-
 թիւն , իսկ մոլի տիրապիւրութիւնը իբրև առաքելական առա-
 քինութիւն կ'նկատէ : Միւս երեսը՝ ակամայ դէպ ներկան՝ խո-

* Գաղղիացի պատմագիր , որ շատ անտանի է Լ. Պրիլիան հասարակ-
 ականութեան վրայ՝ գրած գործերը :

ժողովով և ահուգողով կ'նայի արդի լուսաւորութեան , յա-
 ուաջագիտութեան և հարկին պահանջած նորոգութիւններու
 բռնի հպատակիլը , աչքը պինդ կ'դոյէ հեռուն արևմտեան
 հորիզոնին վրայ մշտաւառ քաղաքակրթութեան Փարոսին
 առջև , բերանը անէծքի՝ կարգայ զայնով առողին , միտքը հնար
 ու նենգ կ'հնարէ որ անոր ճառագայթներուն դէմ՝ մաքա-
 ուի , և դեռ նոր կ'երագէ որ մարդս հոգի , կամք և իրա-
 ւունք կրնայ ունենալ : Իսկ այն զլուխը չունի երես ու աչք
 ապաղային համար , այլ ճակատագրական մութ ամպերու մէջ
 կ'թաւայլի և ամէն ճիգը կ'թափէ որ անցելոյն մէջ ապրի : >
 Իբրև է նաև որ երբ մէկ կողմէ յայտիտի անհեթեթ գլուխ
 կ'տեսնեմ , և միւս կողմէ՝ մի անուշ կլիմա , շուայլ բնու-
 թիւն , բերրի երկիր , սակայն մարդկային կեանքը աժան , կա-
 լուածքը անստոյգ , շահու գուները մի քանի մնասլաճառնե-
 րու ձեռքը , նենգութիւնն ու անկարգութիւնը միշտ կանոնա-
 ւոր , ՚ի հարկէ և ընդհանրապէս կ'զուշակեմ որ մարդիկ
 անգործ և թոյլ մի կէսնք կ'վարեն , ճարտարութեամբ ա-
 նոնց բերքը և արդիւնքը առատացնելու շէն աշխատիր , այլ
 ամէն բան բողբին կ'թողուն : Ասկայն և թէ յանկարծ անկ-
 լիացիքս աստ՝ և այս ժողովուրդը այդ տեղ փոխադրուին ,
 մենք մեր սովորական պիտոյքը և անհասնում փափաքը շա-
 տայրնելու համար իսկոյն գործի կ'սկսէինք , ու նախ մեր ի-
 բրաւունքը պաշտպանող օրէնքներ հաստատելէն ետև , մեր
 պարտաւորութիւնը կ'կատարէինք . հողէն , ջուրէն , օդէն ամ-
 բաւ զանձեր կրնայինք քաշել , նաև բոլոր աշխարհի պիտոյքն
 հոգալու ջանալ , մի միայն մեր հնարապիտութեան կէտը՝ ի
 գործ դնելով՝ քանի որ աստ բնութիւնը մերինին պէս ապա-
 շնորհ չէ : Իսկ ասոնք մեր գործարաններուն և հսկայական
 մեքենայից առջև իբրև շնչաւոր թզուկներ պիտի ապուշ
 մնային , և գժուարին չէ գուշակել թէ մեր հարստութեանց
 գործիքներուն զիրկն որչափ ժամանակ պիտի կրնային ողջ
 մնալ :

Բայց բնակիչներուն դառնանք և մանաւանդ հայուն: Ա. Պօլիս անհամար ազգերու, տոհմերու բնակարանը կամ ապաստանարանն է, որոցմէ իւրաքանչիւրն իր յատուկ կրօնը, լեզուն և հնարքը գործածելու կ'նայի: Ահա մատրան քով մէկիկ մը, խաչին մօտ մահչիկը կ'տեսնես, յամբ ֆէւը, արագաշարժ փեղոյրը, բուծ ապորօշը, սրամէտ քափը, բրդեայ փարթամ խոյրը իրարու մօտ կ'տատանին: Արդարև շատ նկարագիւղ է տեսարանս և անոր օրինակը մենք Լծնտուն թատրի վրայ երբեմն կ'տեսնենք: Սակայն կարծեմ որ այս քաղաքս ալ տեսակ մը թատրոն է, ուր մէն մի ազգ իր յատուկ հագուստով սորված գերն առանձին կ'խաղայ, ու չգիտեմ որ եթէ վարագոյրը իջնէ և իրենց բնական կերպարանքով երևին, անոնցմէ ո՞րը յաղթական պսակը պիտի տանի: Արչափ որ առ երես իրարմէ տարբեր են ամէնքը, իրօք գրեթէ ամէնքը թիւրք են ՚ի ծնէ: զաստիարակութեամբ, շահասիրութեամբ կամ սովորութեամբ: Ուստի այս նոր տեսակ Բարիլոնս, հինին շքեղութենէ զուրկ, ո՞րպէս կանդուն կ'կենայ և վերին բարիութիւնը չչարժեր, ինձ չիյնար վճռել: Թերևս կան աստ քանի մ'անմեղներ, հինօրեայ աստուածապաշտ նահապետներ, որ այս խառնակաշտարակին շինութեան ոչ քար, ոչ կիր և ոչ աղիւս կ'կրեն, ուստի և Ամենակալին հուրը կ'մեղմեն ու Յոգնան մարդարէն շանթովը կ'յուզարկեն որ քիչ մ'ատեն կիտին փոքր երթայ սպասէ:

Այս նահապետները հայերը պիտի լինին անշուշտ, Հայր Աբրահամին թոռներուն պէս հանդարտօրէն հօտը կ'արածեն ու զանոնք մի նոր ու ընտրեալ ժողովուրդ կազմելու, քանանու մեղրալի երկրին գուռը ցուցնելու համար ոչ հրեշտակ ունիմ որ անոնց ձայն տամ և ոչ Մովսիսական զօրութիւն՝ որ Փարաոնի ձեռքէն ազատեմ ու վարձատրեմ: Եկու նախ որ Աստուած ալ ձանձրացաւ ժողովուրդ ընտրելէ ու Իսրայէլի ասպրախտութենէն, և թողուց որ մարդիկ իրենց բնակութեան զօրութեամբը և արիութեամբը իրենց ընկերա-

կան կայութիւնը ընտրեն. ինչպէս որ ըրին մեր օրերը յոյժք. և 1600ին ճօհն Սմիթս, լորտ Տէլավար և մանաւանդ Պրատնեան Բիւրիզաները, որ մեր հայրենիքին ամենէն ազատամիտ զաւակները բռնութենէ ազատելով՝ առին տարին ու նոր Անկլիայի Ալիզինիա ու Մասաչուսէթ աշխարհին մէջ հաստատեցին. և ինչ որ երկնային շունչը, որ միշտ մարդուս ազատ կամքին անխափան է, Մովսէսի բերնով չուզեց բռնի կատարել, նոյն դիւցազունները տարուէ տարի շահանալով մի և նոյն Աստուածաշունչ գրոց վրայ կազմեցին, հիմ բռնելով զանոնք իրենց նոր հայրենեաց սահմանադրական օրինաց և աշխատասիրութեամբ յատաջ դնալով հոն տնկեցին Ամերիկեան Միացեալ-Նահանգաց ազգութեան այն կաղնին որուն արմատը անդադար խորունկ կ'տարածի կ'ամրանայ և ճիւղերը չորս դին սաւառնելով անոնց հովանին մինչև մեր հինգած աշխարհին շուք և զտամապու երկաթասէր բռնաւորներու աջ կ'սպանայ: Սակայն ես տարբերէն լինելով՝ նախ պէտք է որ նոյն հայ մարդիկը աչօքս տեսնեմ, և վերջը եթէ ըսածիդ պէս ազատութեան արժանի են, Բէն* մի կրնայ ելնել անոնց առաջնորդելու: Անշուշտ եթէ աչք զարնելու բան մը կայ հոս, աս ժողովուրդը պիտի լինի կ'ըսէի ինքնիրենս: Ուստի՝ առանց յանձնարարական թղթի կամ կիկերոնի՝ ասդիս անդին ընկայ որ հայու դէմք գտնեմ: Ա'երևակայէի զանի բարձրապիտակ, լայն ճակատ, հաստարազուկ, Հայկին ոգովը վառ, Աշոտին պէջ երկաթ, Գաղիկին վրէժխնդրութեամբը լի և այս խառն հրօսին մէջ իբրև Աբարատեան փայլուն գոհար:

Սակայն քանի քանի վրիպեր եմ, բարեկամ, և դու ո՞րչափ իրաւունք ունիս ըսելու՝ որ հայութեան անունը կայ աշ-

* Բէն հասարակեց 1680ին Բենեյմինիոյ թեղեցիկ գաղթականութեամբ երևելի է իբրև քաղաքաշէն Երևանի, և մանաւանդ մտքաբարձութեամբ և արդարաւիրութեամբ հաւար:

խորհրդի ամեն անկիւնը, բայց ինքը չկայ . արդեօք խլուրդի պէս դեանափոր տեղուանք կ'ապրի, վասն զի որ կողմն որ զարկի, որոնն որ քսուեցայ, ինչ տունն որ դայցի. 'ի զուրնկաբարձ նշանովս կերպարան մը, 'ի զուր հայու ձայն փնտռեցի : Անկլիացիի վրայ գատելով՝ կարծէի որ հայն ալ անոր պէս առաջին տեսքին կ'ճանչցուի, սակայն հիմա կ'հասկնամ որ Արևելեան նշանաւոր գերութիւնը ամէն ժողովուրդներուն ճակատին սև աղտ մ'է կոխեր և անոնց սերմը արատեր է, ու ստի զծագրութիւնն զանազանելը գիւրին բան չէ : Այսպէս՝ այս ընդհանուր տեսութիւնս ընելէ ետև, պէտք է որ ասոր անոր զիմնմ . բարեկամներէ հրահանգ ստանամ, որպէս զի Տօն Քիչոզին պէս հեռուէն մտադածին հայ Տիւրք սինէի մը չզարնուիմ, այլ իսկականին ներկայանամ, երկար բարակ քննեմ զանի և ըստ այնմ ուրիշ անդամ նկարագրեմ քեզ անոր վիճակը :

ՆԱՄՄԱԿ Գ

ՆՍԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պոլիս . . .

Նախընթաց գրոյս մէջ տեղ չգտայ պատասխանելու Լիլի մասին գաղտնապահութեանն նետած քարիդ : Մասնաւոր զիր մը այն ակարկած սիրալիբ էակին նուիրել քաղցր է սրտիս, թէև անոր յիշատակը դառն : Ամէն ժամանակ իմ

հոգերս ծոցդ թափելով սփոփում գտած եմ, ու եթէ այս պարագայիս քանի մը մանր արկածներ սիրոյս վրայ լուիկանցայ, պատճառ . կան ցաւեր որ սրտակից մ'անգամ չկրնար մեղմել, և անոնց խոստովանութիւնն ընելը ոչ միայն հպարտութեանս կ'զպչէր, այլ և հոգւոյս ակարութիւնը պիտի յայտնէր : Անկլիացի մը՝ լաւ գիտես որ բան դործ չընէր անգագար հառաչել, և ինչ կարելիէր աղէտից տակ իյնայ՝ լուրջայն անոնց դէմ ցմահ կ'կռուի : Բայց սրովհետև առնուեր ես իմ լուրթեանս մասին, համառօտ ու պարզ պատմեմ քեզ սիրոյս՝ մանաւանդ վերջին պարագաները, առանց քննէ մտի թարութիւն ու գարման խնդրելու :

Լեհաստանէն, այս թշուառ քաջերու հայրենիքէն դարձիս՝ Լօնտոն Իստէէմ կոմսին յատուկ գործով մը ներկայացայ : Այնքան համարում և յարգ ստացայ անոր մօտ, որ իր տունը սկսայ երթալ դալ, և զիս իր աղգեցութեամբը մինչև Բարթէմի սնդամ՝ ընտրել տալու առաջարկեց, և ես մերժեցի : Փառասիրութեան զրդիւ մը միտքս չհրապուրեց, սակայն անոր աղջկան Լիլիին զեղեցկութեան ու շնորհներուն սիրտս անհնարին էր դոցել :

Իմ աստիճանս համեմատաբար անորմէ շատ վար էր, չունէի անունին կպած լորտ պատուանունը, չունէի զեղեր ու ազարակներ, չունէի շքանշան, այլ և այլ զծուարութիւններ առջիս կային զիտէի, բայց ունէի ճարտարութիւն ու հարուստ հոգի մ'որ անանկ կասեր կ'թողութէր և ուրիշ ազնիւ հոգիի մը կ'ուզէր կապուիլ . եթէ մեր այս հոգին ամպեր պատուելով անհուն էութեան կրնայ սրանալ անարգել, անոր էն ընտիր և շնորհալի արարածին, անուշ Լիլիին ծոցը ինչու պիտի չկարենար հոգիս դադարիլ, թէև ազամանդեայ անդժեղի վանդակի մէջ անգամ պահուած կենար : Աստարեալ սրտի մը ոչ ոսկեզարդ ճակատ և ոչ ականակուռ նշաններ կան, այլ միայն ճշմարիտ սէր և առաքինութիւն : Լիլիին ոչ անբաւօժին, ազնուական տոհմին և ոչ գոհարներուն զարնուե-

ցայ, այլ անոր բարակ ու լեցուն հասակը, շուշանի պէս սպիտակ ու թարմ դէմքը, ոսկե թել մազերը, նրբաշուրթ մանրիկ և վարդադոյն բերանը երեակայութիւնս յափշտակեցին, իսկ անոր կապոյտ աչերուն անմեկնելի անուշութիւնը, սիրուն սիրատու ժպիտը և մանաւանդ տղայական անմղ պարզութեան հետ ունեցած ազնիւ լեզուն, ուղիղ դատողութիւնը, լուսաւոր միտքը և հողոյն անկեղծութիւնը սիրտս բոլորովին գրաւեցին: Նախ մեր սիրոյն թարգմանը մեր աչքերն և մեր նամակները եղան, և մեր մտերմութիւնն օր օրի կ'աւելնար և իմ վիճակիս համար անտանելի կ'դառնար: Այս անխօս սրտակցութիւնն երկու տարիէ աւելի շարունակելն անհնարին լինելով՝ վերջապէս իրարու սիրտ բացինք: Օրիորդը ապահով իսկ ինձ կասկածելի էր որ անոր ծնողքը մեր միութեան արգելք չեն լինիր: Ասան զի դիտէի որ լորսերը որքան աղատակամութիւն դասն մեր օրերը և իրենց գուռը ստորին բայց արժանաւոր անձանց բանան, դարձեալ հին ազնուապետական սովորութենէ չեն կրնար զատուիլ, և կ'կարծեն թէ արեւմտի կ'արատի եթէ անոնց հետ ինամութիւններ սկսին: Ասկէ զատ էն մեծ ընդդիմութիւնը լէտի խօսհէմէն կ'սպասէի որ արդէն իր աղջիկը բթամբա այլ տոհմիկ Տէնտի պատանիին տալու միտք ունէր: Այս ամէն գծուարութիւնները բանի աեղ չէի դնել թէ որ Ալիին գեղեցկութեան հետ քիչ մը զօրաւոր կամք ունենար: Ասան զի որչափ որ սրտով ինձ յարած էր, տեսնելով անոր անհնարին երկչոտութիւնը, առ ծնողս իւր ունեցած կ'ոյր հպատակութիւնը և լուծը թօթովելու անկարողութիւնը, գուշակեր էի որ մեր սէրը պիտի չպատկուի: Չերկարեմ, սարսքիս և պատուոյս պահանջածն ըրի և Ալիին հաւանութեամբ իմ գիտաւորութիւնս ուղղակի լորսին առաջարկեցի և իր կողակից՝ լէտի խօսհէմէն առէ այս լրբենի պատասխանը.

Պարոն Նելսոն,
 Ալիին հետ կարգուելու երազելի անդամ յանցանք է

քեզ, ուր մնաց առաջարկելը: Ան ուր է, դուն ո՞վ: Անոր երակներէն վազած արիւնը դիւցազուններէ կ'իջնէ ու վեց դարեան է, քուկ որոն մրուրն է: Այն վիհէն՝ որ զձեզ կ'զատէ՝ ցատկել կ'ուզես որ անոր հասնիս: Միթէ բաւական պատիւ չէր քեզ մեր տուն մտնել ելնելը, երես աւիր մինչև աղջիկս հրատուրելու: Սակայն զգաստացիլ, անոր չքնաղ հողին միայն արքայազնի վայել է, և արդէն նշանուած է, դուն տաղանդ և ճարտար լեզու ունենալուդ համար միայն մեր քաղաքավարութեան արժանի ես, անկէ զատ բանի մի սպասեր:

«ԼԷՏԻ ԻՍՏՉԻՄ»

Այս տոմսակը վրէժ կ'կանչէր, զրոգը իժ մ'էր, ու եթէ լորսին զրչէն ելնէր, անտարակոյս անոր արիւնովը զայն արգէն ներկեր էի: Այս բանիս վրայ սէքս սրտմտութեանս հետ զրդուեցաւ, և Ալիին ինձ զաղանի սիրտ տալով աւելի զայն արժածեց: Բայց օրիորդին երեսը տեսնել, անոր բէրնէն որոշ պատասխան մ'աւանելու միջոց չկար: Ծնողքը մեր հասողակցութիւնը բոլորովին կտրելու համար՝ առին զանի գեղ տարին: Ատեն անցաւ և յանկարծ ուրիշ գիր մը հասաւ ինձ Ալիին ձեռագրովը, որուն մէջ ինքը կ'ըսէր մօրը թէ՛ աշխարհ մէկ քով զայ՝ երբէք զիս ամուսին չընդունիր, և թէ զիս իբրև ծանօթ և չէ թէ իբրև սիրահար կ'ճանչէ: Ո՛հ, նենդութիւն, քանի միտքս զայ դողս կ'ըռնէ, այն զիրը չկրցայ լմնցնել, ինքզինքս կորուսի, վայրկեան մը առաքինութեան, սիրոյ, պատուոյ վերայ ունեցած զուտ տեսիլներս շփոթեցան մտքիս մէջ, շատ ցաւ կրեցի, բայց համբերեցի, և յաւիտեան պիտի ատէի Ալիին, թէ որ ստոյգ աղբիւրէ չիմանայի որ վերջին գրին հեղինակը ինքը չէ եղեր, այլ կ'երևի որ իրեն մօրը մեքենայութիւնն էր այն: Ինչ և է լորսի մը ճանկէն այն աղաւնին ազատելու գծուարութիւնը նկատելով՝ սիրոյս մրմունջ խեղդել ջանացի, թէ և ես ալ անոր

ծնողաց պէս պատիւս եթէ չձանչէի, ազանին դադաուկ առնուլ թռչիլը ձեռքս էր:

Հիմա կ'ընդունամ քեզ գատել թէ ինչ իրաւունքով Լիլին կրնայ փրփրիլ և որոտալ իմ դէմ: Ես պարտքս ըրի և մինակս լըբտեբու ոսկեգրահ քանակին և գարաւորնախապաշարումն ներու դէմ չէի կարող գլուխ ելնել: Գուն ալ թերևս ըսես որ Լիլին սիրող թէ և հետզ էր, ինքն ալ պարտքը կատարեց ծնողացը հրամանէն դուրս չելնելով և առաքինութիւն գործեց: Ա՛հ, թէ որ սառցիւ առաքինութիւն կ'անուանես զայն, ուրեմն այլանդակ տեսակէն է և մեր դեղադէմօրիորդներուն մեծ մասին գատեխարակութիւնը հակասական գրութեան վրայ հիմնուած կ'երևի:

Մէկ կողմէն օրինաւոր հասակի հասնելով կատարեալ ազատութիւն կ'ստանան իրենց շրջանին մէջ շարժելու: Աշխարհ ու մարդկան բնութիւնը ձանձուլու կ'ներուին, բարին ու գէշը գնահատելու կ'սորվին, ուղիղ և ընտիր անսխիւնեցող գլուխնին կ'լուսն, երեակայտ թիւննին կ'զարդարեն, ո՛չ սուտ կրօնասիրութիւն և ոչ ծագրելի և սնապարծ առաքինութիւն դասելու կ'վարժին, համեստութեան չափէն չեն խտտորիւր շողորորթութենէ կ'հեռանան, գատողութիւննին կ'մշակեն, մայրութեան, բարեպաշտութեան, հայրենասիրութեան պարտիքը կ'ուսնին, ու երբ այս ալը որ հանդամանօք զարդարուած աղջիկ մը իր փորձառութիւնը ազատութիւնը ՚ի գործ գնեցու ժամը հասնելով կ'երնէ մի շատ երիտասարդներու մէջէն ընտրութիւն մը կ'ընէ, կ'սկսի սիրել ու սիրուիլ պատուով և անկեղծօրէն և վերջապէս փոխաբը ծնողացը կը յայտնէ, քու խօսքիդ նայելով իսկոյն մայր կամ հայր, երբեմն երկուքը մէկէն, պէտք է մէջմտնեն ու ետական չնչին խորհրդով գրգեալ սուսնց իրենց զուկին երջանկութեան պայմանին ու շ գնելու ըսեն:

— «Աղջիկս, իրաւ ընտրութիւնդ հիմնաւոր է, միտքդ և սիրտդ այն նպատակին կ'գիմեն, բայց ամուսնութեան մասին

մերինը անելի ընտրելի է, ու թէ և ազատ ես դուն, բայց կամքդ ազատ չէ»:

Չէ, բարեկամ, անոնց վճիռը բնաւ արդար չէ, և օրիորդին կամքը լիովին ազատ է քանի որ արդէն իր կիրթ հոգին զայն կ'առաջնորդէ: Քանի քանի աղէտից պատճառ կ'լինիք, դուք մայրեր, եթէ այդ բունաւորութիւնը շարունակէք: Մէկ ժամու մէջ քսան տարուան դաստիարակութեան արդիւնքը կ'խորտակէք, այդ ընթացքով ձեր օրիորդին ստել, նենդել, անհաւատարմութիւն, լայրշութիւն կ'քարոզէք, առանց գիտնալու, անոր մտրին մէջամէն բարի սկզբունք կ'աւրէք, իսկ մի կարծէք որ ասկէ ետեւ ձեր կամքին պիտի հնազանդի, ո՛չ. թէ զձեզ, թէ ետեւէ ետեւ սիրելի անձինքն, և թէ առնելիք ամուսինը պիտի խաբէ, վասն զի դուք ըսիք անոր որ խաբելը ներելի է: (Ուրեմն կամ կոյր, ապուշ, անսիրտ ծնեցէք աղջիկնիդ, անոր հոգին, եթէ ունի, ճմլեցէք, աչքը հանեցէք և ձեր հաւնածին կամ լաւ ևս ըսեմ, ձեր սիրածին տուէք զանի, և կամ անհետեւութի մի լինիք, ու անոր միտքը ու սիրտը մշակելէ ետեւ, թողէք անոր ասպարէզը բաց ազատութիւնը խոհուն մտաց էն ազնիւ առաջնորդն է, մի վախնաք չեն իյնար հոն ուր որ թերևս ձեզմէ սահունք կ'ան . . . : Երբ օրիորդ մ'ուղիղ և լուսաւոր դաստիարակութեամբ զինած է, իրբև վահան փորձութեանց և մարդկային դարաննեբու աւելի անթափ կ'մնայ՝ քան թէ ան աղջիկը որ կը պակի ու շղթայի տակ կ'մաշի, կ'փախ և մինչև անոր խաւարին բոյնը մոլութիւնը կ'սպրդի շատ անգամ, և անդ գիւրին ճարակ, միամիտ որս կ'գտնէ: Չեմ իմանար ասով այն ազատութիւնը զոր թերսկիրթ ու ֆրանսուօր օրիորդ մի՞ ճօրա կարծելով իր յատուկ սեռին շրջանէն դուրս կ'զործածէ ու կէս մարդ կէս կին կ'ձևանայ, վասն զի այնպիսին երկու սեռէն դուրս հրէշ կ'համարիմ: >

< Արևելեան օրիորդաց պարզասիրութիւնը և համեստութիւնը լսած եմ, հաւատարիմ սիրուհիներ, առաքինի մայրեր, ըն-

տանեսէր տիկիներ կ'ընին, կ'ըսեն, թէ աստ սէրը բնական է և թէ սիրայօգ հողիներ իրարմէ չեն զատուիր, նայիմ իւրաւ է: Ատեն ատեն այսպիսի նիւթերու վրայ խօսելով՝ որ մարդկան բարուց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունին, իմ գառն փորձառութենէ օգուտ կ'քաղեմ: Որչափ որ ասով ձանձրացնեմ պիտի զքեզ յուսամ ներիլդ, գիտնալով որ այս սիրտս չձանձրանար զքեզ սիրելէն:

ՆԱՄԱԿ Ե

ԼԻՒՆ ԱՌ ՆԵՒՍՕՆ

Լծւած . . .

Ուրեմն փոքրիկ ճամբորդութիւն մի կ'համարիս դու մինչև Կ. Պօլլիս գնալը, այս լուրս թէ ոչ 'ի բերան՝ գեթ գրով քեզնէ լսելու տեղ Պ. Առաւելն իմանամ: Այս ինչ պաղուածիւն է, ո՞ր մնաց մեր առջի մտերմութիւնը, ինչ եղան մեր սիրաշարժ խոստումները, որ չարաշունչ հովը վանեց մեր երկնագոյն յոյսերը, ինչպէս սիրտ բրիր, Նեւածն, զիս այս անգնդային վիճակին մէջ թողլով մեկնիլ, առանց խօսք մի, բառ մի, նշան մի տալու քու ասպագայ գիտաւորութեանդ վրայ: Գաղանիք մ'էր արդեօք նոյստակդ որ քու սիրականիդ անգամ բանալ չուզեցիր, վախցար արդեօք որ շղթայի կ'ըլարնեմ ոտքդ, ինչպէս իմն են ըրած, կամ Գիլգէին պէս լաց ու

ողբ թողում, շանթ արձակեմ ետեկդ: Ո՛հ, չէ, չէ դիւցազանց և աստեաց դար չէ մերը, նիւ թապաչտ, մեքենագործ, անտէր աշխարհի մը մէջ կ'այրիներ մենք: Թրուպատուրներու* զեղզեղին և քնարին, ու թուչուններու անուշ դայլայիլին տեղ ստորերկրեայ հնոյներու անգունդէն Աիկրոպաներու կրանին կոփն ու կոփիւնը, շոյեշարժ վիշապաց ամպրոպն, կռիւնն ու շունչն մեր ականջին անդու կ'որոտան իբրև Աեսուվի փռէն ելած՝ մեր մթնոլորտին թանձր մուխն ու լալան մեր աչքէն երկնից կամարը արևուն պայծառութիւնը, ծաղիկներու և դաշտաց տեսարանը կ'ծածկեն, կ'ճմլեն մեր մղձուկ սիրար, կ'պաշարեն անոր վեմ թուլչքը, անուշաբոյր զգացմունքը, ու միայն մաղձային, ետական, շահախնդիր կորհուրդներ կրկնել կ'տան երիտասարդաց և կ'քաջալերեն:

Միթէ իմ մեղմ տատրակի ձայնս այս ընդհանուր դործունէութեան և զու ու գոչումին ատեն կարելի է լսելի ընել, միթէ դուն, դուն միայն անոր հաւատարիմ արձագանքը չէիր, և որո՞ սիրտն իմն կրնար հասկընալ: Գիտե՞մ որ անկլեայիկ ամէն բանէ առաջ պարտք կ'գասես, բայց միթէ սիրոյ ընկածը, որ ամէնուն ազբուրն է, պէտք է մի մտնալ: Հեռաւորութեանդ տեսիլը չէ ինձ այնքան անբերելի՝ որքան դասած անտարբեր երեսդ: Մի կարծեր թէ կանացի տկարութիւն է իմն, հոս սորվեր ենք տարիներով հեռու մնալ մեր սիրականներէն, անոնց արիական գործերը լսելով բեկրիլ, անոնց պատկերը, յիշատակը, նամակը միշտ մեր ծոցը պահել ու գգուել, անոնց հեռաւոր շունչին ու ձայնին մեր անձկալի հողիին տապը ամոքել և մինչև անոնց յեղակարծ մահը փառաւորել՝ եթէ հայրենեաց և առաքինութեան զօհ ենք ընկեր: Սակայն գիտենք դո՞նէ որ ինչպէս մեր ուխտը հեռերունին, նոյնպէս անոնց սիրտը մեզի հետ են: Իսկ՝ դուն Նեւածն, թող, թող սրտամերկ խօսիմ և խոստովանիմ որ անկար եմ

* Միջին դարերու բանակաւորներու որոտած անուն:

Հասկընալու թէ՛ դուն, թինչ տեսակ դրդիւ, թինչ սպարտառու
 թու թիւն ունէիր Արեւելք գնալու այն անգամ: Միթէ՛ հայ
 բենիքք հոգ յուղարկեց զքեզ պաշտօնով, թէ ոչ անորմէ և
 և մննէ տաղտիացար: Կախ՛ զ անոյս քաղ, զմայն ց անչ

Արդէն զիտեմ որ հայկեանն տենող բուներ էր զքեզ, զի
 տեմ որ Հայաստան իրբև Արդատեան աշխարհ զարկեր է
 վառվառն երևակայութեանդ, որ անցելոյն մէջ դարէ դար
 ոստոյսեւելով պատմութեան մութբապատ և լռուտ գերեզմանը
 կ'փորէր և կ'երթար Արարատեան գաշար կ'յագարէր, Հին
 քանի տեսնէիր Արայ գեղեցկին չքնաղ բարուց գեղեցկու
 թիւնը, օրէնսդիր Անուշաւանին սրբանուէր սրտին՝ Արմաւրի
 սօսիներուն հովանիին ներքև երկնայնոց պաշտօն տանելը,
 հրաին Վահանգնի, հայկազանց Թէսէոսի, շահատակութիւն
 ները, արիասիրտ Վահէին հայրենասիրութիւնը և երկնային
 իրաւամբ Մեծն Աղէքսանդրի՝ Արամաղայց աչաց լուսին դէմ
 ՚ի վէզ դալը, երեսից գոյնը կ'նետէր, սիրող կ'իծողար և
 վշտալից շատ անգամ կ'ըսէիր ինձ, «Ո՛ր էր թէ, Լիլիս,
 հոն Արագածու լեռան ստորտը, Երասխայ մօտ ծնէինք,
 մարդկային կրից աղէտքներէն ազատ՝ նոյն երկրին ժողովրդեան
 պէս սիրոյ և խաղաղական օրինաց հնազանդ պարզ և բնական
 վարութք, հովիտ, պարտեզ և անգաստմաք լինելով մեր
 դանձը, մեղր, կաթ, միրգ մեր սնունդը, սէր, մեր ամեն
 դործոց շարժառիթը, լըրտերու և քաղաքակրթութեան ա
 պականակիր բոնութիւնէ, փառասիրութիւնէ, շահու, քիսու
 և մոլութեան կ'ուխներէ հեռի:» Այս ինչ սէր է որ կ'տա
 ծես առ հայս, միթէ մոռցա՞ր Նելսօն, որ Մեծն Բրիտանիա
 է քու մայրդ և Լիլին անոր աղջիկը, չես մտածեր որ այն
 սիրած աշխարհից հորիզոնը միայն է, անոր երկնից երեսը
 արիւնալից նշանները չէս տեսներ, զիշակեր անպղ մի, զի
 շերտդէմ աղուէս մի, անողորմ գայլ մի անոր ահաբեկ որդիքը
 կ'ջարդեն կ'ջօշոտեն: Արմաւիրդ Երուանդակերտդ գաղա
 նաց որջ կամ երկրիս խորն են մտեր: Դուն էիր ինձ համար

բոլոր աշխարհ և դու երևակայական երկիր մի փնտռելու
 ելեր ես, միթէ առ իս սէրդ սոյն երազիք կ'նմանի: Եթէ վեմ
 և արգիւնաւոր լինէր նպատակդ, ես պիտի լինէի քեզ առա
 ջին քաջալեր, բայց ափսո՛ս. հայկական եռանդդ յաղթեց
 վերջապէս սիրոյդ, և ես մնացի միայնակ:

Ուրեմն հերիք է իմ դանդաճս, դու որ իմ սիրտս և
 ինչ փափուկ վիճակի մէջ լինելս կ'ճանչես, դու որ ինչ
 պէս հոգւոյս տիրելդ գիտես, գիտցիր նաև որ թէև տկար,
 թէև չունիմ քոյր և եղբայր որ անոնց երուիմ և քիչ մը
 պաղշիւմ, թէև հայրս և մայրս ինձ ծուռ կ'նային գաղտնի
 կամակորութեանս համար, թէև հօր թեկդ և ձայնիդ կա
 բօտ եմ, սակայն մեռնիլս գիտնամ բնաւ օգնութիւնդ և դու թդ
 չնկատի մարամ: Չեմ ուզեր շարժել քեզ վիշտերովս, և
 լաւագոյն կ'սեպեմ ամփոփիլ ու անմեղութեանս մէջ զօրու
 թիւն փնտռել: Վասն զի դու թէ առաջ եկած սէրը կ'անդոս
 նեմ, ճշմարիտ սէրը մարացկան չէ, ինքնօրէն կ'ծնի, ու կը
 բզիս. անսպառ կայծ մ'է երկնային՝ որ սրտիս մէջ անդու
 կ'բորբորի:

Ես թշուառս, գեռ նոյն կայծին մի աղօս նշոյն անգամ
 շտեճած՝ աշխարհ ինչ է չգիտցած, երբ մանկական անմեղ
 կաղերուս ատեն անմեկնելի տրամութիւն մի հոգիս կ'պատէր,
 աչքս զուտ վտակի կամ գիշերը փայլիլուն աստղի մը վրայ
 պաղած՝ իբր երաղհար կ'նայէի, մօր և հօր գորովալիլը
 ձայնէն տարբեր անորոշ ձայն մը սրտիս կ'փսփսար որ մի
 նակ եմ ես, արտօսը մը այտերէս կ'սահէր, և քանի երկ
 նից յուսատու կամարին կ'նայէի կարծես թէ քու նկարդ ինձ
 կ'երևէր:

Այս երազը քանի գնաց վրաս գմայելիլի տպաորութիւն մը
 ներգործեց: Առանձնութիւնը սիրելի դարձաւ ինձ, փայլիլ
 ասոր անոր առջև չէի փափարեր. կաղալ խնդալէն գաղբե
 ցայ, սիրելի ընկերուհիներէս ալ համ չէի աւնուր. անոնց
 մէ ոմանք լըրտի տղայ, ոմանք զօրտպետ մի, ոմանք բար

Գիտեմ որ եթէ ինքզինքս նոյն անըջական հոսանքին թողում
 և դուշակութիւններս շարունակեմ՝ անկլիական պաղ և դրժ-
 նեայ բանականութիւնը վճիռ պիտի արձակէ ինձի դէմ իր-
 քն Պէտլէմի* նորրնծայ. սակայն որչափ որ այս բաներն
 չեմ ուրանար, որչափ որ մեղաւորս Հայոց նոր մարդարէ-
 կանգնելու փափաք չունիմ, զարձեալ կ'սնդեմ որ Անկլիա-
 ցի եմ ես, և պլիսին մէջ կան քանի մը սկզբունք՝ որոց հա-
 մեմատ կ'շարժիմ ուր որ գտնուիմ, և թէ կերպով մը կը
 հաւատամ մարդարեութեանց և դու ալ պէտք է որ ինձ
 հաւատաս. ի՞նչու,

Նախ լուսաւոր դար մը խառնին դարերու գործածած
 բառերու իմաստը դանաղանութեամբ կ'ընդունի: Հին ատեն
 հրաշք կ'անուանէին ինչ որ հիմա հեշտաքնին և բնական ե-
 րևոյթք են կամ նենգ, զիւցաղն, կիսատուած, մինչև դէք
 համանուն են մեր ժամանակի Գոլումպոսի, Նելսոնի, Նա-
 բոլէոնի, Ռոշլինկընի, Վիթթեմպերկի, Վադի և այլն:
 Ամեն դար և ամեն ազգ իր գրութեանն համեմատ ունեցեր է
 իր Մովսէսը, իր Նուման, իր մոզպետը, իր աստղագէտը,
 իր մարդարէն, իր վարդապետը, իր իմաստասէրը:

Հնուց՝ սլատգամ, մարդարեութիւն կ'անուանէր քամիկը՝ ինչ
 որ հիմա հեռատեսութիւն կ'կոչենք, ինչպէս հիմա մտաւա-
 ճարութիւն, նոյնպէս ան ատեն մենադիտութիւն կար և
 միայն կրօնի և այլաբանութեան շարքով իմաստասիրական
 ճշմարտութիւն մը, երբեմն ստով համեմալ, ընդունելի էր
 խակ և տղետ ժողովրդոց: Իսկ այն հեռատեսութիւնը, զգա-
 յուն ընտրողութիւն, խորազիտութիւն և այլաբան դազա-
 փարներու, սկզբանց և զննութիւններու համբար մը կ'էն-
 թարքէ: Երբ Գարեհի կամ Արտաշէսի մը բանակը արեւոն
 կամ լուսնին խառնման հանդիպելով արհաւիրք լի ետք կը
 քաշուէին, դուհիկը Տելփեան կամ Ամոնեան պատգամին

* Յեռաբանոց:

դուշակութիւնը ելաւ՝ կ'ստար. մինչդեռ Թալէս աստղա-
 բաշխը թերևս տանիսին վերէն դիտութեան կարկինով դի-
 տեր, չափեր և նշանակեր էր նոյն երկնային երևոյթին պատ-
 հելիք օրն ու ժամը: Եթէ Երեմիա Երուսաղէ միանկուսը դու-
 շակեց, Պրքք այս մեծիմաստ քաղաքագէտը, ամպնոնէն Ա-
 մերիկեան անկախութեան օրը կենդանի լեզուա յառաջագոյն
 հռչակեց: Առաջինին մարդարեութիւնը՝ մարդկօրէն դատելով
 Իսրայէլի շրջակայ ազգերու քաղաքականութեան համութեան
 վրայ կ'կայանար. երկրորդին հեռատեսութիւնը այն ամուր հա-
 մեղման վրայ թէ՛ նոր, առոյգ ու ազատասէր ժողովրդեան մը
 առաքինութեան դէմ անկլիական մեծազօր զօրութիւնը ան-

դամ սնդօր ետ սլտի քաշուէր ասպարէզէն: Եթէ Եսային
 մարդարեական ողի ունէր Յուդայի ծոյէն Փրկչին զալուստը
 արեւտելու, (Ռուսոն քաղաքական մանր զննութեամբ Քօրսի-
 քայի ազաւածուտ կողերէն աշխարհիս վրայ ուսմը մը* դու-
 ունլով իջնելիքը նշանակեց):

Ուրեմն մարդարէ ալ կայ հեռատես ալ: Միայն արեւել-
 եանք տաք երեակայութեամբ են և օգին ազդեցութեանէն ի-
 բենց ոճը և ձևը փայլակներ ու շանթեր կ'արձակեն: Իսկ հիւ-
 սիսայինը՝ խոհուն, ծանրազուխ, իրենց իմաստները քաղա-
 քագիտութեան և դիտութեանց բովէն զտուած դուրս կ'հա-
 նեն: այլ միջի խորքը
 մայ Ասիէ ինչ կ'հետեի. այս թէ՛ որովհետև կան ընդհանուր
 տեսութիւններ որ տեսակ տեսակ քննութեանց և զործողու-
 թեանց յարակից և փորձուած հետևութիւններ են, զանոնք
 իբրև կանոն և սկզբունք մեր մտաց մէջ տպաւորել, ՚ի հար-
 կին յիշել, և մեր գատողութիւնը անոնց համեմատելով ուղ-
 ղել շատ հարկաւոր է. ինչպէս ամեն անկլիացի և ես՝ ազգ
 ինչ է, կառավարութիւն, քաղաքական անտեսութիւն, ի-
 լաւուներ, ազատութիւն ի՞նչ են, տեսապէս փոքր ՚ի շատե

* Մէճի Նաբուլէն:

դիտնալով և դործնապէս շրջիկն վայելելով, երբոր մի օտար
ազգի գոյութիւնը կ'իմանանք ու պատմութիւնը կ'կարդանք,
դեռ զայն չտեսած՝ իսկոյն կ'որամարմնենք այսպէս . — Բա-
նի որ այն ժողովուրդը կ'յանդգնի աշխարհիս առջև ազդ կո-
չել ինքզինքը, ինչպէս հայը, 'ի հարկէ ազգութեան ամեն
դործնական պայմանները պիտի ունենայ, վասն զի՝ պատաս-
խանատուութիւն, ազգային մեծանշուութիւն և պատիւ ինչ
ըսել է պիտի դիտնայ . և անշուշտ չփափաքիր ծաղր ծանախ
լինելու, երբոր ընդհանուր քաղաքականութեան դարպասին
առջև համար սալու ելնէ : »

Այս հետևութիւնս մանաւանդ հայ ազգին նկատմամբ ինչ-
պէս որ հոս կ'կոչուի, քանի մը խարութեամբ՝ եղբակազր-
նելը որչափ որ ճիշտ էր տրամաբանօրէն և պատմութեան
համեմատ, այնքան ցանկալի էր հայասիրութեանս : Պատմու-
թեան համեմատ ճիշտ բո՛ւ, վասն զի՝ քանի հայք թագեղնին
կորուսեր են, նորէն վերականգնել են . և կարծես թէ կա-
մառ նախ լուծի տակ կ'իյնային որ յետոյ թշնամաց զգալի
կերպով արիւթիւննին ցոյցնեն . հայասիրութեանս ցանկա-
լի, վասն զի այնպիսի հին ազգ մը յառաջագիմութեան ար-
ժանի կ'սեպեմ, և կ'ուզէի հուշակել և գովել անոր կեն-
սական յատկութիւնները որով այնքան քաղաքական յեղա-
փոխութեանց դիմանալու կարող եղաւ : Ուստի իմ ենթա-
գրութեանց հիմը Հայոց մասին նոյն սկզբունքս լինելէն
զատ՝ կարծէի նաև որ հայն իր առած անուան համաձայն
կ'փարուի : Սակայն մոռցեր էի որ ամեն ազգ, մանաւանդ
արևելցիք, անկլիալուց պէս բնածին դուրսութիւն, ազգասի-
րութիւն և տրամաբանութիւն շարունակ չպահելով, մեր տրա-
մադրութեանց շփոթութիւն, մեր ուղիղ դրութեանց վերջովում՝
կ'արատաւեն և մեր օբիեմաւոր ակնկալութիւնը 'ի դերև կ'հա-
նեն : Ասան դի ինչպէս հիմա համաձայնեցնեմ թափուր, ան-
կշիւ և դերի ժողովուրդ մը, ազդ բառին հետ, զի ստուգիւ գե-
ղի սարուկ է հայը : Ինչպէս Խորենացին առաջնորդ առնում՝

ինչ՝ ծանօթանալու համար փողովորեան մ'որ նոյն ինք չճանչեր
այն ալեւոր ծերունին՝ ինչպէս խօսակցիմ հետը՝ երբ նոյն
ինք անոր լեզուն չհասկընար . ինչպէս դժարեմ անոր կեր-
պարանքը և դէմքը՝ երբ բոլորովին այլադէմ և կերպարա-
նափոխ է եղեր : Ուրեմն, բարեկամ, ես չեմ երազողը և
թիւրաբանողը, այլ հայ ազգը որ մարդ կ'անուանէ ինքզինք
ու Միտասի գլուխն է աւեր, ան է իր նախկին ճամբէն շե-
ղողը և թերևս ինքզինքը ուրացողը : Եւ կայ բան մը այն-
քան զուեղի, այնքան վատանուն ու քստմնելի, որ չափ իր հո-
գին, պատիւը, իր ազգութիւնը, իր կրօնը, իր նախնիքը
ուրացող և շնացող ազգ մը, և ինքնովին պիտակութեան
ազատով ճակատը մրտողը :

Անոր համար քանի եկեր եմ հոս, չէի կարող զանազա-
նել զանոնք . վասն զի մըջլունի և սողունի պէս չորս դին կը
շրջին, մինչդեռ ես բարձրադոյն աստիճանի մէջ կ'իմտեմ
հայը : Իսկ հիմա որ անոր ներկայն, անոր հալւմաշ հո-
գին, խուրդուխաշ անդամները, վշտարել ճակատը կ'գիտեմ
կանդ մը կ'առնում և իւրովի կը հարցընեմ :

— Երանց թէ իսկութիւն է տեսածս : Միթէ անոր յու-
ղարկաորութեան հանդիսատես լինելու եկայ հոս : Ինչպէս
այս Արամեան վեհ ազգը Մատեայ սարերէն այս անգունդը
ընկեր թաղուեր է, ո՛ր են անոր հայրենիքը, քաղաքական
սահմանադրութիւնը, ամբողջ մարմինը, և ինքնաբուն գլուխը՝
ո՛ր են : Այո, բարեկամ, մարդասիրական զղայմունքս 'ի
գութ շարժեցան այս աղետալի տեսարանիս : Ծշմարիտ հա-
յութեան դրոշմական նշանները դանելու համար պինդ և պինդ
նայեցայ այս ազգին երեսէն վար, և հազիւ հազ անոր քա-
նի մը երակները Հայկայ արինով վազուն դտայ : Իսկ միւս
մասերը ամեն տեսակ խառնուրդ կ'սպարուակեն : Կ'ուզէս որ
հայը միայն Արարատայ որդի չլինի, այլ նաև արգիլ քա-
ղաքական կրթութեան ուշիմ աշակերտ, էհ լաւ, ուխտդ
կատար :

դարձեր, որ միայն անոր մոլութիւնները ծծած կ'երևի, անոր լոյսէն շրանելով: Եւ որքան որ ժայտ ուղարկուի որ
 Ուստի Աշոտներ, Սմբատներ, Գաւիթներ գտնելէ՝ հրա-
 ժարեցայ յութասհաս, և դօ՛ճ պիտի լինիմ թէ պարզերես
 հայկազուններու հանդիպիմ, երբէք չերազելով նաև որ բե-
 ղի պէս բարեկամ մը կրնամ ստանալ հոս:

ՆԱՄԱԳ Է

ՆԵՒՍՈՒՆ ԱՌ ՎՈՒՅ

Գ. Պրէն . . .

Հերեակայէ, բարեկամ, երբեմն կարողի և կայտառ մար-
 մին մը, լի կենդանութեամբ և բարոյական ուժով՝ որ սա-
 կաւ առ տակաւ ու տարուէ տարի ներքին հիւանդութեան
 նշաններ, կ'ըլլային ու յանդէտս կ'ճարակէ, այնպէս որ
 դարբեր անցնելով անոր քանի մը մասը անպէտ և անզղայ
 դարձած՝ անոր սպիտակ ճակտին վրայ կ'ընծիւներ գրււմած՝
 պատերազմէ, կրակէ, կոտորածէ շնչասպառ, յոգնած, դադ-
 րած, զողոզուան ձեռամբ Աւետարան մը բռնած, կուրծքը
 Առասաւորչայ պատկերը կախած՝ կ'ըմնած է կէս մը Արարա-
 եան խորխուր և բազմադարեան կ'ըմողին, չորս դին աւեր,
 արին, դերեզման, ջարդ, դիակի, դէնք և դահու բեկորներ
 պիտած, մինչդեռ դէպ 'ի հորիզոն առանց սեմնելու կ'փնտռէ
 նշոյլ մը, յոյս մը, միթիւարութիւն մը, աղէրեկ գլխուն վրայ
 արծիւ մը գաղարած՝ իր լայնատարած թևերովը կ'ծածկէ
 այն մարմինը 'ի նշան պաշտպանութեան թէև իրօք անհար

կատուովը կ'ծակծրկէ, կ'կատէ, կ'մաշէ անոր ըղբղը՝ մինչև
 որ սպառսպուռ սպառէ ու անդուխ մարմին մը, կ'մախը մը
 դարձնէ, ու պատկերն ալ աւերէ: Անդին սեամբօրուս գայլ
 մը՝ անոր արիւնը արդէն ըմպելէն անկուշա՝ հրայայտ աչ-
 քերը որսին վրայ սեւեռած՝ արծիւին սեւտեսիլ շուքէն՝ կը
 խրանի ու ետ ետ կ'ընկրկի: Ատրիս վազը մը, արդի տկա-
 րութենէ աղուէսի կերպարանք մտած՝ նենդութեամբ կ'ջանայ
 որսալ, բռնութեամբ յափշտակել չկրցածը, ու եթէ ատեն
 ատեն հանդարտ ու նենդութիւնն ապարդիւն մնայ, վրիժու
 ողին բռնելուն՝ բնակից և դենակից վարազներու ձեռօք
 կ'այրէ, կ'քանդէ, կ'քակէ նոյն թշուառ մարմնոյն բնաբուն
 յօգուածները: Իսկ ուրիշ գոյնզգոյն ճճիներ ու միջատներ
 այն մարմնոյն աչքը կ'փորեն: Ճակատը, երեսը, ուսը կ'խայ-
 թեն, կ'շոյեն, կ'զգուեն, անտեսանելի և թիւնաւոր որդեր,
 ոսկիի ու ծիածանի գոյներով մեղմիկ կ'սպրդին անոր կուրծքը
 և այն ինչ սիրտն անգամ կ'ըծելու կ'սպառնան: >

Ահա քեզ արևելեան ոճով հայկական արդի մարմինը, ու-
 բուն վրայ ընդհանուր տեսիլ մը տալու համար այս ձև ըն-
 տրեցի: Բայց այս կիսամեռ մարմինը աշխարհիս քաղաքական
 յեղափոխութեանց և ալեկոծ դարուց և կրից իբր վսեմ՝ և
 կենդանի պատկեր՝ բարձրագուծ պետութեանց սոսկալի և
 ճարտասան ազգարարութիւն մ'է: Այն երբեմն այնպիսի
 ազգու և զօրաւոր հառաչանքներ կ'արձակէ, որմէ կ'ենթա-
 գրուի թէ 'ի խորոց սրտի կ'զգայ և կ'ճանչէ իր ցաւե-
 րը և թերևս իր անորոշ՝ բայց սրտաշարժ հեծեծանայ ի-
 մասան է «Հայաստան, Հայաստան» սրբազան բառ մի՝ որ
 իր մէջ ամբողջ դարեր և մեծ և անկեալ ազգի մը անցեալն
 ու սպառնին կ'ամփոփէ:

Ուրեմն եթէ բնական և անթափ է անոր հողիին դորու-
 թիւնը և զգայողութիւնը այնքան սուր, ինչո՞ւ այնպիսի հի-
 ւանդ ու վշտաբեկ մարմին մ'է հազներ, ինչո՞ւ դերի է և ին-
 չո՞ւ դարձեալ ազգ կ'կոչուի, զատ նամակի առատ նիւթեր են:

ու անոր ահագին բեկորներէն նոր վայրագ աղօղեր ժայթ-
 րիլ, Թաթարք՝ հեղեղի պէս՝ Արեւելեան կողմէն իջնել և
 բոլոր Ասիան սոսկալի անիշխանութեան և յեղափոխութեանց
 մէջ ընկղմել: Նա կ'դիտէր զալիք փոթորիկները. Աոստանդիա-
 նոսի պահուն խարխուղ վիճակը, անոր ընդարձակ պետութեան
 չորս գիւն տրորիլ, պառակտիլը, Եւրոպայի ներքին կրօնա-
 կան և իշխանական յուզմունքը: Աստի բոլորովին քրիս-
 տոնեայ ազդաց օգնականութենէն յուսահատ, դիտէր նաև
 թէ որսլիսի խորագիտութեամբ պէտք էր դնալ՝ յունաց ծակ-
 աչք և խարդախ քաղաքագիտաց հետ և ինչպէս դիմաւորել
 սուտ դաշնակցաց մտերմական յանդիմանութիւնները և հրա-
 ւերբը: Այս չարագուշակ երևոյթներէն՝ որ Հայաստանը կրա-
 կի և սուրի պիտի մասնէին, որչափ որ սոսկալով կ'նկա-
 տէր Գագիկ և անոնց առաջն առնելու ուժն ունէր, սա-
 կայն Հայաստանի ապառնին կ'մթանար, սիրտէն արիւն կ'քա-
 լէր քանի նախարարաց անգրուպ և նախանձոտ բնաւորու-
 թեանց հետ երկպառակութիւնը կ'տեսնէր: Միթէ նա վհա-
 տեցաւ, ամենեին ոչ: Աստուծոյութեան ղէկը ձեռք առնե-
 լուն պէս նոյն ներքին ապստամբ և զինակիր մարդիկը իր
 պարզ և յորդորիչ ճարտասանութեամբ զինաթափ ըրաւ և
 կարգի բերաւ, հայ ժողովուրդը՝ որու վրայ էր դրած յոյսը,
 իր սրտին հայրենասիրական անշէջ հրով զրդուեց, վառեց,
 միացուց և զրեթէ զայն իբրև նոր առողջ ազգ մը կազմեց,
 մինչդեռ երեքեակ իր քաղքին գոները թշնամեաց բանալու
 վրայ էր: Զինուորական և քաղաքական նոր կարգադրու-
 թիւններ դրաւ, զԱնին կրկին ամրացուց, այլ և այլ կող-
 մերը գտնուող հայ ինքնազուլի իշխանները լռեցուց ու իրեն
 հպատակեցուց, և երբ ապահով եղաւ որ ժողովրդեան սե-
 րը, զոր ամբարտաւ պարիսպներէ հզորազոյն կ'համարէր,
 նախարարաց համարումը և զինակցութիւնը, եկեղեցականաց
 հողերը օգնականութիւնը դրաւ եւ, ներքին խաղաղութիւնը
 հաստատել և ինք նոյն վասնդալի պարագայից մէջ կատար-

եալ ատէր է, յաղթութիւնը առաջուց գուշակեց և սուրբ
 քաշեց, վաղեց առիւծի պէս Թաթարաց դէմ, կոտորեց,
 վանեց և Հայաստանի մեծ յաղթանակը ասարաւ: Մանր մունր
 այլազոգ աւազակասլետներ որ արևելեան Հայաստանը կ'ար-
 շաւէին, անոր արիւթներէ ահաբեկ փախան: Ազա Ասիւ
 յոյն սպարապետին դէմ դարձուց ղէնքը և իր հօրեղբոր
 Սմբատին վատութիւնը, որ Աոստանդին կայսեր Անին յանձ-
 նելու դաշնագիր էր դրկած՝ Յունաց արիւնով լուաց և
 եղծեց՝ չարաչար ջարդ տալով անոնց: Այսպէս ազատեց Գա-
 գիկ զՀայաստան և երկու երեք տարուան մէջ Բագրատու-
 նեաց իշխանութեան այնպիսի ամբութիւն տուաւ որուն նմանը
 պատմութեան մէջ քիչ կը տեսնուի: Սակայն ինչպէս ամեն
 մեծ և վեհանձն հողի ինքն ալ խաբուեցաւ, վասն զի ինքն
 էր ճշմարիտ քրիստոնեայ, ճշմարիտ հայրենասէր, և բնա-
 շէր կրնար երևակայել որ իր արեւակիցները, իր կրօնին
 պաշտօնեայքը այնքան վատազգի լինին որ յանուն արեան
 Քրիստոսի ղինքը Յունաց կայսեր մատնեն: Չամն զի այն-
 քան մեծ էր սէրը հայրենեաց, զոր իբրև իր սիրական զա-
 ւակը, անոր պաշտպանութիւնը և վերատեսչութիւնը իր իշ-
 խանաց անգամ չուղեց յանձնել և Աոստանդնուպօլիս՝ կայ-
 սեր հրաւերին վրայ գնալ, յարիւն Քրիստոսի դաշն ու երդում
 չառած որ զԱնին ցմահ անվտանգ և անառիկ պահեն՝ մին-
 չև իր դարձը: Այս հանդիսական երգումն իր մեծ խորհուրդն
 ունի որ թագաւորէ մը գալով՝ անոր փառախբութեան ոգի-
 են ծնած պէտք չէ համարել. այլ անով կ'ուզէր կնքել
 կասկածելի սիրտերու մէջ հայրենեաց սէրը Քրիստոսի սի-
 րոյն հետ և ցոյց տալ հրապարակաւ որ քրիստոնեայ եղո-
 ղին սրբանուէր պարուոց մին ալ հայրենասիրութիւնն է և
 հետևապէս այս գծրուղ միւսն ալ ուրացած կ'լինի: Բայց
 Գագիկին ջերմնոսնդ հողին չէր կարող ըմբռնել որ ան-
 կրօն ուստի և ազգատեայ մարդ կ'գտնուի իր բոլորովին:
 Վասն զի իրօք անհաւատը յատուկ հայրենեայ չունի: Անկող-

նա, կամ լաւ ևս ըսեմ, որչ որ ջ լմաղեցին զանի, թէն
անմահ մնաց հողին հայրենատենց սիրտերու մէջ, Հայաստան
դերեզման դարձաւ և մահիկը յաղթական կանդնեցաւ :
Աստեղն նորեւոյ մարդարէին արքանեակները ազատ
ութն և անարդէ Տուր տեղալով Հայոց գեղադէզ գիւական
քէ անցնելով հասան Պոսփորի եղբորը և ահա ելի խրախ
ճանաց ձայնով անկեցին հոն իրենց արիւնաներկ դրօշակը :
Ի զուր Եւրոպա կրկին և կրկին խաչակիր զօրք հանեց, ստու
թեան ձգած արմատը աղիտութեան խաւարին մէջ շատ խորունկ
էր բռնած և դիւրաւ չէր քակուեր արևմտեան լուսաւորութենէ :
Իսկ այս լոյսն ալ սկսեր էր նսեմանալ կրօնամուլութեան և
հաւատաքննութեան արիւնագրոջմ ատենաներու առջև և
հետևապէս Վարիտեանական իշխանութիւնը արևմուտքէն,
Թիւրքաց յաղթանակները արևելեան կողմէն զԵւրոպա ահու
դողի մէջ ձգեցին : Ուստի եթէ այս աշխարհագրական մեծ
տեղափոխութեանց մի գլխաւոր աղբիւրը փնտրենք, որ Եւ
րոպան դղրեցին և ցարդ անոր քաղաքականութիւնը անորոշ
և յուզեալ վիճակի մէջ կը պահեն, Բաղրատունեաց տան
վերանայն է : Խուժամութ բարբարոսաց և աւաղակ հրոսնե
րու դէմ իբրև Տերպենդ մը, չինական պատուար մը, եր
կայն ատեն ճակատ տուաւ Հայաստան, իբրև կանոնաւորեալ,
բարոյական և լուսաւոր պետութիւն մը և երբ մանաւանդ
մատնութեամբ կորաւ, կորաւ և Եւրոպայի խաղաղութիւնը :
Ասիայի լուսաւորութեան միջոցը և Հայկեան սերունդը :
Հասցա Ռուբինեանց իշխանութիւնը բանի տեղ չնս գնեք,
կ'հարցնես : Ո՛հ, Ռուբինեանք հոյեկար պետութեան մը
վերջին ձգնածամի, վերջին ողբալի արարուած, Հայկազեան,
Արշակունեան և Բաղրատունեան վտեմ հանդէսներու ան
արժան վախճան : Յիլաւի երկու հարիւր տարի նշանաւոր
խաղ մը խաղացին և անոնք Պալիա, սակայն այն լսաղը
ստորին էր և Երևանցիք և կրօնական կոխներով հիւսուած :
Ճանչ յուցին մեզի գհայեբը և սակայն վատ, անորոշ և

այլնոր դոյներով խիստ տարբեր այն շքեղ դոյնէն որով
ներկայացաւ մեծն Տիգրան, թէև ամբարտաւան, պերճ և
մեծախօս դուռնու թեամբ, Հուռնայեցոց և հին պատմագրաց
իր անունովը կրկին և կրկին հայտ անուելը դրոշմը տուաւ և
պանծացուց : Արտաշատ փառաւոր վեհաստի մը շիրիմը և
Անի հայրենատէր թագաւորի մը տապանագիրը աւերակաց և
դողի մէջէն փնտուելը իմ երևակայութիւնս աւելի կ'յուզեն
յիշողութեանս մէջ անցեալը, և հողոյս մէջ աւելի մեծ և
ընտիր զգացումներ կ'արթնցնեն, քան թէ Բարիզի Ան-Տը
նի եկեղեցւոյն ստորերկրեայ գերեզմանատան մէջ ինքնաքոր
եղած թագաւորի մը անձայն մահարձանը, պաղ և շքաւոր
դամբանը : Առաջոց մտիկը կ'հրաւիրեն անդադար հայերն
որ հայրենիքը պաշտպանեն և իրենց արեան վերջին կա
թին անոր նուիրեն, իսկ տարադէմ իշխանի մը տարազէն
գերեզմանը, վճատութեան, սարկութեան, կրօնափոխու
թեան և կորստեան օրինակ կ'ընծայէ :
Ռուսի կրկին կ'պնդեմ որ հայ անունը Գաղիկին թափուր
և սրտաշարժ տապանին մէջ փնտուելու է, որու ոսկորներէն
գեռ նմանը չծնաւ և անոր արեան վրէժխնդիր ոչ որ ելաւ :
ՀԱ՛՛՛՛՛, տխուր է հայ պատմութեան այս թերթը, սգալի է
անոր մէն մի տողը, զոր քանի կարդամ իմ օտարի սիրտն
անդամ կ'էրէն և արտասուքս չեմ կարող բռնել : Հասցա
թնջ կ'զգայ արդեօք բնիկ հայրենասիրի մը հողին, երբ աչաց
առջև կ'երեւ Գաղիկին վերջին դառնալի և կակծելի ժամե
րը, երբ կ'գիտե այն ծիրանազարդ թշուառ հայկազնին Աե
տարիոց բարձր լեռները ելած՝ աչօք համայն Հայաստանի հո
րիզները դրկելով հալ և մաշ հողով ողբալն ու շղթայա
կապ առիւծի պէս դուռալը : Ո՛վ հեգ և վեհգ իմ Հայաս
տան, մարեցաւ քու արեգ, թվ Հայք, կորաւ ձեր ապանին,
ո՛ւ Աստուած իմ, դետ, ձոր, դաշտ և լեռնք հայ արեամբ
ներկուած և դիակներով ծածկուած կ'տեսնեմ, ինչ աշխա
րանք և դովասանք : Աշտացաւ դետինը անոնց արիւնը քամ

լին. սակայն մարդակերպ դադանները դեռ չկշտացան: Արիւն-
 արբու՝ Տուգրիւ, այսաճարդ, Ալբասլան, եկէք, եկէք իմ ա-
 թիւնս ալ խմցէք, աչքերս փորեցէք որ չտեսնեմ այս սե-
 օրերը: Ախ, ո՛ր էր թէ տղատ լինէի, և դէպ յԱնիս թուէի,
 և զձեզ ամենոր յաստարեզ կանչէի: Գաւաճան, սիրանեղ,
 վեհա հայէն դու, այս անմզաց արիւնը շէնիրդ դառնայ,
 ճշմարիտ հայկազունը իմ վերջին կտակս և շունչս է ձեզ
 այս, վրէժ, վրէժ: . . .

Այնչ, մահու լուծիւն, ունայիտ թիւն, այս է սի-
 բեղի ներսն, նայն աճաւոր և զօրեղ կոչումին Հայոց կողմ-
 արուած պատասխանը, ինը հարիւր տարիէ ՚ի վեր: Այս
 կոչումը մինչև այսօր Հայաստանի ամեն մը դիւցազնին, նա-
 հատակին, զերեզմանաց ամեն մի մատուներին, ամեն մի քարին,
 հողին և օդին մէջ անդամ գրոշմուած է և կ'հնչէ: Ուրեմն
 այսպիսի ազգու դամբանական հեծկտանաց անհոգ և խուչ
 կեցող հայերն, միթէ կ'ապրին, միթէ ազատութիւն և հայ-
 բենի աշխարհ կ'սիրեն, միթէ Հայկայ բուն թոռներն են
 կրնանք մի բսել, քեզ կ'թողում որ վճռես:

Իսկ դու ներսն, կ'նայիմ որ առ Հայաստան կրած պարզ
 հետաքրքրութիւնդ ջերմ համակրութեան փոխեր ես: Լիլիեդ
 քանի կ'հեռանաս Հայաստանի կ'կապուիս, և ինչպէս առաջի-
 նը անգիւտ էակ մը գտեր էիր մի աօտն, նոյնպէս մերջինը
 դեռ շտեւած նախկին շքովը զարդարեր էիր երեւակայու-
 թեամբ, իսկ հիմա որ ՚ի դերև ելան ակնկալութիւններդ եր-
 կուսէն ալ, կ'գանդատիս, վասն զի սիրականի աչքով դա-
 տեր էիր երկունս ալ:

Արդ՝ միակ միթիթարութիւն մնաց երկուստեք: Որպէս հա-
 աւատի եմ որ Ալիլիդ հողին, իր վիճակին բռնութեան և
 կապանաց չնայելով՝ ՚ի քեզ կ'ապրի և յիշատակով կ'հնչէ
 լուծմամբ, նոյնպէս եթէ նկարագրած իդ համեմատ է և
 ստորջ թէ Հայաստանի սիրտը տակաւին ողջ է կեցած՝ և
 ՚ի խորոց կ'հառաչէ կենդանութեան համար, թէև մարմինը

կաշկանդած ու վատոյժ, դարձեալ յուսակաւոր թող չմնաք
 ապաւնիէն: Ասան զի օրիորդի մը սէրը յարատև կ'դիմա-
 նայ երբ սիրականին անստղիւտ արժողութեան վրայ հիմ-
 նած՝ արտալը կ'օնանի և հեռաւորութեան կարօտի կ'գրողի,
 նոյնպէս մի նժդեհ ազգի կանգնումը յուսալի է, երբոր թէև
 ինքը տարադիր, գլուխն ապուշ, լեզուն անխօս, անդամ-
 ներն անշարժ դարձած, կ'զղար իր հայրենեաց զեղեցկու-
 թիւնը և անուշութիւնը, սիրան է բրած անոր տաճար և իր
 հաւատքին վկայարան, ու հոն լուրջայն իր խուկնը և պաշ-
 տօնը կ'նուիրէ իր Հայաստանեայց եկեղեցւոյն, ազգասիրու-
 թեան, ազատութեան և լուսաւորութեան:

ՆԱՄԱԿ

ՆԱՄՈՆ ԱՌ ԼԻՒԻ

Կ. Պոլէ:

Անուշիկ իմ Լիլի, քանի որ քու հրեշտակային երե-
 տեզ հեռացեր ու տար աշխարհ եմ ընկեր, ժամ մը հան-
 դիստ չեմ վայելած: Աերջին արկածներէն՝ ես ինքս մարդ-
 կութենէ ելած՝ հայ մարդ գտնելու եկեր եմ հոս և դեռ
 ինքզինքս չեմ գտած. այլ կ'ապրիմ ուր որ քեզի հետ ա-
 տեն մ'ապրեր եմ: Անցեալն է իմ ապաւենս և առանձնու-
 թիւնը իմ միթիթարութիւնս: Այսպէս առաւօտ մ'իմ ծո-
 վահայեաց բլրանիստ պարտեզս քաշուեր էի, երեկոյեան
 աղօս երազներս Պոսփօրի կ'ծու քամիին տուած՝ սոխակին
 ձայնին զքեզ կ'յիշէի, ու թէև թուշուները զուարթ, տուն-

կերբ դարձան զի անուշահոտ էին, և Արևելք
քի կողմն արշաղոյսը վարդապոյն շապիր Տաղեր էր ու կ'ծի
ծաղեր, իմ աչքս Անկղոյ մշուշապատ շուրերը ման կ'գար
և Արևմտաք կորոնէր իմ հոգոյս մարած արեր: Ահա սոյն
պահուն աղասաւորս երեցաւ ու դիր մը տուաւ ինձ, դեռ
չբացած սիրտս ի թունտ վկայեց որ քեզմէ է, չկարդացած
դրացի անոր հրաւաւ և զգալի խօսքերը: Իսկոյն ծով,
երկին, երկիր աներեւոյթ դարձան: սոխակը դայլայլիկը
լուեց և թողուց որ անուշիկ ձայնիդ կարօսս, կրկին և կրկին
կարգամ դիրդ և անով շունչ առնում և յափշտակուիմ:
Աւանդ, այս զմայլումս ժամ մը միայն տեսց, մտմտութիւն
վրայ հասաւ և անոր յաջորդեցին ահ ու մահ, տագնապ և
սքամտութիւն: Ինչ, դու լինիս դժբաղդ և վշտակիր
մինչդեռ կ'ծփաս և կ'փայլիս մարդարտի, յակինթի և դիպա
կի մէջ: Գու լինիս այնքան միամիտ և անմեղձ երբ մայրդ
թոյն կ'թափէ սքտիդ մէջ և անոր սկեզոծ և շարաշուքամուշ
հոգիանիւն ներքև կ'ապաստանիս. իսկ թշուճու պանդուխտս
ես կրեմ քու բոլոր թշուառութեանդ բեռը. ես սեպտիմ
անողորմ, սիրալրուծ և թեթևամիտ, մինչդեռ իրօք մայրդ
մէկլի, դու արսորեցիր դիս ներկայութեանդ, դու ուրացար
դիս կարծէի. . . : Սոսկալի պատրանք, անհնարին հեզ
նութիւն: Փառք որ նամակդ եկաւ և իմ մթին կասկածներ
բուս լոյս տալով աչքս բացաւ: Հիմա կ'նայիմ դեռ թէ ին
չու այսքան վիշտ, պաղութիւն և դժգոհութիւն մտան մեր
մէջ և ինչպէս փոփոխակի գիրար միամտօրէն կ'ամբաստա
նենք: Ախի, անլուր նենդութեան մը գուբն ենք ընկած
միասին, անդ թէ ոչ պիտի ստիպուիմ կասկածելու որ դու
չատ խորագէտ և անըմբռնելի էակ մ'ես, կամ ես կոյր և
քիմար սիրահար մ'եմ:

Այո, ես ալ ունիմ յանցանք, ես ալ անգամ մը մտա
ծեցի որ, երբ մայրդ փոթորիկը վրցուց ամուսնական առա
ջարկութեանս վրայ, դու վհատ մնայիր և մեղքդ մտայ կար

ծելով թէ մեր սիրոյն ամեն պարագաները կը տեւեն ետե
անոր թշուառ վախճանը ոչ քու և ոչ իմ այլ մեր բարդից
անհաւատարութեան և ընկերութեան գործը սեպեր էս, անմեղ
մօրդ բունի կամայը յանձնէր, իշխանապետ նշանածիդ ձեռք
տալով անհամ և անսիրտ կեանք մը վարելու հաճեք ես,
ծոցդ պահելով մեր առջի սիրաշարժ յարաբերութիւնները
և բաւ սեպելով որ ուր ուրեմն իմ տխուր յիշատակս իբրև
երազ երեկ քեզ, և ահ մ'առնելով թուի անցնի: Այս
պէս կ'պատուիրին թուուցիկ սէր մը, քու երկչոտութիւնդ
և Ագտի Իսախէմի ամբարտաւանութիւնը. իսկ ես քաջ գե
տեմ որ համեստ և պատուասէր աղջիկ մ'իր խոհեմութեամբ
ընտրած և սրտին խօսկապովը սիրածը այնպէս չթողուր շե
տեր, այլ սիրոյ ուխտը այն ատեն միայն կ'քակէ երբ գե
բարդին պարտք և առաքինութիւն զինքը այլուստ կ'կոչեն, և
դու Ալիքի երբ մի կողմէ առաքինութեանդ և սիրոյդ նուէ
րը կ'նուիրես ինձ, միտեն կարծես թէ կ'բերկրիս դիս մե
ղապարտ գտնելով և դատելով: Եթէ երբեք անխառութիւնը
կամ անդիտութիւնը քու ապագայիդ կրնան նպաստել ան
տրամուշ կ'ընդունիմ նոյն վճիռդ, ինչպէս արդէն մօրդ
ուղղած նախատալի գիրը կուլ տուի քու սիրոյդ համար,
և այժմէն կ'դոցիմ իմ գիրս: Իսկ եթէ ստուգիւ իմ յան
ցարեքներէս քեզ կսկիծ է, և դու անուշ խօսքերով դժգո
հութիւնդ կ'ըրդես, պէտք է որ ճշմարիտը երեւն հասնեմ
և ինքզինքս արդարացրնեմ:

Քանի վշտալի և դառն է վիճակս, որչափ որ կ'եփիմ
և կ'մրկիմ որ ծոցը թափեմ այն անուշ զգացումս որու վրայ
ապեն մ'ապագայ երջանկութիւնս էի հիմներ, այնքան մօրդ
նենդը, լարած դարանին անսիրտ, ինքնասիրութեանս կրած
վէրքը, սիրտս կ'ճնշեն ու կ'ճմլեն: Հա, սրտորեց նա մեր
սիրոյ մրայժառ տղբիւրը, անխնայ կերպով դիս քեզմէ դա
տուղ վիշտը ցցուց և քու բուն նշանածիդ նկարագրութիւնը
տուաւ ինձ, նախանձ, սիրտի որդ և անմեղութեան դահլձ

նա թափեց քու լեղիդ իմ ծոցս : Չէ, չէ, Լիլի, պէտք է որ ընժ իմ սէրս, պէտք է քու հանդստութեանդ համար հրաժարիմ քեանէ, ամեն բան պատմելն ետև : Գու ես իմ դատախազս և դատաւորս, նոյնպէս և արդարադատ եղիր : Թերեւս ըսես, ի՞նչ պէտք է խօսիլ և վայել անցած գայածին վրայ, քանի որ մեր սիրտերը համաձայն են և համակիր : Ստուգիւ զէն չունի, թող, պիտի ըսես, մարդիկ իրենց շինած անբնական դաշանց համեմատ հողոյ աննենդ կապակցութիւնը ապօրինաւոր սեպեն, թող սէրն անգամ անօրէնները իրենց շահախնդրութեան և փառասիրութեան գործիք ընեն, թող որչափ որ ուզեն մութին խլրտից ու մեղի համար շղթաներ պատրաստեն, մեր գլխին աղէտք աղէտից վրայ դիզեն, դարձեալ, վկայ են մեր անգրգորութի ուխտը, իմ հողիս, քու խիղճդ, վկայ Աստուած, որ մեր սիրտը վառող կրակը, անմահութեան այս սկզբնաճաշակը, չեն կարող մարել : Այո՛, իրաւ է, Լիլիս, սակայն երբ մեր թշնամիներն անոր զօրութիւնը աննկուն դանելով զէնք կ'փոխեն, նոր հնար կ'հնարեն որ զմեզ զաղտնի իրարու առջև սեցնեն և ժամ մը կ'յաջողին, ո՛հ, մարդասպանութիւն, այն ատեն մենք որ զգացմամբ և վստահութեամբ հրեշտակ էինք դարձած՝ կ'իյնանք մեր երկինքէն գլխովայր իբրև սատանայ, ճարակ մարդկային բոլոր տկարութեանց և կրից, և հեռուէն մեր ոտիսները դժոխային ժպիտով զմեզ կ'դիտեն :

Խիղճս իբրև հրաշէկ շամբուրէ մը կ'տոջորի և անկէ ազատելու համար պէտք է ուրեմն խոստովանիմ քեզ զղջմամբ որ այսպիսի ողբալի տկարութիւն մ'ե ես կրեցի : Ես նզովեցի և անիծեցի զքեզ, ես ուրացայ որ դու հողի ունիս, երբ որ գիր մ'առի որ շուարեցուց զիս : Այո՛, նոյն միջոցին ցնորական տենդէ մը բռնուած՝ ինքզինքս կորուսի և եթէ ձեռքս տային զքեզ՝ արխնդ կ'լսէի, ես քու պաշտողդ, ես կեանքս քեզի դրեր էի ատեն մը մատաղ, ես մաղիդ գաչողին անգամ անհաշտ թշնամիս, ես քու սիրոյդ և ար-

եանդ էի ծառայի . . . վասն զի դու, Տէր Աստուած, կարելի էր, և ի՞նչո՞ք ես հաւատացի որ դու վարպետ օրիորդ մ'ես եղեր, բնական զեղդ, այդ անուշ, անմեղ և սիրարոյր աչուներդ որոց մետաքսի պէս արտեանունքէ ցայտած մեղմ ուղեղները սիրտս կ'սպրդէին, այդ քու սիրուն բերանդ՝ որ միայն հրեշտակային շունչ և հողոյ անմահութիւն և հաւատարմութիւն կ'խոստանային ինձ, այն ամեն մի շորհալի և աննշան ձեերդ, զոր իբրև սիրոյ խորհուրդ և նշան կ'ընդունէի ես անմիտս, մէյ մէկ որոգայթ են եղեր : Գու առաքինութեան, պատուի և համեստութեան շարքով միայն կը քօտիս եղեր, մերթ երկչոտութիւն, մերթ ընսանութիւն գործածելով՝ որպէս զի աւելի հեշտիւ և ապահովի նենդես և պատրես ինձ նման յիմարները և միանգոսմայն աշխարհիս մէջ համարումդ պահես : Իմ բաղդիս, իմ երիտասարդութեանս չլիցալով՝ քու շարասիրութեանդ և անկանոն հաճոյիցդ խաղալիկ ես ըրեր զիս և իմ սիրոյս և անկեղծութեանս վրայ սխեբ ես ծիծաղիւ : Հետեագէս դու կ'խնայես եղեր որ սիրահարներ շատցնես, իրար անցնես, սիրանք փշուտ, տուններ աւրես, ոտքդ պաղնողները ուրախ օրտիւ գերեզման դրկես : Արեմն մծորդ հարողատ աղջիկն ես եղեր դու, դու դժոխք ես եղեր արքայութեան և անմեղութեան անուշ զիմակով . . . մի, մի նետեր գիրս մէկգի քստմնելով, կարգն մինչև վերջը, հարցնո՛ր թէ ո՞վ է այս նկարագիրը ինձ տուողը, ո՞վ է այս դրպարտիչը . . . այն է քու մայրդ, կ'ըսեն, կամ նոյն ինքն . . . Լիլիս է արդեօք. կարգա վարի գիրը ու դատէ :

Գործովս ի մայր

Որովհետև ամուսնական առաջարկութեան մը համար իմ հաւանութիւնս ստանալը կարեւոր սեպեր ես, այս անգամ ճշմարտութիւնը ի բերան յայտնելու համար ձակիկս դիտարկելով, զայն երկատր դրովս սխեբ խօսիմ իմացնելով որ պարտ

Նեղոսնը իբրև մեր տան ծանօթը յարգած եմ, սակայն ոչ միայն սիրաշարժ խօսք մը, յուսատու ծայտ մը, ակնարկ մը չէ անցած մեր մէջ որ անոր այս առաջարկութիւնը արդարացնէ, այլ և ասկէ ետև երկին և երկիր ինծի համար դրոզեալ կարողութիւն անգամ ունենայ՝ պէտք չէ յուսայ որ սրտիս ամենափոքր տպաւորութիւն ներդրածէ և այս ու միայն այս իրաւամբ անոր արժանանայ։»

«Քու սիրական աղջիկդ Լիլի»:

Այս է քու քնքուշ մատիդ գրողմը, այս է անուշաւէտ անուանդ ստորագիրը, կրնան ուրանալ, Լիլի: Ահա այն գիրը մայրդ զրկեց ինձ իմ յանդգնութիւնս, ապշութիւնս, կոյր վստահութիւնս պատժելով դադրեցնելու համար. կայծակ մը գլխէս իջնէր, վիհ մը ոտիցս տակ բացուէր այնքան չէի հիանար, արևը մարէն ծագէր այնքան չէի թերահաւատեր, որքան այս ահռելի տոմսակը քու գրչէդ, և Լիլի մը ստաբան ելնելուն: Սոսկալի ժամ, հիմա Նեղոսն եղիր, անցուր աչքէ անոր կենաց պատմութիւնը, եօթ տարեկան անհայր և անմայր մնալը, ամեն տեղ ունայնութիւն, խարէութիւն տեսնելէն ետև, պատերազմի մէջ մահ փնտռելը և Լէհաստանէն դարձին ՚ի քեզ միայն քոյր մը, բարեկամուհի մը, սիրուհի մը գտնելը, յիշէ առ քեզ ջերմոտանդութիւնը և մտածէ անգամ մ՝ որ մահ քան տոմսակդ աւելի ցանկալի չէր երևեր անոր: Սրտիդ որ խորը, առաքինութեանցդ որ անկիւնը, խոստմանցդ և յիշատակացդ որ նշոյլը աւերեալ սրտիս ապաւէն փնտռէի, իսկոյն այդ ինքնագիր մահադուշակ տոմսակդ, Մարտիկին երեցած ուրուականին պէս՝ սուղևս կ'տնկուէր և զիս ՚ի դող հանելով՝ յուսոյ ստուերը անգամ կ'փարատէր:

Եւ ստուգիւ իննդենալս, ինքզինքս սպաննելս բան մը չէր, թէ որ մատնութիւնը քեզմէ եկած տեսնելովս՝ վրէժխնդրութեան ոգին յիս չգարթնուր և բոլոր առնացի զգացումս,

ինքնասիրութիւնս, պատիս, արժանաւորութիւնս, զոր փոշիի պէս փշրեցիր, կրժուն նախանձի հետ միացած՝ զայրոյթս չգրգռէին ու ապրելու ոյժ և խորհելու զօրութիւն չագգէին ինձ: Իսկոյն երգում ըրի որ ես լինիմ քու պատիժդ, ես ապրիմ աւերելու համար քու տունդ և ապառնիդ, ես թիւնաւորեմ կենացդ ամեն մի ժամը, ես քու անմեկնելի սատանագ լինիմ վերջապէս: Առաքինութիւն, մեծանձնութիւն, թուան յինէն, բոլոր աշխարհ և ես ինքզինքս կ'ատէի: Որքան ճշմարիտ է որ մի ճշմարիտ սիրուհի մարդս դիւցազն կրնայ դարձնել, նոյնքան անուրանալի՝ որ մի դեուհի զանի պազանի փոխել . . . Օրեր անցան և մինչ կ'տատանէի այս մտայոյդ կրկն մէջ՝ բանականութեան ձայնը ականջիս զարկաւ, քիչ քիչ հանդարտութիւն գտայ, և իմ անարժան վրձակս քննելու կարող եղայ: Ես առանձինս ըսի, հոգիս սեցաւ, կորոյս մեծութիւնը, ինչու լինիմ նաև կրիցս գերի: Աւրախ եմ և շորհապարտ Լէտի Իստհէմին որ Լիլիին անհաւատարմութեան կենդանի նշանը հազարքեց ինձ, թէ ոչ ապառնիս ալ կորուսած էի: Ինչու իյնամ մի այնպիսի նանիր և նենգամիտ արարածի հետ, չէ. ես չեմ լինիր անոր դահիճը, այլ իր խիղճը՝ եթէ ունի, իր նոր նշանածը. այլ աշխարհ, այլ իմ վեհանձնութիւնս թող կրժեն անոր սև սիրտը: Ափսոս, իմ զգայուն հոգիս, սիրոյ կարօտ, շատ բարձր կարգի աղջկան մը դուռը դարկաւ կուրորէն, և այժմ աչքիս շատ սին ու ցած է նա զգացմամբ և պատուով: Ես հարստութեան չէի պապակեր այլ միայն անխառն սիրոյ և խաղաղ կենաց: Ես թերևս միթարուիմ փիլիսոփայութեամբ՝ որու մի մեծ փորձական մասը Լիլիին ինձ մեծարած դառն բաժակէն ըմպեցի, թող նա եթէ կարող է խարէութեան մէջ երջանկութիւն գտնէ . . . Այսպէս խառն ՚ի խուռն կ'բանադաւաէի, չկասկածելով բնաւ որ արտասանած ամեն մի բառս քեզի դէմ ապերախտութիւն, հայհուցութիւն, սրբապղծութիւն է եղեր . . .

Իմաստութիւնը յարացածիս սկսա շուտ մը չբուժեց սէրը
 և քէնս, իսկ կրկին աննեքեցի տկարութեան մէջ չդըտելու
 համար, առի զլուխ արեւէք եկայ և կ'նայիս, Լիլիս, որ
 ոչ փառասիրութեան և հայասիրութեան անըտալ եռանդ
 մը (Թէև հայերը շատ կ'սիրեմ) և ոչ բարգախնդրութիւնս
 է իմ ուղեորութեանս սրտածառ, այլ ուրիշ կլիմայի ներ-
 քե եկայ փնտռելու այն անգորութիւնը որ հայրենեացս և
 բու սրտիդ մէջ չգտայ: Իրաւ է որ պարոն Աւուտին, իմ
 մէկ հատիկ բարեկամիս առջև ամբօով չեքենալու համար
 իմ ճամբորդութեանս նպատակը տարբեր կերպով նկարագ-
 րեր էի, բայց ի՞նչ ընեմ. այս է ընկերութեան արդի ըն-
 թացքը:

Մարդուս ներքին աշխարհը, հողին, այնքան անտես կ'առ-
 նեն որ արտաքինին վրայ կ'շինեն ամեն բան, կ'ազեն որ ե-
 րևինք ինչ որ չենք, կ'ազեն խմորել, մարդել զմեզ ցմահ
 բնականին դէմ և անհիմն օրինադրական սովորութիւններ
 բնութեան դարձնել: Առողքի այս բռնութեան դէմ. այսպէս
 է աշխարհ, կ'պրուան, աստատմէ, և իսկոյն սուտին թեկն
 կ'հասնի զէնքը, ու աստատմբ կ'իյնայ: Աստի սէրս, զոր
 սկզբան աշխարհիս քարոզել կ'ուղէի, թշուառ գառնաչով
 մարդկան ձեռօք սուգաւ սրտիս խորը և վիրաւոր ինքնասիրու-
 թիւնս կեղծդիմութիւն սորվեցուց ինձ, թէ և քանի յիշատակը
 յուշօ գար տեսակ մը ջերմ զիս կ'առնէր, սակայն միշտ սուտ
 ուրախ և զուարթ կ'տքնէի երևիլ ծանօթից առջև, որպէս զի
 անտոց վայր ու հեղուցութիւնն ալ կրակիս չաւելցնեն:

Ո՛ր մտքդ կային շինծու բնութեան տկարութիւն, որչափ
 կ'սիրես ինքդ ինքդ խաբել և ինչպէս վարժեր ես հողույր և
 համոզմանդ ներհակ վարուիլ: Անկլիացիին մանաւանդ դրամեց
 մարմարեայ պատ կ'պատէ չորս դին, թէ և ներսը շատ ան-
 գամ մշտուկ եփուն և երերուն հրաբուխ մ'է: Իմ ներքին
 տրամութիւնս խաբելու համար, զոր իրօք անուցանել էր,
 քեզի հետ ստեպ խօսած նիւթս, Հայաստան աշխարհը ձեռք

առի, և հոս տեղի հայկեան մարմինը վերլուծելու սկսայ:
 Ահա այս միջոցիս էր որ իմ պատուերիս համաձայն ձեր
 տան նաթիշտը Անան գրեց ինձ թէ հարցուփորձ ընելով ի-
 մացեր է որ վերոյգրեալ սքանակը խորամանկութեամբ մը
 քեզ գրել տուեր են: Այս լուրէս առաջին գրգռման եղաւ
 գալ ոտքը իյնալ, սակայն դեռ ամպ մ'աչացս առջև կ'ե-
 րերար: Ձէի կարող միարանել բուն ստորագիրդ անոր ի-
 մաստին և քու լուծեանդ հետ: Ասկէ զատ սիրտս էր
 կտրած, աչխարհս մարած և աչքս շատ կիրթ ու սուրբիթ
 ուսումնական կիներէ վախցած: Ա՛հ, կրակէ, վառօղէ ու
 ուռմբէ չվախցող զինորս Լէտի Խստհէմն կ'դողայի: Աման
 զի այն անիրաւ վառօղով և զէնքով չէր խաղար, այլ ո՛
 գիտէ, սատանային թր ոստայնը կ'հիներ: Աւուտի կրկին
 տեղս նստայ ու անկլիական գոռոզութիւնս շաւրեցի, մինչև
 որ վերջին գիրդ առնելով ճշմարտութիւնը փորք ՚ի շատէ ի-
 մացայ բերնէդ և հանգարտութիւնս ու քեզ դտայ:

Անուշ օրիորդ, հոս կ'վերջացնեմ խօսքս, յուսալով որ
 իմ յուզմանցս և ճամբորդութեանս բուն իսկ պատճառը ի-
 մացունելովս ինքզինքս արգարացուցի առջևդ: Սակայն հոս
 չեն լրանար և քու պարտքդ, քու արդարութիւնդ: Այն
 ինքնագիր տոմսակդ, վերջին գիրդ չարաշուք ստուեր մը
 կ'սփռէ, զոր փարատելու համար մեկնութեան կարօտ է:
 Այս մեկնութիւնը կ'սպասեմ քննէ որ մեր առջի անվրդով
 անբիծ հաղորդակցութիւնը շարունակեմ և հող գառնամ:
 Միթէ այն գիրդ՝ յօժարամիտ գրեւէն ետև՝ անով իմ սիրտս
 քաղաքավարութեամբ առնելու և անոր սպաւորութիւնը մեզ-
 մելու համար վերջին գիրդ զրկեցիր. ասոնցմէ թրն է պէտք
 է իմանամ որպէս զի ըստ այնմ զիտնամ թէ յարգել, պաշ-
 տել կամ տուել պէտք եմ քեզ:

Երբ կասկածը միտքը կ'արթնցնէ ու կ'սրէ, ու անհաւա-
 տարմութեան երևոյթը միայն անվստահութիւն կ'աղղէ, սէ-
 րը իր առջի կուսական անմեղութիւնը, մերկութիւնը և գիւ-

բահաւանութիւնը կ'ըզարկէ, կ'ծածկէ և փոխանակ հասա-
տալու՝ համոզուիլ կ'ուզէ :

Այսպէս և ես՝ երբ ատեն մը քու մէկ հաստատական
ժպիտդ, մի ձեզ, մի ակնթարթդ իրրև պատգամ կ'ըզրկէի,
փորձի կարօտ չէի. իսկ հիմա թշնամիներու հանած փոշիէն
և մուխէն աչքերս տկարացած, քեզ սեւթոյր ամպերու
մէջ անորոշ կ'տեսնեմ: Շունչովք ցրուէ, Լիլիս, այն
մշուշը և անոր մէջէն ցցուր ինձ քու հրեշտակային առջի
դէմիդ և իմ սրտագին երկրպագութիւնս ընդունէ:

ՆՍՄԵՅ Ժ

ՎՈՒՅ ԱՌ ԿՈՒՍՈՒ

Լծարծ

Օգտակար պատմագիրք ո՞րն է. նա որ
մեր պարտքը եւ իրատնքը մեզ կ'սոր-
վեցնէ առանց վարդապետական ծայնի:
ՎՈՒՒԻՐ

Բարեկամ, կ'ըսեն թէ — պատմութիւնը մի հայելի է
որ ակներև կ'ցուցնէ մարդկան գործերը, շարժմունքն ու այլ
և այլ դէպքեր: Սակայն աւելի ճշմարիտ սահման մը տուած
չեմ լինիր անոր եթէ ըսեմ — պատմութիւնը մոզական
լպտեր մ'է որ ամեն բան մեծ կամ փոքր, որոշ կամ
անորոշ կ'ընծայէ աչաց՝ դիտողին ընտրողութեան և տրամադ-
րութեան համեմատ: — Ո՞ր հին ազգին ծնունդը, մանկու-
թիւնը, արբուն հասակը բացորոշ գոյներով աւանդուած են

մեզ, ո՞ր ազգը իր կենաց նկարագրութիւնը, իր ամեն պարա-
զաները, ամեն գործողութեանց՝ թէ ընկերական և թէ քաղա-
քական պատճառները քննարանորէն արձանագրած ունի, ո՞ր
ազգը կրնայ ճակատը բաց պարծենալ որ իր հիմնագիրը Ա-
բամազդ մը կամ անոր արբանեակը չէ . . . :

Երևակայութեան ընտանի խաւերէն մին է մթինը և ան-
յայտը սեթեթ զարդարել ու պաճուճել, և ամեն ինչ որ
հրաշալի, անմեկին, խորհրդաւոր և հսկայական է այս գոր-
ծին թե ու ոգի կ'տան, ըստ որում մարդուս դիրքահասան
ընութեան զգուելի և սնապարծութեան ախորժելի են:

Ուստի զարմանք չեն եթէ մի շատ ազգեր իրենց տոհմին
ժագումը երկնից մոլորակներուն և աստղերուն մէջ ելան ու-
րոնելու: Արեգակը, լուսինը, Աստղիկը ու Օրիօն երկրիս
վրայ զաւակներ ու թուներ ունեցան, որ իրենց հարց պէս
լուսաւոր չէին դժբաղդարար, բայց երբոր ժամանակին և
գիտութեան շնորհիւ երկրայինք փոքր ինչ շիտակ տեսան,
իրենց ազգակցութիւն՝ իբրև քերթողական հանձարի փալ-
փլուն բայց ստայոգ դոճար, դուրս նետեցին և խաւարը իր
անունովը խաւար անուանեցին: Վասն զի չէ թէ հին զար-
մի, այլ կորովիին և անսականին վրայ ազնուականութիւն,
արժանաւորութիւն և պարծանք դտան:

Եւ ստուգիւ ուրախ եմ տեսնելու որ հայոց առաջին պա-
պը գտնելու համար ոչ Պագոսին խառտակի գուռը և ոչ
Ապողոնին բազմաձայն քնարը պիտի գարնեմ, այլ շիտակ
կապուտակն Աթենասայ գիրկը պիտի իյնամ (չնախանձիս)
և քանոր քնքուշ մատիցը իմաստութեան բանալիները խնդրե-
լով հայ պատմութեան տաճարը պիտի մանեմ:

Թէև գովելի է որ աս ազգին առաջին նահապետը մարդ
է և ոչ աստուած կամ աստուածուհի, սակայն միւս կողմէ
այն տաճարին անշուք շինութիւնը նկատելով կ'զարմանամ
կ'մեամ: Ոչ բանգակ, ոչ սինակ, ոչ անդրի ունի վրանս
Չունի իր հնութեան ահաւորութիւնը որ մարդուս ահ ու

պատկառանք կ'ազդէ, այլ կարծես թէ անոր ճարտարապէս
 ար նոյն իսկ բնութիւնն է, և արուեստը իր կարկինով մա-
 սանց համեմատութիւն և հիմանց ամբողջութիւն չէ տուած:
 Պատճառը դիւրին է գտնել:

Երբոր արեւելեան զահալէժ երեակայու թիւնը օր ըստ օրէ
 հմայից և աստեղաբանից շնորհիւ հրէշներ կ'ժայթքէր իր
 պատմական և դիցաբանական աշխարհին մէջ, Հայաստան իր
 մէկ հատիկ ու կորովամիտ պատմիչը ծներ էր որ ճշմարտու-
 թեան մանդաղն 'ի ձեռին ահադին հարուածով կ'յօշոռէր
 ու կ'կեղեքէր բնիկ այլաբանական ծառին փոտուժուտ ճիւ-
 ղերը, և հայ պատմութիւնը իր նախկին սրբաթու թեան կը
 բերէր: Այս լաւ է: (Սակայն ժիր պարտիզսանը իր սաստիկ
 շտապէն ու եռանդէն մի շատ պիտանի բողբոջներ ու եր-
 բեմն պտուղներ գետին կ'կորդէր և հետեւապէս ծառին բունը
 կ'մնար անտերեւ ու անղարգ, ճշմարիտը մերկ ու պաղ: Այս
 մերկութիւնն է ահա ցաւալին և այս թերութեան մէջ ըն-
 կաւ Խորենացին երբ հերքեց, զանց առաւ նշանադրել Հա-
 յոց աշխարհին նախնական աւանդութիւնները, աւտասելնե-
 րը, որոնք՝ որչափ որ ողջամիտին ծիծաղելի, քրիստոնէին
 դատապարտելի ու բթամիտին սքանչելի կ'երևին, իմաստա-
 սիրին առջև բարոյական նշանակութիւն ունին ու պատմական
 պատկերին նկատմամբ արտայայտիչ ու գունատու ստուերներ
 են: Բայց թող այս մէկդի: (Եթէ միւս կողմ ելնես հարցը-
 նես թէ առջի հայկազունք ինչ կ'րօնական ծէսեր, ինչ աղ-
 զային հանդէսներ ու արարողութիւններ կ'կատարէին, 'ի
 հարկէ Խորենացին պիտի բանամ և նա պիտի մեկնէ ինձ որ
 Արծրունի, արծիւ ունի, Գնունի, գինի ունի, Անդեղ, ժահ
 դէմք ունի կ'նշանակէ: Ելիր հարցո՛ւր անոր թէ Հայկեան
 ու Արշակունեան պետութեանց կառավարութեան տեսակը
 ինչ էր, թաղաւորին, նախարարաց և ժողովրդեան մէջ որ-
 պիտի դաշն ու յարաբերութիւն կ'տիրէին, ամեն մէկը ինչ
 իրաւունք ունէր, խիսցն Խորենացին նայուածքը դահի ու

ծիրանի լի միակ դարձնելով պիտի պատմէ լեզ մեծ ու
 սրտիկ նախարարի իլիկը ծլիկն, արածնութիւնները, մար-
 տի, պաշարումներու, յարձակումներու և այլն նկարագրութիւնը:
 Իսկ ժողովրդեան ոչ նիշը կայ և ոչ նշմարանքը, ու կար-
 ծեա թէ մինակ արքայազանց և նախարարութեանց հայրենիքն
 է Հայաստանն ու ուամիլը հոն անբան կամ քայտասկան է
 ու թիւն մ'է:

Բայց այս բանը միթէ այն վե՛հմ և արգարտական դրիչը
 մեղադրել կ'ուզեմ, ամենին ոչ, բնդհակառակն մինչև տասն
 և ութերորդ դարու երօպայի պատմիչներ իրաւասիրու-
 թեան կողմէ անորմէ կրնան գաս առնուլ և հիմնա նա
 ինդիլը մէջ կ'բերեմ թէ արգեօք ան ալևոր ծերունին ուր
 զանցանութիւնները գիտամեր բրաւ թէ ոչ իր ժամանակին
 բերմունքին նայելով:

Արդի Հայոց մէջ չսեայ գրութիւն մ'որ ոյս նիւթն
 քննարանէ, թերեւս պատմադիրը վեղարաւոր լինելուն,
 յակնածութեան, անոր մատ չեն համարձակիր գայնել: Սա-
 կայն կ'մտնան որ պատմիչ մ'ինչ կարգ որ ունենայ, իր
 առաջին կարգն ու պայմանն է ճշմարտախօս մարդն և իրրե
 այն միշտ մեր մտադրութեան և քննութեան արժանի:
 Ասկէ դատ ինչ բանաւոր գաս կրնայ քաղել ազգ մ'իր
 սնուցական պատմութեանէն եթէ պատմելոց, պատմողին և
 անոր ժամանակին ոգին ուշի ուշով չքննէ ու հեռեւութիւն
 չհանէ:

Յայտնի է որ նորածին ու վայրադ մարդկային ընկերու-
 թիւն մ'ոչ յիշատակարան, ոչ արձանադիր կ'ուներայ մինչև
 որ ընկերական բաւական հանդարտ և յառաջադէմ վիճակի
 չհասնի, ոյլ իր նեղ շքանին մէջ նշանաւոր թուած ե-
 ղելութիւնը, այս է, մի ցեղապետի քաջագործութիւնը,
 դազանաց դէմ արի արձակման մը սրտամութիւնը, փայլակի
 գեանաշարժի, տեղական հեղեղի երկոյթը բերնէ բերան կը
 պատմուին, կ'ստորտին, դարմանք ահ ու ապշու թիւն թող

լով ամեն տղետունկնորայ վրայ : Սոյնպիսի անցիւր
բանի կերթան բերնէ բերան : սերունդէ սերունդ կ'աւան-
դուին և դարէ դար ականգութեամբ այնքան կ'այլակերպին ,
կ'ուռին , կ'խոշորնան՝ որ յանկարծ բանաճիւսի մ'երևակայու-
թեան գոյները առնելով ցեղապետը՝ Հերակլէս , կենդանիները
Հիգրա , փայլալը՝ Արամադոպայ շանթը , պեանաշարժը՝ Արի-
լայի կուանին մի շարժումը ու սահանքն՝ ջրհեղեղ կ'զատան
բոլոր իրենց պարագաներովը ու Առասպելին հիմունքը շատ
մ'աւագի և մի քանի քարի վրայ կ'զրուին :

Սակայն երբ յունական փիլիսոփայութիւնը եկաւ այն աս-
տուածաբնակ Ալիմպոսը , որ զաշխարհ կ'զղզղէր , տեղէն
խախտեց , այլուր չկանգնեց ճշմարիտ պատմութեան հոյա-
կաց տաճարը : Իրաւ մի քանի հատ անկիւնաքար բերաւ
նոյն շէնքին համար , բայց այն ժամանակ անգամ այժմու
առմամբ բանասէր պատմաբանի ոչ գիրը կար և ոչ բնագի-
րը : Հապա ժամանակին տարեգիրը կամ դպիրը գիւցազանց
դործերը , պատերազմներ և անուններ երբեմն այլաբանելով
երբեմն խառն 'ի խուռն և կիսկտուր կ'շարեր իրեն ամպոտ
դիխուն հետըն ալ վրան գրողմելով : Տակաւին մեր օրերը
սկսան պատմիչներ՝ անգին վար , վարը կեցող ժողովուրդ
բառած կենդանիին ալ աչք մը նետել , հասկրնալով որ ա-
մեն բան աշխարհիս մէջ անով և անոր վրայ կ'գտնուի և
թէ իշխան միշխան անոր վարձկան ծառաներն են , որ թէ
շեղակի կամ խոտորնակ քալեն՝ խելոյն դիտիչայր կ'ընկ-
նին :

Ուստի այլ և այլ ազգաց բարբը , հիմնարկութիւնները ,
օրէնքը սկսան վերլուծել ու շատ անգամ ստոյգ աղբիւրէ
դուրի լինելով՝ անոնց աւանին դործողութեանց ու անցից
դարձից նկարագրութենէ խրաքանչխրին մտական , ընկերա-
կան և քաղաքական յառաջագիմութեան աստիճանները ո-
րոշել և այնպէս հին և նոր քաղաքակրթութեան համմա-
տական չափը հաստատել : Ապտմադրութեան մասին այս

զգալի յեղափոխութեան զրեթէ սուաջին հեղինակը եղաւ
Մ. Եղէր իր Տէստաթիւն Բարոց և օրոյ ազգաց վրայ անուն
գիրքովը , և որ մեծն կարողութի գարէն սկսելով անաշառու-
թեամբ մաղեց արկած , արարողութիւն , սովորութիւն , գիր ,
օրէնք և այլն , ու պատմական սուտ ու մուտ ու դէզադէզ
ամսեր պատուելով հանեց և ստուգիւ ցցուց ազգաց ողին ,
փոխեց իր դարուն մտածութեանց ընթացքը , սարսեց , ար-
թնցուց Եւրոպայի յոյլ բանականութիւնը , թօթափեց , ցնդեց
Լոյսլայի աշակերտաց ձեռօք ժողովրդոց խմած թմրիւրը ,
ու թէ և սոյն կրօնաւարաց դեմ ունեցած անհնարին ատելու-
թիւնը գինը տեղ տեղ խոստրեցուց , սակայն անուրանա-
լի է որ ինքն եղաւ մեծ և լուսաւոր թուական մը բացողը :
Հետզհետէ ուրիշ քաղաքագէտ պատմիչներ ալ ծնան , Ռո-
պէրդսն , Պէնդհըմ , Ալիօ և (հիմա պատմադրութեան ար-
հեստը չէ թէ միայն չոր ժամանակագրութեան և առասպելա-
բանութեան այլ իմաստութեան , քաղաքականութեան և բա-
անազատութեան վրայ հիմնեալ է :

Արդ՝ խօսքը հայ պատմագրին բերելով թէ է այս այսպէս
էր յեւրոպայ , որչափ ևս առաւել ներելի կ'դանենք արեւել-
եանին ընթացքը , մանաւանդ երբ միանգամ դիտենք թէ նա
որ և երբ կ'ապրէր , որ դասու մարդ էր , և որո՞ւ հրամա-
նաւ պատմութիւնը կ'զրէր :

Քանի որ տապանը Արարատ իջեր է , 'ի հարկէ Արարատ-
եան երկիրները 'ի վաղուց անտի սկսան շէննալ և հետզհե-
տէ այնպէս նշանաւոր հանգիսացան , որ նոյն ինքն Խորե-
նացին կ'ըսէ՝ թէ յիշատակի արժանի էին : Ըսելէ նաև թէ
չառ հնութիւններ , շատ հետաքրքրական զրոյցներ , երգեր
կ'գտնուէին Հայաստան սկիզբէն մինչև ծերունիին ժամանակը
միջոց մը որ շուրջ երեսունութը դար կ'բովանդակէ : Ին-
չու զանց ըրաւ գէթ ըստ մասին զանոնք յիշատակադրելէ .
նա չէր գիտեր թէ որչափ անքանական լինէին աւանդական
զրոյցները , դարձեալ նոյն հին դարերու ողջոյն մի թեթև

նշողը կարող էին յայտնել : Այն, որի վրա և ինքնանոց արժեքը գիտնալով կ'ըսէ : — «Մի արգելօք յունական պերճ և ողորկ առասպելքն իցեն՝ անդերձ պատճառաւ, որք զճշմարտութիւն իրաց պլարանսարար յինքնանս տնին թաղուցեալ » : Մտկայն դարձեալ նա անբասիբ կ'եղնէ եթէ նախ՝ մտածենք որ ծերունին քրիստոսի զօտ եռանդով վառուած՝ անոր երկնային խրատները քարոզողներէն և Հայոց ոսկի դարու որբազան գոհարներէն մին լինելով անկարելի է յուսալ որ նա երթար Առաստըջայ ձեռօք մեհեաններու մարած կրակին մեխիբը խառնէր և Հայոց արեւաշատական նոր թմբած յիշատակները յուզէր, որոց ընդհակառակն և ոչ նշմարանքը կ'ուզէին թողուլ :

Երկրորդ՝ ինքն արդէն իր առաքելական գրաւմանց պարագեալ էրը Մահակ Բագրատունիին պատուէրը կ'ընդունի և գործի կ'սկսի, անշուշտ արագութիւն և համառօտութիւն իր պատմագրութեան հիմ կ'դնէ և կ'ըսէ : — «Եթէ զամենայն եղեալք յաշտարակադործութենէ մինչև առ մեզ ՚ի հատորութիւն քեզ ՚ի մէջ ածել ջանայցենք պատմութիւն, երբ ապա յըզձալին քո հասանիցենք զբողոքայ պատմութիւն, մանաւանդ զի առաջիկայս մեր երկար է գործ և ժամանակ մահկանացուաց սուղ և անյայտ . այլ սկսեալ յուցից քեզ զմերն թէ ուստի և որպէս » : Եւ անդէն Մար Արաս կառնան ձեռք կ'առնու և անկէ կ'քաղէ Հայոց արդին «Չառագաղոյն զարս և գնախնիս» ՚ի բաց թողլով ամեն ինչ որ ժողովրդեան կացութեան կ'վերաբերին : Երրորդ՝ ընդհանրապէս հին պատմիչներ աչքի զարնող ու նորահաս գէպքերը ՚ի դիր կ'առնէին, ենթագրելով որ իրենց ապրած երկրին ներքին վարչութեան կամ օրինաց ծանոթութիւնը ամենուն յայտնի է : Չորրորդ՝ թեպէտև խորհրդային իր ժամանակի պատմութիւնը շարագրելու ատեն լոկ թագաւորաց գործերը յիշելով չշատանար և ուր ուրեմն հասարակաց շինութեան և բարօրութեան, զգացմանց և յօժարու»

թեանց վրայ կործ ՚ի կարճայ կ'ստոր, երբոր ժողովուրդն իշխանական մեծ անիրաւութեան շղիմանալով կ'խուովին ու իրենց ազգեցութիւնը և իրաւունքը առաջ քշելու փոքր ինչ կ'խլրտին, սակայն դարձեալ նշանակելի բան է որ «Տէրանց կոյր հնազանդութիւն» սկզբունքը հայ պատմիչին զրիչը կ'ուղղէր, և որչափ որ քրիստոնէութիւնը հին բունակալութեան ճանկերը թափեց, կրկին թագաւորաց իշխանութիւնը և գահը իբր սրբանուէր ու երկնատուր շնորհ կ'քարոզէր, հպատակաց անտրտուն չառատարմութիւն և անձնուրացութիւն կ'պատուիրէր և հետևապէս ժողովուրդը իբրև հօտ դառանց շատ անգամ բնիկ կամ օտար իշխանի և բռնաւորի անխտիր կրակին կ'այրէր և անուը անյիշատակ կ'մնար : >

Ահա ասանք են, սիրելի Առտ, գլխաւոր պատճառները որ ըստ մասին պակասաւոր և նիհար թողուցին Հայոց հին պատմութիւնը, և որոց համար բնաւ մեղաբեղի չէ Խորենացին, ինչպէս որ ցյուցի :

Մակայն այս վերիվերոյ խորհրդածութիւններս հարկ դատեցի ընել այն դիտմամբ որ եթէ հետագայ գրովս Հայոց նախկին քաղաքական վիճակը քննարանելու ելնեմ, զիտցած լինիս որ շատ տեղ մութին խարխարելով պիտի քայլեմ և այն հարեանցի տեսութիւնս ընելով հասկանալի ճամբայ մը բռնած պիտի լինիմ՝ արդի տարաբնակ հայերուն միտումները և հանդամանքը լաւ ևս ըմբռնելու :

ՆՍՄԲԱ ԺՍ.

ՎԱՌՏ ԱՌ ՆՍԼՍՕՆ

Լճերն . . .

Բարեկամ՝ Սոկրատէս ըսաւ, իմ՝ գիտութիւնս տղիտութիւնս ճանչնալս է: Եթէ սոյն խոստովանութիւնը բառ առ բառ մեկնենք, ամենեին հարկ չմնար որ մարդս իր զլուխը մշակէ և յիշողութիւնը ու գատողութիւնը զօրացնէ: Իսկ դու պէտք չես ունենար հայուն պատմական կեանքը զննելու, այլ խիոյն գիր ու գրիչ, քաղաք ու մարդկութիւն կրողին տալով՝ պէտք է որ չորս ոտքով լեօր քաշուինք, և հոս մեր ազէտ ճակատը լծայ ու սրակ կապելէն ետև՝ Բաղլամին իշուն առջև ծունր դնենք: Բայց արդեօք սոյն իմաստունը կատակ ըրաւ ու մեր քիթէն բռնեց. ան որ ՚ի սէր ճշմարտութեան թունալի բաժակը մինչև մրուրը սիրով խմեց ու իր կեանքը Անեղին պատարագ մատուց: Անտարակոյս իր խօսքովը անհունը և անքննելին քննող իմաստակաց ակնարկելու գեղեց որ ամբարտաւանութեան և ազատամտութեան կատարը երնելէն ետև՝ մնորութեան անգունըը զլըրեր և անշահ գրութիւններ ու երազական անտութիւններ կցիցելով՝ մթիննը կրկնակի մթացուցեր և կամ գերագոյն էակը իրենց սնափառութեան խաղալիք են ըրեր: Բնական և դերբնական անտեսանելի իրերու ներքին զաղանիքը մեր խելքին, կրից և զգացմանց նեղ չափով չափելը ի՞նչ անհնարին անմտութիւն է, միայն վէսամիտ գիտուններ չլիտեն: Թէպէտև ՚ի վերուստ չէ տրուած մեզ լուծել տոյսլիսի հանելուկներ որ մեր սղմատ զլուխը կ'ապնայեն և անստուգութեան արհատ իբրը

կ'ազդեն, սակայն այս իրաւ է որ Սոկրատէս ըսաւ չառարկեց թէ անոնց հետևանքը և ներդրածութիւնը զննելը, նա մանաւանդ մեր պահպանութեան. յառաջադիմութեան և երջանկութեան նպաստող իրաց արմատը փնտռելը ամբարտաութիւն է, ինչպէս որ ցարդ մի շատ մարդակուլ մարդիկ որը խաչով, որը սրով, որը ոսկիով այսպէս հաւտացնելու կ'ճգնին անուս և անճարակ ժողովրդոց:

Մարդս կրնայ ապրիլ ու անմահանալ առանց դիտնալու թէ իրեն շունչ տուող անձառ էութիւնը ի՞նչ հասակի և բնութեան տէր է. բայց մարդս անկի պէս կ'բուսնի ու կ'թուամի՝ եթէ չուսանի թէ նոյն էութիւնը ի՞նչ պաշտօնի, զործի և նպատակի համար նետեր է գինքը երկրիս երեսը: Շատ հոգ չեմ տանիր այս պահուս եթէ չզիտեմ թէ ինչ գաղանի զբութեամբ գրիչս կ'շարժեմ, մտօք դէս ՚ի Պօսփօր կ'գլմամ, սրտով չորս կողմէ կ'թևարկեմ. սակայն շատ վիշտ պիտի զգամ եթէ իմանամ որ գրիչս անիմաստ, միտքս անմշակ և մոլար, սէրս անարժան և անտեղի են: Արեմն ճշմարիտը հատնալու համար ըստ կարի շուտով քննութեան պէտք է որ նստիմ. ապա թէ ոչ, եթէ երբէք սխալած եմ, իմ մարդկային ազնիւ կոչումս կորած և յիս ազատ բանական և յառաջադեմ էակը վիժած է:

Արդ՝ եթէ անհատի մ'ապառնին իր անցեալ և ներկայ բարոյական վիճակին անդիտութիւնէ կրնայ կորնչիլ, որչափ աւելի ահուելի և քրէական մեղք կ'զործէ ազ մը (թող Արամազդէն կամ Հայկէն իջնէ) եթէ իր նուիրական կոչումը անտես առնէ, միշտ օտարին աղի հացը ուտէ, լեզի ջուրը ըմպէ, և իր զլուխը անհոգ գերեզմանաց վրայ գնելով՝ պառկի և միանգամ ինքզինքին զալով՝ չհարցնէ. (Ես օ՞վ եմ, ո՞ր կ'դանուիմ և ո՞ր կ'երթամ: Այս հարցմանց ճիշդ պատասխանը մինակ պատմութիւնը կարող է տալ: Այս, պատմութիւնը կարող է իմացունել թէ է՞ր հայ ազգը

ծներ է, ինչպէս մի շատ դարեր ինքնագլուխ քայլեր է յԱսիա, ինչ պատճառաւ թէ գլուխ և թէ հողի կորուստեր և այս ստորին աստիճանի մէջ ընկեր է, և ո՞ր միջոցաւ նորէն կրնայ կանդիլ և իր առաջին քաղաքական վիճակին շաւիղը գտնել: Ասան զի ժողովուրդ մ'որ իր անյեպէն և ապառնիէն զատուած է, երկուտանի անբանից դասակ մը կ'դառնայ:)

Ինչպէս որ քաջ բժիշկ մը չկրնար դեղ հրամայել մինչև որ հիւանդին բերնէն ցարը իմանալով՝ չորոշէ որ նոյն հիւանդութեան պատճառը արտաքուստ է թէ ոչ ներքին, նոյնպէս և դու, բարեկամ, չես համարձակիր հայուն կիսամուռ մարմինը շոշափել ու ճար ճարակ մտածել, մինչև որ անոր ազգային կազմուածքը չիմանաս: Այդ խորհուրդդ շատ օրինաւոր գտայ և երանի թէ յաջողիս: Մակայն դարմանալի է որ ցարդ հայ մը չէ ելեր օտարիդ ձեռնարկածը կատարելու: Ա'երեի թէ հայը պատմութիւն կարգաւ չսիրեր: (Թութակի պէս մեծ մեծ անուններ զոյց ընել ու ազադարի պէս անոնց դատ դատ ստուգաբանութիւնը երդել՝ պատմութիւն սորվել է չեմ ըսեր: Նտորենացիդ կ'ըսէ թէ «Որպէս այժմ և առ հինսն Հայաստանեայց լեալ անսիրելութիւն իմաստութեան . . . » այս բանս թերևս այն ժամանակ ներելի էր: Բայց եթէ նոյն ձերուսին հիմա դարձողը մէկդի թողլով՝ յուսահատական ծիծաղով պիտի գոչէր. — Անցցեն հայկազունք, դարուց 'ի դարս զհարց իւրեանց ունին 'ի պահեստի զժտանազան անիմաստութիւն՝ իբր պաշտելի մատունս, մինչ զբարեմասնութիւնս նոցա յօգս ցնդեալ»: Եւ այս այնպիսի ատեն մը որ ուրիշ անկենդան ազգեր իրենց պատմութիւնէ և արդի լրյսերէ յոյս, հողի ու զէնք առնելով՝ ոտք կ'ելնեն և իրենց ազգութեան գրոշակը ազգաց առջև կ'պարզեն:

Բայց շուտ մը չդատաւարտենք հայերը: Պատմութեան ուսմանքը զանց առնելու համար մի քանի պատճառներ կրնան

ունենալ: Ասիա՝ կարելի է որ, բայց սովորութեան բռնաորոներու՝ նոյն ուսմանքը արդիւնեալ է այս ստորկերու: Բարելի է որ աշխարհային իրաց և վայելչութեանց անզոյց են հայք ու միայն երկնային փառաց հողի կու տան: Գ. Աարելի է, ոչ ժամանակ և ոչ ախորժակ ունին իրենց ետին և հեռուն նայելու այլ թշուառութեան և չքաւորութեան ճանկին տակ տառապեալ՝ չոր հայի կտոր մը կ'զոհեն ամեն բան որ սովամահ չկորնչին: Դ. Ամբ ընդ հակառակն՝ այնքան զբաղած կրնան լինել ոսկի ոսկիի վրայ դիպելով՝ որ զայն միայն իբր Աստուած պաշտել ու հայրենասիրութիւն և ազատութիւն իրրև ազայական երազ անդունել: Ե. Ազգաց մէջ տեսակ մը փիլիսոփայ ազգի տեղ կրնան անցնիլ որ ամեն ազգութիւն, ամեն կրօն, ամեն երկիր անխտիր և հաւասար դատելով՝ պէտք չեն զպար իրենց յատուկ դատմութեան և համոզման նշանները յայտնել հրապարակաւ, այլ ամենուն և մինչև ստատմային հետ եղբայր կ'լինին որ կենաց կամուրջէն անվտանգ անդին անցնին: Զ. Չմոռնամ մահաւանդ ըսելու որ հայերը կարելի է կարծեն թէ՛ ինչպէս աղքատահարուստին, սպասաւորը տիրոջը կ'ծառային, նոյնպէս բնական է որ ստրուկը ազատին օտքը սողայ և իր շղթան լղէ յախտեան:

Անշուշտ օրին մէկը պիտի նկարագրեն ինձ որ սոյն պատճառներէն միք աւելի կ'ազդէ և անոնց պատմական անդիտութիւնը կ'ճարակէ, տակայն այժմէն սա կարծիքս կ'յայտենում որ հայք ինչ անբնիկ իմաստութեան, ճիսութեան և հանճարի տէր գտնուին, գարձեալ միշտ դերի և միշտ թշուառ պիտի սպրին և իրենց ամեն գանձը մի ժամու մէջ կրնայ մոխիր դառնալ, եթէ ազգային միութեան յուսով իրենց հողին չվառեն:

Իմ պատասխանս սա է թէ՛ նոյն անկարողութիւնը պատահական էր : Երբ Արշակ Հայաստան կոխեց , այս երկիրս երկու հարիւր տարիի չափ անտէր և անկանոն վիճակի մէջ ընկած էր : Իսկ անկէ առաջ երկու հազար տարիի չափ սևող հայկազեան իշխանութիւնը անպատճառ առանց օրինաց չէր կարող քակել : Աղէքսանդրի յաջորդները չարաչար նեղեր աւերել էին երկիրը : Ռուստի միշտ խռովութիւնը պակաս չէր և ՚ի հարկէ տեղացի անգուտայ իշխաններ մակեդոնացի կուսակալաց հետ անդադար ՚ի վէր դալով ոչ քաղաքական և ոչ ընկերական կարգաց նշմարանքը կ'երևար և ոչ հայկազանց ցեղին հաստատած նախարարական տանց հեռքը՝ որոցմէ ոմանք վտանդէ հեռի վայրեր դացին , և ոմանք իրենց ահագնի բերդերը քաշուած՝ իւրաքան չիւրը անկախ և ինքնադուլս իրեն մարդիկը կ'վարէր : Գարձեալ կուսակալաց փոփոխութեամբ կամ անկմանէն երկրին այլ և այլ տեղական կանոնները կ'փոխուէին կամ կ'վերահաստատուէին : Ասղարշակ այս խառնակութեան ասեն չ'ը կարող Հայաստանի աւաղանին յականէ անուանէ առաջ կոչել և զանոնք իրենց նախկին արտօնութեանց մէջ հաստատելով՝ իրեն տէրութեան թև և թիկունք ընել , որպէս զի անոնց հզօր ազդեցութեամբ իր նոր պետութիւնը աւելի ամրանայ և զահը իր ասօմին անխախտ և ապահով ժառանգութիւն մնայ : Այս գծուարութիւնը բառնալու մինակ միշոյ Հայաստանի հին պատմութիւնը պանել և անոր մեծամեծ մարդիկը անորմէ որոշել էր :

Ռեբեմն պնդել թէ Ասղարշակ իսկ և իսկ լեռնաբնակ և վայրենի գտաւ հայերը , անոր պէս բարձր գահու վերէն գատել է զանոնք , կամ այնպիսի բազմաթուութեան վերին կէտ լ'ընտրել , որուն նկատմամբ որ և է յառաջագէ՛մ աղբ՝ քաղաքակրթութեան կողմէ ստորին աստիճանի վրայ կ'երևի : Անուշտ գրաւոր օրէնք , կանոնաւոր տեսչութիւն թերևս չուենար այն ժամանակ Հայաստան , մինչդեռ Եգիպտոսի և

Բաբելոնի մէջ արուեստը , զիտութիւնը աւելի ծաղկած և միապետական կառավարութեան ձևը աւելի կերպաւոր էին : Բայց և այնպէս առհասարակ Ասիայի ազգաց երեւելի և ազգու օրէնքը սուրն էր , որու վրայ հիմնեալ էին մի շատ աւանդական անիրաւ արտօնութիւններ : Սոյն արտօնութիւնները ժամանակաւ սովորական կ'դառնան , և անոնց համեմատ օրէնքներ կ'շինուին և արդարութեան դոյն կ'առնուն : Ռուստի հասա և պարզ ժողովուրդներ խառն օրինաց կարօս չէին : Բնական անպիւր կանոններ՝ որ սովորութեանց մի մասը կ'կազմէին , բաւական էին :

Գիտես արդէն որ մինչև հիմա Անկլիա անդամ միօրինակ և կանոնաւոր օրինադիրք մը չունենալէն զատ , մէն մի գաւառ իր բնական կամ աւանդական օրինաց համաձայն կը վճուէ մի շատ խնդիրներ և դատեր և որոյ ժողովուրդը յօժարակամ կ'հարկաւորուի : Ասկէ զատ՝ եթէ յանկարծ այսօր այնպիսի անակնկալ պատահար մը պատահի , որով մեր բոլոր հակասական և անհաստատ օրինադրութիւնները լիովին մոխիր կտրին , գարձեալ ժողովուրդ և կառավարութիւն՝ դժուարութիւն չեն քաշեր առջի կարող վնալու : Ասան վէ մինչդեռ ուրիշ ազգաց համար իրենց յատուկ օրինադրութիւնը մասնաւոր ուսմանը՝ օրինաց ներկայութիւնը անհրաժեշտ պարտ է , առ մեզ՝ մերիւնները սովորութիւն է գարձած և անոնց ողին մեր բարույ վրայ գրողմած : Ռուստի (խօսքը մեր մէջ մնայ) իրօք մեր բաբելոնական օրէնքները ուրիշ բանի չեն ծառայեր , բայց եթէ մինակ Լծնտօնի մէջ հարիւր հազարէն աւելի փաստաբան սնուցանել ընդունայն , և անոնց ճարտարամտութիւնը զրդուել որ ամենաչնչին գատաստանի առթիւ անկուշտ սզրուկի պէս մեր քսակները ծծեն ու անխնայ պարպեն :

Կարծիքով ստորին աստիճանի վրայ կ'երևի : Անուշտ գրաւոր օրէնք , կանոնաւոր տեսչութիւն թերևս չուենար այն ժամանակ Հայաստան , մինչդեռ Եգիպտոսի և

րող բացատրել թէ Ինչո՞ւ երկերը ամայի և բնիկները ցիր ու ցան և զպանաբարոյ մեացած լինին մինչև Հայկայ արշաւանաց ժամանակը, մինչդեռ Բարեխն քաղաքը՝ որ Հայաստանի նկատմամբ նորաբնակ կ'համարին, ոչ միայն բազմամարդ՝ այլ և արհեստիք և մեծակառուց շէնքերով զարգացած ծաղկած էր: Նոյնպէս սղայօրէն յախտեան կ'պարծենան (առանց մարդկօրէն մեկնելու) որ այս Հայերէն լեզուս թէ՛ Նոյայ և թէ Հայկայ խօսածն է, միայն թէ ենթադրենք որ երկնային մասնաւոր շնորհիւ մը Հայկայ լեզուն Աշտարակին անմեկն խառնակութենէ անխառնակ և անպատուհաս մնացեր էր . . . :

Բայց իմ նիւթին գառնամ. հաստարազուկ զխցազնը իբր աշխարհակալ իր որդւոց և թոռանց մէջ կ'բաժնէ Աբարատայ նահանգը, փոքր առ փոքր և հեշտիւ բնիկները նուաճելով: Հոս ծովակի մօտ, անգին մի հովիտի խորը, ասպին բլրի մը ստորոտը տակաւ առ տակաւ տուներ, գիւղեր և աւաններ կ'շինուին: Հայկաշէն, Արագածու, Աբմախր, Սիսական ու Գեղամի երևան կ'եննեն նոյն լեռնոտ, քարոտ քայց գեղեցիկագիւր աշխարհին մէջ: Իւրաքանչիւր նահապետ իր շինութեան քարը կ'կանդնէ իրրև ազգարար ապագայ համատեւ սերնդոց որ նոյն աշխարհաշինութեան գործը շարունակեն: Եւ արդարև Հայկապեան պետերը ոչ միայն իրենց ներկայ որդւոցը՝ այլ և նախատեսութեամբ իրենց յաջորդացը համար ալ հիմնարկութիւններ կ'սկսէին և կ'հաստատէին:

Տանտիրական և նահապետական իշխանութիւնը Հայկազանց առաջին վարչական ձևը եղած է՝ մինչև Աբայ: Հայկ իր ազատասէր զգացմանց՝ յաղթութիւններ տանելէ ետև ալ, հաւատարիմ մնալով թողուց որ մէն մի ցեղապետ իր գերզաստանը ու առհմը պարզօրէն և անկախօրէն հսկէ, հոգածէ և իր երիտասարդութեան ներքև պահպանէ: Գրեթէ համայն նախնի բնկերութիւնը այս գրութիւնը ընտրած են.

որ յարմար էր իրենց պարզասէր և անգորք բարուց, սակաւակտ կենաց և տահմանաւոր փափաքանաց. թէ և (կան շատ մը բանաւէրներ սը հակառակը կ'անդեն և կ'ուզեն որ միապետական կառավարութեան սկիզբը նախնի ժողովրդոց պատկանի, և այս ըստ իս՝ ոչ թէ արդար և անմեղ բարուց գործ է, այլ մոլեղին կրից, չարահնար մտաց և անպակասակիր սովորութեանց արժանի հրէշ մը): Սակայն որչափ որ մէն մի նահապետ իր աւանձին աւանդութիւնը, հողն ու գաստակերտը և զանոնք պաշտպանելու միջոցները փոքր ի շատէ ունէր, այս իրաւ է որ իրմէ վեր քաղաքական զլուխ կ'ձանչար ու զգակի Հայկայ զարմէն իջնող նահապետը, որ ոչ միայն ժառանգական իրաւամբ այլ և մեծագոյն ազդեցութեամբ և զօրութեամբը հայրենական ծանր խնդրոց և պարագայից ատեն կարող էր վճիռ արձակել, հրաման հանել, ընդհանուր օրէնք հաստատել. իսկ միւս տանտերները իրարու հետ անգիր պաշամբ կայտած էին, հարկին և գիւպուածոց բերմանց նայելով: Այնպէս որ և թէ մի կողմանէ բացարձակ իշխանութիւն ունէին իրենց սեպհական երկրին և կալուածոց մէջ՝ մասնաւոր կարողալու թիւններ անօրինել, տասանորդ պահանջել և զօրածողով բնել, միւս կողմանէ հայրենի ընդհանուր հողերուն պաշտպանութեան և բնակիչներուն բարօրութեան նպատակաւ արտաքին ոտխայց դէմ՝ իրարու նիւթապէս օյաննչու պարտաւոր էին:

Այս էր ուրեմն տեսակ մը պարզ հասարակապետութիւն, որ ոչ աւատային գրութեան և ոչ ռամկավարութեան կը նմանէր: Անշուշտ ասոր ընդհանուր ատեններ իսիսս ծանր պարագայից ատեն մեհեաններու մէջ կամ անտառներու հովանիին տակ կ'կազմուէր, և քանի որ նեղ շրջանի մը մէջ, այս է. Արարատայ չորս կողմը մնաց՝ իր հանդարտութիւնը, անկախութիւնը և ապահովութիւնը վայելեց: Սակայն երբ հարկը և փառամիրութիւնը պահանջեցին որ Աբամ և Տիգրան Հայաստանի սահմանները ընդարձակեն, սոյն ընդարձա-

կա թեան պատասխանող կեդրոնական ազգու և յարատե քաղաքական իշխանութիւն մ'իւս չհաստատուելով՝ տէրութիւնը թէև տարածութիւն ստացաւ, բայց զօրութիւն և հասարակութիւն կորոյս : Ասկէ զատ օտար իշխանաց եկն ու մտար տկարութեան և տարատեւութեան զատ զատ որմներ եղան, ինչպէս որ վերջը պիտի տեսնենք :

Հին Հայոց բարբն ու վարքը դժուարին չէ փոքր 'ի շատե սահմանի : Ընդհանրապէս ժողովարութիւնը, անասիրութիւնը անոնց զլիստ որ տո արինու թիւններն էին, որոնք չէ թէ մարդկային օրինաց արդիւնքը, չէ թէ ուսման և կրթութեան արգասիքը, այլ բնութեանն էին : Այս բնական չափասիրութիւնը, խաղաղասիրութիւնը և ինքնակեզրոնութիւնը, որ մի տեսակ ինքնասիրութիւն գարձաւ վերջը, Հայկեան սոհմը շքեղ գործերէ հեռի պահեցին, իրենց մէջ անդամ հազարակցելու եռանդն ու իղձը, որ բնական է բնկերական վիճակին, անմշակ և մարած թողին, և հետեւարար ազդութեան տեսիլը կամ զգացմունքը շատ ուշ արթնցաւ անոնց սրտին մէջ : Բնական է և վայրենի մարդուն իր խորոյը կամ ծնած վայրը սիրել և բնակիլ, սակայն այս բնածին ազդմունքը հայրենասիրութիւն չէ : Հայրենասիրութիւնը վտեմազոյն իշձ և թուիչք ունի որ ամեն հայրենական վիշտ ու խնդրութիւն, վնաս և օգուտ իր սեպհական վիշտը և խնդրութիւնը կ'համարէ, հայրենի երկրի փառաց և թշուառութեան մասնակից կ'լինի և իր անձանձիթ թեկըր անպուշ հայրենեաց ամեն սահմանն, ամեն խորշն ու ամեն անկիւնը անձկանօք կը տարածէ :

Հայկազունը էպպէս պատերազմատէր ժողովուրդ մը չէին, թէև իբրև քաջ զինուորներ ստէպ իրենց կորուսեալ անկախութեան տէր եղած են : Իրենց հօլը կոխող հէնը, անակնին մանող զօրը, հանդստութիւններն և պարէններն յափշտակող ստոյատակը անվրէպ որս և ճարակ կ'իյնային իրենց արիասրտութեան և զինուոց, բայց բնաւին աշխարհա-

կալութեան ու յափշտակութեան ուղով ուրիշներուն կալուածքը և իրատուներ սանակոխ բնելու յօժարութիւն կամ միտում չէ տեսնուած նոյն նորակազմ ազգին մէջ : Չունէին մարդարան, Ալիմխեական խաղեր ու կրիէս, որով Սպարդաղի և Աթենացի պատանիք անվեհեր գիւյաղուններ և Հոռմայեցի զինուորը գիշատող գազան կ'դառնային : Հայոց մարդարանն Մասեաց սպառաժուտ հրապարակն ու լեռներն էին : Մարմնավարժութիւն, ձիարշաւ, նետաձգութիւն, յորում կարի ճարտար էին Հայք, գառտիարահական պարաք չէին համարեր, այլ մի բնական և հարկատու պիտոյք : Հայ կայտառ պատանին սար ու փոս ինկած օրէն սփայտած էր սառնամանեաց, հովի, փոթորիկի, վայրի կենդանեաց և շատ անդամ իր որսորդութեան առեւ ելուզակաց գեժկուրիլ և հետեակ կամ թեթեալարժ նժոյցը հեծած, աղելն 'ի բազկին, գաշոյնը մէջըր գիժադրաւ գիժել պէս պէս վտանդներու գէժ, որոնք 'ի մանկութենէ անտի իրեն ընտանի խաղերը և զբօսանքը կ'իկազմէին : Իսկ մինչպէս այս խտտամբեր կրթութեամբ մարմնով կորով և արագաշարժութիւն կ'ստանար, հողին անկախութեան կրակով կ'եռար :

Ուստի զինուորական մասնաւոր կարգ չկար հոն, այլ ամեն մարդ 'ի բնէ զինուոր էր երբ հարկը պահանջէր : Բայց ինչպէս որ ժառանգական արտօնութիւններ նոյնիական բաներ կ'համարուէին հին աշխարհիս մէջ, նոյնպէս 'ի հայս մի շատ բարձր պաշտօններէ զատ պատերազմի գնալու պանծալի պաշտօնը, ինչպէս և մեր մէջ, միայն ազատ արանց, այս է, արնուական երիտասարդաց կ'պատկանէր, և Հայկ, նոյնպէս ասոր յաջորդները, միշտ թշնամին իրենց ընտանի և սոհմակից մարդկան բնախը ընտիր զնդով գիմաւորելու կ'երթային : Ան ու աւարը բնգոծնաց մէջ կ'բաժնէին որ փոքր զրդեւ չէր լիներ պատերազմական եռանդը վառ պահելու : Իսկ եթէ նոր երկիր և բազաք ձեռք ձողէր, նահապետի մի ազուն կամ ինտան կ'չորհուէր, որով զատ նախարա-

բուծինն, կամ լաւ և ս ընեմ, նահապետական իշխանութեան նոր ճիւղ մը կ'աւելնար : Բնաւ չիշուիր որ հայք Լիզուրդոս, Նիսոս և Նիւմա մը գնեցած լինին, ոչ միայն այս առաջի ժամանակները այլ և վերջին :

Ուստի անհնար է որոշակի ըսել թէ ինչ օրինաց և պաշտամանց կ'հետեւէին : Կրնամ երեակայել նոր ժողովրդեան մ'առջի բերան խառն և գրաւոր օրինաց հարկաւորութիւնը չգալը, քանի որ խառն յարաբերութիւններ չունենալով հայրական տեսչութեան ու բնական օրինաց և խղճի ազդմանց կ'հնազանդի ու գրեթէ տեսակ մը բուսական կեանք կը վարէ. սակայն չեմ կարող երեակայել ժողովուրդ մ'առանց տեսակ մը դրական կրօնի : Ուստի այս կարծիքս ունիմ որ ՚ի սկզբան հայք մի Աստուած կ'դաւանէին : Վասն զի Բելայ ինքնատուր աստուածութեան ծունր կրկնել չուզող և անոր բռնութենէ խոյս տուող մարդիկ Հայաստան գալով արարածոց պաշտօն չէին կարող տանիլ : Սակայն գոեհիկը երկայն ատեն անբերեց Վստուած մը չկրնար ըմբռնել, այլ շօշափելի ու իր թանձր մտաց և անհետեւ կրկն յարմար և շինծու էակներ կ'աստուածայնէ և անոր խօնել, զոհ և երկրպագութիւն կ'մատուցանէ : Հայք աս իրենց պաշտամանց մաքրութիւնը և զտութիւնը կորուսին և սկսան մեհեաններ կանգնել, ատրուաններ շինել և արեգական ու մոլորակաց մատաղ և պատարագ նուիրել : Այսպէս որ երբ Շամիրամ Արայի մահուան վրայ հայկազն զօրաց վրէժխնդութեան բորբոքը և զայրոյթը մարել ուղեց, դիբ զանի լցելով սիտի կենդանայնեն ըսելուն՝ հայկական զօրաց կատաղութեան փրփուրը գիշուց : Ահա իրենց հաւատը գիրենք պաշարեց, դերեց և բարոյապէս սպաննեց : Քանի մեծ է և նոյնակշիռ սուտ կամ անսուտ գաւանդութեան ազդեցութիւնը ուամիկին վրայ : Իսկ քանի որ հայերը օտարաց հեռ իրենց հարողակցութիւնը աւելցուցին՝ անոնց կրօնական ազդեցութեանց և սենթակայ եղան ու հետզհետէ գրաբնաշատական և յոնա-

կան աղանդից հեռ շողեցին և իրենց յատուկ անապաշտութիւնները : Այս մտաբանականութիւնը և օտարին թէ լաւն և թէ վատթարը օրինակելու սովորութիւնը իրենց քաղաքական վիճակին մեծ տիրութեան և այլափոխութեան պատճառ ետ դաւ : Վասն զի կրօնը հին յառաջագէժ աղղերու մէջ ազգայնութեան և անբութեան մի բարոյական հզօր նեցուկն և արխական գործոյ շարժաւիթն էր և իւրաքանչիւր կտուաւորութիւն իր մողովրդեան ուղղին և բարուց յարմար պաշտօնական կրօն մը, յատուկ ծէս և սրտգամ կ'ընտրէր և կ'կարգէր : Մինակ Արշակունեաց օրովը կրօնը Արամազդայ և մանաւանդ Անահատայ տիրապետութեամբը մի յատուկ ազգային կերպարանք առաւ :

Արամ իր ժամանակակից նահապետներէն աւելի ճարտար և յաջողակ գտնուելով կարծես թէ Հայաստանի այլ և այլ նախարարական բաժանմանց մէջ միակցութեան կաս մը հաստատեց : Հին ատեն մարտական յաջողութիւն և հնարագէտ միտք մ'ամեն ապստամբ գլուխ և անզուսպ հողի կրնային շլացնել և հրապուրել : Նախարարք ճիկ չհանեցին անոր քաղաքականութեան դէմ : Նա եղաւ գրեթէ Հայկազանց երկրորդ հարազատ հիմնադիրը, որ կրկին անգամ զանոնք իր անտամբը մկրտեց, և մինչդեռ հայոց աշխարհը լրիկ և անխուժ կ'ապրէր և կը յառաջանար, Արամ եկաւ ու շրջակայ վայրադ ժողովրդոց իմացուց որ ինքն է անոր տիրապետը և թէ անգամուհաս չմնար զայն աւրջարկողը :

Սակայն Արամ որչափ որ միապետական ճամբայ բռնեց և արքայական փութք և պատիւ լիապէս ստացաւ, իր երկրին քաղաքական կացութիւնը իր նպատակին չյարմարեցուց : Նա մանաւանդ Հայաստանի թշնամիքը և մանր մուկը իշխանաց նախանձն գրդուց : Ուստի հայոց նորածին մեծութիւնն իր մահուամբը իյնալէն զատ՝ անոնց բնկերական վիճակը վտանգի մէջ ինկաւ : Եւ անհա Շամիրամ, որ աւելի աշխարհակալուհի էր, քան թէ քաղաքացի, հարուածով մը նուաճեց ու

հարկատու ըրաւ Հայաստանը՝ ի բնիկ կամ օտար կուսակալ-
 ներ կարգեց հոն և Արայի գեղեցիկութիւնն ալ ըստ իս մա-
 սամբ խիբ գրդիլու եղաւ Հայկայ դիւցազնական շէնքը կիսով
 կործանելու, թէպէտե իբր արեւելեան դեղեցիկի օիրոյ վէպ
 կ'ըմբռնեմայս դէպքը: Վասն զի Համիրամայ պէս Բարձայր կին
 մը չեմ հաւատար որ Արայի սիրոյն համար միայն, անոր ծծած
 օլը և ըմպած ջուրը ճաշակելու սենչով՝ զինուք Հայաստան
 կոխէր: և Վանայ ծովակին մօտ հոյակապ ամառանոց և ա-
 նառիկ ամբարտակ մը շինէր: Փառասիրութիւնը իր կէտին
 հասնելու համար անհամար հնար և պատրուակ կ'հնարէ ու
 միամիտ սլաամիչը մինակ այս պատրուակը կ'սեննէ:

Հայաստան այս առաջին պարտութիւնը կրելէն յետոյ՝
 ինքզինքը հաղիւ հաղ դտաւ, և Պարսիքին օրովը նորէն հո-
 գի և անկախութիւն ձեռք ձգեց, իրաւ, սակայն սոյն հողին
 հայկական ազատ և հարազատ հողին չէր: Հայաստան Ա-
 սորեստանեայց դաւառ դառնալէն ՚ի վեր ժողովուրդ և իշ-
 խան իրենց առօքինական հանդամանքը կորուսին և դերու-
 թեան ներքև մեղի և թոյլ բարուց տիրացան: Նոյն միջոցին
 արքորատեղի կամ ապաստանարան դարձեր էր սոյն երկիրը,
 ուր այլ և այլ կողմերէ փախստական իշխաններ, հայրաս-
 պան արքայազուններ կ'իջևանէին և որոցմէ ծագեցան Գըն-
 թունիք, Արծրունիք, Գնունիք և մն մի ինքնազլուխ նա-
 խարարութիւններ կաղմելով՝ Խուխոռ ունեաց, Բզնունեաց և
 Սիւնեաց հին և աղիւ ցեղերը գրեթէ մուծը թողին:

Պարսիք, մեր Ալֆրէտ իշխանին պէս* դերութեան լու-
 ծը թոթուեց և գլուխը թաղաորական թաղ դրաւ Ասորես-
 տանի կործանման համար Կիսրասարայ հետ զինակից լինելուն,
 իրաւ, սակայն ինքը և իր թուլամորթ յաջորդները Հայաս-

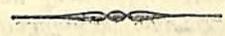
* Բրիտանացի 900 խուսակներն այս իշխանն Անկիւն Էօբն իշ-
 խանութիւններն իրար խառնելով՝ մեկ պետութիւն ևս կազմեց և ինքն ա-
 ռազմէն Բարձայրը եղաւ Լեօնիստանի արքայ:

տանի անկախութիւնը գլխովին չկրցան սպահովել: Տիգրա-
 նին սպահուած էր ոչ միայն այս կարևոր գործը կատարել,
 այլ մեծ և նշանաւոր յաղթանակներ տանիլ օտարաց վրայ:
 Բայց դարձեալ որ և է ազդ մը արքայական հրամանաւ և
 անոր ժամանակը միայն և յանկարծակի չէ կարող աերա-
 սլէս նորոգուիլ և վերականգնիլ. և Տիգրան ինչ զինուորա-
 կան կանոն և ներքին կարգադրութիւններ որ հաստատեց՝
 հիմ և արմատ չաւին, ըստ որում իր ազգային գործը շա-
 բուռնակող չեղաւ: Ասկէ զատ ժողովրդեան մէջ նոր օրէնք-
 ներ հաստատութիւն չեն առնուր եթէ արդէն անոնց սերմը
 սովորութեանց և մտաց մէջ չեն զետեղուած: Ուստի եթէ
 գահը նստողը ծոյլ և անհոգ կենար, նախարարք գլուխ կը
 բառնային, երկպառակութեան ոգին ամեն ուրեք կ'տիրէր և
 ուամիլ ժողովուրդը իր նիւթական հանդատութեան համար
 միշտ կաղմ և պատրաստ էր ներքին կամ օտար բռնակալի
 մը գաւազանին առջև գլուխ ձուլի: Տիգրանին մահուանէն
 ետև՝ մի շատ դատարկագորտ թագաւորներ ծնան և Հայաս-
 տան անոնց անիշխանութեան ժամանակ խիստ ստորին վիճա-
 կի մէջ անկաւ, մինչև Վահէ, որ մեծն Աղէքսանդրի դէմ
 պատերազմելով իբր իր նախաօրը Հայկայ վերջին արժանի
 զաւակի զէն ՚ի ձեռին՝ ազատութեան սիրոյն նահատակ մեռաւ:
 Իսկ անկէ ետև բնիկ և եկամուտ իշխաններ՝ անիշխանութեան
 մէջ մնալով՝ իրարու տուն կ'աւերէին և ինչպէս Խորենացին
 կ'ըսէ «Այր զարամբ ելանէին տիրել աշխարհիս»:

Այս համառօտ և բնագահուր տեսութենէս, Հայկազեան
 հարատւութեան մասին, սա կ'հետևի որ մինչդեռ մի կողմէ
 Հայաստանի քաղաքական պարզ վիճակը կ'փոխուէր, հեա-
 զհետէ անոր սահմանները կ'ընդարձակէին, արտաքին յարա-
 թերութիւնները կ'շտանային, գրացի ազգաց մօտ կարևորու-
 թիւն կ'ստանար, քիչ շատ արհեստ և առևտուր կ'ծագկե-
 ին, նոր նոր և օտարոտի նախարարութիւններ կ'ծաղկե-
 միւս կողմանէ Հայկազեան տոհմին կենսավարական ընթացքը,

այնտու թիւանդ քաղաքականութիւնը միջազգայնականութեան միջոցները, սոյվորութեանց պարզ վիճակը, ինքնիշխանութեան անկանոն սերմը և թանձր պոպոկութիւնը անխոփոխ կ'մնային, և իրաց այս անկապ և անհամաձայն կարգին մէջ, ժողովուրդը, թէև իր առողջութիւնը և քաջասրտութիւնը տեղ տեղ պահած էր, այլ իր սեպական շահուց և իրաւանց անհմուտ և օտարական կ'երեւար և իր ճակատագրին վճիռը միշտ բարձրագոյն իշխանութենէ մը սկսեր էր սպասել:

Ներքին չորս անհազորք տարերք կային ՚ի Հայս նոյն միջոցին. արքունականք, նախարարեանք, զիւղացիք և խուժան, որոց մէջ տակաւին չէր հաստատուած այնպիսի հաստատուն և բնական յարաբերութիւններ և ազդային միօրինակ դաստիարակութեան կանոններ, որով կարող լինէին միազանգ և միավախձան քաղաքական մարմին մը կազմել:

ՆԱԾԱԿ ԺԶ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵՒՍՈՒ

Լ. Կոմ. :

Բարեկամ, Հայկազանց վրայ դրած նամակդ բաւական հետաքրքրական է, կ'ջանաս արդի պատմական քննադատութեան լուսով մեկնել ու երևան հանել ինչ որ Խորենացիին մտքէն չէ անցած բնաւ: Հին, մանաւանդ արեւելեան ազգերն իրարու շատ կ'նմանին բարբով, կրօնքով, քաղաքական կացութեամբ և Հայկազանք ալ բացառութիւն մը չէին: Երեք բառով կարելի է նահանսել այդ ազգերու կա-

ցութիւնը, (ասորումն ալ պարտաւորութիւն էր իրենց կրօնական դրութիւնը: Բնականութիւն, իրենց կրօնալարութիւնը, քերթութիւն, իրենց ընկերական վիճակը) մանկ մ յիզմա մոմայմա:

Ստոյգ է, երբ պատմութիւնն մեր առջև կ'հանէ ազգ մը, որու ներքին կեանքը, դրականութիւնը, օրէնսդրութիւնն անյայտ են, անմիջապէս անոր կ'ընծայենք այնպիսի բաներ որ միայն արդի քաղաքական աշխարհի մէջ ազդեցար գոյութիւն ստացած են: Ինչպէս որ մեր պերճու զարդարուն ախումբներուն և պճնազարդ ընկերութեանց մէջ չենք կրնար երեւկայել որ կիսամերկ կամ վայրենի անձ մը զրուսուի, կոշտ լեզուով, բիրտ վարքով, ազոտա կերպարանքով, նոյնպէս արդի տեսութեամբ չենք կարող ըմբռնել ժողովուրդ մ'որ անկիրթ, անօրէն, անբան եղած լինի, քաղաքական ու կրօնական դասանք ունեցած չլինի, այլ կ'ուզենք որ անհատական ազատութիւն, քաղաքային իրաւունք, սահմանադրական իրաւունք ունեցած լինի, նոյնպէս բոլոր այն հանգամանքն որ արդի քաղաքակիրթ կոչուած ժողովուրդները կ'վայելին, թէև այդ հանգամանքն անդու կոխներու և արեան հեղեղներու դինն են: Քիչ մ'ես, մեր պատմութեան վրայ դատելով արեւելեան ժողովրդոց մէջ հաստատուած կրօնական և կրօնական դասանք ունեցած չլինի:

Հին ժողովուրդ մ'ինչ որ է այնպէս նկատել պէտք է, այսինքն իր ամեն պարզ, նախնական վիճակի մէջ, երբոր զանազան խումբերու բաժնուած իրարու դէմ կ'մագառէր, աւարառութեամբ ու եղուակութեամբ կ'ապրէր, կերպ մը վայրենի կեանք կ'վարէր, և կրօնի, ազգային շահու, հայրենի երկրի վրայ և ոչ իսկ ազօտ գաղափար մ'ունէր: Սյսպիսի ժողովրդեան մը կրօնի տարբերք երկիւղն է, իր հայրենիքը վրանն է կամ անակն է, իր կառավարութիւնն ամեն զօրաւորին բազուկն ու կորովն է: Շատ դարեր՝ Արաբաւայ ստորոտն ընկած մարդիկ, որ վերջէն լճերու քաջ

որսորդի կամ հովուի մ'անուամբ հայ կոչուեցան, այդ վայրագ կեանքը կ'վարէին անշուշտ, ինչպէս կ'վարէին և մինչև հիմակ կ'վարեն շատ մարդկային ցեղեր: Կան պատմաբաններ որ այս տեսակ ցեղերու մէջ ընտանեկան կապ, ազգային օրէնք, օրինաւոր իշխանութիւն կ'փնտոեն և ինձի համար փելիսոփայական քարը փնտուողներուն կ'նմանին: Ա՛շխնեն ու կ'կազմեն ժողովուրդ մ'որ միայն իրենց երեակայութեան մէջ գոյութիւն ունի: Անոր սկիզբ մը, հիմնադիր մը կ'տան, անոր բնութիւնն ու բարքը կ'նկարագրեն, այլ և այլ քաղաքական ու բարոյական առաքինութիւններով կ'զարգարեն ու գրչի ծայրով կ'քաղաքակրթեն: Շատ անգամ ալ պատմական իրողութեան մը, կամ ժողովրդեան մ'այնպիսի նշանակութիւն ու նպատակ մը կ'վերադրեն որ իրօք ոչ այդ նշանակութիւնն ունեցած է և ոչ այդ նպատակը: (Քանի քանի ապուշ աշխարհակալներ, թաղակիր աւազակներ, այս տեսակ պատմագիրներու ձեռօք մեծ մարդեր եղած են, քանի քանի փառասիրական գործեր՝ իբրև նախախնամական սնօրէնութիւններ նկատուած են .):

Հին պատմիչներ՝ և ասոնց հայրը Հերոդոտ՝ մարդկային վայրի խումբերու, այս է նախնի ընկերութեանց նկարագիրը չեն ըրած և չէին կրնար ընել, այլ ինչ որ նոր է, ինչ որ դրեթէ մեզի մօտ է, մի քանի հազար տարուան պատմութիւն, մեզի աւանդած են, չկրնալով թափանցել այն անթիւ դարերու մէջ որ թանձր մթնոթեան անգունը կը կորսուին: (Յաւային այս է որ իրենց գրած պատմութիւնն ալ կ'իսկաւոր, սուտումուտ և սաէպ մութ ու անզօգ իրողութիւններու կոյտ մ'է:) Եւ միթէ կարելի՞ էր նկարագրել ընկերութեանց կազմակերպութիւնն, որ գեռ ևս հանելուկ մ'է՝ նոյն իսկ արդի գիտուններու առջև, գիտուններ, որ թէ և գիտութեան բոլոր գէնքերով զինուած, ընկերաբանական ու ֆիզիքական օրինաց հմուտ, չեն կարող վճռական եղբակայութիւն մը հանել ընկերական վիճակի ծագման մասին:

Հայոց քերթողահայրը Խորենացին, կամ Մար Արաս, աւելի խոհեմ են, հինը կ'թողուն մութը և նորը կ'նկարեն, միայն այդ շորն ալ յունական կանխախալ գաղափարներու վրայ կ'ձևեն, հայկազուն նահապետներու, պատերազմներու, նախարարներու շարք մը կ'ներկայեն, առանց անոնց կապակցութիւնն ու պատճառները հետազօտելու:) Հայկազն հիմնադիրն, որ՝ ինչպէս արդէն դրած եմ, ազատասիրական զգացումով մը կ'ապստամբի Բելին դէմ, կարծես թէ մեր աշխարհի մարդ է: Բէն մ'է Հայկ որ Արարատ դաղթեր է, ինչպէս Բէնիսիլվանիոյ ժողովրդեան հիմնադիրն Ամերիկա դաղթեց ազատութեան ոգւով վառուած: Իսկ իր յաջողաց պատմութիւնը կենդանադրի մը կ'նմանի, պարսիկ նկարչի մը շինած պատկերին պէս, որ փայլուն ու կենդանի գոյներ ունի թէ և, այլ անշուք է ու անստուեր. որոշ գծեր ունի թէ և, այլ անկանոն այնպէս որ բուն բնադրին ճշգրիտ բացատրութիւնը չէ:

Ես կ'փափաքէի տեսնել հին հայկազն ժողովուրդն իր տան մէջ, իր շուկային մէջ, իր գործարանին մէջ. Քսենոփոնի դրածը բաւական չտեսելով՝ կ'ուզէի զխառնալ թէ ինչ ձև ունէին իր բնակարաններն ու ապարանքը, ինչ գործիքներով կ'հերկէր իր հօլն, ինչ բարբառներով կ'խօսէր, կերդէր ու կ'աղօթէր, ինչպէս կ'վարէր իր գոտաաստաններն, ինչ յարաբերութիւն ունէր իր նահապետին, նախարարին, թագաւորին հետ, ինչ կրթութեան վիճակ ունէր և այլն: Բայց գիտեմ նաև որ այս փափաքներս ծայրայեղ են, վասն զի՝ ի բաց առևալ Յոյներն ու Հռոմայեցիներն, որ հակառակ ծայրը հասնելով, շատ անգամ դէպքերու կանոնաւորութիւն և իմաստասիրական շինձու ուղղութիւն մը տալու համար, իրենց ազգային գոռողութեան նպաստաւոր, ճշմարտութիւնը կ'թիրէին, չկայ հին ժողովուրդ մ'որ իր ընտանեկան ու քաղաքական կեանքն ճշգրիտ աւանդած լինի տարազային իր պատմագիրներու ձեռօք: Եւ իրաւի, ինչպէս կ'ըսէ մեր մեծ

իմաստ Մաքուլէյ, եթէ՛ ան պատմութիւններ չունինք՝ հիմակ իսկ, ինչ իրաւամբ սխալման չենք հինքերն : «Պատմական ընտիր վէպեր ունինք և ընտիր պատմական փորձեր» : Ըսել կ'ուզէ թէ՛ երեակայտ թիւնն ու բանականութիւնն իբրեւց մէջ բաժներ են գրականութեան սոյն ճիւղն, փոխանակ բոլորովն գրաւելու միասին :

< Ատիկց կ'հետեցնեմ որ ինչպէս շատ նոր ազգեր, հիններն ալ և մասնաւորապէս հայկազուններն լաւ պատմութիւն մը չունին կարծեմ : Բոլոր նորոգ գրուածներն ալ Խորենացիէն, Զենոբէն, Ասողիկէն, Արիստակեսէն և ուրիշ հին պատմիչներէ օրինակուած են : Չեմ տեսներ անոնց մէջ պատմութիւնը վերակազմելու շարժում որ Անկիլոյ և Գերմանիոյ մէջ կ'երևի : Ռիչարտսոնի, Հիւմի, Նիպոնի, Հալամի, նոյն իսկ Մաքուլէյի պատմական եղանակը հին ու թերի կ'նկատուի . Պրքի պէս, ժերվինիտի ու Աեպէրի պէս նոր նոր պատմաբաններ յառաջ կ'դան, այնպէս որ պատմութեան հորիզոնը կ'ընդարձակի, նոր զիտերն, իմաստասիրական, բանասիրական ու հնախօսական խոզարկութիւններն նոր լոյս կ'սփռեն պատմութեան վրայ, որ այժմ գրեթէ իր մէջ կ'պարունակէ ազդի մը մտաւորական ու ճարտարական կենաց ամբողջ պատկերը : >

Հայկազնեան իշխանութեան վրայ պատմական տեսութիւնը, Նելսոն, մասամբ հայ պատմաբաններու տուած ակզեկութեանց վրայ հիմնուած է և մասամբ աղբերու յաջորդական զարգացման օրինաց վրայ : Այդ դովելե աշխատութիւն մ'է, իբրև, բայց վաւերականութեան պայմանները բոլորովն չպարունակեր և երբեմն ենթադրութիւնն իրողութեան տեղը կ'ընէ : (Յայտնի է որ հայոց լաւ պատմութիւն մը գրելու համար բաւական չեն երեակայտ թիւնն ու գրաւոր աղբիւրներ, այլ ուրիշ իրական միջոցներ պէտք են : Պէտք է Հայաստանի բոլոր պատմական յիշատակարանները հետազոտել, աւերակները փորել, ամեն անկիւնն ու փոս որ հնութեան

նշխար մ'ունի, կրկնել, հին գրամներ ու հին լարբաւներու հետքն որոնել, աւանդական զրոյցներն, առածներն ու առասպելները հաւաքել, տեղագրական մանր խոզարկութիւններ ընել, մէկ խօսքով նկարագրել, ուսումնասիրել ամեն զիւղ, ասան, դէպք, սովորութիւն, շէնք որ Հայուն կենաց հետ վերաբերութիւն ունին : >

< Ո՛վ յանձն պիտի աւնու պրպիսի ծանր աշխատութիւն մը : Մասնաւորի ոյժ, տաղանդ ու գրամալոյս չեն բաւեր, վստահան գրադէաններ անձեռնհաս են, վստահ եթէ թէ պատմութիւն գրելու ամեն պիտանի նիւթերն անգամ ունենան, դարձեալ իմաստասիրական խոզարկութեան սղիւէ զուրկ դնուելով՝ առ հասարակ ամեն բան կրօնական անձուկ տեսակետով մեկնելու պիտի ճշնին : Ըստ իս՝ եթէ ազդի մը պատմական կենաց իր ներկային վրայ աղբեցութիւն ունենալը կ'ընդունինք, կարեւոր է որ Հայր յատուկ ընկերութիւններ կազմեն, գրամալոյս զիւղեր, հմտութիւն ու գիտութիւն ունեցող անձեր Հայաստանի այլ և այլ կողմերը տարածեն որպէս զի ոչ միայն իրենց նախնաց այլ դատաւարաց վիճակը հետազոտեն և հին պատմութեան հետ նորը կ'ապին : >

Մտենեն, Նելսոն, որ երբ դու Թարսպիս և էս Հայր Բարբի մօտ նստած կ'եկնէր մտովին Հայաստան կ'ըջնէր, մեր Սղերնի Զֆաշական համբարտաւէտն նման բան մը միայն կարող ենք յօրինել, թէ և այլ հեղինակին զօրաւոր երեակայտութիւնն ալ չունինք :

Բայց դոնէ սիրտ ունինք, յանդիմութիւն ունինք : Միայն կ'երկրայիմ որ քու սիրտդ ծողդ լինի, այս տեղ թողուցիր զայն, և ես չեմ համարձակիր հարցնելու թէ ինչ վիճակի մէջ է :

Բարեկամ, Էնորհակալ եմ. սրտիս վիճակը կ'հարցընես : Երկար նամակիդ այդ վերջին տողը բոլորովին ուշ գրաւեց : Համբերութիւնն ալ սահման ունի, հպարտութիւնը՝ չափ մը : Երբեմն անհրաժեշտ պիտոյք մը կ'զառնայ սիրտ բանալ բարեկամի մ'առջև, երբ մանաւանդ անկեղծ ու զթոռ է այդ բարեկամը քեզի պէս : Շատ մեծ խօսեր եմ, կ'յուսայի՛ ստոյիկեան անտարբերութեամբ, խղիւղ զգացում մ'որ զիս կ'խղէ : Առ հասարակ՝ շատ անկլիսացոց համար, սերը դործ մը, առուտուր մ'է, և, եթէ կամիս, փոխանակութիւն մը՝ երկու սակարկողներու աղատ կամքէն կախուած, բայց ես կ'նայիմ որ ինձի համար կենսական խնդիր մը կը գառնայ և իմ ասպղայիս կ'սպառնայ . . . Թող որ պարզեմ խօսքս :

ԵՆՄԱԿ ԺԷ

ԵՆՄՈՒՆ ԱՌՈՒՆ

Կ. ՊՕԼԱՆ

Արդէն դիտես իմ ուղևորութեանս բուն զրդիւր. Լիլիի մօր, Լէտի Իսահէմի չար աչքէն հեռանալ, զբազմունք մը ընտրել, անցեալը մոռնալ, սփոփիլ ու նոր կեանք մը սկսիլ : Միթէ նպատակիս հասայ. ո՛չ. աւելի անհանգիստ եմ, աւելի դժբաղդ եմ : Հայաստանի սլատմութիւնը կ'թղթատեմ, Հայոց ծաղումն ու կեանքը կ'քննեմ, Պոսփորի սքանչելի բլուրներն ու պարտէզները կ'արշաւեմ, կ'զրեմ, կ'խօսիմ, կ'երգեմ իսկ, բայց բոլոր այս գործողութեանց անմասն է հոգիս, որ կարծես թէ գերեզմանական լուսութեան ու անդալութեան մէջ կ'զանուի : Խօսուն է զրիչս, այլ սիրտս

անխօս, մութ և վհատ : Աչքս ուր որ դարձընեմ, անոր նկարը կ'նշմարեմ, միտքս ուր որ տանիմ, անոր տեսիլը կ'ընդունիմ : Ախորժեղի չէ՛ այս վիճակն. այնպէս կ'երեւի որ թագուն տեսդ մ'ունիմ, որով կ'վառի երևակայութիւնս, ստուերներ կ'պաշարեն զիս և երբեմն պաղ երբեմն տաք տաք ջրեր կ'թափին զլիւնս : Երբոր տապով տոչորիմ կ'վազեմ ծովափը, ալէկոծ անդնդին վրայ կ'հակիմ և պաղշկեղու համար կ'փափաքիմ անոր մէջ նետուիլ. երբոր պաղ սարսուռով մը բոլոր մարմինս գողգողայ՝ կ'եւնեմ կէսօրին մօտակայ լեռնակն ու արևուն ճառագայթներէն կենդանութիւն կ'սպասեմ. անօդուտ : Հոգիս հիւանդ է, և քանի մտածեմ որ անարժան էակի մը համար այս տանջանքը կ'կրեմ այնքան կ'աւելնայ անոր սաստիկութիւնն ու ինքնասիրութիւնս կը վերաւորի : Ա՛րորչեմ մոռնալ և աւելի կ'սրի յիշողութիւնս, միտքս կ'ընեմ զուարճանալ և աւելի կ'վշտանամ, ընկերութիւններ կ'յաճախեմ, աղմուկ, պար, երաժշտութիւն կը փնտուեմ և ինքզինքս աւելի մեծ ամայութեան մէջ կ'զանեմ : Բարեկամ, երևակայէ անյամ մ'որ այս տրամադրութեան մէջ կարելի է լաւ քննել ու դատել, Հայոց վարքը բարբը հասկընալ և բանաւոր բան մը գրել : Ինչ որ կ'ընեմ այս տեղ կարող էի և այդ տեղ, Լոնտօն, ընել, պատմութեան ու այլ զիրքերու մէջ թաղուիլ, մոլորիլ : Եւ միթէ արդէն մոլորած չեմ. միթէ արդէն Լիլիի հետ ամեն յարաբերութիւն կտրած չեմ. միթէ յիմարութիւն չէ՛ յուսալ անյուսալի բանի մը : Իմ վերջին բոյս պատասխան չգրեց. իր անտարբերութիւնը մեկնելու հաւար արդարացուցիչ խօսք մը չօղղեց ինձ : Մեռած եմ ես Լիլիի համար և բնաւ չեմ ուզեր որ այս իմ վիճակս իմանայ : Աւելի լաւ կ'համարիմ մեռնիլ քան թէ խոնարհիլ . . . Բայց ինչո՞ւ չխոնարհիմ. նա անքան բարձր է . . . իսկ ես ո՛րչափ ասպուշ եմ, ինչպէս միշտ կ'մտնամ իմ սև ճակատագիրս . . . ո՞ր զիտէ, կարելի է որ իմ կենաց վրայ ձգուած և քոյր

վերջուց . . . դիտեց որ անծանօթ մարդ մ'եմ, բողբոջիտիք
 մ'եմ : Անշուշտ այս պիտի լինի իր լուսթեան պատճառը :
 . . . : Կարծիքք ինչ է, բարեկամ, ինչ գարման կայ ինձի
 համար . ապրելու անարժան եմ : Գիտեմ, շատ կ'նուանտան
 իմ, բայց անձիս տէրը չեմ . . . ինչ ընեմ : . . .

ՆՍՄԱԿ ԺԸ

ՂԱՌՏ ԱՌ ՆԵՂԱՅՆ

Լուսին . . .

Բարեկամ, Պատմութենէ սիրոյ անցանք, անընական ան-
 ցում մը կ'երևի, բայց իրօք զարմանալի չէ : Մարդկային
 կենաց մէջ սէրն ամենէ մեծ, ազդու թէև երբեմն թաղուն
 գեր մը կ'խաղայ և գրեթէ ամեն բանի մէջ կ'գտնուի : Բուկի,
 որու վրայ մոխիր թափեր էիր, նորէն կ'առկայծի : Տկարու-
 թեան թէ ոչ կորովութեան նշան է ըսեմ : Այդ խառնուած-
 քի խնդիր մ'է, բայց ըստ իս՝ թթուած կաթի կ'նմանի օ-
 թեկ սէրը : Նամակի կարգալով կարծեցի թէ կատակ կ'ը-
 նես, բայց վերջը տեսայ որ կ'ողբաս, կ'արտասուես, կ'մո-
 լորիս և դերեզմանիդ բոլորաբը կ'շրջես քնաշրջիկի մը պէս :
 Յիմար ես, Նեղսօն, իմ մէկ նշմարանքիս կ'սպասէիր որ
 սրտիդ գառնութիւնը յայանես ինձ, հասկա ինչ պիտի ը-
 նէիր եթէ գրեի որ Լեւոյ Իստհէմ իր աղջիկը ըրա՞ն Տէն-
 աիի հետ կարդելու կ'պատրաստուի : Անտարակոյս շանթա-
 հար պիտի մարերիր, Յոր նահապետին օղբը պիտի սկսէիր,
 Պատճորի մէջ պիտի նետուէիր կամ ողջ ողջ դերեզման պի-

տի ի ջնէիր, այնպէս չէ՞ : Երբայց հանդարտէ, մի գողար,
 դեռ յոյս կայ : Միայն ես՝ յուսոյ վրայ սչեմ : Տիմներ իմ ա-
 պագաս, շատ հաւատ չունիմ սիրոյ վրայ : Քոն ալ ատեն
 մը թերահաւատ էիր այս մասին, Լիլին քեզ հաստատոր
 ըրաւ : Հիմակ ինչո՞ւ կ'տարակուսիս : Այարդեմ գրացմունքդ,
 բայց բոլորովին աւարեր աչքով կ'դատեմ : Ըստ երեոյթին՝
 արևելեան օդն ու ջուրը ջիղերդ թուլացուցեր են, սիրտդ
 շատ ամոքեր են : Չայոգ զինուորի մ'արեական ձայնը չէ այլ
 կնկան մը մրմունջը : Միթէ Արևելք սեր չ'այ : Մինչև այս
 օր այդ խնդրոյն վրայ գրելու կ'զգու շանայի որպէս զի սիրտդ
 չվիրաւորեմ իմ գրական գաղափարներովս, բայց որովհետև
 կ'պահանջես որ խօսիմ և ինձմէ գարման կ'փնտուես, ահա
 խօսքս, ահա գարմանս :

Գէտք է որ մոռնաս Լիլին, բարեկամ, վա՛նս զի քեզի
 յարմար չէ : Նախ որ լորաի մը գուտարն է, երկրորդ որ
 նշանաւոր լորաի մ'որդայն հետ նշանուած է, երրորդ որ
 առաջին սիրով քեզ կ'սիրէ : Լորս մը չխոնարհիր փեսայ
 ընել պարզ զինուոր մը, Տէնտի պատանին, թէև ապուշ,
 մեծ դերգաստանէ է, իսկ առաջին սէրը միշտ գժբաղդ վախ-
 ճան մը կ'ունենայ : Ասոր համն այդ գժբաղդութեան ձգած
 ախուր յիշատակներուն մէջն է : Փափարելի կերակուրի մը
 կ'նմանի որմէ շատ ուտելով անմարդութեան, հետեակէս
 հիւանդութեան կ'հանդիպի մարդ : Աելի լաւ է չուտել :
 Առ ջի օրէն իբրև տղայական խաղ նկատեցի ձեր սիրային
 յարաբերութիւնն, որ բնապէս սիրտի մարի բսի, և մտքէս
 բնաւ չէր անցներ որ գու իբրև կենաց ու մահու խնդիր պի-
 տի բռնես կենաս : Սթափիր, բարեկամ, եթէ կ'ուզես եր-
 ջանիկ լինիլ, ապա թէ ոչ կարելի է քեզ գժբաղդ ընելու
 գարման մը դանել : Միջոցն է սուտանդել օրիորդն ու քովի
 սղարկիլ, որպէս թէ այդ կողմն պակաս լինին հրաշա-
 կերս արարածներ, վրացի յաւերժահարներ, սեակն ու
 հերարձակ հրեշտակներ : Միթէ կ'յուտաս որ Լիլի հասնի

դողցուելու : Փորձ մ'ե՛ս , կ'ընդունին այդ դարմանը , բարեկամ , թէ ոչ պատուով գործ տեսնել , ծնողաց հաւանութեամբ շարժիլ կ'փափաքես : Բայց այդ ընթացքին մէջ շատ դուրս գութիւն ու քիչ վիպասանութիւն կ'տեսնեմ : Անթեւ տատրակ մը շահէնին ճանկէն խլելն է ճարպիկութիւնը : Եթէ դու սպասես որ զան քեզի բեն — «Պարոն Նելսոն , դու շատ ընտիր ու ազնուասիրտ մարդ մ'ես , թէև դրամ չունիս բայց Լիլին կ'սիրես , այդ կ'բաւէ , ա՛ռ ուրեմն այդ աղանին ու երջանիկ եղիր» շատ պիտի սպասես : Այսպիսի նահապետական կամ ասպետական խնամութիւններ հիմակ չեն կատարուիր : Սէրն ալ Մայր-Տումարին մէջ Պահանջի ու Պարտի հաշիւն ունի : Պարտուց սիրականին մէջ շատ ծանր կ'իջուես : Եթէ այդքան բուռն է սէրդ , բարեկամ , եթէ այդքան կը հալիս ու կ'մաշիս , պէտք է բուռն միջոցներ գործածել : Այն ատեն չեն հարցնենք թէ դու չունենոր ես , քաղցրախոյնդ մ'ես , այլ կ'ըսեն — «Շատ ճարպիկ ու բաղդաւոր է . լորտին լաւ խաղ մը խաղաց , թէ աղջիկը շորթեց և թէ անոր գանձիք ժառանգութեան մասը :»

Ի՞նչ կ'ըսես , Նելսոն , կատակի տեղ մի առնենք դրածու լըջօրէն կ'խօսիմ , գործնական միջոց մը կ'ցուցնեմ և 'ի հարկին՝ քեզի պիտի աջակցիմ : Իսկ եթէ այս հնարքն անարժան համարիս , ուրիշ դարման մ'ալ կայ . արդէն ըսի , ջանս սրտիդ մէջ այնպիսի պատկեր մը քաշել որ միւսը աւուրի . . . :

Բայց ուրիշ կարևոր այլ մտք կէտ մը կայ նամակիդ մէջ : Ի՞նչ բանի կ'ակնարկես . . . երբոր կ'ըսես թէ ա՛ն է քաղցր , թէ կ'վախնաս որ կենացդ վրայն ա՛ն քոջը չվերցուի : Ի՞նչ միթէ արատաւոր ես , մեղապարտ ես : Ինչո՞ւ բարեկամիդ ամեն զաղանկիդ ու վեշտոց չես յայտնէր : Իրաւ է որ քիչ մը այլանդակ բժիշկ մ'եմ և տարօրինակ դեղեր կ'առաջարկեմ , վէրք շոյելու , հիւանդներն օրորելու սովորութիւնը չունիմ , բայց ասով նուազ անկեղծ չեմ : Գիտեմ փորձով որ սէրն

այլ և այլ պատահական պարագաներու , կազմուածքի ծնունդ է : Ոչ ինչէ՛ մը կրնար ծնիլ , ոչ ինչ մը կրնար մարել և եթէ շատ անգամ դիմանայ պատճառն ոչ այնքան սիրական առարկային յատկութիւններն են որքան սիրողին ինքնասիրութիւնն ու ինքնահաւանութիւնը : Թերևս , Նելսոն , դու ալ անձդ աւելի կ'սիրես քան թէ Լիլին . քննէ՛ վիճակդ : Սիրոյ վրայ քարոզ տալ չէ միտքս , բայց կարգա՛ Պայրն , կարգա՛ Հիւկօ , Թէքրէյ , Տիկին Սդաէլ : Զուտ սիրով կապուած սիրտեր միշտ այդ սիրով չեն մնացեր : Բնութիւնը փոփոխութիւն կ'սիրէ . իսկ մոլեգին սէր մ'ընտանեկան երջանկութեան զրաւական մը չէ : Դու գիտես որ մենք Անկլիացիք աւելի հանդարտ , խոհեմ ու խորունկ զգացմամբ կը միանանք մեր սրտին հատորին հետ . և սակայն դու , Նելսոն , այն մոլեգին վիճակն ունիս :

Աւելի չեմ ուզեր խօսիլ : Ընտրէ՛ , պատրաստ եմ խնդիրդ կատարել , եթէ անբուժելի ես . ըսէ՛ , Լիլին առեւանգեմ , ծնողացը մօտ միջնորդեմ քեզի համար թէ ոչ զինքը փորձեմ : Մտադիր եմ տեսածս ու լսածս քեզի հաղորդել , այս պայմանաւ որ դու ալ , Նելսոն , ինձմէ՛ բան չպահես , եթէ սնուողիւ զիս իբրև մտերիմդ կ'ճանչես :

ՆԱՄԱԿ ԺԹ

ՆԵԼՍՈՆ ԱՌ ՎՈՒՅ

Պ. Պոլէս . . .
Բարեկամ , Խօսքը խօսք կ'բանայ , կ'ըսեն , և իրաւ է : Սրտիս դառն վիճակը , սիրոյս նկարագիրը ծուռ կ'մեկնես ,

ստոյգ ներկայ մը, որոշ ապագայ մ'ունեցող մարդու մը պէս կ'վճռես և երբեմն կ'հեղինես, սակայն, թէև իմ բարեկամն ես, իմ անձս, իմ անցեալս չզիտես և անդիտօրէն զիս կը վշտացնես: Փոյթ չէ. ես ալ յանցանք ունիմ քու առջևդ, իմ կենացս պատմութիւնը քեզմէ ծածուկ պահեցի, կամ յայտնելու պէտքը չգոացի: Եւ ինչ հարկեկար յայտնել, քանի որ դպրոցի դասընկեր՝ մեր սրտազին յարաբերութիւնները դուրան ալ շարունակեցինք: Համակրութիւնը մեզ կապեց, ընկերական անհաստատութիւն, խտրութիւն այդ կապը չբախեց: Ենք վարժարանի մէջ սրտակից ընկեր, աշխարհի մէջ ալ մտերիմ բարեկամ մնացինք:

Բայց ահա եկաւ ժամ մ'որ կ'տեսնեմ թէ մարդկային օրէնքը կ'պահանջէ որ մարդ պատասխանատու մնայ իր չքրածին: Անիրաւ է այդ օրէնքն և այդ զգալով իմ առաջին գրքս մէջ քանի մ'անորոշ, դառն խօսքեր գրեցի, որ իմ անցելոյս կ'ակնարկեն: Արդ՝ պէտք է այդ ակնարկութիւնը քացատրեմ. համատօտ պիտի խօսիմ:

Միրելի Պուտ, իմ մանկական օրերս լաւ չեմ յիշեր, այս զիտեմ միայն որ հինգ վեց տարու էի երբ երկարաւ ծովային ճամբորդութենէ մ'ետեւ Անկլիա բերին զիս: Ուղեկից էին ինձ մարդ մ'ու կին մ'որ զիս իբրև իրենց զաակը կ'սիրէին ու կ'խնամէին՝ բայց իմ ծնողքս չէին: Աղօտ կերպով կ'յիշեմ որ անոնք հեռաւոր, օտար, տաք երկիր մը մնացին, սակայն չեմ կարող ստուգապէս հաստատել: Այն ժամանակ այս պարագան իմ վրայ տպաւորութիւն մը չբրաւ, մանաւանդ՝ երբոր Լոնտօն դալով և մի քանի տարի անցնելով՝ ինքզինքս դայ հոգասէր, հարուստ, ընտիր գերդաստանի մ'ապարանքն, ուր իբրև տան սիրասուն զաակն իմ քոլոր պիտոյքս կ'հոգային և մինչև իսկ իմ քմածին հաճոյքս գոհ կ'ընէին: Բայց երկար շաւեց այս մանկային զուարթ, աղատ, ախորժելի կեանքը: Գիշերօթիկ դպրոց մը գրին զիս և իմ կրթութեանս հող տարին: Այս վիճակն ալ վեց տարի

տեւեց. ուրախ, գոհ էի. կարօտ մը չունէի: Ծերունի մը տարին մի քանի անգամ կ'այցելէր դպրոցն և կ'ըսէր թէ իմ ծնողքս կողմէ պաշտօն ունէր իմ վրայ հսկելու, թէ անոնք հեռու աշխարհ մը կ'ապրէին և թէ ուսմանըս աւարտելէն ետեւ՝ իմ ընտանեաց մօտ պիտի զբիւռէի: Այնքան բարեւսիրտ, ազնիւ ու խնամածու էր այս ծերունին որ բոլոր բնածններուն կ'հաւտայի, և՛ ճիշտն ըսելով՝ մեծ փափաք մը չէի զդար այն ժամանակ ծնողքս տեսնելու:

Ի վերջէ Քեմպրիձի համալսարանը փոխադրուեցայ: Արդէն տան չորս տարու էի, իբրև ազնուական դերաստանի որդի կ'նկատուէի, լըրտերու աղոյց հետ կ'տեսնուէի, լըրտ Պայրընի, Պրուհէմի, Ռոպէրդ Օվէնի հետ կուփամարտեր և ուսմանց մէջ մրցեր եմ: Ամեն աշակերտաց ծնողքը գէթ երեք ամիսն անգամ մ'իրենց զաակները կ'տեսնէին, ես կերպով մը որբ էի: Ազնուական տղայք սկսան պաղել իզմէ երբոր գիտեցին որ զիս փնտռող հայր ու մայր չունիմ և արձակուրդի ասանն ալ վարժարանը կ'անցընեմ: Այս դասական խտրութիւնները մեր մէջ դպրոցներէն կ'սկսին, գիտես: Ազնուականին որդին տարբեր, վաճառականինը տարբեր կրթութիւն ու խնամատարութիւն կ'ընդունին, որպէս թէ գիտութիւնները յասակ յեղ ունենային: Ես փոյթ չըրի, կարծես թէ երակներուս մէջ հանրավարի արիւն կ'հոսէր: Աեւ լի վէս եղայ, բոլորովին ժողովրդեան զաակաց գունդը մտայ, պատրիկ պատանիներու գէմ ասեն ասեն ճակատ մըլեյի: Երանի թէ միշտ այսպէս վարուէի. . . . Միայն կ'զարմանայի որ ինչո՞ւ համար զիս իրենց տան մէջ ընդունող մեծ մարդիկ ասան ասեն զիս չէին փնտրեր: Այս հոգս ու զարմանքս ալ անցան: Այն ժամանակն էր որ քեզի հետ կապուեցայ, սիրելի Պուտ, և զիտես թէ մեր դպրոցական պայքարներուն զլուխն էինք:

Իմ ծերունի խնամակալս յասակապէս ուղեց որ հայերէն լեզուն սորվեմ. Իբրև նորութիւն, իբրև վարժութիւն մ'որ

իմ մտական կարողութիւնս պիտի մարդէր, սկսայ գեղերիւ
 գրաբարի մէջ, թէև անոր օղակարութիւնը չէի կարող
 ումբունել և այս բանիս մէջ նոր գաղտնիք մը կ'նշմարէի :
 Մի քանի շալկերաններ, հասակներ կ'հետեւէին այս թափօր
 դասուն : Հայ անունը նոր կ'լսէի, մարի, ասորիի, պարսի
 հետ կ'շփոթի : Գու որ միշտ կ'փափաքէիր իղմէ ետ չմնալ,
 հայերէնի գասակիցս եղար : Որո՞ւ մտքէ կ'անցնէր այն ժա-
 մանակ որ երբեմն այդ հին լեզուով պիտի գրակցէինք : Շատ
 անգամ խնդուքս կ'բռնէ երբոր մեր հայերէնի անկլիացի գա-
 սատուն միտքս կ'բերեմ : Կոլումբոս այնքան փառաւորուած
 չէր անշուշտ երբ Ս. Յալվատոր ոտք կոխեց որքան կ'փա-
 ռաւորուէր Հէյլօք երբոր Խորենացին կ'կարդար իր անխմա-
 նալի առողանութեամբ : Այլա՞ծ անոր երեսէն վար կ'նայե-
 ինք : Կոր գիւտ մը հնարողի պէս կ'ուռէր և Հերշլ անոր
 մօտ բան մը չէր : Այսպէս չորս հինգ տարի անցուցի այդ
 համալսարանին մէջ առանց անցեալս ու ներկաս մտածելու :
 Սակայն վերջին տարին կասկածներ ծայրեցան մտքիս մէջ
 իմ ծնողաց մասին : Վիշտ ու տրտմութիւն պաշարեցին զիս .
 բնկերներու շրջանէն կ'հեռանայի : Ես որ 'ի բնէ զուարթ,
 վառվառուն և անհոգ բնաւորութիւն ունէի, մեղամտալիկ գար-
 ձայ : Գու միայն իմ սրտակիցս էիր, բայց չէի համարձա-
 կեր ցաւս քեզի հաղորդել : Շատ անգամ կ'ըսէի իւրովի .
 — «Մութ բան մը կայ էութեանս մէջ : Ինչո՞ւ մինակ եմ,
 ո՞ր են հայրս ու մայրս . որո՞նք են պաշտպաններս : Ա՛յ կը
 խնամէ և կ'պահէ զիս : Ընկիցիկ տղայ մ'եմ՝ թէ որբ : Եթէ
 ծնողքս մեռան, ինչո՞ւ ծածուկ կ'պահեն այդ սև լուրը . ե-
 թէ անձանթ մ'եմ այս աշխարհիս մէջ, ինչո՞ւ Բէմպրիճի
 համալսարանը կ'գանուիմ : Արդեօք դաւի մը, բռնութեան
 մը զո՞հն եմ : Մինչև երբ պիտի տեւէ այս տարտամ վիճակս :
 Պէ՛տք է որ դպրոցական շղթաս խորտակեմ, ճամբարու լի-
 նը փնտռեմ » : Այս տարակուսանաց մէջն էի, երբոր յան-
 կարծ հեռեկալ տոմսակն առի .

«Պարոն—Նեւոն Մամկենց,
 «Գպրոցական շրջանի լրացաւ . չափահաս ես (բանեմէկ
 «տարեկան էի), ուստի ազատ ու դորձոցը պատասխանա-
 ճատ : Քու գաստիարակութեանդ համար հոգ, ինտիք ու
 «դրամ չինայեցին քու պաշտպաններդ : Այսուհետև ազատ
 «ու անձիդ տէրն ես, ընկերական կենացդ մէջ ցոյց պիտի
 «տաս անշուշտ որ լաւ ու կիրթ մարդ, բնտիր քաղաքացի
 «ես : Կ'մնայ քեզ անուանդ ու կրթութեանդ յարմար աս-
 «պարկը մ'ընտրել և ժիր ու արժանի կեանք մը վարել : Ու-
 «ղիկ ու արդար ճամբայ մը, հաստատ անձնական արժանիք
 «մը կ'տան մարդու ազնուականութիւն մ'որ ծննդեան աղ-
 «նուականութենէ շատ բարձր է :

«Հրաման ունիմ յայտնել քեզ, Պարոն Նեւոն, որ 240
 «լիրս ստերլինի տարեկան թոշակ մը կապուած է քեզի
 «մշտապէս : Ինչպէս որ կամիս, երբոր կամիս կարող ես
 «ստանալ այդ գումարն Անկլիոյ Պանքայէն, որու Տոմարին
 «մէջ այս հասն անուանդ բացուած է :

«Քու բաղձիդ համակիր ինամակալը
 Լոնտօն 183... «ԲԻՆԿ»

Այս երկատը տոմսակը բոլոր էութիւնս յեղաշրջեց : Կայ-
 ծակի մը կ'նմանէր որ մութ ամպեր պատուելով պահ մը կը
 լուսաւորէ հորիզոնն՝ նորէն ա ելի խոր միտ լեռան մէջ թողլու
 համար : Իրօք կարծեցի թէ գնդանի մը մէջն եմ . 'ի զոր
 լուսամտա մը փնտռեցի : Տոմսակին մէն մի տողը հանելուկ
 մ'էր ինձի համար : Մի և նոյն հարցումներն բրի ինքզինքիս :
 — Արե՞՞ հրաման ունէր Բինկ, որ իմ բաղլիս կ'համակրէր .
 ինչո՞ւ համար ինձ թոշակ մը կ'կապուէր . ինչ կ'նշանակէր
 սա անխարկութիւնը թէ մարդու մ'ազնուականութիւնն իր
 արժանիքն է . ինչպէս հնար էր արժանի լինիլ անուան մ'որու
 ծագումն ու արժանիքն անյայտ կ'մնային . ինչպէս պատաս-
 իանատու մնալ գործերու զոր ուրիշներ ըրած են : Ինչ կը
 նշանակէին այս հակասութիւնները . . . :

վերջապէս, բարեկամ, խենդի պէս էի: Միտքս դրել այս
 հանելուկները լուծել: Եւ այ քէ մարիճէն, առաջին գործս
 եղաւ երթալ փնտռել խնամակալս: Հասցեն չգիտէի, ան-
 շուշտ գիտմամբ պահեր էր և Լոնտոնի մէջ հաղարարոր
 ֆինկեր կան: Այլ և այլ դուռ զարկի, միշտ զգուշութեամբ,
 բայց այդ մարդկային օվկիանոսին մէջ ո՛ր որ գիմեցի, տղի-
 տութիւն, լուծիւն ու ինքնասիրութիւն գտայ: Յետին յոյս
 մ'ունէի: Անկլիոյ Պանքան գացի որ ինձ կապուած թռչակին
 ստուգեմ ու լոյս մ'առնուիմ: Այն ալ իր ոսկիներուն պէս
 անխօս ու տղէտ ելաւ: Տեսչութիւնն իմ ձեռքս տետր մը
 յանձնեց և յայտարարեց որ կարող եմ ամեն ամիս չէ՛ք քա-
 շել իր վրայ: Հարցուցի թէ որմէ՞ տրուած է այդ թռչակին
 մայր դրամը: Պատասխան տուաւ թէ անձի հետ գործ չու-
 նի այլ տետրակներու հետ որ անձնաւորութիւն կ'ներկայեն: Եյս
 նրբութիւնն ալ նոր բան մ'էր ինձի համար: Այնպէս
 կարծեցի որ բոլոր Լոնտոնի բնակիչներն ինձի դեմ կ'դա-
 ւակցին: Անձարակ, վհատ և յուսահատ մնացիք էի:

Մարդ ազատ, իր բաղդին տէրն է, կ'ըսեն շարունակ աս-
 տուածաբանները, բարեկամ, թող դան զիս տեսնեն, իմ
 սրախ ու մտրիս պայմանները քննեն: Իրօք այլ և այլ պա-
 րագայից ու մարդոց խաղալիկ դարձեր էի: Զիս Լոնտոնի
 հետ կապող յարաբերութեան կապ մը չունէի, բայց ՚ի Պան-
 քայի ոսկի օղակէն որ աչքիս առջև արժէք մը չունէր և ո-
 ղորմութեան կամ գթասիրութեան տուրք մը կ'երևէր: Օրէ-
 օր կ'նուաստանայի ես իմ աչքիս առջև որ չէի կարող
 պատուել զիս պայող քօղը: Թող Պէքըն ըսէ, Կոֆէ կարե-
 նաւ է, ես հաղար ուղածիս մէկն անդամ կատարելու անկա-
 բող էի և դեռ եմ: Էութեանս առաջին պայմանը չէի կա-
 բող հասկընալ, իմանալ իսկ թէ ես ո՞վ եմ և ինչ եմ: Թէ
 և նախապաշարման հետևութիւն մ'էր այս մտատանջու-
 թիւնս, բայց անպաշտ ընկերութեան մը մէջ չէի սպրեք
 որ անփոյթ լինիմ այս մասին: Քաջ գիտէի սր շատ անդամ

տղմէն, մութէն ելնող անծանօթ մարդիկ բոլոր մարդկու-
 թեան ծանօթացեր են իրենց հանձարով: Ես այդ ոյժը չու-
 նէի: Կասկած ունէի իսկ որ եթէ զիս մաշող հոգը քեզ
 յայտնէի թերևս իզմէ պաղ'իւր: Ուստի լուռ ու մունջ կը
 մնայի, թէև ներսէս կրակ մը կ'վառէր: Ի բնէ բարի, ան-
 կեղծ, սիրող սիրտ մ'ունէի, չարասէր, քինասէր, բար-
 կասիրտ դառնալու վիճակը հասայ:

Որչափ իմ ծագումս անորոշ էր, նոյնչափ իմ ճակատս
 պայծառ ցոյց տալու կ'ճգնէի: Որք մը կ'կրծէր սիրտս, նա-
 խանձու աչքով կ'գիտէի ընտանեկան կեանք, յարաբերու-
 թիւն, ստեպ կ'արտասուէի երբ հայր մ'իր որդին կ'գրկէր,
 մայր մ'իր զաւակը կ'համբուլէր: — «Ո՛ր են իմ հայրս
 ու մայրս, կ'հատաչէի դառնալին: Ուրեմն ես բաղդին մէկ
 զաւակն եմ, ընկերութեան մէջ պատուաւոր տեղ մը չու-
 նիմ:» Գողունի սիրոյ ծնունդ, գողի պէս սրտի ապրիմ
 անարգ ու թափառական այս աշխարհիս մէջ, ուր շատեր
 թէև իմ վիճակս ունին, բայց ծննդեան օրինաւոր վկայադիր
 մը ստանալու յաջողած են, կամ մարդոց անդադար չարիք
 հասցընելով՝ ընկերային անիրաւութեանց վրէժ կ'լուծեն:
 Բայց ես ոչ խաբեբայ և ոչ շարագործ կրնայի լինիլ: Այլ
 մինչև որ իմ ծննդեանս հանելուկը լուծուէր, կ'փափաքէի
 ես իմ գործոց մարդը լինիլ, իմ անուամբս բոլոր Եւրոպա
 լեցընել կամ այս երկրէս գիւլցազնաբար ելնել: Աերջին
 փորձ մ'ալ ըրի որպէս զի անուանս կցուած Մակնայ մակա-
 նուան տէրը գտնեմ: Լոնտոնի մէջ ազգահամարի և վիճա-
 կազրական դիւան շմնաց որ քննել չտայի. այդ անունն ու-
 նեցող ողջ կամ մեռած անձ մը չկար:

Նոյն միջոցին երիտասարդութեան առոյգ հասակիս մէջն
 էի: Կ'սիրէի ազատութիւն, կ'ատէի իշխանական թագ ու
 դաւաղան: Շարունակ միտքս կ'յուզէին ընկերական խնդիր-
 ներ: Ռուսօ, Հիւմ, Պէնթհամ, Ս. Սիմօն, Փուրիէ և ու-
 բիշ ընկերհաշտական հեղինակներու գործերը կարդացեր:

լախեր էի : Չարմանօք կ'դիտէի որ մարդիկ ինչ որ կ'դա-
ւանին չեն գործադրեր, որ սկզբունք ու գործադրութիւն
հակոտնեայք են, վարժարան և ընկերութիւն իրարմէ բոլո-
րովին տարբեր աշխարհներ : մին ծախձ մը, միւսն անապատ :
Սակայն, ինչպէս ամեն ուսանող, ես ալ ժողովրդոց անկա-
խութեան, բարբութեան, արդարութեան յաղթանակը կ'ե-
րազէի : Ա' դիտէի որ Լուրդայի քաղաքակրթութիւն կոչուածն,
հարստութիւնն ու երջանկութիւնը միայն դաս մը մարդիկ կը
վայելեն, իսկ միւսները թշուառ ստրուկներ են, որ ոչ մի-
այն կըթու թեամբ այլ ապստամբութեամբ պիտի վերածնին
և իրենց շղթաները քակելու պիտի յաջողին : Ա' զմայլէի
Մածձիկի ու Արիպալտի վրայ որ արդէն ոչ միայն Խա-
չիոյ մանր մունք բռնաւորներու այլ բոլոր Խուրդայի դա-
հակաւորութեան դէմ պատերազմ հրատարակել էին ու գաղանի
բնկերութիւններ կազմելով ազատութեան ու անկախութեան
ողին գործաւորներու մէջ սփռելու կ'շնային :> Այս աշա-
տական սկզբանց յարած էի ինչպէս կ'յարի ծովն ընկնող
մարդը տախտակի մը և անոնց մէջ ազդերու փրկութիւնը կը
տեսնէի : Ըրայց բաւական չէր ընկերակրական սկզբունք ու-
նենալ, պէտք էր գործադրել : Անտարակոյս բիւրաւոր մար-
դիկ կային Լուրդայի մէջ որ ինձի պէս դառնացած՝ զինած
էին հաստատեալ անիրաւ օրինաց դէմ, կղերին փառամո-
լութեան ու տիրապետութեան դէմ, բռնապետական իշխա-
նութեանց դէմ, ազնուականաց լրբութեան դէմ, գրամա-
զլխի անիրաւութեան դէմ, մէկ խօսքով անթիւ ընկերային
զեղծմանց դէմ և այս գարաւոր չարիքը շնջելու համար զա-
նազան միջոցներ կ'խորհէին : Քրանսայի մեծ յեղափոխու-
թիւնն մասնական արդիւնք մ'ունեցեր էր, հիւրային մէկ
գլուխը միայն կտրեր էր : Խուրդայի ժողովրդոց համախումբ
դաշնակցութիւն մը, ապստամբութիւն մը միայն կարող էին
այդ հրէշը սատակել : Արդէն այդ շարժման նշանները կ'ե-
րեւէին . Խուրդայի բոլոր ժողովուրդները մեծ յուզման մէջ

էին : Հրարուխը ներսէն կ'բորբորէր, կ'եւար և ընդհանուր
ցնցում մը, պայթում մը կ'սպառնար : Գարձեալ Քրանսա-
եղեր էր այդ ցնցումը տուողը : Այս երկիրն ժողովուրդն ա-
զատութեան ու հասարակը կ'լինի միշտ, բայց դժբաղդաբար
կէս ճամբան կ'մնայ, ստէպ ետ կ'դառնայ ու իր առաջա-
դրած նպատակը կ'մոռնայ : Աւատական ամբարտակ, զնգան,
Պատրիշլ կ'կործանէ, գահ ու սեղան կ'խորտակէ, թաղա-
ւորի ու քահանայի դուխներ կ'կտրէ, ամեն անտակ բռնու-
թեան դատաղան խորտակելով սեղն ազատութեան ծառն ու
հաւասարութեան արձանը կ'կանգնէ իրաւ, բայց հին դա-
րերու այդ ամեն կուրց բեկորները վերջէն մէկ անգ բերե-
լով նորեր կ'վերակազմէ տարբեր գոյներով :>

Արդէն կարողոս ծ գահէն վար գլորեր էր և Լուրի Քի-
չիպ, սահմանադրաբէր նոր թաղաւոր մ'ընարուեր էր, որ
վերջերն իր Աիզիոյ յամառ ու գձուձ քաղաքականութեան զոհ
զնալով զեղացիի պէս ծպտեալ Անկլիա պիտի խոյս տար,
արդէն Ստորին-Նահանգաց մէջ պատերազմի փողը կ'հըն-
չէր, Հոլանտայի դէմ Պեթիպացիք կ'ընդվիզէին և անկախ
իշխանութիւն մը ձեռք ձգելու կ'նկրտէին, արդէն Յունաս-
տան իր անկախութիւնը ստացեր էր և Գարտոսիսդրիա անոր
դուխն էր, Գերմանիա, Չուլցերի և դրեթէ բոլոր եւրո-
պական տէրութեանց մէջ ժողովուրդները յեղափոխութեամբ
քաղաքական իրաւունքներ կ'ստանային՝ երբ Ահհաստան ալ
Աարշաւ քաղքին մէջ ապստամբութեան գրոշակը կանդ-
նեց : Ահհաստան՝ որ արդէն իր ներքին վարչային յուրի
դրութեամբ և ժէզվիկներու ներշնչած կրօնամոլութեամբ
անիշխանութեան որս բնկած և երեք կտոր եղած էր երեք
աղբակուր տէրութեանց մէջ՝ զրեթէ ու թսուրն տարի առաջ,
զեռ ազատութեան ողին կ'պահէր : Թէ և քանի մ'անգամ
փորձ փորձեր էր Ռուսիոյ դէմ, թէ և իր հօշիւտարս արիա-
սիրտ զօրապետն երկար ատեն զիմտողեր և ի վերջէ Սու-
վարօֆի ձեռքը վերաւոր գերի ընկեր էր, թէ և ուսական

արինկղախ ու հրծիկ-զօրաց ձեռօք իր անհամար գլուակներն սրէ անցներ, դերն եղեր ու արեօր դացեր էին, իր քաղաքներն ու գիւղերն այրեր աւերեր էին, սակայն գեռ յոյսը կտրած չէր ազատութենէ: Եւրոպա անտարբեր աչօք դիտեր էր այն ազգասպան բաժանումն որ Ռուսիոյ, Բրուսիոյ և Աւստրիոյ ձեռօք առաջին անգամ կատարուեր էր — յանուն կաթողոսկոսեան և իտղաղութեան: Գիւանագիտական զուեշար: Ռուսի երբոր բոլոր Եւրոպա ազատութեան համար ոտք կ'ելնէր, Լեհաստան կարող էր հանգարտ նստիլ, մանաւանդ երբոր Նիկողայոս կայսրն Աւաջին Ալեքսանդրի յաջորդելով՝ աւերի և սկսաւ ճնշել լեհ ժողովուրդն ու անոր տրուած ազնամանադրութիւնը շնջել: >

Քլօքիքի ապստամբութեան գլուխն էր 'ի Վարշաւ: Կոստանդին դուքան, որ իբրև փոխարքայ կ'իշխէր, հազիւ կրցիր էր պրծիլ ասլոսամբաց ձեռքէն: Ամեն կողմէ կամաւոր զինուորներն ու նպաստ կ'հասնէին Լեհաստան: Պատեհ առիթ տեսնելի անասնելի վիճակիս սփոփում մը և թշուառ ազգի մը համար արիւնս տալ: Գիտես արդէն, սիրելի Վուս, թէ Լեհացիք ինչպէս ելան այս կուռէն: Սղաւութեան կատարեալ յաղթանակը գեռ մօտալուտ չէ, քանի որ ազատութեան թշնամբներն իրենց ձեռքն ունին բունն ոյժ, վայրենաութիւն: > Նոյն միջոցին Ռատղիվիլ իշխանը լեհական բանակին կ'հրամայէր: Ռրիշ օտար վաշտեր ալ կազմուեր էին որոց մէջ բազմաթիւ հայեր կ'գտնուէին: Ռատղիվիլ զինգնդապետ կարպեց, իր վստահութեան անարժան չեղայ: Յոյց առի իմ անկլիական պաղարիւնութիւնս ու անվհերութիւնս գնդակներու ու կրակի մէջ, որ զիս կ'ըջապատէին: Այս կուռէն մէջ կանայք մեզմէ վար չէին մնար արիութեան կողմէ: Առիժի պէս կ'կուռէինք անուանի Տիէպիչի և Բասքեվիչի դէմ, այնպէս որ Թրքաց ու Պարսից այս ուռս յազմոններն ահարեկ տեսան թէ ինչպէս, թէ և թուով աւերել քիչ, ուղմադիտութեամբ նուաղ ճարտար, կարող էինք

խորտակել և ստեպ 'ի փախուստ դարձնել իրենց հզօր ու քաջաւարժ գունդերը: Ռուսաստան պահ մը նեղն ընկաւ: Ինչպէս սովոր է, դրացի տերութեանց դուռը դարկաւ ու աջակցութիւն խնդրեց: Արդէն իր դողակիցներէն մին, Բրուսիա՝ պատրաստ էր օգնելու: Այս օգնութիւնը հասաւ: Լեհաստան, որ կ'սարսուէր երկու զօրքաւոր տերութեանց ճիրանին ներքև, աչքը ֆրանսայի ու Անկլիոյ դարձուց աղերսադին, բայց երկուքն ալ անտարբեր մնացին արիասիրտ ազգի մ'ողջակիցին առջև: Այս ազգասպանութիւնն ապագային մէջ իրենց սուղի պիտի նստէր և քաղաքական կիճիւններու տեղի պիտի տար: (Եւրոպայի անդորրութեան համար սէտք էր պաշտպանել Լեհաստանն որ կրնար իբրև թուրք կանգնիլ Ռուսիոյ դէմ: Ամեն կողմէ անյոյս՝ Բրուքովիէքի զօրատնար յետին ճիգ մ'ըրաւ Վարշաւի մէջ, որու դէմ կ'բաւէր Բասքեվիչ: Գիւցազնական եղաւ մեր գլխակալութիւնը, բոյց անարգիւն: Ընկաւ Լեհաստան շնչասպառ, այլ չմնաւ: Բնակիչներուն մէկ մասը կովկաս ու Սիպերիոյ անապատները փոխադրուեցան, ոմանք օտար երկիրներ գաղթեցին, իսկ մնացողներն ստրկութեան դատապարտուեցան, Ռուսիա այս արիւնալի զոհն, որ միշտ կ'շարժի, պիտի կարենայ մարտել: >

Ահա այն ատեն ես ալ ստիպուեցայ հեռանալ այս թշուառ երկրէն, ուր՝ եթէ մահս գտնէի, այս տաժանելի կեանքես պիտի ազատէի: Ի դարձիս Լոնտոն՝ մեծ անուն ունէի: Լեհաստանի քաջերէն մին կ'համարուէի և ընկերական ակումբներու մէջ կ'փնտուէի: Այն ատենն էր որ յարաբերութիւն կապեցի լորտ Իսասէմի հետ, որու համար յանձնարարութիւն մ'ունէի Լեհաստանէն: Լորտը զիս սիրով հիւրընկալեց ու պատուեց, մինչև անգամ այլ և այլ պաշտօններ առաջարկեց: Ես մերժեցի. զինուորական էի, չէի ուզեր պարտաւոր մնալ լորտի մը: Բաւական համարեցի իր տունը ստեպ յաճախել: Արդէն գիտես թէ ինչ եղաւ այս յարաբերութեան արդիւնքը: Լիլին գրաւեց զիս և իմ բո-

լոր կեանքս փոխեց : Լոնտօնի լինն էի , ամեն լրագիր , ամեն բերան իմ քաջութիւններս կ'պատմէր . աղջկունք իմ ակնարկս կ'փնտռէին : Ոչ ոք կ'հարցնէր թէ ուստի եկած եմ , ո՞ր եմ , և ես ալ պահ մը կարծեցի թէ բան մ'եմ և կրնամ իմ սէրս պսակել : Բայց երբոր հռչակս մուտի պէս անցաւ , երբ Լէտի Իսահէմ զիս անարդեց , Լիլին զիս մերժեց , նորէն իմ առաջին մթութեան մէջ ընկայ , յանգնութեանս վրայ զարմացայ և շունչս Արեւելք առի :

Այս է կենացս համառօտ պատմութիւնը , սիրելի Առաւ , կ'տեսնես որ տխուր է և մութ : Անյայտ ծագում մը , դժբաղդ սէր մը , յուսակտուր ասպաղայ մ'ինձ բաժին ընկած են : Չեմ ուզեր ընաւ որ Լիլին իմանայ իմ սրտիս վիճակը : Կարելի է որ Քիլնի խնամակալս անոր ամեն բան յայտնեց . արդեօք Լիլին կ'ճանչէր , արդեօք անգտանելի է այդ մարդն որ անտարակոյս այս հանելուկը պիտի կարենար մեկնել : Ա՛լ ոչ սփոփում և ոչ դարման կ'փնտռեմ . քեզ ունիմ միայն երկրիս վրայ և երբ անկից բաժնուիմ դու միայն հառաչ մը պիտի տաս անբաղդ մտերմիդ յիշատակին :

ՆԱՄԱԿ Ի

ԳՈՒՏ ԱՌ ՆՆԼՍՕՆ

Բարեկամ , Մեր թղթակցութիւնն որ այնքան զուարթ ու երբեմն օգտաւէտ էր քիչ քիչ ողբերգ մը կ'դառնայ ու իր նպատակէն կ'շեղի : Նար նոր բաներ կ'իմանամ , կ'ցաւակցիմ

քեզ , բայց ճշմարտը , քու յուսահատութիւնդ ու վարմունքդ աւելի անմեկնելի հանելուկներ կ'երևին ինձ քան թէ կենացդ ու սիրոյդ նկարագիրը : Յանկարծ ի՞նչ եղար . ո՞ր մնաց անկլիական վէսութիւնդ որով ամեն կանացի ու թոյլ զգացումներ կ'արհամարհէիր և մինչև անդամ մտխիթարական խօսք մը նախատիրք կ'սեպէիր : Ես կարծէի թէ զեղ մը դանել զիրին էր այդ յուսահատ վիճակիդ . ու այլ և այլ միջոցներ առաջարկեր էի : Հիմակ կ'մերժես ամեն բան , ինչպէս որ մերժեր էիր և ասեմ մը Լիլին , իրբև անհաստատաբիմ , սակայն ահա անոր յիշատակին ստրուկն եղեր ես : Այլանդակ բան մ'է մարդու սիրտը . երբ սիրուի ծանրէն կը քաշէ , երբ արհամարհուի կամ անհաւատարմութեան հանգիպի աւելի ևս կ'բորբորի : Շատ հաւանական է որ եթէ Լիլին յախտեան քեզի կապուած մնալու ուխտ ընէր և այդ ուխտը պահելու համար ամեն բան աչքն առնէր , դու զինք զոհէիր քու եսասիրութեանդ ու բռնաւոր մը դառնայիր անոր դէմ :

Բայց դիտողութիւն ու հպարտութիւն մէկդի թողունք . քեզ պաշարող բուն երկու կասկածներ կան . առաջինն այս է թէ արդեօք Լիլին պատրեց քեզ . երկրորդն այս է թէ արդեօք դու անծնո՞ղք մարդ մ'ես : Առաջին կիտին նկատմամբ՝ տեսայ որ տակաւին Լիլին դու չես ճանչեր , բարեկամ : Կան սիրտեր որ մէկ անգամ կ'սիրեն և իրենց առաջին սիրողին կապուած կ'մնան , թէ և մարմնապէս ուրիշին կ'անցնին : Այս տեսակ սիրտ մ'ունենալ կ'երևի և Լիլին , որ՝ թէ և ուրիշի հետ նշանուած , դեռ քեզի հետ կապուած է : Եթէ կարգուի իսկ , իր սիրտը քու կդ է : Երկրի վրայ շատ Շարժողներ կան որ մեր հասկըցած պարտուց ու բնական օրինաց մէջ կ'մաքառին և պատշաճութեան , հասարակայ կարծեաց ու նորեւուկ պատուոյ համար կ'զոհուին : Լիլին ոչ միայն կ'սիրէ այլ և կ'գատէ , քու ծնունդդ , ստակդ , կերպարանքդ չքներ այլ բնութիւնդ , ազնուութիւնդ , դոր

ծունէութիւնդ : Լորտի աղջիկ է , աղնուական արիւն ունի
այլ քլեպէլան սիրտ : Իրեն համար սիրելն սպրիլ է . քեղ
կ'սիրէ ուստի և զեռ կ'ապրի : Եթէ ապրելէն զադրի՝ դիտ-
ցնր որ սիրելէն զադրեր է : Անմեղութիւն , միամտութիւն
համարէ , այս այսպէս է : Խօսքիսպ , նշան , պսակ , արարո-
ղութիւն նշանակութիւն մը շունին Լիլիին համար երբոր սիր-
աերն անկապ են : Պատժոյ արժանի ոճիր մը կ'նկատէ սիրողի
մը խօսք տալ և այդ խօսքը դրժելը : Բարեկամ , ես կ'վախ-
նամ այս տեսակ ծայրայեղ սերէ որ սովորաբար աղէտից
կ'յանգի և որ քիչ կ'զտնուի աշխարհի վրայ , վասն զի շատ
Լիլիներ չկան : Իսկ զու անդիտեր ես այդ խորունկ սէրն և
կասկածներովդ վերադրեր ես էակ մ'որ անմեղութեան ու
անկեղծութեան կենդանի տիպար մ'է : Թերևս հիմակ երևա-
կայես որ շատ կ'զգտեմ այդ պատկերը , բայց կ'սխալես ,
ինչպէս որ ես ալ ատեն մը սխալ դատեր էի Լիլին , ընդ-
հանրապէս կանացի սեռին վրայ ունեցած կարծիքս հիմ
բռնելով , մինչդեռ նա բացառութիւն մ'է եղեր : Ի՞նչպէս .
իմ քննութեանց արդիւնքն ուրիշ անգամ պիտի յայտնեմ :

ՆԱՄԱԿ ԻՅ

ՎԱՐՅ ԱՌ ՆՆԻՍՈՆ

Լուսն . . .

Բարեկամ , Խոստումս պիտի կատարեմ : Հարկ էր նախ
սիրոյ խնդիրը պարզել որպէս զի ճակատդ պարզի ու հի-
ւանդութիւնդ բուժի : Սիջնորդի չգիմեցի այլ ուղղակի բա-

նակցիլ ուղեցի : Սիրոյ մէջ միջնորդութիւնը ստեղծ մասնու-
թեամբ կ'լուծուի . միջնորդը քիչ քիչ սիրահարի պաշտօն
կ'վարէ և անոր տեղը կ'անցնի : Եթէ ես նոր ամուսնացած
չլինէի , պիտի մերժէի , իբրև բարեկամդ , այդ միջնորդու-
թիւնը : Հիմակ ինքդինքէս վախ չունիմ , կրամ՝ մտնել այս-
պիսի հրատապ դործի մը մէջ , որու համար սուր աչք , նորբ
ճաշակ և աւելի խոհականութիւն պէտք է քան թէ քաղա-
քական խնդրոյ մը լուծման համար :

Արդ՝ իմ առաջին փոյթս եղաւ մտէն տեսնել Պարոն
Տէնտին և անոր սիրային տրամագրութիւնները քննել : Տէն-
տին կ'ձանչես . անուր վրան է : Թեթև , պճնասէր , տարծուկ
ու զբոսասէր պատանի մ'է . բաւական ձևաւոր ու բարեգէմ ,
բայց այնքան կ'ծումրկի , կ'պճնի , սիրուն , աղոր , գրախչ
երևելու համար որ յետին ծայր կ'տղեղնայ . մանաւանդ երբ
ձիծաղի և խօսի բոլորովին գոհճիկ կերպարան մը կ'առնու :
Հիմակ աւելի վրայ գրեր է : Անդադար կ'ծիծաղի առանց
պատճառի և այնքան բայ բերան է որ առջևն ելնողին կը
պատմէ թէ սիրուհին ինչ անուշ կապոյտ աչքեր ունի , մար-
դարտի պէս ախառները քանի հատ են , քիթն սրչափ սղուր
է , ինչ ծաղիկներ կ'սիրէ , ինչպէս կ'նստի , կ'ենէ , կ'քա-
ղէ , որը քանի անգամ իրեն կ'ժպտի , ինչ ուշիմ խօսքեր
ունի : Ուստի դժուար չպիտի լինէր ինձ բերնէն շատ բաներ
քաղել : Միայն առիթ մը կ'փնտտէի սիրոյն վրայ խօսք բա-
նալու , և երբոր օր մը մինակ էինք Քլեպը ընսպէս հար-
ցուցի .

- Պարոն Տէնտի , երջանիկ ես :
- Ո՛հ , շատ , շատ :
- Ա՛սիրեն :

— Ո՛հ , խենդի պէս . բոլոր աշխարհ զիտէ որ տարիէ
մը պիտի կարդաիմ անուշիկ օրիորդի մը հետ , որ ղեղձա-
նիկ , զանգուր մաղեր ունի , մեր Բասսօր շնիկին պէս , կար-
մունք պղտիկ բերան , շեկահատի պէս , ձերմանի վիզ , կարասի

պէս, նորք մէջք՝ աքիսի պէս, ըրարակ հասակ՝ սիրամարդի պէս: Առ այժմ եփելու վրայ ենք: Քիչ մը ղիւրաբեկ ու փափուկ է իմ բաղկիս համար, քիչ մ'ալ հստարտ, մազձոտ, վեհերոտ ու լալկան կ'երեկի: Միշտ տամուկ են աչքերը, անշուշտ ինձի համար արտուր կ'ըմպի: Բայց վերջէն պիտի խնդայ, Պարոն Առտ, վերջէն պիտի ղիւրնայ, պիտի ղուարճանայ, երբոր իմ ապարանքս բնակի, պարահանդէսներ յաճախէ, արքունիքը ներկայի, ձիարշահներու գոմուի: Կ'երեկ թէ հիմակ շատ կ'ամչնայ իղձէ, այնպէս որ երեսս նայելու տեղ շանս կ'նայի, զոր սիրուհոյս չափ կ'սիրեմ, վասն զի շատ խելացի է և անոր մօտ կ'նստի: Այժմէն կ'պահպանէ իմ ապրանքս:

— Բայց դեռ քուկդ չէ, Պարոն Տէնտի. կարելի է որ նա քեզ չսիրեր:

— Զին չսիրեր, հասցա զով պիտի սիրէ, միթէ կարելի է որ զիս անհող օրիորդը չսիրէ: Բոլոր Անուանի օրիորդները վրաս կ'խենան. սիրաղ իրներ կ'տեղան զլուխս. ո՞ր մէկուն հասնիմ: Կ'ուզէի անհամար սիրտեր ունենալ որ ամեն մէկուն հատ մը տամ, թէև հիմակ սիրտ հարցընող չկայ, այլ ոսկի, ոսկի ու դարձեալ ոսկի: Ի՛հ, փառք Աստուծոյ. յիսուն հազար լիբայի եկամուտ օւնի հայրս: Եթէ ուզեմ, թագուհին անգամ աղջիկը կ'տայ ինձ:

— Արեմն փորձէ. ինչո՞ւ համար աչք նետեցիր անշահ լորտի մ'աղջկան վրայ, որ քեզի աչք չունի, կ'ըսեն ամեն տեղ:

— Զարմանք, աչք չունի՛, այդպէս կ'ըսեն, բայց որո՞ւ փոյթ. աղջիկներն այդպէս նազեր կ'ընեն, դրսէն զժկամակ ներսէն զոհունակ են սիրողի առջև, այդ իրենց խաղն է. ես չեմ բռնուիր և ղիտեմ զսպել անմարդ ու վայրենի մտրուկ մը: Ասկէ զատ, պէտք է որ կատարեմ հօրս կամքը: Հայրս լորտ Սէնդֆօրտ՝ լորտ Իստհէմի վաղեմի բարեկամն է, անոր խօսքէն դուրս չելներ. ես ալ չեմ ուզեր անաստեղ

հօրս՝ որ յիսուն հազար լիբայի եկամտի տէր է, կ'իմանան Պարոն Առտ:

— Այդ ծուռ հաշիւ է, Պարոն Տէնտի: Քու հօրդ մէկ հատիկ ժառանգորդն ես, կրնաս ուղածդ ընտրել և միանգամայն ժառանգել: Ես չէի առներ, եթէ քու տեղդ լինէի, զիս չսիրող օրիորդ մը. . . :

— Իրան, ուրեմն զիս չսիրելուն համար պէտք է զրաւել անոր սիրտը. միթէ արիւթիւն չէ՞ այս:

— Ինքնասիրութիւն է, եթէ կ'ուզես, բայց վեհանախութիւն չէ:

— Ոսկին ամեն բան է, բարեկամ: Միայն կ'փափաքէի ղիտնալ որ ինչո՞ւ համար այդպէս իմ սիրոյս մէջ կ'մտնես: Նպատակ մ'ունիս. . . :

— Ես իբրև բարեկամդ կ'խօսիմ քու օղտիդ համար: Կարելի է որ սիրուհիդ ուրիշ սիրող մ'ունի, որ կրնայ քեզ անամարտի կոչել:

— Այն ատեն քեզ իբրև վկայ պիտի հրաւիրեմ: Օրիորդ Իստհէմն իմն է. զանի ձեռքէս խլելու մարդը դեռ ծնած չէ: Պիտի միանամ հետը և վերջս ինչ կ'ուզէ թող լինի, դժբաղդ կամ երջանիկ: Ես դրամ ունիմ և կարող եմ անկախ կեանք մը վարել, իմացա՞ր, Պարոն Առտ:»

Եւ այսպէս խօսելով Պ. Տէնտի ոտներն երկնցոյց, դարեջրի բաժակը ձեռքն առաւ ու առաջ կենայն ըսելով սխալ քահ քահ խնդալ:

Նելսոն, ահա նշանաւոր ոտխիզ հարեանցի նկարագիրը: Քիչ ըսի շատ հասկըցիր: Սէրն այսպէս կ'իմանայ, իբրև խաղալիկ, զբօսանք, և իբրք ինքնասիրութիւն է իրեն համար: Անկարող եղայ իր մտքին մէջ կասկած մը գրդուել, նախանձ յուզել և առնելիք ծանր քայլին վրայ մտածել տալ: Ստոյգ է որ այսպէս կ'լինին շատ ամուսնութիւններ: Հարստութիւնը հարստութեան հետ, պատշաճութիւնը պատշաճութեան հետ, խեղդը խելաքին հետ, ծաղիկը աստատ

կին, ձերը նորահասակին, սերն ատելութեան հետ կ'կարգեն և ասպա կ'եննեն կ'զարմանան, կ'զանդատին որ շարունակ ընտանեկան վէճեր, դատեր, կռիւներ կ'պատահին և թէ ամուսնական երջանկութիւնն հաղուպիտ բան մ'է:

Ամբար ինձ հասկընալ թէ Լիլին ինչ վիճակի մէջ էր: Թէ և դիւրին էր Պ. Տէնտին տեսնելէն ետև՝ երեակայել օրիորդ Իստհէմի ցաւալի կացութիւնը, բայց խնդիրն անձնապէս ստուգելու համար դժուարութիւններ կային: Այս մտօք մի քանի անգամ լորտ Իստհէմի ապարանքը դացի և չկրցայ մինակ խօսիլ Լիլին հետ, որ զիս տեսնելուն ողի կ'առնուր, աչքերուս ու բերնիս մէջ կ'նայէր և անշուշտ լուրի մը կ'սպասէր: Աերջապէս օր մ'երբ Քիճէնդ Բարբ դացեր էի ման գալու, գիտեցի որ Լիլին անկիւն մը քաշուած՝ ծառի մը տակ նստեր կ'կարգար: Հեռուէն զիս տեսնելուն ոտք ելաւ, գիրքը սրահեց ու սկսաւ պտրտիլ: Երբոր իրեն մօտեցայ, թեթեւ կարմրութիւն մ'իր երեսը զունաւորեց, իր այլայլութիւնը զսպելու կ'ջանար որպէս թէ իր սիրողը շինէի: Շատ պարզ հագուեր էր Լիլին. բարակ կտաւէ շրջազգեստ մ'իր նազելի մարմինը կ'զրկէր. յարդէ գլխարկ մը զոր կապոյտ ծապաւնով մը բոլորեր և ծայրն ետին ձգեր էր, իր ոսկեփայլ մազերը հալիւ թէ կ'ծածկէին. սպիտակ վիզէն սև սաթէ ճեպուկ մը կախեր էր, որու ծայրը խաչ մը կար օր Լիլին կուրծքին վրայ կ'հանդէտ. նեղ ու գողտրիկ կօշիկ մ'իր մանր ոտքերը կ'ամփոփէր. իսկ դէմքը, շարժումները, քալուածքն անկարողրելի անուշութիւն ու ազնուութիւն մ'ունէին: Սիրողի մ'աչքը թերևս ճանչեր Լիլին՝ երկար բացակայութենէ մ'ետք, ես, ճիշդը խօսելով, չկրցայ խելոյն բսել որ տարի մ'առաջ տեսած օրիորդս էր: Այնքան մեծ փոփոխութիւն մը կրեր էր իր բոլոր մարմինն ու կերպարանը: Իր ծառի աչքերն անգամ մ'ըմացած կ'երեկին և անոնց բոլորտիքը թեթեւ սև ծիր մը նկարուեր էր: Այս ամենն իր նիհարութեան, արտմութեան, ակարութեան օ-

գունատութեան հետ ցոյց կ'առային թէ՛ սրչափ տառապեր, հսկեր, լացեր էր անբաղդ աղջիկն, և որո՞հ համար, աւելորդ է ըսել: Հետեւապէս ավելորդ էր նաև հարց ու փորձ ընել իր վիճակն և վերստին ցաւերը գրգռել: Ուստի՝ քանի մ'օդային խօսքեր ընելէն ետև՝ իր քովէն հեռանալու կը պատրաստուէի երբ Լիլին մեղմիկ ձայնով մ'ըսաւ.

— Պարոն Առտ, այսպէս շուտ:

— Ա՛վախամ որ անհանդիստ չընեմ՝ քեզ, օրիորդ: Անշուշտ ուշադրաւ բան մը կ'կարդայիր և իմ պատճառաւ ընդհատեցիր ընթերցումդ: Միթէ զիս անբաղքաբար չե՞ս գտներ:

— Հիմակ չէ, այլ մեղի այցելութիւններդ գաղթեցրինէդ՝ ի վեր:

— Բայց ձեր տան նոր այցելուններն հիներուն տեղ չեն տար:

Այս ակնարկութեանս վրայ՝ Լիլին գոյն առաւ տուաւ, շրթերը դողողացին, աչքը վար իջեցուց և ասպ հանդարտ պառտասխանեց.

— Ա՛սխալիս, Պարոն Առտ: Քիչ շատ կարողութիւն ունիմ հինին ու նորին մէջ եղած տարբերութիւնը գտնել և կ'զարմանամ որ մեր տան հին բարեկամ մ'այսպէս անասաբեր, մոռացկոտ ու անիրաւ գտնուի:

— Քիչ մ'իրաւունք ունիս, օրիորդ, միայն պարագաները փոխուած են և ես լսածս կ'խօսիմ:

— Ի՞նչ են լսածներդ. ես ամեն լսածիս չեմ հաւատար:

— Այս է որ սիրտդ ուրիշ տուեր ես. Պարոն Տէնտին երջանիկ պիտի լինի, մինչդեռ տարակալ բարեկամ մ'ապերջանիկ պիտի տառապի: Արդեօք չհաւատամ:

Լիլին գոյնը նետեց. քիչ մ'ատեն արձանի պէս անշարժ կեցաւ. կենդանի միայն իր անուշ աչքերն էին որ իր սրտին յուզմունքը կ'այտնէին և հաղար լեղուէ աւելի ճարտասան էին. և ասպ մըմտջեց.

— Մարդիկ ամեն բան երևոյթի վրայ կ'դատեն, նոյն իսկ անոնք որ սկզբունք, սիրտ ու սէր ինչ է գիտեն : Չեմ կարող այսպիսիներու դատողութիւնն ուղղել խօսքով, վասն զի տեսայ արդէն որ խօսքս անզոր է, այլ կ'իծողում որ իրողութիւնները ջրեն անոնց սխալմունքը, թէ և ուշ :

— Բայց մինչև հիմակ պատահած իրողութիւնները քեզի դէմ կ'խօսին, ազնիւ օրիորդ, ինչո՞ւ համար փորձ մը չես ընէր ցրուելու կասկածներ որ բոլորովին անհիմն չեն . քու մէկ խօսքդ, ժպիտդ, ակնարկդ բաւական էր ատեն մ'ամեն մտայլ փարատել, այժմ ինչպէս պիտի ջրես ահագին իրողութիւն մը, նշանած մ'որ քեզի սահմանուած է :

— Պարոն Աուտ, իմ նշանատուքս դիպուած մ'է, իմ ստրկական վիճակիս արդիւնքն, որ նշանակութիւն մը չունի ինձի համար : Կարեոր կէտն այս է . անյուսալի էր անվատահութիւն, կասկած այնպիսի անձի մը կողմէ որ այս վիճակս քաջ դիտէր, աւելի ծանր վէրք մը բացաւ այդ կասկածոտ վարմունքն իմ սրտիս մէջ քան թէ ծնողացս բուռն կամքն որու առջև ծնելու ստիպուեցայ : Այս իմ հնազանդութիւնս անհաւատարմութեան նշան չէր : Բարեկամդ չեմբունեց այս բանս և զիս արհամարհեց ու ամբաստանեց : Այդ ամբաստանութիւնը բաւական էր սպաննել իմ սէրս, եթէ այդ սէրս կեանքս չլինէր : Լոբջի, լացի, ինքզինքս արգարացընելու չխոնարհեցայ, քաջ գիտնալով որ եթէ խօսէի անգամ անօգուտ պիտի լինէր : Աւան զի դուք մարդիկ ետասէր էք . խօսք, ուխտ, երդում բաւական չէք համարիր, աւելի իրական ապացոյցներ կ'ուզէք, ծանր զոհողութիւններ կ'պահանջէք : Կ'պահանջէք որ օրիորդ մը ձեր ստրուկը լինի, մինչդեռ զան թագուհի կ'անուանէք, կ'ուզէք որ ամեն բան ատէ և միայն ձեզմով զբաղի, ամեն բնտանեկան կապ անմիջապէս կտրէ : Հայր, մայր, ազգական թողու, ուրանայ նոյն իսկ Աստուածն և ձեզ պաշտէ, իր սէրը բոլոր աշխարհի հռչակէ, հալի, մաշի և իր սիրողին նահատակ լի-

նի, եթէ ընդդիմութիւն, արդէլք մը տեսնէ, ամեն ընկերական պատշաճութիւն, ամեն ակնածութիւն առ ոտն կոխելով : Ես այդպէս չեմ իմանար սէրը, Պարոն Աուտ, փոխարարձ վստահութեան ու հաւատարմութեան մէջ կ'ըրտնուի այն, և եթէ բարեկամդ չէ ճանչցած զիս, ո՞վ է յանցաւորը : Ես իրմէ աւելի արիւթիւն, աւելի անձնուիրութիւն, աւելի վստահութիւն ու համբերութիւն կ'յուսայի . կ'ցախիմ որ յոյսերս պարապ ելան : Թողոյց զիս որ մինակս մաքառիմ անհնարին դժուարութեանց դէմ, բռնութեան դէմ և ինքն առաւ դուրսը դնայ : Սիրտ ունեցող մարդ այսպէս չվարուիր . . . :

— Բայց, ազնիւ օրիորդ, պարտաւոր չէ՞ր իր վերջին գրոյն պատասխան մը տալ : Աւելի որոշ խօսիմ . Նելսոն այնպիսի լուրեր կ'ընդունէր որ չէր կարող չկասկածիլ, ձեռքն այնպիսի դրեր ունէր որ քու սէրդ կ'արատէին, արդէն գիտես : Ի՞նչ ընէր, որո՞ւ գիմեր այդ արատը սրբելու համար :

— Թող իր սրտին, իր սիրոյն խորհուրդ հարցընէր : Իմ առաջին խօսքս վերջինն էր, ինչպէս որ վերջինը պիտի լինի իմ առաջին սէրս, որու վրայ դառնալ աւելորդ է :

— Չէ, աւելորդ չէ, պէտք է պարզել այս կենսական խնդիրն, որմէ կախում ունի իմ թշուառ բարեկամիս բաղդը :

— Շատ ուշ է :

— Կ'ողաչեմ, ազնիւ Լիլի, լաւ նկատէ այս կէտը . երբ որ լուութիւնդ իբրև անտարբերութիւն մեկնեց Նելսոն, այն ատեն միայն՝ այնոյս ու վշտաբեկ, հեռացաւ այս կողմերէն մոխրարութիւն ու թերեւ մահ փնտռելու համար : Բաւական չէր որ ոսկի շղթայով մը շրջապատած է ին քեզ, սիրտդ ալ, թերեւ կամացդ հակառակ, ուրիշ անձի մը պարզեւել կ'ուզէին : Նելսոն տեսութենէդ հեռու, գէթ գիրդ առնէր, ձայնդ լսէր, կարելի է քիչ մը հանդարտէր . բայց ոչ, նշանտուքդ կ'իմանար, կ'զայրանար, կ'փրփրէր, ստէպ Պ. Տէնտիլի վրայ յարձակիլ ու զարնելու կ'ենէր, բայց ես

կ'արգիլէի . մանաւանդ կ'վարնար միշտ քեզ վշտացընել : Իր ոտտին ու երջանկութեան թշնամին քու սիրոյդ համար կը յարգէր , բայց իր կարողութենէ վեր էր հարսանեացդ ալ ներկայ գտնուիլ ու անտարբեր հանդիսատես լինիլ : Լոնտոնի մթնոլորտը լեռի պէս կ'ձանրանար իր սրտին վրայ : Եթէ հոս մնար և մանաւանդ եթէ Պ. Տէնտին մօտէն ճանչէր , անշուշտ դժբաղդութիւն մը պիտի պատահէր և իր սրով անոր սիրարը ծակելով թերևս քուկդ ալ վերաւորէր :

Այս խօսքիս Լիլի դառն ժպիտով մը պատասխանեց . բայց ես աւելի որոշ պատասխանի մը կ'սպասէի . կ'վարանէր նա , ձայն չհանեց : Ես շարունակեցի .

— Ուրեմն նոր բան մը չպիտի ունենամ՝ դրելու բարեկամիս որ միշտ յուսով կ'ապրի : Վիճակիդ ծանրութիւնը կ'ըմբռնեմ . Պ. Տէնտին յայտնեց ինձ որ տարիէ մը պիտի պսակուի իր փափաքն որու կ'համակերպիս : Փոյթ չէ . պէտք է որ մարդ իր ճակատագիրը տանի , քանի որ դարման մը չկայ : Ա՛մաղլեմ որ երջանիկ լինիս , Լիլի , և Նելսօնը չփշես :

— Բաւական է , պատասխանեց աղնիւ օրիորդը դեղնելով : Օդուտ չունին այս խօսքերը : Իմ վիճակս անդարմանելի կը դանեմ , բայց Գրէ Գլ բաւական երկար պայմանաժամ է : Տէնտի անուն անձ չկայ ինձի համար , թէև իմ նշանածս է կ'ընեն : Բայց Նելսօնի համար ալ ես չկամ : Իրարմէ շատ հեռացանք . մեր մէջ ոչ միայն լեռներ ու ծովեր կ'գտնուին , այլ աւելի անանցանելի պատուար մը , անլստահութիւն որ սիրոյ դահլիճն է : Այցալիմ , Պարոն Աուտ , որ տուն պիտի դառնամ :

- Յուսամ որ կ'ներես նորէն տեսնուելու :
- Ինչո՞ւ չէ :

Այսպէս իրարմէ բաժնուեցանք , սիրելի Նելսօն : Երանի՛ թէ դու իմ տեղս լինէիր , այնպէս չէ՞ : Բառ առ բառ զրեցի այս խօսակցութիւնս որ պատես ու հետևութիւնը դու

հանես : Ես միայն թարգման եմ , բայց այսչափս միայն կարող եմ պնդել որ իմ լսածս ու տեսածս կ'հաստատեն համոզումս : Լիլին քեզ միշտ կ'սիրէ . ամենէ առաջ ըսելիքը վերջն ըսաւ . այսպէս են կանայք , մինչև անգամ ամենէ պարզն ու անմեղը :

Իսկ միւս խնդրոյն գալով՝ պէտք է խոստովանիլ որ իմ խուզարկութիւններս դեռ յաջող ելք մը չունեցան : Պարոն Քիւկ , քու խնամակալդ , խորհրդաւոր մարդ մը կ'երևի : Ջանի գտնելու համար պիտի պարտաւորիմ ոստիկանութեան դիմել : Քաջ գիտես որ լաւ որսորդ չուներու կ'նմանին մեր ոստիկանները , թեթև ստք , սուր հոտառութիւն ունին և ճաղարն իր ծակէն հանելու ճամբան գիտեն . ուստի համբերութիւն : Լիլին վրայ զբաժներս խորհրդածութեան բաւական նիւթ պիտի տան քեզի , բայց մի մոռնար նաև Հայերն որոց վրայ շատ ատենէ 'ի վեր զբաժ չունին :

— — —

ՆԱՄԱԿ ԻՔ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Վ. Պոլիս . . .

Բարեկամ , Սիրոյս վրայ լուրթիւն պատուիրեր էի քեզի . անպատեհ սեպեր ես պահել այս պատուէրս , և ինձ այնպիսի զարմանալի լուրեր կ'հաղորդես որոց առջև շփոթեր ձեացեր եմ : Ա՛յդովեմ ջանքդ , բայց միթէ գաղտնի չես ծիծաղիր իմ տկարութեանս վրայ : Ջինւոր մ'այսչափ վար իջնէ : Անհաւատալի կ'թուի ինձ այս բանս երբոր պաղ ա-

րինով մտածեմ : Ստուգիւ՛ իբրև մարդ՝ ամօթապարտ եմ՝
 իբրև սիրահար՝ ուրախ : Ինչո՞ւ համար աւելի շուտ սիրտս
 չքացի քեզի և պարապ տեղն այնպիսի վիշտեր հնարեցի ե-
 րևակայութեամբ որ հիմ չունէին :

Ուրեմն Լիլի դեռ կ'սիրէ՛ զեւ, ուրեմն երջանի՛կ եմ : Գու-
 միայն կարող ես եղեր վեր հանել այս դաղանիբը, դու-
 շատ աւելի ճարպիկ և փորձառու ես այս տեսակ խնդիրնե-
 րու մէջ քան զեւ : Շնորհակալ եմ, բարեկամ : Աւելի ա-
 զատ կ'ընչեմ, բնութիւնն աւելի աղւոր ու փայլուն կ'երևի
 աչքիս — ապրելու փափաքս կ'աւելնայ : Ինքզինքս դժբաղդ
 կարծելու պատճառ մը չունիմ ալ, քանի որ Լիլին դեռ
 յիշատակովս կ'ապրի և ոչ միայն խօսքով այլ գէմքովը ցոյց
 կ'տայ, կ'ըսես, որ իր սիրոյ ուխտը պահած է : Բայց ինչ
 հպարտութիւն, ինչ մեծասրտութիւն կ'երևի իր վարմուն-
 քին մէջ : Ուղղակի ինձ դրել և խոստումը կրկնել չէ ու-
 զեր, վասն զի մի անգամ խօսք տուեր է եղեր . . . բայց
 պէտք չէ ծածկել, որ բողբոջվին անխառն չէ իմ խնդու-
 թիւնս : Եւ իրօք ինչպէս միաբանեմ առ իս սէրն իր նշա-
 նածին հետ որու անունը զեւ գող կ'հանէ ու նախանձս կը
 դրդուէ : Ինչ գործ ունի այդ ճիւղը մեր սիրոյն մէջ, ինչ-
 պէս կ'յանդդնի բունի սէր պահանջել անձէ մ'որ զինք կ'ա-
 տէ, և որու համար ինք անդոյ մարդ մ'է : Ինչ նուաստ
 հողի, ինչ անարգ ընթացք : Ասոր մէջն ալ դաղանիբ մը
 կայ որ հարկաւ քիչ ատենէն երևան պիտի գայ : Լիլին կը
 համբերէ, կ'հեծեծէ, անտանելի լծէ մ'աղատելու յոյս ու-
 նի, բայց ինչպէս, բնաւ չյայտներ : Տրամադիր եմ հաւ-
 տալու որ անկեղծ է, բայց միթէ իր անկեղծութեան աւե-
 լի մեծ փորձ մը չըպիտի տար եթէ իր վիզն այդ լծին ներ-
 քե զնելու առջի օրէն մերժէր, անպատկառ հետամուտ մը
 վռնտէր, և իր ծնողացը, մանաւանդ մօրը յայտնէր բացե-
 ՛ի բայց որ իր սիրտն ուրիշի տուած է . . . : Այս պարա-
 զան միտքս կ'սղաորէ, վստահութիւնս կ'վրդովէ : Ե՛հ, թէ

որ Լիլի իր պարզութեան ներքև նենդաւոր սիրտ մը կ'պա-
 հէ, թէ որ անմեղութեան դէմքով պչրասիրի գեր կ'խաղայ,
 թէ որ նահատակ մը ձևանալու համար ծնողացը բուռն կամքն
 իբրև պատճառ մէջ կ'բերէ, թէ որ վերջապէս իր անհա-
 ւատարմութիւնը սքողելու համար այդ տրտում, անուշ ու
 հրապուրելի լեզուն կ'գործածէ, այն ատեն, Աւուտ, այն
 ատեն ինչ ընելու է : Բաւական չպիտի լինի ինձ ատել, մա-
 հու չափ արհամարհել իդական սեռը, այլ ամեն բան, ան-
 մեղութիւն, սէր, առաքինութիւն, արդարութիւն պիտի ու-
 րանամ, արդէն իմ սրտիս մէջ դիզուած լեղին պիտի լծա-
 փեմ մարդկութեան վրայ և պիտի սպրիմ չէ թէ լալու ու
 որդալու համար այլ վրէժ, արինալի վրէժ լուծելու հա-
 մար :

Եթէ կամիս մեղադրէ զեւ, սիրելի Աւուտ, որ շատ կաս-
 կածոտ եմ, կ'յր եմ, ես չպիտի դատապարտեմ այդ կար-
 ծիբդ, վասն զի ոչ միայն չես կրած իմ սրտի տառապանքս
 այլ և չես կարող երևակայել : Հօրէ ու մօրէ զուրկ, ըն-
 տանեկան խնամոց անհաղորդ, մարդկութեան մէջ որբ, ան-
 տէր, անտուն ու անձանօթ երբոր մահ փնտռելէն ետև մարդ
 անկեղծ կարծած սրտի մը կ'յարի իր պաղ կենաց կենդա-
 նութիւն տալու մտօք, և այդ սիրտը կ'լքէ, կ'մատնէ զինք,
 կ'ընան երևակայել թէ ինչ ահօւելի զգացումներով, ինչ
 ատելութեամբ ու վրէժխնդրութեամբ կ'լեցուի այդ մարդուն
 սիրտը, որ միայն սիրուիլ կ'ուզէր, ո՛չ, չես կարող. ուստի
 մի մեղադրեր զեւ եթէ թերահաւատ եմ, ես որ երեմն այն-
 քան գիւրահաւան էի : Իմ միակ փափաքս այն է որ նախա-
 զգացումներդ իրանան և սէրը զեւ մարդ ընէ և չէ թէ հրէշ
 մը . . . :

ՆԱՄԱԿ ԻԳ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՑ

Կ. ՊԵՂԱ . . .

Բարեկամ, Ունիմ՝ ժամանակ ուրիշ բանի վրայ խօսելու օրէ օր Հայերն աւելի մօտէն կ'տեսնեմ և նոր նոր դիւտեր կ'ընեմ: Այլ և այլ քաղաքական յեղափոխութեանց գրողներն այս թշուառ ժողովրդեան կերպարանին վրայ կ'տեսնուին: Արդէն ըսի, այս տեղ շատ դժուարին գործ է ազգայնութեանց տարբեր տարբերքն որոշել, այնքան թագուն են: Քաղաքական իշխանութիւնը Յակոբ Նահապետին կ'նմանի. իր ամեն մէկ զաւկին համար տարբեր գոյնով հաղուստներ շինած է, բայց և այնպէս սովորութիւն, բարք, կլիմայ այնքան մեծ ներգործութիւն ունին ժողովրդոց վրայ որ արտաքին խտրութիւնները հարթած են: Օսմանեան տէրութիւնն՝ իր պաշտօնական կրօնին բերմամբ՝ երբեք չէ մտածեր իր գաղազանին ներքև գտնուող այլազան ժողովուրդները ձուլել, ընդ հակառակին՝ ամեն որոշ ազգայնութեան՝ իր կրօնին նայելով՝ որոշ անուն, պաշտօնական կարեորութիւն ու արտօնութիւններ սուած է: Միթէ այդ իրաւունքէն Հայերն օգուտ քաղած են, այդ ալ խնդիր մ'է: Այս իրաւ է որ անցելոյն հայն ներկայի հայուն հետ բաղդատելով այնքան մեծ տարբերութիւն կ'գտնեմ որչափ երկու հակոսանայ ժողովուրդներու մէջ: Շահիլ, ոսկի դիզել, տուն շինել, ձիս, շուայլ կեանք վարել, աստնք են հայուն դլխաւոր հոգերն, ուստի առևտրական և մանաւանդ գրամական գործերու տիրանալու համար զանց չեն ըներ և վատ միջոցներ: Հարուստ

||

ու սեղանաւոր փաշայի մ'ոտից ներքև կ'սողան, վաճառականը մեծատան մ'առջև, բանորր գործատէրին առջև, իսկ աղքատն ամենուն առջև: Չկայ բուն ազնուապետական դաս մը Հայոց մէջ, հին նախարարական գերդաստանները հատեր են, և դրամի ազնուականութիւն կայ որ անկայուն է: Ինչպէս որ յետին տաճիկ նաւավարն՝ բաղդին բերմամբ՝ կրնայ, մանաւանդ կ'յուսայ օրին մէկը վէզեր լինելու, նոյնպէս յետին հայ սպասաւորը փաշայի մը սեղանաւոր լինելու ճիգ կ'ընէ: Միշտ գործունէութիւն, աշխատութիւն, արժանիք չեն յաջողութեան միջոցներ այլ դաւ, նենդութիւն, կաշառակերութիւն: Գրուէն կէս հողաթափով եկող պանդուխտն ամիրայ մը լինելու կ'փափարի, վասն զի կ'տեսնէ որ իրեն հայրենակից տէրը այս վիճակին հասեր է, և երբեմն կ'յաջողի: Առ հասարակ գրամական գործերն Հայոց ձեռքն են: Կան մարդիկ որ այսօր ամիրայ են, այս ու այն փաշային պաշտպանութեամբ կ'ըօրանան, նոյն իսկ իրենց ազգակիցներուն վրայ կ'բռնանան, և վաղն յանկարծ կ'լնան, բեռնակիր ու մուրացիկան կ'գառնան, առանց զանդատելու: Ապահովութիւն, պատասխանատուութիւն, ուղղութիւն, վստահութիւն հազուադիւրս բաներ են այս տեղ: Չիրար խաբել, իրարու ձեռքէ պաշտօն, գործ յափշտակել, տուն փլելն մեծ ճարպիկութիւն կ'սեպուի: Բայց մի կարծեր թէ հայերն անձարակ մարդիկ են. ընդ հակառակն շատ ճարպիկ են այն գործոց մէջ որոց ծայրը վաստակ կայ: Ուր որ զաղթեն կարևոր դիրք մը բռնելու կ'ջանան՝ թէ առոււտրի, թէ արուեստից մէջ: Օտարանալու հակամէտ են. շուտ կ'յարմարին իրենց ընտրած հայրենիքին կլիմային, բարուց ու օրինաց և միայն իրենց կրօնական սկզբունքն ամուր կ'պահեն: Հալածանքէ երկչոտ, բռնութենէ ստրակ, հարկէ ճարտար դարձեր են. մինչև անձամբ քաղաքական պաշտօններու կ'հասնին և դիւանագիտական հնարագիտութենէ զուրկ չեն: Երբ հայն օտար երկիր դաղթէ իր առաջին գործը կը

լինի եկեղեցի մը կանգնել : քովը դպրատուն մը , թէև երբեմն եկեղեցի ու դպրոց թափուր և օտարներու ձեռքը կը մնան : Այսպիսով ինչ որ հայք Երրոպայի այլ և այլ երկիրներու մէջ դեռ ևս ունին այդպիսի հաստատութիւններ , որ ցոյց կ'տան իրենց անցքը : (Թողութեան մը բնութիւնն իր հիմնարկութիւններէն կ'երևի : Անկլիայի ու Ամերիկայի գաղթականներ առաջին անգամ դործարան , տպարան կը հիմնեն , Ֆրանսացիին թատրոն , Իտալացիին երաժշտարան , հայն որ երբեմն վանքեր , ճգնարաններ կ'շինէր Հայաստանի մէջ՝ հիմակ գաղթելով մատուռ կ'կանգնէ :) Այդ մատուռն իր նոր հայրենիքն է , իր ամրոցն է արտաքին յարձակումներու դէմ , բայց շատ անգամ օտարակրօն թշնամիներ անոր մէջ կ'մտնեն և նոր տարրներ կ'բերեն : Ուստի իրենց հին եկեղեցւոյն մէջ այլ և այլ հերձուածներ մտած են : հռոմէական , բողոքական , յունական Հայեր կ'դտնուին , որ բուն լուսաւորչական Հայոց աչքին օտարներ կ'համարուին , վասն զի Արևելքի մէջ ազգութիւնները կրօնով կ'ընանալանին և Հայոց համար ալ եկեղեցի ազգութիւն կ'ընշանակէ : Այս ըմբռնումն արդի տեսութեամբ սխալ է , սակայն իր պատճառն ունի . ուրիշ անգամ կ'բացատրեմ :

ՆՍՄԱԿ ԻՊ

ՎՈՒՑ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Բարեկամ , նամակներդ կ'մատնեն սրտիդ ու մտքիդ անհանդատութիւնը : Գեղ ու դարման չընդունող հիւանդ մեծ

մանկիկ մ'ես : Միշտ սիրոյ վրայ կասկածներ , իսկ Հայոց վրայ հարեանցի տեսութիւններ : Ա՛լ չեմ մեղադրեր քեզ , Նելսոն , վասն զի խորհուրդ մտիկ ընելու վիճակին մէջ չես գտնուիր : Սկսեր ես Հայերն աւելի մօտէն քննել և արձակ գծերով կ'նկարագրես անոնց մի քանի հանդամանքը :

Հայուն կրօնն ազգութենէ չընանալանի կ'ըսես , և կ'խոստանաս բացատրել այդ սխալմունքը : Արդէն պատմութիւնը կ'մեկնէ զայն (Արօնի վրայ իմ համոզումս դիտես : Հիմնարկութիւն մ'է այն ուրիշ հիմնարկութեանց պէս որ ժամանակի ու տեղոյ շրջումներու կ'համակերպի : Յենակ մ'է այն մարդկային տկարամտութեան և գործիք մը կառավարութեան ձեռքը : Պարզմտութեան ու երկիւղի ծնունդ , աւանդութեամբ մարմին ու կերպարան ստացաւ և կեղծաւորութիւնն ու շահամուտութիւնը զայն նուիրապործեցին : Արօնի հին ու նոր պատմութիւնը մարդկային երեակայութեան ու կրից պատկերն է և իր սոսկալի աղէտից նկարագիրն ու յետադիմութեան զրդիւ : Քրիստոնէութեան երևումը ծանրացոյց այս վիճակը . մի քանի լաւ բարոյական սկզբունքներ բերաւ միշտ աւելորդապաշտութեանց հետ : Անմահութիւն քարոզեց և մարդիկը մահացոյց , արքայութիւն խոստացաւ և ասդիս անդին դժոխք դարձոյց , հաւատարմութիւն ու հաւասարութիւն հուշակեց և ստրկութեան շղթաներ դարձեց , լոյս ու խաղաղութիւն աւետեց մեզ և խաւար ու խռովութիւն սփռեց : Բաց պատմութիւնն ու կարգն այն աստուածաբանական վէճերն ու կռիւներն , որ բոլոր Եւրոպան արխունուայ ըրին և անթիւ մարդկային զոհեր Քրիստոսի խորանին առջև մատուցին :)

Բայց ինչ հարկ կայ հեռուն երթալ . աչքէ անցնուր մեր ազգային պատմութիւնը : Հարունակ մեր թաղաւորներն ու մեծամեծներն հռոմէական եկեղեցւոյ տիրապետական միտումներուն դէմ կ'կուռին : Տակալին Անկլիայիք անգամ , որոց մէջ ազատ կառավարութեան սկզբունքն ամենէ յառաջմտաւ :

որ կ'սարժին իրենց սահմանադրական իշխանութեամբ և որ ազատութեան ու ազգաց անկախութեան պաշտպան կերևին, գեւ ևս կրօնական հին նախապաշարմանց ծովու մէջ կ'լողան և հազիւ թէ ազգութիւնը կրօնէն կ'զատեն: Թովման Գայլէր, Լուտէր, Կալվին անոնց տարրեր ուղղութիւն տուին, և մինչև այսօր մեր ազգին մէկ մասն կրօնն եկեղեցիէն չեն կարող բաժնել: Բաժանումն ասոնց մէջ կործանում կ'համարուի և զանազան ազանդներ, որ այն եկեղեցիէն ելած են, զիրար մահու չափ կ'հալածեն:

Թէև ազատ քննադատութեան ոգին՝ կրօնի խնդիրներու մասին, մտաց նոր մղում մ'ազգեց, բայց հազիւ փոխեց հին համոզումներ, հին նախապաշարումներ և շատ շատ դատանութեանց նոր անուններ ընծայեց: Տէրութիւնն իր պաշտօնական եկեղեցին ունի, և այդ եկեղեցիէն գուրս եղողն քաղաքական իրաւունքէ կ'զրկէր, իբրև սարուկ, օտար կ'ըմբռնէր: Քրիստոս աւատապետ դարձեր էր, որու պիտի հպատակէին կրօնապէս Իրլանտան, Սկոտլան և բոլոր աղանդական եկեղեցիներն: Նոյն իսկ մեր երևելի Պրքը՝ որ Ամբիկայի ապստամբութեան ջատագով կեցաւ և ազգերու անկախութեան ջերմ պաշտպան էր, ինչ կ'ըսէր երբ կրօնի ու կառավարութեան խնդիր ծագէր, երբ ազգութիւն ու եկեղեցի զանազանել պէտք լինէր: Կուզէր որ կրօնական խնդիրներու մէջ փոքրամասնութիւնը մեծամասնութեան հպատակի և ազգ ու եկեղեցի մէկ սեպուի, կ'յարէ իր մէկ ճառին մէջ*.

«Քրիստոնէական հասարակապետութեան մէջ եկեղեցի ու պետութիւն մի և նոյն բաներն են, նոյն ամբողջին լրացուցիչ մասերը լինելով: Ղանս զե եկեղեցին միշտ երկու մաս բաժնուած է, կղերական ու աշխարհական դասը. երկուքն ալ անոր էական մասերն են և աշխարհականն ալ միւսին պէս եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ու վար-

*Ed. BURKE. Speech on the petition of the Unitarians.

չութեան մէջ նոյն բաժինն ունի. կրօնն, ըստ իմ կարծեաց, քրիստոնեայ դատաւորի մը պաշտօնէ կամ պարտաւորութենէ օտար բան մը չէ, այս ոչ միայն իր հոգն այլ իր հոգատարութեան սկզբունքը պէտք է լինի, վասն զի մարդկային ընկերութեան մէկ մեծ կապն է կրօնն և իր նպատակն և նոյն իսկ մարդու գերազոյն վախճանական բարիքը. . . կառավարութեան մը շահն ու պարտաւորութիւնն, հետեապէս իր իրաւունքն է կարծեաց վրայ հսկել. որովհետև քիչ ատենէն կարծիքները կրից կ'միանան, գործոց վրայ մեծ ներդործութիւն ունին: Կուսակցութիւններ կ'կազմուին կարծեաց վրայ, ասոնք իրօք տէրութեան մէջ նիղակակից մարմիններ կ'դառնան — նաև կուսակցութիւններն կարծիքներէ կ'սփոխն որպէս զի միութեան կեդրոն մը լինին և ուղեցոյց: Պրքն Պրք կ'ուզէ որ կառավարութիւնը քիչ շատ կարծեաց վրայ հսկէ, կերպ մ'աստուածապետական իշխանութիւն հաստատէ, որմէ կ'կարծուէր թէ նոր աշխարհը պրծած է: Ղանս, քաջ զիտես որ կրօնն իշխանութեան և իշխանութիւնը կրօնին աջակից գալով ատեն ատեն ինչ աղէտից առիթ տուած են: Բայց ինչո՞ւ հեռուն երթանք. մի քանի տարի ետ դարձիր. Իրլանտայի ու Անկլիոյ մէջ ծալած կուխները յիշէ՛ ինչ էին ասոնց պատճառը. պարզապէս կրօնի ու ազգութեան կուխ էր: Նոյն իսկ մենք չէինք կարող ըմբռնել ազգութիւնն առանց կրօնի: Կաթոլիկ Իրլանտան բողոքական Անկլիոյ դէմ ահարկու պատերազմ մղեց: Իր պարալլոխն էր Օքսֆէլ յանդուգն յեղափոխականն, որ իր հայրենեաց ծանր վէրքերը բոլոր աշխարհի առջև բանալով ցոյց տուաւ թէ Իրլանտացին՝ տասնիններորդ դարուն մէջ Եփիպատի դերիներէն, Սպարտայի Էլեգիերէն, Միջին դարու սարուկներէն շատ աւելի ստորին, թշուառ, սովալլուկ կենդանի մ'է, անհող, անտուն, թէ ամեն քաղաքային ու զինուորական պաշտօնէ զրկուած է, թէ անկլիացի ազնուականներ բոլոր հողերը դրաւած են, թէ իր սնունդը ճարելու միջոց չուի:

և իր սովորական կերակուրը, գետնախնձորն անդամ, կը սլակսի, թէ Անկլիա կ'կեղեքէ, կ'հարստահարէ իր հայրենիքն, որու ազրային խորհրդարանը ջնջեր էր, և միայն իրեն կ'վերապահէր ամեն իրաւունք, պաշտօն, մեծութիւն, վասն զի անկլիական եկեղեցին տէրութեան եկեղեցին է, մինչդեռ կաթոլիկութիւնը կ'հալածուէր: Օքօնէլի հարկու ձայնը բոլոր ազատականները շարժեց, Բարթեմիոս յուզեց և թշուառ Իրլանտայի 'ի նպաստ բողոքները շատցան: Անկլիոյ կառավարութիւնն անկարեկիր կ'մտար և յամառութեամբ կ'գիմարէր այս յարձակումներուն: Բայց Օքօնէլ, որ աննկուն ոգի, ազդու և մերթ անպատկառ լեզու մ'ունէր, դժուարութեանց առջև ընկրկող մարդ չէր. իրեն նեցուկ ունէր խուժանն, որ մէկ մարդու պէս ոտք ելաւ ու արդարութիւն և հաց պահանջեց: Գիշեր ցերեկ հրապարակին վրայ, եկեղեցին կ'պռուար ու կ'գոռար Անկլիոյ գերիշխանութեան դէմ, և վերջապէս Ռոպէրդ Բիլ ու Վէլլ լինկլըն ստիպուեցան ազատագրել Իրլանտայիքն և անոնց ընտրողութեան իրաւունք շնորհել, այս պայմանաւ որ թագաւորին հաւատարիմ մնալու երդում ընեն, Անկլիոյ բարլմէնդին մէջ աթու ստացող երեսփոխանները հաստատեալ եկեղեցւոյ դէմ չդաւադրեն, տէրութեան մէջ պային աշխարհական ու քաղաքային իրաւասութիւնը չձանչեն: Այսպէս ամեն կաթոլիկ տէրութեան պաշտօններու մէջ մտնելու իրաւունք ստացաւ: Արդէն Օքօնէլ բարլմէնդի անդամ ընտրուեց էր և Իրլանտայի աղէտալի վիճակը հռչակեց էր: >

Ստեանէն, բարեկամ, որ միզի պէս լուսաւորեալ ազգ մ'անդամ իր կրօնական նախապաշարութիւնն ունի. թող թէ Հայն որ 'ի հարկէ՛ ամեն քաղաքական ապահովութենէ, հայրենիքէ և ազատութենէ զուրկ իր եկեղեցւոյն մէջ ապաւեն մը կ'փնտռէ և անկէ դուրս ազգութեան կործանում կ'տեսնէ: Գրեթէ ամեն ազգ իր կրօնին ծնունդն է: Յեղական յատկութիւններն ալ մեծ ներդրածութիւն ունին անոր վրայ:

Վայ ազգ որ մոլեռանդութեան հակամէտ է, ինչպէս Սպանիացին, և հաւատաքնութեան խարոյկներու առջև կ'բերկրի, կայ ազգ, ինչպէս Իտալացին, որ կրօնն երաժշտութիւն կ'կարծէ ու անոր առջև արձաններ, պատկերներ կը կանդնէ, տաղեր ու երգեհոններ կ'հնչեցընէ, կայ ազգ, ինչպէս Ֆրանսացին, որու համար պաշտամունքը թատր մ'է, ուր կ'երթան մարդիկ ու կանայք զիրար դիտելու, կայ ազգ, ինչպէս Ամերիկացին, որ ամեն մեքենայի պէս, կրօնական մեքենան ալ կատարելագործութեան ընդունակ կ'համարի և անդադար նոր փորձեր, նոր աղանդներ կ'հնարէ, կայ ազգ որու համար կրօնն առևտրական գործ մ'է, հաշիւ մ'է որով երկնային գանձը երկնային շնորհով գանելու կ'նկրտի: Ահա դու ալ, Նելսոն, այս ազգին մէկ անդամն ես: Անշուշտ կ'սիրես Լիլին, ուստի կրօնասէր ու բանահիւս ես, բայց լաւ դիտես որ քու Աստուծոյ տեսակ մ'ոսկի հորթ է, որ կ'փայլի առանց տաքութեան, որ կ'խօսի առանց ձայնի, որ շնորհ կ'բաշխէ առանց հրաշքի, որ կ'կառավարէ առանց ղեկի, որ ոչ արբանեակ ունի, ոչ միջնորդ, ոչ սուրբ, ոչ նկար, ոչ քաւարան, այլ ուղղակի սրտիդ կ'խօսի սճով մը զոր ըստ համոյս կրնաս մեկնել: Իսկ դու, ինչպէս երբեմն սիրուհւոյդ սենեակն, քու Աստուծոյ տաճարին մէջ չես մտներ յուսարկեց հողուով, սիրափայլ աչքով, վառվառն երեակայութեամբ, անզուսպ անձնութիւնութեամբ, մարտիրոսական եռանդով, այլ կ'ներկայիս պաղ, անչարժ գէմքով, սանտրուած մազերով, մարութ հագուստով, քաղաքավար ձևերով, երբ յանկարծ ներշնչեալ մարդ մը կոկիկ ու անզարդ տաճարին բեմն ելնելով՝ քարոզ մը կ'սկսի մաթեմատիքական ճշդութեամբ ու շնորհալի կերպերով, որ թերեւ ներքին շնորհաց յայտարար նշաններն են: Եւ դու բոլոր ուշք ամփոփած միտ կ'գնես, կ'ուզես վառիլ, համոզուիլ, վերանալ և ահա միտքդ կ'թոխ ուրիշ տեղ, Բէյն, Լիլէ, Տարվին, Օվէն աչքիդ կ'երևին և քեզ գլխիկոր վար գե-

տինը կ'նետան. մին քեզի քրիստոսը կ'ցուցնէ իբրև մարդ, միւսն՝ մարդն իբրև կապիկ, այս նիւթն իբրև հողի, այն՝ հողին իբրև սովորութիւն: Որո՞ւ հաւտալ, որո՞ւ հետեիլ: Կարելի է վերացականը թողուլ ու դրականին մօտենալ, քանի որ անյայտ աշխարհի մէջ աւելի դիւրին է ծածկել մեր թերութիւններն, քանի որ անձանսթը մեզի աւելի ցանկալի է: Ըստ իս, ամենէ ընտիր պաշտամունքը մէքն է, և դու որ կ'սիրես անշուշտ աւելի լաւ կարող ես պարզաբանել այս պաշտաման պահանջումները:

Բայց խնդրէն կ'շեղիմ: Ի հարկէ հայերն ալ բանաւոր պաճառներ պիտի ունենան կրօնն ազդութեան հետ լծորդելու, մանաւանդ եթէ մին միւսով կ'պաշտպանուի ու կ'տուկայ: Այս կէտը քեզի կ'թողում մեկնել, քանի որ աւելի լաւ գիտես հայուն հանդամանքը:

Անշուշտ, սիրելի Նելսօն, իզմէ ուրիշ լուրեր կ'սպասես. հիմակ քաղաքական ու փիլիսոփայական խնդիրներ ստակ մը չեն արժեր քեզի համար: Բոլոր մտադրութիւնդ ու հողիդ ուրիշ տեղ կ'թռին: Հետաքրքիր ես իմանալու, թէ և անտարբեր դէմք մը կ'դասես, թէ արդեօք Լիլին տեսնո՞յ, Պարոն Բինկը գտա՞յ: Լէտի Խտհէմ իմացեր է տեսութիւնս Լիլին հետ և անոր վրայ աւելի կ'հսկէ: Պատճառը յայտնի է: Գիտէ որ բարեկամդ եմ և կ'վախնայ որ ձեր յարաբերութեանց միջնորդ չլինիմ: Աւելորդ է իր հսկողութիւնը: Լիլի երբէք չէ սիրած Տէնտին, թէ և դու կասկածոտ կ'դառնաս այս մասին և շատ վեր 'ի վերոյ կ'անցնիս անոնց հետ ունեցած խօսակցութեանս վրայ: Չգոյշ եմ, չեմ ուզեր ստեղծ երեւիլ լորտ Խտհէմի տունն որպէս զի կասկածներ չզրդուեմ և առիթ չտամ ոտքս բոլորովին կտրելու տունէն: Լէտի Խտհէմ իրօք փառամոլ, նախանձոտ, պարծենկոտ տարօք կին մ'է. ինք աւելի յարած է Տէնտինի, աւելի շատ կ'կտրտուի անոր առջև քան թէ իր ազջիկն որ բոլորովին ներհակ ընթացք մը կ'բռնէ: Տէնտի, թէ և յի-

մար, վարուիլ գիտէ: Ղոքանչին դովեստներ կ'շուայլէ, անոր փոքր ոտքը, սուր քիթը կ'զրուատէ, անոր առջև կտոր կտոր կ'լինի: Մայրերն աւ հասարակ բռնաւոր են, երբոր մոռցուին, կ'ճգնին իրենց սիրասուն զաւակներուն զոյներովը փայլել: Այս իբաւ է որ յաջողելու համար պէտք է որ պատանի մը նախ իր սիրելիք աղջկան մօրը սիրահարի և ասով միւսին հասնի: Երբեմն մայրերն այնքան ետասէր են որ փեսացուն տեսնել աւելի վայելելու համար հարսնացուն ու հարսնիքը կ'հետաքրքրեն . . . :

Իսկ Պարոն Բինկի մասին դու չեմ կարող որոշ բան մ'ըսել: Գործն ուստիկանութեան ձեռքն է. յոյս կայ որ խնամակալիդ հետքը գանուի: Միայն կարևոր է որ անոր դէմքին նկարադիրն ընէիր և եթէ կենդանադիրն ունիս ինձ զըզէիր:

ՆԱԿԱԿ Ի Ե

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պօլիս . . .

Բարեկամ, Չեմ ուզեր խօսիլ կրօնի վրայ. անօրուտ ու անշահ խօսակցութեան նիւթ մ'է որ կրնայ կիրք, ատելութիւն զրդուել առանց բանաւոր լուծում մը ստանալու: Կրօնք տեսակ մը յուրի շրջան մ'է անկայուն կեդրոնով և այս կեդրոնը մարդկային խիղճ ըստածն է: Եթէ կարող ես Թահմանէ խիղճն որ ըստ կլիմայի և կրթութեան՝ այլ և այլ գոյներ ու ձևեր ունի, հետեւապէս այլ և այլ կրօնական

յօժարութիւններ : Ինչ խղճով որ մարդակերը կ'ուտէ ու կը
լափէ իր զաւակն նոյն խղճովն է որ քոտէքը մը մըջունի վը-
րայ կոխելու կ'վարանի : Ասկէ զատ՝ ես ոչ աստուածաբան ,
ոչ գերբնաբան , ոչ հոգեբան , ոչ նիւթաբան եմ , այլ
պարզ մարդ մ'որ իրական կենաց մէջ մարդկութեան առա-
ջին քայլերը միայն կ'նշմարեմ , իր մանկային յիմարութեանց
վրայ չզարմանալով : Հին ու մին փիլիսոփայական գրութիւն-
ներէն բան մը չեմ սորված , վասն զի սորվելու բան մը
չգտայ : Ամեն դար նոր բառ մը հնարեք է նոյն բնազանցա-
կան դաղափարը մեկնելու , նոյն առարկութիւններն ու փաս-
տերը կրկնելու և վէճի սակ եղած խնդիրներ լուծելու հա-
մար : Մարդիկ լուծուեցան և այդ խնդիրները կ'մնան ան-
լոյծ ուր որ են : Թերևս ըսես որ մեծաբան եմ , բայց այս
իրաւ է որ լուսաւորելու սահմանուած գլուխներ աւելի
մթութիւն բերին , շատ ուշ իմացան որ սիւրբ , վախճան ,
գոյութիւն , ճակատագիր , ժամանակ , յախաբնականութիւն
գատարկ բառեր են և ինչ որ վերն երկիրը կ'փնտռէին ի-
րենց աւելի խելահաս յաջորդներն երկրի վրայ աւելի գի-
րաւ գտնելու յաջողեցան մեր օրերը : Կնիւթական դպրոցը պատ-
ուեց մոզական լապաեր մ'որու բոլորտիքը զմայլելով կ'գառ-
նար մարդկութիւնը , բայց իր կանգնած նոր փարոսը միայն
կասկածներով ալէկոծուած և մօտէն իրողութիւններ շօշա-
փելու փափաքող նաւարեկեալներ կ'լուսաւորէ , անհասնարտ ,
հետաքնին հոգիները կ'հրաւիրէ , մինչդեռ վարն ու հեռուն
անդունդները խոր մթութեան մէջ կ'ձգէ : Պէտք է նոր հո-
րիզոններ , նոր ամուրք փնտռել , պէտք է մտքով ալէկոծել
ու նաւարեկիլ այդ փարոսին լոյսը տեսնելու համար : Լոյսն
անհրաժեշտ սնունդ մը չէ մտքին , ինչպէս է հացը ստամոք-
սին : Առանց անոր այս կ'ապրի : Միթէ մարդիկ այդ ալէ-
կոծութիւնը , միթէ կառավարութիւններ այդ նաւարեկու-
թիւնը , միթէ կրօններն այդ փորձանքը կրել կ'ուզեն : Այս-
րելի եղածին չափ անկէ կ'հեռանան և իրենց դարաւոր սո-

փորական մթութեան , անշարժութեան , անդորրութեան և
հանգստութեան մէջ երջանիկ կ'ապրին : Ինչ հարկ կայ
խլորտի արդարութեան և ճշմարտութեան համար , որ լոկ բառեր
կ'մնան : Առտի ինչ որ խօսիս , ինչ որ գրես , ինչ որ գոր-
ծես հաստատեալ կրօնական օրինաց դէմ ընդունայն է : Չես
կարող մարդկային ընկերութիւնը ձեւել ինչպէս կ'ձեւեն լաթ
մը : Մեր գարուն աղատականները սոսմելով այս բանին փորձն
առին և համոզուեցան որ մարդկային ազդի այդ կրկայի շար-
ժումը մեկնելու և գարման մը դտնելու համար նոր դիտու-
թիւն մը պէտք է : Այդ նորահնար դիտութեան անունը չգի-
տեմ , թէ և գլխաւոր հիմնադիրն անկիւսայի մ'է , բայց այս
դիտեմ որ , ինչպէս Ֆիդէլքական , նոյնպէս բարոյական կար-
գին մէջ կան օրէնքներ որոց համեմատ կ'ընթանայ մարդ-
կութիւնն առանց շտապելու : Այդ օրէնքն իր ընկերական
կենաց հետ կապուած է և անոր կարգէն է և կրօնն , որ ժո-
ղովրդեան մը ճակատագրին վրայ մեծ ներդրութիւն ունի :
Ինչ որ կամիս ըսէ , Պարոն Աւուս , անկիւսական եկեղեցւոյ
անհետեւեթ սիղանաց վրայ . եթէ այսօր այդ երկիրն որով կը
պարծինք Աւստրիական ճիրանին ներքե մնար Երլանտայէն
ու Սպանիայէն չպիտի զանազանէր : Բայց իր գիբբով , իր
բնութեամբ չէր կրնար մնալ : Անկախ ժողովրդեան մ'անկախ
եկեղեցի ու կրօն պէտք է : Մեր կղզեցւոց ցեղական վայրագ
ոգին , նիւթական վտանգներու առջև անվեհերութիւնը , հո-
գեկան յուզմանց անզղայութիւնն և մանաւանդ մեզ շրջա-
պատող ուկիանսը , փոթորիկներն ու մերկալի հովերն ան-
դտնելու և ինչպէս ցամաքի նոյնպէս ծովերու վրայ շրջելու
սովորութիւնն ու սպառնալից տարերքը զսպելու բնածին ա-
րիութիւնը սոսին անոնց ինքնալարական ճարտարութիւն մ'որ
պիտի դիմադրաւեր աւելի մեղմ՝ զօրութեանց դէմ , արքու-
նի դահու ու գաւազանի դէմ , և իր իշխանութիւնն աւելի
հեռաւոր երկիրներ տարածելով՝ պիտի ծաւալէր նաև իր ա-
ռուստորը , նաւատորմիդը , գաղթականներն ու ազգային գրօ-

շակը : Արդ՝ երբէք չեմ կարծեր որ Անկլիա պիտի կարե-
 նար հասնիլ այս մտաւորական ու ճարտարական զօրութեան
 եթէ իր հին կրօնական դրութիւնը պահէր և օձիքը Ս. Պետ-
 րոսի ճանկէն չազատէր : Բոլոր քրիստոնէից հաւատոյ հիմն
 Աւետարանն է , բայց բողոքականները միայն զիտեան զայն մեկ-
 նել և աղատ դուռ մը բանալ համոզումներու : Այս աղա-
 ստութեան մէջն է մեր կրօնին զօրութիւնն ու առաւելութիւ-
 նը և չէ թէ կարճամիտ քրոզիչներու ներշնչութեան ու հո-
 գեական շնորհաց մէջ : Իրաւ է որ մենք ալ ունինք կրօնա-
 կան զեղծումներ , իրաւ է որ մեր կրօնաւորները ստէպ կը
 մեղանչեն այդ աղատ քննադատութեան դէմ , երբոր կ'եննեն
 ուրիշ քրիստոնէայ ազդեր դարձի բերելու համար ահապիսն դու-
 մարներ վասնելով կրօնն շահադիտական նպատակներու կը
 դործածեն քան թէ հողիներու փրկութեան համար , իրաւ
 է որ ունինք նախապաշարումներ որ ծաղրելի են , վէհայետ
 մ'որ միանգամայն քահանայապետ է , սակայն բոլոր այդ
 հակասութիւններն հաւատոյ մասունք չեն և չեն արդիւլեր որ
 մեր մէջ ծաղիկն զիտուններ , մարդկութեան ընդհանուր բա-
 րօրութիւնը մտածող մարդասէրներ : (Ժամանակն ու մտա-
 ւորական զարգացումը պիտի սրբէ տանի ամեն ձեւապաշտա-
 կան կարգադրութիւններ , ծէսեր ու արարողութիւններ որ
 միջին դարու մեղի ձգած կտակներն են և մարդկային ազա-
 տութեան ու յառաջադիմութեան հակառակ :

Գիտեմ պիտի աւարկես թէ անկլիական վէս , անվեհեր
 և ազատական ողին իր կրօնական անձուկ սկզբանց հետ միա-
 բանել դժուարին է , թէ ինչպէս սահմանադրեց իր կառա-
 վարութիւնն նոյնպէս պէտք է որ սահմանադրէ իր եկեղեցին
 և ամեն միապետական ցոյցեր , սարկական արարողութիւններ ,
 աւատական դասակարգութիւններ , աղնուապետական խտրու-
 թիւններ ջնջէ , թէ կրօնն մեր մէջ անգամ դիմակ մ'է որ
 մեր ընկերային ու ընտանեկան հաշմութիւններն ու մոլու-
 թիւնները կ'ծածկէ , թէ հողեւոր ու քաղաքական կառավա-

րութեանց ձեռքը դործիք մ'է որ մեր մարքի թուիչքը կ'զպէ ,
 թէ քաղաքակրթութեան ու լուսաւորութեան ինքնին թշնամի
 և հին բռնապետութենէ մնացած աւանդ մ'է զոր պէտք է
 լիովին խորտակել իբրև անպէտ , փնասակար հիմնարկու-
 թիւն մը :

« Գիւրին է , բարեկամ , իմանալ թէ որ դպրոցին աշա-
 կերան ես . Օվէն , Գուրիէ , Ս. Սիմոն քեզի պէս նորընծաներ
 շատ ունին . բանականութեան , շահու , դիտութեան կրօնը կը
 դաւանին զիտեմ , սակայն ուրիշին կարծիքն ալ կ'յարդեն : Չես
 զարմանար ուրեմն եթէ այս մասին քեզմէ կ'տարբերիմ : Ան-
 կրօն ժողովուրդ մը չեմ կարող բմբռնել , դէթ ներկայ ըն-
 կերական կազմակերպութեան մէջ , կրօնական դրութեանց
 փնասները խոստովանելով : Նախապաշարում համարէ կամ
 աղիտութիւն՝ մարդիկ կրօնի մը պէտք ունին՝ իբրև կրկն
 սանձ , քանի որ այն դրական դիտութիւնն որով նոր դրս-
 րոցը կ'պարծի , դեռ անհպելի է ժողովրդեան , և ամեն ծա-
 մանակ , մի քանի յառաջադէմ համարուած ժողովրդոց մէջ
 հազիւ պղտիկ խմբակ մը կ'գտնուի որ , ինչպէս բարձր լեռի
 մը վրայ կեցող ուղեորը , դառն ու քամահեղի ժպիտով մը
 կ'դիտէ իր բարձունքն վարը լեռին ստորտը դեղերող
 էակներն որ՝ միայն բնազդումի , կրից , բազդի ու երեակայու-
 թեան խաղալիկ , անզգար կ'ծեծկուին ու կ'փետտուին , կը
 տառապին ու կ'մեռնին շատ անգամ ստուերի մը համար :
 Ի՞նչ օղուտ , այս եղեր է ի բնէ մարդու ճակատադիրը :
 « Չեմ հաւտար Ռուսիոն պէս որ բնութեան մարդն երանելի
 արարած մ'էր և ապականութիւն ու մոլութիւն քաղաքա-
 կրթութեան հետեանքը » Գիտութիւնը հիմակ հին ու վայ-
 րենի , կոշտ ու անբան ցեղերու տիպարները կ'տեսնէ Աւս-
 տրալիա , Ամերիկա և Ափրիկէի խորերը , որոնք անասունէ
 չեն տարբերի : Ասոնք մեր նախնիքն են , որ քիչ քիչ սկսան
 խօսիլ , զգալ , մտածել , հիմնել , հնարել , գործել , միա-
 նալ , աշօթել ու պաշտել մարդու պէս : Անբանական լինչ

տղակալն ու երկարատե շրջումներէ անցեր են մարդիկ մարդկային արդի կերպարանը ստանալու համար թէ բարոյապէս և թէ մտապէս զիրին չէ ստուգել, սակայն այս անուրանալի է որ լաւ կամ վատ՝ զանազան հիմնարկութիւններ ունեցեր են իրենց կենաց յարակից զոր կարելի չէ մէկ հարուածով ջնջել :

Ուստի արմատական բարենորոգում՝ արդի օլղջանց համեմատ՝ պարզապէս ցնորք մ'է : Պէտք է նախ մարդկային բնութիւնը կամ դարաւոր սովորութիւնները փոխել և ապա իր ընկերական շինովն հաստատութիւններն, որոց վրայ կեցած է իր էութիւնը և որոցմէ արմատապէս բաժնելն ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մարդու մը զլուխն իր բուննէն բաժնել, ընդհանուր անիշխանութիւն, մահ պատճառել է : (Քրանսայի մեծ յեղափոխութիւնը մեզի օրինակ . կառավարութիւն, օրէնսդրութիւն, կրօն, երկրային բաժանում, ամեն բան յեղաշջեց, բայց Քրանսացոց բնութիւնը, բարքն ու մտքը չփոխեց և այնքան սարսափ, ջարդ, կոտորած միայն բան մը արտադրեցին, այս է մարդու իրաւանց ծանօթութիւնը, զաղափար մը միայն որ գրեթէ տեսական վիճակի մէջ մնաց և 'ի վերջէ հարկու աշխարհակալ մ'իւր ծոցէն ելնելով՝ զայն ևս ջնջեց :)

Այս հետեւեալն ունեցած են ամեն բունն ու ծայրայեղ շարժումներ, մտաց ու սովորութեանց չհամապատասխանող արմատական բարենորոգման փորձեր : Բիւրաւոր դարերու շէնքն, որքան խարխուլ լինի, անհնարին է հիմն 'ի վերջնել մէկ ժամու մէջ : Մարդիկ, եթէ կամիս, կոյր բաղդէն մղուելով՝ ընկեր են փոս մ'ուսկից պիտի յաջողին ծանր ծանր վեր ելնելու երբոր ամեն ճշմարտութիւն աւելի պայծառ տեսնել, փորձել ու գատել սորվին, երբոր բնական արուեստականէն, իրաւունքն անիրաւութեանէ ճշդիւ որոշել գիտնան, երբոր համոզումն թէ ինչ որ անհրաժեշտ պիտոյք մը համարուած էր երէկ՝ ոյսօր դատարարելի հիմնարկ

մ'է, ինչ որ տարիներ առաջ ճշմարտութիւն մ'էր, վաղն իբրև ստութիւն պիտի երևի : (Արևուր կէտն է քիչ քիչ նորոգել ընկերական շէնքը, ժողովուրդը պիտոյքն ու պահանջմունքն 'ի նկատի առնուլ և յարմար զիջումներ ընել : Այս պատմական ճշմարտութեան դեռ չեն համոզուած այն քաղաքադէտներն որ ազդերու ճակատագիրն ուղղելու պաշտօն ունին, այնպէս որ արխնահեղ յեղափոխութեանց տեղի կ'տան :)

Սիրելի Ա.ուտ, դու այնպէս կ'ենթադրես թէ դեթ Անկլիա աւելի կարուկ, հիմնական փոփոխութիւններ մտցուց իր օրէնսդրական քան թէ կրօնական գրութեան մէջ և չես ուզեր յիշել մեր հին քաղաքային կոխները Սահմանադրութիւն մը ձեռք ձգելու համար, կարողոս Ա թաղաւորին արխնալի զլուխը, Քրոմվելի մոլեռանդ ողին, նոյնպէս մեր խորհրդարանական պայքարներն որով թագաւոր, ազնուական ու ժողովուրդ, երկնային իրաւունք, ցեղական իրաւունք, ընկերային իրաւունք իրարու դէմ զարնուեցան և այս ընդհարումէն ծագած հիմնարկութիւնն եղաւ մեր արդի քաղաքական գրութիւնն, որ օտարներու սքանչացում կ'պատճառէ : Եւ սակայն մենք զժողո՛հ ենք . աւելի արդար կառավարութիւն, աւելի կանոնաւոր երեսփոխանութիւն, աւելի մեծ հաւատարմութիւն կ'պահանջենք : Մեր ո՞ր հաստատութեան մէջ չեն տեսնուիր հին աշխարհակալութեան, յափշտակութեան, անիրաւութեանց վրայ հիմնուած իրաւունքներ : Արդի ազնուականը հին ամուր դղեկին մէջ նստած՝ զրահապատ աստեղտին որդին է որ լորսերու ժողովին մէջ ունի աթոռ մ'որ իր արժանաւորութեան տրիտուրը չէ, ունի ոսկեկէց զանձեր որ իր աշխատութեան պտուղը չէ, արդի գործաւորն միջին գարու սարուկն է որ՝ քաղաքակրթութեան անսպաստին մէջ աւտակ մը վայրենի՛ ոչ տուն, ոչ իրաւունք, ոչ քուէ, ոչ արև ունի, և երկիր վրայ թիղ մը տեղ չգտնելով՝ կ'իջնէ անոր անգնդային յատակն ու շատ անգամ անխահանգէն իր հայր մաւրալու ատեն կ'այրի, կ'խղղուի և դե-

ախն անդամ անհետ կ'լինի: Այս է մեր քաղաքակրթութեան ստեղծած մարդն, զոր Աստուանն անմահ կ'անուանէ, ստուտուած բանն՝ հոգեոր ու բարոյական արարած, բնաբանն՝ կենդանեաց թաղաւոր, բնութեան հրաշակերտ, փիլիսոփան՝ բանաւոր, բարոյական կենդանի, զիտունն՝ կատարելագործելի շնչաւոր մարմին, օրէնդիրն՝ վեհապետ կ'անուանէ, բայց ի՞նչոք այդ մարմնոյն վրայ ոչ հոգի, ոչ բան, ոչ շունչ, ոչ վեհապետութիւն կ'գտնուի և լի՛ք բնական, լի՛ք ընկերային բուռն զօրութեանց խաղալիկ մ'է:

Չես մոռցած անշուշտ, բարեկամ, մեր բարլմէնդին մէջ ծաղած փոթորիկն երբոր լորտ ճոհն Ռուսէլ իր ընտրական օրինաց նոր ծրագիրը ներկայացրնելով՝ այդ թշուառ մարմնոյն, ժողովրդեան ընտրողութեան իրաւունքն աւելի ընդարձակել առաջարկեց: Ասան զի, ինչպէս գիտես, մեր երեսփոխանութեան բաշխումն յետին ծայր անիրաւ ու անհեթեթ, առատական դրութենէ մնացած զեղծմունք մ'էր: Ազնուական դասը միայն ձայն ունէր ազգային ժողովին մէջ և ժողովրդեան ներկայացուցիչներն անգամ իրեն արբանեակներն էին: Քաղաք մ'որ հարիւր հազար բնակիչ ունի հազիւ երկու երեսփոխան կ'ընտրէ, մինչդեռ ասան մ'որ լորտի մը կալուածքն է, մի քանի երեսփոխան կ'ըրկէ հասարակաց խորհրդարանն: Ահա այն ատեն դժբեքը կրակ գարձան և իրենց բոլոր ոյժը թափեցին որ այդ ծրագիրը մերժուի, բայց ՚ի զուր: Ամեն կողմէ բողոքներ լսուեցան, հեղինակները շատեցան, Երլանտա, Սկոտլանտ շարժեցան, հասարակաց կարծիքը լորտ Ռուսէլի ոյժ տուաւ, ապստամբական շարժումներ տեսնուեցան, արբիւն իսկ թափեցաւ, և ՚ի վերջէ մի քանի փոփոխութեամբ ընտրական ծրագիրն ընդունուեցաւ: Բայց ընկերային աղէտից նայելով՝ այդ դարմանն շատ թեթեւ էր: Ռուսիան կարծածիդ չափ շուտ չենք քալիր նաև քաղաքական բարենորոգումներու մասին ալ, սիրելի Աուա, և մի գարմանար եթէ կրօնական խնդիրներ անլուծանելի կ'մնան մինչև այսօր:

Սիրելի Աուա, ճշմարիտը յիմար եմ, իմ գառն վիճակը չեմ նայիր և կրօնական ու քաղաքական խնդիրներու վրայ կ'գրեմ: Բայց միթէ այս ընկերային յոռի գրութեան հետևանքը չէ՞ իմ այս տարտամ, անստոյգ ու թշուառ վիճակս: Երկու էակ զերար կ'սիրեն և չեն կարող միանալ: Ընկերութիւնն անոնց մէջ վիճ մը բացած է. ո՞վ պիտի լուցնէ այդ վիճը. կրթութիւնն ու զիտութիւնը կ'ըսեն. սակայն այդ կրթութիւնն ու զիտութիւնն ալ ազնուապետական գոյն ունի. ազքատին, ժողովրդեան զաւակը գեռ Ֆիդելքապէս ու բարոյապէս կ'ստաւապի, զիտութեան սեղանէն թափուած փշթանքը կ'ուտէ, մինչդեռ մեծատունն անոր խորտիկը կ'կլլէ, և ըստ որում զիտութիւնը ոյժ է կ'ըսեն, անոր տուած զէնքերով կ'մաքառի մեզի գէմ և աւելի անդամ, չարասէր ու բռնաւոր կ'դառնայ: Այո, կ'բռնաբարէ իրաւունք մը զոր ՚ի բնէ ունիմ, սիրել, կ'բռնաբարէ սէքս, որ իմ կեանքս է, կ'զլանայ ինձ անուղ մ'որմէ զրկուելով պիտի կորսուիմ, որո՞ւ փոյթ. ընկերութեան անին իր շրջանը կ'ընէ ճզմելով մեզի պէս թշուառներն և մեր ճիչն ու աղաղակն անգամ չլսեր: Ճշմարիտը՝ կրօնական օրէնքն այնքան բռնական չէ այս պարագային մէջ որքան քաղաքայինը: Լորտը բացառիկ էակ մը կ'կարծէ ինքզինք ու կ'ճնշէ ամեն մարդկային բնական զգայում, արդարութիւն և աղուութիւն որ իր սահմանէն դուրս են. հարկաւ պիտի կործանի օրին մէկն այդ ամբարտակն, բայց դեռ ինձի պէս քանի քանի դահեր պիտի ճզմէ: Ես պիտի տեսնեմ այդ կործանումը, պիտի հասնիմ իմ նպատակին. մտթ խնդիր, որու վրայ ասան ատեն դու մի քանի նշլոյններ կ'արձակես:)

րու թիւնն իմ վրայ պիտի հաղորդեմ քեզ : Այբբ ո՛ր կողմը
 դարձրենս ուրիշ բան չես տեսներ հիմակ այլ միայն հե-
 նայ : Հեռուները պարտե լու աւել մեր շորս դին նայինք , մեր
 ժամանակին պիտոյն ու ձկնու մները քնենք , թերևս դաս
 մը քաղենք : (Ինչպէս երբեմն ոսկէ դար , արծաթէ դար ,
 երկաթէ դարեր եկեր անցեր են , հիմակ ալ մեքենական է
 դարս : Չափ , կարկին , քանակ , հաշիւ , աստիք են ամեն
 գոծողութեան տարերքը , թէ՛ ընկերական , թէ՛ դրական ,
 թէ՛ մտաւոր գործողութեան :) Ի՛նչ անկում , բնաղանջական
 աշխարհէն նիւթական աշխարհը : Տես , ամենէ պարզ գոր-
 ծի մը համար հնար մը , գործիք մը , կարճ միջոց մը պատ-
 րաստ կայ : Մարդ կ'վերնայ գործիքը կ'աշխատի . առուն բան-
 ւորին անասուն բանորը կ'յաջորդէ : Կիոցը ջուլհակին ձեռ-
 քէն կ'սահի և արագաշարժ երկաթէ թամբի մը մէջ կ'իյնայ :
 Նաաստին առագաստը կ'ծալէ , թիակը մէկը կ'գնէ և շո-
 ցելից թևեր ունեցող ուժեղ ու անձանձիւ սպասաւորի մը
 կ'հրամայէ որ զինք տանի ծովերն ու անգունդները սպարա-
 ցնէ : Պերմիսնէ մը հրեղէն թաղաւորն առասպելական Արև-
 ելք կ'թուի : Նորէն կ'վերջովն Բարեյուսոյ-Գլխան ողին , և
 եթէ քամօնես մը գտնուէր , չէ թէ Աստօ Կամայի այլ
 ասորոյնակ շանթեր պիտի երգէր : (Սահման չունի մեքենա-
 դիտութիւնն , և ո՞ր իրաւէ ապագային մէջ ի՛նչ նոր նոր հո-
 րիզոններ պիտի բանայ մարդուս առջև : Չին անգամ կ'թու-
 թուէ իր թամբն և կ'նայի որ իր անզ հրային սրբնմաց կեն-
 դանի մը լծեր են : Աչ միայն երկրային այլ երկնային գոր-
 ծերու համար ալ մեքենաներ ունինք , բարեկամ . լեռները
 կ'շարժենք , ծովերը բանուկ արահետներ կ'ընենք , և շատ
 հաւանական է որ քիչ ատենէն միջոց մը գտնենք իրարու
 հետ խօսակցելու , թէ և մղոններով հեռուէն : Արքայութիւն ,
 լոյս , քաւարան , սուրբեր մեքենաներու միջոցաւ կ'ընեն շնա-
 րենք : Ա՛յլ կարող է գիտադրել այս մեր գորութեան . կուշտ
 բնութիւնն մեր սարուին է , և մեր աննկուն մեքենաներով

միշտ յաղթական կ'են ընենք և մի շնորհողով տնկրով բնունա-
 լորուամյ կ'գտնանք : Ճ դմամու սէ մաղ չիցո սմեցնողար
 յիս Մարդ այս Ֆիլիքական զօրութեամբ ի՛նչ հրաշալի աստի-
 արէզներ բացաւ ու գեռ պիտի լանայ , պայմանեալ աշխա-
 տութեամբ մը՝ որչափ աւելի լաւ մտնուի , հաղուստ , բնա-
 կարան ունի և կրնայ ունենալ քան թէ առաջ , մտածութեան
 արժանի կէտ է . (ընկերական գրութեան մէջ ի՛նչ փոփո-
 խութիւն կ'բերէ այս նոր գորութիւնն , ի՛նչպէս օրէ օր կ'ա-
 լենայ հարստութիւնն և հետզհետէ այլ և այլ խումբերու
 մէջ կ'գիւղի , հին յաշարերութիւններ կ'խանդարէ , հա-
 րուստին ու աղքատին մէջ ի՛նչ մեծ վիհ մը կ'բանայ , անտե-
 սաղիտին ու շաղրութեան արժանի խնդիր մ'է :) Մտաւորաբան
 գործքներն ալ հին մեթոտներն անհետ ըրին . ամեն ինչ իր
 գործին ունի . ձեռքն անօդու է , մեքենայ կայ : Գաստիա-
 րակութեան համար մեքենաներ ունինք , Լեռնապրեան մե-
 քենաներ , Համլիլոնեան մեքենաներ — աշխարհացոյց տախ-
 տակ , թուարանական տախտակ , նշանակիներ : (Արթութիւնն
 ալ զծուարին գործ մը չէ , մասնաւոր անհատական կարո-
 ղութեան կարօտ չէ , նոյն վախճանին հասնելու համար զա-
 նազան միջոցներ պէտք չեն , այլ ստորոգ , շիտակ և միահա-
 մուտ գործ մ'է կրթութիւնն զոր մեքենական արուեստով որ
 և է մարդ կարող է վարել :) Ապա կ'զան կրօնական մեքե-
 նաներն , որոց տեսակներն անհամար են — Աւետարանական
 ընկերութիւն , որ թէ և վսեմ , երկնային նպատակ մը կ'զա-
 ռանի՝ բայց եթէ մօտէն քնենք իսկոյն պիտի տեսնենք որ
 երկրային շարժառիթ ունի , հանդանակութեամբ կ'ապրի ,
 սնափառութիւն կ'զողուէ , կ'զաւէ , կ'խճճէ — և սակայն
 լաւ մեքենայ մ'է հեթանոսները դարձի բերելու : Միւս գա-
 ւանութեանց համար ալ նոյնը կ'ընենք ըսել : Եթէ մարդ
 մը , կամ մարդկային խումբ մը ճշմարտութիւն մը յայտնե-
 լու պէտքն զգայ , կամ հոգեւոր մատենան մը գրելու , բնա-
 կան գործարանները բաւական չեն համարիր , այլ ժողովներ

A

կ'գրումարեն, մասնակումբներ կ'կազմեն, յայտարարութիւններ կ'հրատարակեն, հացկերոյթ կ'պատրաստեն, մէկ խօսքը մեքենայ մը կ'շինեն կամ փոխ կ'առնուն, որպէս զի յաջողին թէ ոչ անոյս, անօդնական կ'մնան: Իսկ ամեն մեքենայ սլարտաւոր է ունենալ՝ ընկերութեան բարձրագիւր մարդոց մէջ, իր շարժիչ զօրութիւնը. մեր մէջ ամեն պղտիկ աղանդ, Միաւորական, Օղտակարական, Մկրտական, Գանկարանական պիտի ունենայ իր պարբերական թերթը, հովաշարժ աղօրթի մը պէս, որպէս զի ժողովրդեան համար ցորեն աղայ:

Նոյնպէս անհասաներ իրենց բնական զօրութեամբ չեն գործեր, ամենէ անշուք ձեռնարկութեան մինակ ձեռք չեն զարներ. իրենց մեքենայ մը պէտք է, ուստի ընկերակցութեան մը հետ կ'կապուին, որպէս զի անոնց եղներով իրենց դաշտը հերկեն: Հիմակ ապրիլ, կուսակցութեան մը միանալ, կամ մէկ հատ կազմել ըսել է: (Սեքեաններէ կախում ունին, փիլիսոփայութիւն, դիտութիւն, արուեստ, գրականութիւն: Հիմակ Նեվտոն մը լուին խորհրդածութեամբ աշխարհիս դրութիւնը չգտներ, այլ տարբեր անձ մ'իր թանգարանը, կամ գիտական գործանոցը կ'կենայ և զանազան քիմիական, կալվանական սիւնակներու ետեւէն բնութեան հարցումներ կ'ուղղէ, թէ և բնութիւնը պատասխան տալու չտապիր:) Ռաֆայէլներ*, Անկեյօներ†, Մոզարներ§ չկան հիմակ, այլ նկարչութեան, քանդակագործութեան, երաժշտութեան արքունի համալսարաններ: Գրականութիւնն ալ զրավաճառական մեքենաներ, խմբագրական ժողովներ և ստոր-

* Ռաֆայէլ, իտալացի արվանդագործ, պատկերահան (1483-1520):
 † Միքէլանջո Անկելո, իտալացի արվանդագործ, պատկերահան և ճարտարապետ (1534-1541):
 § Մոզար, անսամէլ էրաժիշտ (1756-1791):

երկրեայ փրօցներ ունի, այնպէս որ ոչ միայն գիրքեր կ'տպուին այլ մեծ մասամբ մեքենաներով կ'գրուին ու կ'ծախուին: Նոյն վիճակի մէջ են և ազգային կրթութիւն, ամեն տեսակ հոգեւոր հովուութիւն: Հիմակ Շուեաի թագուհի մը պէտք չունի իր Տեքարդն իր արքունիքը կոչելու և Ֆրիտէրիկ մ'իր Վոլլէրը, որպէս զի թողականերով ու շողքըթթութեամբ սնուցանեն, այլ որ և է լուսավոր թագաւոր մ'որ իր ժողովուրդը լուսաւորել կ'փափարի, նոր տուրք մը կ'ընէ և անոր արդիւնքով այլ և այլ ձեւաբաններ կը բանայ. նոյնպէս էթէ մեր մէջ զիտեք որ կրօնն օրէ օր կ'քայքայի, բաւական է միայն կէս միլիօն աղուսի ու շաղախի համար քուէարկել և նոր եկեղեցիներ կանգնել: Իրլանտայի մէջ աւելի յառաջ գացած են մարդիկ, քանի որ Քասալական ընկերութիւն մը կազմած են, շաբաթը մէկ քէնէ բաժինով: Այսպէս մեքենան ամեն հոգեւոր ու մարմնաւոր դժուարութիւններ կ'բառնայ, և իր երկաթէ կոնակով մեր մեղքերն ու բեռերը կ'շալկէ:

(Ռեբմն մեքենան մեր կենաց բոլոր սլայմանները կ'փոխէ, ոչ միայն մեր գործերու եղանակն այլ մեր միտքն ու զգացումը:) Մարդիկ զլիսով ու սրտով մեքենական կ'զանան, ինչպէս նաև ձեռքով: Անհատական ու ամեն բնական կարողութիւն տրժէք մը չունին: Մի միայն արտաքին զարգացման համար կ'շինեն, կ'կազմեն, կ'սահմանադրեն, և մեքենական բնութիւն մը կ'ստանան:

Այս յեղափոխութիւնը կ'տեսնուի մեր ժամանակի ամեն արտայայտութեանց մէջ, թէ նիւթական և թէ մտաւորական գործոց մէջ: Այս միջոցիս քննէ Եւրոպայի գիտութեան վիճակը: Ամեն մարդ կ'խոստովանի որ գերբնական ու բարոյական գիտութիւնները կ'քայքային, մինչդեռ ֆիզիքական ուսումը կ'ծաւալի և աւելի յարգ ու ուշադրութիւն կ'դրուէ: Եւրոպական շատ երկիրներ՝ հիմակ իմացական ըսուած փիլիսոփայութիւն չկայ, այլ ընդհանրապէս նիւթական և

մինչ անաջ Գրանտայիբ փախան զերբնականութեան դպրոցէն . յ Մալպրանշի , Բասքալի , Տեքարդի և Ֆենէլնի հայրենիքը միայն Գուզններ ու Վիլմեններ ունի , մինչդեռ Ֆիզիքական ուսմանց մէջ՝ ուրիշ նշանաւոր անուններ ունի : Մեր մէջն ալ իմացական փիլիսոփայութիւնը քիչ մը թոթովելն ետև լուեց և իր վերջին մշակին՝ Սգրվարտի* հետ մեռա : Գերմանիա միայն ողբանական եռանդ մը ցցուց , առանց մեծ արդիւնք մը բերելու : Մէկ խօսքով դարուս գիտութիւնը միայն բնագիտական , բնալուծական , բարեգիտական է , և յատկապէս մեքենագիտական : Լոքին ժամանակէն ՚ի վեր մեր բոլոր գերբնարանութիւնը Ֆիզիքական եղած է : Իր բոլոր վարդապետութիւնը մեքենական է , թէ նպատակի և թէ ծագման մասին , թէ մեթոտի և թէ արդիւնքի մասին : Միայն մեր գաղափարներուն ծագումն ու բնութիւնը կ'ստատմէ և մէկդի կ'թողու ամեն բնազանցական ինդիւններ : Մեր վերջին սկովտացի գերբնագէտները Լոքի զրածններուն մէջմութ կէտեր գտան բայց չկրցան ուղիւլ : Ռէյտի՛ դպրոցն ալ մեքենական ընթացք մը բռներ էր , ուրիշ մը չտեսնելով : Հիւմ կենդանութիւն տուա այս գպրոցին և կուսակիցները շատցուց : (Իսկ գերմանական փիլիսոփաներն աւելի հեռու գացին . մին յայտնեց թէ՛ ինչպէս որ լեարդը մտղձ կ'նիւթէ նոյնպէս ընդդը՝ մտածութիւն : Իսկ սօքրոթ Բապանիս վերջին ասերներս գիրք մը հանեց և ուղեց հաստատել որ նիւթը կ'իտորհի : Ասոր վրայ ոմանք փայտէ մարդիկ և ուրիշներ սագեր շինեցին , յուսալով որ աստուածաբանի սէս սխալի տրամաբանեն :

Գիտութիւնը ներքին մարդն՝ իրբն անպէտ , կ'անդոսնէ և արտաքինը կ'քննէ ու կ'մշակէ , և ասով անոր համիլ կ'ու

* Սկոթլանդի փիլիսոփայ (1753-1828) .
 † Թ . Ռէյտ՝ փիլիսոփայ (1710-1796) :
 § Բապանիս՝ ֆրանսացի բժիշկ ու փիլիսոփայ (1757-1808) :

զէ : Իրապէս կամ՝ մեքենապէս չհասկըցած բանն անհասկանալի կ'հոչակէ : Իր աչքին ընտանեկան , ընկերային , կառավարական կազմութիւնը մեքենայ մ'է : Անոնց կրօնական , հոգևոր վիճակն ՚ի նկատի չառնուր այլ միայն Ֆիզիքական , անտեսական վիճակն , զոր հասարակային օրինօք կ'կանոնաւորէ : Անձնական շահը մարդուն առաջնորդն է , զուարճութիւնն իր նպատակը : Լաւ կառավարութիւնը մեքենայ մ'է որու շարժիչ զօրութիւնը չէ թէ բարոյական օրէնք , կրօն , այլ սուկնն է , բանտն է , թիարանն է : Հարկ գնող , կալուածք ապահովող , պատժող գործի մը : Հապա կրօնն՝ նոյն վիճակն ունի և Անկլիոյ եկեղեցին , որ վասնի մէջ է , կ'ըսեն իրաւամբ , նոյնպէս մեքենայ մ'է : Լրացիբ ու իմբագիր անոր սլաշտօնը կ'վարեն , հոգևոր հովուութիւնը շահապետական ձեռնարկութեանց կեդրոն դարձեր է : Լրագրութիւնն ամեն օր , ամեն ժամ քարոզ կ'կարդայ , կ'խրատէ , կ'յորդօրէ ժողովուրդն , մինչև անգամ թագաւորը : Իսկ կրօնաւորները դրսէն սուրբ եռանդով կ'վառին , ներսէն փառասիրութեամբ կ'սոչորին և աշխարհային բաներու կ'տեսնան : Գրականութիւնն ալ նիւթական գոյներով կ'ներկայի . տեսանելին , շօշափելին երբեմն զազարալին ու ահարկուն անգամ կ'սլաշատ . անտեսանելին , գեղեցիկն ու առաքինին իրեն համար նշանակութիւն մը չունին :

Աւելորդ է նամակս երկարել , միտքս իմացար : (Մեքենական աշխարհը սլիտի ճղմէ մեզ , ամեն աղնիս , վսեմ , առաքինական զգացում պիտի խղդէ : Ե՛հ , բարեկամ , չեմ կարող հանդուրժել այս տեսարանին որ ինձ յուսահատութիւն կ'աղղէ : Հոգիս ու միտքս ուրիշ աշխարհ կ'ապրի : Աւրուականի սէս կ'երեկ ինձ ամեն բանս Ա՛փնսուեմ գիրքերու մէջ այն ժամանակներն երբ կրօնը , իմաստութիւնը , սէրը հրաշքներ գործեցին : Աւա՛ղ , մեր դարը մեքենայի սէս անդայ ու անխիղճ է . . .)

ՆԱՄԱԿ ԻԲ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Վ. Պոլե . . .

Բարեկամ, Շայնտի դիրք ճարտար է և անշուշտ ճաշակիղ յարմար, բայց պաղ ջուր կ' թափէ վառ սրտի վրայ : Ո՛ւր էր թէ ես ալ մեքենայ մը լինէի անողի ու անզոյ և դառնայի այն բոլորակին շուրջն որու կեդրոնն է Լիլին օ Ի՛նչ օգուտ, կոյր դէպքերու կեդրոնախոյոյս այժը զիս դուրս վանեց այդ շրջանակէն և հիմակ մոլորուն աստղի պէս կը շարժիմ, միշտ լոյս սպասելով Արեմուտքէն, թէ և Արևելք կ' գտնուիմ :

Չկայ արդեօք դիւտ մը, մեքենայ մ'որ երևան հանէ իմ էութեանս գաղտնիքը . չկայ հին կամ նոր վճուկ մ'որ քինկ խնամակալս իմ առջև բերէ : Դու իմ գործս, բարեկամ, յանձներ ես ոստիկանութեան, որ իրօք կնճռոտ մեքենայ մ'է, և կ' ինչորես որ, եթէ ունիմ, խնամակալիս կենդանազիրը քեզի ղրկեմ, կամ իր նկարագիրն ընեմ :

Որչափ որ կ' յիշեմ կարող եմ նկարագրել զինք : Գեռ աչքիս առջևն է իր երկար հասակը, լայն իրանն, բարակ սրունքը, նուրբ վիզը, քառակուսի կուճտ գլուխը, որու գազաթը քանի մը սպիտակ թերեր կային, ցից ճակատը, թաւ սև ունքն, որ կ' սքողեն երկու հատ սև աչքեր, թէ և փայլուն այլ անխօս, խոշոր ու սնդակաղմ քիթ մ'որու ծայրը գրեթէ իր խիտ պեխերուն կ' գպի, դեղին մօրուքը՝ որու մէջ ճերմակ ընկած է և որ մինչև կուրծքը կ' իջնէ, մոմի պէս դէմքն որ արդէն քիչ մը խորշմելու սկսեր էր, ոսկրուտ

այսերն որոց վրայ տեղ տեղ մանր խորշեր կան, ծաղկի հետք : Այս է ահա քինկի արտաքին պատկերը . կէս մ'արևելցի և կէս մ'անկլիացի տիպար : Բնապէս ծանր կ' խօսի, կարծես թէ լեզուին տակ կայ բան մը զոր կուլ կ' տայ . սովորաբար ինքն իր մէջ կ' նայի քան թէ ուրիշին, իբր թէ իր աչքն հողոյն լրտեսը լինէր և չլծողուր որ ասոր զոացմունքն անոր մէջ արտափայլի : Բինկ կ' նմանի մարդու մ'որ ծանր բեռ մը կ' կրէ, չէ թէ կուճակն, վասն զի միշտ ձիգ կ' կենայ, այլ գլխուն վրայ որ ստէպ վար կ' հակի : Անշուշտ հիմակ կ' երեակայիմ որ այդ բեռն իմ ծննդեան պատկանող գաղտնիքն է : Եթէ վեր հանես զայն, բարեկամ, պիտի ըսեմ որ շատ հնարագէտ մարդ ես : Միայն պէտք է դիտել թէ մարդիկ, մանաւանդ ինքզինքնին գաղտնի պահելու տրամադիր մարդիկ, այնպիսի դիմակներ կ' հագնին որոց բնատիպ պատկերը թափանցել գժուարին կ' լինի : Անկլիացի ոստիկաններդ քաջ որսորդներ են որ ճադարը թուփերէն դուրս հանելու հնարքը գիտեն, բայց շատ անգամ տուներու շուրջը կ' պտրտին և խոհանոցներու մէջ եփած նապաստակի կտորներ կ' որսան . . . :

ՆԱՄԱԿ ԻԲ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Վ. Պոլե . . .

Բարեկամ, Ճիշտ է . անթե թուշուն մ' եմ, թուփէ թուփ կ' ոստոստիմ առանց վեր, բարձր ելնելու : Նիւթ մը կ' առ-

նեմ և հաղիւ շօշափելով կ'իթողում և ուրիշ նիւթի կ'անց-
նիմ: Ինչ ընեմ, այս շարժուն վիճակիս պատճառն իմ սև
ճակատագիրս, իմ ապագայիս անստուգութիւնն է:

Սիրոս միտքիս պէս դոց է, եթէ բաց լինէր մանաւանդ
հոգիս՝ կարծեմ թէ նոր փորձանքի պիտի հանդիպէի: Աղէկ
որ զինուած եմ. Լիլին է վահանս, որու վրայ կ'ցոլանան
միայն ու կ'մարին հրապուրելի սև սև աչերու ճառագայթ-
ներ: Լսեր էի որ անդիմադրելի է արևելեան գեղեցկութիւ-
նը, բնական, անզարդ ու անշարդ գեղեցկութիւն մը, և ե-
թէ ոչ սիրտս աչքս կ'վկայէ որ լսածս անհիմն չէ: Ա՛ր-
սեն թէ ստրկութիւնը կ'արատէ, կ'հաշմէ մարդիկը, ինչէն
է որ այս գերութեան աշխարհիս մէջ կ'իները, մանաւանդ
տաճիկ կ'իներն այնքան անարատ, թարմ ու կայտառ են:
Արդեօք այս էակներուն ազգած վախն է որ մարդիկը կ'ստի-
պէ զանոնք վանդակներու մէջ փակելու, ինչ վատութիւն:
Այս ալ խնդիր մ'է որ ուրիշ նամակի նիւթ կրնայ լինիլ:
Իմ նպատակս այսօր արևելեան գեղեցկութեան վրայ խօսիլ
չէ, այլ քեզի տուած մէկ խոստումս պիտի կատարեմ, թէ և
ակամայ, Հայոց եկեղեցասիրութեան մասին . . . :

Իրաւ է որ այս տեղ ամեն բանէ աւելի ուշ դրաւոր
խնդիրը կրօնն է: Ամեն տուն, շուկայ՝ կրօնի, հաւատքի
խօսք կայ, վէճ կայ. մեծ ու պղտիկ, տղէտ ու զիտուն խօ-
սակցութեան ուրիշ նիւթ չունին: Աննաց անմիջական խնդի-
րներ կ'իթողուն, երկիրը կ'մոռնան երկինքը կ'ապրին, հաց,
ջուր, զիր, ուսում առ ոչինչ կ'դրեն և Սաղմոս, Նարեկ,
Աւետարան կ'կարդան, աստուածաբանական ծանր խնդիրներ
լուծելու կ'ենեն: Միայն Հայր չէ այսպէս, այլ և Յոյն
որ ծիսական խտրութիւն մը, Ոսկերեւրանի մէկ կտորը կ'առ-
նէ կ'մեկնէ, Հրէայն՝ Թալմուտի մէկ բառը, Տաճիկը՝ Քու-
րանի մէկ սուրատը ձեռք կ'առնուն և կ'սկսին՝ առանձին
շրջաններու մէջ՝ վիճարանիլ, բորբոքիլ, կուռիլ, առանց
մազի չափ յառաջ գնալու: Միջին դարու մէջ ենք: Արիս-

տառէլ ու Պլատոն դեռ կ'տիրեն այս տեղ: Պէքընի ու Նի-
ուիթրի անունն իսկ անձանօթ է այս աշխարհին: Այս տղի-
տութեան անմեղութեան ու անկեղծութեան վրայ մարդ կ'զմայ-
լի կ'մնայ, մանաւանդ երբ կ'խորհի թէ ինչ յուր հետե-
ւանք ունեցած է և կ'ունենայ արևելեան ազդերու, որ քիչ
շատ սեմական ցեղին հետ խառնուած են և որ տակաւին գեր-
բնականութեան շրջանէն դուրս չեն ելած: Այս գրութիւնը
կ'ներգործէ իրենց կենաց, իրենց ճակատագրին, գրականու-
թեան, կրթութեան և ապագային վրայ, որ գրեթէ կրօ-
նական է: Ամեն բան կրօնին չափովը կ'չափեն, երկինքն
երկրի փորձաքարը կ'ընեն, ամեն իրողութեան մէջ, ամեն
դործի ու վարմունքի մէջ կրօն կ'փնտռեն: Փոյլ չէ՝ եթէ
քահանայն հայհոյէ, վաճառականը խաբէ, գործաւորը մարդ-
սպաննէ, աշակերտը սուտ խօսի, վարժապետը տղայքը բան-
տէ, ծեծէ ու բարոյապէս և մտապէս սպաննէ, ինչպէս որ
իրօք կ'ընեն, բաւական է որ անոնք պահք պահեն, ամեն
օր ժամ երթան, պատկերներու առջև ծունր դնեն, տարին
մի քանի անգամ խոստովանին: Ամեն մեղք ներելի է այս տեղ,
հերիք է որ մարդ կրօնասէր լինի, և եթէ կուզես կեղծաւոր:

Այս զանազան ժողովրդոց մէջ ամենէ մոլեռանդն ու նա-
խապաշարեալը Յոյնն է: Սուրբերու ու պատկերներու ան-
համար բազմութեան մէջ ճշմարիտ Աստուածը մոռցած է:
Տարին վեց ամիս անոնց տօնը կ'պահէ. լուր օրերն ըրած
վաստակին մեծ մասը ուխտատեղիներու և զինիի տակառնե-
րու կ'նուիրէ: Հայն աւելի պարզակրօն է. եթէ ոչ պատ-
կերապաշտ՝ պատկերամարտ ալ չէ: Եկեղեցան հին արարո-
ղութիւններու հետ խառնած է ծիսական նոր զեղծումներ՝
արեմտեան եկեղեցոյ պարզէ: Իրաւ է որ ժողովուրդն առ
հասարակ՝ իր Ս. Լուսաւորիչն՝ եթէ ոչ նախապես Քրիս-
տոսի համազօր կ'դաւանի: Կրօնամոլ չէ, և կ'պարծի որ իր
եկեղեցին ուրիշներու նկատմամբ շատ թոյլտու է: Ստոյգ
է որ այս ազգային եկեղեցին իր լաւ կողմերն ունի, զոր ար-

գի պաշտօնեաները կ'խանդարեն : — Մեր եկեղեցին սահմանադրու է , կ'ըսէր ինձ անցեալ օր դիտուն Հայ մը : Նուիրապետական իշխանութիւն չկայ մեր մէջ . աշխարհականն անդամ ձայն ունի կրօնական խնդիրներու մասին , և ամենէ յետին եկեղեցականն ժողովոյեան քուէովը կ'ընտրուի : — Ուրեմն ամեն ձեր պաշտօնեաներն ընտիր պիտի լինին , ըսի : Բայց ինչո՞հ համար շատ տղէտ կրօնականներ ունիք : — Վասն զի ժողովուրդը տգէտ է : — Ուրեմն ի՞նչ օգուտ կը ծագի սահմանադրական սկզբունքէ զոր չէք գործածեր : Ս Այս բաւական չէ , Հայն ոչ միայն իբրև իր հարց դաւանանքը պինդ կ'պահէ կրօնն այլ և զայն իր ազգայնութեան մէկ էական տարրը կ'համարի : Իր քաղաքական կենաց ժամանակ եկեղեցին իր եկեղեցականներու ձեռօք բաւական մեծ դեր ունեցած է : Չորրորդ ու հինգերորդ դարուն՝ կառավարութիւնը գրեթէ աստուածապետական էր : Հայրապետը կ'իշխէր թագաւորին վրայ , և ժողովուրդն հայրապետին բերնէն կախուած էր : Ասիից ծագած են նախարարական ու կրօնական կոիւններ : Սովորաբար նախարարն , որ կուսպաշտութեան աւելի հակամէտ կ'երևէր , որ հին աւանդական սովորութիւններն ու արտաքին յարաբերութիւնները պահպանել կ'ուզէր , իր իշխանական ու կալուածական իրաւունքն անվթար պահելու յուսով , չէր կարող հանդուրժել եկեղեցականին , որ հողին ազատելու համար հայրենիքը զոհելու տրամագիր կ'երևէր :

Երբ Հայաստան մէկ կողմէ շրջակայ բարբարոս ազգերու և մանաւանդ Պարսից ու Արաբացոց հարուածներուն ներքև նիւթապէս կ'ճնշուէր , միւս կողմէ իր կրօնական դատուն ձեռօք բարոյագէտ կ'տոկար ամեն զրկանքի , հալածանքի նոյն իսկ մահուան՝ եկեղեցւոյն սիրոյն համար : Ասոր համար արդի Հայք կ'կարծեն թէ Արևելից առաջին քրիստոնեայ նահատակ ժողովուրդն են : Թերևս աստիճան մ'իրաւունք ունենան , սակայն եթէ արդի պատմական գիտութեան լուսով

այդ բարոյական գրութեան հետեանքը քննենք , կարծեմ թէ Հայոց տղիտութեան և քաղաքական անկման գլխաւոր պատճառներն անոր մէջ պիտի գտնենք : Հին դարերու հայ ժողովուրդը կ'նմանի այն մարդուն , որ թէև սրտով բարի , բնութեամբ զգայուն , ընտանեւէր ու խաղաղասէր , այլ մարմնով ու մտքով տկար ու անզէն , կ'իյնայ յանկարծ վայրագ , արիւնկղակ , նենդաւոր աւազակներու մէջ , իր հոգեկան ձիրքով իր էութիւնը պաշտպանել կ'յուսայ : Քաղաքական մեծ սխալմունք , կրօնական գրութեան ցաւալի՛ հետեւանք . թէև Հայք սկիզբները կրնային օրինակ առնուլ Յոյներն , որ սուրը խաչին հետ քաղաքական նպատակներու համար կ'գործածէին , և երբ սուրը պատեանը գրին և սկսան խաչին ձևին , հաղորդութեան տեսակին , Քրիստոսի բնութեան վրայ վիճարանիլ թագ ու աթոռ կորուսին :

Յ'տեսնեմ այս տեղ , բարեկամ , արևմտեան լուսաւորութեան քիչ շատ հաղորդ Հայեր որ կ'սնդեան թէ իրենց ազգային անկախ եկեղեցին ազատեց՝ եթէ ոչ Հայաստանը , զէթ հայութիւնը կատարեալ կործանումէ : Եւ մէջ կ'բերեն մեր կրօնական ու քաղաքային կոիւնները , Քրոմվէլի մոլեռանդ քաղաքականութիւնը , մաքրակրօններուն ապստամբական շարժումները , որոց պարտաւոր է , կ'րսեն , Անկլիա իր ազատութիւնը : Ես ուրիշ կերպ կ'մտածեմ և բազմատուութիւնն անյարմար կ'գանեմ : Մեր կրօնական կոիւններուն ու հալածանքի բնութիւնն ու նպատակը տարբեր էին : Հայոց նպատակը երկին , մերը երկիրն էր : (Ենք պապական լուծը թութուել , կրօնաւորներու իրաւասութիւնը սեղմել , վանքերը կործանել , քաղաքական կեանքն ընդարձակել կ'ուզէինք , ասոնք ամբաստնելու փոյթ ունէին եկեղեցական իշխանութեան դարբնած շղթաները և երկից քաղաքացի դառնալու : Եթէ հայութեան պատուարը Հայաստանի եկեղեցին էր , ինչո՞հ համար արդեօք այդ եկեղեցին Խաչիկ , Մաճառստան ու Լեհաստան զաղթող Հայոց ազգութիւնը չպահպանեց :

Թուրքիոյ Հայոց գոյութիւնն ոչ այնքան դրական որքան բայ-
ասական պատճառներու վրայ կ'կայանայ : Աւետարանը չէ որ
փրկեց հայութիւնը կորուստէ այլ Քուրանը , որ անոր հակ-
ոսնեայն է . Հայը չէ որ սրահայանեց իր եկեղեցին այլ Թուրքն ,
որու մկկիթն անոր հակապատկերն է . բարոյական կամ հո-
գեական զօրութիւնը չէ որ սրահայանեց Հայոց ընտանեկան
կեանքն ու եկեղեցական պաշտամունքն այլ Թուրքաց տղիտու-
թիւնն ու անբաղաճագիտութիւնն որ Հայոցը կ'հաւասարէին :
Հայը էսպէս քրիստոնեայ թուրք մ'է , ամեն միջավայրի յար-
մարող և իր տիրապետներուն վարմունքն ու սովորութիւն-
ներն օրինակող ստրկօրէն : Եթէ Օսմանցին լուսաւորութեան
ու գիտութեան բարեկամ լինէր , Հայը նոյն հոգեկան դրութեան
մէջ մնալով , անապարկոյս ինչ որ սրով ու կրօնիւ չկրցաւ ը-
նել , հայութիւնը կ'լլեւ , այդ գործիքներով պիտի կատա-
րէր : Եւ միթէ արդէն չե՞րև իր որ Հայոց եկեղեցին անզօր է
դարուս քննութեան և աղատութեան գէմ : Միթէ անոր ներ-
դործութիւնը չընդունիր այնպէս որ կաթուղիկ ու բողոքա-
կան տարրն օրէ օր իր մէջ տարածուելու վրայ է : Արիշ
ազգերու մէջ ալ կրօնական հերձուածներ կ'պատահին և
հիմակ զրթթէ անտես կ'անցնին . բայց արևելեան ազգերու ,
ինչպէս և Հայոց մէջ պատահածներն ուրիշ , նոր երեւոյթ
մը կ'ընծայեն : Քանի որ ազգութիւնը կրօնիւ նշանակուիլ
կ'ուզուի , և ազգաւ նոյն այլ կրօնիւ տարբեր մարդիկ ոչ
միայն նոյն եկեղեցիէն այլ ազգութեանէ կ'մտնուին , հետեա-
պէս հերձուածներն ալ ոչ միայն եկեղեցւոյն այլ ազգին
թշնամի կ'դառնան : Այս անհեթեթ կ'երեի մեզի համար ,
բարեկամ , բայց ճշմարտութիւնն այս է : Հայաստանեայց ե-
կեղեցին բողոքական ու կաթողիկէ հայն Հայ շնանչեր , որպէս
թէ եկեղեցի չեղած հայութիւն չկար , որպէս թէ իրենց ա-
ռասպելական Հային ու Արամն Հայաստանի զուակ չլինէին :
Տէս ո՛ր կ'սանի կրօնի մոլի եռանդն ու եկեղեցական կրթու-
թեան ոգին : (Ես այնպէս կարծեմ որ ժամանակը հասած է

որ Հայ ժողովուրդն իր հին գրութիւնը փոխէ և ազգութեան
հզօր հիմունքը չէ թէ միայն խաչի այլ կարծեայ աղատու-
թեան , լուսաւոր հայրենասիրութեան մէջ հաստատէ , ապա
թէ ոչ շատ յարդի անդամներ պիտի կորուսէ , և բռնակա-
լութեան չըրածը քաղաքակրթութիւնն ու գիտութիւնը պի-
տի կատարեն : Քանի որ կարելի չէ արդիլել որ միևնոյն
ազգին անդամները տարբեր կրօններ դառնին , պէտք է
այնպիսի ազգային շահերու և իրաւանց կեդրոն մը հիմնել
որ ամեն Հայու միտք ու սիրտ դրաւէ և անոնց պաշտպանու-
թիւնն անխտիր ամենուն պարտաւորութիւնը դառնայ : Եր-
բէք եկեղեցականը չպիտի ընէ այս յեղաշրջումն , այլ իր
սկզբունքին համեմատ՝ միշտ իր ծոյէն դուրս դանուող պե-
տի հալածէ : Կ'նայիմ որ աշխարհականն ալ դեռ եկեղե-
ցականին փիլոնին ասկը կ'մանէ , անոր աչքովը կ'տեսնէ ,
անոր մտքով կ'դատէ : Աւստի Հայոց ասպիտան դեռ շատ
մուծ է , և այս կողմի հայութիւնը սլարդ բաւ մը : >

ՆԱՄԱԿ Լ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆՆԼՍՕՆ

Լանդոն . . .

Բարեկամ , Ձեմ մղադրեր քեզ թէ ամեն ինտրի խորը
չես մաներ : Պատճառներ ունիս բանաւոր : Նախ՝ նամակի
անձուկ շքանք շնորհր երկարաբանել , երկրորդ՝ սիրահարի
զրիչն անհամբեր ու նեղօրրա կ'լինի : Հաս բան որ այսքան
ալ կ'յաջողես : Քիտիկ նկարողիլը լաւ գծած ես : Հայոց

կրօնական գրութեան նկարագիրդ ալ թէև մութ, փայլուն նշոյլներ ունի : Մին բնագրին իսկական պատկերն է անշուշտ, միւսն իմ արդէն երեակայած ժողովրդեան մտաւոր պատկերը : Եթէ Բինկը Լոնտօնի մէկ փողոցին մէջ տեսնեմ՝ նկարագիրդ ձեռքս՝ պիտի համարձակիմ շիտակ անոր մօտենալ և օձիքէն բռնելով՝ համար պահանջել : Հայոց բարոյական մէկ քանի կարևոր հանգամանքը դիտնալով՝ անոր նիւթական ու մտաւորական վիճակը կրնամ դնհատել և անոր ասպղան գուշակել, թէև ինքն ինձ անծանօթ լինի : Գու որ քաղաքագիտի պէս կ'խորհիս ու կրօնական գրութիւններն ժամանակի ու հարկի պտուղներ կ'համարիս, որ քիչ քիչ կ'հասունան, ինչո՞ւ չես արդարացրներ Հայոց ներկայ անհեթեթ դիրքն կրօնի ու ազգութեան մասին : Վ'տեսնեմ որ ակամայ իմ գաղափարիս կ'մօտենաս : Գու կ'մեղադրես այդ գիրքը և դարերու գործ կ'սեպես, ես քայլ մ'աւելի յառաջ կ'երթամ, կ'գատապարտեմ զայն իբրև կրօնականութեան գործ :

Չեմ սիգեր թէ համամիտ ես ինձ թէ ոչ, վասն զի խընդիրն այդ չէ, այլ բնական կ'զսնեմ որ անկախ ըսուած Հայաստանի եկեղեցին ցարդ բնութեամբ ու մտքով անկախ մարդիկ իր ծոցէն հանած չլինի, թէ կրօնական և թէ աշխարհական դասուն մէջ, որպէս զի ժողովրդեան կարծեաց վրայ ազդելով՝ կրօնական ու քաղաքական յեղաշրջում մ'արտագրէին, արդի կացութիւնը ժամանակիս ողբոյն համակերպելով : Եւ ինչո՞ւ համար, վասն զի աշխարհիս ամեն կրօնական գրութիւններն երբեք անկախ եղած չեն և չպիտի լինին, վասն զի ամենուն սկզբունքը սահմանափակ է և նոյն, վասն զի ամենքն վերացական աշխարհին կ'իային և ոչ իրականին, հաստատեալ օրինաց ու իշխանութեանց կոյր հնազանդութիւն և բնական ճշմարտութեանց անտարբերութիւն կ'բարոյն, վասն զի ամեն բարոյական ճշմարտութեանց շրջանը միշտ նոյնն է, և յառաջագիւմութեան անընդունակ : Տէրը պաշտել, բարիք ընել, թշնամոյն ներել և այլն, այս թէև

թեամբ որ ամեն ժողովուրդ իր շինած խղճին համեմատ կը կատարէ այս պարտաւորութիւնները, և շատ անգամ մարդ զոհել, հանձար զոհել, հերետիկոսներ այրել, արիւն թափելն առաքինական գործերու կարող կ'դասէ : Այս մասին չեմ հաւտար որ Հայոց եկեղեցին բացառութիւն կազմէ : Տարբերութիւնը ձևերու, գոյներու մէջ է և չէ թէ հիման մէջ : Յոյց տուր ինձ եկեղեցի մ'որ ինքնաբերաբար լուսոյ, ազատութեան կողմը հակած լինի, ցոյց տուր ինձ ժողովուրդ մ'որ կրօնաւորներու ձեռք արև ու անկախութիւն տեսած լինի : Եթէ ճշմարտութեան ու լուսոյ կողմն իսկ հակի, ստոյգ եղեր որ այդ բաներն իբրև դիմակ կ'գործածէ որ իր նպատակին, միապետութեան և տիրապետութեան, աւելի շուտ հասնի : >

Անցնինք այս ծանր կէտերէն զոր պատմութիւնն աւելի երկար ու որոշ կ'բացատրէ, գոցենք ազդերու կենաց կրօնական կողմն, որու նկատմամբ իմ գաղափարներս դիտես և քիչ մը ծայրայեղ կ'դտես՝ փոյթ չէ, կարծիքներն ազատ են, միայն հարցընենք թէ ինչ մեծ գործ բրած է Հայն անցելոյն մէջ, և ինչ, իր դարաւոր դերութեան ժամանակ : Պատասխանն, ըստ իս յայտնի է, քանի որ իր պատկերն ունիմ աչքիս առջև, գրեթէ ոչ ինչ : Պիտի առարկես թէ իր երկիրը, իր կլիման, իր դրացի ժողովուրդներն ըրին զինքն ինչ որ էր, դերազանցապէս ընտանեսէր ու կրօնասէր ժողովուրդ մը . բայց միթէ Վրացիք, Աղուանք ալ կրօնասէր ժողովուրդներ չէին : Առաջինն իր լեռներուն մէջ ցարդ կը դիմադրէ բռնակալութեան, երկրորդն՝ Եւրոպա կ'արշաւէ և իր հետքն այն տեղ կ'թողու : Միթէ բանի տեղ չէն գներ ժողովրդեան ստացած կրթութիւնը, որ կրնայ՝ ըստ տեսակին, զայն կնամարդի ու ստրուկ ընել, կամ արի ու ազատ : Այս մէկդի : Չորս հինգ դարէ ի վեր ինչ ըրին Հայք իրենց ազատութեան համար : Քննէ և դու այդ տեղ ու հարցուր . պիտի տեսնես ու իմանաս որ իրենց ժամանակին մեծ

մասն եկեղեցի շինելով ու աղօթելով անցուցին, մէկ մասն ստակ շահելով: Իրենց հայրենիքը տաճարն էր, որու պաշտպանութեան արժանիքն ալ իրենցը չէ, ինչպէս լաւ կ'դիտես, այլ արտաքին պարագաներու: Անտարակոյս այսպիսի ժողովուրդ մը շարունակ ապտակներ կերած է, ոչ միայն տիրապետ ցեղէն, այլ և իր դրացիներուն կողմէ, որ չարասրտութեան ու նենգաւորութեան արժանիքն ունէին, և ինչո՞ւ, Քրիստոսի պատուէրին հետեւելու համար: Թուրքը Հայուն պատինն առած է, թոյլ տալով վէհանձնարար որ իր կրօնը դաւանի, իր լեզուն խօսի, իր եկեղեցին շինէ ու վարէ, Քիւրտն իր հարսն ու աղջիկը գողցած է, խօսք տալով որ զինք պաշտպանէ ուրիշ վայրագ ցեղերու դէմ, Ավշարն՝ իր տավարն ու բերքը կորցած է, խոստանալով տավարին թրիքն ու արտը պաշտպանել, յափշտակութեան աղբիւրը չկորուսելու համար, Թաթարն իր տունը փլած է, աւերակը թող տալով, Յոյնն իր եկեղեցին նախատած է, զինք հերետիկոս անուանելով, Հրէայն անդամ էտ չէ մնացած այս մասին, թէև Հայու երակներուն մէջ հրէական կամ սեմական արիւն շատ խառնուած է, և ինք Հայն այս ամեն արտաքին ճնշումներուն հանդուրժած է և դեռ կ'հանդուրժէ, քանի որ ի ընէ անտի կրօնաւորն անոր ըսած է և ցարդ կ'ըսէ. — Համբերէ. — Պաշտօնաւորը կամ դիւանագէտն անոր կ'ըսէ. — Չայն մի հաներ. — Աւետարանն անոր կ'ըսէ. — Երանի անոնց որ հլու ու աղքատ են. — Տգիտութիւնը կ'ըսէ. — Բաղդն այսպէս կ'ուզէ: Առտի հիմակ ալ Հայն իր հօրը զաւակն է. իր տգիտութիւնը, իր անկումը, իր թշուառութիւնն իր գանուած միջավայրին ու ընդունած կրթութեան արդիւնքն են: Արտաքին ու ներքին պարագայից ծնունդ, ինքն իրեն յատուկ աշխարհ մը ստեղծած է որու մէջ կ'ապրի բնապէս, առանց կասկածելու որ այդ աշխարհն այժմեան աշխարհը չէ: Եւ ահա այս անկասկած վստահութիւնն է, կարծեմ, իր ամենէ մեծ սխալմունքն, որով ցարդ

V

շարժում մ'ըրած չէ դէպ ի լոյս ու յառաջադիմութիւն: Հայն եթէ դիտնար ատենել ու կշռել, հիմակ Ասիոյ առաջին ժողովուրդն ու տէրը պիտի լինէր: Անուրանալի է որ լաւ յատկութիւններ ունի որ կ'քնանան, և ունեցածն այս է, բայց այդ չբաւեր. դէշ յատկութիւններ ալ պէտք են անօրէն աղղեցութեանց մէջ, մանաւանդ այնպիսի անիշխանական դրութեան մը մէջ, ուր ամենէ աւելի ոյժ ու դրամ, վառօք ու հրացան ունեցողն ամենէ մեծը կ'լինի, և հարցրող չկայ թէ ո՞ւսկից առած է այդ մեծութիւնը: Արեւմտիւնն պէտք է ընէ, քեզի կ'լինայ մտածել, դու որ աւելի մօտէն կ'տեսնես անոր կազմուածքն ու պիտոյքը, կարողութիւնն ու իղձերը: Ըստ իս՝ Հայը միս մինակ չպիտի կարող լինի բան մ'ընել, արտաքին քաղաքական ու կրօնական նեցուկի մը կարօտ պիտի լինի որ քալէ: (Բայց առաջ պարտաւոր է իր կրօնական դրութիւնը, կրթութեան մեթոտը, կենցաղավարութեան կերպը փոխել, իր բոլորտիքը գանուած հակառակ տարրներուն վրայ մտաւորապէս իշխել և օգուտ քաղելու ջանալ այն կառավարական դիրքէն, որ թէև հիմակ անգոր, կրնայ փոխուիլ ու զինք ճնշել, եթէ ինք կանխաւ դիմադրութեան միջոցներ չպատրաստէ:)

Բայց, բարեկամ, աւելորդ կ'սեպեմ այս մասին երկարագոյն խօսիլ: Դու մօտէն քննէ հայանուն կենդանին ու դրէ, եթէ գրելու սիրտ ունիս: Ես ալ այդ սրտիդ բուժակը լինելու հօդն ունիմ և ուրիշ կարևոր գրելիք: Միայն այնքան ամառ չպիտի ծախեմ և գալ թղթաբերով պիտի հաղորդեմ: Երեսդ կախեցիր, տաս օրն տաս տարի պիտի երևի սիրահարիդ, որ սակայն սիրական էակին մօտ անդին ժամանակին արժէքը չդիտէր անշուշտ և օրերն իրբև ժամ կ'անցնէր: Հիմակ ապաշխարէ, անգործութեանդ պատիժն և ունայն հառաչներուդ արդիւնքն սա, առանց իզմէ առնուելու և արեւելեան սեակն էակները բոլորովին անգոսնելու: Վշտն զի սև ու կապոյտ, կանաչ ու խարտէշ աչքե-

բու կայծերը գոյնդգոյն չեն իրօք, սակայն գոյն ու կրակ մեր սրտին բնութենէ ու ճաշակէն կ'առնուն :

ՆՊՄԱԿ ԼԱ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պելե . . .

Բարեկամ, Բաւական չէ իմ քաշած ապաշխարանքս, կ'ուզես աւելի ևս պատժել զիս, լռելով այնպիսի խնդրոյ մը վրայ որմէ կախումն ունի իմ ճակատադիրս : Բաւական չէ իմ կրակս, անոր վրայ եղ կ'ընկնես և հեռուէն կ'ծիծաղես ըսելով թէ պատե՛հ առիթներէ օգուտ քաղել չեմ զիսցեր : Է՛հ, ինչ ընէի, քանի որ շահու ու ստակի համար չէի սիրեր, այլ սիրոյ ծարաւի հողի մը գոհ ընելու : Մարդ ազատ է, կ'ըսուի, և ես, ընդ հակառակն, ինչպէս կ'տեսնես, պարագաներու գերին էի : Արնամ ըսել լորս Պայրընի հետ, « — քու երկնից երեսը գեռ ևս շատ ծիածաններ կան, բայց իմններս աներևոյթ եղան : Տաք զգացումներով մարդ կ'սկսի իր կեանքը, փայլուն յոյսերով կ'օրորի, բայց ժամանակը քիչ քիչ մեր յոյսերը կ'գունատէ, և, օ՜ճին պէս, ամեն տարի՝ նշանաւոր սխալմունքով մ'իր շողուն շապիկը կ'թողու : Իրաւ է որ ուրիշ աւելի շողուն ու թարմ շապիկ մը կ'հագնի, բայց տարուան վերջն, ոչոք շապիկն ալ մեր մարմնոյն բաղդը կ'ունենայ և երբեմն միայն մէկ երկու շաբաթ կ'տևէ : —

Ես ևս աչքս պիտի բանամ, պիտի համբերեմ և պիտի

սթափիմ, և եթէ սթափիչ իրեր կան աշխարհիս մէջ, իրօք իմ աչքիս առջև դանուած բնական տեսարաններն են, ո՛րոք մանր, կարծեմ, ուրիշ վայր մը չգտնուիր : Խօր վիշտ, աղէտ, ձախորդութիւն, նոյն իսկ արքայական թաղի կորուստը մտնալու համար թշուառը, ընկեցիկն, պէտք է որ այս տեղս գտնուի : Օգը, ջուրը, ծովը, կիւնն, ամեն ինչ կ'դաւադրեն ամենէ ծանրազլուխ մարդը, ամենէ վշտաբեկ սիրտը սփոփելու : Հարկ չկայ Տօն ծուանին պէս ծպտիլ, պալատը մանել, — « Ուր ամենէ իմաստունն իսկ մարգարէին գրախտին նախաճաշակը կրնայ ստանալ « — ոչ, բայց երկնից տակ, մարդագետնին վրայ, Պոսֆորի վրայ ծփացող նաւակին մէջ, նոյն իսկ անակիդ Ռօս՝ կարող ես գտնել զուարճութիւններ ու հրապուրելի էակներ, որոց շատեր կ'տեսնչան, և որ սակայն իմ երեստոյութեանս կ'խօսին քան թէ սրտիս : Խնդութիւն, ծիծաղ կ'տիրեն ամեն տեղ, ամեն այլազգեստ ու այլաբուն կերպարանի, ամեն այլազան տեսիլներու վրայ : Ամենքը կ'վայելեն, ծովու ձուկն ու օդի թռչունը, մեծատուն հարուստն ու թշուառ աղքատը, այնքան այլազան է բնութիւնն և այնքան բարիք կ'հայթայթէ, ամեն մէկուն ճաշակին համեմատ : Միայն Թուրքերը տխուր կը մնան այս գեղածիծաղ ափերուն վրայ, թէ կ'վայելեն և թէ կ'տրտնջան, և կարծես թէ կ'զգան որ եկեալոր հիւրեր են, որոց օրերը համրուած են, մինչդեռ անդին՝ նենդամիտ Յոյներ կ'խնայ և Պիւզանդիոնի իբրև ապագայ տէրը կ'շարժի, կ'խօսի ու կ'գործէ, Եւրոպացին՝ անկուշտ ու նախանձոտ աչօք կ'նայի այս բնական հարստութեանց և իր առևտրական գործունէութեան հետ քաղաքական հնարքն ալ կ'աւելցընէ, յուսալով որ օրին մէկը բաժին մը կ'ստանայ կողուպուանէն, Հայն՝ թէև ուրախ զուարթ՝ աննպատակ կ'ստորտի Պօլսի ընդարձակ շուկաներուն մէջ՝ և ոչ Ասիոյ մօտաւոր եզերքն, ոչ Մարմարայի կղզիներն, ոչ Ուլիմպոսի տեսքն իր սլաւամական յիշատակներն ու քաղաքական միտումները չեն

դրոյւեր, եթէ ոչ ժամանակաւոր հաճոյից խայթն ու շահու խայծն իր արծաթասէր ոյին կ'շարթեն, Հրէայն իսկ իր մթին ողբը կորուսեր, իր տրտում դէմքը պարզեր է, և Ռոջիլտներուն արկղին վրայէն և ընդհանուր յեղափոխութեան մը յուսով՝ հեռուն Սիօնի պապարթը կ'տեսնէ և կ'ուրախանայ: Չարքաշ Պուլլարն, թեթեաշարժ Ալլայանիային, շահադէտ Ռումէնն, խորամանկ Սերվիային, կորովի Քարատաղցին աւ այժմ կ'զուարճանան, թէ և այս զուարճութեանց ժամանակ չեն մոռնար իրենց ազգային փափաքներն ու քաղաքական հաշիւները:

Ա'հարցընեմ թէ այս ընդհանուր ցնծութեան ժամանակ, այս բարեւոյնեան քաղաքին յուզմանց միջոցին, կարելի՞ է անզգայ, արտում կամ անտարբեր մնալ: Ա՛հաք չունիս արեւածներ փնտուել՝ յուզուելու և կենաց տաղտիլի միօրինակութիւնն այլայլելու համար: Արկած ու զիպուած, վնասական կամ սիրային պատահար քեզ կ'դիմաւորեն ու կամայակամայ իրենց ծուղակին մէջ կ'նետեն: Ա՛ր պիտի բերեմ խօսքս, անհամբեր ես իմանալու: Մտիկ ըրէ: Գիտեմ որ գոհ սրտով պիտի իմանաս ամեն զիպուած ու իրողութիւն մ'որ զիս այս տարտամ վիճակէն հանելու պիտի օգնէ: Բայց արի տես, բարեկամ, որ տարտամ կայութեանէ մ'ուրիշ անստոյգ կայութեան մէջ ընկած եմ, և կ'երևի թէ իմ կենացս մէջ միշտ խորհրդաւոր, միշտ անձանօթ իրերու ու անձերու խաղալիկ պիտի դառնամ. . . :

Ահա նորէն կ'երևի խորհրդաւոր անջն, ծաղիկներով նշաններ կ'ընէ, որոյ լեզուն չեմ իմանար: Զուզուած եմ, չեմ կարող շարունակել: Ա'գոցեմ զիրս և տանս պատշգամբ կ'ընեմ:

ՆՍՄԱԿ ԼԲ

ՆԵՆՍՈՒՆ ԱՌՎՈՒՑ

Կ. Պոլս . . .

Բարեկամ, Պատշգամիս վրայ եմ. . . : Մի կարծեր լիւ Լոնտօնի տան մ'արեւակին կ'նմանի այն, հոյակապ տան մը ճակատը, փողոցը կամ քառաձև պարտիզի մը վրայ նայող, հորիզոն ունենալով ծխոտ կամ դունաւոր շրջապատ մ'որու բոլորտիքը նոյնակերտ վայելուչ ապարաններ կ'երևին. ո՛չ. իմ արեւակս անկլիական սինաշէն պերճութիւն չունի, զարդեր ու քանդակներ, հոյակներ ու արձաններ չունի, փայտաշէն է: Իր չորս զին զուգաչափ ծառուղիներ, միրատով կտրուած խոտեր, աւազուտ շախմատներ չկան, չեն տեսնուիր վտիտ ու անցող դալարի վրայ նստած պաղուկ օրիորդներ կամ վաղվզուն սիրուն մանկիկներ, և ոչ վերը կտոր մը պղտոր ու մրոտ երկին, այլ անհուն հորիզոն մը, զարուոր ծառեր, անկանոն ուղիներ ու արահետներ կ'երևին: Մէկ կողմէ դիմացս կ'պարզուի Ասիոյ դալարաւէտ բլուրները, միւս կողմէ Եւրոպայի անտառուտ լեռները. աջ գիէս կը գրկեմ Եէնի գեղի հրուանդանն որ դէպ ի Հիւնքեար կ'մղուի, ձախ գիէս Պէօլի քտէրէի խորշն, մինչև Սև ծովուն ջրերը. Աւջևս կ'տատանին Պոսփորի փրփրադէղ կոհակները, որու յորձանքները կ'սուրան դէպ ի Ոսկեղջիւրը, փետուրի նման թեթեւ ակատները քշելով. զլեռուս վրայ ոսկեգոյն երկին մը կ'փայլի և նշուլաղեղ արև մը: Չեմ ծծեր Լոնտօնի ածխային օդն, այլ նուրբ ու թարմ քամի մ'որ լանջս կ'ալէկօծէ. չեմ կանդնիր պաղ վանդակապատ մարմարի վրայ,

այլ օրին մէջ կ'սառառնիմ և կարծեմ թէ լեռ, հովիտ, ծով ու արև իմն են այս իմ արևնակիս վրայ :

Ահարցընես հիմակ՝ ուր պիտի յանդի այս իմ բանահիւսական ուռուցիկ նկարագիրս : Համբերէ, բարեկամ : Արևեղբի մէջ, արդէն գիտես, մարդ ակամայ բանաստեղծ կ'լինի և ստէպ առանց նպատակի, բայց գիացիր նաև որ եթէ իմ Բեգասոս կաղ է, իմ մուսայս անշահ, գէթ խեղքս գլուխս է և սիրաս իր տեղն անշարժ : Ոչ Պայրն, ոչ Լամարթին եմ, որ քեզի այս բնութեան սքանչելիքը ոսկի ու փետուր գրչով դժեմ, այլ մասնաորակէս կ'փափաքիմ յայտնել որ այս ամեն բնական գեղեցկութեանց մէջ բան մը կ'պակտէր, կ'ին, ազատութիւն : Մինչև ցայսօր ասոնց շունչ տուողն մնլորաթև ծիծեռնակն կամ ջրին երեսը խայտաղղ արծաթափայլ ձկներն էին, կամ հեղասահ նաւակներն և մերթ ընդ մերթ Մարմարա ու Սև ծով ուղևորող առագաստաւոր նաւերը : Իսկ տուն, գուռ, պատուհան, փեղկ ու վանդակ գոց կ'տեսնէի, և կարծէի թէ թրքական ապարաններն՝ ծաղկալի պարտէզներու մէջ, ոսկեփայլ բանտեր են, որ գիակներ կ'պարունակեն կամ խորհրդաւոր էակներ, որ արևէն ու լոյսէն խոյս տալով՝ խաւարի ու ստուերի մէջ կ'ապրին ու կ'մեռնին :

Արդէն իմացեր էի թէ ինչ է կանանոցի մուրաբան կեանքն, արդէն ըսեր էին թէ ինչպէս անոր մէջ վրացի գեղանի ծաղիկներ կ'թռչնին չծլած, ինչ եղբրակաւ արկածներ կ'պատահին այն սրտերուն մէջ, ուր սևամորթ երկօտանիներ սանձարձակ կ'տիրապետեն, ուր անմեղութիւնը կը հեծէ, սէրը կ'հալի ու կ'մաշի անձայն, մոլուրթիւնը կ'ճարակի և ազատ թիւնը կ'հառաչէ : Հազիւ թէ երբեմն կառքերու վարապոյրներուն և սև եւրոպացի պատուարին ետեւէն կ'ընդունարէի տաճիկ կամ քրիստոնէայ կանանց սև հրաշայտ ակունքն և ձեւաւոր սպիտակ կերպարանքը, որ բաւական էին ուրիշ թաղուն շնորհներ ու դանձեր դուշակել տա-

լու : Ուստի, բարեկամ, կարող ես երևակայել թէ քանի մեծ եղաւ զարմանքս՝ երբ օրին մէկն՝ իմ տանս դէմ գիտեցի տան մը վանդակն որ վար իջեր էր կիսովին, և դէմք մ'որ՝ թէև ծովադոյն քողով ծածկուած՝ իմ կողմն կ'նայէր : Եթէ ոչ սիրտս՝ հետաքրքրութիւնս շարժեցաւ : Իմ աչքս չէր զօրեր հեռուէն այդ քողը թափանցել և այն էակին կերպարանը նշմարել : Ուստի ակնոցներ ու գիտակներ առի՛ առանց ցոյց տալու իմ շտապս ու եռանդս, սկսայ գաղտնի ու մանր զննել և գծել մտքիս մէջ անոր նկարն ու շարժմունքը : Ի սկզբան կարծեցի թէ առ աչօք երևոյթ մ'է այս, սիրաւատ երևակայութեանս ծնունդն, որ Լիլիին գոյնն ու շնորհը կ'ստանար, սակայն քիչ քիչ նկատեցի որ զգայուն ու շարժուն էակ մ'է, թերևս սիրազուրկ ու անգոսնեալ ծաղիկ մ'որ՝ կանանոցի մղձուկ մ'թնոլորափն մէջ լիովին թուովուր զտանդէն ազատելու համար, արև ու օդ կ'փնտուէր, ժամերով երկինքն ու ծովը և երբեմն իմ արևնակ կ'նայէր ակնասլիշ ու ատեն ատեն կ'հառաչէր : Մովորաբար առտու՝ նորել արևուն հետ կ'երևէր պատուհանն այդ սիրուն, գողտրիկ գլուխն, և իրկունն՝ երբ արևը մարը մանէր և իր ոսկեգոյն նշոյլներով կ'բեկբեկէր այս հովաշարժ կապոյտ քօղն ու փրփրուն ալերները : Այդուն՝ իր ճակատը յստակ, ահունքը վառվռուն էին և շրթունքը կ'ժպտէին, այնպէս որ կարծես թէ անուշ երազներ տեսած կ'արթննար և կ'յուսար, մինչդեռ իրկունն՝ երբ արևն՝ Գատրղղի բլուրներէն վար կ'իջնէր, չքնաղ էակին քօղէն աւելի թանձր ստուեր մ'անոր երեսին վրայ կ'թողուր և այնպէս կ'երևէր որ իր յոյսերն ծիրանեգոյն ճառագայթներուն հետ կ'մարէին, միւս օր վերստին ծաղելու համար :

Բարեկամ, դեռ չեմ կարող ճշդիւ նկարագրել քեզ այս հեռանկարը : Ռափայէլի մը վրձինն կամ Տակէրի մը լոյսն անգամ չպիտի կարենար ըմբռնել ու արտայայտել այս օգանման երևոյթին գոյները : Թէև ինք նստուկ՝ շարունակ կը

շարժի ու կայլայլի դէմքը : Երբեմն աչքունքը կ'սենան , երբեմն կ'ինդան , վարդի պէս այտերը մերթ կ'վառին , մերթ կ'դունատին : Մթին մուայլ՝ մը կ'իջնէ իր շնորհալի ճակտին վրայ և ապա յանկարծ կ'ցրուի ու կ'սարգուի : Ուստի կ'երևակայեմ որ փոթորիկ մը կայ այս նորածին հոգւոյն մէջ , որ հետզհետէ կ'յուզուի ու կ'խաղաղի , անշուշտ գաղտնիք մը կայ այս էութեան մէջ որ կ'երի ու կ'մըկի :

Բայց ո՞վ է այս օրիորդը կամ կ'ինը . որ ազգին զաւակն է : Տաճիկ , Յոյն , Հայ է թէ Վրացի , չգիտեմ , բարեկամ : Իրօք թշուառ է թէ դերասանուհի մ'որ ինձ ծուղակ կ'լարէ , չգիտեմ , բարեկամ . այս միայն գիտեմ որ կ'համակրիմ անոր վիճակին , և՛ եթէ ոչ սիրոյ՝ երախտագիտութեան զգացում մը կ'տածեմ անոր համար : Վասն զի կ'տեսնեմ որ ինձ բաղդակից է , ինձի պէս թշուառ է սրտով , և թերևս ինձի պէս կ'ողբայ սիրական մ'որմէ հեռի կ'դտնուի , որ իրմէ սէրը կ'ծածկէ , որ զինք կ'թողու կամ կ'մատնէ և հետևապէս ինքն իր մէջ կ'հիւծի : Թշուառներն իրարու լեզու կ'հասկընան և իրարու վրայ կ'կոթնին որ չիյնան : Չեմ ուրանար որ նա ևս ուշադիր է իմ համակիր ընթացքիս , աւելի շատ կ'նայի իմ արևնակիս կողմն , իր աչքունքն որմէ երբեմն արտօսը կ'հոսի , նուազ կ'սրբէ , և երբ դիտակով գաղտնի զինք կ'դիտեմ , կ'զգայ որ վարագուրին ետևն եմ , և կ'սկսի ծաղիկներուն հետ , որով լի են իր պատուհանին թաղարները , խօսիլ , ծիծաղիլ : Ըստ երևոյթին՝ շուշանն (Լիլի) է իր սիրական ծաղիկն , վասն զի միշտ ծոցին վրայ կ'երևի ձիւնի պէս սպիտակ , և իր սպիտակ վզին հետ կը մրցի անարատութեան կողմէ :

Ճիշտ անցեալ իրկուն՝ երբ քեզի կ'զրէի , բարեկամ , այդ անծանօթ էակն ելաւ վերստին պատուհանն և կարծես թէ զիս կ'փնտռէր : Ծալլեցի դիրս ու ես ալ պատշգամն ելայ : Ամսէ ի վեր կ'շարունակուի այս հեռաւոր ու անմեղ տեսակցութիւնը , որ իմ մէկ օրական հաճոյքս դարձեր է : Առա-

ւօտ կ'արթննամ և իմ առաջին քարէ լայս այդ իմ անծանօթ դրացուհւոյս կ'ուղղեմ , իրկունը տուն դառնալու՝ անոր քարէ իրկուն կ'մաղթեմ : Ո՛ր պիտի հասնի այս անմուռնչ յարաբերութիւնը , յայտնի չէ : Ո՛չ անոր ո՞վ լինելն իմանալու հետաքրքիր եմ և ոչ աւելի մօտուստ տեսնելու : Գուչես հաւասար անշուշտ այս անտարբերութեանս , և կ'զուշակեմ թէ ինչ սլաքներ պիտի տեղաս դլխուս : Ի՞նչ փոյթ : Այս է իմ ճակատագիրս կ'ըսեմ , Տաճիկն պէս , ու կ'անցնիմ : Անծանօթին ծնունդ , անծանօթին մէջ կ'լողամ :

Անհամբեր կ'սպասեմ որ գէթ կենացս մէկ հանելուկը գու գտնելու օգնէիր ինձ և իմ էութիւնս պատող սև վարագուրին մէկը պատուէիր :

ՆԱՄԱԿ ԼԳ

ՎՈՒՑ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լ. անգլ. . . .

Հա՛ , հա՛ , բարեկամ , նոր լուր , նոր արկած : Ա՛շնորհաւորեմ այդ նոր ասպարէզդ : Անհոգ եղիր , պիտի բուժի սիրտդ , քանի որ արևելեան անծանօթ էակ մը , օգային զեղեցկութիւն մը յաջողեր է ուշադրութիւնդ դրաւելու : Բարի՛ նշան : Նոր սիրային վէպ մը կ'սկսիս , շատ պարզ , չըսեմ պաղ ու անտարբեր ոճով մը , կ'ջանաս շատ մը բառերու մէջ խեղդել նորածին զգացումդ , սակայն սրտիդ ջերմութիւնը մէն մի աողիդ մէջ կ'փայլի , կ'բորբոքի : Անշուշտ գու թշուառ ես , մենաւոր ես , և կ'համակրէս թշուառութեան ,

գու զգայուն ես, և Էրֆորտէո կ'մնաս կարեկցիդ, և ուրիշ զյացում մը չունիս, գեւ այսօր, բայց վաղը նայինք: Երախտագիտութենէ դէպ ի սէր՝ ճամբան կարճ է, միայն կ'փափաքիմ որ այդ ճամբան փշալից չլինի . . . :

Ասպետական օրերն անցան, բարեկամ, միայն արեւելեան կամ արարական գիշերները կան, և կ'վախնամ որ այդ քու անուշ էակդ, վհուկ մը, ի՞մ մը չլինի որ ծոցդ սպրդելով վերստին չթռնաւորէ կեանքդ: Բայց հիմակ անփորձ տղայ չես և խրատի պէտք չունիս: Ա՛ճանչես Արեւուտք՝ սէրն հաշիւ, սլայման, հարստութիւն է և դուն ուրեք, Լիլիին սիրոյն պէս՝ անկեղծութիւն, հաստատամտութիւն, հասաս: Ա՛տեանես Արեւելք, և դիտեն արդեօք որ այդ տեղ սէրը, դժգոհ սէրը մնլեղնութիւն, ողբ, կոծ ու դաշոյն է, կուշտ սէրն մեր գետնահինձորներուն պէս թոյլ է որ ստէպ մաղուկ կրակի մէջ եփուած կ'ուտուի: Գիտեն արդեօք որ արեւելեան ամենէ ճոխ, շոտլ ու շուայտ քաղաքը կ'գտնուիս, ուր Աուպիտոն թուեր չունի այլ շղթաներ, նետեր չունի՝ այլ խեղդուկներ: Աւխտ, երգում, հաւատարմութիւն մի փնտուեր այդ տեղ, այլ հնարք, յանդգնութիւն: Սէրն այնքան մոլեղին է որքան վաղանցուկ, և դառնուկի ու կարապի պէս երեցող արարածներ երբեմն վաղրներ ու անդգներ կ'գառնան . . . :

Զգոյշ եղիր, Նելսոն, կ'երևի ինձ որ այդ տատրակը թուեր չունի որ թուի, ուտի հանդարտ, համեստ է: Թերես կ'սպասէ որ բուսնին, և առ այժմ՝ իր սիրուն ու անմեղ ժպիտներով քեզ հրապուրելու կ'ձգնի: Հրապուրուէ այլ որս մի լինիր, դիտէ այլ մի նայիր, զգուէ այլ մի սիրեր: Կարելի է որ կ'սխալիմ, կարելի է որ տեղացի որս մը գտնելու անոյս՝ այդ անձանթով, թուրք կամ հայ, վրացի կամ յոյն կին, օտարականիդ կ'փափաքի կապուիլ կամ քեզի օր ցոյց տալ: Գու անտարբեր կ'ձևանաս, աչք ունիս այլ ոչ սիրտ շնորհալի քօղաւոր էակիդ համար, բայց ո՞

դիտէ, վաղը գույշ սիրտդ ալ վառի և անոր վրայ նշմարես այն ամեն ձիւքն ու շնորհքն որով ի բնէ օծուած է Լիլին և որոյ վրայ երբեմն կ'զմայլէիր . . . :

Արեւն շարունակէ վէպդ իրապէս, բարեկամ: Միայն չես դժարիր, յուսամ, եթէ այս կողմէն ևս լուրեր տամ քեզի. չէ թէ քաղաքական, չէ թէ ընկերական լուրեր, որ այս նամակիս մէջ անդ չունին, թէ և մեր բոլոր էութեան, նոյն խի ընտանեկան կենաց վրայ կ'ներդործեն, այլ քու հպարտ Լիլիիդ վրայ, քու խորհրդաւոր Քիլիկի վրայ, ինչպէս որ խոստացեր էի:

Ա՛հատան, բարեկամ, մինչդեռ անյայտ անձ մը փնտուելու վրայ էինք, ուրիշ մը, աւելի սիրական ու ընտիր անձ մը կորուսինք: Զո՞վ. նոյն խի Լիլին, որ ոչ Լոնսոն կը գտնուի և ոչ Ռիչմոնտ ուր ընտանեօքն ամարանոցը գացեր էր: Մի զարմանար, աչքերդ խոշոր խոշոր մի բանար, մի ըսեր թէ իր նշանածը Տէնսին առած փախած պիտի լինի: Իր մեղքը կ'մանես ու բան մը գուշակած չես լինիր: Միայն Արեւելք չէ տարօրինակ արկածներու աշխարհը, այս ովկիանու նման քաղքին մէջ՝ երբեմն այնպիսի անակնկալ եղերներ, այնպիսի զարմանալի դիպուածներ կ'սպասահին որ մեր ընկերական յոռի վիճակին, մեր անբնական օրինաց բնական հետևանքն են, և որ մարդկային երևակայութենէ վեր կ'համարուին: Մտիկ ըրէ. Լիլին չկայ, բայց ողջ է, Լիլին հօրենական յարկին տակը չէ, բայց անտարակոյս Անկլիոյ մէջ է: Բաւական ատենէ ի վեր լորտ Իսահէմի աղղականներու շրջանին մէջ ձայն մը կ'պտրտէր, թէ սլայմանաժամէն առաջ, որ մէկ տարի պիտի տւէր, Լիլին պիտի կարգեն իր նշանածին հետ: Ասան զի Լիլի օրէ օր իր դժկամակուութիւնն երևան կ'հանէր, միշտ նիհար և հիւանդ էր, և եթէ դործը երկարէր կրնար ոչ միայն աղնուական դասուն բերանն այլ և օրալիլներուն մէջ գայթակղութեան նիւթ տալ իր գլխադրութեամբը: Եւ արդէն դիտես որ սրբապղծութեան

չափ մեծ յանցանք է ազնուական օրիորդի մը ժողովորդեան զաւկի մը հետ, քեզի հետ սիրահարիլը, թող թէ կարողելը: Ուստի կ'որոշուի ողջակէզը փութացրնել, փոյթ չէր թէ այնուհետեւ այդ զոհն դժբաղդ պիտի լինէր կամ մեռնէր: Լէտի Իստհէմ, որ՝ արդէն զիտես՝ խորամանկ ու փառամոլ պառաւ մ'է, կ'համաձայնի Լէտի Տէնտիի, աղուն մօրը հետ և իր աղջիկն առնելով զիւզը կ'երթայ Ռիչմոնտ, ուր կը գտնուի և խնամփն: Իբրև է որ զիւզ գնալու ժամանակը տակաւին հասած չէ, և Լէտի Իստհէմ այս պարագայիս մէջ ազնուապետական աւանդութեան հակառակ կ'վարուէր, աւանդութիւն, որ՝ ուրիշներուն պէս՝ նուիրական է մեր վէլէրան առջև, բայց նա պատրաստ պատճառ մ'ունէր: Սև քիւրան՝ որ Հնդկաստանէն դալով այժմ կ'ճարակի Եւրոպա և արդէն Անկլիոյ այլ և այլ տեղեր կ'արշաւէ, ահ ու մահ թողով՝ բանաւոր փաստ մ'էր: Լէտի Իստհէմ խոյս կ'տայ հիւանդութեան երկիւղէն, թէև հաւաստի եմ որ Լիլին լաւ ևս ունէր քօլէրայէն բռնուիլ մեռնիլ քան թէ Պ. Տէնտիի հետ միանալ ու ապրիլ: Անտարակոյս Լիլին այս շարժման մէջ իրեն դէմ մօրը դաւը զիտեց և զայն ի գերև հանելու համար ճար մը մտածեց: Մեր վերջին խօսակցութեան մէջ որքէ մը բարեկամ երկար պայմանաւոր մ'է, ըսած էր: Կ'երևի թէ այն ատեն որոշումն ըրած էր, և տեսնելով որ՝ այդ պայմանաժամը չլրացած՝ դադարի պսակ սիտի ընեն, միակ ճար մանածամը չլրացած է: Բայց ի՞նչպէս և ո՞ր փախաւ: Բոլոր փախուստը գտած է: Բայց ի՞նչպէս և ո՞ր փախաւ: Բոլոր Լոնտօնի խօսակցութեան նիւթն այս էր ամիս մ'առաջ, իսկ Տէնտի ամենուն ծաղրն ու ծանակը: Մինչև այսօր ձայն չհանեցի: Այս գէպքին ու Լիլին վրայ աւելի ճիշտ ու երկար տեղեկութիւններ առնլէն ետև՝ կ'ուզէի զրել: Փախուստին պարագաներն իմացայ՝ նոյն իսկ Տէնտիի բերնէն, որ արկածին քարոզն է և առջևն ելնողին կ'պատմէ:

— Բայց, դու քաջ որսորդ, ի՞նչպէս փախուցիր տատրակը, հարցուցի այդ ոսկեզօծ պարանին:

— Պարոն, տատրակի հրացան չեն քաշեր, ինքնին իր բոյնը կ'դայ նա: Ամշկոտ ու վայրենի նշանածի խաղ, միայն պէտք էր զիս կանչէր որ միասին խոյս տայինք անտառներն, ինչպէս հին ատեն աղջիկ ու աղայ կ'ընէին:

— Երբ փախաւ, քովը չէիր,

— Ի՞նչպէս չէ: Ամեն բան պատրաստ էր. Լիլի հարստան լաթերն հագեր էր, և սրտին ուրախութենէ երեսը շատ դեղներ էր: Արդէն ձեռք ձեռքի աուեր էինք: Երէջը պիտի կարդար պսակի աղօթքն, երբ յանկարծ չըլտաւ ՝ ՝ ՝ ՝ ՝ մրմնջեց Լիլին ու վար ընկաւ: Թշուառականն ոչ գլուխ, ոչ սիրտ ունի եղեր պսակի, թէև մայրը կ'ըսէր թէ իմ վերայ կ'խենայ ու սէրէն կ'մաշի աղջիկը: Առին զինք մտակայ սենեակը տարին. հարսնյուն մարեր էր . . .

— Զարմանալի՛ բան:

— Շատ զարմանալի:

— Ապա:

— Կ'հարցընէն, ապա զինք շտեսայ:

— Պատճառ:

— Ի՞նչ զիտնամ, բժշկին հրամանն այս էր: Երբ տան երէջը՝ քիթը կախած՝ Աւետարանը գոցեց գնաց, տան բժիշկը, տոքթօր Բէյն, եկաւ ու այլ և այլ գեղեր ապսպրեց: Գեղերէն մին ալ այս էր որ ես աղջկան աչքին շտեսուիմ: Կ'երևի թէ սիրտը սաստիկ սէրէն կ'խաղար՝ քանի զիս տեսնէր:

— Աերջը:

— Աերջը՝ Լէտի Իստհէմ իմացուց ինձ որ Լիլին պարտաւոր էր շաբաթ մ'անկողին մնալ որպէս զի կազդուրի: Մէկ շաբաթն երկու երեք շաբաթ եղաւ և օրին մկն իմաց տուին ինձ գրսէն որ նշանածս ոչ միայն ողջ առողջ է այլ և ծրարն ըրեր ու տունէն աուեր քալեր է: Այս լուրն ինձ տուողը կ'ծիծաղէր, ևս ալ սխալ ծիծաղել և կատակ կարծեցի: Ետքէն Լէտի Իստհէմ խնդիրը պարզեց ու յայտնեց:

ինձ թէ՛ բժշկին խորհրդով աղջիկը Պրայմն տարուեր է՝ որպէս զէ ծովու օդ ծծէ, և թէ մէկ երկու շաբաթէն պիտի դառնայ ու հարսնիքը կատարուի:

— Եւ կ'հաւտան, Պարոն Տէնտի: Արդեօք ստուգեցի՞ր դործը. արդեօք խաղ մը չե՞ս նշմարեր այս դարձուածքին մէջ և չե՞ս հասկընար աղջկան հիւանդութեան և փախուստին պատճառը:

— Հոգս էր հատեր որ այդպիսի բաներ պիտի մտածէի: Աղջիկն ուր որ լինի, աշխարհիս ծայրն ալ երթայ դարձեալ իմս է: Իբ մատնին ունիմ և կէս մը պսակուած կը սեպուիմ: Յայտնի է որ սիրոյ խենդութիւնն ու վայրենութիւն ունի: Քիչ քիչ պիտի ընտելանայ և ջրի պիտի դայ անշուշտ: Սիրոյ մէջ այսպիսի արկածներ կ'պատահին: Ասպետական երեւոյթ մը կ'առնու խնդիրն: Թշուառական, եթէ փախչելու միտք ունէր, թող ինձ ըսէր, հետը կ'փախչէի, ձիով, նաւով, օդապարիկով, ինչպէս որ կամէր. . . .

— Օգային սէր, հէ՛, Պարոն Տէնտի:

— Ճիշտ այդպէս:

Եւ Պ. Տէնտի սկսաւ քահ քահ խնդալ ու ձեռքի ցուպը ուժղին շարժել մէկ ոսքին հետ: Յետոյ յանկարծ ըսաւ.

— Աղէկ ըսիր. երթամ Պրայմն և նշանածս առնեմ փախչիմ:

— Կ'զմայլիմ հնարադիտութեանդ վրայ, Պարոն Տէնտի, դնան, ժամանակ մի անցըներ: Երկար խօսելու ատեն չէ փողոցին մէջ, շուտ գնա, երջանիկ մարդ:

— Անտարակոյս, ըսաւ, ձեռքս սեղմեց ու հեռացաւ:

Բայց, Նեւսոն, այսչափ հարեանցի տեղեկութիւն բաւական չէր այս գաղտնիքը լուծելու: Տեսայ որ Պ. Տէնտի ոչ միայն ինքզինքը խաբել կ'ուզէր այլ և խարուած էր և լէտի Իստհէմին խաղալիկը դարձեր էր: Այս կնկան այցելել անպատեհ սեպեցի, և թերևս կասկածներ ունի որ այս փախուստն իմ դործս էր, թէև ստոյգ է որ մէկ քանի ան-

գամ մտքէս անցաւ և քեզի ևս դրեցի որ աղջկին անոր ճանկէն ազատելու համար առնեմ փախչիմ ու քեզի դրիմ: Իսկ ըրաւ Իստհէմը տեսնել աւելորդ էր, քանի որ իր կնկանը փողն է և անոր փչած ձայնը կ'հանէ, իրեն յատուկ կարծիք ու կշիռ չունենալով իր տան մէջ: Այս վարանման մէջ էի՝ երբ միտքս կտրուկ միջոց մ'ընկաւ: Այս էր բարեկամի մը յանձնարարութեամբ տոբթօր Բէյնը տեսնել, և եթէ հնար էր, անոր բերնէն իմանալ ճշմարտութիւնը: Այս յոյսս պարսպ չելաւ:

Յատուկ օր մը՝ յանձնարական գրով տոբթօր Բէյնի ներկայացայ: Իմ կարծածիս կամ կասկածիս հակառակ ազնուագէմ, ծանրադուխ ձերունի մը գտայ՝ գրեթէ վաթսուն տարեկան: Անշուք և կոկիկ տուն մը կ'ընակէր ընդարձակ պարտէզի մը մէջ, Ռիչմոնտի մօտ: Կ'ըսէին թէ իր արուեստին մանաւանդ մարդկային տկարութեանց հմուտ ու ներողամիտ մարդ մ'է, որ իր բարոյական ազդեցութեամբ և խնամօք աւելի կ'բուժէ իր հիւանդներն քան թէ գեղերով, որոց վերայ հաւատ չունի և զորս միայն իբրև ամոքիչ կ'գործածէ:

Իր տան պարտէզը կ'պտտէր Պ. Բէյն, որ զիս սիրով բարեկց ու ժպտելով ըսաւ.

— Արդէն անուագ զիտէի. մտերիմ բարեկամի մը յանձնարարութիւնը նոր իրաւունք մը կ'տայ քեզ իմ սրտագին ընդունելութեան: Ուրեմն բարի եկար: Միայն պիտի գիտնաս որ պարտէզիս մէջ բժիշկ չեմ: Կ'ուզե՞ս ներս մտնել, պարոն:

— Ո՛չ, հիւանդ չեմ, բարեկամ, այլ եկայ ուրիշ հիւանդի մը վրայ տեղեկութիւն առնելու, եթէ անխոհեմութիւն չես համարիր:

— Ո՞ր հիւանդին: Ես աւելի թշուառներ ունիմ ձեռքս քան հիւանդներ:

— Իրօք խօսքս թշուառ օրիորդի մը վրայ է, որ հօրը տունէն խոյս տուեր է:

— Չըսեն բանտէն, որպէս զի առողջութիւնը գտնէ : Բայց, Պարոն Առտ, ինչ իրաւամբ կ'ընես այդ փափուկ հարցումը : Գիտեմ որ օրիորդ Լիլին ծանօթ է քեզ, սակայն մինչև որ աստիճան : Անշուշտ իբրև աշխարհի մարդ պիտի գիտնաս որ բժիշկը կերպ մը խոստովանահայր մ'է որ կ'պարտաւորի շատ գաղտնիքներ իր ծոցը պահել :»

Այն ատեն յայտնեցի Պ. Բէյնի թէ ինչ յարաբերութիւն ունիմ օրիորդ Իստհէմի հետ՝ իբրև իր տան և քու բարեկամդ, թէ ինչպէս ձեր սիրոյն մէջ մտած եմ՝ իբրև բարեխօս, և թէ որչափ հետաքրքիր եմ իմանալու անոր արդի վիճակն ու նպատակը :

Պ. Բէյն ուշադիր մտիկ ընելէն ետև՝ պահ մը մտածեց և ապա յարեց .

— Անայիմ որ դու գործին բաւական տեղեակ ես : Այս պարագայիս մէջ աւելի լաւ բժիշկ մը կրնաս լինիլ օրիորդ Իստհէմի մօտ քան զիս : Թէև իբրև հայր կ'նկատէ նա զիս, թէև իր խորհրդակիցն եմ, քանի որ իր տան մէջ սիրան հասկըցող չկայ, բայց մինչև ցայսօր չէ յայտնած ինձ այդ յարաբերութիւնդ, և այս ալ, չըսեմ իր հպարտութեան, իր ազնուասրտութեան մէկ նոր ապացոյցն է : Միշտ բազդէն կ'գանդատի, բայց չըսած է ինձ երբէք թէ ո՞վ է այդ բազդին բնապատճառը և ինչ միջոց կար այդ պատճառը բառնալու : Ահա հիմակ կ'նշմարեմ միջոցն ու դեղը : Չեմ ըսեր որ դու առնես այդ օրիորդը . . .

— Կարգուած եմ . . .

— Այլ պէտք է որ դու ինձ օգնես որ դարման մը գրտնենք : Իմ զիտութիւնս ստակ մը չարժէր այսպիսի բարոյական ցաւերու դէմ, որոց պատճառն անխոհեմ ու փառամոլ ծնողք լինելէն զատ՝ չեն ըմբռներ ծանրութիւնը : Առայժմ դեղ մը գտայ . հեռացընել Պ. Տէնտին, որ յիմար մ'է, և չարաշուք հարսնիքին օրն երկարաձգել տալ, օրիորդն՝ որ մօրը ձեռքը կ'տառապէր, ուրիշ տեղ փոխադրել

տալով զաղտնապէս : Իմ մատոս կայ այս դաւին մէջ : Միթէ յանցանք է : Բժիշկ մը՝ ճշմարիտ բժիշկ մը միայն մարմնոյ ցաւերը չբուժեր այլ սրտի և հոգւոյ վիշտերն, որ շատ անգամ անտես կ'առնուին կամ կրօնաւորներու ձեռք աւելի կ'ծանրանան, թէև շատ անգամ Ֆիզիքական չարեաց շարժաւիժն են : Բժիշկ մը՝ երբ մայրական սիրոյ, մարդասիրութեան ըրած կոչումն ու յորդորը չազդեր, կ'պարտաւորի ընկերութեան ու սուտ պարկեշտութեան առջև ապօրինաւոր ու անվայել, այլ մարդկութեան ու բանականութեան առջև արդարանալի ընթացք մը բռնել և իր հիւանդն անխուսելի մահուանէ ազատել, քանի որ բոլորովին անաէր ու անօգնական մնացած էր, և ծովն ընկած մարդու մը պէս՝ ինչպէս կ'ըսեն, օձին անգամ պիտի փաթթուէր՝ ազատում գտնելու համար : Այս օձն ես եղայ, բայց Եւան չխարեցի այլ Լէտի Իստհէմի դէմքով սատանան, որ մոլորած է և աղջկան ողորմելի վիճակին անզոյայ կ'մնայ :

Սակայն, Պարոն Առտ, պէտք է խոստովանիլ որ քու բարեկամդ ալ, ո՞վ որ է, եթէ ոչ անզգամ, անխոհեմ ու գոռոզ մարդ մը կ'երևի : Ինչպէս կ'թողու այդ հրեշտակի նման օրիորդն ու Արևելք կ'դիմէ, դեռ չհասկըցայ : Եթէ մայրն է պատճառ, միթէ չունէր արիութիւն այդ պատճառը ջնջելու :

— Բայց, ազնիւ տղթօր, այն ալ կ'տառապի օրիորդին սիրով, դժբաղդ է և աւելի պարզ ու յաջող օրերու կ'սպասէ որ վերադառնայ :

— Չըսեն որ երկու անփորձ ու մանկային սիրտեր զերար գտեր են և ստուերէ մը կ'գողան, երևակայութեան հնարած վիշտերու ճարակ կ'մնան, և իբրև մարդ չեն աշխատիր նպատակի մը հասնիլ, որ յուսամ թէ անկեղծ է, քանի որ հիմն անկեղծ ու հաստատ կ'թուի :

— Այդպէս է, Պարոն Բէյն : Բայց ճարը : Արդեօք չեմ հարող իմանալ թէ հիմակ ո՞ւր կ'գտնուի օրիորդ Իստհէմ :

— Խնդրեմ, ներէ որ այդ գաղտնիքը ինձի պահեմ. դեռ յայտնելու ժամը հասած չէ : Այսչափ միայն կրնամ ըսել չեղի թէ օրիորդ Իսահակմ, ինչպէս որ կ'կարծուի, Պրայթն չէ, այլ . . . Ուայթ կղզին :

— Ուրեմն, ինչ կերպով պիտի օգնեմ քեզ, Պարոն Բէյն, քանի որ խնդիրը մութ կ'մնայ և իմ վրայ կատարեալ վստահութիւն չունիս :

— Ունիմ վստահութիւն. ընտանեկան պատիւը կ'ստիպէ զիս այսպէս վարուելու : Բայց երկու բան կայ ընելիք. կամ քու բարեկամդ Նելսոնը յորդորել որ զայ իմ հսկողութեան ներքև դառնա՞ծ աւանդն առնու և կամ Պ. Տէնտին բռնադատել որ օրիորդէն հրաժարի : Առաջին գործը քեզի կը պատկանի, Պարոն Աուտ, եթէ յաջողիս, միւսն ինքնին կ'լուծուի, ապա թէ ոչ ինձ կ'մնայ : Այս յայտնի է որ, եթէ ծնողքն անդամ զիջանին, օրիորդն անոնց մօտ չպիտի դառնայ. շատ հպարտ է : Ծովը, կրակը կ'նետուի, մօրը գիրկը չնետուիր : Ուստի գործէ, Պարոն Աուտ : Այնչէ է որ բարեկամդ երկատող դիր մը գրէ օրիորդին ու առաջ սիրտն առնու : Ուստի գործէ և բանակցութեանդ արդիւնքն ինձ իմացուր : »

Այսպէս իրարմէ բաժնուեցանք : Բառ մը չեմ աւելցրնեք իմ կողմէ այս խօսակցութեան վրայ : Վարդա գիրս, քննէ, կչուէ ու որոշումիք ըրէ : Ա՛տեսնես որ բոլոր գօւշակածներս ելան : Սովորական կարգի ազջիկ մը չէ Լիլին : Միշտ նոյնն է, հաւատարիմ իր սրտին, որու կ'զօհէ հանգիստ, ընկերական վիճակ և կ'զիմարաւէ հասարակաց կարծիք ու ամեն շինծու պատշաճութիւն և պատիւ : Իրեն համար պատիւը մէկ անդամ սիրելն է, վասն զի մէկ սիրտ ունի : Արդեօք դեռ կ'վարանիս, դեռ կասկածներ ունիս : Պատասխանդ պիտի յայտնէ ամեն բան :

ՆԱՄՍԿ ԼԳ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պօլիս . . .

Բարեկամ, Ջարմանալի բան մը կ'դիտեմ այս տեղ : Մէն մի հասարակութիւն իր յատուկ վարչային իշխանութիւնն ունի, որու գլուխը կրօնապետն է, կայսերական հրովարտակով հաստատուած, հրովարտակ որ բաւական ընկարձակ արտօնութիւններ կ'չնորհէ : Արօնապետն ոչ միայն հաւատոյ խնդիրներու մասին իրաւասութիւն ունի, այլ և քաղաքային, այնպէս որ թէ աղգային հաստատութիւնները, եկեղեցի, վանք, դպրոց, հիւանդանոց, ուղղակի և անուղղակի կերպով կ'մատակարարէ, թէ տէրութեան և իր ժողովրդեան մէջ եղած յարաբերութեանց միջնորդն է ու պատասխանատու. հետեւապէս երկու դէմք ունի, կրօնական ու քաղաքական, գրեթէ տեղոյս տիրական կառավարութեան պատկերը : Վասն զի Սուլթանը թէ մարգարէին փոխանորդն է և թէ Օսմանի սուրին ժառանգորդը : Ասկէ կ'հետեի որ կրօնապետները տեսակ մը դեսպաններ են որ իրենց հօտին մարմինն ու հողին խնամելու պաշտօն ունին : Այսպիսի կազմակերպութեան երևոյթ մը չտեսնուիր մեր կողմերը, վասն զի հանդուրժելի չէ տէրութեան մը մէջ ուրիշ իշխանութիւն մը քան այն որ մերթ երկնային իրաւամբ մերթ ժողովրդեան ընտրանօք կ'կառավարէ : Այս երևոյթին բնապատճառը ախրող ազգին ոչ այնքան խղճի ազատութեան սկզբունքն է, որ աւելի լուսամիտ ազգերու մէջ անդամ մեր օրերն երևան ելաւ, ոչ ինքնավարութեան սէրն է որքան

Գուրանն, որ չէ կարող միջամտել ու վճիռ տալ օտար դաւանանքի վերաբերող խնդիրներու մասին, ինչպէս նաև այն քաղաքականութիւնն՝ որ հին սուլթաններու գովելի բաժինն էր, երկրին զարգացման համար՝ կարելի եղածին չափ ոչ մահաձեռակա տարրերը շահիլ կրօնական թոյլտուութեամբ և զինուորական գործողութիւններն մահաձեռակաին վերապահել: Հետևապէս պետական կրօն մը չկայ, այլ կրօններ որ ազատօրէն կ'շարժին իրենց շրջանին մէջ, բաւական է որ զիրար չնախատեն և անկարգութեան առիթ չլինին: Օսմանեան կառավարութեան կողմէ այս թոյլտուութիւնն, ինչ որ լինի շարժառիթը, կրնայ իբրև դաս ծառայել աւելի լուսաւորեալ տէրութեանց որ պաշտօնական կրօնը կ'պաշտպանեն, կ'կերակրեն, իրենց զօրավիգ կ'կոչեն, և շատ տեղ յայտնապէս և տեղ տեղ գաղտնի բոլոր միւս կրօններն ու աղանդները կ'հաշտեն կամ կ'բռնաբարեն: Պօլիս մզկիթին մօտ եկեղեցին, ժողովարանին մօտ «Ինկիլթ» կրնան կանգնել, և մինչդեռ իմամը «Ինկիլթ» վրայ կ'աղօթէ, ժամկոչը կոչակը կրնայ հնչեցընել, բողոքականն իր քարոզը շարունակել և ռաբբին սաղմոս երգել: Նոյն իսկ Անկլիոյ մէջ՝ կրօնի զառտութիւնն այս ընդարձակ իմաստով գործնապէս չերևիր: Մանաւանդ արդի Սուլթանը (Մահմուտ Բ) թէև դժգոհելու շատ իրաւունքներ ունի Յոյներէն, որ՝ անկախութիւն ձեռք ձգելով՝ Թուրքիոյ մէկ մասն առին, Ռուսներէն՝ որ մինչև Ադրիանուպօլիս ու Կարին հասան, այլ և այլ քրիստոնեայ հասարակութիւններէ՝ որ քաղաքական անձուկներ ունին, բոլոր եւրոպական տէրութիւններէ՝ որ իր երկրին մէջ ծաղած ասպտամբական շարժումները քաջալերեցին, սակայն կ'ուզէ որ ամեն կրօն ազատ դաւանութի, և՛ եթէ ոչ օրինաց կատարեալ հաւասարութիւն, կրօնական թոյլտուութիւն հաստատուի:

Հայք բացառութիւն մը չեն այս մասին: Իրենց Պատրիարքը տեսակ մը քաղաքական իշխան է որ վեհապետին առ-

ջև մեծ յարգ ու պատիւ ունի, որ ազգային ներքին գործերը բացարձակապէս, կամ մէկ քանի համակամ ամիրաներու խորհրդով կ'անօրինէ, որ ամուսնական, առևտրական գատեր իսկ կ'տեսնէ, դաւաճներն իրեն ստորակարգեալ առաջնորդներու ձեռօք կ'կառավարէ, և մինչև անդամ ոստիկանութեան գործ կ'տեսնէ, յանցաւոր գատած մարդիկ կ'բանտէ, աքսոր կ'ըրկէ, Բ. Գուկէն հրաման աւելով: Միայն դաւանական կնճառտ խնդիրներու համար իր մեծին կը դիմէ, որ է՝ քանի մը տարի առաջ Պարսից հիմակ Ռուսայ ներքև գտնուող Եջմիածնայ Կաթողիկոսը: Ի հարկէ այսպիսի ինքնազուխ իշխանութիւն մը զեղծումներ ունի, բայց իմ մտքս զանոնք քննել չէ այլ աւաճիական իշխանութեան այս նորանշան գրութիւնը մեկնել: Այսպիսի մեծ արտօնութիւն մը վայելող ժողովուրդ մը կրնայ շուտով ինքնավարութեան հասնիլ, որու քիչ մը հակամէտ է Հայր, քանի որ կրօնական և ազգային գործերու, մանաւանդ կըթութեան ուղղութիւնն իր ձեռքն է և իր ներկայ ու ապագայ շահոյց համեմատ կարող է ուսմանց ծրագիրներ յօրինել, որոց վերայ տէրութիւնն հետադին ակնբարկ մը նետելու ոչ ժամանակ ունի և ոչ տրամադրութիւն: Կարող ևս կընել այս անբոլոր արտօնութեան առաւելութիւնն՝ եթէ բաղբատես արեւմտեան տէրութեանց մանրաքննին հսկողութիւնն դպրոցներու ուսումնական ու բարոյական վիճակին վրայ: Բայց չեմ տեսներ որ Հայն սոցիալաբար իրեն տրուած արտօնութենէ մեծ օգուտ քաղած լինի: Ընդ հակառակն՝ այս մասին ալ իր տիրապետներուն կ'հետեի: Գաստիարակութեան կենսական խնդիրն անտես կ'առնէ, կ'անդիտէ իր իրաւունքն ու յառաջադիմութեան օրէնքն, նոյնպէս սահմանադրական եկեղեցին, որու սակայն մեծ արժէք կ'տայ՝ չէ թէ արդեամբ այլ խօսքով:

Եւ իրօք՝ կ'նայիմ՝ որ՝ ինչպէս Թուրքայ մէջ՝ Հայոց մէջ ալ մեծին, հարուստին (և հարուստները բաւական շատոր

են) զօրաւորին բանը դործը տիրապետել է, իսկ ստորին ժողովրդեան փափաքը անտրտուն չ հպատակիլ: Գլ թ այս հպատակութեան վարձքն ստանար, ամենեին: Որչափ գլուխ ծռէ այնչափ կ'ճզմուի այդ գլուխը: Քաղաքական ազատութեան նշոյլը չկայ այս տեղ և ոչ իսկ քաղաքային ու անհատական: «Մեծ ձուկը պղտիկը կ'կլլէ» առածն այս տեղ իր ամբողջ իմաստով կ'դործածուի: Պատրիարքն ամիրան կ'ճզմէ՝ եթէ սա հզօր փաշայի մը տուած չէ իր կռնակը, ամիրան՝ վարդապետը, վարդապետը՝ քահանայն, քահանայն՝ տիրացուն, տիրացուն՝ ժամկոչը, ամենքն ալ խեղճ ժողովուրդը կ'ճզմեն, որ այս բռնական դրութիւնը շատ բնական կ'դտնէ, և երբ պաշտօնական ու անպաշտօն հարստահարութեանց չտոկալով՝ թեթեւ ճիկ մը հանէ, իսկոյն անոր աչքին կ'ցուցնեն դժոխքն ու թուրքի լախտն ու լուութեան կ'դատապարտեն, այնպէս որ կարծես թէ այս տեղ ու դաւաճները Հայք յետին ծայր խաղաղ, անդորր ու հանգիստ կեանք մը կ'վայելեն, թէև ներքուստ կ'առաւային, կ'մաշին, կ'լան և իրենց արտուքը լուելեայն կուլ կ'տան:»

Բնական է որ այսպիսի թշուառ ժողովուրդ մը՝ ընտանեկան յարկին տակ և եկեղեցւոյ դրան վրայ միութարութիւն փնտռէ, ամեն կրթութեան ու զարգացման դուռ դոց դտնելով: Հետեւապէս Հայոց ընտանեկան պարզութիւնը կ'դովուրի, և ի բնէ անտի այդ ընտանեկան ազատութեան շրջանէն դուրս չեն ելած: Իրենց անհատական բարեմասնութիւններն անոր մէջ կ'երևին, կ'ծաղկին իրօք, ծնողական սէր, պարկեշտութիւն, ամուսնական հաւատարմութիւն, աշխատասիրութիւն ու չարքաշութիւն: Սակայն քիչ քիչ այս դուրս վելլել յատկութիւններն ալ կ'պղտորին: Օտարոտի տարրեր, պերճասիրութիւն, շռայլութիւն կ'մտնեն անոնց մէջ, և պիտի պատահի, ինչ որ տղէտ ու անրնտրող ժողովրդեան մը միշտ կ'պատահի՝ երբ յանկարծ՝ սլարազայից բերմամբ՝ ընտանեկան շրջանէն դուրս կ'նետուի, այսինքն ընկերական

կենաց փայլուն այլ վատ կողմերը, քաղաքակրթութեան մրուրը կ'ընդունի, անգիտելով անոր կենսատու հիմնական օգուտներն, որոց աղբիւրը մտաւոր մշակութիւնն է:

Չեմ ուզեր, բարեկամ, աւելի խօսիլ այսօր: Պատշգամս ելնելու ժամը հասաւ: Կ'թողում քեզ այս պատկերն աւարտել մտօք, անոր էական դծերն աչքիդ առջև ունենալով: Այս է, եկեղեցի մ'որ՝ թէև հայութեան կապ կ'համարուի, իրօք իր նշանակութիւնը կորուսած է արդի պաշտօնէից տղատութեան շնորհիւ, և օրէ օր արևմտեան եկեղեցւոյ սկրզբունքն ու զեղծութենքը կ'ընդունի, ժողովրդէն կ'բաժնուի, նուիրապետական դրութեան կ'հետևի, վճիռներ կ'արձակէ ու կ'բռնադատէ, կ'արսորէ, կ'հալածէ և միայն սահմանադրական անունը կ'պահէ. ազգային իշխանութիւն մ'որ տիրող ցեղին ձկտումներն ունի, բռնանալ, և ոչ միայն ժողովրդեան մտաւոր ու բարոյական պիտոյքը չհողար՝ իր վայելած անգին արտօնութեամբն, այլ և օտարին հարստահարութեանց ձեռնտու և ինքնին հարստահարիչ կ'դտնուի. հարուստներ՝ որ լոկ ճոխ ապարաններ, խնջոքներ, պերճանք կ'սիրեն և փաշաներու առջև կ'սողան, սողալով խաբելու ու դրամ կորզելու համար. ուսումնականներ որ անտարբեր են ազգին կամ օտարացած. ժողովուրդ մ'որ շատ դոճ է եթէ ուտելու հաց գտնէ, և չկասկածիր իսկ որ մտաւոր հացի ալ պէտք ունի որպէս զի գտնէ միւսն ալ որ օր օրի կ'նուազի:

ՆԱԲԱԿ ԼԵ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

4. Պօլէս . . .

Վէպ կ'յօրինես, բարեկամ, թէ ոչ ճշմարիտ իրողութիւն կ'պատմես: Ես քանի՛ միամիտ, դժբաղդ և անհոգ եմ: Այդ տեղ տարօրինակ բաներ կ'պատահին և ես առանձին չեմ կ'զբաղիմ կամ Հայերու վրայ փիլիսոփայելու կ'եննեմ: Նամակէդ մտքէս չանցած բաներ կ'իմանամ: Տրտովիմ թէ հըր-ճուիմ, չգիտեմ: Իմ կեանքս, իմ սէրս ասպետական ձև մը կ'առնու: Ի՞նչ կ'ըսես, սիրելի Վուտ: Իրաւ Լիլին ան-երևոյթ եղեր է, Լիլի վեհերօտ, տնասէր, հլու ու հպարտ աղջիկը, յանդգներ է առնէն խոյս տալ: Հաւատալի է: Բայց ո՞ր է: Ամեն բան մանր կ'պատմես և կարևորը մութ կ'թողուս, դիտմամբ է: Արդեօք գոյժ մը վարագուրի կ'ուզես: Մէկ կողմէ կ'յորդորես զիս գրօնուղ, սիրտս բուժել, առանձին չեմ ատեն անցընել, միւս կողմէ՝ աչքդ լոյս, Լիլին քու սիրոյդ համար տոբթօր Բէյնի ձեռօք մօրը ձեռքէն փախեր է և քեզի կ'սպասէ կ'ըսես: Բայց ո՞վ է այդ տոբթօր Բէյն: Միթէ դու ալ դաւի մը խաղալի չէն, թէ ոչ զիս կ'հեղնես ու կ'դաւես: Տխուր կ'հնչէ այդ բժշկին անունն իմ ականջիս, մութ ու շփոթ կ'երևի պատմութիւնդ աչքիս: Ամա քեզ կ'խաբեն կամ ուրիշներուն հետ խօսքը մէկ ըրած էք զիս խաբելու: Ի՞նչ որ կ'ուզես անուանէ զիս. կասկածօտ, անհեթեթ, յիմար . . . չեմ կարող համոզուիլ գրողդ: Քանի զայն կարգամ երևակայութիւնս կ'բռնիի, աչքս կ'սենայ, սուգ, քահանայ, մեռել, դադաղ կ'նշմարեմ՝ չորս

գլխ, կամ դահիճներ որ սիրտս իզմէ կ'բաղեն կ'տանին որ զայն սպաննեն . . . կ'զառանցեմ թերևս: Բայց Վուտ խեղքս չառներ բնաւ որ այնպէս փափուկ օրիորդ մը, այնպէս խստութեամբ պահուած թուշուն մը կարող լինի թեկերը բանալ ու թռիլ, և որո՞ւ խորհրդով ու օգնութեամբ, օտար բժշկի մը, անձանութի մը, այն որ մարդու առջև կ'կարմրէր, բարեկամի առջև կ'թոթովէր, սիրողին առջև կ'գողգողար ամօթմահար: Նենգ, ստուծիւն կայ այդ դէպքին մէջ, դժբաղդութիւն մը կայ անոր խորը: Չեմ կարող երևակայել որ Լիլի իմ սիրոյս համար այդպիսի յանդուգն քայլ մ'առած լինի, այդ ինչի համար երջանկութիւն մ'է, որու յուսալն անդամ մեծամտութիւն, մեղք կ'համարիմ ես անբաղոյս:

Հանէ զիս այս անտանելի խաւարէն, բարեկամ: Շարուհակ անդունդէ անդունդ կ'զլորիմ և կ'զարմանամ որ տա-կաւին կ'չնչեմ, դեռ կ'ապրիմ . . . :

ՆԱԲԱԿ ԼՁ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լուսին . . .

Բարեկամ, Ատտակ կ'ընես թէ ոչ մոլորեր ես: Գիրդ անհասկանալի է ինձ: Այնպէս կ'երևի որ պիտի զգջամ սիրոյդ մէջ մտնելուս: Ի՞նչ դեր է իմն չգիտեմ: Ռամկահան խօսք մը կայ. «Երիկ կնկան գործին մէջ մի մտներ: — Ես ալ կ'ըսեմ. «Սիրող ու սիրուհի մէջ երրորդ անձ մը փուշ մ'է:» Քիչ քիչ ես այդ փուշը կ'դառնամ, թէև բա-

ընկամբ լինիմ : Իմ խօսքս հակասական , տուած լուրերս անհաւատալի , զիս ուրիշին խաղալիկ ու դիւրահաւան կը գտնես , շատ լաւ . բայց ներէ ինձ ըսել , որ ես ալ քեզ ըստորովին անհեթեթ կ' գտնեմ : Հիմակ կասկած , վաղը թե-
 րեւ նախանձ զգաս իմ վրայ : Եթէ իրօք իմ կողմէ թե-
 թեուծիւն մը կայ՝ ընկած փոսէդ քեզ հանելու ջանքս է : Խիստ կ'խօսիմ , Նելսօն , վասն զի շատ անիրաւ ես և իմ անկեղծութեանս վրայ կ'տարակուսիս : Ի՞նչ ըսել կ'ուզես : Միթէ իրաւի կարծես թէ վէպ կամ զաւէշտ կ'ընենմ , մի-
 թէ կ'երեւակայես թէ ապուշ եմ : Իմ նկարագիրս շատ պարզ էր և իրողութիւնը ճշգիւ կ'ներկայէր : Եթէ դու գրածիդ կ'հաւատաս , կ'երազես , եթէ պատրուակ մը կ'փնտռես Լի-
 լին քաշուելու , ազատ ես , միայն բացէ ի բաց խօսիր . եթէ ինքնասիրութիւնդ ու գողոգութիւնդ են այդ վարմուն-
 քիդ պատճառը , ինչպէս որ կ'տարակուսէի արդէն , կ'նշա-
 նակէ որ սէր չունիս : Լիլին քեզի կ'մօտենայ , քեզի հա-
 մար հայր ու մայր , աշխարհ կ'թողու , և դու կ'հեռանանս , թերեւ ուրիշ էակի մը մօտենալու համար : Ուրեմն կեղծ էին լացդ ու ողբդ : Գառն վիճակիդ հաւատալով՝ կ'ուզէի սփոփել քեզ , և հիմակ կ'տեսնեմ որ ուրիշ ճշմարտապէս թշուառ էակ մը միսթարութեան արժանի է . կարծելով թէ առանց բուռն միջոցի կարելի չպիտի լինի պսակել սէրդ , միշտ սիրուհւոյդ հաստատ բնաւորութեան վրայ զարմանքս յայտնելով , հիմակ կ'նայիմ որ դու սիրողներու մէջ ամենէ վէսն ու անհաստատ ես : Ատեն մը չէիր կարծեր որ նա քեզ կ'սիրէ և ապացոյց կ'պահանջէիր , հիմակ զգալի ա-
 պացոյց մը կ'ընծայէ քեզ իր անձին հետ և դու կ'եջնես ա-
 պացոյցն անհիմն կ'հրատարակես և անձը կ'որոնես : Ուրեմն ի՞նչ բանի կ'հաւատաս , դու որ ոչ բարեկամութեան , ոչ սի-
 րոյ , ոչ առաքինութեան վրայ վստահութիւն ունիս : Ես որ քեզմէ աւելի սկեպտիկեան ու թերահաւատ էի կնային խոս-
 առումներու և նոյն իսկ առաքինութեան մասին , զոր պարա-

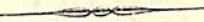
զաներու պտուղ , և ոչ սրտադին նշաններու ինքնածին զգա-
 ցում կ'համարէի , հիմակ կ'սկսիմ հաւատալ , դու որ կնոջ միայն լաւ կողմերը դիտելու ու զովելու տրամադիր էիր , կ'սկսիս անոնց վրայ թերահաւատիլ :

Այս բաւական չէ , տըթօր Բէյնի դէմ անիրաւ ես , թերեւ չես հաւտար որ ծերունի մարդ մ'է , թերեւ կ'տարակուսիս որ Լիլին ապահով տեղ մը լինի , թերեւ Լիլին փախուս-
 տը պատուոյդ կ'զպի , պզտիկութիւն կ'սեպես , և կ'ուզէիր որ ծնողքը ձեռքէն բռնեն և զայն քեզի յանձնեն : Աշխարհ մէկ քով գար , այդպիսի բան մը չպիտի ընէր լէտի Խստ-
 հէմ , և պատճառը քեզի գրած եմ արդէն :

Բայց ճիշդը կ'ուզես , Նելսօն , ես միամիտ , Լիլի համ-
 բակ է : Ես պարտաւոր էի շարունակ հեզնել սէրդ , նա միշտ պէտք էր անտարբեր երևիլ , այն ատեն աւելի պիտի բորբոքէիր սիրով : Ի՞նչ տկար ու յիմար արարածներ են սիրահարները : Երբ սիրուհին նազանք ընէ , կարտուի , խուսի , սիրահարը կ'վառի , կ'մաշի ու կ'հայի : Երբ սիրու-
 հին սուրբի պէս կ'ամփոփուի , պատկերի պէս անշարժ կ'կա-
 խուի , սիրահարն անոր առջև մոմի պէս կ'հալի : Եթէ Լի-
 լին այս խաղը խաղալ գիտնար , այդ քու գոռոզ ճակատդ թերեւ խոնարհէր : Բայց պարզասէր օրիորդը սրտին ու մտքին շարժման կ'հետևի , կեղծել , ծւրկելի չգիտէ , և՛ ճարը հասնելով՝ տունէն խոյս կ'տայ : Այս է իր յանցանքը : Իսկ քու յանցանքներդ աւելի շատ են : Կ'գուշակեմ ինչէր կը դառնան սրտիդ մէջ , որ փոխուեր է . . . : Ելի՛ր , պա-
 տշյամդ ելիր ու քողազարդ անձանութիդ հետ աչք ունի ը-
 րէ . . . :

Նելսօն , ծանր ու կծու ոճով կ'խօսիմ , իմ սովորական ծիծաղկոտ ու թեթեւ ոճիս հակառակ , և թերեւ չես հաւ-
 տար որ ես ինքս , Վուտ , կ'գրեմ այս տողերը . բայց այս թէ՛ս կրնաս երեակայել թէ որչափ բարկացած եմ քեզի դէմ : Եւ ի՞նչպէս չբարկանամ : Գու դերեզմանդ կ'փորէիր

յուսահատ, հիմակ որ քեզն յոյս կ'տան և կեանք, հիմակ կ'երևես կ'ընես: — Ես պիտի մեռնիմ: Ուրեմն մեռիք: Դամբանականդ պատրաստեմ:

ՆՍՄԱԿ ԼԷ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌՈՒ ԿՈՒՑ

Կ. Պեթա . . .

Բարեկամ, Ինչպէս երբեմն հալածանքի ու պատերազմի հարկէն ստիպեալ՝ Հայերը՝ դէթ անոնք որ կարողութիւն ունէին, կ'զաղթէին, հիմակ ալ կ'զաղթեն և օտարանալու մեծ եռանդ ունին: Վաճառականը կ'զաղթէ, երկրագործը կ'զաղթէ, արուեստագործը կ'զաղթէ, բանուորը կ'զաղթէ, մէկ խօսքով՝ ամենքը կ'զաղթեն, և Հայաստան կ'մնան շատ տեղ միայն ծերեր, կիներ, մանկունք: Աշխարհաշրջիկ մալգիկ՝ Հրէից պէս, որ Աստուածաշունչը կ'շալկին, ինչպէս Հայք իրենց Մաշտոցն ու Աւետարանն և աշխարհիս չորս կողմը կ'ցրուին, հեռուէն պաշտելով Սիօնն ու Հայաստանը, որ պարզապէս պատմական ստուեր մը կ'զառնան իրենց երևակայութեան մէջ: Երբ Անկլիացին կ'զաղթէ, գիտես որ նոր հայրենիք մը կ'կազմէ և հինին բոլոր յիշատակները, անունները, սովորութիւններն ու օրէնքը կ'հաստատէ, անկլիական լեզուն ու քաղաքակրթութիւնը կ'ապրածէ, նոյն իսկ անապատներու ու վայրենիներու մէջ, մինչդեռ Հայերն իրենց զաղթած երկրին պայմաններուն կ'համակերպին և քիչ քիչ կ'սյլայլին: Երաւ, Հայաստան անունն ամեն բերան կը

յնդշեղէ. բանահիւսն անոր հովիտներն ու ծաղիկները կ'երգէ, զրադէտն անոր Մասեաց զաղաթն երևակայութեամբ կ'երնէ, ծնողք իրենց զաւակներն անոր պատմական անուններով կ'մկրտեն, այնպէս որ փոքրիկ Հայիկեր, Արամիկներ, Տիգրանիկներ կ'տեսնես չորս կողմը, սակայն հայրենի ճշմարիտ սէր, ազդութեան ընդհանուր զաղափար հաղիւ մէկ քանի լուսամբտ սրտերու ու դուխներու մէջ կ'փայլին:

Ի՞նչ են ուրեմն այս զաղթականութեան պատճառները. յով կ'ստիպէ Հայը բնիկ երկրէն դուրս նետուելու: Հասուսէրը, որով իր միտքը կ'տոչորի, հարստահարութիւն և աւարառութիւն, որով երկիրը կ'բռնաբարուի ու կ'թալուի, կ'ըսեն: Ա՛րմբունեմ քիչ շատ շահախնդրութեան զրդիոն, որ զարձեալ չափ մը, հայրենի հողը զարգացընելու նպատակ մ'ունենալ պէտք է, սակայն չեմ կարող հասկընալ թէ ինչպէս, խոշոր, կորովի, զօրեղ մարդիկ դառնուկի սիրտ ունենան և դայլերու ու արջերու յարձակումներն ու ասպատակութիւնները չկրնան վանել: Այս հաշուով՝ ծերերն ու կիները կ'պաշտպանեն Հայաստանը քանի որ դաւառացի մարդիկ, որոց ամեն տեսակներն այս տեղ կ'զանուին և սովորաբար ստորին պաշտօններ կ'վարեն, կ'թողուն առաջակներու ձեռքն արտ, տուն, կին ու զաւակ, կով ու ոչխար և ապրուստի պատրուակա թուրքիոյ այլ և այլ քաղաքները կ'թափառին, կ'մաշին ու կ'մոլորին, ստեպ անխնամ ու անդրամ թողուլ ընտանիքը: Այս պարզապէս վատութիւն է: Վասն զի՝ եթէ վտանգաւոր է մնալ Հայաստան, կին ու տղայ ինչո՞ւ համար կ'թողուն անտէր ու անպաշտպան, եթէ ապրուստի համար կ'զաղթեն, ինչո՞ւ համար անօթի կ'թողուն ընտանիքը: Եւ սակայն Հայերն համբաւ ունին թէ ընտանեւէր ու բարոյական ժողովուրդ են: Այս է իրենց բարոյականութիւնն, սոյս է կրօնական գաստիարակութեան արդիւնքն որու վրայ ծանրանալ չեմ ուզեր: Քիւրտ ու ասպատակ իրաւունք ունին կեղեքելու, կողոպ-

տեղու այսպիսի վատեր, որ թող արևութիւն, պատուոյ
 զգացում չունին, Եւ սակայն, բարեկամ, եթէ տեսնես
 Վանեցիներ և Մշեցիներ, հաստանդամ, ուժեղ ու շարքաշ
 մարդիկ, որ մեր Սիրիականացի լեռնականներէն վար չեն մնար
 մարմնոյ կողմէ, եթէ տեսնես անոնց ֆիզիքական սոսկուն
 կազմուածքը, հաստ մկրդ, ամուր թիկունքը, մեծ գլուխը,
 որ այնքան սոսկուն ու պինդ ջիղեր ու ստուար ուղեղ կ'են-
 թաղրեն, պիտի ըսես անշուշտ, որ եթէ այդ մարմինը,
 ջլուտ ոյժը, լեցուն ուղեղը մշակուին ու մարզուին, ինչ
 զինուորներ պիտի դառնան թէ՛ պատերազմական և թէ՛ մտա-
 ւորական դաշտին մէջ: Բայց ինչ օրուա որ այդ լայն լան-
 ջաց մէջ տկար հողի, այդ խոշոր գլուխներու մէջ տկար
 լայս մը կ'գտնուի, և հէրքիւլէսեան կունակ մը միայն ծանր
 բեռեր ու դրաստի աշխատանք կրելու սահմանուած են: Ե-
 րևակայէ՛ յաղթանդամ լեռնականներ որ նապաստակներէ-
 կ'խորշին, փոխանակ վարազներ որսալու, եղջերուներ նե-
 տահար ստակելու՝ իրենց նախնեաց պէս: Աչքիդ աւջիւր
 բեր հօկաներ որ՝ իրենց ստուերէն վախնալով՝ կորակոր կը
 ծռին: Ասոնք են այն ազգին սերունդներն որ ստէպ Արմ-
 կասու վայրադ հրոսակներու դէմ կ'ճակատէին, մինչդեռ
 այժմ ափ մ'աւազակներու ու ելուզակներու առջև մուկի
 պէս ծակէ ծակ կ'փախչին կամ տուն տեղ կ'թողուն որ
 բեռնակիր, գունապան, խոհարար, բաղնեպան, սպասաւոր
 լինին: Ինչ անկում: Եւ ինչո՞ւ. հարցուր ամեն անկեալ
 ու կանգուն ժողովրդոց պատմութեան. պատասխանը գրեթէ
 մի և նոյն է: Հայք գարերէ ի վեր կ'խրատուին Աստուծոյ
 գատաստանին թողուլ անօրէնին արարքը, որու Աստուածը
 սակայն աւելի կտրուկ գատաստան ու զէնք ունի, վասն զի
 թշուառութեան դպրոցին մէջ անգամ Հայերը գեռ չեն հաս-
 կրցած, որ երկրի վրայ մարդու ամենէ՛ նուիրական բաներն
 իր կիանքն, իր պատիւը, իր ստացածքն են, և՛ եթէ եր-
 րէք օրէնք ու կառավարութիւն չեն զօրեք զանոնք պաշտ-

պանելու, ամեն անհատի բնական իրաւունքն է օրինաց ու
 կառավարութեան դործն ընել, այս պայմանաւ անշուշտ որ
 իր ձեռքն ունենայ պաշտպանութեան կարեօր միջոցներ:
 Թուրքիոյ ամեն ժողովուրդները զինեալ են, բայց ի Հայէն,
 որ կ'յուսայ խաչահանդիստով ամեն թշնամիները հալածել:
 Բայց ամեն դար իր յատուկ զէնքն ունի, իրական ու մտա-
 ւորական, և այն որ անոնցմէ զօրիկ է՝ կորսուած ազգ մ'է:
 Ինչ կ'հետևի այս դրածէս՝ յայտնի է: Եթէ դատա-
 ոական Հայուն վիճակը թշուառ է, ինչպէս կ'նկարագրեն
 ինձ, եթէ ապահովութիւն չունի, եթէ իր հողին ու ար-
 տին, պատուոյն ու ընտանիքին տէրը չէ, յանցանքն օրո՞-
 է: Առավարութեան չէ այլ իրը: Ասիէ դատ՝ եթէ Թուր-
 քիոյ երկրէն դուրս ըրած կորոստները համեմատենք անոր
 մէջ ըրածներուն հետ՝ պիտի տեսնենք որ ասոնք անհամե-
 մատ նուազ են: Երևակայէ թէ Հայն որչափ պիտի զօրա-
 նար եթէ գխոնար իր ոյժը կեդրոնել ցրուելու տեղ, և բո-
 լոր Հայաստանն իր դործունէութեան ու ճարտարութեան
 ասպարէզ ընտրել, փոխանակ օտար աշխարհներ ծաղկեցը-
 նելու: Ուրեմն դարմանը մասամբ իր ձեռքն է, օրինակն
 իր առջևն է: Թրքական տիրապետութեան սկիզբներն ամե-
 նէ աւելի տառապող ազգն Յոյնն եղաւ: Արորոյ թագ ու
 դաւազան, կորոյս հող, երկիր, կորոյս իր եկեղեցիներն
 ու հարստութիւնը, կորոյս իր աղջիկները՝ մանաւանդ վեր-
 ջին ապստամբութեան ատեն, կորոյս իր անդին արևունն որ
 հեղեղի պէս հոսեցաւ, բայց չկորոյս իր հատուրն ապա-
 դային վրայ և իր հայրենասիրական եռանդը, չկորոյս ամ-
 բարաւանութեան մօտ յանդիմութիւնն որ իրեն ստէպ ան-
 կարելին ընել կ'տար, և եւրոպական դահլիճներն իր բո-
 ղոքներով կ'զրոյգէր, եւրոպական լրագիրներն իր դրամով
 կ'շարժէր և իր դատին կ'ձառայեցընէր, եւրոպացի դիտուն-
 ներն իր հին դրականութեան ուժովը կ'վառէր, և մանա-
 ւանդ իր դործունէութեամբն ու անդուլ ճարպիկութեամբը

հետզհետէ մտաւորական ու նիւթական ոյժ կ'ստանար, այնպէս որ հինգ տաս տարուան մէջ դարմանեց իր վէրքերը, շէնցուց կործանած դիւղերն ու քաղաքները, լեցուց իր ըրած կորուստներն, և այսօր՝ ոչ միայն բարեկիրթ ազգերու համակրութիւնն ու համարումը կ'վայելէ, այլ և պաշտպանութիւնն, և օր ըստ օրէ կ'տիրանայ իրապէս թէ Եւրոպիոյ և թէ Փոքր Ասիոյ մէջ այն հողերուն և կալուածներուն, որ ձեռքէն ելած էին, չէ թէ դէնքով՝ այլ աշխատութեամբը, տնտեսութեամբը, հեռատեսութեամբն, և օտար տարրներ, որոց մէջ է նաև հայկական տարրը, շարունակ կ'վանէ իր առջև՝ և անոնց առուտուրը, արուեստներն ու հողերը կ'գրաւէ, կ'գնէ և կ'զարգացընէ:

Այլուսամս որ մեր կառավարութիւնը Յունաստանի ջրերը նաւեր ուղարկէր, կ'յուսամս որ քանինի Իպրահիմ փաշայի ընթացքը կեցընէր, անկլիացի վաճառականներ իրենց արկղը բանային, Պայրն մ'իր կեանքը տար յունական դատին, Ֆրանսա ու Ռուսիա ձեռք կարկառէին, եթէ Յոյնն Հայուն պէս դանդաղ ու անգործ սպասէր, եթէ իր դարաւոր վէրքերն ինք քաջաբար դարմանելու չձեռնարկէր: Ես չեմ յուսար, թէ և Յունաստանի պատմական համբարը, մեծ մարդիկն, իր կարևոր դիրքը, քաղաքակրթութեան մատուցած հին ծառայութիւններն անդամ իր դատին ի նպաստ խօսելին: Այս ամեն առաւելութիւններն պարզապէս պաշտելի հին յիշատակներ պիտի մնային, ինչպէս որ մնացեր էին երեք ու կէս դարէ ի վեր՝ եթէ նախաշարժումն արդի ժողովրդեան կողմը չլինէր:

Այսպիսի նախաշարժման տեղ, յետաշարժում կ'նշմարեմ Հայոց մէջ, Վճռաւ և կ'ցաւիմ որ հին ու պատկառելի ազգն որ խաւար դարերու մէջ աւելի մեծ կ'երևէր քան թէ ներկայ լուսաւոր դարուս մէջ՝ այնքան նուաստ ու ստորոկ դիրք մը բռնէ ազգերու շրջանին մէջ, և իրեն մնացած մէկ քահի լաւ յատկութիւններէ օգուտ քաղելով՝ Արևելքի մէջ

իր բարձր կոչումը չկարենայ զգալ և ըստ այնմ շարժիլ: Կ'զոցեմ գիրս: Կ'յուսամ որ նախորդ գրոյս պատասխանը ճամբան է և այսօր վաղը կ'ընդունիմ: Գողի մէջ եմ: Արդեօք դարձեալ ինչ անակնկալ լուրեր ունիմ լսելու կամ ծանր կշտամբանք: Փոյթ չէ. քեզմէ եկածն՝ թոյն իսկ լինի, սիրով կ'ընդունիմ:

ՆԱՄԱԿ ԼԸ

ՆԵՂՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պոլիս . . .

Բարեկամ, Ռուսիի պէս ընկաւ նամակդ գլխուս և բողոր էութիւնս սարսեց ու ջլատեց: Անցաւ մի քանի օր և սակայն դեռ չանցաւ կրած ցնցումս ու ցաւս: Չէի երազեր իսկ այդպիսի դառն ու կծու գիր մ'ընդունիլ: Ուրեմն այդչափ յանցաւոր եմ, ուրեմն այդչափ վերաւորե՞ր եմ սիրող, ուրեմն իմ բոլոր կասկածներս ու երկիւղս անհիմն են: Գոհ եմ, բայց միշտ անբուժելի: Կ'երևի թէ դու երբեք սիրած չես, որ սիրողի վիճակէն հասկընաս, և նախանձու ալաքներն զգաս: Ինչ օձեր կ'զալարէին սրտիս ու մտքիս մէջ՝ երբ Լիլիին փախուստն իմացայ, չեմ կարող բացատրել: Կարծեցի թէ թուաւ գնաց այդ թուչնիկն, և ձեռքէն երկառոզ գիր մ'անոսամ շտտացայ: Կարելի է մոլորեր էի, և ինչ որ գրեցի կարծեցի գրել մտերմի մ'որ իմ բողոր կենացս դառնութիւնները, կսկիծներն ու մանաւանդ անստուգութիւնը կ'ճանչէ:

Ինդերեմ, ներողամիտ եղիր, սիրելի Վուտ: Եթէ կամիս այսուհետև աւելի խոհեմ և զգոյշ կ'լինիմ: Իմ զգացմունքս ու մտածմունքս քեզմէ պիտի պահեմ, ամփոփեմ հոգոյս մէջ և պատշաճութեանց հակառակ չպիտի վարուիմ: Սիրտս ի դող պիտի ելնեմ առ ջեղ և ամեն բառ, ամեն կէտ պիտի կշռեմ և ապա դրի առնեմ: Սաստիկ սիրելն յանցանք է, կասկածիլն մեղք է եղեր, և զիրդ իրրև պատիժ ու ապաշխարանք կ'ընդունիմ մեղքիս: Բայց մէկ ուրիշ մեղքս ինչու պահեմ: Գիրդ թէև կայծակի պէս հասաւ՝ միտքս չբուժեց, չցրուեց զլիտու ամպերն, չմեղմեց ծանր վիճակս, ընդ հակառակն հեղնութիւններդ ու ամբաստանութիւններդ աւելի ծանրացուցին զայն . . . :

Սիրելի Վուտ, ամենէ աւելի սիրտս ծակոզը սա տկնարկութիւնդ է, թէ աշխարհն տպաւորութիւնը կ'արդիլէ զիս ճշմարտութիւնը տեսնել: Բայց կ'հարցընեմ քեզ, միթէ դու ճշմարտութիւնը տեսար: Տեսար Լիլին, խօսեցար իր հետը, կրկնեց իր խոստումը, բացատրեց իր փախուստին նպատակը . . . այս է խնդիրը: Պութին կ'քալենք, և երբ լայս կ'պահանջեմ, զիս կ'ամբաստանես իրրև անհատաւորիմ, իբրև յիմար և գողոզ: Լիլին աւելի ջերմ փաստաբան մը չէր կարող գտնել քան քեզ: Չեմ բներ որ անմեղ չէ, չեմ սնդեր որ անզգայ է, այլ կ'խնդրեմ որ ուրիշին աչքով չտեսնես, ուրիշին խօսքով չչարժիս, ուրիշին հրամանին համեմատ զիս չհրաւիրես այդ տեղ և զլուխս նոր փորձանքներ չբանաս . . . :

Տկար են ստուգիւ, սիրահարները, սիրելի Վուտ, և կ'փափաքին ստեպ լսել սիրուհւոյն բերնէն՝ կ'սրէ՞ զհեղուտիւրական խօսքը: Միթէ շատ պահանջող եմ, ես որ Լիլին միշտ յարգեր ու պաշտեր եմ, և անոր մէկ ժպտն, մէկ ակնարկն իմ երանութիւնս համարեր եմ, թէև ըստ քեզ պարսպ ժամանակ անցուցեր եմ: Իրրև սիրոյն նշան, անոր փախուստը մէջ կ'ըրեր ու սակայն փախստականը չես տե-

ներ . . . իրաւունք չունիմ վարանելու և վրդովելու, բարեկամ: Ի՞նչ հարկ աւելի երկար խօսիլ, եթէ կամիս շարունակել թղթակցութիւնդ այս նիւթին վրայ, կարճ խօսք մը, առաջարկութիւն մ'ունիմ, որ դրական մտքիդ կ'յարմարի. եթէ կ'ուզես քաշուիլ տեսարանէն, կ'ուրցեմ վարագոյրն և ուրիշ անգամ չեմ խօսիր սիրոյ վրայ, միշտ պահելով իմ բարեկամական զգացմունքս առ քեզ, և ազաւելով որ ներես ինձ:

Արեմն, սիրելի Վուտ, պաաստանէդ կախումն ունի իմ խնդիրս:

ՆԱՄԱԿ ԼԹ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆՆՍՈՆ

Լ. Կոմ . . .

Բարեկամ, Առի վերջապէսք. բաւական ազդու է և սրտաշարժ: Գլուխդ շատ տաքցեր և երեակայութիւնդ բռնկեր է: Գժգոհ ես իմ բանակցութենէ: Այո կամ ոչ պատասխան մը կ'ուզես, որ ըստ այնմ շարժիս: Պատերազմ կը հրատարակես, կ'ընդունիմ, չեմ ընդհրկիր: Սակայն որո՞ւ մտքէն կ'անցնէր որ սիրոյդ կնձիւն մըը հին բարեկամութեան կապը խզելու պիտի սպառնար: Եթէ քեզի համար սիրոյ ինձի համար պատուոյ խնդիր մ'է այս հանելուկը, պէտք է լուծել զայն: Իմ անկեղծութիւնս ու լրջմտութիւնս վէճի ներքև կ'ձգես, և կարելի չէ ինձ հրաւերող մերժել: Ասմ զու իրաւունք ունիս կամ ես. ժամանակը պիտի երևան հա-

նէ, համբերութիւն: Այս ժամանանը մօտ է իմ առջև, քու աչքիդ շատ հեռու ու մութ: Կ'երևի թէ անշահ թղթա- կից ու անճարակ բանակից մ'եմ, բայց այս դիտեմ որ ամեն բան մանր դրեցի, ամեն պարագայ յայտնեցի, դու մի- այն կ'ուզես անհամոզելի մնալ: Կարծես թէ սիրոյ անվրի- պելի երևոյթներու դէմ երևակայական ընդդիմութիւններ ստեղծելով կ'հրճուիս: Իրողութիւններ բառական չեն, այդ իրողութիւնները շօշափել կ'փափաքիս, մաթեմատիքական ճշդութեան հասնիլ կ'ուզես, կ'սիրես ու կ'պատաքնես: Նայինք ուրիշ ի՞նչ պահանջումներ պիտի ընես, ի՞նչ դժուարութիւններ պիտի հանես: Իրապէս վերջնադիրդ ինձի դէմ չէ, այլ Լիլիի դէմ, և եթէ իմանայ այն ատեն գործը ա-ւելի պիտի պղտորի, կարծեմ: Ինչ որ է, զրէ, առաջ-արկդ ըրէ, պատրաստ եմ լսելու, և եթէ բանաւոր ի գործ դնելու, վստահ լինելով որ ի՞նչ այլանդակ բաներ ալ գրես, միշտ բարեկամդ պիտի մնամ, վստան զի վիճակդ կ'զգամ ու կ'արդահատիմ:

ՆԱՄԱԿ Խ

ՆԵԼՍՅՆ ԱՌՈՒՏ

Կ. Պելլա . . .

Բարեկամ, Շնորհակալ եմ: Չես թողուր զիս անօգնա- կան, և կ'ընդունիս՝ չէ թէ վերջնագիրս՝ ինչպէս որ կ'անուա- նես հեգնօրէն, վստան զի վերջնագրի խնդիր չկայ մեր մէջ, այլ հրաւերես: Կ'ուզեմ պարզ ու որոշ խօսիլ, որ թիւր- իմացութիւն վերնայ: Աւասիկ խնդիրս:

Կասկածներ ունիմ, սիրելի Վուտ, չէ թէ Լիլիի սիրոյն վրայ, չէ թէ քու անկեղծութեան և հաւատարմութեան վը- րայ, այլ անոր փախուստին, և՛ եթէ իրօք փախուստ կայ, դանուած տեղոյն վրայ: Հետևապէս՝ կ'աղաչեմ քեզ, սի- րելի Վուտ, ճամբայ մը գտնել և նախ լէտի Խասէէմը տես- նել, և իրողութիւնն անոր բերնէն ալ ստուղել. ապա տոք- թօր Բէյնը գտնել և յայտարարել որ անհրաժեշտ է քեզ տեսնել Լիլին: Իրաւի, եթէ դաւ, խաբէութիւն կայ դոր- ծին մէջ՝ յանդուզն և անակնկալ քայլ մը պիտի լինի առ- նելիք քայլդ, բայց Լիլիի ազատութեան և իմ սրտի ու մտքի անգործութեան համար այս միջոցը կարևոր, ստիպո- ղական է:

Այն ատեն, բարեկամ, կ'հաղորդես ինձ անշուշտ լէտի Խասէէմի հետ ունեցած խօսակցութեանդ և տոքթօր Բէյնի հետ ունենալիք տեսակցութեանդ արդիւնքը: Նայինք, եթէ առաջնոյն ըսելիքը կ'համապատասխանէ մեր արդէն ունե- ցած տեղեկութեանց, եթէ տոքթօր Բէյն հաճի տանիլ քեզ Լիլիի մօտ որպէս զի պատգամաւորութիւնդ կատարես, խըն- գիրը բոլորովին կ'պարզուի, և կամ ես քու առջևդ ամօ- թմապարտ պիտի մնամ, ուղիղ պատողութեանդ առջև պիտի խոնարհիմ և հազար ներում պիտի խնդրեմ, եթէ յաջո- ղիս, և կամ դու պիտի ստիպուիս խօսաւժանելու որ իրա-ւունք ունիմ, եթէ դործն առաջարկիս հակառակ արդիւնք ունենայ:

Խստապահանջ չեմ, բարեկամ: Թշուառութեան գպրոցը զիս կրթեց, դիւրահաւան ու սրբզ միտքս ուղղեց, ազնուա- կան դասուն ներքին կեանքն իմ վստահ հոգիս պղտորեց: Նախ համոզուիլ և ապա հաւտալ կ'ուզեմ, նոյն իսկ սիրոյ մէջ, և իբրև վերջաբան կ'առաջարկեմ, որ՝ եթէ Լիլին տեսնես, աղաչես զինքն որ եկտող զիր մ'ուզղէ ինձ կամ պարզապէս զրէ և ստորադրէ:

«— Լիլին ողջ է, քեզ միշտ կ'սիրէ. եկուր: —
27

Այն ատեն թեևեր պիտի առնում, անվրէպ պիտի իջնեմ ձեր մօտ, յաղթանակը պիտի տանիմ և բոլոր մեր երազներն ու յոյսերը պիտի սպակուին:

ՆՍՄՍԿ ԽԱ

ՆՆԼՍՕՆ Ս.Ռ. Կ.ՈՒՏ

Կ. Պոլիս . . .

Բարեկամ, Առջի գիրս ձեռքդ չհասած՝ ահա նոր մը կը գրեմ, բայց օւրիշ նիւթի վրայ: Ի՞նչ ընեմ, փնակ եմ ու անգործ՝ այս ահագին օւ շարժուն մայրաքաղաքիս մէջ, թէև միտքս ու սիրտս շարունակ կ'գործեն: Անարդիւն պարապմունք, երբ իսկական առաքկայ ու նպատակ չունի: Մին կը թափառի գնչուի պէս առանց կայանի, միւսը հրէ շնոր կ'երևակայէ: Այնքան տարբեր է մեր կեանքն իրարմէ որքան խորհուրդը գործէն, տեսականն իրականէն: Գոու ունիս ընտանիք ու ազգական, դու ունիս ազնիւ կին զոր կ'սիրես, սիրուն զաւակներ զոր կ'կրթես, դու գործունէութեամբ պաշտօն մ'ընտրած ես առևտրական շրջանի մէջ և պատուով ապրուստդ կ'ձարես, դու իրաւունք ու ձայն ունիս քաղաքական խնդիրներու մէջ, մէկ խօսքով դու իբրև ընտիր հայր, լաւ քաղաքացի և ազնիւ մարդ կ'կատարես ամեն ընտանեկան, քաղաքային պարտիքդ, այդ մեծ քաղաքն, ուր արժանիք, տաղանդ ու հնարագիտութիւն իրենց վայել վարձքը կ'գտնեն, դու կ'վառիս այն մեծ ընկերական խնդիրներու համար որ մարդկային բարօրութեան կ'վերաբերին, և հպարտա-

նալով կ'ընես անշուշտ. «Ես մեծ ազգի մը պատուաւոր անդամն եմ, մեծ քաղքի մը ժիր քաղաքացին իմ և կ'զղամ որ կ'ապրիմ»:

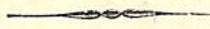
Իսկ ես ի՞նչ ունիմ: Կրնամ ըսել որ կ'ապրիմ քանի որ՝ թէև անկլիեացի, անկլիացոյ իրաւունքը չունիմ, թէև մարդ մարդկային ընկերութեան մէջ տեղ մը, պաշտօն մը չունիմ, թէև առոյգ օւ կարող, իմ ապրուստս ինձ անձանօթ աղբիւրէ մը կ'ընդունիմ, իմ անյայտ ծաղումիս բերմամբ: Իբրև օտար ու անտարբեր եմ այն ամեն բարեաց որոց յարող զիտեմ: Եթէ չզղայի, եթէ չխորհէի, եթէ չգնահատէի այդ բարիքը, ամենեին հոգս չպիտի լինէր, և՛ կենաց պայմաններուն անդէտ վայրենիին պէս՝ իմ տղիտութեան և անբանութեան մէջ հանգիստ պիտի անցընէի իմ աննշան օրերս: Բայց արի անս որ այդպէս չէ: Իմ ապարդիւն վիճակս այնքան կ'կծէ ու կ'սրէ իմ զգացմունքս որքան որ իմ միտքս կ'շարժի, իմ իղձերս կ'սրին, իմ սիրտս կ'թուի դէպ ի այն վայելքն որմէ զուրկ եմ գլխովին:

Եւ հիմակ ըսեմ որ կ'ապրիմ: Չունիմ աչք հարստութեան, որ ստեպ արատաւոր կամ անկարող ափի մէջ կ'լեցուի, չեմ ուզեր ազնուական ծնունդ մ'որ անձնական արժանիքի նշան չէ, չեմ խնդրեր պաշտպանութիւն, որ միայն ստրուկներու և ապիկարներու բաժինն է, այլ կ'ուզեմ անկախութիւն, այլ կ'ուզեմ վստահութիւն, զոր կ'զլանան ինձ ընկերութիւնն ու իրեն գրած անիրաւ օրէնքը:

Անշուշտ՝ իբրև բողոքականի կարող եմ վերստին նետուիլ աշխարհիս մէջ, կարող եմ իմ մութ անցեալս մոռնալով ներկային մէջ իմ փառասիրութեանս ձարակ փնտուել, և թերևս ելնել բարձրանալ ընկերական աստիճանին վրայ և երևելի անձնականութիւն մը դառնալ, ինչպէս որ ատեն ատեն կ'դառնան բողոքին ծնունդները, սակայն աստանդական ուղևորութեանս մէջ կրնայ զալ ժամ մ'ուր մարդիկ իզմէ անցաղիք խնդրեն, անցելոյս պատմութիւնը պահան-

ջեն : Այն ժամանակ արժանապատուութիւնն ալ պիտի պահանջէ սպաննել կամ սպաննուիլ , այսինքն ոճրագործ դառնալ . . . ներելի՛ է այսքան անհեռատես լինիլ . . . :

Բարեկամ , վերջապէս կ'նմանցընեմ իմ վիճակս ժողովրդեան մը վիճակին , որ աննպատակ կ'ապրի , կամ շատ շատ հին յիշատակներով կ'անանի ու կ'ապրծի : Այսպիսի ժողովուրդ մը կայ այս տեղ , և աւելորդ է անուանել Հայը : Գոնէ՛ ինձի պէս՝ իմանար այդ ծանր կացութիւնը , դոնէ՛ իղձ , կամք ու դիտութիւն ունենար անկէ ազատելու , բնա՛ : Կարծէ՛ թէ բնական է այդ իր գրութիւնն , ինչ անուշ պատրանք : Չմտածեր որ օրին մէկն իր վտարանդի ընթացքին մէջ ազգերն իրմէ անցագիր պիտի պահանջեն , պիտի հարցընեն թէ այնքան դարեր ինչ գործեր , ինչ շիներ է , թէ՛ իրեն և թէ մտպիութեան համար , և եթէ անցագիրը հին , աղտոտ , անվաւեր դռներն , կարծեմ թէ չպիտի թողուն որ նա անցնի , այլ պիտի ըսեն . — Գու աշխարհի մէջ պաշտօն չունիս և դու մեր կալանաւորն ես , բանտի արժանի :»

ՆՍՄԱԿ ԽՔ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆՆԼՍՈՆ

Հոնորն . . .

Բարեկամ , Միաբոյ իմացոյ : Բաւական ծանր բեռ մը կը դնես կունակս : Խօսք տուի , պէտք է որ կատարեմ : Միայն ժամանակի կարօս եմ : Սիրոյ խնդիրներն այնքան կ'նձոռտ են որոյ լուծում տալու համար Մաթուսաղայի կեանքն ու

Նիւղընի հանձարն անդամ չեն բաւեր : Իրաւ է որ սէրն ալ կ'անհասնի երբ կենաց միակ նպատակը կ'զտուայ : Ուստի լաւ է չշողել մեր թղթակցութեան հացն այն խմորով որ կարծեմ թթուելու երես կ'առնու : Մինչև որ այս նոր կնձիւնս , այդ է Լիլիի փախուստը , պարզութի , փափաքիդ համեմատ խօսինք օդի ու ջրի վրայ , խօսինք Հայուն վրայ :

Սակայն մի մոռնար որ հականկիւիական գիբբի մէջ ենք , բարեկամ : Մեր շահերը , մեր հայրենիքը յուզուած խնդիրները , մեր առուսուրին ու ճարտարութեան վերաբերող ծանր հարցերն անտեսիլ առնենք , և մեր զբաղցութեան նիւթ կ'ընտրենք առ հասարակ սէրն ու հայը : Երկու անհամաձայն տարրերն , կրակ ու ջուր , շողի ու սառ : (Եւ իբօք , քանի որ Հայու սրտին մէջ չվառիր այդ սէրն , հայրենիքի սէր , արգարութեան սէր , աշխատութեան սէր , կրթութեան սէր , չեմ զարմանար եթէ շարունակ կ'զաղթեն , այսինքն կ'օտարանան :) Բազմադիմի են այս օտարասիրութեան պատճառները . բայց գլխաւորն է ազգային ընդհանուր շահոյց նկատմամբ տգիտութիւնն ու անտարբերութիւնը : Հայը կ'նկատէ Հայաստանն իբրև դամբարան , և ապիկարներ ու լալկաններ կ'թողու այն տեղ որ մեռելին վրայ ողբան , այն մարդուն նման որ ժամ առաջ խոյս կ'տայ տունէ մ'ուր իր սիրելին մեռած է և չուզեր տեսակ մ'արիւթիւն ներշնչող արտմութեան մէջ մնալ՝ անոր կենդանի յիշատակներն իր աչքին առջև ունելով : Ինչ եսասիրութիւն , ինչ կեղծիք սոցոյ մէջ անգամ՝ նոյն իսկ հայրենիքի նկատմամբ : Եթէ ծիծաղելի է այն մարդու վիշտն որու գրգիռը ջնջելու համար այլ և այլ հնարներ կ'նիւթէ , աւելի ևս ծիծաղելի է այն հայրենասիրին վիշտն որ իր նախնեաց թափած արիւնն ու նահատակներու մասունքը չտեսնելու համար լեռ է լեռ , ծովէ ծով կ'փախչի և օտարին հողը կ'հայբնաբէրէ :

Բայց , բարեկամ , Հայն ուր որ փախչի , իր առջևը պիտի դռնէ փոս մը , դերեզման մ'որու վրայ ծաղկեայ ծած-

կոյ մը փռուած է, քանի որ ազատ հոգի վրայ չգանուիր ։
 Տաւալին այս է, որ այդ փոսը չտեսներ, կամ կարծէ թէ
 ամեն փոս մի և նոյն խորութիւնն ունի ։ Այլուսայ ամեն կլի-
 մայի, ամեն աստղի ներքև նոյն օդն ու ջուրը, նոյն օրէնքն
 ու բարքը, նոյն իշխանութիւնը գտնել, քանի որ քաղաքա-
 կան յատուկ գիրք մը չունի ։ Եւ ասոր մէջն է իր մեծ սխալ-
 մունքը ։ Արդէն Ֆիզիքսայէս գաղթական՝ աշխարհիս չորս
 կողմն, եթէ ներելի է ըսել, մտապէս ու բարոյապէս ալ
 կ'գաղթէ, այսինքն անգլայօրէն կ'օտարանայ ։ Եռակի թա-
 գի ու գահի տակ, եռակի թշուառ է իրաւ, բայց այս
 թշուառութիւնը կրնայ թեթեւնալ՝ եթէ իր բոլոր աշխատու-
 թեան ու ճարտարութեան կեդրոն ընտրէ այն վայրն որ իր
 պատմական աւանդութիւններն ու յիշատակները կ'պարու-
 նակէ, և ասոնք եթէ ոչ մտքին կրնան սշտին ու երևակա-
 յութեան թմբերը ցրուել և ապա մտաց աշխոյժ և իսկական
 շահուց գիտակցութիւնը բերել ։ Եւ ո՞ր կրնայ լինիլ այդ
 վայրն եթէ ոչ հայրենիքն, որ թէև սերի, գեթ բնիկ ոյժ
 մ'ունի, օտարոտի ազդեցութեան և բաժանութեան թշնա-
 մի ։ Բայց Հայը կ'փափաքի շահիլ ու սփոփիլ, և սովորաբար
 այն կողմերը կ'վազէ որ եթէ ոչ աւելի մտաւոր սնունդ ։
 ազատ շունչ, գեթ հանդիստ հաց և անշարժ ապահով կեանք
 կայ ։ (Ի՞նչ փոյթն է մտային լոյս և ազատութիւն՝ երբ իր
 աշխատութեան արդիւնքը չէ կարող հանդարտ և անկասպա
 վայելել ։) Եւ (ահա ասոր մէջն է իր երկրորդ սխալմունքը,
 վասն զի կ'կարծէ թէ լոյսն ու ազատութիւնն ինքնածին բա-
 ներ են կամ Աստուծոյ երկնատուր մէկ շնորհք. մինչդեռ
 իրօք մարդկային անխոնջ ջանից և բարոյական արիւթեան
 արդիւնքն են ։ Ուստի անդէտս կ'պատրաստէ իր գլխուն նոր
 նոր փորձանքներ և իր ոտքին շղթաներ ։ Երեք անհասար
 զօրութեամբ տէրութեանց ներքև՝ ակարողոյն ընտրել իբ-
 րև հովանի իմաստութիւն է, թէև այդ ակարողոյնը միան-
 դամայն անկար լինի հպատակը պահպանելու ։ Անկարին պաշ-

տան և ապա տեղը բունի աւելի դիւրին է ժողովրդեան մ'որ
 մտապէս կ'զարդանայ և նիւթապէս կ'զօրանայ քան թէ զօրա-
 ւորինն, որ ամեն նուիրական զղացում, ամեն զարգացման
 միջոց կ'ճնչէ, հայրենասիրութիւն, ազատասիրութիւն կը
 ջնջէ, լոյսը կ'աւառէ, և ժողովուրդներն իր օրինական կամ
 բռնական կաղապարին մէջ քիչ քիչ կ'ձուլէ ։ (Այս քաղա-
 քականութիւնն բռնակալ տէրութեանց յատուկ է, և Ռուս
 սիա նշանաւոր տեղ մը կ'բռնէ անոնց մէջ ։ Քանի տարբեր
 է մեր քաղաքականութենէ ։ Ռուսիա կ'աշխարհակալէ որ ժո-
 ղովուրդներ որսայ, Անկլիա կ'երկրակալէ որ անոնց ստակն
 որսայ, նա կ'ափրայտէ որ ազգութիւններ կուլ տայ, սա
 կ'իշխէ որ իր ապրանքները կ'լլեցընէ, և քիչ շատ նուաճած
 ազգերու կրօնն ու բարքը, և աստիճան մ'իջնօրինութիւնը
 կ'յարգէ ։ կարելի եղածին չափ քաղաքակրթութեան լոյսը
 տարածելով ։)

Թող Հայն այժմէն ընտրէ երեքէն մէկը . Ռուսին կուսակց
 կամ Պարսկին խարազանն կամ Տաճկին թակը ։ Առաջինը
 կ'սպաննէ, երկրորդը կ'անբամալուծէ, երրորդը կ'ղրգռէ ։
 Եթէ Հայ լինէի երրորդին կողմը կ'հակելի առանց վարանել-
 լու, մտածելով որ եթէ ընտրութիւնս յաղաղեմ, ընտրու-
 թեան ազատութիւնս ալ թերեւ ձեռքէ հանեմ . . . ։

Հայուն համար բաց դուռ Հայաստանի հարազատ և թա-
 կահար կողմն է, Արարատայ ու Վասպուրականի և Արիւ-
 կիոյ գաւառներն են, որ եթէ աշխատութեամբ շինուին,
 կրթութեամբ ծաղկին, բնապէս պիտի վերականգնին և ի-
 րենց պիտի քաշեն՝ իբրև ազատ ասպարէզ և հայութեան
 կեդրոն, այն ամեն հեռաւոր գաւակներն, որ տարբեր իշ-
 խանութեանց ներքև կ'առաւապին կամ կ'հիւժին և աղատում
 ելք մը կ'փնտռեն ։

Ա՛րմբունեմ, բարեկամ, թէ ինչ դժուար կացութեան մէջ
 կ'գտնուի ժողովուրդ մը՝ երբ երեք տարբեր օրինօք ու բնու-
 թեամբ կառավարութեան ներքև կ'իյնայ, և այս կացութիւնը

կ'ծանրանայ մանաւանդ երբ նոյն ժողովրդեան երեք մասերն իրենց ազգային յարաբերութիւնները հաստատելու պէտքն զղան առանց իշխողներուն կասկածները զրգուելու : Եթէ չեն զգար այս պէտքն՝ ի հարկէ աւելի հանդիստ կ'ապրին , բայց միանգամայն աւելի շուտով կ'մտանուին կորստեան . եթէ զգալով հանդերձ՝ ազգային ընդհանուր շահն իրենց քաղաքականութեան հիմ բռնելու տեղ՝ վաղանցուկ առաւելութիւններու յուսով այս կամ այն կողմը չբառնան . կամ եթէ բնաւին անտարբեր են , ոչ նուազ անխուսելի է իրենց կորուստը : Սակայն այս մասին չեմ կարող որոշ կարծիք յայտնել , և միայն այս գիտեմ որ նիւթական զօրութիւնն աւելի շատ հրապոյր , հետեապէս աւելի շատ կուսակիցներ կ'ունենայ , և սօրուկ ժողովուրդներու համար այդ հրապոյրն ազգայնութեան թոյնն է . . . :

Եթէ աւիթ գտնես , մեկնէ ինձ այդ կէտը Հայոց նկատմամբ :

ՆԱՄՍԿ ԵԳ

ՆՍԼՍՅՈՒ Ս.ՈՒ Վ.ՈՒՏ

Կ. Պոլսն . . . :

Բարեկամ , Իրաւացի է գիտողութիւնը . Հայ ոչ միայն Ֆէշիտէս այլ և Տրապէս ու Բարդաղէս կ'էտընեն , բայց բացառութիւնը թէ կ'արարանան , ամեն մասամբ ստոյգ չէ : Ժողովուրդ մը լաւ գատելու համար բաւական չէ քննել իր արտաքին , այս է քաղաքական , այլ և ներքին , այս է ազ-

գային հանգամանքը նկատել պէտք է , ապա թէ ոչ միակողմանի ու դահալէժ գատումներու մէջ կ'իյնանք , մանաւանդ Հայու մասին , որ իրեն յատուկ էութեան թաղուն պայմաններ ունի , ինչպէս որ ուրիշ առթիւ ակնարկած եմ : Այս պայմաններէն մին է իր եկեղեցին , որու կարեւորութեան զգացումը կ'տածէ , այլ՝ դժբաղդարար՝ ոչ լուսաւոր համոզումը : Հետեապէս օտարական մ'որ անոր ներքին կեանքը կ'անդիտէ , սխալելու հակամէտ կ'գտնուի : Թերևս իմ նախորդ դատումներուս մէջ այս սխալմուէքն ըրի , թէ և այն գիտութեան առջև՝ կրնայ արդարանալ , այլ ոչ այն պարագայից առջև , որոյ մէջ զլորած է ժողովուրդ մը և որմէ ազատելու համար կամք ու փափաք չեն զօրեր այլ իմացականութիւն :

Ուրեմն առնենք Հայն ինչ որ է , և չէ թէ ինչ որ պարտ էր լինիլ և քննենք իր գիրքը : Իրաւի՝ եզական է աշխարհիս վրայ , և զարմանալի որ քիչ շատ գոյութիւն ունի ազգերու մէջ , թէ և այդ գոյութեան պայմաններն՝ ժամանակին հետ չփոխուելով՝ կրնան տկարանալ և իրենց պահպանողական յատկութիւնը կորուսնելով՝ չգոյութեան տանիլ : Ստուգիւ Հայը գաղթելով՝ Թուրքիոյ զանազան դաւառներն , Եւրոպա ու Հնդկաստան՝ կ'փոխէ տէր ու սովորութիւն , կը փոխէ կեանքն ու լեզուն , կ'փոխէ հազուսան ու գեմքը , կը փոխէ միտք ու կարծիք , բայց եթէ բուռն պարագաներէ չլուծագատուի , պարագաներ որ կրնան սրատահլը թէ բարբարոս և թէ քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ , չփոխեր իր դաւանանքը , չփոխեր իր կրօնն և ուր որ գաղթէ իր հետ կ'տանի եկեղեցին կամ անոր մատուցը , ուր որ հասնի աչքը կ'զարձնէ չէ թէ Հայաստան , այլ այն Հայրապետին կամ առաքելական կոչած Աթոռին՝ որ Եջմիածին կ'գտնուի : Ան թուրք , անկլեւայի , արաբացի , հնդիկ , պարսիկ , ֆրանսացի հայեր , որ՝ եթէ գլխովին ամուսնական կամ քաղաքական յարաբերութեանց չնորհիւ օտարացած չեն , կ'խանդավառին

այն Եջմիածնին համար, որու շէնքը Տրդատ Թաղաւորը շինած, Լուսաւորիչ օրհնած և Միածինն Լուսաւորած է, կըսեն: Իրենց բոլոր հին պարծանքներէն այս հայրապետական Աթոռը մնացեր է, որ ոչ միայն իբրև իր Հայաստանայց եկեղեցւոյ կեդրոնն այլ ազգութեան առանցքը կ'նկատուի: Ահա այս է Հայոց բարոյական միութեան խարխալն, որ թէև խարխուլ, ինչպէս որ պիտի բացատրեմ, ամեն Հայու սրտին խորը մխուած է: Եջմիածին ոչ միայն հոգևոր այլ քաղաքական փառաց ու տենչանաց նշանակն է, այնպէս որ անկից հեռացողն ազգութենէ հեռացած, ազգուրաց կ'համարուի:

Հիմակ հասկըցա՞ր, բարեկամ, թէ ինչո՞ւ համար Հայը Համրեր իբրև բուն Հայ՝ կախուի, բողոքական, հոռո՞ հայը, որ բաժնուած են այս Աթոռէն: Մեզի համար, որ կրօնակցութիւնն ազգայնութեան երկրորդական պայման մը կը համարինք, անհեթեթ կ'թուի այս գրութիւնն, բայց Հայուն համար շատ տրամաբանական կ'երևի, վասն զի՝ քաղաքական կեանքէ զուրկ, ազգային շահոց զիտակցութենէ և բարուց միօրինակութենէ զուրկ, ապագային մէջ բան մը դառնալու համար անկէ աւելի զօրաւոր յենակ մը չտեսներ, և այս կարծեաց մէջ օր ըստ օրէ կ'հաստատուի երբ կ'տեսնէ որ կաթողիկը լատին, բողոքականն անկլիացի կամ ամբրիկացի, հռոմէն յոյն դառնալու կ'ձկաին, և ամեն ազգային աւանդութիւն ու արարողութիւն կ'անդոնեն, և շատ անգամ հայ անունը կ'մերժեն: Ըստ իս՝ այս կրօնափոխ մարդիկ՝ որ քննութեան և կրօնից ազատութենէ օգուտ քաղել կ'երևին, աւելի սոգէտ, աւելի յիմար են քան թէ իրենց հաւատարիմ հայրենակիցներն, և թո՞ղ իրենց կրօնափոխութեան աշխարհային դրդիւններն, որոց վրայ ուրիշ անգամ պիտի խօսիմ և որ ճշմարտութեան կամ հաւատոյ հետ գործ չունին, ինքնին ցոյց կ'տան որ վատթարադոյն կարգի մոլեւանդներ են, իրենց նեղ, հալածիչ և ստապաշտ կեղծ

գաղափարներով: Արդ՝ կրօն փոխել՝ հայութիւնն ուրանալ է Եջմիածնայ ջերմ Հայոց համար, որ ուրիշ քաղաքական պատճառ ունի այդ Աթոռը պինդ բռնելու: Միջոց մ'է այն, կրօնական արգի թոյլատուութեան շնորհիւ, բոլոր Հայերն, որ տէրութեան ներքև որ դանուին, բարոյապէս համախմբելու և անոր շուքին ներքև զանազան արտօնութիւններ վայելելու: Աթոռիկոսն իրաւունք ունի իշխելու իր ցիր ու ցան հօտին վրայ և անոր հոգևոր հրահանգ ու մոխթարութիւն ուղղելու, իրաւունք ունի դառնանքի կնճռոտ խնդիրներ լուծել ընդհանրական ժողովներով, ուր աշխարհականներ ևս կրնան բաղմիլ, և այս՝ Հայաստանի եկեղեցւոյն հնութեան մէկ նշանաւոր ապացոյցն է, այնպէս որ ամեն խղճահար ու թողտու տէրութիւն պարտաւոր է Հայոց հոգևոր բարձր իշխանութիւնը յարգել, մի քանի պայմաններով և անոր յարաբերութեանց չմիջամտել:

Բարոյական կամ հոգևոր իշխանութեան տեսական կողմն է այս, բայց գործադրութեան դալով՝ միթէ իրօք Եջմիածին կ'վարէ՞ այդ հեղինակութիւնը բոլոր Հայոց վրայ թէ ոչ լոկ անուանական է այն:

Ահա այս տեղն է ինդրոյն ամենէ փափուկ մասը, զոր եթէ կարենամ պարզել, հարցմունքիդ պատասխան տուած պիտի լինիմ:

Արդ՝ քանի որ Եջմիածին Հայոց կերպ մ'ազգային նշանաբանը, կամ լաւ ևս ըսեմ, ազգայնութեան գրօշակն է, այն տէրութիւնն որ այդ գրօշակը ձեռք պիտի ձգէր, բոլոր Հայերն ալ՝ եթէ ոչ նիւթապէս՝ բարոյապէս ձեռք ձգած պիտի լինէր: Իւր արդարեւ՝ պատմութենէ կ'իմանանք որ ամեն օտար աշխարհակալի նպատակն եղած է այն, որ մերթ Պարսկին, մերթ Արաբացոյն, մերթ Յոյնին, վերջերս Տաճիկներուն և մեր օրերը Ռուսերուն որս ընկած է: Սակայն հին Հայերն՝ որ աւելի քաղաքագէտ մարդիկ կ'երևին քան թէ նորերն, ամեն անգամուն որ Եջմիածնայ և անով էկե-

ղեցւոյ վտանգը տեսեր են, զայն թողեր և Վաթողիկոսն, իբրև կրօնի ներկայացուցիչ, փոխադրեր են անդէտեղ, և սովորաբար ընտրեր են այն կողմերն ուր դտեր են աւելի ազատութիւն: Այս ոչ միայն քաղաքագիտի այլ լուսամբտ հաւատաւորի գործ էր, վասն զի՝ հաւատն աւելի սրտի մէջ պէտք է փնտուել ու դրոշմել քան թէ քարի ու տաճարի մէջ: Կ'երևի թէ Հայոց այս կրօնական նախանձայտ զուծիւնն դադրեր է այն օրն որ Եջմիածին քրիստոնեայ աշխարհակալի դաւազանին տակն է մնացեր: Միթէ կարելի էր որ քրիստոնեայ պետութիւն մը քրիստոնէութեան դէմ դարան լարէր: Այս բանս անհաւատալի կ'թուէր Հայուն, թէև Յոյնն օրինակն ունէր, և չէր կարող մտածել իր սարգմտութեամբն որ կրօնն և ամեն սուրբ բան պիղծ նպատակի մը հասնելու գործի կրնար դառնալ հնարադէտ քաղաքականութեան մը ձեռքը: Հետևապէս Արուսիոյ կառավարութիւնն հետզհետէ կ'կապէ ու կ'կաշկանդէ այդ Եջմիածինն ու իր գահակալն և անոնց իրաւասութիւնն ու արտօնութիւնները կ'սեղմէ՝ այս բանաւոր փաստին վրայ յենլով՝ թէ իր տէրութեան օրէնքն ամեն քրիստոնեայ հասարակութիւն նոյն չափով կ'չափէ: Այսպէս Հայք ևս իրենց չափն առած կ'երևին, և Աթոռ ու Աթոռակալ նշանակութիւն չունին ոչ իսկ հոգևորական: Վասն զի այդ իշխանութիւնը լոկ անուանական է, և կ'գործածուի միայն քաղաքական նպատակի և Հայոց բարի տրամադրութիւններն դէպ ի Արուսիա դարձնելու համար, մինչև որ Եջմիածին լիովին անշքանայ և ուսական եպիսկոպոսութեան մը վերածուի՝ հայանուն Աթոռակալով մը և կրօնական միարարութեան գաղափարը՝ որ արդէն կ'ընդհանարուի, բոլորովին իրագործի: Եւ այս միարարութեան գործն ի կատար հանելու համար ինչ հրապուրելի միջոցներ չունի հզօր տէրութիւն մ'իր բանակին, իր սլաշտօնատանց, իր գպրոցներուն մէջ, ուր հայ զօրապետներ, հայ պաշտօնաւորներն ու դատաւորներ, հայ

ուսանողներ կ'փայլին իրենց շքանշաններով և տհայ գաղափարներով: Այս բաւական չէ, տար երկիրներ, մանաւանդ Թուրքիոյ մէջ գտնուող Հայոց վրայ՝ սլաշտօնական ձեռք մը կ'կարկառէ այն հզօր տէրութիւնն, և իբրև կրօնակից կամ Եջմիածնայ ազատ հաւատաւորներ իր հովանին անոնց վրայ կ'տարածէ, երբ հարստահարութեան ենթարկին, կամ իր գրգմամբ բռնաբարութիւններ գործուին: (Զերմ Կաթողիկոսն կ'կանգնի նա քրիստոնէից՝ մինչև որ ծուղակը նետէ դանոնք, մինչդեռ իր ընդարձակ պետութեան մէջ՝ իր զստիչ շնորհիւ՝ տարբեր դաւանութիւնները կ'հարուածէ:)

Արդէն թախարհն ընկած են Հայք, այնպէս որ իրենց Վաթողիկոսն Ողորմած Կայսեր կենաց ու դերդաստանին համար երկար մաղթանքներ ընելու ատեն, իր հոգևոր հօտն ալ անոր պաշտօնականութեան կ'յլմէ ամեն անգամուն որ քիթն արխնի կամ դուխր ցաւի: Մեր դեսպանը չունի բնաւ ուս սլաշտօնակցին ազդեցութիւնը Բ. Գրան և քրիստոնեայ հասարակութեանց վրայ, և միայն երբեմն բողոքական դասուն դատը կ'սլաշտօնանէ: Թուրքիոյ մէջ գեսպանական սլաշտօնը կերպ մը լրատութեան զատ՝ կրօնական առաքելութիւն մը կ'գառնայ որ իր հօտն ու փծուն կուիւնէրն ունի, քաղաքական վէճերով խառն, և որ մեծ, քաղաքակրթիչ գաղափարներու քաջալեր լինելու տեղ, դիւանադիտական և շահագիտական դաւերու մէջ կ'թաւալի, և բաւական տաղտուկ կ'պատճառէ նոյն իսկ արգի Սուլթանին, որ թէև նկուն վերջին պատերազմի դաշին մէջ՝ միշտ իր բնաւորութեան աննկուն մեծութիւնը կ'պահէ և գեսպանական սպառնալիքէ վախցող մարդ չէ:

Այսպէս Արուսիա կ'տիրէ Եջմիածնայ և անով Հայոց սրտին վրայ, մինչև որ մարմիններն ալ կաշկանդելու սլաշտէ՛ ժամը գայ: Բայց թերևս հարցընես թէ — Կնչու համար Հայն սյգ լուծը շքակեր, Եջմիածինն աւելի ազատ վայր մը փոխադրելով — վասն զի չզգար որ վիզը լուծ ունի. նախ ա-

նոր համար որ (Ռուսն օտար երկրի մէջ յետին ծայր ազատասէր, մինչև իսկ օւսմկավարական է, մինչդեռ իր բնիկ հողին վրայ առ հարկի յետին ծայր բռնասէր.) երկրորդ անոր համար որ Ռուսիոյ հայն այնպէս լաւ մը կաշկանդուած է ու լեզուն բռնուած՝ որ չէ կարող իր վիճակը բացէ ի քաց յայտնել, վէրքերը ցոյց տալ նոյն իսկ իր թուրքաբնակ հայրենակցին, որ կ'կարծէ թէ ինք փուշերու վրայ կը պառկի իսկ Ռուսիոյ հայը վարդերու վրայ, և անոր վիճակին կ'տենչայ . . . :

Բայց մի կարծեր թէ Հայը լոկ մէկ կրօնական գլուխ ունի, այլ երեք: Կաթողիկոսական աթոռն ուրիշ տեղ փոխադրելու պէտք չունի: Արդէն երկու հատ կան, Աղթամարայ ու Սոյոյ, հալածանքի ու քաղաքական փոթորիկներու բեկորներ: Ի՛նչ ազատ եկեղեցի, սիտի գօշես, նուիրապետական գրութիւն, կրօնի այս պատահասք չունի, այլ պարզապէս հանրավարական հիմնարկութիւն մ'է: — Համբերէ՛, քարեկամ: Այդ միւս աթոռները հակառակ կ'սեպուին Հայոց առջև, այսինքն Արարատեանին իրօտաութեան ներհակ, թէև անոր չափ հոգևոր իշխանութիւն կ'վարեն սահմանափակ շրջանի մը մէջ: Ոչ այնքան քաղաքական որքան այս հովուական երրորդութիւնն պատմական նշանաւոր և Հայոց արդի կացութեան շատ նպաստաւոր պարագայ մ'է, որմէ կարելի է շատ մեծ օգուտներ քաղել, քանի որ կրօնը մեծ դեր կ'խաղայ Արևելքի մէջ և՛ եթէ երկինքն արքայութեան՝ երկրի վրայ ազատութեան գուր կրնայ բանալ: Բայց ի՛նչ կ'ընէ՞ Հայք: Աղթամար ու Սիւս, որ իրենց քոյն են, կը թողնեն ամայի ու անպաշտպան, և Էջմիածինն, որ շատ հեռու է, ջերմեռանդութեամբ կ'խնկարկեն, եթէ կէս մը կրօնասիրական կէս մ'ալ քաղաքական նպատակաւ: Ըստ իս՝ թողորովն այս ընթացքին հակադարձն է բանաւորը: Պէտք է տաքնալ Սոյոյ հետ և Էջմիածնայ պազ դէմք մը ցոյց տալ: Այս գիրքով զգալի հարուած մը կ'տրուի այն քաղաքակա-

նութեան որ Էջմիածնայ բարոյական իշխանութիւնը ջնջելու կ'նկրտի: Այն ատեն կամ Ռուսն Հայոց համակրութիւնը չկորուսնելու համար Էջմիածնայ հին իրաւունքներն և մինչև անգամ ազատութիւնը թերևս պիտի չնորժէ, կամ բոլորովին զայն պիտի քանդէ: Եթէ շնորհէ, կ'շահի լիովին Թուրքիոյ Հայերը, եթէ քանդէ, ոչ միայն այս այլ և Արևկասու կողմի Հայերը ձեռքէ պիտի հանէ: Երկու պարագային մէջ ալ շահաւոր պիտի ելնէ հայութիւնն, որու հիմը կ'գաւանի իր եկեղեցին իրաւ, սակայն իր անգիտութեամբ այդ հիմն իր ձեռօքը կ'քակէ: Եւ այս այնչափ իրաւ է որ իրեն աջակից կ'դառնէ ճիշդ այն տէրութիւնն որ շահ ունի Սոյոյ կործանման մէջ: Այս աջակցութիւնը բաւական զօրաւոր փաստ մ'է, եթէ ուրիշ ապացոյց իսկ չլինէր, Հայուն աչքը բանալու ճշմարտութեան, նա մանաւանդ եթէ նկատուի որ՝ երբ իր ձեռօք Սոյոյ դէմ՝ փորձերն ապարդիւն կ'ենեն, Թուրքիոյ կառավարութեան առջև իբրև ապստամբութեան վաւարան կ'նկարագրեն զայն և այդ կառավարութիւնն ալ, առանց քննելու այդ թեւադրութեան ներքին զրդիւր՝ կ'հաւտայ և կ'զործէ իր շահուց դէմ:

Արդեօք չկայ ուրիշ ապահով միջոց մը Հայոց եկեղեցին ամեն արտաքին ազդեցութիւններէ զերծ և անկախ պահելու: Կայ անշուշտ, բայց զայն ի գործ դնելու համար կամ ոյժ պէտք է և կամ տէրութեանց հաւաքական պաշտպանութիւնը. քանի որ արդարութեան և կրօնից ազատութեան ձայնը դեռ ևս անլսելի կ'մնան . . . :

Այսպէս կ'գնեմ խնդիրը: Հայերն մի քանի քաղաքական Տիրապետներ ունին, բայց Կաթողիկոս մ'որ իրենց հողեւոր տէրն է: Արդ՝ այս տէրն հասարակաց հայր է, ամեն քաղաքական նպատակի օտար, հետևապէս և ոչ մէկ տէրութեան հպատակ այլ անհոռո հաւասարապէս: Թէև Էջմիածին Ռուսիոյ հողին վրայ, անոր զահակալն ընտրողը միայն Ռուսի Հայք չեն, այլ և Թուրքիոյ, Պարսկաստանի

ու Հնդկաստանի Հայք, այնպէս որ այս ընտրութեամբ անբունաբարեւել կ'դատնայ իր անձն և իրաւունք ունի հովուելու իր ժողովրդն և անոր կրօնական բոլոր պիտոյքը հոգալու : Ուստի իր անձն ալ չէ կարող կապել այս կամ այն վեհապետին կամաց այլ բոլոր այն վեհապետներուն որոց իշխանութեան ներքե կ'գտնուին Հայք : Այսպիսի եղական հանգամանօք կրօնապետ մը, եղական դիրք մ'ունենալու կը պարտաւորի, այնպիսի դիրք որ ոչ մասնաւոր վեհապետէ մը կախումն ունենայ, այլ չէզոք մնայ ամենուն առջև : Այս բարոյական չէզոքութեան գլխաւոր մէկ պայմանն է չէզոք հող մ'ուր պէտք է նստի կաթողիկոսը, այն տէրութեանց համերաշխ հովանաւորութեան ներքե որոց կ'հպատակին Հայերը :

Այս չէզոքութիւնը կ'սլահանջեն ոչ միայն Հայոց կրօնական շահերն այլ և այդ տէրութեանց իրաւունքն, որ այժմ կ'բունաբարուի, քանի որ այդ իրաւունքը միայն Ռուսիա կը գործածէ և վաղը կրնայ ահաւոր ոյժ մը դառնալ իր ձեռքն եւրոպական քաղաքականութեան վրայ ծանրանալու, այն իրաւամբ որ Վաթնոյիկոսն իր հողին մէջն է և քրիստոնէայ հայութեան ներկայացուցիչն է : Բայց հողը չէ կրօնապետին իրաւասութիւնը կազմողն այլ իր անձին յարակից հանգամանքն ու ժողովրդային ընդհանուր ընտրութիւնը, այնպէս որ աշխարհական իշխան չէ նա այլ հոգեւոր հովիւ, որ այժմ՝ պատերազմի դիպուածին բերմամբ՝ ակամայ գործիք կ'դառնա տէրութեան մը և կ'ստիպուի քաղաքական բռնութեան զոհել թէ իր ժողովրդեան և թէ քրիստոնէութեան հոգեւոր շահերը :

Բայց կ'զարմանամ թէ այս կարեւոր խնդիրն, որ թերեւս Հայոց մտքէն անդամ չանցնիր կամ շատ քիչեր կ'մտածեն, ինչպէս չգրաւեր այն տէրութեանց ուշագրութիւնն որոնք իրենց հպատակները բարոյապէս կառավարելու իրաւունքն ուրիշի կ'յանձնեն և չեն բողոքեր անիրաւութեան մը գէմ որ

օրին մէկն մեծադոյն անիրաւութիւններ կրնայ ծնիլ և եւրոպիոյ խաղաղութիւնը վրդովելու տեղի տալ : Քրիստոնէութեան շահերը պաշտպանելու իրաւունքը չէ տրուած միայն Ռուսիոյ, որ այս պաշտպանութեամբ ընդհանուր համակրութիւն կ'դրաւէ, այլ բոլոր այն տէրութեանց որ թերեւս իրմէ աւելի քրիստոնէայ են, թէև տարակրօն, բայց ոչ իրեն չափ հեռատես ու խորագէտ : Անշուշտ Հայն իր տկարութեամբն ու դժգոհութեամբը չէ կարող ոչ այս խնդիրը լուծել և ոչ անոր կարեւորութիւնն զգացնել, եւրոպական տէրութեանց կոչում ընելով, որոց հետ սակայն՝ իր ազգային եկեղեցիով՝ մասնաւոր կրօնական առնչութիւն մը չունի : Բայց սոյն տէրութիւններն, որ աննշան խնդիրներու համար տարիներ կ'բանակցին և երբեմն բանակներ կ'շարժեն, յանցապարտ են և ասպազային մէջ պիտի տուժն՝ Հայուն պէս Սփոյ մէջ նշանակութիւն ունեցող ժիր ու արթուն ժողովրդեան մը շահերն անտես առնելով :

Բայց պէտք է նաև ըսել որ Հայը պարտաւոր է առնուլ առաջին քայլը, և եթէ այսօր Սիան Իջմիածին ընէ, շատ հաւանական է որ վերջէն տէրութիւններն Իջմիածինն իր տեղը բերեն անկախ ու չէզոք սահմանի մէջ, այսինքն կաթողիկոսական իշխանութիւնն իր նախկին պարզութեան և մեծութեան մէջ հասաւտելու ջանան իրենց համախումբ դրօշակին ներքե . . . :

Այս կարծիքս, բարեկամ, թերեւս անուրջ երևի քեզ, բայց քանի քանի անուրջներ ժամանակին հետ իրացած են, մարդկային իմացականութեան զարգացմամբ : Աւելորդ է տւելի խօսիլ այս կիտին վրայ, որ բաւական թուզթ գրաւեց : Այս կ'տեսնեմ միայն որ Հայոց Իջմիածինը լոկ պատմական հին անուն, կաթողիկոսութիւնն սրտխառնելի անիրաւութիւն պիտի մնան եթէ ժամանակիս զազախորներով չայլափոխին : Եւ Հայք գէթ մտաւորապէս ու բարոյապէս հաղորդակցիլ ու միանալ չպիտի կարենան, այնպէս որ ազգային

յառաջադիմութեան գործը յառաջ տանին իրենց ոյժերն ամ-
փօփեւելով, եթէ ներկայ անդգայ, դանդաղ ու վտանգաւոր
չկրքը պահեն :

ՆԱՄԱԿ ԽԳ

ՎՈՒՑ ԱՌՆԵԼՍԵՆ

Լռեցն . . .

Նորէն դառնաք, բարեկամ, սիրային խնդրոյն որ օր
ըստ օրէ կ'կնճուտաի, և՛ քանի սնոր խօրը կ'մանեմ, կ'ամ-
պոստի : Մութ քարայր մ'է սերն ուր կամ պետք է աչքը
կապած ներս մտնել կամ անոր բոլորտիքը շրջել : Հիներն
իրաւունք ունէին սէրը կոյր նկարել, մինչդեռ դու կ'սիրես,
և կ'ուզես նաև տեսնել, քարայրը ճրագով մտնել : Աւր որ
պատրանք չկայ, սէր չկայ : Չըսես որ այդ չունիս դու, այլ
միայն հետաքրքրութիւն : Իրաւի՛ հակասական դիրքի մէջ ես
և զի ալ բաւական փափուկ դիրքի մէջ կ'ենտես : Այնպի-
սի պահանջումներ կ'ընես, որ թէև ինքնին բանաւոր, սի-
րոյ սահմանէն գուրս ես :

Ճիշդը՝ ես ալ սկսայ շփոթիլ և անցած դարձածը չհաս-
կընալ : Տեսայ լէտի Իստհէմն, նոյնպէս տոբթօր Բէյնը,
խնդրոյդ համեմատ, իսկ Լիլին ոչ : Նոր լոյս չառի բանա-
կցութենէս այլ կասկած ու ծանր խօսքեր, վասն զի քու
կողմէի քարայրը մտայ ճրագով :

Հիմակ պատմամ քեզ, բարեկամ, բանակցութեանս ար-
դիւնքն, որ շատ ակործելի չէ : Ամալոտ օր մ'իրբև այցե-
լու գացի լէտի Իստհէմն, որ զեւ Ռիչմընտ կ'զանուի :

Գիտմամբ մութ օր ընտրեցի այդ կնոջ հաճելի և ընդունե-
լի լինելու համար, վասն զի հասուն կիները չեն սիրեր լոյս
օր, որ իրենց դէմքին անհարթութեանց մատնիչն է : Երբ
ներս մտայ՝ բազմեր էր նա ահագին ընկուզի աթոռի մը,
կամ լաւ ես ըսեմ՝ անկողնակի մը վրայ պառկեր էր. քոյն
ունէր կիսրաց գիրք մը, ոտքի տակն աթոռակ, և ինքն փե-
րէն վար սևեր հագած՝ ոսկեղօծ պատուհաններու պերճ վա-
րագոյրները քաշած՝ կարծես թէ լուծիւն ու մթութիւն
կ'փնտռէր, և անշուշտ նոր մեքենայութիւն մը կ'նիւթէր :
Երեսը կախ էր և շատ պաղ կերպով ընդունեց զիս, հա-
զիւ գլուխը ծռելով, և աթոռ մը ցոյց աուաւ ինձ որ նստիմ :
Նշմարեցի մօտէն իր ներքին սուղն ու յուզմունքն և դուշա-
կեցի փոթորիկ մը : Քաղաքավարական քանի մ'աննշան ձե-
րէ ետև՝ քիչ քիչ խօսքը Լիլին միայ բերի և՛ բան մը
չցիտցողի պէս՝ ըսի :

— Տիկին, պարտքս է, այս առթիւ, շնորհատրել օրի-
որդ Լիլին նոր կեանքն և լէտի Տէնտիին աղւոր օրեր մաղ-
թել : Յուսամ որ երջանիկ է :

— Շանձ պատասխանեց լէտի Իստհէմ՝ շրթունքը թե-
թե մը խածնելով, որ ներքին սրտմտութեան և քինու նշան
էր, և ապա յարեց — Եւ դու ալ շատ բարի ես, Պարոն
Վուտ, որ իմ սիրելի աղջկան բաղդին կ'համակրիս : մի-
այն կ'փափաքէի զիտնալ թէ սրտէ՛դ թէ ոչ իրբև քարէկա-
փէ՛ք թարգմանը կ'խօսիս :

Այս քարէկա՛ բառն այնպէս շեշտեց որով իր սրտին թոյ-
նը մատնեց, ճշմարտութիւնը սքօղել ուղեւելով : Զգացի այս
բարն և պատրաստուեցայ պայքարին :

Այս առաջին սլաքն անարդիւն գտնելով՝ ուզեցի նոր մը,
ուելի կծու մ'արձակել և անմիջապէս վրայ բերի :

— Տիկին, բնական է որ այս պարագայիս մէջ բարե-
կամիս թարգմանն իմ լեզուս լինի, քանի որ նա, իրբև
զինուորական՝ սուր ունի :

— Հա՛, հա՛, ըրաւ լէտի Իստհէմ, և այդ քաջն ինչո՞ւ
համար շհաներ սուրն իր պատենէն որ տեսնէր :

— Կ'երևի թէ բան մը գիտէ :

— Ի՞նչ գիտէ, հարցոց լէտի Իստհէմ աշխուժով մը :

— Ինչ որ դուք գիտէք :

— Իմ՝ գիտցածս ըսի, պարոն, և կ'զարմանամ որ թերևս
կ'տարակուսիս իմ խօսքիս վրայ . . . :

Այս յանդուգն ստախօսութեան շկրնալով համբերել,
մտքս դրի քօղը պատուել և սրաքիթ զըքանչդ նեղը ձգել :
Ուստի ըսի .

— Տիկին, Պ. Տէնտի ևս կ'տարակուսի, էր նշանօք էլ
փոքրէ . . . :

Այս խօսքիս՝ լէտի Իստհէմի սրտին մէջ գտնուած դոյզն
ինչ արիւնը գլխուն զարկաւ : Իր դեղնորակ ճակատն, որու
խորշմներն ընդունայն հարթեր էր սպիտակ փոշիով, կար-
միր գոյն առաւ, թեթև գող մը բոլոր մարմինը բունց այն-
պէս որ կարծեցի թէ պիտի մարի, ինչպէս որ գիտեն մա-
րիչ շատ կամշոտ ու ջլուտ կիներ երբ բանաւոր սլատասխան
մը տալու անկարող կ'գտնուին : Բայց իմ կարծածիս հա-
կառակ, լէտի Իստհէմ ոտք ելաւ փրփրած և իր մանր ա-
պակի աչերն իմ վրայ սեւեւելով,

— Պարոն, ըսաւ, շատ յանդուգն ես, պատշաճութեան
դէմ կ'վարուիս և զիս կ'անպատուես իմ տանս մէջ . . . :
Այս բառական չէ, դու լրտեսի պէս կ'նեղակայիս և բան ի-
մանալ կ'ուզես, իմ անկեղծութիւնս փորձելով : Պէտք չու-
նիս այդչափ հետաքրքիր լինելու և իմ սնային ներքին գոր-
ծերուս խառնուելու : Գու ամուսնոյս բարեկամն, անարժան
ես իր վստահութեան, և քաջ կ'գիտեմ որ ի վաղուց մեր
առ տնին անդորրութիւնը վրդովելու երգմներ ես, Բարեկա-
միդ սիրոյն համար : Բայց զիտցիր, պարոն, որ իմ աղջկիս՝
ամուրի թէ ոչ, չպիտի լինի երբէք այդ մարդուն կինն, և
կթէ իր սուրբ փորձէ ինքզինք թիարան պիտի դանէ : Լի-

լին կ'սպաննեմ և այդ դո՛ւհիկ մարդուն չեմ տար : Կ'իմա-
նաս, Պարոն Վուս . . .

— Բան մը տալու համար, տիկին, պէտք է այդ բանն
դնենալ . . . ըսի պաղ արիւնով :

Լէտի Իստհէմ՝ այս ակնարկութեանս վրայ՝ ինքզինքը կո-
րուս և աթոռին վրայ ընկաւ շնչասպառ :

Անօգուտ էր վիճիլ կնիկան մը հետ, որու փաստը մար-
մրուքն էր, և անոր անհեթեթ այլ ծանր խօսքերը հերքել :
Ուստի լռեցի և օղնեցի լէտի Իստհէմի որ սթափի : Երբ
աչքը կէս մը բացաւ, ձեռքն ուսիս վրայ դնելով հառա-
չեց :

— Գու անդութ մարդ ես, դժբաղդութիւնս կ'հեզնես :
Կ'երևի թէ ամեն բան գիտես, և թերևս մատ ունիս անոր
մէջ, թէև տղէտ կ'ձևանաս . . . զիտե՛ս արդեօք, սիրելի
պարոն, ո՞ր է իմ սիրական աղջկիս, զոր ընդունայն կը
փնտռեմ, . . . խօսիր, կ'աղաչեմ . . . :

Լէտի Իստհէմի այս յանկարծական փոփոխութիւնն որով
իր պարտութիւնը կ'խօստովանէր, այնքան չզարմացուց զիս
որքան իր հարցումն, որու պատասխանն իրմէ՛ առնլու մտօք
այս այցելութիւնն ըրեր էի :

— Չեմ գիտեր, տիկին, ըսի, և կ'սխալիս եթէ կար-
ծես թէ ես կ'գաեմ :

— Ուրեմն օղնէ ինձ զանի գտնելու, և ես շնորհապարս
պիտի մնամ քեզի, և թերևս կարծիքս ալ շտկեմ բարե-
կամիդ նկատմամբ :»

Բարոյական խօսելու, անպիտան մտք մը խրատելու ատե-
նը չէր : Լէտի Իստհէմ պարզապէս զէնք կ'փոխէր : Տես-
նելով որ կեղծիք ու սպառնալիք չէն զօրեր, զիս շահել
կ'ուզէր երեւոյթական մտեմութեամբ . կարծելով որ ճշմար-
տութիւնը կ'ձածկեմ, բերնէս խօսք առնլու փորձեր կ'ընէր :
Բայց այս մասին իրեն չափ տղէտ էի : Պատմեց ինձ մեր
արդէն զիտցածն և Լիլիին աներևութեան վրայ լայա, ոգ-

բաց, սակայն տոբթօր Բէյնի վրայ կասկած չլայտնեց: Աշտակից ձևացուցի ինքզինքս, խօսք տուի օգնելու և երբեմն իրեն այցելութեան դալու: Ի վերջէ տեսայ որ անօգուտ է երկարել խօսակցու թիւնս և մեկնեցայ:

Քանի մ'օրն ետք՝ տոբթօր Բէյնը դտայ: Այս տեսակցութիւնս աւելի ծանրակշիւ էր: Առջևս ունէի լըջամիտ, անկեղծ, դիտուն մարդ մ'որ կատակ չէր տաներ: Սակայն շատ տխուր ու խոհուն տեսայ զինք. իր սովորական զուարթ գէմբը չունէր: Կարծեցի որ իմ տեսութենէս դժգոհ էր: Աւերջէն պատճառն իմացայ:

— Լուր չե՞ս հարցըներ, տոբթօր, իմ բանակցութեան վրայ:

— Ի՞նչ հարցըներ, կ'սպասեմ որ խօսիս: Փշո՛տ, փշոտ խնդիր:

— Ստուգիւ եմ կարծածէս աւելի:

— Ի՞նչ կայ:

— Կարձ խօսիմ. բարեկամս, որու անունն է Նելսոն, անհամողելի կ'մնայ: Ինչպէս ամեն սիրահար, կասկածոտ է և անվստահ ու գործին մէջ կարծէ դու տեսնել: Ինքն այն ատեն պիտի համողուի որ օրիորդն իրեն համար խոյս տուեր է, և Անկլիա պիտի վերադառնայ անոր մօտ, երբ ես աչքոքով տեսնեմ Լիլին և իր ձեռքէն երկտող գիր մ'առնում, սիրոյն յայտարար: Ազնիւ տոբթօր, խօսքդ ունենալէ ետև՝ այս պահանջումն աւելորդ է, իբրև, բայց որո՞ւ կ'ըսես: Այս է խնդիրը:

— Շատ օրինաւոր կ'դանեմ, միայն կ'ցաւիմ որ քեզ գոհ չպիտի կրնամ ընել, չէ թէ չեմ ուզեր այլ չեմ կրնար:

— Եւ ինչո՞ւ:

— Ասան զի, քոնի մը շարաթ առաջ մերժածս թէև այժմ յօժար եմ կատարելու, բայց ձեռքս բան չկայ:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, տոբթօր, Լիլին . . .

— Չկայ:

— Ի՞նչ եղաւ:

— Անեքույթ:

— Ո՞ր:

— Ո՞վ գիտէ:

— Զարմանք . . . :

— Մտիկ ըրէ, պարզ պիտի պատմեմ. զըջացած եմ այս կինճուս գործին մէջ մտնելուս: Լիլին՝ իբրև անգին աւանդ՝ իմ եղբոր տունն, Ուայթ կղզին, կ'պահէի: Անցեալ օր իրմէ զիր մ'առի որով կ'յայտնէր թէ Լիլին անյայտ եղեր է: Իսկոյն փութացի կղզին դացի. գործը քննեցի, Լիլինն ձեռօք զրուած տոմսակ մը դտայ իր սենեկին մէջ, այս իմ մաստով:

«Սիրելի բարերարս Տոբթօր Բէյն,

«Բու վրադ բեւ մ'եմ: Պէտք է որ պատասխանատուութենէ քեզ ազատեմ: Արդէն չափահաս եմ, և անկլիաական օրինօք իմ ճակատագրիս տէրը: Ա՛մ կնիմ ազնիւ եղբորդ տունէն երախտադիտական զգացումներով. բայց զվստահ և անհոգ եղիր, յուսահատական կամ յանդուգն քայլ մը չպիտի աւնում: Պէտք է որ քեզ և դուրսս քեզմէն քննեմ և քննեմ: Ընդունէ իմ սիրալիբ ողջոյնս:

«Լիլի»

«Ուայթ 183 . .

— Այս գիրն որ կարգացի, յարեց տոբթօր Բէյն, գոհ եղայ, բայց միաբն անհանդարտ էր, և ասդիս անգին ընկայ այս երկրորդ փախուստին պատճառն ու տեղն իմանալու համար: Պարտալ ելաւ ջանքս: Աղջոյն մէջ՝ իմ ընտանիքէս դատ՝ ոչ ոք գիտէր եղելութիւնը և ցարդ կ'մտածեմ թէ ո՞ր պացած կրնայ լինիլ այնպիսի փափկասուն, երկշոտ այլ հպարտ օրիորդ մը. վանատուն, հիւանդատուն, գործատուն:

Թէ ուրիշ երկիր : Իրաւ՝ ապրուստի բաւական միջոցներ ունի : Իր հօրը առնէն ելնելու օրն հետն առած իրեն յատուկ գոհարներն իր կենաց պիտոյքը համայնութիւնը կ'բաւեն , իրաւ : քայց չեմ հասկընար , իմ բոլոր գիտութեամբս , թէ ինչ պատճառաւ իր սիրահարէն կ'հեռանայ , ճիշտ այն միջոցին որ գործը կարգի գնելու կ'խորհէինք : Արդեօք անոր մօտ գնաց , Արեւելք :

— Անշուշտ Պ. Նելսօն կ'որէր ինձ , եթէ երբէք գացած լինէր : Գիտէ՞ր արդեօք մեր բանակցութիւնն իր սիրոյ մասին :

— Ո՛չ , և այդ տեղ սխալեցայ : Պէտք էր յայտնել և յուսադրել : Բայց նա այնքան զաղտնի կ'պահէր իր սիրոյն առարկան որ չէի համարձակեր խօսելու : Ինչպէս հաստատ համոզման նոյնպէս անկեղծ ու անմեղ սիրոյ առջև մարդ կը պատկառի : Սակայն միւս կողմէ կ'զարմանամ թէ ինչպէս այս զաղտնապահ ու անփորձ օրիորդն յանկարծ այսպիսի յանդուգն քայլ մ'առաւ : Այսպիսի օրիորդներ՝ որ մերթ ճնշում կրած և իրենց սրտին զգացումներն շարունակ զսպած են , երբ ազատութիւն գտնեն՝ սակայ անզուսպ ու ազգու ջնաւորութիւն մը կ'ցուցնեն և յանդգնութեան տիպարներ կը դառնան : Պ. Նելսօնէն անոյոյս և միանգամայն գոռոզ՝ Լիլի , քաջ գիտցիր , որ նոր ասպարէզ մ'ընտրած է ընտանեկանին տեղ , և ինչպէս ինձ կ'որէ , օր մ'իւր անունը պիտի լսուի , թերևս գիտական կամ դրական աշխարհին մէջ փայլուն նշոյլներով : Առստի համբերութիւն : Գրէ բարեկամիդ այս ըսածներս , որ ճշմարտութիւն են , և եթէ վերստին թերահաւատի , թող ինք ելնէ ու սիրուհին փնտռէ : Ես սղասեցի զինքն իր օսկեզօծ վանդակէն որ իրեն յանձնեմ , նա ուշացաւ , մինչև որ թուրքերն թեկերն ելնելով թուաւ : Ինչ ընենք : Այս է իրողութիւնը . սակայն եթէ երբէք լուր մը առնում Լիլիին վրայ քեզի կ'հաղորդեմ , սիրելի Պուտ :

Ահա այս է բանակցութեանս արդիւնքը : Լէտի Բասհէմ իզմէ տեղեկութիւն կ'սպասե . Պ. Բէյն ինդիբդ չէ կարող

կատարել , վասն զի օրիորդն աներևոյթ եղեր է : Ես ալ սկսայ շուարիլ և քեզի պէս վարանիլ չէ թէ Պ. Բէյնի անկեղծութեան վրայ , այլ խնդրոյն այլանդակութեան վրայ : Հիմակ մզմէ սիլ իրաւունք ունի : Եթէ գործն այս ձևն առաւ , որո՞ւ է յանցանքը . . . քուկդ : Ստոյդ է , մեր չորս գին խաւարն աւելի թանձրացաւ , բայց այս խաւարին մէջ կէտ մը կայ լուսաւոր . Լիլին ողջ է :

ՆԱԿԱԿԱՆ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պուլս . . .

Ստոյիլեան երկայնամտութեամբ կարդացի գիրդ , բարեկամ , գիր մ'որ ստոյդ ու տխուր գոյներով կ'սլատկերէ իմ վիճակս և եթէ ոչ իմ սիրոյս մահալճիւն , իմ դատապարտութիւնս է : Թերևս իզմէ նուազ անփորձ ու դժբաղդ սիրահար մը լար ու սղաք անոր առջև և իմ մարած յոյսերուս վրայ ափսոսար , սակայն ես , եթէ ոչ անզգայ , անվրդով մնացի : Ո՛չ զարմացոյց զիս այն և ոչ սիրտս յոգեց , վասն զի՛ իմ անընդհատ թշուառութեանս մէջ , չյայտնիր ինձ անակնկալ լուր մը , ծանր աղէտ մ'որու արդէն պատրաստուած չլինէի :

Լիլի աներևոյթ եղեր է , բարեկամ , և միթէ առաջ երևելի էր ինձ . Լիլի չկայ , և միթէ առաջ կար ինձի համար : Նա միայն վայր փոխեր , տունէ մ'ուրիշ տուն կամ քաղաք անցեր է , սակայն իմ գիրքս , իմ կասկածներս , իմ վիշտերս նոյնը կ'մնան : Բայց ո՞ր գացեր է : Միշտ այս կէտն

ինչպէս առաջ նոյնպէս հիմակ անստոյգ է , ուստի և անմեկ-
 նեւի : Բոլոր ջանքդ անողուտ եղեր է թանձր վարագոյրը
 պատուելու : Եթէ կայ կէտ մը միտարական , այս է որ Լի-
 շին կենդանի է , այս տարբերութեամբ որ իր նոր առած
 քայլով գրեթէ անոյդ էակ մը կ'դառնայ մեղի համար ու այն-
 պիտի խորհրդաւոր միջակ մը կ'ընտրէ որ իր հետն հաղոր-
 դակցելու անհնարութեան մէջ կ'թողու զին :

Այս ամեն ձախողութեանց ո՞վ է պատասխանատու , բայց
 եթէ ես , այսինքն իմ անբաղչութիւնն . և սկսայ բողոքին հաւ-
 տալ : Իրօք՝ ինչպէս ուրիշ առթիւ ալ ակնարկած եմ , կոյր
 սպարադաներ կ'մղեն մարդս ճամբայ մ'որու մէջ սակայն տրա-
 մադիր չէ մտնելու , ինչպէս որ կոյր բնազդ մը զինք կ'նե-
 տէ աշխարհ մ'որու ծայրն ու վախճանն իմ սև ձախտագրիս
 պէս անմեկնելի են : Եւ կայ աշխարհ , կայ իրաւունք , ար-
 դարութիւն անոր մէջ , քանի որ Լիւիւն չկայ . կայ գեղեց-
 կութիւն , առաքինութիւն , երջանկութիւն անոր մէջ , քանի
 որ Լիւիւն չկայ . . . : Եթէ կայ , այն ալ անօրէն , յան-
 դուզն ու անխիղճ մարդոց համար է , որ իբրև մըջուններ կը
 ճղմեն իրենց ոտից ներքև այն հողիներն որ ճշմարիտ սիրոյ
 և արդարութեան զգացումն ունին : Ասոնք՝ իրենց պարզմտու-
 թեամբ աշխարհային անձուկ ու վատ կրից զոհ ու խաղալիկ
 դառնալէ ետև կ'հանդիւն անհունութեան մէջ , հետք չթող-
 լով , նման այն մեռաւոր կարաւաններու որ անսպասի մրրիկ-
 ներու մէջ անոյցս ու անշունչ կ'մաշին , բոցակէզ արևուն
 ներքև կ'տոչորին և աւազի լեռներու ներքև կ'անհետին :

Ես ալ , բարեկամ , պիտի թաղուիմ յաւիտենականութեան
 մէջ անյայտ , իբրև փոշի մը սոսի մ'օգին մէջ սաւառնելէն
 ետև , և ոչ ոք պիտի հարցնէ , որ երբեմն Նելսոն մ'իբրև
 մէտէորա երեցեր է աշխարհիս հորիզոնին վրայ և ընկեր
 դացեր է . . . շտաւիդ մը չթողով :

Չեմ ուրանար որ մեղապարտ եմ , սակայն չէի կարծեր որ
 Լիւիւն ալ այնքան հպարտ լինի որ՝ առանց հրաժարական բա-

րև մը տալու , մեկնի , թերևս ուրիշ ժողովրդու փոխուելու ,
 թերևս իր հայրենի տունը չյտած երջանկու-
 թիւնն ուրիշ շրջանի մէջ որոնելու , թերևս իր աստանդա-
 կան սիրահարին տեղ ուրիշ մ'երջանիկ ընելու . . . : Ա՛հ ,
 այս դաղափարը միայն իմ կեանքս կ'խորտակէ և այնքան դառն
 է ու անտանելի որքան իմ մութ ծագումս . . . :

Երբեմն , և այս օրերս ստէպ կ'ըսեմ իւրովի . — Անտա-
 բակոյս Լիւիւն իմացած պիտի լինի իմ կենացս դաղանիքը , և
 արհամարհելով զիս , մեկնած պիտի լինի . . . հաւանակամն
 է : Սակայն՝ եթէ տղէտ լինելով այս մասին , իրարու հան-
 դիպէինք , չէս կարծեր , բարեկամ , որ օրին մէկն իր անմեղ
 ու վստահ դէմքով իմ առջև ելնելով՝ հարցնէր . — Ա՛ր-
 զաչեմ , Նելսոն , յայտնէ ինձ թէ ո՞վ է քու մայրդ ու հայրդ ,
 չունիս ընտանիք ու ազգական , որ քեզմով ինձ սիրելի են —
 ի՞նչ պատասխան պիտի տայի . . . կարելի էր սուտ խօսիլ ,
 կարելի էր ճշմարիտը խօսիլ : Այսպիսի տաղանայի մը մէջ
 նախադաս պիտի սեպէի մեռնիլ , գետնին տակն անցնիլ , քան
 թէ ստել կամ ճշմարիտն ըսել : Բայց միթէ սիրող սիրտ մը
 այսպիսի հարցմունք մը կ'ընէ , միթէ նա ծննդեան վկայա-
 կան և ազնուականութեան տիտղոս կ'հարցնէ , չեմ կարծեր :
 Բայց դարձեալ , աւելի ընտրելի չէ , սիրելի Աւուտ , որ ի-
 բարմէ հեռի ենք , գոնէ զիս կ'յարգէ եթէ չսիրեր , և գէթ
 այս յարգանքն իմ թշուառ սրտիս թեթև մէկ սփոփանքն է
 . . . :

Ըսածս չգիտեմ . . . կ'մոռնամ գրելիքս . . . նամակիդ
 վրայ կ'նայիմ անթարթ և բան մը չեմ տեսներ , բան մը չեմ
 զգար . . . աչքերս կ'սեննան . . . :

ՆԱՄԱԿ ԽՉ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵՒՍՈՆ

Լ. Կ. Կ. Կ.

Բարեկամ, Քանի՛ այլանդակ կենդանի է մարդս և իրարու ներհակ կրից խաղալիկ : Վիշտ ու երկիւղ, սէր ու անվտանգութիւն, արիւթիւն ու տկարութիւն կ'ըածնեն սիրտդ ու միտքդ : Քնաւ չեմ մեղադրեր քեզ : Կենայդ նաւը կ'տատանի ծովու մը վրայ որու ալէկոծութեան շարժառիթն, որու յորձանքն անձանօթ են քեզի : Կ'ուղղես նաւդ, կ'բանաս առաջատներն, զիտես նայասակդ, և ահա հով մը՞, մրրիկ մը, ուրական մը կ'երևէ և բոլոր հաշիւներդ ու ճարտարութիւնդ ի դերև կ'հանէ, քեզ չուզած տեղդ կ'աանի : Կայ սյասիսի ձախորդութեան մէջ կամաց ազատութեան նշոյլը . միթէ կոյր ձակատաղիբը չըտիրեր առ հասարակ մարդկային գործոց վերայ : Ինք կ'խորհի, կ'համոզուի, կ'արամադրէ, կ'գործէ հիւսիս դնալու, և ահա ինքզինք հարաւ կ'գտնէ : Եւ ինչո՞ւ, վասն զի ինք միայն կեանք մ'ապրած է և այդ իր կեանքն նախորդ բաղմաթիւ կեանքերէ բազկացած է, որոց տէրն ինք չէր : Մանր ու գձու իրերու ու գործերու մէջ, խիստ նեղ շրջանի մէջ հեռատես, գիտուն և զգօն կ'երևին մարդիկ ու աղջեր, զիտեն ուր կ'կոխեն, զիտեն ուր կ'դիմեն, կ'հաշուեն, կ'գուշակեն գայիքն, սակայն երբ իրենց ոտից տակ հողը կ'ընդարձակի, կ'խոտորի, կ'լեռնանայ, երբ իրենց աչաց առջև՝ հորիզոնը կ'ընդլայնի, կ'հեռանայ, այն ատեն իրենց ոտքերը կ'զայթին, իրենց տեպըր կ'պղտորի և հազիւ կ'ընդնշմարեն այն նշոյլներն որ իրենց նպատակը պիտի արտաբայէին : Եւ ինչ է ստամաւն, իր տղիտութիւնն ու

կուրութիւնը : Գեռ ևս մարդ ստուգապէս չգիտէ այն օրէնքն որով աշխարհիս դէպքերը կ'պատահին, և որք երբեմն արկած ու գիպուած անունը կ'տայ : Պատմական գիտութիւնը որ գեռ նոր է՝ աղօտ լոյս մը կ'սփռէ այս մթաթեան վրայ : այս է բարոյական իրողութեանց վրայ, այնպէս որ կարելի չէ զանոնք ճշդել և՛ Ֆիզիքական երեոյթներուն պէս՝ օրինաց տակ դնել : Աստղաբաշխն որ՝ ձեռքով դրածի պէս՝ կ'գուշակէ ճշդիւ թէ երբ արևու և լուսնի խաւարում պիտի պատահի, որ երկնային մարմիններու շարժումն ու շրջանն օրովն ու ժամով թուարանական ստուգութեամբ կ'հաշուէ, չէ կարող հաւանականութեան կանոնով իսկ յայտնել թէ իր ընտանեկան շրջանին մէջ ինչ պիտի պատահի զալ տարի, զալ ամիս, վաղը :

Աւտի, բարեկամ, մեր վրայ ծանրացող բարոյական աղէտից մենք պատասխանատու չենք, այլ այն մեզի անձանօթ պարտպաններն որ մեր լոյս կամ խաւար տեսնելէն առաջ տեղի ունեցած են : (Գիտութիւնը, դրական գիտութիւնը պիտի լուսաորէ, կ'ըսեն, այս բարոյական քասուն, բայց մեզի ինչ օգուտ առ տյծմ՝ քանի սոյն քասուն մէջը կ'ապրինք և չգիտենք թէ վաղն ինչ պիտի լինինք : Չեմ ուրանար որ տեսակ մ'երջանկութիւն վայելող մարդիկ ու ժողովուրդներ կը դանուին երկրագունտիս վրայ, բայց այդ երջանկութեան հեղինակն իրենք չեն այլ նախնիթայ յաջող պարագաներ : Գու, Նելլսոն, դժբաղդութեան զգայի և զգայուն օրինակ մ'ես, բայց բողբոջիւն անմեղ : Աւտի իրաւունք չունիս ողբալու քու անձարակութեանդ վրայ, այլ այն դատարի զօրութեանց վրայ որ այս աշխարհս կ'վարեն, և ոմանց ամեն տեսակ ուրախութիւն, այլոց ամեն տեսակ ցաւեր կ'բաշխեն, այս սարբերութեամբ կամ արգարութեամբ որ թէ ուրախութիւն և թէ ցաւ անհաստատ են մեր բնութեան պէս յ Յիմէ դու այսօր ձակատաղիբ վրայ կ'որբաս, թերևս վաղն ես քու վիճակիդ տենչամ, եթէ դու այսօր հայր ու մայր կ'փնտռես ու Վիլիս,

Թերևս ես՝ ուրիշ անցայտ թշուառութեանց մօտ՝ անհայր ու անմայր մնալն համեմատաբար թեթև վիշտ մը նկատեմ :

Տխուր գիրդ կ'զրգուէ յիս այս մութ խորհրդածութիւնները : Աշխարհիս աղէտալի տեսարանն կ'ներշնչէ զիս քան թէ եսականութիւնն և՛ ես որ սովորաբար Գեմոկրիտէսի դպրոցէն եմ, կ'ըզրմանամ թէ ինչո՞ւ կ'տրամիմ . . . Մի կարծե՞ր թէ քեզ մխիթարելու համար կ'զրեմ, ո՛չ, վասն զի այս ևս գիտեմ որ յաւիտենական չէ վիշտն ուրախութեան հետ, վասն զի կ'գիտեմ որ արդէն Լիլիին կորստեան վրայ սփոփելու համար զանազան բարուրանք կ'հնարէ երեակայութիւնդ, այլ կ'զրեմ մի միայն գրելու համար : Ամեն մարդ մի և նոյն կերպով չզգածուիր նոյն բնութիւնն ունեցող ցաւէ մը, վասն զի ամեն մարդ նոյն բնութիւնն, նոյն խառնուածքը, նոյն կրթութիւնն ու միտքը չունի, վասն զի ամեն մարդ մի և նոյն միջավայրը չզանուիր : (Օդ ու ջուր, արև ու խաւար, ուտեստ ու արուեստ անգամ կ'ներդործեն սրտի զգացմունքի վրայ) : Եւ զարմանալին այս է որ ամեն վիշտ վշտակրին բնութեան յարմար դարման կ'փնտուէ : Ամանք կրօնի, բարեպաշտութեան, ողորմասիրութեան մէջ սփոփանք կ'փնտուեն, ումանք նիւթակիտն ու մտաւորական դուարձութեանց ու մոլորութեան մէջ, և եթէ ամենուն միջոցները տարբեր, նպատակը նոյն է, կարելի եղածին չափ շուտով մխիթարուիլ . . . :

Իսկ դու, սիրելի Նելսօն, դու որ կրօնքի, ընտանիքի, հայրենասիրութեան մէջ մխիթարանք չգտար, թէ և բնասպէս միտքդ ողեկանութեան հակամէտ է, արևելեան ժողովուրդ մը, Հայերը քննելով ուղեցիր սփոփիլ, և անտարակոյս մինչև հիմակ հին վէրք մը բուժեր էիր՝ եթէ անոր զրդիւ առող պարագաներ չպատահէր, եթէ թղթակցութիւնս զայն չարձարծէր : Գոնէ յաջող ելք մ'ունենար իմ միջնորդութիւնս, գոնէ դու, չըսեմ կասկածոտ, այդքան հպարտ չլինէիր : Հիմակ խնդիրն այս է թէ արդեօք ես ալ ակամայ գործաւիյց եղայ դժբաղդութեանդ, արդեօք աւելի իմաստութեամբ

վարուած չըպիտի լինէի եթէ բոլորովին կտրէի թղթակցութեանս թելը սիրոյ վրայ : Բայց կարելի՞ էր, քեզի կ'հարցնեմ . . . :

Գոնէ միւս խնդիրդ կարենայի լուծել : Գեւ ևս լոյս մը չառի քինկ խնամակալիդ վրայ : Քանի՞ անճարակ եմ : Բայց մի կարծե՞ր թէ կ'զանդաղիմ : Մտադիր եմ այս զաղտնիքը Տոբթօր Բէյնի յայտնել և անոր հետ խորհրդակցիլ միջոցներուն վրայ : Ձեմ ուզեր պապհովութիւն տալ յաջողութեան մասին, քանի որ միւս խնդրոյն վրայ իմ ակնկալութիւնս ու ճիգս դերև ելան :

Սակայն դու ի՞նչ պիտի ընես, Նելսօն, շարունակ պիտի ողբամ սիրոյդ վրայ, այսուհետև գիրերդ դամբանական ճառեր պիտի ընես : Մտածէ միայն որ մարդ ես, անկիւնացի ես, և այդպիսի կանացի վայեր ու ողբեր զնուորի մ'անվաշել են : Մոռցիր պահ մը Լիլին, թո՛ղ որ նա իր ճակատագրին հետևի, քանի որ քեզ չուղեց հետևիլ, և սիրտդ բուժելու հնարը գտիր : Գիտե՞ս ի՞նչ է հնարը . Սէրը : Այո, գտիր նոր սէր մ'որու իսկոյն յարի սիրասենչ սիրտդ, եթէ արդէն յարած չէ այն անձանիդ որ քիչ մ'առաջ բաւական զրուեր էր միտքդ : Տարցած երկամբ շուտով կ'փակչի . . . գրէ ինձ թէ ի՞նչ աստիճանի հասած է յարաբերութիւնդ անոր հետ, ճամբայ մը փնտուէ անոր մօտենալու, և մերթ ընդ մերթ շարունակէ նաև զրել Հայոց վրայ :

Իրաւ՝ մեր զրակցութեան պատահական մէկ զրդիւն եղաւ սէրդ, բայց անոր հաստատուն շարժառիթը մեր բարեկամութիւնն է, որու պարտաւոր ենք զօհել անցաւոր նկատումներ : Լիլե պահ մը վառեց մեր զրիչն իր շնչով, սովորաբար մեր պաղ զիւրերուն թև ու ոյի տուաւ, բայց եթէ ինք թևեր առաւ գնաց, մեզի թողուց այնպիսի յիշատակներ որ կրնան մեզ ներշնչել . . . : Ո՞վ գիտէ, թերևս օրին մէկը վերստին երևի . . . առ այժմ համբերութիւն . . . :

ՆԱՄԱԿ ԵՒ

ՆԱԼՍՅՆ ԱՌ ՎՈՒՑ

4. ՊԵՂԱ . . .

Բարեկամ, Գատը գիւղ, այս է հին Քաղկեդոն՝ կ'զանուէի՝
Մօրս պատանոցի մօտ՝ հայրենակցի մը տունն՝ երբ նամակդ
բերն ձեռքս տուին: Տաճկական անուն այլ երուզական
անունի այ գիւղն, որո մէկ կողմն Հայտար Քաշա կ'աւ-
անայր միս կողմն Քենէր-պահլէի հրօտանդանն, որու ծայ-
րը քարոս մը կ'աւանտի, իսկ անդին՝ Մարմարա ծովուն մէջ՝
այլ և այլ կղզիներ, որոց զխաւորներն են Բըբէկթօ, Բ-լէ,
Անդիլին:

Տան արեւակը նստած՝ կ'դիտէի իմ առջև գտնուած սքան-
չելի տեսարանն: Գլուխս, սիրտս, բոլոր էութիւնս կ'այրէր,
և միշտ՝ չէ թէ լոյս, այլ հով, այլ մրրիկ, այլ որոտում
ու կայծակ կ'փնտուէի որ զովանամ, պաղշկիմ, Երեկոյեան
դէմ էր՝ երեսս գէտ ի Մարմարա դարձած՝ կ'ծծէի լիարե-
րան կծու ու զովաղին քաֆի մ'որով բոլոր մարմինս կ'ըրս-
փար, հիւանդ էի: Բարեկամ՝ Պօքս, դիտեց այս վիճակս և
յորդորեց զիս անկողին մտնել ու հանդիստ առնուլ, սակայն
ես — Տմբ զիս տեղ մը, ըսի, որ այլայլիմ, ինքզինքս մտ-
նամ: — Շատ լա, ուրեմն, պատրաստ է, պատասխանեց
բարեկամս: Այս երեկոյ հանդէս կայ, Կայսեր դահակալու-
թեան տարեդարձի հանդէսն ի Պէպէք, ուր պիտի մեկնի
ժամէ մը յատուկ շոգենաւ մը:»

Իսկոյն ոտք ելայ, և պտտրաստ եմ, ըսի: Սակայն երբ
նաւամատոյց հասանք, արդէն շոգենաւն՝ թերևս մեր բազդէն՝
հանդիսատեսներու խումն բաղմութիւն մ'առնելով՝ որոշեալ

ժամէն առաջ մեկնէր էր: Ճշտութիւն մի փնտուր Թուրքիա:
Անճշտութիւնն ու անկարգութիւնն է կանոնը: Միջոց մը
գտայ նամակդ կարգալու, որ բոլորովին հոգիս ճնշեց, մինչ-
դեռ բարեկամս մեծկակ նաւակ մը կ'բունէր որպէս զի մեզ
հանդիսին վայրը ասնի, թէև հաղիւ երկու երեք ժամէ պի-
տի կարենար ժամանել անդ: Պօլիս՝ ծովու վրայ չէի ըրած
զիշերային ուղեւորութիւն մ'որ հոգւոյս վիճակին կ'յարմա-
րէր: Մտանք նաւակը. ժամն ինն ու կէս էր, լուսինը մերթ
իր աղօտ երեսը կ'ցուցընէր, մերթ ամպերու ներքև սողսկելով
կ'թաղչէր և մեզ մութը կ'թողուր: Աւելորդ է ըսել որ բա-
րեկամս իր հետն առած էր ուտելիք և ըմպելիք, որմէ բե-
րանս չգրի:

Նաւակն սկսաւ կամաց կամաց սահիլ: Թիախներն՝ երկու
ուժեղ հայ բաղուկներու շնորհիւ՝ հանդարտ ջուրը կ'ձեղքեն
և լուսաւոր հետք մը կ'թողուն, փաղփլուն ճճիներ կ'վիտան:
Թեթև մշուշ մը Պօլսի ափունքը կ'ծածկէ, այնպէս որ հա-
ղիւ թէ ցամաքն ու նաւահանգստին նաւերը կ'աւանտուին: Մի-
այն ծովեզրեայ կողմերը տեղ տեղ միաշար ճրագներ կ'վա-
ւին, իսկ ծովուն մէջ նաւաձև լոյսեր՝ երկնից մթադոյն ե-
րեսին վրայ կ'նկարուին, և իրօք յօրինելով նաւերու լուսա-
ղիծ մ'որոց կայմերուն ծայրէն սկսեալ մինչև կողերն զոյն-
զոյն ապակիէ կանթեղներ կախուած կ'երևին, որ երբեմն
ահաղին սառեր և անուններ կ'յօրինեն, և այնպէս կ'թուին
աչքի որ ծովու վրայ անշարժ, խաչաձև, գեղանշոյլու բուա-
կաններ են: Նաւակը կ'սահի աւելի արագ, բայց դեռ Աէ-
անդրի աշտարակը չհասանք, աշտարակ սպիտակագոյն, որ
Մարմարայի ծովուն ու Պոսֆորի սահմանը կ'գծէ ու կ'զա-
տէ, և որ երբեմն բնակարանն էր չնաշխարհիկ էակի մ'որ
ամեն իրկուձ Աէանդրի ի լուղ դալուն կ'սպասէր, և երբ
անգամ մը չէրեցաւ՝ ինք գնաց դանելու իր սիրահարն այն
անդունդին մէջ ուսկից ոչ որ կ'գաւանայ . . . սիրոյ անմահ
վէշատակ ու նահատակ: Եթէ ես Բիւզանդիոնի տէրը լինեի՝

նոյն աշտարակին վրայ Էբօփ, այդ քրմուհւոյն՝ մարմարէ արօձանը կ'կանդնէի, մինչդեռ հիմակ կարմրադոյն փարոս մը կը շողայ, արձան մ'որ մշտառեւ յանդիմանութիւն մը պիտի լինէր այն արքունի կանանոցին դէմ ուր անզոյս սէրը կը թուամբ ու կ'մտչի . . . :

Նաւակը կ'քալէ միշտ . . . մինչդեռ ես կ'լողամ դրեթէ անզոյս՝ ջրին և օդին մէջ, բարեկամս ձայն կ'տայ նաւակարին որ Հարէմի նաւամատոյցին մօտ գտնուած ցիր ու ցան քարերէն զոյոշ լինի: Եւ ահա յանկարծ՝ աջ եզրէն օձի նման դալարելով կ'սլանայ դէպ ի երկին երինադոյն փունջ մը՝ կ'բացուի, շաչին մը, սուր շաչին մը կ'արձակէ և ապա մանր մուկեր աստղիկներ կ'սկսին թափթփիլ ծովու վրայ: Այս լուսեղէն նշանին ոչորուա ու սրբնթաց լոյսեր ասդին անդին կը հեռակն, հրային ցնցուղի պէս վէտ առ վէտ կ'վժվժան, մերթ խոր մթնոթեան մէջէն . . . և նոյն պահուն կարծես թէ լուսինն վեհանձնօրէն իր լոյսը կ'սքողէր, որպէս զի մարդիկ արուեստական կրակով քիչ մը հրձուին և իրենց հարադիրութեան վրայ փքանան: Խեղճ մարդիկ, ինչ ընեն. միթէ Պրօմէթէոս յանցաւոր էր երկնից փայլակը կապտելուն, և մարդիկ ալ մեղք կ'դործեն եթէ բնութեան լոյսն ու զօրութիւնը կտրտել կ'ուզեն . . . ոչ: Բայց ով կրնար արդիւն զիս նոյն պահուն լուսինն ու անոր լուսնթաղը, շողուն ու կենդանի աստղիկը փնտռիմ: Նաւակին շարժումն այնպիսի զերթի մը մէջ թողոց զիս որ լուսինն ետիս մնաց: Ամեն շող, հրային օձ, կայծեր անտես առնելով՝ սաէս կ'դառնայի լուսնին ու իր ընկերին՝ ակիարկ մը տալու, և այս ակնարկով կ'յիշէի, կ'զրկէի այն էակին նկարն որ միայն իր յիշատակը թողալով ինձ աներևոյթ եղեր էր: Բայց ահա կ'մօտենանք Աէանդրի աշտարակին, Պոսփորի գիմացն, այսինքն եւրոպական եզրը՝ կ'սկսի վաւաւուն լոյսեր արձակել, նաւերը կարողաւ կ'երևին. մերթ ընդ մերթ նաւերուն վրայ ու ծովափն այնպիսի սիրուն կարմիր, դեղին, կապոյտ, կանաչ և ծիրանի

բոցեր կ'վառին որ քանի մը վայրկեան տչբդ կ'չացընեն և հիանալի նշոյլներ փրփրուն կոհակներու վրայ կ'սփռին ու յանկարծ կ'մարին: Զրային աստղիկներ երկնային աստղերու հետ կ'մրցին: Աստ ու անդ հրախաղի մութ ու ախոր գործիներ բազմաճիւղ և անորոշ, նեղուցին վրայ կ'տատանին և անոնց վրայ մարդիկ կ'շարժին սատանի պէս՝ ճաճանչներու և ստուերներու մէջ: Անկից պիտի ժայթքի հրացայտ փոթորիկը, և սակաւիկ մի ևս և դուռ ու գոշուր պիտի պայթին: Մեր շաւիղն Պոսփորի ասիական արհմեց մօտ է: Իսկիտաւրի հրուանդանին ծայրէն կ'սահինք, ուժգին յորձանքին դէմ դնելով յառաջ կ'քշենք: Լուսաւոր էր այս ծովափն, սաղայն ոչ հակափին չափ: Բնակիչները ծովեզրը լճափեր էին, խումբ խումբ, ինչ կ'ըսեմ, շարք շարք ճերմակ սաւաններ որոց ներքև սաէս լուսնկայի պէս սօսիտակ ու նոսմ երևաներ և վառօդի պէս աչկունք կ'երևէին — կղիտած նստած են, և այնքան մօտէն կ'սահինք որ ոմանց հեշտալի ձայնն, ոմանց հիացած կերպարանքն, որու վրայէ դիմամտը սաւանն ընկած է, կ'գիտենք ու կ'լսենք, և ուր ուրեմն պատտի մը ձայնն — Այ էֆէնախմ, պիրազ ուզողտան ալքն . . . մեր ականջին կ'զարնէ: Բայց մեր միտքը զեղնած մտիաներ տեսնել չէր, այլ յորձանքին ուժգնութենէ խոյս տալ, վասն զի՝ եթէ նաւակը ծովեզրը չքերէր և քիչ մը հեռուէն առնէր, անտարակոյս մինչև Մարմարա պիտի քշուէր, այնքան սաստիկ կ'վազը՝ հիւսիսային հովով՝ Սև ծովէն հոսող ջուրը, և այնքան յորձանուա է նեղուցին մէկ քանի տեղուանքը . . . նեղուց՝ որ Քեհասթի հանէյի հեղասահ ջրերուն չնմանիք և մէկ կողմէ միւս կողմն գրեթէ կէս ժամու հեռաւորութիւն ունի:

Թիակներն աւելի ծանր կ'շարժին . . . հետզհետէ Իսուկիտար, Քուզուլունձուղ, Ստալրոս, Պէյլէր-պէյ, Աւանի գեղ ետև կ'մնան, և կամաց կամաց եզրէն բաժնուելով՝ զիմացի կողմը կ'ուղղուի նաւակն, որպէս զի Արնավուտ զեղք բռնէ և անկից Պէպէքի ջրերը սահի, ուր Սաարազամին ա-

պարսնքը կ'դանուի և ուր՝ ի պատիւ կայսեր՝ այս երեկոյեան շքեղ հանդէսը կ'տրուի : Հոմն որ՝ քիչ մ'ուժղին էր՝ երբ ճամբայ ելանք, կ'սկսի մեղմիլ : Բարակ քամի մը կ'բուրէ :

Ժամն՝ ըստ Ֆրանկաց' տանու մէկ է : Երկինքը պայծառ, յստակ, աստղերը փայլուն, կոհակները թեթեակի կ'փրփրին : Պոսֆորի նեղուցին միջնն ենք . մեր աջ դին Արնավուտ դեղն, ձախ դին Վանի դեղը կ'դանուի : Աչքդ դէպ ի հիւսիս ու հարաւ որ դարձրնես, կարծես թէ մողական աշխարհի մը մէջ կ'լողաս, կ'հիանաս, կ'ապշիս, և ի զուր՝ բերանդ բաց՝ խօսք մը կ'փնտռես զըացումդ արտայայտելու, սքանչացումդ յայտնելու : Էնուէն կարծես թէ ճրագներն ու կանթեղները ծովուն վրայ կ'ծփան և վարն ալ տեսակ մ'երերուն հոսանուտ երկին մը բոյլ բոյլ համաստեղութիւններ յօրինելով՝ կ'ծածանի, թէ և պատկերին խորն երեցած մթին ստուերներն՝ անոր հմային շքեղութիւնն ու ահաւորութիւնը կ'աւելցնէին :

Ահա մեր նաւակին քովէն ուրիշ նաւակ մը կ'անցնի, իբր թէ ինքնաշարժ կ'սահի՝ նազելի, իր մէջ կրելով տաճկի յաւերժ հարսեր, կամ լաւ ևս ըսեմ, դիշերհարսեր, երեսնին բոլորովին բաց, ուրախ ու զուարթ կ'մըմնջեն . սև ունքեր, սևաչուի, սկիւթել հիւսուած մազեր ունին, ձիւնի պէս երեսներ, կ'շնչեն, կ'դիտեն, կ'նային, թէ և սևադէմ մարդ մ'իբնեց վրայ կ'հսկէ, մինչև որ վերստին իրենց ոսկեղօծ վանդակը դառնան այս թեազուրկ թռչունները . . . :

Թանկարձ ծովուն վրայ սպիտակ ամպ մը կ'սուբայ, փայլակ մը կ'չողայ, շանթ մը կ'պայթի, որոտում մը կ'լսուի, ուրիշ մ'ևս կ'յաջորդէ, հետզհետէ կայծակներ կ'առկայծին, կ'շաշեն արագ արագ ջրերուն վրայ, թունդ կ'ելնէ օդը, և ստէպ երկինք կ'թռին վարէն սողոսկելով օձաձև կրակ, ու լորուտ բոց ու հուր . . . բնութեան տարերք դեր փոխած են . . . ահաւոր փոթորիկը կ'բոգի, հրախաղը կ'սկսի . . . թէ և տեսած եմ՝ այսպիսի հրեղէն խաղեր յԱնկիւս, ուր

Չուրը կրակ կ'վիճէր, ուր հուրը հոսանուտ ջրվէժներ կ'յօրինէր, աւազաններ բոց ու ցող կ'ցնցղէին, և հնարաղիտութեան ամեն դարաններն ի դորձ կ'դրուէին հրախաղին դերերնական երեոյթ մ'ընծայելու համար : աչքն ու երեակայութիւնը բորբոքելու համար . սակայն այս տեղ Պոսֆորի բնական դիրքն, վե՛մ ու ահեղ դիշերային տեսքն մարդս կ'տաննն նորանշան աշխարհ մը կ'տաննին և անմասն սպաւորութիւն մը կ'նեղործեն սրտի ու մտքի վրայ :

Չերկարեմ, քառորդ մը կ'տեէ թնդանօթներու դոռումն, երկու եզրէն արձակուած հրաշունչ եղէղներու թռիչքն, որոնք քանի պայթին շոտաչելով՝ լուսոյ վարսաձև նշոյլներ կ'թափին, որոց մէջէն երբեմն ծիրանի կամ կանաչ վառ դոյն մը զնդակի նման, պլպլուն, սուր հուր մը կ'զատուի, կ'սուբայ երկնից կամարը քանի մը բոսկէ, կ'օրորի, ճիշտ երկնային մոլորակ մ'է կարծես, և սպա յանկարծ կ'անհետի . . . :

Ի վերջէ՝ հասանք Պէպէքի մօտ՝ որու ծովափն անթիւ նաւակներ կ'ծփային : Հանդիսի կեդրոնն ծովուն վրայ նայող բլրակաձև պարտէզ մ'էր, ուսկից հանդիսականները կ'տեսնուէին : Տեղ տեղ նուազախմբեր զմայլելի երգեր ու խաղեր կ'նուապեն, որոց արձագանքը կ'կրկնեն դիմայի արքայական ձէռնք : Քէօշկի մ'որու վրայէն անընդհատ վեր կ'թռի հրային անձրև մ'երկինադոյն և բոլոր նաւակները կ'լուսաւորէ : Թէ և մեր նաւակը զօրաւոր էր, սակայն դիտումսք քիչ մը հեռուն կ'կենայ, որպէս զի ուրիշներուն չզարնուի : Հանդիսավայրին ետևի կողմը, Պէպէքի բլրակն ու ծառերը դոյնդոյն լոյսերով կ'վառին, և երեակայէ թէ մթադոյն երկնի մը վրայ ինչ սքանչելի տեսիլ մը կ'նկարեն : Չմայլած չորս գին կ'նայինք : Ծովու վրայի տեսարանն ցամաքի տեսարանին հետ կ'մրցէր : Նաւակներու և մանր շողեաններու մէջ բնական լոյսեր կ'փայլէին : Գոյնըդոյն հազուստներ, կերպ կերպ դէմքեր կ'ծածանէին ջրերու վրայ : Աեր նաւակի մօտէն երբեմն նետի պէս ակասները կ'սուբային՝ հազիւ ժամա-

նակ տալով մեզ ակնարկ մը ձգել այն փաշիլուն և բոցա-
վառ սև աչաց վրայ որ նորանշան կայծեր կ'արձակէին, ձիւ-
նի պէս սպիտակ ձեռքեր տաճիկական բարե ու նշաններ կ'ը-
նէին և դողարիկ բերաններէ տատրակի ձայներ կ'երխէին :
Մինչդեռ այսպէս այս երերուն ու շարժուն առարկաներու
մէջ մեր աչքը հաղիւ դադարելու կէտ մը կ'փնտռէր, մերթ
ընդ մերթ ծանօթ կերպարանի մը կ'հանդիպէր և ես սիրա-
բոյր նշմայր մը, ժպիտ մը, ակնարկ մը կ'ուղղէի տրտում
տխուր . . . :

Սակայն ժամանակը կ'սահէր, կ'անցնէր : Աէս դիշեր ժամ
մ'անցած էր և մեկնելու ատենը հասած : Լուսինն մեր աչ-
քէն աներևոյթ կ'լինէր, մինակ ծովափնեայ ճրագներն մութ
ծովուն վրայ աղօտ լոյս մը կ'սփռեն . երաժշտութեան շօխ-
դը կ'մեղմի, հետզհետէ ծովու ու ցամաքի հանդիսատեսները
կ'սկսին քաշուիլ : Նաեւրը մեղմէ հեռի են, վասն զի մեր նա-
ւակը շեղակի դարձած Գատը դիւզի ճամբան բռնելու կ'սպառ-
բասուի . . . : Մի քանի շոգենաւներ ալ կ'սուլեն որ ճամ-
բայ երնեն : Մարդու ձայներ կ'լսուին խառն աւ շփոթ, ամեն
բան շարժման մէջ է . . . : Նոյն պահուն մեղմէ քիչ մը
հեռու՝ ծովափին մօտ՝ շոգենաւի մ'անիւր կ'դառնայ, կ'բա-
լէ և յանկարծ կայ կ'առնու ու ետ ետ կ'քշէ . . . ո՛հ,
սարսափելի տեսարան . . . չեմ ուզեր երկար պատմել, սի-
րելի Պուտ, որ սիրազ չշարժի . . . բայց . . . ինչ օ-
գուտ, տեսայ, և աղէտալի դիպուածի մ'առթիւ անձ մ'ալ
տեսայ, թերևս երազ մը տեսայ զոր դեռ չեմ կարող մեկ-
նել . . . : Շոգենաւն ետ ետ դառնալուն՝ լեցուն նաւակի մը
կ'զարնէ, նաւակն իսկոյն անդունդը կ'սուղի . . . աչքս դար-
ձընեմ ինչ տեսնեմ, շատ մը գլուխներ որ անձայն, ան-
մեռունչ ծովուն երեսը կ'տատանին, վերտախն կ'ընկղմին, պա-
հակէ մը նորէն կ'երևին . . . նոյն պահուն նաւակներն ի-
րար կ'անցնին, ամեն կողմէ աղաղակներ կ'բրդին . . . սա-
կայն մեր նաւակին մօտ՝ ակննջիս կ'զարնէ յստակ, որոշ ճիկ

մը, սահալէ, (Ֆլորէն) . . . : Ծանօթ էր այս ձայնն ինձ,
Լիլիին ձայնին նման . . . աչքս իսկոյն այն կողմը կ'դառ-
նայ . . . ինչ տեսնեմ . . . իմ անծանօթ գրադարանէս էր,
որ մի և նոյն ծովագոյն քողն երեսը ձգած և կէս մ'այտերն
ու բերանը բաց, մերթ ինձ կ'նայէր, մերթ ծովամոյն եղկե-
լններուն, և կ'վայէր . . . ինչ նմանութիւն, պատահական
էր թէ իրական : Ճիշտ Լիլիին դողարիկ բերանն, սիրուն
այտերն էին, և չնայելով որ անոր նաւակն, որու մէջ ու-
րիշ կին մ'ալ կար և մարդ մը տարւօք, քանի մը կանդուն
հեռու է, ոտք ելայ և ուղեցի ցատկել անոր մէջ, մինչդեռ
Քօքս բարեկամս կարծէր թէ միտքս ծովը թափողներուն օդ-
նութեան հասնիլ էր : Բայց սիրական նաւակն կ'սկսի հեռա-
նալ, ամեն մարդ կ'փութայ օդնութեան, մարդասիրութեան
ողւով, ես սիրոյս ստուերով թերևս պաշարուած՝ կ'շուարիմ
կ'մնամ . . . ինչ վատութիւն : Սակայն ձայները կ'սաստկա-
նան, ծովածուփ գլուխներ հետզհետէ աներևոյթ կ'լինին,
մինակ մէկ քանին կ'մաքառին յորձանքին դէմ . . . ինչպէս
չօզնել այս թշուառներուն որ դեռ կ'տատանին . . . ծովը
նետուիլը մահաւան դիրկն ընկնիլ էր : Աչքս սևեռած այն նա-
ւակին վրայ ուր ծովագոյն քողը կ'ծածանէր, ուրիշ նաւակ-
ներու հետ՝ մերինն ալ քշեցիք դէս յառաջ և մենք ալ մի
քանի հոգի ծովէն քաշելով առինք և ապա ծովեզրը հանե-
ցինք . . . : Քսանի չափ անձեր տնայտ էին . մին իր զա-
ւակն, ուրիշ մ'իւր կինն, այս իր եղբայրն, այն իր քոյրը կը
փնտռէր : Ա՛խ, ո՛ր դային . . . ձայն ձիւն չհանեցին եղ-
կելիները . անգամ մ'երեցան և ապա սուզան, ծովու զօհ
դային : Ոմանց գլխարկն, ոմանց ֆէճը ջրերուն վրայ կ'ծփա-
յին, իսկ ես սակալի մտատանջութեան և յուզման մէջ էի
. . . : Ի՛նչ է մարդս, սիրելի Պուտ . ահա ուրախ զուարթ
կ'խնդար որ մեռաւ, ահա հիմակ կենդանի էր կայտառ և
ապագայ խորհուրդներով ու երազներով վառ, և հիմա դիակը
կ'թառալի ծովուն անդունդն, և ո՞ր զիտէ, մը ամայի ծովափը

սխախ հասնի՝ բոլորովն անկերպարան, եթէ արդէն ծովի ձկերու փորն իր դերեղմանը չդատու։ Ա՛յլ սխախ լայ, ո՛վ սխախ վնասուէ այն թշուառը, ո՛վ սխախ հոգ ընէ . . . վայրկեանական վրդովն անցաւ . . . նուագարանները չգողրեցան, զարգարուն մարդիկ ու կիներ իրենց պարէն չգողրեցան, մինչդեռ ուրիշ մարդիկ ու կիներ ապրեւէ կ'զգորէին նոյն պահուն . . . կեանք ու մահ իրարու շատ մօտ են, ցնծութիւն ու վիշտ անբաժան . . . և ես որ կարծէի թէ նոր աշխարհ մը գտայ, հին սիրական ձայն մը լսելով՝ սրտովն ուրախ այլ առ երեսս սրտում էի . . . : Երբ մարդասիրութեան պարս մը կատարեցինք, հրամայեցի նաւավարին քշել դէպ յառաջ, դէպ ի վեր՝ ուր կ'զիմէր մեղմիկ անձանքն ահասը : Քօքս բարեկամս թէև գիտեց որ մեր շաւղին ներհակ կողմը կ'զիմենք, բայց ես քիչ մ'ես հով ծծենք ըսի և կ'թուէի հիւսիս : Ափափաքէի հետեիլ, տեսնել թէ սր ափունքը պիտի՞ ելնէ անձանքն : Անցանք Պալեստին, անցանք Սաբէն, Եննի գիւղ, Բալէնդէ, և քանի կ'սահէինք սիրաս ու հոգիս կ'թռթռային : Արդեօք նոյն իրկուն պիտի թափանցէի՞ գաղտնիքը, որ դեռ մութ էր ինձ՝ անլոյս գիշերուան պէս : Ի վերջէ մտեցանք այն եղբն ուր բնակարանս կ'գտնուի, Թարբէի հասանք, և, զարմանալի բան, անձանքն՝ որ մերթ ընդ մերթ ակնարկ մը կ'նետէր իր ստուերին պէս հետևող մեր նաւակին վրայ, ելաւ և զարկաւ այն սան գուն, որ իմ գրացի գունս էր, այն տունն՝ որու պատահանը ստէպ անտեր էի ծովագոյն քօղն և այնքան գուշակութիւններ ըրեր էի :

Այլայլութիւնս մեծ էր : Տունս դառնալ կ'ափափաքէի և իմ գրացոյցս զրան առջև մինչև առատտ պահպանութիւն ընել, օակայն չէի համարձակեր Քօքս բարեկամիս իմ գաղտնիքս ու փափաքս յայտնել : Ի վերջէ խնդրեց նա որ դառնանք :

— Եւելի մօտ է մեր տունն, ըսի : Արի երթանք մեզի, և այս գիշեր անդ անցընենք : — Բայց նա անհամոզելի մնաց :

Համբերեցի : Գիշերայն ինչ կ'ընայի ընել : Միթէ կարող էի երթալ անձանքն գուռը զարնել և հարցնել անոր . — Գու՛մ էս : Սյուսափը բաւական էր . ի հարկէ այս գաղտնիքն ուրիշ օր մ'երևան պիտի ելնէր : Ուստի պէտք էր դառնալ Գատը գիւղ, թէև սիրտս Թարբէի մնաց :

Նաւակը դարձուց զլուխը դէպ ի վար : Լոյսերը մեծ մասամբ մարած են : Ասդիս անդին ցիր ու ցան նշոյլներ միայն կ'երևին, և մշուշ կ'սկսի աւելի խտանալ : Ո՛ր են առջի ցնծութիւնն ու երաժշտութիւնը . քանի լուսինը կ'իջնէ մութն աւելի կ'կոխէ : Տրտում ու անձայն նստած՝ ոչ այնքան հանդէսին, որքան անոր զրդիւ տուող գիպուածներու վրայ կը խորհնք : Կարծէի տեսնել այն մարմիններն որ ծովուն խորը, թերևս մեր նաւակին ներքև՝ կ'թաւալին յորձանքին հետ և մինչև Մարմարայի ծովը պիտի հասնին : Թշուառները՝ չափտի տեսնեն՝ մեղի պէս իրենց տունն, ուր թերևս ամուսին մը, մայր մը, զաւակ մը, սիրուհի մ'իրենց կ'սպասեն . . . Ա՛հ, թողունք այս տխուր մամուռքը . մենք ալ ալէկոծ ծովու վրայ ենք, նայինք, պիտի գտնենք արդեօք մեր օթեանը . իսկ ես պիտի գտնեմ արդեօք Լիլին՝ ծովագոյն քօղին ներքև, թուրքական հաղուստի մը ներքև . . . ինչ այլանդակ յոյս . . . ցնորք է իմս թէ իրութիւն : Մոլար էակի պէս կ'տորհիմ ու կ'թափառիմ : Այս ամպոտ երկինքն, մուսայլապատ օդն, աղօտ աստղունք, սգալի լուսնիկներ յարմար են իմ սրտիս վիճակին : Այս նաւակին պէս թող տատանի մարմինս ու զլուստ, թող սահիմ երթամ այն ափն ուր ոչ վիշտ կայ ոչ խնդութիւն, այլ անէութիւն : Ի՞նչ է կեանքն առանց տրեռ, ինչ է հողին տանց զղացումի ու սիրոյ, չորարեկ տերև մ'որ ամեն հովէ կ'շարժի, անջրդի ապառաժ մ'որ ոչ բոյս ունի ոչ պտուղ : Ա՛հ, թէ որ գիտնամ որ չափտի հասնիմ այն աստղին ջրը կ'փնտռեմ և որու աղօտ նշոյլն ընդհամարեցի այս իրկուն, ա՛հ, թէ որ վերստին պատրանքը զիս պաշարէ, թէ որ աշխարհիս մէջ իմ կենացս

սահմանը լուկ նեղութիւն է և տանջանք, կ'ընդունի կ'անցնի
նիմ այդ սահմանն, որ նաւակիս չափ բարակ է ու դիւրա-
բեկ, ստուգիւ քայլ մը կ'առնում խնդագիւն և կ'նետուիմ
այս հեղուկ անդուհնդն որ ամեն բանի դադարն ու կատարածն
է . . . :

Բայց, քանի՛ տկար է մարդ, դեռ թեթև յոյս մ'ունիմ :
Աստղիկս պիտի տեսնեմ . . . և ահա վերստին Լէանդրի
աշտարակին շրջանը կ'ընենք : Լուսինը՝ ամոյն, նսեմ ու արուր
ամպերու մէջ ճեղք մը գտած կ'երևի՝ մեծ, վտեմ, ահար-
կու, թէև քիչ մը գունատ . իսկ իր մօտ կ'իտարիւն միշտ իր
անբաժանելի ընկերը, միշտ զուարթուն, միշտ վառ, միշտ
թափանցիկ . . . : Ա՛հ, կ'հառաչեմ, քիչ մ'ողի կ'առնում
և կ'ըսեմ. — «Ահա, անոր աչքը, իմ վրայ կ'հսկէ, պէտք
է որ ապրիմ, մահը կ'հեռանայ, քանի անոր թևին տակն
եմ . . . » Բայց մինչդեռ այսպէս Մարմարայի մէջ, հոյա-
կապ ու մթին Բիւզանդիոնի առջև՝ որու վրայ կենդանութեան
նշոյլներու տեղ՝ այժմ մահու ստուերներ կ'սաւառնին, մինչ-
դեռ այսպէս ծով, երկին, աշխարհ մոռցած կ'իտորհէի՝ թիակ-
ներուն միօրինակ ձայնով, նաւակը հասաւ Գատը դիւղ : Աչքս
չէի կարող հեռացրնել լուսնի վերջին նշոյլներէն որ՝ կո-
հակներուն վրայ սիւռած՝ կարծես թէ կ'արտասուէին, ինչ
պէս որ իմ աչքերս լցան արտասուօք՝ երբ յանկարծ ասուպ
մը թռեւով ընկաւ այն մթին ամպերուն մէջ որ Թարաբիոյ
վրայ կ'ծանրանային . . . :

Տուն մտայ մարդու մը պէս որ երազ կ'տեսնէ . . . :

ՆԱՄԱԿ ԵՐ

ՎՈՐՑ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լուսին . . .

Եթէ ոչ բնածին բանահիւս, սիրածին հոգի մ'ես դու,
Նելսոն, և անդէտս կ'բանահիւսես : Վկայ է նամակդ . ան-
զարդ այլ ճշգրիտ նկարագիր հանդէսի մ'որ կարծես թէ մի-
այն քեզի համար կ'պատրաստուէր : Մինչդեռ շատ քերթող-
ներ արեւուն, լուսնին ետեէն կ'վազեն և իրենց զրչէն հա-
հանչէր կ'հաննեն, Ապոլոն քեզ կ'գիմաւորէ և կ'յորդորէ
քեզ, չէ թէ գրել, այլ նկարել, չէ թէ հնարել այլ բնու-
թիւնը բացատրել : Չարմանալի հանդիպում . մինչդեռ մեղա-
մաղձոտ սիրտդ սփոփելու կ'ենես Պոսֆորի վրայ, կ'գանես
յանկարծ այն թռչունն, որու վանդակն Ալպիոնն է, և ո-
րու թևերուն առած ուղղութիւնը մաթեմատիքական հաշուով
գտնելու համար սօքթոր Բէյնի հետ զլուխ կ'պատուէի : Երբ
սիրոյ մէջ հաշիւ կ'մտնէ, ստոյգ է որ հաշուադէտը միշտ
կ'խարուի : Բնագոյն ու նախագրացումն աւելի հնարագէտ են
այս մասին քան թէ խորագիտութիւնն ու զրահաշիւը :

Թէև նամակդ տխուր գոյն մ'ունի, կ'երեւակայեմ սակայն
թէ որքան երջանիկ ես, վասն զի կ'յուսաս, վասն զի այդ
յուսով Բիւզանդիոնի դահակալէն, որ ոսկեթեւ բէհեզներու
վրայ կ'ննջէ, աւելի բարձր կ'սաւառնիս : Այս առթիւ կը
յիշեմ Շէքսպիրի գրածը յուսոյ զօրութեան վրայ . Արագ-
շարժ է հշտարիտ յոյսը, կ'լուի նա թիժառնի թևերով, լուսաւոր-
նէրը կ'գործընէ ասորստձներ, սորբն մարդիկը լուսաւորներ * :

* True hope is swift, and flies with swallow's wings;
Kings it makes gods, and meaner creatures kings.

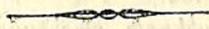
Բայց միթէ հշտե՞ր է յոյսդ, միթէ բուն Լիլին է ծէ-
ծաւնը, այս կէտը ի հարկէ պիտի պարզես քիչ ատենէն և
պիտի յայտնես ինձ :

Արդէն ծովագոյնի տղին վրայ կասկածներ ունէի, սակայն
երբէք չէի երևակայեր որ Լիլին լինէր այն, և այնքան ա-
րադ Պոսֆորի ափունքը հասնէր : Արտաքին երևոյթներն այս
ենթադրութիւնը հաստատելու կ'օգնեն, ենթադրելով միան-
գամայն որ Լիլին, իր սիրով բոլորովին ուրիշ էակ մը, յան-
գուզն, աներկիւղ էակ մը դարձեր է : Քեզ գրացի լինելն,
պատուհանէն քեզ նշմայրներով բանակցիլու, անկլիարէն լե-
զուով բացադանչութիւնն՝ ծովամոյն թշուառներուն համար,
նաւակիդ հետեւին և ուրիշ մանր սպարազաներ կ'վկայեն ան-
շուշտ որ այդ ծովագոյնի տղին ներքև մեզի ծանօթ արարած
մը կայ, որ եթէ նոյն ինք Լիլին չէ, դէթ անոր պատգա-
մաւորն է : Բայց աւելորդ են այս դիտողութիւնները : Յու-
սամ իմանալ ճշմարտութիւնն, և կ'փութամ հաղորդել նա-
մակդ մեր բարեկամ Բէյնի, որ մինչև ցայսօր մտատանջու-
թեան մէջ կ'զտնուի Լիլիի կորստեան վրայ : Կ'երևակայեմ,
Նելսոն, լէտի Իստահէմը զայրոյթն, երբ լսէ որ իր «խրախո-
զուստըր Պոսֆորի եզերքը կ'զեղերի և Սուլթաններու հան-
դէսին ներկայ կ'զանուի :

What sudden anger's this? how have I reap'd it? -
She parted frowning from me, as if ruin
Leap'd from her eyes: So looks the chafed lioness
Upon the daring huntsman thas has gall'd her;
Then makes him nothing.*

* Ինչ շատ արագ և անսպասելի է այս . Ինչպէս գրքուէջէ զայն,
Նա հերացաւ իջէ ի յոճորադէմ, իբր լի է իր ծանուած
կ'սպարտար իր աչտանիդ : Այսպէս նայի առիւծն զայրոգի
Յանդուստըն որսորդին վրայ որ զայն վիրատարած է
Ապա կ'զտաղքէ զայն :

Բայց ես պիտի զղուշանամ այդ որսորդը լինելէ . չպիտի
երևիմ այն էք առիւծին առջև, որ չէ թէ գորովէն այլ փառա-
սիրութենէ կ'ուսուի իր կորիւնը ձեռքէն հանելուն : Հասցա-
ինչ պիտի ընէ արդեօք Պարոն Տէնտի, որ անշուշտ իր ձին
հեծած Տիւլիին կ'փնտուէ և աղօրինեցը բանակներ կարծե-
լով կ'մաքաւի . . . հովին դէմ :

ՆԱՄԱԿ ԵՐ

ՎԱՍԻՑ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լինդն . . .

Բարեկամ, Չայն չես հաներ : Աւրախութեան թէ տրտմու-
թեան նշան է այդ : Ո՛ւր մնաց Լիլին : Միթէ ծովագոյնի տղը
վար առիւր, թէ ոչ դեռ կ'խուզարկես : Բայց ես չեմ կա-
րող սպասել : Թող որ խօսիմ ուրիշ խնդիրներու վրայ,
մինչև որ խօսելու կարգդ գայ :

Հրէաներն ալ գլուխ կ'վերցընեն, չէ թէ Աբելէքի այլ
Անկլիոյ մէջ : Կ'խլրտին քաղաքական ազատութեան համար .
<Ազատ Անկլիա դեռ հաւասար արդարութիւն չունի իր բոլոր
հպատակներուն համար . դեռ կրօնն պատնէշներ կ'քաշէ այլ
և այլ հասարակութեանց մէջ : > Օ՛ր ֆօնէլ կոթողը անկեց,
գիտես արդէն, և Խրլանտացիք Բարլմէնդի մէջ մուտ գտնե-
լէն ի վեր՝ զրդիւ տուին միւս տարակրօն հպատակներուն
որ նոյն մուտքը պահանջեն : Ռօշչիլտ բաւական մեծ իշխա-
նութիւն մ'է նոյն իսկ Մեծն Բրիտանիոյ մէջ, որ ստէպ ա-
նոր դանձուն կ'զիմէ : Ինչպէս ազատութեամբ հարստութեան,

ազատ փոխանակութեան կ'զիմեն մարդիկ ու ազգեր, նոյնպէս ոսկիով կրնան հասնիլ ազատութեան, եթէ ասոր յարգը ճանչեն: Եւ միթէ քուէարկութեան օրեր, երբ ժողովուրդը վեհապետ կ'հռչակուի, ոսկին չըզհասակալէր քուէտուփին վրայ: «Շատ անգամ» երբ կուսակցութեան ոգին կը զայրանայ և խելադարութեան մօտ բան մը կ'դառնայ, մեր քուէարկուներն իրենց թուղթը կ'նետեն դարեջրի ու զինիի մէջ, և ամենէ ճարպիկ ընտրելին՝ ինչ սկզբունքի տէր օր լինի, բեմէն ինչ ոսկեղոյն բարենորոգման խոստումներ օր ընէ, փոյթ չէ, միշտ յաղթանակը կ'տանի: Աշառը քանի հնարաղէտ է և ինչ գիմակներ կ'հագնի: Մերթ ճիւղ, բարբառէ, որէնքի մէջ կ'պահուրտի, մերթ գործաւորին սնակը կ'սպրդի, և կ'հրապուրէ, կ'սրսայ ամենէ զոյշ ու զգաստ միտքն ու սիրտը: Քանի քուէարկութիւնն յայտնի է, երկիւղն, ակնառութիւնն, շահասիրութիւնը մեծ գեր կ'խաղան ընտրական գործողութեանց մէջ և կշիւը կ'դարձնեն սովորաբար ազնուականին, այսինքն կալուածատէրին կողմն: Տակաւին ընդհանուր, արդար քուէարկութեան օրը չհնչեց մեզի համար, դեռ մէկ կողմն բարթամութիւն, կրեոսներ կ'սիրեցան, միւս կողմն աղքատութիւնն ու նօթութիւնը կ'սողան: Մեր օրէնքն ազնուապետական, մեր բարքն ու սովորութիւններն հանրավարական են, մեր ընկերական յարաբերութիւններն ազարատան, մեր դրական գործերն ժողովրդային: «Անտարակոյս օրին մէկն, և այս օրը մօտալուտ է, փոթորիկը պիտի բրդի և մեր սահմանադրական նաւը պիտի բեկանի, և նոր գաղափարներու, նոր դիտութեան համեմատ պիտի կազմաւորի կառավարական այն շէնքն որով առ այժմ կ'պարծի Մեծն Բրիտանիա, իբրև ընկերական այլ և այլ շահոց հաւասարակշիւ պատկերը հռչակելով զայն, սակայն այս իբրև է որ, երբ այդ փոթորիկը բրդի, Անկլիա նիւթապէս կորուսածը մտաւորապէս ու բարոյապէս պիտի շահի: Ժողովուրդը պիտի կանգնի, և պիտի կանգնէ այն սարուկ ժողովուրդներն որ ի զուր այժմ իրենց աչքը կ'դարձնեն մեր կողմն, և միայն նուրբ շահասիրութեան հաշիւներ կ'ստանեն:»

Սրդարև առ այժմ շահն է այն առանցքն որու վրայ կը դառնայ մեր քաղաքական ու ընկերական օրէնսդրութիւնը: Ընտրողութեան և ընտրելիութեան պայմաններն՝ դեռ արժանիք՝ մտաւոր ու բարոյական, չեն, այլ դրամական: Չեն հարցըներ քաղաքացիին թէ ինչ արժէք ունիս, ինչ գիտես, այլ կ'հարցընեն. ի՞նչ ունիս. թէ և ունենալէք իրեն չեն թողոր, և անոր աշխատութեան ու դառն ճգանց շնորհիւ մեծատուններն աւելի կ'ճոխանան: «Բան որին քրտինքն հարուստին, գրամատէրին արիւնն է, որով կ'կենդանանայ: Ես չեմ կարծեր որ Բրուտոն և Լ. Պլան, և ուրիշ ընկերհաշտական հեղինակներ, բոլորովին անիրաւ են, երբ գործաւորին ծանր վիճակին և կրած օրինական հարստահարութեան վրայ կ'ճառեն: Նորածն տնտեսագիտութիւն մը, պայմանական օրէնքներ կ'տիրեն՝ իրաց բնական, արդար ընթացքը վերոյնշու և թշուառութեանց գումարն աւելցընելու:» Իբրև, ժողովուրդը կ'շարժի մեր մէջ, իր զլխուն ճարը նայելու կը ճգնի, կըթութիւնը տարածելու, խնայողական պահանքներն աւելցընելու, հոշն աւելի ևս բաժնելու և մէկ խօսքով գործաւորն բուռն պարագաներէ անկախ գիրք մը ստանալու համար՝ մարդասէրներ, օրէնսդիրներ կ'տքնին, ակումբներ կը կազմուին, ընկերական խնդիրներու, հացի ու լոյսի վրայ տեսնախօսութիւնները կ'որոտան, լրագիրներն անդադար տիրած զեղծումներու դէմ կ'գրեն, շարունակ վերանորոգում, սեպհակամութեան աւելի արդար բաշխում, կտակարարութեան աւելի իրացի կարգադրութիւն, ազատ փոխանակութեան աւելի ոյժ, գործաւորին համար աւելի լաւ բնակարան, աւելի մաքուր օդ, աւելի աժան հաց կ'պահանջեն, սակայն այս ազատասիրական բողոքներու առջև կառավարական ետութիւնն ու ազնուապետական ոգին զօրաւոր թումք մը կ'կանգնեն, և շարունակ կ'ուշեն. Մեր սահմանադրու-

Թիւնն դարերու միջոցաւ նուիրագործուած անասան շէնք մ'է : Եթէ այդ շէնքն հիմնովին փլի, կ'կործանի Անկլիոյ զօրութիւնը, դաղթականութիւններն, աղբեցութիւնն և մանաւանդ իր քաղաքակրթիչ իշխանութիւնը :

Բայց, բարեկամ, թո՛ղ լոյսն ու կրթութիւնը տարածուին, թո՛ղ, ինչպէս լորտ Պրուհէմ կ'ըսէ, ժողովուրդը հացին հետ ուտէ ու մարսէ այն դաղափարներն որ արդի քաղաքակրթութեան յաղթանակներն են, և այն ժամանակ ընկերութիւնն իր բնական ընթացքը կ'ստանայ :

Բայց բուն խնդրէն շատ հեռացայ, բարեկամ : Հրէից վճարայ խօսելու ատեն ո՛ւր հասայ : Ռօշչիլա՝ որ դրամական դուրձերու վրայ կ'իշխէ, պիտի յաջողի անշուշտ աթոռ մը ստանալ Բարլէնդին մէջ : Նոյն իսկ Յոյներն իրենց դործունէութեամբ, անտեսութեամբ ու հարստութեամբ բաւական զօրուոր գիրք մը բռնած են մեր շուկային մէջ և անշուշտ օրին մէկը Բարլէնդին մէջ ալ պիտի բազմին : Հայք ալ պակաս չեն Եյս տեղ, թէև տկար, թէև դու հեռուն կ'երթաս փնտրելու : Հայն ամեն տեղ է, բաց ի Հայաստանէն, և ամեն կառավարութեան հպատակ : Միւս ժողովուրդներն իրենց ազդայնութեան նշանները բարձր կ'հոչակեն, Հայը կ'աշխատի կարելի եղածին պէս փոքրնալ, անշքանալ, կարծելով թէ միշտ իրեն գլխուն վրայ Ե՛՛՛՛՛՛ սուրը կախուած է :

Քանի՛ ապերախս ենք, բարեկամ : Եւ որո՞ւ պարտաւոր ենք Հնդկաստանի պետութիւնը : Բոլորովին լորտ Բլայվի՛ն : Արի ու յանդուպն է սա, բայց բաւական զօրաւոր նեղուկ գտաւ Հայոց մէջ, որ երբեմն Հնդկաստանի առաջին կարգի հարուստ վաճառականներն էին, և հիմակ շատ բնկած են, մեր անկուշտ շահամուտութեան շնորհիւ : Եւ միթէ կարո՞ղ էին մրցիլ մեզի հետ, միթէ կարո՞ղ էին չափուիլ Հնդկաստանի անկլիական ընկերութեան հետ, որ ամեն շահու գունդինքն ինք դրաւած է և մինչև ցայսօր կ'հալածէ բնիկ ու օտար վաճառականներ և սղորուկի պէս կ'ծծէ երկրին հարստու :

Թիւնները : Հին պատմութիւն չէ՛ Վարէն Հետտիքսի շահատակութիւններն, որոց դէմ կ'որոտար Պրոք Բարլէնդի մէջ և որու վրայ այնքան ճոխ, կենդանի գոյներով կ'ըրէ Մաքօլէյ :

Գեո. անցեալ օր՝ պիքք մ'ընկաւ ձեռքս՝ Պէնկալայի անկլիական ընկերութեան վրայ 1772ին դրուած : Գրողն է Պ. Վ. Պօլլիս, որ երկար ժամանակ պաշտօն վարած է ի Պէնարէս : Շատ տեղ կ'սօսի անկլիական վարչութեան հարստահարութեանց վրայ, և երբեմն հայ վաճառականներու վրայ : Հայք, կ'ըսէ, որ միշտ Հնդկաստանի մէջ վաճառականներու նշանաւոր մարմին մը կ'կազմեն, Պէնկալի և մասնաւորապէս Սիտապատի մէջ առևտրական մեծ գունդ ունեցած են : Մօկոլն յատուկ հրովարտակով արտօնութիւններ առած էր անոնց, և երկու գլխաւոր ապրանքի վրայ, բանրակէ կտաւի և մետաքսի վրայ հարկերին երեքուկէս տուրք դրած էր : Երբ նապաստեն, այսինքն կուսակալները, տէրութիւնը դրաւեցին, Կայսեր իշխանութեան դէմ ապստամբելով, Հայք ծանր ծանր հարկերու տակ ընկան, և այն բռնաւորներն անոնց առուտուրը բոլորովին խանգարեցին : Թէև անկլիական ընկերութիւնն երկրին տիրանալէն ետև թոյլ տուաւ ի սկզբան որ Հայք, հին արածութեանց համեմատ՝ շարունակեն իրենց տուրեւորը, սակայն այս թոյլտուութիւնն երկար չտևեց, և Պէնկալի ամեն գուտուի մէջ այնպիսի ծանր հարկեր դրին անկլիացիք Հայոց ապրանքներուն, մանաւանդ կտաւեղէնի և մետաքսի վրայ, յանուն նապաստենի, որոց ստուերը կար միայն, որ մեծ ֆեախներ կրէցին : Հաստատուած առևտրական կանոններն, որ հասարակ փոփոխական ու հակասական են, նպատակ ունին օտարին ձեռքէն առուտուրն առնուլ և բոլորովին ընկերութեան ձեռքն անցընել :

Վհա քեզ, բարեկամ, օրինակ մ'որ կ'այսանէ թէ ընկերութիւնն որչափ անիրաւ է Հայոց դէմ : Եւ սակայն ազատ փոխանակութեան և տուրեւտուի ախոյեաններ կ'հոչակուինք :

վ թէ և իրօք լօտար աշխարհներու մէջ բաւական վայրենի բունաւորներ ենք և մեր դերազանցութիւնը չարաչար ի դօրծ կը գնենք ։

Անիրաւութիւններն այնքան կ'շատնան Պէնկալի Հայոց դէմ, որ նշանաւոր վաճառականներ՝ մինչև Անկլիոյ կառավարութեան առջև բողոք կ'բառնան Ապրիլի 18-ի անկլիացի կառավարին դէմ, և արդարութիւն ու հատուցում կ'պահանջեն ։ Ի՞նչ ելք կ'ունենայ հայ վաճառականներու բողոքն ուրիշանաղամ կ'գրեմ քեզ, որպէս զի իմանաս թէ Հայն անդիւտ կենդանի մը չէ, ինչպէս երբեմն գիրերուդ մէջ կ'ակնարկէիր, այլ մեր ծոցը կ'գտնուի, մեր աւերութեան հսկատակ է, և մինչև ցայսօր Անկլիոյ հետ առևտրական յարաբերութիւն ունի, թէ և քաղաքական նշանակութենէ զուրկ է ։

ՅԱՄԱՆ Ծ

ՆԵՒՍՕՆ ՍՈՒ ՎՈՒՏ

Կ. Պոլսէ . . .

Բարեկամ, Հանդէսին սուղ յաջորդեց, լոյսին խաւար կասկած ու վհատութիւն վերստին կ'սրաշարեն միտքս ։ Շուքի պէս անցան այն հանդիսաւոր գիշերուան փափվումն յուսոյ կայծերն ։ Ստուգիւ տեսիլք մ'էր այն թէ ոչ իբրութիւն ։ Լիւրիին անուշ ձայնն զեռ ևս կ'հնչէ ականջիս, իր գողորիկ նկարն իմ աչքիս ասջեն է, իր արտասանած բառին, Քէրֆըլ, շեշան ու արձագանքը կ'լսեմ, սակայն ինք ո՞ր է ։ Նորէն աներևոյթ կըլտ, թէ ոչ հիւանդ երևակայութեանս մէջ ծը-

նունդ առաւ ։ Իմ բոլոր ակնկալութիւնս ու խուզարկութիւններս պարայ ելան ։

Հանդիսին հետևեալ օրն՝ արեք չելած՝ արդէն տունս էի, արևնակիս վրայ, և զիտակն աչքիս՝ կ'դիտէի անշունչ իմ դրացի անքանօրէն տունն, ուր այն իրկուն մտեր էր՝ իր ընկերուհւոյն և ընկերին հետ ։ Քանի օրէ ի վեր՝ պատուհան, դուռ, ամեն ծակ ու ծուկ զոց կ'գտնեմ, և հեռուէն կ'մաշիմ օր գոնէ անոր ձայնը լսեմ, քօղջ, վարաղոյրը, ակնարկը նշմարեմ ։ Զո՞ր ջանք ։ Բայց ի՞նչ կ'նշանակէ այս լուծութիւնն, այս անտարբերութիւնը ։ Ինչո՞ւ համար անքանօրէն առաջին նազանքը, փարեւի կերպերը, սիրալիր ակնարկները գաղբեցան ։ Քանի՞ ըթամիտ եմ, և ահա իմ առաջին անտարբերութեանս պատիժը կ'ընդունիմ ։

Իմ անընդհատ դժբաղդութեանս օրէ օր կ'սովորիմ, բարեկամ, և կ'դիտեմ որ դանդատ ու տրտունջ, որո՞ւ դէմ, օգուտ չունին ։ Պէտք է համբերել ։ Գիպուածն զարմանալի խաղեր ունի, և վերստին դիպուածին պիտի ապաւինիմ . . . ։ Եթէ Լիլի կ'իտաղայ իմ սիրոյս հետ, քանի՞ անդու թէ, եթէ զիս փորձել կ'ուզէ, քանի՞ թերահաւատ է, եթէ այսուհետև ամեն կապէ անկախ ապրելու միտք ունի, քանի՞ յանդուգն է ։ Աւելի հակամէտ եմ հաւատալու որ վշտացած է ինձի դէմ, և զիս սրտով կ'ուզէ պահ մը հեռանալով այն տունէն զոր վարձած պիտի լինի յատկապէս ինձ դրացի լինելու համար ։ Ի՞նչպէս առաջին օրէն չձանչցայ զինք, ինչպէս չզոյցի որ այն քովաքոյն Կոնստանտնուպոլսի սիրականիս դէմքը կ'փայլէր . . . ։ Սէրն ինչ ծպտումներ ունի ։ Կարող էի դու շակել Լիլին այն թուրքական հազուասին ներքև . . . բայց, ո՞ր դիտէ, թերևս նորէն կ'սխալիմ և բոլոր ենթադրութիւններս անհիմն են . . . համբերութիւն . . . ։

ՆԱԿԼԻՒԹ

ՎՈՒՑ ԱՌ ԿՈՒՍՈՐԸ

Լնորն . . .

Բարեկամ, Շարունակեմ Հնդկաստանի Անկլիական Ընկերութեան վրայ խօսիլ թէ ոչ այսպիսի բաներ մտիկ ընելու ախորժ չունիս, այդ բանահիւսական տրամադրութեանդ մէջ: Բայց կարճ պիտի կապեմ. դոնէ խոստումս կատարած լինիմ:

Պօղոսի սլատուութենէ քաղելով բաւական է միայն հետագայ դէպքը մէջ բերել.

«Մի քանի Հայ վաճառականներ, որոց արդարասիրութիւնն ու բարի համբաւն հանրածանօթ էին, Սուճա-ալ-Տովլա նապաստին երկիրներուն մէջ, Պէնկալի սահմանագլուխն՝ խաղաղութեամբ առուտուր կ'ընէին: Բայց որովհետեւ կառավարչին մասնաւոր մենավաճառներուն և խորհրդոյ մի քանի անդամներուն կ'ընտանէին, կ'որոշուի խափանել անոնց առուտուրն: Աւստի՝ Ընկերութեան զօրքն այդ Հայ վաճառականները կ'ըրձենն ու բանտ կ'ընեն, առանց որ և է ամբարտաճութեան և դատաստանի . . . Գանի մ'ամիս բանտ կ'մնան, այնպէս որ բոլոր իրենց առուտուրը կ'ընջուի: Այս արդիւնքն ստանալէն ետև՝ կուսակալը կ'արձակէ բանտարկեալներն, որ բնաւ իրենց յանցանքն ինչ է չպիտեն: Պէնկալի մէջ արդար դատաստան մը ստանալէ, յուսահատ՝ Հայ վաճառականներէն երկու հոգի Անկլիա կ'երթան որ արդարութիւն պահանջեն: Այս մասին բողոքագիր մը կ'մատուցանեն Արևելեան Հնդկաստանի Տեսուչներուն ատեանին, և թէպէտ այս թուղթը փոքր ինչ երկար է՝ հետաքրքրական լինելուն՝ յառաջ կ'ըբերեմ»:

«Լնորն»
Պատարարութան Աւերակաստեալ Ընկերութեան
Արևելեան Հնդկաստանի .

«Բողոքարկուք՝ Պարսկաստանի Իսպահան քաղքի բնիկ են, շատ տարիներ Հնդկաստան բնակեցան, և մանաւանդ Պէնկալի իշխանութեան ներքեւ դտնուող դաւաճներուն մէջ: Եւսոյն տեղերուն իշխանաց հաւանութեամբ ընդարձակ վաճառականութեամբ կ'ըբարէին: Ճշդիւ վաճարած են ամեն տուրք, և երկրին օրինաց յօժարակամ հպատակած: Անգլիշատակելի ժամանակէ մ'ի վեր՝ Յոյնք, Թուրք, Պարսիկք, Թաթարք, Քաշմիրք և Հայք առուտուր կ'ընեն Հնդկաստանի մէջ: Երկրին նապաստինը քաջ գիտնալով թէ անոնց ձեռք մեծ օգուտներ կ'բազեն, միշտ քաջալերած են այն օտարականներն որ առուտուրով կ'ըբարէին: Ոչ միայն մասնաւոր առուտուր ունէին բողոքարկուներն այլ և Անկլիա գտնուող շատ Անկլիացոյց յանձնարարական գործերը կ'կատարէին:

«Բողոքարկուք միշտ իրենց գործերն ուղղութեամբ կատարած են, միշտ հեռու մնալով այն խնդիրներէն որ իրենց վաճառականութեան հետ յարաբերութիւն չունէին, և և Ընկերութեան շահերը յարգելով:

«Բողոքարկուք՝ որ Սուճա-ալ-Տովլա նապաստին և Պուլլա վանտ Սինկ րաճային երկիրները կ'ընակէին, սաստիկ զարմացան իմանալով որ Ալկաթա նասող Չեր նախագահն հրամայեց է այս իշխաններուն որ մեզ իր երկիրներէն արտաքսէ:

«Բայց որովհետեւ այս իշխաններն իրենց բարեկամութեամբ կ'պատուէին մեզ՝ ուղեցին մեզ ամեն դիւրութիւն տալ որպէս զի բռնութենէ զերծ մնանք: Այս իրողութիւնն հաստատող վաւերական թղթեր տնին բողոքարկուներն իրենց ձեռքը և կարող են ի հարկին Չեր ատեանը ներկայացընել:

«Այս տեղացի իշխաններն Կալիաթայի նախագահին հրաւ
 ւանը կատարելու ատեն մը յապագիցան, բարեսրտութենէ,
 «բուռն հրաման, որու պատճառն անյայտ էր. ուստի Պ.
 «Վէրէլսդ, Չեր նախագահն, վճռապէս հրամայեց անոնց
 «որ բողոքարկուները բռնէ և իրրև կալանաւոր Բասնա և
 «Մուրչէտապատ ուղարիէ, Ընկերութեան հողերը: Այս ևս
 «բաւական չհամարելով՝ Պ. Վէրէլսդ իր կողմէ յատուկ
 «գործակալներ զրկեց որպէս զի հրամանն ի գործ գնէն,
 «ինչպէս որ կարող ենք ապացոյցանել:»

«Հետևապէս՝ բողոքարկուները ձերբակալ լինելով յան-
 «կարծ, ստիպուեցան անմիջապէս թողուլ իրենց բոլոր ինչքն,
 «որ անբաւ էր, և չկրցան կարգի գնել իրենց տուժարներն,
 «նոյնպէս մի շատ արժէ թղթեր որոց աւանդապահն էին:»

«Երբ բողոքարկուք բանսն էին, իրենց ազգականներն ու
 «բարեկամներն Պ. Վէրէլսդ նախագահին ներկայացուցին այլ
 «և այլ խնդրագիրներ, որ անշուշտ Կալիաթայի գլխանա-
 «ատունն արձանագրուած պիտի լինին. կ'ինդրէին որ մեզ ա-
 «զգաս թողուն, թէ դբամական և թէ անձնական երաշխա-
 «ւորութիւն տալու պայմանաւ . . . :»

«Այս խնդրագիրներն բարձիթողի եղան և բողոքարկուք
 «բանտը մնացին, իրրև ոճրագործներ, և սիրայներու (տեղա-
 «կան զինուոր) հսկողութեան ներքև . . . :»

«Վերջապէս՝ երբ արձակուեցան՝ բողոքարկուք՝ իրենց մի
 «քանի բարեկամներով նախագահին առջևն ելան՝ իրենց
 «բանտարկութեան պատճառն իմանալու համար, և միանդա-
 «մայն հրաման խնդրեցին որ իրենց երկիրը դառնան, որպէս
 «զի ինչք ու կալուած կարգի գնեն և կործանումէ ազատեն:»
 «Պարոն նախագահն և ոչ իսկ մտիկ բրա: Հետևապէս բո-
 «ղոքարկուք չկրցան իրենց խնդրածն ստանալ և իրենց բանտ-
 «արկութեան ու արձակման պատճառն իմանալ:»

«Երբ բողոքարկուք Կալիաթա հասան՝ զարմանօր իմացան
 «Չեր կուսակալին կողմէ 1768 մայիս 18 թուականաւ հրա-

«տարակուած հրովարտալն, որ կ'արգելէր ամեն Հայոս և Բար-
 «ձեւակալիքի, կամ անոնց սերունդին, Պլէնլալի, Պլեհարի և Օբի-
 «ասայի գաւառներէն դուրս գրանառիք երկրներուն մէջ բնակել կամ
 «Բարուսուր ընել, կամ նոյն գաւառներէն անդին վաճառի արտիկ,
 «և սպառնալով այս կրողարարիքն դեմ գործողներն ծանրապէս պար-
 «օժեւ և անոնց ինչքը գրաւել:»

«Հետևապէս բողոքարկուք՝ ինչպէս նաև ուրիշ շատ մար-
 «դիկ, զրկուեցան միջազգային օրինօք որ և է մարդու շնոր-
 «ձհուած իրաւունքէ, ինչպէս նաև վաճառականութեան աղա-
 «ւտութենէ, զոր վայելած են նոյն իսկ ամենէ անդրամ՝ բնիկ
 «իշխաններու ներքև, և մանաւանդ բոլորովն անյոյս են
 «ձեռք ձգել իրենց կալուածքն որմէ կողպտուեցան բանտ-
 «արկութեան ժամանակ:»

«Բողոքարկուք մեծ ծախքով Ընկիւսա դալու ստիպուեցան
 «որպէս զի Հնդկաստանի Ընկերութեան բարձր ասեանն ար-
 «զարութիւն խնդրեն: Ի վերջէ կ'պահանջեն որ իրենց կրած
 «միւսուց փոխարէնը հատուցուի և թէ Պ. Վէրէլսդ և ա-
 «մեն անոնք որ այս բռնութեանց մէջ մեղսակից կ'գատուին՝
 «Ընկիւս գան, որպէս զի իրենց գէմ բայուած դատին ներ-
 «կայ գանուին և՛ և թէ կարող են, ինքզինքնին պաշտպանեն:»

«Սարգսբ. ԳՐԻԳՈՐ ԿՈՅՆՄՈՒՆ Ե

«Լ. Ն. Կ. Լ. Ի. Ա. Կ. Ն. 1769 ՅՈՎՀԵՆՆԵՍ-ՊԵՏՐՈՍ ՌԱՓԵՇԷԼ

Եւ Պ. Պօլլոս կ'յարէ. «Այս Հայ վաճառականներն լաւ
 «չէին ճանչիր Հնդկաստանի Ընկերութեան վիճակը, նոյնպէս
 «անոր վերաստու շնորուն խորհուրդները. ուստի կ'երեկա-
 «յէին բնապէս որ Ընկերութեան բարձր ասեանը՝ գէթ առ
 «երեսս՝ պիտի փութար իրենց արդար բողոքը մտիկ ընելու:
 «Սակայն այդ բողոքագիրը փճացաւ, և ոչ իսկ պատասխան
 «մը տրուեցաւ այս օտարականներուն, որ ստիպուեցան կոր-
 «ծանիչ դատ մը վարել: Չորս տարիէ ի վեր՝ Ընկերութիւնը
 «կ'հալածէ այդ վաճառականներն Ընկիւս մէջ. ու թ տարի

կայ որ իրենց առուտուրը դադրած է, և այնքան մեծ փնասաներ կրած են որ իրենց հարստութիւնն ըստ մասին կորսուած է: Իրենց մէջ բերած իրողութիւններն ստուգել տալու համար հարկադրեցան յատուկ պաշտօնակալներ ուղարկել Հնդկաստան, և սպասել որ հարստահարիչներն Անկլիա դառնան: Այս նշանաւոր դատին ելքը դեռ անյոյս է. . . :

Անայիս, Նելսօն, ինչպէս վարուեր ենք. երբեմն Հայոց հետ Հնդկաստան, որու առուտուրն և շատ սեղ վարչային պաշտօններն իրենց ձեռքն էին: Բայց Հայը՝ երբ խնդիրն իր քսակին կ'նայի, շուտով վհատող մարդ չէ, և վերի նկարողրէն տեսար թէ ինչ յամառութեամբ վարեր է իր գատն ահարկու Ընկերութեան մը դէմ, որու վատ ու անիրաւ արարքն արդէն մեր քաղաքագէտներն ու ատենաբանները հարուածեր են Խորհրդարանին մէջ:

Ո՛ր կ'յանդի դատը: Պ. Ռափայէլ իր ընկերին հետ զայն կ'շահի: Պէնկալի բռնասէր կուսակալը, Պ. Վէրէլդ, ինն հաղար ոսկի կ'սուծէ՝ իբրև շահ ու փնաս, Հայ վաճառականներուն տալով, բաց ի դատաստանի ծախքն որ սոյն գումարէն կ'անցնի: Այսպէս արդարութիւնը տեղը կ'դայ, թէև անկլիական անունը կ'արատի:

Քանի որ Հայը մեր թղթակցութեան նիւթն է ստէպ, այս դէպքն՝ իբրև հետաքրքրական՝ պատմեցի: Բայց՝ այս առթիւ՝ աւելի կարևոր խորհրդածութիւն մ'ըրի:

Հայն իր կրօնին ու եկեղեցւոյն համար տաք՝ երբ այդ իր տաճարին պատն աչքին առջևն է, երբ վարդապետին վեղարն ու նշաբարք կ'տեսնէ, գլխովին պաղ է իր հայրենիքին համար: Չունի հայրենասիրութեան զգացում և այն քաղաքական ազատութեան աղօտ նշոյլն անգամ, որու համար այնքան զոհեր ըրած ենք: Հարուստը մանաւանդ գլխովին անտարբեր է, և այն դանձն զոր կ'կուտակէ՝ ստէպ օտարին ծոցը կը թափէ և չէ թէ Հայաստանի: Այս ցաւալի իրողութիւն մ'է: Քանի քանի Հայեր, Ռափայէլներու պէս, փճացած են ար-

դեօք իրենց մարմնով ու գանձով այս եւրոպական աշխարհին մէջ, իրենց կենդանութեան ժամանակ վայելելով միայն նիւթական պերճանք, մարմնական հանդիստ, այլ զուրկ այն ազնիւ ու վսեմ տենչանքէն որով մեծ հողիներ կ'բարախին: Հարուստ Հայ վաճառականն՝ օտարութեան մէջ, այսօր՝ երբ ամուրի՝ բնիկ հողին համար հառաչ մը հաներ է, վաղը մտքին մէջ աղօտ յիշատակ մը մնացեր, և հետեւեալ օրն՝ երբ օտար կնոջ, օտար լեզուի, օտար շահերու ծոցն է ընկեր, մոռցեր է ոչ միայն հայրենիք, այլ և եկեղեցի, այլ և լեզու և ազգակից և ազգերու ուկիւննու մէջ անհետ եղեր դայեր է. . . :

ՆԱՄՍԿ ԾԲ

ՆԱՄՍՈՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պօլէս . . .

Ի՞նչ բան ունիս Հնդկաստան, բարեկամ: Միթէ Անկլիան նեղ կ'դանես: Կարո՞ղ եմ ականջ տալ հիմակ անտարբեր բաներու: Հին պատմութիւն կ'բրբրես և նորը կ'մոռնաս: Այդ բանը քու գրական մտքիդ չտուի: Ես ինչի կ'սպասեմ, դու ինչ կ'դրես: Ի՞նչ ընեմ նս մի քանի հայ վաճառականներու դատն և ինչ յարարերութիւն ունի այն իմ կեանքիս հետ, մանաւանդ հիմակ որ միտքս բոլորովին՝ միակ, անշարժ նպատակ մ'ունի, այս է գտնել Ղիլին:

Բայց ինչպէս, այս է խնդիրը: Իսկ դու ինչ ըրիր ինձ՝ մակալս, Քիւնկն, որու վրայ պիտի դրէիր ինձ: Ո՛ր մնաց

խորհուրդդ տարթոր Բէյնի հետ : Ի՞նչ այլանդակ կենդանի է մարդս : Իր սրտին ու մտքին կից , իր էութեան յարակից բաները զանց կ'ընէ , թերեւ տեղական ու բնական աղղեցութեանց շնորհիւ , և ինքզինքէն դուրս կ'երէնէ , կ'փնտռէ , կը փափաքի , կ'իստի այն բանն որ երազէն անդամ չէր անցնէր : Իրրե յանդիմանութիւն մի առնէր ըսածս : Ես ալ նոյն հակասութեան մէջն եմ : Փնտռածս չեմ գտներ ու չփնտռածս առջևս կ'երէնէ : Թերեւ՝ ինչպէս ոմանք կ'կարծեն , հակասութիւններէ ճշմարտութիւն մը ծագի . . . :

Քիչ մը Հայոց խօսքը կ'սփոփէր զիս , սակայն անցած զիշերուան դէպքէն ի վեր , այդ ալ համ հոս չունի . . . : Բայց բան մը գրելու է : Այս անշարժութեանս մէջ գոնէ գրիչս թող շարժի :

Ճիշտ է գիտողութիւնդ , բարեկամ , Հայ հարուստն իր այլանդակ սերձութեամբ , Հայ աղքատն իր զգալի տղիտութեամբ պիտի սպաննեն Հայաստանը : Ինչո՞ւ հեռուն կ'երթաս : Այս տեղ , Մասիսի ստուերին ներքեւ անդամ՝ կ'պատահի պատմածդ : Պօլսեցի , Պրուսացի , Իզմիրցի հայեր , որ եթէ ձայն մը ձգեն , արձագանքը կրնայ լսուիլ Հայաստան , կարծես թէ Ովկիանիա ու Ամերիկա կ'ընակին , այնքան անտարբեր են իրենց բնիկ գաւառին նկատմամբ , արդէն այս յայտնի է : Բայց այս բանս շատերը չգիտեն թէ՛ (Պօլսի մեծատուններն , որ Թիբեայ կ'կոչուին , Տաճիկ փաշաներու հետ , որոց սեղանաւորներն են , Հայաստանը կ'կեղեքեն , իրենց շահուն համար : Ինչ որ է Անկլիական Ունիթութիւնն Հրնդկաստանի համար , նոյն են Եւրոպայի ակումբներ Հայաստանի համար :) Ասոնք աղղեցութեամբ կամ գրամով այս կամ այն փաշային կ'օգնեն որ փաշայութիւն մը ձեռք ձգէ , և երբ փաշան գաւառի մը մէջ պաշտօնի կ'հասնի , Հայ ժողովուրդը կ'կեղեքէ որ Հայ սեղանաւորներու սլարտըր վճարէ : Տեղն է ըսել , Բամիական առածը փոփոխելով . Հայը Հայնէ Գուրջաս , Ասորոսած վերէն դարձացա . . . : Հայ դրամատերին

գանձուն աղղիւրը Հայաստանցիին համարանոցն է , որու վըրայ տասանորդի և այլ տուրքէ զատ՝ կ'գրուի նաև փաշաներու ըրած փոխառութեան Գոհոյի Բարդ և Բարդ Գորբը , եթէ այսպէս ներելի է խօսիլ : >

« Հայ զիւղացին կ'հարստահարի ներսէն ու դրսէն , կ'հեծեծէ , կ'լայ , բայց որմէ՛ խնդրէ արդարութիւն : Իր գտաւորն է հարստահարիչն , որու փաստաբան կ'կանդնի իր ապաշնորհ հայրենակիցն , որպէս զի փոխ առած գրամին տուկոսը չկորուսէ : » Իսկ Պօլսի ժողովուրդն՝ որ դեռ ևս կէս վայրենի և կէս նահապետ է , ներդրածութիւն չունի աղղային գործերու վըրայ , որոց զլուխն է Գեթապոյն անուն ժողով մը , որ Պատրիարքի կամ աղղապետին արբանեակին կամ դահիճն է ըստ պարագայից , այնպէս որ Պատրիարքարանի վայելած իրաւասութիւնն , անիրաւ ամիրաներու կրից ճարակ կ'դառնայ կ'ըսեմ , երբ կ'տեսնեմ որ երկու հզօր ամիրայ իրենց արբանեակներով բանակներ կ'կազմեն և իրարու դէմ կ'մարտնչեն , մին այս միւսն այն փաշային վրայ կ'կռթնի և անխղճօրէն ազգը տակն ու վրայ կ'ընեն , մէն մին իր Խօսքն յառաջ քշելու կամ նոր Պատրիարք մը կարգելու համար : Հետևապէս պաշտօնէութեան փոփոխութեամբ կ'փոփոխուի նաև ամիրայական աղղեցութիւնն , և Տէրութիւնն հեռուէն կ'քաջալերէ այս երկպառակ վիճակն , քաջ դիմաւորով որ՝ իր հպատակներուն մէջ միութիւնն վտանգաւոր երեղոյթ մ'է : Իսկ Հայ ժողովուրդն , որ ո՛չ օրինաւոր մամուլ ունի , ո՛չ ընկերութիւն , ո՛չ աղղային օրէնք , ո՛չ լսարան , ո՛չ թատրոն , որ ձայնը լսելի ընել տայ , և ոչ բաւական հայրենասիրութիւն ու լուսաւորութիւն որ գործոց զլուխն իր հանած մարդիկը գնէ , չտեսներ վարագորին ետին անցած գարձածը , այլ միայն եկեղեցի , հիւանդանոց կ'մտածէ . հիմնարկութիւններ , զոր յանկարծ ամիրան՝ ազգէն կորցած ստակովը կ'կանգնէ , անոր բարեպաշտութեան անունդ տալու համար « Յետոյ՝ ինչպէս Ս . Պատր շատ անդամ մարդկային աղղէ

Թշնամի և պատուհաս եղող մարդիկը սրբոց դասը կ'անցնէ , նոյնպէս Հայ ժողովուրդն իր բարերարներուն Բանթէոնը կը դասէ ամիրաներ , որ ազգին քէրէպէյններն են , ինչպէս են վաշաները դաւառներուն :

Այս է՝ առ հասարակ՝ Հայ ազնուական դասն , որու բնապէս աջակից , դաւակից ու մեղսակից է եկեղեցականն : Գաս մ'որ իր նախնեաց շնորհը չունի և ոչ պարզութիւնը , վասն զի աստուածաբանութեան և կաթողիկոսութեան կ'միտի , ժողովըրդեան իրաւունքը կ'անդիտէ , և թէև անոր ծոյցն ելած , անոր հացովը սնած է , ազնուականներու սուրը կ'բաշէ : Իր բեմնն ո՛չ ճշմարիտ , ո՛չ հայրենասիրական և ոչ իսկ աւետարանական խօսք մը կ'լսուի , այլ միայն՝ Գոռէ , Գոռէ , թէև փոխարէնն՝ հողոյ հաց , մտքի սնունդ տուած չունին , և երբէք տալիք չունին , քանի որ սղիտութեան , փառասիրութեան ու պաշտօնասիրութեան սահմանները դեղեբերին :

« Հայ կղերն օրէ օր իր վարկը կ'կորուսէ : և ազնիւ ու մեծ պաշտօն մը կ'նուաստացնէ : այնպէս որ ազգին մէջ անճարակ , դատարկասուն , անհոգ մարդիկ կ'ենեն կրօնաւոր կ'գառնան և հացի համար ամեն նուաստ միջոցներ ի դործ կ'ընեն : Այս մասին ժողովուրդը բոլորովին անպարտ չէ , և մինչդեռ մեր մէջ սովորաբար բարձրադիր և արժանի մարդիկ՝ ծննդով և ուսմամբ՝ կրօնական դասը կ'մանեն , այս տեղ՝ ընդ հակառակն՝ այդ պաշտօնին կ'կոչուին աննշան մարդիկ : Իսկ եթէ երբեմն բանք՝ կարծելով որ վեղարն անվտանգ պատսպարան մ'է , կրօնական բեմն ճշմարտութեան ապաստանարան մը , և հայրենասիրութենէ շարժեալ՝ կ'ենեն կրօնական ուխտը կ'ընդունին , զօհելով ամեն աշխարհային վայելք ու ազատութիւն , քանի՞նչ կ'զղջան , երբ չորս կողմէն կաշկանդուած կ'մնան , անտես կ'անցնին կամ կ'հալածուին , միայն անոր համար որ արժանիք ունին և ազգին ծառայելու եղանակը դիտեն , ճշմարտութեան և ազգային անկախութեան ախոյեան կանգնելով :

Անտարակոյս պիտի գայ օր մ'որ Հայ եկեղեցին մտած զեղծ ծումները պիտի սրբուին լուսով , բայց այս դործը յուսաբի չէ կղերէն այլ աշխարհական դասէն , որու մէջ փոքրիկ մաս մը կ'աշխատի և մէկ կողմէ կղերին վատ ներգործութիւնը կ'նշաւակէ , թերևս քիչ մը յանիրաւի ամեն չարեաց շարժառիթ համարելով , միւս կողմէ եւրոպական աղատ դաղափարներու թարգման կ'կանդնի և ազնուական ու կղերական դասուն ամբողջը՝ կրօնքը՝ կ'խրամատէ : Այս է անշուշտ ամեն ազգի մէջ յառաջդիմութեան տեսչն , որով փորձ կ'փորձուի քանդել կամ հարթել այն խոշնգոսներն որ սոյն յառաջդիմութեան դէմ կ'կանդնին , սակայն պէտք չէ մոռնալ որ չափէն աւելի եռանդ ու խանդ շինելու տեղ կրնան այրել , և կ'նշմարեմ որ զլիսաւորապէս Բարիզ ուսում առած Հայ պատանիներ , իրենց ազգին հանդամանաց ու զանուած միջավայրին անդէտ , շատ արմատական են կամ կողակտն , և կ'օրինակին ինչ որ անսեր են կամ ուսեր , սովորութիւն , օրէնք ու հիմնարկութիւններ , նոյն իսկ եւրոպական մոլորանքն , որ բոլորովին անյարմար են արևելեան ժողովրդեան մը կացութեան ու բարուց :

« Եւ իրօք՝ Բարիզէն հասնող Հայը՝ բարիզցի , Անկլիայէն եկողն , անկլիացի , Իտալիայէն եկողն՝ իտալացի կ'ուզէ ընել Հայը . իսկ ամենէ առաջ Հայը բուն Հայ ընելու մտածող քիչ կայ : » Ազգ մ'իր յատուկ տարրներով կրնայ զարգանալ , եթէ անոնց լաւ ու լուսաւոր ուղղութիւն մը տրուի : Յառաջդիմութեան օրէնքը բռնաբարել որ օրոշեալ արդիւնք մ'արտադրէ , բարեշրջութեան օրէնքն անդիտել է . ամեն զարգացում իր յատուկ տեղն ու ժամանակն ունի : Փոխադրէ Հայոց մէջ եւրոպական քաղաքակրթութեան ամեն հանդամանքն և իսկոյն հայութիւնը կ'ընջուի . պահէ Հայը միշտ իր անցեւորին կամ մայրուն վիճակի մէջ և հայութիւնը հալումաշ կ'հիւծի : Կարեօրն է նկատել անոր իսկական պիտոյքը : Արմատական նորոգումն՝ ըստ իս՝ իր կրթութեան եղանակին նո-

✓ րողունն է, որ դեռ միջնադարեան կ'համարուի : Վերև կ'աիւրեն իր դպրոցներուն մէջ վարդապետին տասն ու դաւազանը, դեռ կը թու թեան հաղորդ գանուելու գործի չունի, դեռ լեզու չունի կանոնաւոր, դեռ նոր գրականութիւն չունի և դասադիրք, և սակայն կ'եննեն ոմանք կ'պահանջեն որ սահմանադրութեան և քաղաքականութիւն ունենայ : Այս պարզապէս անմատութիւնն է : Իսկ անոնք որ այս չքաւորութեան շարժառիթ եկեղեցին ու կղերը կ'սեպեն, չեն մտածեր որ այս երկու հիմնարկութիւններն կ'նորոգուին, երբ նորոգուին հողի ու միտք, երբ ազգին մանկտին նոր լուսով վերածնի : >

Միթէ դիտեն, Պարոն Առտ, որ ամեն դաւառ, քաղաք ու գիւղ իր յատուկ սովորութիւնը, կրթութիւնն ու կեանքն ունի թէ ազգային և թէ ընկերական գործերու մէջ, այնպէս որ դեռ այլ և այլ քաղքի ու գիւղի Հայեր իրարու միտք ու լեզու չեն իմանար, և մէն մին, իբրև տարասեռ ցեղ՝ կ'աշխատի իր շրջանին մէջ, ենթագրեւով որ կ'աշխատի, զարգանալու : Այս զարգացման համար անբաւ ոյժ կ'ըսպառէ, որու արդիւնքը չնչին է, ըստ որում նպատակ և ուղղութիւն տարբեր բաներ են : Պարզ օրինակով մը բացատրեմ միտքս : Հայ ժողովուրդը կ'նմանի ասն մ'որու անդամներն զատ զատ պաշտօններ կատարելու տեղ, միահամուռ նոյն աշխատութեամբ կ'պարագին : Ամեն մէկն անլը ձեռքն սենեակ մը կ'աւլէ, առանց մտածելու որ նոյն տան մէջ կերակուր եփող, հաց շաղող ալ պէտք է, և՛ այս ընթացքով՝ աշխատութեան բաժանման հակադարձը, ժամանակի կորուստ, խնայողութեան անգիտութիւն, ազգային դրամագլխի պակասութիւն և, հետեւապէս՝ յետագիւմութիւն կ'տեսնես :

✓ < Թիֆլիզ, Պոլիս, Իզմիր՝ օրինակի համար՝ դասադիրքի մը պէտքը կ'զյացուի : Ամենքը նոյն դասադիրքին կ'աշխատին, տարբեր ոճով, տարբեր սկզբունքով գործ մը կ'հանեն : Սակայն եթէ նպատակի միութիւն, կրթութեան միօրինակութիւն,

քարոյական հաղորդակցութիւն և համաձայն սկզբունք, գէթ գրական նոյն լեզուն, ունենային, անշուշտ աշխատութեան բաժանման շնորհիւ, պիտի կարենային կատարել միամեայ միջոցի մէջ յառաջգիւմութիւն մը զոր այժմ հազիւ թէ քսան տարուան մէջ կարող են ձեռք ձգել : Ի՛նչ անդամանելի կորուստ ազգի մը համար : >

Չեմ ուզեր խօսիլ Հայոց ընկերական ու դրական կենաց վրայ, որ անոյոյութեամբը կ'փայլի : Անոց մէջ շատ բան հին գրութեան մէջ, մէկ քանին վէճի տակ, և հազիւ թէ մի քանի խնդիրներ լուծման վիճակի մէջ կ'գտնուին : Մինչդեռ այլ ազգեր շոգիով, ելեկարականութեամբ կ'շարժին, մինչդեռ իրենց ճարտարութեամբ ու գիտութեամբ կ'ստիպեն բնութեան ոյժերն ինչ որ կարող են արտադրել, Հայերը սակաւին Հողին Սրբոյ, Գաստարակի, դրաբառի և ուրիշ սքոլաստիքական վէճերով կ'յուզուին : Մտային մշակութեան ու յարաբերութեան առաջին պայմանը, լեզուն՝ կ'պակտի իրենց, և կ'յուսան հրաշքով մը կենդանութիւն տալ լեզուի մ'որ արդէն մեռած է ընդ միշտ : Տղէտ ժողովուրդներ միշտ ծայրայեղ են, բանաւոր միջին ճամբան բռնել չգիտեն, բնութեան օրէնքը կ'անգիտեն : Ամանք դրաբառով ազգը վերաշինել կ'յուսան, այլք նոր լեզու մը ստեղծելով . . . :

Եթէ այսօր Աօղլը Սքօթ և Թէքէյ Չօսրրի լեզուն թոթովելու կամ մրտաւելու փորձ փորձէին ի՛նչպիտի ըսէինք — Խեղադարեր են . և սակայն այս տեսակ խեղադարներ չեն պակաս այս արեւելեան ժողովրդոց մէջ որ չգիտեն թէ ամեն մարդկային հիմնարկութեան պէս լեզուն ալ իր յաջորդական այլափոխութեան օրէնքն ունի, և զրադէտ մ'ինչ հանձարի տէր լինի, չէ կարող զայն բռնադբօսել :

ՆԱՄԱԿ ԵՊ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆՅԱՍՈՒ

Լանդն . . .

Քարեկամ, կ'ընդուն որ Հայն իր հինումին լաթերը կար-
կտէ և աւելի նոր ու կարևոր բանի կ'դառնամ: Լաւ միտ
դէր: Երկիւղս անհիմն չէր: Լէտի Խտտհէմի զայրոյթն օրէ
օր կ'սաստկանայ: Միտքը գրեթէ գտնել անվրէպ իր աղջկիը
Լիլին և հինգ հազար ոսկի խոստացած է զայն գտնող բե-
րողին: Ազորմելի կին, կարծէ թէ ոսկիով կարող է ան-
գտանելին գտնել. միամիտ կին, կարծէ թէ Լիլին Անկլիա
է, մինչպէս Պստֆորի արիւնքը կ'դեղերի և թերևս ցարդ
քու ձեռքիդ տակն է, եթէ իրացան տեսիլդ կամ երազդ .
. . կարծես թէ վրէժը կ'գրդէ զիս երթալ յայտնել այդ պա-
ռաւ կնկան որ դիտեմ Լիլին բոյնն, և պահանջել խոստա-
ցած գումարն, որ ի հարկէ քեզի աւելի կ'պատկանի, քանի
որ դու գտեր ես այդ էակը . . . :

Մային, սիրելի Նելսոն, ինչպէս կ'մուրթեն, մանաւանդ
կնկան մը սիրան ու միտքը, վիւրաւոր ինքնաօրբութիւնն ու
փառամոլութիւնը: Արիշ պարագայի մէջ շատ անուական
կիներ անտարբեր աչօք կ'նային, կամ լաւ ևս ըսեմ, կ'ուրա-
նան իրենց աղջկունքն՝ երբ ասոնք՝ որ և է զգացումէ շար-
ժած՝ ազնուապետական լուծը թոթուելով՝ կ'ընկնին Լոնտոնի
հրապարակն. ուր քանի քանի տահմիկ օրիորդներ, ընտանե-
կան ոսկի շրջանակը կտորելով, կ'թափառին՝ թերևս ազատ
օդ ու սէր շնչելու և աշխարհային զուարճութեանց դառնու-
թեան հետ անկախութիւն վայելելու: Իսկ լէտի Խտտհէմ,
որու աղջկիը մը միայն ազնիւ ու անմեղ սիրոյ մը ներշնչու-

թեանց հետևելու յանցանքն ունի, կ'հալածէ զանի, կ'փնտռէ
և գանդղին մեծագումար սրբոյն մը կ'խոտանայ. ինչ հակ-
ասութիւն . . . :

Այս բաւական չէ. լէտի Խտտհէմ՝ փաստաբաններէ շրջա-
պատուած՝ մտաբիր է արքթօր Բէյնի դէմ դատ բանալ, իր-
րև աջակից Լիլիի փախտեան: Մեր օրէնքը խիստ է, դի-
տես, այս մտայն, և թէ մանաւանդ հաստատուի որ գործին
մէջ բուռն առևանդ ու բունազրօսում կայ: Ըստ երևոյթի՝
այդ ցանցին մէջ ազնիւ արիկներ զիս ալ պիտի նետէ և դէթ
իբրև վկայ պիտի կոչել տայ: Արդ՝ նա, ինչպէս որ կ'իմա-
նամ, կասկած ունի թէ՛ Պ. Բէյն՝ իր շահուն համար, Լի-
լին յորդորած կամ ստիպած է խոյս տալու, և այս կաս-
կածն փաստերով հաստատելու պատրաստ են անշուշտ իր ի-
րաւագէտներն, որչափ փաստ այնքան հարիւր ոսկի ստանա-
լու պայմանաւ:

Այս ընդերքն սնուցելու և միանգամայն դիշերային հան-
դիսին նկարագիրդ անոր կարգալու համար մտադիր էի գնալ
Պ. Բէյնը տեսնել: Երբ անցեալ օր՝ այդ ձերունի բժիշկն՝
որ սովորաբար պաղարիւն է ծանր պարագաներու մէջ, տունս
եկաւ և արձանի պէս ներս մտաւ: Սակայն իր սառ կերպա-
րանին ներքև կ'ընդունարէի այլայլութիւն մը, մտերի տակ
կրակ մը, որու կայծերն իր մանր շարժուն աչքէն կ'ցայտէին:

— Զես հարցըներ, ըստ նա, բաւական մեծ տաղնապի
մէջ եմ: Լիլիին փախուսան գլխիս փորձանք պիտի լինի:
Իմ պատիւս պիտի արատէ, և իմ պատիւս, Շէքսպիրի հետ
կ'ըսեմ, իմ կեանքս է:

— Ինչ կայ, ինչ կ'անցնի:
— Քսան հինգ տարի կայ, լորտ Խտտհէմի տան բժիշկն
եմ, և դեռ նոր կ'ձանչեմ լէտի Խտտհէմի բնութիւնն: Քսան
հինգ տարի դիմակ հագնիլ, ահաբեղի կին: Փառամոլու-
թիւնն իր սիրաը կ'կրծէ: այդ չորցած միսին մէջ սև ու յո-
սի արիւն մը կայ միայն, վրէժ:

— Որմէ :

— Իդմէ, թէ և անպարտ եմ : Իր յատուկ փաստաբանէն Տրաւէր ստացայ Ռաֆուհայն դատարանն երևելու, և զիտես որ դատի ելնել, երբ դատախազն ակնուական տունէ է, Անկլիոյ մէջ, ժամանակ, հարստութիւն, անուն ու պատիւ վրայ տալ է :

— Երկիւղդ անպատեհ կ'դտնեմ, բարեկամ, ըսի Տոբթօր Բէյնի : Անարատ համբաւդ պիտի պաշտպանէ քեզ ամեն սուտ ամբաստանութեանց դէմ :

— Բայց ներքին զօրաւոր ազդեցութիւններ վճիռն ինձի դէմ դարձնելու պիտի նկրտին :

— Այս նամակը, պատասխանեցի զիրդ ցոյց տալով, բաւական է քեզ բոլորովին անբասիր հանելու :

— Ի՞նչ նամակ . . . : — Եւ տոբթօր Բէյնի աչքը շօղաց. սևեռեց նայուածքը նամակին վրայ և կարծես թէ ամեն բան զուշակեց :

— Լիլին թէ՛րևս Պօլիս է, յարեց նա իր հանդարտութիւնը դտնելով :

— Այնպէս կ'երևի . . . — և ձեռքը տուր նամակդ զոր լափեց և յետոյ շարայարեց :

— Այս նամակն անդին դէնք մ'է : Թող աշխարհիս ամեն փաստաբանները զինին մեզի դէմ, փոյթ չէ, զինամօփ պիտի միան ասոր առջև : Պահէ զայն, Պարոն Աուտ, քիչ օրէն պէտք պիտի լինի : Միայն զրէ բարեկամիդ որ հոյ ստանի Լիլին շուտով երևան հանելու և անոր հետ միանալու :

Եւ տոբթօր Բէյնի փեղոյրը կ'առնէր որ մեկնի, ինձ շնորհակալ լինելով, երբ անոր ըսի :

— Բարեկամ, գիտես, ամեն ծառայութիւն փոխադարձ է : Ես ալ գաղտնիք մ'ունիմ երևան հանելու, և քու աջակցութեանդ կ'կարօտիմ : Աաղուց կ'փափաքէի խորհուրդ հարցընել քեզ խնդրոյ մը վրայ, և ահա խօսելու յարմար ժամը հաստ :

— Խօսէ, բարեկամ, քեզ մտիկ կ'ընեմ :

Այն ատեն համառօտ պատմեցի անոր կենացը մութ պարզաները : Տոբթօր Բէյնի թէ և փորձ և շատ բան տեսնող ու լսող մարդ է, իմ պատմութեան վրայ յետին ծայր զարմանք ցցուց և ըսաւ :

— Բայց ինչո՞ւ համար ցարդ ծածուկ պահեր ես իզմէ այդ կարեւոր կէտը : Ես Պ. Քինկը կ'ճանչեմ . . .

— Ի՞նչ, կ'ճանչե՞ս Պ. Քինկը :

— Անշուշա, լէտի Խտտէմի բարեկամն է :

— Լէտի Խտտէմի՞. այդ ի՞՞՞ք միշտ մեր առջևը պիտի ելնէ : Ի՞նչ այլանդակ ու նոր կասկածներ կ'խուժեն միտքս : Արդեօք դա՞մ մը կայ այս գործին մէջ, և անմեղ Նելսոն դաւաճանութեան զո՞հ ընկած է :

— Ամեն շարիք յուսալի է այդ ակնուական կենիկէն, ըսաւ տոբթօր Բէյնի հեղինօրէն և շուրթը խածաւ :

— Գոնէ հնարը չկայ հանելուկը պարզել, քանի որ Պ. Քինկ ծանօթ է քեզի :

— Հաւանական է : Սակայն մի քանի տարիէ ի վեր այդ մարդը տեսած չունիմ, և չգիտեմ թէ ո՞ւր է : Արդեօք զայն իբրև գործիք գործածելէն ետև՝ լէտի Խտտէմ կորեց, երբ անպէտ կամ վտանգաւոր գտաւ զանի : Ես ալ՝ քեզի պէս՝ այս մութ ու կիճուտ խնդրոյն մէջ, Պ. Նելսոնի ընտանեկան յարաբերութեանց մէջ լէտի Խտտէմի աղտոտ մատը կը նշմարեմ . . .

— Ի՞նչ կ'ըսես, բարեկամ :

— Ահա զիտցածս : Իբրև տան բժիշկ՝ սովոր էի ստէպ զնալ լորտ Խտտէմին . այս մտօք ու մարմնով ցաւազար մարդը, որ ընկերութենէ խոյս կ'տար, մանաւանդ իր կնկան երեսէն : Այն անգ կ'տեսնէի Պ. Քինկն, գաղտնապահ ու խորհրդաւոր անձ մ'որ շատ կ'տեսակցէր լէտի Խտտէմի հետ և՛ ըստ երեւոյթին՝ անոր խորհրդակիցն էր : Ի սկզբան՝ բնական հակակրօնութիւն մ'ունէի այդ մարդուն դէմ, թէ և ան-

Վաս ու հանգարտ մարդ մը կ'երևէր, վասն զի միշտ իզմէ հեռու կ'կենար և գողի պէս տունը կ'մանէր կ'ելնէր: Այնպէս կ'թուէր ինձ, որ ինչպէս գրեթէ ամեն լորտի կին մտերիմ մ'ունի, լէտի Իսախէմն ալ Պ. Քինկն ընտրած էր իրեն սրտակից: Այս ենթագրութիւնս ճիշտ չէր, չարասէր կիներ երբէք սէր չեն զգար, և եթէ անձնատուր իսկ լինին, չար նպատակի մը համար է. . . : Լէտի Իստհէմք սրտակցութիւնն ալ Պ. Քինկի հետ անշուշտ նպատակ մը պիտի ունենար, որու հետաքրքիր չէի, վասն զի անկեղծ բժշկի մը պաշտօնէն դուրս է առտնին դաղանեաց հետամուտ լինիլ: Արդէն Լիլին սաստիկ կ'ատէր Քինկն, ինչպէս որ իր պաղ ընթացքէն կ'դուշակէի, և ես պատճառ մը չունէի զանի սիրելու: Սակայն՝ Պ. Քինկ իմ առջևս կ'դատկաւէր, կ'շփոթէր, ծանր բռն մը կար, կարծես, սրաին վրայ, և այդ բռնը թեթևցընելու միջոց մը կ'փնտռէր: Քանի քանի անգամ պատահական խօսակցութեան մէջ այս խօսքը կամ փսփսուքը լսեցի բերնէն. — «Պարոն Բէյն, ողջառոյց մարդ ճեմ, բայց սրտով հիւանդ ու մարով տկար: Պիտի յայտնենմ ցաւ քեզի, երբ առիթ գտնեմ»: Այս առիթը չգտաւ ամենևին Պ. Քինկ: Օրէ օր տրտմութիւնը կ'տիրէր իր վերայ. կ'նմանէր մարդու մ'որ օձիքը ձեռք տալու կ'վախնայ և միշտ ետին կ'նայի, իր շուքն իր թշնամին, իր շունչն՝ իր մատնտուն կ'կարծէ: Մի քանի տարի ետք՝ Պ. Քինկ բոլորովին այլալեր էր, հալեր մաշեր, կմախք մը դարձեր էր: Հասաւ ժամանակ մ'որ ինք լորտ Իստհէմք տունէն ոտքը կտրեց. այս ճիշտ այն ժամանակն էր՝ երբ Պ. Նելսօն սկսաւ յաճախել իմ ծովախ տունն և Լիլիի հետ յարաբերութիւն հաստատել: Այն ատեն նշանակութիւն չտուի այս տարակայութեան, բայց հիմակ քեզմէ իմացածիս վրայ՝ կ'հետևեցնեմ որ զիպուածի գործ չէր այն: Երբ Պ. Նելսօն ներս կը մտնէր, Պ. Քինկ դուրս կ'ելնէր, թերևս հետը տանելով այն գաղտնիքն որու աւանդատրահն էր ինք: Գիպուած չկայ:

Պարոն Ալուտ, մարդկային գործերու ընթացքէն մէջ, ամեն բան իր բնասպասածուն ունի, որ սակայ մեր աչքէն ու հաշուէն դուրս մնալով՝ զիպուածի երևոյթ կ'ընդունի: Երբեմն հիւանդութեան մը բնութիւնն իմանալու համար կ'ստիպուիմ հիւանդին պայտերուն խառնուածքը կրկտել: Ե՛րբս իս՝ շատ մը ցաւեր որոց զեղք զիտութիւնը չգտնեմ, այն ժամանակ պիտի բուժին՝ երբ զիտութիւնն հիւանդութեան ծագումը երևան հանէ: Մեղի զեղէր չեն պակաս, այլ այդ զեղէրը գործածելու եղանակն՝ ցաւին բնութեան համեմատ, որ սակայ գաղտնիք մը կ'մնայ. . . :

— Այս պարագայիս մէջ գարմանն ինչ է, որ քեմն, Լէտի Իստհէմ անհպելի, Լիլի զեռ անդիւս, Պ. Քինկ անյայտ, օձ պիտի ցրուէ այս մթութիւնն, ո՞վ պիտի բուժէ մեր բարեկամ, Նելսօնին հիւանդութիւնը:

— Թէրև յաւէս անյայտ մնայ, Պարոն Ալուտ, այդ գաղտնիքը, եթէ Պ. Քինկ անյայտ մնայ և լէտի Իստհէմ միշտ թողնաւոր իմ մը: Իսկ եթէ արդարութիւն, իրիճ կայ աշխարհիս երեսն, ինչպէս որ ոմանք կ'սնդեն, թէրև ամեն բան յայտնուի: Միայն այս գիտցիր որ զէս միշտ պատրաստ պիտի դանեւ օղնելու՝ թշուառութեան և հիւանդութեան: Այս կերպով մարդկային պարտք մը կ'կատարեմ և փոխարեն սրտի հանգստութիւն և լաւ անուն կ'փնտռեմ: Բայց ահա դաս մը կայ մեր առջև, որ իմ միտքս կ'վերգովէ: Ո՞ր զիսէ, կարելի է այս դասէն նոր ընյս մը ծագի և զայն վառողն այրէ. . . :

— Հնար մը չկայ Պ. Քինկը դանելու:
 — Ամեն գործնական միջոց ի գործ գրեր ես, բարեկամ: Ես բարոյական միջոցներ պիտի գործածեմ: Սակայն խորհելու ժամանակ կ'աղեմ: Բժիշկի մը շուտով չծնիր խորհուրդ մը, ինչպէս կ'ծնին անանք որոց կեանքը մի քանի դաղափարներու շրջանին մէջ կ'դառնայ: Ծափն որբան մեծ այնքան խոր է անգունդն. . . :

Այս ըսելով՝ Պ. Բէյն ձեռքս սեղմեց և խօսք տուաւ զիս վերստին տեսնելու :

Սիրելի Նելսոն, այս դիրս մեկնութեան կարօտ չէ, և ցոյց կ'տայ՝ որ եթէ դու սրտով կ'շարժիս, ես մարմնով դանդաղ չեմ, և անշուշտ գործ մը պիտի տեսնեմ :

ՆԱՄԱԿ ԾԳ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌՈՎՈՒՅՑ

Կ. Պրէք . . .

Բարեկամ, Գեռ քաշելիք ունիմ : Աին մը մեզ իր ուռկանին մէջ կ'ամփոփէ, և Տիմակ սկսեր է փաստարանի ու գիււանագետի դիմել որ մեզ հալածէ : Գիրդ զարմանալի լուրեր կ'ըրէ ինձ և իմ աչքս կ'ընայ : Կ'նայիմ որ կ'շարժիս, և միշտ առջևդ լէտի Խասէմ, այս տղեղ ու նենգամիտ կիւնը կ'ելնէ : Արեւելք փախայ և նորէն հանգիստ չունիմ աւոր երեսէն : Յէրս քաղաքական խնդիր մը կ'դառնայ : Տէր Աստուած, ինչ օրերու հասեր ենք : Անողբելի է ընկերութիւնն այն անձին դէմ որ հաստատեալ անիրաւ օրէնքներ չարդեր . . . :

Առաջին անգամ կենացս մէջ դիւանագետի մը հետ կ'տեսնուիմ, և ինչո՞ւ համար, իմ անցադրիս, իմ հպատակութեանս համար, ո՛չ, սիրոյս առթիւ : Կ'նայիս, դեսպան մը որու պաշտօնը պիտի լինի քաղաքական յարաբերութեանց միջնորդ կանգնիլ, ոչ միայն կրօնական, ընտանեկան, անհատաբար գործերու մէջ կ'մասնէ այլ և տիրակալական, և այս

դեսպանն է, լորտ Քէնինկ, Թուրքիոյ երկրորդ սուլթանն, որ մեծ հռչակ ունի իր վէս, անյողողող, արդարասէր բնաւորութեան կողմէ : Երեակայէ թէ ուրիշ դեսպաններ ինչեր չեն գործեր երբ Քէնինկ մը կ'խոնարհի լէտի Խասէմի թարգման կանգնիլ և սիւսյին յարաբերութեանս միջամտել : Այս անհատատալի կ'թուի քեզ, բայց փորձն իմ վրայ ըրի : Պատմեմ եղելութիւնը :

Նամակդ հազիւ առեր կարդացեր էի, բարեկամ, զարմանալով տոբթօր Բէյնի հետ ունեցած խօսակցութեանդ մասին, որ նոր լոյս մը կ'սփռէ իմ ընտանի կենացս վրայ, երբ Անկլիոյ դեսպանին կողմէ հրաւեր ստացայ իրեն ներկայանալու : Թէև դիւանագետ ու քաղաքագետ մարդիկը չեմ սիրեր, թէև դիտեմ որ շատերը պաշտօն ունին ընկերային զեղձմունքը պաշտպանել և ժողովրդային իղձերն ու տենչը դէպ ի սղատութիւն զսպել, թէև դիտեմ որ մեծ ու մարդասէր հանձարներն անգամ քաղաքականութեան բովին մէջ կ'սեղմուին ու կ'հալին, սակայն Քէնինկի մը հրաւերը մերժելի չէր : Ուստի կ'ներկայիմ դեսպանատունն և սիրալիբ ընդունելութիւն մը կ'դառնեմ, ոչ միայն դեսպանին կողմէ, որ բարձր հասակ, ոսկրուտ դէմք, արծուի քիթ, հաստատ ձայն, անկեղծ կերպարան մ'ունի, այլ և դեսպանուհւոյն կողմէ, որ կարծես թէ իմ պատմութեանս անղեակ էր :

Պահ մ'ետք՝ դեսպանը զիս իր առանձին դահլիճը կ'տանի և կ'ըսէ .

— Պարոն Նելսոն, դիտեմ որ դու, զինուորական մարդ, դիւանական մարդերէ կ'խորշիս, բայց ես իբրև դիւանագետ չպիտի խօսիմ քեղե հետ, այլ իբրև քաղաքացիդ :

— Եւ ես, ըսի, իբր այն կ'նկատեմ ձեզ, թէև արեւելեան վեհասպետ մ'էք, և սուլթաններու զահը ձեր ազդու խօսքով կ'սարսէք :

— Այո, այն զահն որ երբեմն բոլոր Եւրոպա կ'սարսէր, դեսպաններ կ'փակէր Էջն աշարճիները, Քրանսայի Պ. Սանտի

և շէր զիւանադէտները կ'ըթնակոծէր, այսօր տարրեր կա-
ցու թեան մէջ է: . . . բայց մեր խնդիրը քաղաքականութեան
վրայ չէ:

— Եւ ի՞նչ յորտքերու թիւն կայ ձեր և իմ մէջ: Ես կա-
մաւոր տարագիր մ'եմ: Սե բազոյս զիս այս կողմերը նետեց,
և թերեւս այս տեղ անցրին՝ իմ տխուր կեանքս:

— Ի հարկէ նպատակ մ'ունիս: Անկիւղացի լինիլ և նպա-
տակ չունենալ, անբժարանելի է ինձ: Աննպատակ մարդ և
տէրութիւն, ստոր կէս, կ'ըբայրային:

— Քաղաքական չէ իմ նպատակս, այլ ընտանեկան: Ան-
կիւղացի արեւը շատ ամպոտ գտայ, յոյս, սէր, փափաքներ թա-
ղեցի այդ երկիրն, ուսկից Պայրն մը հալածական կ'ըջէր, և
եկայ Արեւիք որ իր պայծառ արեւուն ներքեւ պաղ կեանքս
քիչ մը տարնայ: . . .

— Յիրտը սիրտ մը չպագիր երբէք, և դու Պարոն Ներ-
սոն, կ'սիրես:

— Աւստի՛ գիտէք, չեմ պահեր սէրս, իր սակայն դեմպա-
նական դործ չէ:

— Ա'սիրեմ ազատախօսութիւնդ, Պարոն Ներսոն, ու մի-
այն կ'կարեկցիմ մի՛նչակիր: Սէրդ հանրական խնդիր մը դար-
ձած է և մինչև դիւանական թղթակցութեանց մէջ մտած և
Թարձի՛ տեղէ կ'խնդրուի իզմէ որ փնտուել տամ լորտ Խան-
հէմի գուտարն որ կ'կարծուի թէ Պոլիս է: Եւ ի պաշտօնէ
տեղեկութիւն հաղորդեմ: Իմ յատուկ զգացմունքիս հակա-
ռակ է միջամտել սրտի դործերու մէջ, միայն պաշտօնիս
բերմունքը կ'ստիպէ զիս հորցրնել քեզ թէ վերջապէս հա-
սար փափարիկ, օրիորդ Լիլին գասիր. . . .

— Միթէ գէ՛ղքս չըմաններ որ դեռ դժբաղդ եմ. . .

— Գոնէ սիր գտնուիլը դիտես անշուշտ: Հաւաստի կըլլը
որ իմ միտքս ձեր յարարերու թիւնն արդիլել չէ:

— Ձեր բոլոր գործութեամբն, աղբիւր գետապան, արդիլել
անգամ ուղէք, չէ՛ կ'ըբող: Այցալիմ միայն որ ես ալ չեմ
կորոզ սառչ տեղեկութիւն տալ ձեզի այս մտտին:

— Գիտե՛ս և չես կարող, թէ ոչ կարող ես և չես կամիր:

— Չգիտեմ. բայց այնպէս կ'երեկ ինձ որ օրիորդ Լիլին
մայրաքաղաքս է, և զայն գտնող ու մօրը զարձնողն հինգ
հազար ոսկի պիտի լինգունի. . . այս գիտէք, տէր իմ:

Այս խօսքիս վրայ լորտ Քէնիւնի աչքերը խոշոր բացաւ և
քայլ մը ետ գնաց, որպէս թէ օձ մը խայթեց իր ներբանը:

— Այդպիսի պաշտօն մը չունիմ, գոչեց լորտը վէտերն,
և կ'զարմանամ որ մտքէդ կ'անցրնես:

— Իրողութիւն մը կ'յայտնեմ, և ակնարկութիւնս Ձեր
Վսեմութեան չվերաբերիր. . . .

— Անայի՛ն դործ, յարեց արհամարհ գէ՛ղքով մ'աղնիւ
դեսպանն: Արդեօք երբ պիտի դազրին կանայք մեր քաղա-
քադէտներու վրայ իշխելէ: Մինչդեռ պետական ծանր գոր-
ծեր կան մէջ տեղ, մեզի հետ այդ տեսակ աւանին խնդիր-
ներու վրայ կ'ըթնակցին. . . . գիտեմ զրեւելքս լորտ Ապեր-
տինի, ես կանայի գաւերու մէջ մանուղ մարդ չեմ, և կը
թողում քեզ ազատ ճակատադրիդ հետեւելու:»

Միրելի Վուս, աղնիւ լորտին այս խօսքերը զիս յուզե-
ցին և աւելի ևս համոզեցին որ արդարեւ իր մեծ համբախն
արժանի անձ մ'է: Ժամ էր մեկնիլ, բայց սիրտ առի և խըն-
դիր մ'առաջարկեցի:

— Աղնիւ լորտ, ներեցէք ինձ հարցրնել թէ արդեօք ձեր
ձեռքը գտնուած զօրաւոր միջոցներով կարելի չ'է գտնել այն
անձն, որու նկարը պահ մ'աչքիս երեւելէն ետե՛ւ աներևոյթ
եղաւ. . . .

— Պարոն Ներսոն, իմ դիւքս շներեր խրախուսել սէրդ,
իմ մարդասիրութիւնս շներեր արդիլել զայն. . . կարծեմ
հասկըցար միտքս: Պաշտօնական միջոցներ կրնան պղտորել
ձեր սէրը, որ բաւական ներքին ոյժ ունի՝ առանց արտաքին
օգնութեան, ձեզ իրարու մտեցրնելու. . . .»

Գետապանն այս խօսքը մերժում մ'էր, շնորհալի մեր-
ժում: Աւստի շնորհակալ լինելով հրաժեշտ տուի: Զերմե-
զին ձեռքս սեղմեց և յարեց:

— Եթէ ուրիշ խնդիր մ'ունենաս, կարող ես ինձ գիտնել :
 Ահա քեզ, բարեկամ, ուրիշ միջադէպ մը : Մտածեցի որ
 եթէ մեր գեսպանն քէնինկ մը չլինէր, արդեօք ինչ փո-
 ձանք պիտի հասներ գլուխս : Մուցայ ըսելու որ ի սկզբան
 առաջարկեց ինձ օտմանեան բանակը մանեւ չհազարապետի պաշ-
 տօնով, և երբ դիտեց որ զինք կոյր գործիք մը կ'ուզեն ը-
 նել այս գործին մէջ իսկոյն սթափեցաւ ու լեզուն փոխեց :
 Բայց իմ կենացս խնդիրն այդ տեղ պիտի լուծուի, ուս-
 տի այդ կողմէն կ'սպասեմ լուրեր : Տարակոյտ չունիմ որ Պ.
 Քինկի հետքը պիտի դանդաղէ, քինկ' որ լէտի Իստհէմի գաղա-
 նի գործակատարը լինիլ կ'երևի : Արդեօք ինչ մուծ դարան
 լարած են ինձի դէմ . . . իսկ ես կ'շարունակեմ իմ խուզար-
 կութիւնս և յուսամ որ դուք Պ. Քինկը և ես Լիլին գանե-
 լով երևան պիտի հանենք դարանն, որ անշուշտ լէտի Իստ-
 հէմի գերեզմանը պիտի գտնայ . . . :

ՆԱՄԱԿ ՆԵ

ՎՈՒՅ ԱՌ ՆՅԼՍՕՆ

Լ. Կոմս . . .

Բարեկամ, Արգարե՛ սէրդ՛ որ գաղտնիք մ'էր, մեծ աղ-
 մուկ կ'հասէ և գիւանդիտական խնդիր մը կ'գտնայ : Ի-
 բրաւագէտ ու քաղաքագէտ անով կ'զբաղին, իսկ վաճառական
 ու քաղաքացի կ'քմծիծաղին և մեր կողմը կ'բռնեն գատապար-
 տելով լէտի Իստհէմի ծիծաղելի վարմունքը : Մեծ իրար-
 անցում կայ ազնուական գատուն մէջ՝ որու կ'վերաբերի լորտ

Իստհէմի գերգաստանն, անհամաձայնութիւն կ'դադուի, այն-
 պէս որ ոմանք կ'պաշտպանեն, շատեր կ'դսրովին դատ մ'ու-
 ռու ելքն՝ եթէ իր բնական ընթացքը բռնէ, մեզի յաջող-
 է : Չէ այժմ մեր ազնուականութիւնն, գիտես, ինչ որ Լը
 երբեմն : Իր անբաւ հարստութեամբ, իր կալուածական ու
 քաղաքական զօրութեամբ, իր հին արտօնութեամբ մեծ կշիռ
 ունէր ազգին մէջ, և նա կ'վարէր անոր բաղդը : Ազատու-
 թեան ոգին, բլէպէյեան արիւնը, գիտութեան սէրը վաղուց
 մտած են անոր մէջ, և մեր առևտրական ճարտարութիւնն ու
 ժողովրդային ներգործութիւնը կ'հակակշռեն անոր վաղեմի
 ազդեցութիւնը :

Իրօք կոմսեր ու դքսեր մեր հին ազատութեանց հիմնադիրն
 ու պատուարն եղած են՝ երբ ժողովրդեան միանալով արքու-
 նի բռնութեան, յափշտակութեան և արտօնութեանց չափ ու
 քանձ գրին : Օրէ օր կ'բայքային նորմանեան հին սուներն և
 սաքսօնեան տարրը կ'մտնէ մեր արդի օրէնսդրութեան և սո-
 վորութեանց մէջ : Հիմակ հին ծնունդն ու ծագումը չէ ազ-
 նուականութեան անցադիրն, այլ գիտական, ճարտարական
 ու առևտրական արժանիքը : Ազնուապետական նուիրապետու-
 թեան կարգը կ'խանդարի . հինին կ'յաջորդէ նորը : Թագու-
 հին լորտերու դասը կ'կոչէ ինչ որ արդէն բարոյական, մտա-
 ւորական և նիւթական հանգամանք ազնուացած է : Այս
 բաւական չէ . նոյն իսկ ազնուականներ, մէկ կողմէ ժողովըր-
 դային և բնութան կան յարաբերութեամբ, միւս կողմէ ուսմանց
 և գիտութեանց հաղորդակցութեամբ՝ կ'քանդեն հինօրեսայ
 շէնքի մը հիմունքը . ասոնք ազատութեան տարափոխիկ ուղւոյն
 չկրնալով դիմադրել՝ ժողովրդային խաւերուն մէջ կ'կորսուին,
 անոնք իրենց դիրքը նոր զէնքերով պահելու կ'ջանան : Ուս-
 տի ազնուական տարրն այս կողմէն կ'բողբոսայ, այն կող-
 մէ՛ ազնուականութեան նոր տիտղոսներ արդի քաղաքակրթու-
 թեան միջոցներէն կ'ընդունի : Ո՛վ եղած է քան լորտ Ռը-
 սէնն աւելի ժողովրդային . ո՛վ քան Բամբուզըն աւելի ազնու-
 կան . . . :

Բայց հին պատմութիւն կարգալու ժամանակ չէ : Մեր գործին դառնամ, գործ՝ որու առթիւ ծագած տարածայն կարծիք ու տրամադրութիւն մեկնելու համար այս խորհրդածութիւնն ըրի և նամակիս նիւթէն հեռացայ :

Անցեալ օր սկսաւ գատը : Տօքթօր Բէյն կ'ներկայի իր փաստաբանին հետ գատարանն , ուր , ինչպէս ստէպ կ'տեսնուի այսպիսի պարագայից մէջ , ունինգիրներու բաղմութիւնը մեծ էր : Հետաքրքրութիւնն , մանաւանդ ազնուական գասուն նուաստութիւնն ու պարտութիւնը տեսնելու փափաքը կ'դուժմարեն այդ ամբօխն , որ չէ կարող ըմբռնել այս անհետեւ թ գատին նպատակը : Տօքթօր Բէյն կ'ամբաստանուի՝ իբրև խանդարիչ ընտանեկան անդորրութեան և առեւանդի մը գործակից : Այս ամբաստանութեան հիմը միայն բաւական ծիծաղ կ'շարժէ : Ամբաստանելոյն տարիքը , անունն ու սօցիտակ մագերն իբնէ համար կ'խօսին , սակայն իր փաստաբանն աւելի համոզակեր լեզուաւ կ'բացատրէ խնդիրն և կ'պաշտպանէ սիրային յարաբերութեանց ազատութեան սկզբունքը : «Ձեմ կամիր , ըսաւ նա , ներքին փաստերու դիմել և անհերքելի դրաւոր ապացոյցներ մէջ բերել , այս կապակցութեան ազատ բնութիւնը հաստատող , վասն զի կ'յարգեմ ընտանեկան պատշաճութիւններ : Բայց եթէ ստիպէք զիս որ խօսիմ , այն ատեն ծանր ճշմարտութիւններ երևան պիտի հանեմ , մեր ազնուականներու կենաց յուսի կողմերը պիտի ցոյց տամ , և մինչդեռ այժմ իբրև ամբաստանեալ , այն ժամանակ պիտի խօսիմ իբրև ամբաստան և բարձրագիր անձնականութիւններ ի գատ պիտի կոչեմ . . . » :

Այս կարուկ բնարանին վրայ գատաւորները կ'յուզուին , ունինգիրները կ'վրդովին և հետաքրքրութիւնը յետին ծայր կ'հասնի : Պահ մը լուութիւնը կ'տիրէ , և երբ գատարանէ նախապահը կ'հրաւիրէ տօքթօր Բէյնի փաստաբանն , Պ. Հէվրօբ , որ խօսի , սա կ'շարունակէ գրեթէ այսպէս .

« — Պարոններ , տասնամեայ սէր մը թերևս վիպական է »

ընկ ձեզ , և մանաւանդ այն բարձր գասուն , որ ամեն նոր լուսնոյ՝ նոր սիրով կ'ծնի , սակայն իրողութիւն մ'է այս որ դեռ ևս կ'շարունակուի : Այս յարաւ սիրոյն սնունդն ոչ ազնուապետական փայլ , ոչ փառասիրութիւն , ոչ նիւթական ճոխութիւն , ոչ պերճ տխրողներ են , այլ միայն անձնական արժանիք , բնածին համակրութիւն որ երկու հօդիներ իրարու կապած է , և այս կապն այնքան ամուր է որքան որ կարելի չպիտի լինի աւելի սեղմը օրինական պայմանագրով կամ քահանային պսակով : Այս երկու սիրայօդ անձերն մանկիկներ չեն , այլ օրինաց առջև չափահաս և պատասխանատու իրենց ճակատագրին : Մէր մ'որ ամեն ընկերային նախապաշարմանց , ամեն բուռն միջոցներու , ամեն ազնուապետական պատուարներու հակառակ՝ ծներ ու փձեր է , սէր մ'որու դէմ օրիորդին մայրն առաջին օրէն զինուեր և մարելու համար ամեն ձիգ թափեր է , սէր մ'որ ծածուկ այլ անդու յարաբերութեամբ սներ է , որ մարդկային իշխանութիւն կարող է զսպել կամ արդիւել : Եւ սակայն երբ այս անբնական իշխանութիւնը վարելու յանգնելով՝ մայր մը կ'եղնէ որ իր դուստրը քուէ պակէ զգուելի նշանածի մը , երբ ամեն բարեպաշտական գաւերով իր նպատակին հասնելու կ'ձգնի , սէրը թեկեր կ'առնու և հայրենի տունէն խոյս կ'տայ : Ասց այս ազատ և ինքնայորոք գործողութեան մէջ առևտրի նշոյլ մը , կայ բնութեան օրինաց դէմ շարժում մը : Եթէ կայ ոչ միայն բնական այլ քաղաքային օրինաց բռնաբարութիւն մը , այդ ալ լէտի Կատհէմի կողմէ է , որ այն աստիճան կ'մոռնայ իր պարտաւորութիւնն որ անմեղ ու անկեղծ էակ մ'իր քմածին հաճոյից և աշխարհային փառամոլութեան զոհ ընելու կ'եղնէ . . . : Պարոններ , այս է ճշմարտութիւնն , բայց բոլորը չէ : Այն օրիորդն որու փախտեան համար այսօր կ'ամբաստանուի բժշկութեան արգետտին պատիւ բերող ծերունի մ'իր գիտութեամբ և աւելի ևս իր բնաւորութեամբ , ոչ Անկլիա , ոչ Ամերիկա և ոչ Ասիա փնտրել պէտք է , այլ այդ

վայրն ուր կ'դտնուի իր սիրականն, երիտասարդ մ'որ թէև ազնուական դասէ չէ, բայց ազնուութեան տիպար մ'է իր բարոյական ձիրքով և արիական գործերով: Եւ կ'ուզէք ապացոյց, ահա ձեզ իր մէկ ձեռագիրն, որու մէջ ակներև կ'երևի իր անսուտ վրացումն և օրհորդ Լ. Լիլիին Կ. Պօլիս ներկայութիւնը . . . »

Եւ Պ. Հէվլօր կարգաց, բարեկամ, դրած նամակիդ այն մասն որ Լիլիի կ'վերաբերի: Եւ ապա յարեց.

«— Ազնուական դասուն այս անազնիւ գործերը նոր բաներ չեն, պարոններ, այլ սովորական իրողութիւններ: Նորմանեան արիւնը զուտ ու անխառն պահելու սնափառութեամբ՝ ընկերական վիճակը կ'վրդովեն ու կ'խանդարեն այնպիսի ապօրինի ու բուռն ամուսնութիւններով, զորց մէջ սէրը նշանակութիւն չունի: Այս վիճակը չկրնար յարատևել, և եթէ այսօր անձ մը կ'ապստամբի բայէ ի բայ անոր դէմ, քանիներ կ'հնծեն բանտի մէջ և առթի մը կ'սպասեն որ ընդհանուր բողոք մը բառնան ամուսնական բռնութեան մը դէմ, որու յարակից են անհաւատարմութիւն, բաժանում, մոլուկութիւն, մեր դատաստանական ատեանները մեծ մասամբ զբաղեցնող խնդիրներ:»

Պ. Հէվլօրի այս խօսքերը՝ թէև կարճ՝ մեծ տպաւորութիւն ըրին դատաւորներուն վրայ և բոլոր ունկնդիրներուն հաւանութիւնը դրաւեցին:

Դատաւորները խորհրդածելու քաշուեցան, սակայն առայժմ չյայտնեցին իրենց վճիռն, որ անտարակոյս մեզի նպատաւոր պիտի լինի:

Այսպէս լմնցաւ, Պարոն Նեկլսօն, դատարանին առաջին նիստը: Չարմանալի բան. ինչ որ միշտ զաղտնի կ'պահէիր, այսօր հրապարակային խնդիր մը կ'դառնայ: Սրբասիղծ ձեռքեր կ'մտնեն սիրող մէջ, և մեր ընկերութիւնն ամենէ նուիրական բաներն, սրտի խորհրդաւոր և ազնիւ զղայմունքն անդամ դատաստանի ենթարկելով՝ կ'արտէ անոնց անմղու-

թիւնն, կ'թունաւորէ մարդուս կեանքն, և ընտանի սրբավայրն իսկ կ'պղտորէ:

ՆԱՄԱԿ ԾՁ

ՆԵՂՍՕՆ Ա.Ռ. ՎՈՒՏ

Կ. Պօլիս . . .

Բարեկամ, Անշուշտ յաղթանակը մերն է. բայց ինչ տխուր տպաւորութիւն ըրաւ իմ վրայ այդ դատաստանի նկարագիրդ, և ինչ այլանդակ դարձուած կ'առնու իմ սէրս: Արդէն համոզուած եմ որ ոչ միայն զղայուն սիրտեր այլ և անաչառ օրէնքը պիտի դատապարտեն լէտի Իստհէմի բռնած անհեթեթ վարմունքը, և թէ ինքն իր պատիժը պիտի զանէ: Բայց դարձեալ ուրիշ սեսակ վիշտ ու կասկած սկսեք էին պաշարել հոգիս ու միտքս: Գիտէի թէ ամեն խնդիր, ամեն վէճ պիտի դադրին եթէ մի անգամ Լիլի իր երեսը ցոյց տայ ինձ, զիտէի թէ իր անուշ ժպիտը պիտի ցրուէ մեզ պատու ամար, սակայն միւս կողմէ ահա ինչ տաղանայութիւն: Կ'ըսէի իւրովի. «Արդեօք Լիլի գիտէ՞ այս դարձուածները, արդեօք լրացիրներէ իմացած է որ մեր սէրն Անկիլոյ դատարաններն ելած է, դիւանադիտական խնդիր դարձած է, եթէ տեղեկացած է անշուշտ ամօթահար ինքս զինքը կ'պահէ, և թերես բոլորովին իր սէրէն հրաժարելով՝ այնպէս վայր մ'ապաւնն փնտռէ: Իմարդկային բանսարկու լեզուէ, անիրաւ օրէնքէ, և նոյն իսկ իր սիրականն հեռու Խակ եթէ չգիտէ, և երանի թէ անպէտ լինէր, ինչու հա-

մար այսպէս կ'ծածկուի, ինչո՞ւ չերևիր քանի որ նա զիս, բնա-
կարանս և կամաւոր տարազու թեանս պատճառը դիտէ . . . : Ծ

Այս մտայոյզ կասկածներով կ'առաւարէի երբ անցեալ օր
նորէն իմ՝ յոյսերս սկսան արծարծիլ : Պատահմամբ բարե-
կամս, Պ. Փօքսը, տեսայ : Սրճարան մը մտանք : Յանդի-
մանեց զիս և մարդատեաց ու արևելցի կոչեց, իր հայրենա-
կիցիներուն տեսութեան անկարօս : Ապա իմ ուղևորութեանս
պատճառը հարցուց : Համառօտ պատմեցի սիրոյս պատմու-
թիւնն ու նպատակս : Արեւելցութիւն ցոյց ինձ և խոստա-
ցաւ ինձ օղնել : Ապա յանկարծ ճակատը շփեց, վայրկեան
մը մտածեց և յետոյ ըսաւ .

— Բարեկամ, քանի թեթև է բժշկի մը յիշողութիւնն :
որքան կ'ձանրանայ իր բեռն այնքան կ'թեթևնայ իր միտքը :
Մտիկ ըրէ : Անցածն օր անկլիացի ընտանիքի մը տունն՝ իր-
րև բժիշկ այցելութեան դացի : Առաջին անդամն է որ կ'տես-
նեմ այդ ընտանիքն ի Գատըր դիւղ, ուր տուն մը բռնած են
վարձու՝ օգափոխութեան համար : Տարւօք մարդ մը զիս ըն-
դունեց և յայտնեց որ իր եղբորը դուստրը հիւանդ է : Սե-
նեակը դացի տեսնելու . ճիշդը խօսիմ, չկրցայ ճշղել իր
հիւանդութիւնը : Ինքն ալ ճիշտ չգիտէ ինչ ունի : «Գլխի
ցաւ, սրտի ցաւ ունիմ, ախորժակ, քուն չունիմ» ըսաւ : Ան-
որոշ հիւանդութիւն մ'ու անորոշ խօսքեր : Այս միայն նկա-
տեցի որ նիհար և տկար անձ մ'է :

— Գէթ լաւ գիտեցիր իր գէմքը, հարցուցի եռանդազին .
ինչ կերպարան ունի :

— Ատիա, նուրբ այլ ազնիւ գէմք . փոքր ինչ տոզոյն .
այլ սրտաշարժ : Գեղձան սագեր, կապոյտ մեղմ աչքեր,
քնքուշ բերան, բարակ անդոյն շրթեր, որ ստէպ կ'գողջո-
ղան, բերան մ'որ կ'ժպտի քան կ'խօսի, սակայն ժպիտ որ
խօսքէ աւելի ազդեցիկ ու գաշոյնէ աւելի գառն ու թափան-
ցիկ է . . . :

— Նոյն ինքն է, ըսի ոտք ելնելով : Հապա հաստիւր :

— Իրաւի, չգիտեմ, կամ լաւ ևս ըսեմ, չկրցայ աչքով
չափել, վաճան զի նստած էր . սակայն իր նստածքին մէջ
ալ կ'երևէր աղնութիւն մ'որ պարզ ու ջինջ ճակտէն կ'ար-
տասիայէր :

- Ի՞նչ հաղեր էր :
- Եւրոպական հաղուստ :
- Գո՞յնը :
- Սև :
- Կուրծքը սև խաչ ունէ՞ր :
- Չգիտեցի : Բժիշկ մը խաչի չնայիր, այլ խաչ կրողն .
և ստուգիւ վշտակիր անձ մ'երեցաւ ինձ :
- Արդեօք նորէն պիտի տեսնեն այդ հիւանդդ :
- Եթէ հրախրուիմ :
- Կարելի չէ՞ ինձ արդեօք զինք տեսնել :
- Անչուշտ . միայն պէտք է պատրուակ մը գտնել ներ-
կայանալու : Ծ

Արտախն տեսնուինք, ըսաւ բարեկամս Փօքս, և իրարմէ
բաժնուեցանք, քանի մ'օրէն իր տունը դանուելու ժամագիր
լինելով :

Գեւ ժամադրութեան օրը չհասած քեզի կ'գրեմ, սիրելի
Վուս : Ճշմարիտը՝ կարող չեմ ըմբռնել օրիորդ Աիլիկի այս
տարօրինակ ընթացքը : Տարակոյտ չկայ որ Գատըր-դիւղի հի-
ւանդը նոյն ինքն է : Միայն կ'ըզրմանամ որ իր արևելեան
հաղուստն ու կապուտը ձգեր և եւրոպական հաղեր է :
Ի՞նչ է նպատակը : Շատը գնաց քիչը մնաց : Անշուշտ մի
քանի օրէն ամեն բան կ'պարզուի, եթէ յաջողիմ ընդունուիլ
իր տունն : Ես կ'մօտիմ հիմակ, նա կ'հեռանայ : Բայց չպի-
տի թողում որ այս անգամ աներեոյթ լինի, և իմ ըրած
փորձիս արդիւնքը քեզի պիտի դրեմ :

Կ'ինդրեմ միայն որ դու ալ հաղորդես ինձ ձեր գատին
վախճանն, և մանաւանդ Պ. Քիւնկի մասին ձեր ընելիք անօ-
րէնութիւնն արթնօր Բէյնի հետ :

ՆԱՄԱԿ ՄԷ

ՎՈՒՅՏ ԱՌ ՆԵԼԱՍՈՆ

Լ. Ն. Կ. Լ. Ի. Ս. Կ. Ա. Ն. . . .

Բարեկամ, Ինչո՞ւ համար կասկածելի կ' լծուի քեզի ինչ որ սիրոյդ շրջանէն դուրս է : Զարմանալի՜ հակասութեանց տիպար մ' է սիրահար մը : Սէրը զուտ պահել կարծէ, սիրոյ առարկային վրայ բիծեր գանձելով : Այս սէր չէ այլ ցնորք : Ուստի՜ չեմ կամիր կարծիք յայտնել նամակիդ վրայ : Ա՛գուշակեմ որ այսօր քեզի կասկածելի երեցող Լիլին վաղն հաւատարիմ պիտի երևի : Ապացոյցներ անթիւ այլ անտեսանելի են սիրահարի մ' երեակայութեան, որու յատուկ է կասկածներ ստեղծել և ապա մի առ մի ջրել : Թերևս Լիլին՝ այնքան զոհողութիւններ ընելէն ետև՝ հիմակ ծանրէն կը քաշէ, և կերպով մ' իրաւունք ունի : Երբեմն նա քեզի կը մտէր դու կ' հեռանայիր, հիմակ դու անոր կ' մօտիս նա կը հեռանայ կամ կ' փափաքի որ զինք փնտուես : Սիրոյ անմեղ խաղեր, որ պաշարիւն փիլիսոփային աչքին թերևս անշան երևին, բայց ինքնին բնական են : Թոյլ, դիւրին, ինքնատուր սէր մը հրապոյր ու համ չունի, շուտով կ' մարի, լիկամ պառզ մ' է. մինչդեռ անհպելի, նազելի սէրն հրապուրելի, առձգական կ' գտունայ : Բնութեան մէկ օրէնքն է այս, որ սակայն երբեմն քաղաքադիտական կերպարան կ' առնու, կ' շփանայ, փառասիրական նպատակի կ' գործածուի և այն ատեն իր բնութիւնը կ' եղծէ և կ' լինի խարէական սէր : Ուստի, մի գանդատիր, բարեկամ, փնտուէ՛ Լիլին, քիչ մը ևս տանջուէ՛ և հարցնուր միանգամայն թէ ինչ վախճան ունեցաւ տրոթօր Բէյնի գլ' մ' բացուած դատը :

Ա՛հա տոն, Նելսոն, գատատանական տտեանին առաջին նիստը վերջինն եղաւ : Տակաւին գատաորները վճիռ պիտի տան : Գործը թաղուած է, և դիտեն ո՞վ է պատճառ, նոյն ինք քու գեսպանդ, լորտ ֆանինկ : Նա խօսք չտուա քեզ աջակցելու, բայց խնդիրդ կատարեց : Յանկարծ հրաման հասաւ պաշտօնապէս որ վերջ տրուի գործին, թէև նոր սկսած էր : Տարակոյս չկայ որ լէտի Խոսհէմի ազդ եղած է բարձրագիր տեղէ մ' որ իրաւունք չունի և թէ գայթակղութիւնը պիտի աւելնայ՝ եթէ շարունակէ : Այս բանը ստոյգ աղբիւրէ իմացած եմ : Արնաս երեակայիլ թէ ծիծաղողներն որո՞ւ կողմն են : Տորթօր Բէյն պատուով ելաւ գործէ : Ամեն կողմէ խնդակցութեան նշաններ կ' ընդունէր, թէև հետաքրքիրներն ուրիշ բանի կ' սպասէին, բայց ինք բոլորովին գոհ չէր : Հատուցում խնդրել գժուարին էր : Իր վոճժը լուծելու միջոց մը կար և պայն գործածեց :

— Արդը մերն է, ըսաւ ինձ անցածն օր, լէտի Խոսհէմի դէմ դատ բանալու : Պ. Քինկի խնդիրը մեծ կարեւորութիւն ունի իմ աչքիս : Ինչպէս որ խօսք սուեր էի քեզի, մտածեցի գործին վրայ և այս որոշումն ըրի : Պէտք է դիր մը գրել այդ աղնուական կնկան, խնդրել որ Պ. Քինկի վրայ տեղեկութիւն տայ, ակնարիել որ շատ կասկածներ կ' ծանրանան անոր վրայ և սպառնալ որ եթէ ինք մեղ գոհ ընելու չափ պատասխան զլանայ, խնդիրը գատարանը պիտի հանուի :

— Լաւ խորհուրդ. շուտ գրենք գիրը :
 — Աւասիկ՞ յարեց բարեկամն, ցոյց տալով նամակ մը զոր արդէն պատրաստեր էր և կարդայ .

«Տի կին,

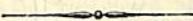
«Արեւօր խնդիր մը կ' ստիպէ մեզ գրել ձեզ այս երկտող գիրը : Չեզի սիրելի մէկ հին բարեկամ, և ձեզի ատելի Պ. Նելսոնի ինամակալ՝ Պ. Քինկի, ծանր ամբաստանութեան մը

ներքև կ'դանուի ու կ'փնտուռի : Աննշմարելի է իր հետքը : Անաարակոյս , տիկին , ձեզն յայտնի պիտի լինին անոր տունն ու տեղը : Ուստի շնորհ ըրէք մեզի իմացընեղ թէ ո՞ւր կը դանուի Պ. Քինկ , ո՞ղջ է թէ մեռած : Չեր կողմէ մերժում մը պիտի հարկադրէ մեզ զիմեղ օրինական միջոցներու , ուրով ձեզն պէս բարձրագիր կնկան մ'անունն կամ ներկայութիւնն դատարանը կրնայ անախորժ հետևութիւն ունենալ : «Ընդունեցէք , տիկին , մեր յարգական ողջոյնը :»

- Ի՞նչպէս կ'դանես , հարցոյց ինձ տորթօր Քէյն :
- Վարպեա գրուած :
- Գիտողութիւն մ'ունիս :
- Միթէ քիչ մը ծանր չէ՞ , և չե՞ս կարծեր որ այն դո՞ւող կինն անպատասխան թողու այդպիսի զիր մը :
- Ընդ հակառակն . պիտի փութայ պատասխան տալ : Ինչպէս որ կ'կասկածիմ , դաւ մը կայ ընտանեկան Պ. Նելսոնի գէմ . կամ լէտի Խասէմ առ ահի իր բարեկամը պիտի մատնէ , ինչպէս կ'մատնեն անոնք որ այլ ևս զործիքէ պէտք չունին , կամ հաշտութեան միջոց մը պիտի առաջարկէ , և ասով ինքզինք պիտի մատնէ :
- Ճիշտ է :
- Ուրեմն , ստորագրէ իբրև փոխանորդ Պ. Նելսոնի , որու հետ բարեկամութիւնդ իրեն քաջայայտ է :
- Գու չըսիրտի ստորագրես :
- Իմ կողմէ պիտի ստորագրէ Պ. Հէվլօք , իմ փաստաբանս :
- Ընտիր է . դատարանին սև անկիւնն , կամ վկային բեմը կ'ուզես ցոյց տալ լէտի Խասէմէ , ինչպէս նաև վրէժ-խնդրութեան նշոյլ մը . . . :
- Անշնչա . անողորբելի պէտք է լինիլ չարին գէմ , որ սովորաբար երես կ'առնու , կ'քաջալերուի երբ իր առջևը բարի մարդ մը տեսնէ : Անդամին մէկ զէնքը ստէպ իր հա-

կառակորդին վեհանձնութիւնն է , և այս պարագայիս մ ջ վեհանձնութիւնը տկարութիւն է : Եւ սարակոյս չունիմ որ լէտի Խասէմ այս նամակը կարգալուծն պիտի զող ելնէ , փրփրի , և կամ պիտի մատնէ , ինչպէս որ ըսի , եթէ իր զգուշութիւններն արդէն առած է գաւակցին գէմ , և կամ պիտի մատնուի , հաշտարար միջոցներ բռնելով :

— Առարկութիւն մը չունիմ » , ըսի բարեկամիս , և ստորագրելով Պ. Հէվլօքի հետ՝ զիրը լէտի Խասէմի աղչելցի : Սակայն , սիրելի Նելսոն , տակաւին պատասխան չառի : Իսկ քու բժիշկդ Պ. Փօքս ի՞նչ ճամբայ բռնեց Լիլին քեզ ցոյց տալու համար : Մեր Մէնտօրները հիմակ բժիշկներն են , սովորաբար մարդկային բնութեան և տկարութեանց հմտ . նայինք որն աւելի ճարպիկ պիտի բրդի և սվ առաջ երևան պիտի զայ , Լիլին թէ Քինկ :

ՆԱՄԱԿ ՄԸ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պելլա . . .

Բարեկամ , Գտայ , վերջապէս դտայ Լիլին , իմ կեանքս դտայ . . . բայց ի՞նչ վիճակի մէջ , աէր Աստուած , ծանր հիւանդութենէ մը նոր ելած , վատոյժ , նիհար , գունատ , այլ միշտ համակիր , միշտ անուշ ու սիրալիր . . . :

Այնքան յուզուած եմ , որ չեմ կարող մանր պատմել քեզ մեր առաջին տեսութեան բոլոր պարագաները : Չեմ կրնար նկարագրել թէ ի՞նչ այլայլութիւն , ի՞նչ խնդրութիւն ու սարսուռ համակեցին մեր բոլոր էութիւնն երբ իրարու դիմաց ե-

լանք, վասն զի կ'զգայի քան կ'մտածէի, կ'երազէի քան կ'ասր-
բէի, այնպէս որ բաւական ժամանակ ո՛չ կ'տեսնէի, ո՛չ կը
լսէի և ո՛չ կ'խօսէի, նման այն կալանատուրին որ երկար տա-
րիներ մութ զնգանի մէջ մնալէն ետև՝ յանկարծ ի լոյս կ'եւ-
նէ և աշխարհ իր աչքին բոլորովին կ'մթանայ: Լիլին սրտին
մշտավառ արևն իմ հոգւոյս զգացումներն այնքան ուժղին
թափանցեց որ ինքզինքս բոլորովին կորուսի . . . :

Բայց հիմակ իր մտան եմ, իր ծծած օդը կ'շնչեմ, իր փայ-
լուն աչքերուն կայծերով կ'վերածնիմ, իր յստակ ու պայ-
ծառ ճակտին վրայ կ'կարդամ իմ երջանկութիւնս . . . :

Ձեռքս գրիչ չպիտի առնէի եթէ նա չյորդորէր զիս գրել
քեզ և մեր խնդակցութեան հաղորդ ընել: Միշտ կ'սիրէ
զիս, բարեկամ, միշտ նոյն սիրասուն, ազնուասիրտ, աննման
էակն է, արժանի իմ կրած բոլոր զոհողութեանց: Եւ ու-
կայն նա աւելի նեղութիւն, աւելի շարճարանք քաշեց քան
զիս, և այս ամեն տառապանքն առ ոչինչ կ'զրէ, անյելոյս
բոլոր գտան յիշատակները, մանաւանդ իմ անհեթեթ, դո-
ւուզ վարժունքս կ'մոռնայ, և միայն ներկան, միայն զիս կը
մտածէ, իմ էութեանս, իմ հոգւոյս իբրև անբաժանելի մի
մտան ապրիլ ու մեռնիլ կ'ցանկայ: Ա'սիրէ զիս այն նոյն ա-
բիախան սիրով որ գիմնագրաւել տուա իրեն ամեն արգելք,
ամեն նախապաշարամ, ամեն վտանգ: Այս բաւ է ինձ, և
երջանկութիւն մ'որու բնաւ չէի յուսար, որու բնաւ արժա-
նի չէի . . . : Զարմանալի էակ, փափկութեան, ներողա-
մտութեան ու ազնուութեան տիպար մը . . . չգաներ նա ա-
բատ մը, բիծ մ'իմ վրայ, և կ'ըսէ. «— Յանցաւորն ես
եմ, Նեւոն, որ քեզ փորձել ուզեցի:» Է՛հ, ես ալ նոյն
մեղքը գործեցի, ես ալ անհիմն կասկածներու որս ընկած՝
չէի կարող հաստալ որ Լիլին պիտի հետևէր իր ազնիւ սի-
րոյն, և յաւէտ պիտի սիրէր անձ մ'անձանօթ, բազղին մէկ
զաւակն, որ ինքն իրմէ գժգոհ էր . . . :

Եւ ի՞նչ թեթէ կախուած է մարդու մ'երջանկութիւնն,

Ինչպէս շատ անգամ մեր երեակայութիւնն, մեր կերբը կը
հեռայրնեն զինք նպատակէ մ'որու սրտային գիմնու կ'փա-
փարի: Ինչո՞ւ այսքան վիշտ, նեղութիւն ու տանջանք կրէ-
ինք, քանի որ մեր սիրտերն միշտ իրարու հաղորդ, միշտ ի-
րարմէ անբաժան էին . . . : Անդին օրեր, անդամանելի
ժամեր ահագողով, և երբեմն վէճով անյուցինք, մինչդեռ
մեղի համար անպատում երանութեան վայրկեաններ կրնային
դառնալ . . . : Ի՞նչ յիմարութիւն էր մերը, սիրելի Աւուս,
և ո՛րքան իրաւունք ունէիր երբ երբեմն կ'յորդորէիք զիս ա-
ւելի վտահ լինիլ: Իրարու համար հալիլ ու մաշիլ և ի-
րարմէ խորշիլ, անսարբեր ձևանալ, մանաւանդ այս վերջին
ժամանակներս, բնակա՞ն էր: Քանի մ'օր ևս և Լիլին ի սպառ
կորուէր, և մեր սև ճակատագիրն թերևս կնքուէր . . . :

Այլ ևս բաժանում չկայ, սիրելի Աւուս, եթէ ոչ գե-
րեզմանին մէջ, այլ ևս հոգ, ցաւ, վիշտ ու կասկած չկան.
բոլորն ալ ցրուեցան Լիլինին ձնչով ու ժպիտով, և կրնաս
երեակայիլ թէ ինչպէս ամուր բռնած եմ գանձ մ'որ այն-
քան դժուարութեամբ ձեռք բերի: Ա'փարիմ իր անձին, իր
նկարին, իր ստուերին, ինչպէս կ'փարի թիթեռնիկը լոյսին,
որով այրիլն իր երջանկութիւնն է: Պուֆորի դեղածիծաղ
ափունքը, հոյակապ աթոռին վրայ բազմող զահակալն չէ
այնքան բարեբաւտիկ որքան այն բարեկամը որ երբեմն չէ
թէ լուսոյ այլ խտարի մէջ մահ կ'փնտուէր:

Այս գիւտը թեթեւոյց և քեզ, բարեկամ, մեծ նեղութե-
նէ և տաղնապէ մը: Այլ ևս հարկ չկայ գիմն լէտի Իստ-
հէմի, փաստաբանի, բժշկի, մինչև իսկ թաղուհոյն և Աս-
տուծոյ, դաւ, գաղանիք, քինիլ երևան հանելու համար,
անիրաւութեան և ընկերութեան զէմ յազմանակ տանելու
համար: Երգէն ամեն բան երևան ելաւ, քանի որ Լիլին
երեցաւ, քանի որ ամեն ամբարտախներ ընկան մեր սիրոյն
անդիմազրիլի զօրութեան առջև: Հուշակէ այս յազմութիւ-
նը. խօսէ՛ Պ. Բէյնի, Իստհէմի, բոլոր աշխարհի որ Լիլին

իմն է, Լիլին իմ վահանիս տակն է, և մարգկային, երկ-
նային զօրութիւն մը չէ կարող կորդել զանի իմ ձեռքէս:

Իմ միակ փափաքս ու տենչս է տեսնել Լիլին բոլորովին
բոյժ և սո՛ք դաժ, կենդանի, կայտառ, զուարթ ինչպէս որ
էր երբեմն, երբ աշխարհիս գառնութիւններն չէին վրդովէր
իր միտքն ու հոգին:

ՆԱՄԱԿ ՄԹ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵԼՍՈՆ

Լոնդոն . . .

Բազդը յաջող է, բարեկամ, ոչ միայն քեզի այլ և մե-
զի: Երբեմն յաջողութիւնն ետեւէ ետեւ կ'դայ, ինչպէս նաև
գժբաղդութիւնը: Գու շոփաբոյն քողը բացիր, ես աւ քողը
բանալու վրայ եմ. մին սրտիդ հոգն էր, միւսը մտքինդ է:
Հիմակ սիրադ ուրախութեան ծովու մը մէջ կ'լողայ, սա-
կայն կ'կարծես, ինչպէս որ կ'երևի, վերասին միաքդ տա-
րակուսանաց կոհակներու վրայ պիտի ծփայ, ծագումով մա-
սին՝ երբոր այդ ծայրագոյն խնդութեանդ ժամն անցնի:

Քանի՛ ինքնատէր ես, բարեկամ, և ո՞ր սիրահարը չէ այդ-
պէս: Լիլին դուար, շատ շատ ուրախ եմ, բայց բոլոր աշ-
խարհը մոռցար: Ըստ քեզ՝ ամեն բան կատարեալ է, պէտք
է գոցել այդ կենացդ դիրքն ու միայն վայելել: Սակայն կը
մոռնաս որ պարզուելիք մութ կէտեր կան և մեզի պաշտօն
մը յանձնած ես: Մեզ ճամբայ հանեցիր, դու երջանիկ ես,
կ'ուզես քաշուիլ, կամ ետ գառնալ, վասն զի ճամբուն վրայ

փնտնածը դուար, բայց ես՝ մանապնդ տղթօր Բէյն՝ պար-
տաւոր ենք մինչև ծայրը հասնիլ: Բարեկամութիւն, համա-
կրութիւն, ինչ որ կ'ուզես անուանէ, նետեց մեզ այս քու-
արկածիդ մէջ, պատիւը կ'պարտաւորէ մեզ շարունակել, ար-
դարութիւնը կ'ըսէ մեզ յարատեւել և գործի վախճանը զրտ-
նել: Ի հարկէ՝ Լիլին գտնելով՝ այդ քու վէպիդ սիրային
մասը լմնցաւ, բայց կենսական մասը դեռ ևս թերի է: Այս
պարագայիս մէջ՝ քու բժիշկդ՝ Պ. Փօքս՝ աւելի ճարպիկ բրդաւ
քան թէ իմա՝ տղթօր Բէյն, որու պաշտօնը սակայն աւելի
գժուարին, աւելի կնճռոտ է, վասն զի իր առջևն ունի նեն-
գամիտ, վարպետ, հարուստ կին մը, լէտի Իստհէմ, որու
դաս տալ մը կարենոր է, եթէ ոչ կենացդ մութ կէտը ե-
րևան հանելու, գէթ արդարութեան գործ մը կատարելու
համար . . . :

Բայց դու ինչպէս շուտ մ'ամեն բան կ'կտրես կ'թափես,
ինչպէս՝ սիրահարի վստահութեամբ՝ ամեն բան վարդագոյն,
ամեն բան գեղածիծաղ ու սքանչելի կ'գտնես, վասն զի Լի-
լին մօտն ես, վասն զի անոր շնչովն, անոր շուքին ներքև
կ'ապրիս, մինչդեռ քիչ մ'առաջ՝ սիրահարի կասկածաու-
թեամբ՝ ամեն աշխարհ մութ, անիրաւ, անտանելի կ'երևէր
աչքիդ, և անգործութիւնն ու փրկութիւնը գերեզմանիդ մէջ
կ'փնտռէիր:

Ա՛մոռնաս, բարեկամ, որ դեռ ուրիշ պարտաւորութիւն-
ներ ունիս. սէրն՝ ինչպէս կ'կարծուի, առաջին զբաղմունքը
չէ կենաց, մանապնդ անկլիացի մարդու մը, և կ'յուսայի որ
դու՝ այնքան գառնութիւն, այնքան զրկանք կրելէն ետեւ ե-
րիտասարդական ախնով չես դատեր ամեն բան, և աւելի
ծանր ու փորձ մտքով կ'նկատես այն նոր ասպարէզն որու
մէջ կ'մտնես: Ա՛ըմբռնեմ որ մարգկային կենաց մէջ կան
վայրկեաններ՝ ուր հոգին՝ ախորժելի բուռն զգացումներով
լի՛ կ'զեղու, կ'թափի ուրիշի սրտին մէջ՝ և եթէ սիրտ չըբա-
նէ, բանահիւստի պէս՝ հոգին, ծաղկին, թռչունին, տերեւին,

կենդանիին հետ կ'սօսի, երկրային ամեն ցաւ, ամեն անիրաւութիւն ու աղէտ, Պաքօնի ամեն քարայրէնքը կ'մոռնայ, և շտեմներ հովին հանած փոթորիկը, ծաղկին փուշը, արծուին մագիլները, չլսեր առիւծին մռնչիւնն ու բուին ողբը, չզգար ընկերային ցնցումներն, որ երկրի ցնցումներուն պէս, անոր հիմունքը կ'սարսեն, շտեմներ այն բնական ու մարդկային աղէտքն ու պատուհասներն որ բոլոր մարդկութիւնը կ'տաղտապեն և յուսահատութեան աղիտըրմ աղաղակներ արձակել կ'տան, այլ երկրային ամեն ցաւ, ամեն անիրաւութիւն և տառապանք կ'մոռնայ, կ'մոռնայ իր դժբաղդութեան զրդիւններն, և մինչև անգամ իր թշնամիները գրկելու, համբուրելու տրամադիր կ'դանուի, <թերևս ապացոյց մ'որ՝ Ռուսօի ըսածին պէս, մարդս ի բնէ լաւ կ'ծնի, և վերջէն մարդկային օրէնք ու հիմնարկութիւնք՝ զանազան յոռի կիրքեր և ասոնց յարակից մոլութիւններ ու անկարգութիւններ յառաջ կ'բերեն, ապացոյց մ'որ սէրն երբ մեր էութեան կ'կցորդի, մեր բոլոր գործոց շարժառիթը կ'դառնայ՝ արդարութեան ու երջանկութեան կ'առաջնորդէ՝ ամեն կասկած, ամեն վատ խորհուրդներ ցրուելով, և երկիրս սիրային Երբայիւնիւն մը դարձնելով, սակայն դժբաղդարար այս վայրկեաններն խիստ կարճատև են, բարեկամ, և հոգ ու պատրանք չեն ուշանար վերայ հասնելու . . . :

Այս տխուր ու թերևս անպատեհ խորհրդածութեամբ բնաւ միտքս զգայուն ու վառվառն սրտից վերայ պաղ ջուր թափել չէ, հարսանիքի մէջ դամբանական ճառ կարդալ չէ. դիտեմ որ՝ մեզ շրջապատող թշուառութեանց մէջ մեր երկար տքնութեանց ժամանակ՝ ելծէ մարդ ժամ մը, վայրկեան մը գտնէ բարեբաստիկ, բաւական ապրած է, այլ կ'փափաքիմ որ կենաց իրական, զրական կողմն ալ անտես չառնես, և բարեբաստիկ ժամերն աւելցնելու միջոցները մտածես . . . :

Պարելի է որ կ'ծիծաղիս, կարելի է որ Արիւսին հետ այս գիրս կարդալով միարեան ըսէք.

— Ի՞նչ քարոզ կ'կարդայ մեր բարեկամը, զիտէ՞ արդեօք մեր երանութեան աստիճանն, զիտէ՞ արդեօք որ մեզի համար աշխարհ գրախտ մ'է հիմակ, և՛ այնքան աղէտալի ցնցումներէ ետև՝ միթէ ներելի չէ՞ մեզի վայելել երջանկութիւնն յարատև . . . :

Եւ անտարակոյս՝ այս ձեր մրմունջը կ'ընդհատի և ձեր շուրթերն անոր ճշմարտութիւնը կ'հաստատեն, ողորմելի կերպարան մը սալով բարեկամիդ, բայց չես ուրանար, սիրելի Նելսօն, որ ես աւելի փորձառու եմ, աւելի տարագր եմ քան քեզ, և աւելի կ'ճանչնամ աշխարհը: Պատերազմի դաշտին մէջ վառօդի մուխն, և սիրոյ դաշտին մէջ՝ սրտի ներշնչմունքն՝ ստէպ կ'քողարկեն մեր աչքին՝ հեռուն, աշխարհի մութ հորիզոնն ու մարդկային դիակները, և եթէ դու ճարտար ու յաղթական ելար թէ՛ պատերազմի և թէ՛ սիրոյ մէջ, մի կարծեր թէ՛ պաշտօնդ լրացաւ, ընդ հակառակն՝ կենաց պատերազմը նոր պիտի սկսիս, և այդ կուր մղելու համար ոչ միայն անձդ, պատիւդ պաշտպանելու հոգը պիտի ունենաս այժմ, այլ և այն սիրական էակն, որ քու հոգիդ, որ քու կեանքդ է կ'ըսես . . . :

Արդ՝ այդ էակը միայն սիրով չպաշտպանուիր, միայն սիրտդ անոր վահանը չկրնար լինիլ, պէտք է որ պարզ խօսիմ, կոշտ ճշմարտութիւնը խօսիմ, իբրև սրտակից բարեկամդ, այլ կարեոր են նիւթական միջոցներ, որոց վրայ անտարակոյս պիտի մտածես, երբ քիչ մը դադրի աւիւնդ:

Մինչև ցայսօր զինուորականի ու թափառիկ սիրահարի կեանք վարեցիր. քաղաքացիի, մարդու, և թերևս քիչ ատենէ, հօր մը կեանքը վարելու պիտի պարտաւորիս, սակայն այդ ընելու համար ի՞նչ խորհուրդներ ունիս, ի՞նչ գործի, ի՞նչ պաշտօնի պիտի ձեռնարկես: Առ այժմ՝ ունիս տարեկան եկամուտ մ'որ անձանօթ աղբիւրէ մը գրպանդ կ'թափի, բայց հաւաստի՞ ես որ այդ աղբիւրն օր մը չպիտի ցամքի, վստահ ես որ այդ գումարն հետզհետէ աւելնալիք պիտոյիցդ:

պիտի բաւէ : Ես չեմ կարծեր : Այս բաւական չէ , միթէ միշտ հեռու , Արեւելք պիտի մնաս , միթէ պիտի ուրանան հայրենիք , բարեկամ , միթէ մտադիր չե՞ն Անկլիա դառնալ Լիլիին հետ , և կամ զինուորական կամ քաղաքային ասպարէզին մէջ մտնել , և ազդիդ ու մարդկութեան օգտակար մէկ անդամը դառնալ , մինչդեռ մինչև ցարդ , մի նեղանար , կարևոր գործ մը չըրիր : Մեծ գործդ ու նպատակդ Լիլին էր : Այդ նպատակիդ հասար . բայց եթէ այդ տեղ կայ առնես , պիտի ըսեմ որ աւելի մեծ նպատակ մը պիտի վրիպիս , անկլիական ծագումդ , բնութիւնդ , սկզբունքդ ուրանաս , ու արեւելեան դանդաղ ու աննշան կենաց աննութեան մէջ պիտի թաղուիս անյարիր :

Իմ կարծեօք՝ պէտք է որ առնես Լիլիդ և դառնաս հայրենիքդ , ուր քեղեհ համար պատուաւոր ասպարէզ չպակսիր : Եկո՛ւր , բարեկամ , և յաղթանակդ ցոյց տուր լէտի Խտհէմի , որ կարծեմ թէ այս միջոցիս նեղն ընկած է և անշուշտ ուրիշ դաւ մը կ'մտածէ մեզի դէմ : Այս օրերս կ'յուսամ իրմէ պատասխան մը ստանալ և այն մութ կէտն ալ պարզելու կարող լինիմ : Սակայն մինչև որ դու չպատմես թէ ի՞նչպէս ծագոյնդ բնիկաւ , ինչպէս Լիլին Ուայթ կղզիէն ելաւ , ինչ միջոցաւ անոր ներկայացար , ես ալ քեղեհ բան մը չպիտի գրեմ : Բայց միթէ փոյթդ է : Արդէն կ'յայտարարես որ մեր ծառայութենէ , չըսեմ բարեկամութենէ , պէտք չունիս , վասն զի Լիլին ունիս : Ես ալ իրաւունք չունիմ ըսելու որ յետին ծայր եսասէր ես Տղթօր Բէյն կ'յուսայ ստանալ գիր մը Լիլիին կողմէ , որու հիւանդութեան լուրը զինք տրամեցուց , ինչպէս նաև զիս : Թէև նա կ'փափարի որ Լիլին մօտ լինէր որպէս զի իր խնամքն անոր նուիրէ , բայց ես կարծեմ թէ տղթօր Բէյն անոր մօտ պաշտօն չունի , քու սերդ է անոր տկարութեան միակ սպեղանին :

ՆԱՄԱԿ Կ

ՆԵՂՍՕՆ Ա.Ռ. Վ.ՌԻՏ

Կ. Պելլա . . .

Բարեկամ , Այս անգամ գիրդ մնակս չկարդացի : Լիլիին հետ՝ անոր մէն մի բաւը , մէն մի իմաստը քննեցի , և եթէ նա քիչ մը ցաւ զգաց , ես մտածեցի : Բաւական լեզու կը թափես . կ'ուզես համոզել զիս որ սիրոյս գոյնով չնկատեմ աշխարհն , որու մէջ դեռ ևս պարտաւորութիւններ ունիմ կատարելու , և կ'յորդորես զիս , որ դառնամ յԱնկլիա և նոր ասպարէզ մ'ընտրեմ , ի վերջէ իբրև երջանիկ մարդ ու քաղաքացի սպրիմ : Թէև փոքր ինչ անպատեհ՝ շատ բանասուր կ'գտնեմ յորդորներդ :

Փութամ ըսելու որ սիրտս բարեկամական զգացումներու գոց չէ , թէ իմ դառն յիշատակներուս մէջ քու անուռդ ու համակրութիւնդ միշտ իրենց յատուկ տեղն ունին , միայն կը զարմանամ որ տակաւին կ'անդիտես իմ բնութիւնս և սկզբբունքս . բայց չեմ մեղադրեր քեզ եթէ ծուռ կ'գտես իմ ընթացքս , քանի որ իմ ապագայ խորհուրդներուս անսեղեակ ես :

Չէ , բարեկամ , սիրով մոլորած չեմ , պատանեկան աւիւն չունիմ , և բազդախնդիր կեանք մը վարելու տրամադիր չեմ : Իմ սէրս այնպիսի բովէ մ'անցաւ որ այժմ զուտ , մեղմ , հանդարտ , այլ ոչ նուազ խորունկ և ծանր է : Իմ նախորդ գրոյս վրայ մի գատեր զիս : Հողուով ու մարմնով յափշտակուած էի՝ երբ զայն գրեցի : Լիլին նոր գտեր էի , և կարծեմ թէ ներքի էր քեզի պէս մտերմի մը բանալ իմ հօգիս , թափել քոյր մէջ իմ հուանդուն զգացմունքս : Այս-

պիտի յուզմանց թափն երկար չտւեր, և պէտք չէ որ տւէ : Աշխարհս՝ իր կոշտ, դրական պահանջումներով, իր անտանելի իրականութեամբ շուտով կ'կանգնի՝ ամենէ հրաւառ երևակայութեան առջև, ամենէ խանդավառ հողոյ առջև, իբրև կոթող մը՝ դառն, արինալի կենաց յիշատակներով : Գիտեմ, փորձով գիտեմ, ազնիւ բարեկամ, որ չկայ լիուլի, անարատ երջանկութիւն, և սիրահարին պէս՝ արդի բանահիւսն իր քնարին թելերը կ'հնչեցընէ ստէպ մարդկային թշուառութեանց նկարագրով և մութ հորիզոնի մը վրայ կ'ընդունձարէ միայն երանութեան սահուն նշոյլներ : Եւ իմ կենացս մութ հորիզոնին վրայ՝ ճիշտ այդ նշոյլն է և Լիլի, անուշ փայլուն նշոյլ, և իմ միակ հոգս ու տենչս է որ չսահի, չանցնի, միշտ տեսնեմ ու վայելեմ զայն : Սակայն այս անուրանալի է որ՝ այսքան դառնութիւններէ ետև՝ իմ ճակատագիրս այդ նշոյլին կապած եմ, այնպէս որ եթէ մարի, ես չկամ : Այսուհետև իմ ծնողքս, զոր չեմ ճանչեր, իմ հայրենիքս, որ զիս տարագրեց, իմ ազատասիրութիւնս, որ Լեհաստանի դաշտերուն վրայ մնաց, իմ աշխարհս, որ զիս հալածեց, այն է, Լիլին է, անոր ծոցը պիտի փնտռեմ այն ամեն գողտրիկ զգայմունքն, այն ամեն ընտանեկան, հոգեկան, ընկերային, իմացական տարերքն որով մարդկային կեանքը կ'դիւրանայ և որմէ մանկութենէ ի վեր զուրկ մնացած եմ : Ամեն բանէ որբ, նա պիտի լեցընէ իմ սիրտս ու միտքս, և պիտի ընէ ինչ որ կամի : Նոր պիտի սկսիմ վարել կեանք մ'որ գրեթէ վիժած էր, նոր պիտի ստեղծեմ ինձ ընկերային կացութիւն մը, գիրք մը, անուն մը, յարաբերութիւն զոր կ'զանային ինձ : Բայց ո՞ր և ինչպէս, տակաւին որոշած չեմ, և քաջ կ'զգամ որ եթէ բողբոն՝ ինչպէս ումանց՝ ինձ ժպտէր, եթէ վաղուց այլ և այլ մթութիւններ զիս չպաշարէին, եթէ ճակատս բաց երևէի այն աշխարհին մէջ, ուր շատեր միայն նենգութեամբ, անիրաւութեան ճամբաներով կ'հասնին պատուոյ, ակնածութեան ու

փառաց, այսօր թերևս իմ անուամբս լեցընէի աշխարհ, այսօր թերևս ընկերական բարձրութեանց վրայ սաւառնէի : Բայց անողուտ է խօսիլ անցելոյն վրայ. կարևորն է ներկան ի նկատի առնուլ և կորուսած անցին ժամանակ ու շաւիղ մը վերաշահիլ :

Այս մասին իմ խորհուրդներս քեզի պիտի հաղորդեմ, ինչպէս առաջ նոյնպէս հիմակ քեզ խորհրդակիցս պիտի ընեմ :

Սակայն, սիրելի Առտ, հիմակ գլխաւոր հոգս Լիլիին առողջութեան վիճակն է : Շատ ծանր կ'կազդուրի. դեռ ևս աննեակէն դուրս չե՛ներ. նիհար է, և զյացած վերջին այլայլութիւնները սատոխի յուզած են եղկեղին սիրտն : Ես եմ իր բժիշկն, բայց զգաստ ու զգոյշ բժիշկ, որ զիսէ զոհել ներկան ապագային համար : Ա՛գիտեմ որ իր կենաց վերջին պարագաներն, իր մօրն ընթացքն, իր փախուստն, իր ուղեորութեան դժուարութիւններն, իմ անտարբերութիւնս, ծանր, վշտալի տպաւորութիւն մ'ըրած են իր մտքին վրայ, թէև միշտ կ'ուզէ ծածկել, միշտ իր արդի երջանկութեան վրայ կ'իօսի, և իրեն հետ մեր նոր կենաց յատակագիծը կը պատրաստենք ու կ'արենք : Գեռ նոր պատմեց ինձ թէ ինչպէս Արևելք ընկաւ, ինչ նեղութիւններ կրած է : Բաւական հետաքրքրական է այդ նկարագիրն, և ի հարկէ ուրիշ անգամ պիտի պատմեմ քեզի ջօվաբոյն Կոնստանտնուպոլսի մը, բարեկամ, որ Լիլի մերթ ընդ մերթ հայրենիք, ընտանիք, ծնողք կ'յիշէ : անշուշտ անոնց կարօտը կ'քաշէ. բայց հայրենեաց հողին վրայ, ընտանեաց ծոցն այնքան տանջանք քաշած է որ չհամարձակիր այս մասին որոշ փոփաք մը յայտնել :

Անցեալ իրկուն՝ նորել լուսինն իր արծաթի նշոյլները կը սփռէր Մարմարայի ծովուն հանդարտ կոհակներուն վրայ, օդը մաքուր էր, հով չկար : Հրախրեցի Լիլին քիչ մը պատրշգամն ելնել : Ես ալ իր մօտ նստայ, ըստ սովորականին՝

լուռ ու մունջ սկսայ իր երկար ոսկեփայլ դիսակին հետ խաղալ, երբ յանկարծ մեր խորհրդաւոր լուռ թիւնն ընդմիջեց, թեթե հառաչ մը հանելով, և մրմնջեց իր գողտրիկ, մեղմ ձայնով.

— Շնորհակալ եմ, Նելսոն, աւելի հեշտ շունչ կ'առնում: Ի՛նչ նուրբ, ողջատուն է այս երկնից օդն, ի՛նչպէս կ'թափանցեն հոգիս՝ քու աչացդ կայծերուն պէս: Երջանիկ և ուրախ եմ. յուսամ որ մի քանի օրէն քեզի հետ սա աւազուտ, սիրուն ծովափին վրայ շրջելու յաջողիմ. . . սա ծովէն անդին է մեր հայրենիքը, Նելսոն, այնպէս չէ. . . քայց ինչո՞ւ համար անոր երկինքն ասոր պէս պայծառ չէ, ինչո՞ւ համար անոր օդն ասոր պէս յստակ չէ, ինչո՞ւ համար այն տեղ այսչափ բարեբաստիկ չէինք. արդեօք հիմակ իր օդն, իր երկինքն, իր օրէնքը փոխուած են. . . կարծես թէ մի քանի դար կայ որ բաժնուեր եմ հայրենիքէ, ուրիշ հայրենիք, ուրիշ հոգի, ուրիշ աշխարհ, քեզ գտնելու համար. . . »

Եւ Լիլի չկրցաւ շարունակել. այլայլութիւնը կ'նշմարէի գունատ դէմքին վրայ:

- Ճշմարիտ է, Լիլի, ըսի մեղմիկ. սա հորիզոնէն անդին ունիս սիրականներ որոց կարօտը կ'քաշես անշուշտ. . . .
- Եւ միթէ գու չունին. . . .
- Ես միայն քեզ ունիմ, և քեզմով կ'փափաքէի սիրել քու սիրականներդ, քայց. . . .
- Ես ալ կ'փափաքիմ իմ միւս մօրս թե ին տակ ապրիլ:
- Ես մայր չունիմ:
- Հապա հայր:
- Որք եմ լիովին. . . և կարող ես զղալ թէ մանկական հասակէ մօր ու հօր սէրը չ'լայելող հոգի մ'ինչպէս կ'փարի հողոյ մ'որ անբաւ սիրոյ աղբիւր մ'է. . . .
- Փոյթ չէ. իմ ծնողքս նաև քու ծնողքդ են. չես ընդունիր:

— Ինչո՞ւ չէ. միայն զիս մերժեցին, և իմ պատճառաւ մինչև անդամ քեզ:

— Միթէ կարելի չէ՞ հաշտուիլ. մայր մը կրնայ քէն մնալ իր աղջկան հետ:

- Ի՛նչ իրաւունք ունիմ անոնց սիրոյն:
- Իմ սիրոյս իրաւունքը:
- Բայց ոյժ չունի այդ, քանի որ ես հին ու աղնուական անուն մը, տխուրս մը չունիմ. . . .

— Եւ միթէ կարելի չէ՞, Նելսոն, դառնալ, միթէ Անկլիա բաւական ընդարձակ չէ՞:

— Ա՛իմանամ միտքդ, Լիլի, և պատրաստ եմ կատարել փափաքդ:

— Անշուշտ այս պայմանաւ, Նելսոն, որ հայրենիքը նորէն վիճ մը չբանայ քու և իմ մէջ:

— Եթէ հարկ է կ'ներսուիմ այդ վիճն, բաւական է որ դու երջանիկ լինիս: Գիտեմ որ ամեն բան, հանգիստ, ճախութիւն, կենաց ամեն դիւրութիւն զո՞հ տուիր ինձի համար, կ'զղամ որ տարադրութիւն, աստանդական վիճակ և ասպագայ անստուգութիւն քու փափկասուն մարմնոյդ տաժանելի են, և թերևս. . . .

— Մի՛ այդպէս խօսիր, Նելսոն, սիրտս կ'ծակես: Ես երջանիկ եմ, միայն իմ երջանկութեանս վրայ բիծ մը կայ, այդ բիծն իմ ծնողաց դժկամակութիւնը, դժտութիւնն է՝ իմ ընտրութեանս, և մանաւանդ փախուստիս համար: Մի՛ իմ հնարութեանս, և մեզ չ'անիծեն. . . .

— Ա՛րմբունեմ այդ փափուկ զգացումդ, և խնդիրդ զիւրին է. . . .

— Քանի որ մեր հոգիները մէկ են, ո՞վ կրնայ քակել այդ միութիւնը:

— Մանաւանդ՝ երբ այդ միութեան կապն եկեղեցին ալ նուիրազործէ. . . . »

Այս խօսքիս՝ Լիլիին անդոյն շրթերուն վրայ թեթև ժպիտ մը թռաւ, և իր կապոյտ խոր աչքն իմինիս վրայ սևեռեալով՝ մըմնջեց .

— Իրա՛ւ, քու քովդ եմ, Նելսոն, թէ ոչ կ'երազեմ : »

Եւ Լիլի՛ իր գլուխն ուսիս վրայ ձգեց : Ուսս կ'այրէր . իր սիրտը սաստիկ կ'ըլարներ, դէմքն, որ քիչ մ'առաջ անփայլ էր, սկսաւ վառիլ, կարմրիլ : Գող ելայ, կարծեցի թէ հիւանդ է . բնական թէ սիրոյ տենդ ունէր, չէի կարող հասկընալ :

Նոյն պահուն օդն սկսեր էր ցրտիլ . ուղեցի ներս մտնել, բայց նա աչքը բացաւ ու ըսաւ, ինձ նայելով .

— Թո՛ղ, Նելսոն, թող որ վայելեմ՝ սիրոյդ լուսով այս լուսնին լոյսը, որ երբեմն քանի աղօս ու տխուր կ'երևէր ինձ : »

Բայց մտիկ չըրի . ներս տարի զինք, և աղաչեցի որ հանդրստանայ, հրաման խնդրելով որ քաշուիմ : Խնդիրս ընդունեց, բայց յարեց .

— Ես բուն չունիմ, պիտի նստիմ գրեմ տոքթօր Բէյնի, որ իմ հօրս տեղն է, և նա անշուշտ հնար մը պիտի գտնէ մեզ ծնողացս մօտեցընելու . . . »

Եւ իրօք՝ հետևեալ օրն՝ երբ զինք տեսնելու գայի, Լիլի գիր մը տուաւ ձեռքս, խնդրելով որ կարգամ և քեզի բաց շրջեմ, որպէս զի մեր բարեկամ Բէյնի յանձնես :

Կարգացի գիրն, որ է այս .

« Ազնուասիրտ տոքթօր Բէյն, »

« Երախտագիտութեան պարտիք մ'ունիմ կատարել, խոստում մը զոր ձեզի ըրած եմ : Ա. Պօլիս կ'ըստուիմ, Նելսոնի մօտ, այն անձին մօտ՝ որու վրայ արգէն Պ. Վուտ ձեզի տեղեկութիւններ տուած է : Իմ փափաքիս հասայ, թէ և պիտեմ որ ձեզի՛ եթէ ոչ երկիւղ, բառական հոգ պատճառեցի : Իմ ծնողքս պահ մ'իրենց պարտըր մտցան, դուք

անոնց տեղը բռնեցիք : Յուսամ որ ծնողական իշխանութեան այդ չարաշուք ժամն անցաւ և աւելի գլժոտ և ներողամիտ զգացումներու ընդունակ է հօրս և մօրս սիրտը : Այժմ մէկ հոգ ունիմ, մօտենալ, ներողութիւն և օրհնեք հայցել, միթէ կ'անրժե՛ն : Ես չեմ իշխեր դրել . դուք, ազնիւ Բէյն, պիտի ներկայէք իմ աղերսս, այս է իմ աղաչանքս ձեզի : Գիտեմ, կ'ընդունիմ որ իմ յանցանքս լսի սէրն է, սէր մը սակայն որ իմ պատիւս անարատ, իմ անունս անրիժ պահելու օգնեց, թէ և դրդուց զիս ծնողական իշխանութեան դէմ ելնել և յանդուգն ուղևորութեան մը ձեռնարկել : Ծանր, անտանելի դերութենէ մ'ազատելու համար ուրիշ միջոց մը չկայ : Գուք, սիրելի Բէյն, առնել տուիք ինձ առաջին քայլը ձեր մարդասէր ողբով, իսկ երկրորդ քայլն ինչպէս առի առանց ձեր զիտութեան, ահա համառօտս պիտի բացատրեմ :

« Ուայթ կողին՝ ձեր շնորհիւ՝ ապաւէն գտեր էի ձեր եղբոր բարեսիրտ ընտանեաց ծոցը, իրաւ, բայց ասպհով, վստահ չէի որ անյայտ պիտի մնամ նոյն տան մէջ, քանի որ մօրս անհանդարտ բնաւորութիւնը կ'ձանչէի : Ասկէ զաս՝ կը փափաքէի միանգամ ընդ միշտ փորձել անձամբ այն սիրան փափաքէի միանգամ ընդ միշտ փորձել անձամբ այն սիրան որ իմս առեր իր հետը տարեր էր, և եթէ սխալեր էի, եթէ մուրրեր էի, վերադառնալ հայրենիք և աշխարհէ ի սպառ հեռանալ : Ուստի առի հետս ձերունի Սմիթը, ձեր տան վաղեմի տնտեսը, որ ճամբորդելու փափաք ունէր, և հասայ Բիւզանդիոն : Հարց ու փորձ ընելով՝ կարող եղայ իմանալ Նելսոնի բնակած վայրն՝ ի Թարաբիա : Իմ նպատակս ու արժանապատուութիւնս չէին ներեր անմիջապէս ներկայանալ անոր և ըսել .

« — Ահա եկայ որ քեզ գտնեմ : »

« Ուստի իր տան զիմացը յատուկ տուն մը բռնեցի, ինչպէս նաև տեղացի խոհեմ՝ հայ կին մ'որ առանին գօրծերը հօգայ, և որպէս զի իմ փորձս անվրդով կատարեմ թուր-

քական հաղուստ հաղայ, կայրոյտ քող մ'երեսս ծածկեցի, և սկսայ դեր մը խաղալ, որ լեռվին իմ զղացմանց ու բնաւորութեան հակառակ էր: Գրացիս հետաքրքիր կ'ղիտէր իր նոր գրացուհին պատշղամէն, ստէպ գաղանի և երբեմն յայտնի, և այնպէս կ'երեւէր որ, զիս թեթև, զիւրաշահ արարածի մը տեղ դնելով՝ միայն ժամանակ անցընելու համար իզմով կ'զրադէր, մինչև որ երեակայած որսը ձեռք ձգէ: Այս շարժումներն իմ վրայ անախորժ տպաւորութիւն մ'ըրին: Մտածեցի որ իր Լիլին, որու համար միայն սիրտ ու աչք ունէր, ինչպէս կ'ըսէր երբեմն, գլխովին մոռցած է, և լոկ արեւելցի զըօսասէր, դանդաղ և թեթևամիտ մարդ մը դարձած է: Այս հնչնութեան զիս գրեթէ անկողին ձգեց: Սաստիկ կ'տառապէի, և խիղճս կ'տաղանայէր զիս, որ անհաւատարիմ անձի մը համար այնքան զէշ հողի եղած էի . . . : Պոսփորի կողմէն աներեւոյթ եղաւ, ուրիշ տեղ ոչ ու զովութիւն փնտռեց որպէս զի սփոփի, ու քիչ մ'իր առողջութիւնը դանդաղեց ետև՝ վերստին հայրենիքը, Լոնտոն՝ դառնայ և իր սև բաղըը լայ:

«Ահա այս տեղն՝ զիւղի անկլիացի բժշկին, Պ. Ֆօքսի՝ միջոցաւ, որ մը յանկարծ երեցաւ իմ առջև Նելսոն: Չէի կարող հաւտալ աչքիս, թէև հողիս կ'վկայէր որ նոյն ինքն է, իր ձայնն ու խօսքը հաստատեցին որ բոլոր ենթադրութիւններս իր մասին անհիմն էին: Աւելորդ է երկարորանել այս նիւթի վրայ, սիրելի Բէյն: Գտայ Նելսոնն այնպէս ինչպէս որ էր Լոնտոնէն մեկնած օրը: Միշտ նոյն անկեղծ, արի, սիրավառ երիտասարդն, պատրաստ իր կեանքը տալու իմ երջանկութեան համար . . . : Ուրիշ բան չէի խնդրեր: Հիմակ ամեն օր կ'տեսնուէինք: Նա մտադիր չէ դառնալու հայրենիք, և կամովին տարագիր մնալ կ'փափաքի . . . : Բայց ես, թէև տկար եմ մարմնով և կ'տառապիմ, թէև այլ և այլ պատահարներ իմ բոլոր էութիւնս սարսեցին, գոհ եմ և սրտով ուրախ, միայն այս գոհութիւնս կատա-

րեալ պիտի լինի, եթէ կարենամ՝ իմ ծնողացս ներողութեան ու հաւանութեան արժանի լինիլ: Եւ միթէ անարժան եմ, սիրելի Բէյն . . . գուք լսէք, դուք որ մեր տան վաղեմի բժիշկն էք, դուք որ գրեթէ իմ խնամակալս եղած էք:

«Հպարտ ու վէս է Նելսոն, և կ'սիրեմ այդ հպարտութիւնը, չխոնարհիւր շահու համար, և յուսալի է որ աշխատութեամբ ու տաղանդով՝ եթէ ոչ բարձր ու փայլուն, գէթ պարզ ու հանգիստ կացութիւն մը պատրաստէ, միշտ գոհ լինելով իմ սրտով: Սակայն ես, սիրելի Բէյն, ես աւելի հեռուն, ապագան կ'նկատեմ, և կ'փափաքիմ որ գոնէ ծնողացս պաշտպանութեամբ շահաւետ ասպարէզ մը դանէր և բոլորովին չզրկուէր այն բաժնէն զոր կրնայ նուիրել գերդաստանս իմ ընտրած և սիրած երիտասարդիս համար . . . : Չսիրի դարմանաք այս համարձակութեանս վրայ՝ եթէ մտածէք, սիրելի Բէյն, որ դառն պարագաներ և մանաւոր իւրաւունքն ու օրինաւոր սէր մը լեզուանի կ'ընեն նոյն իսկ անխօս օրիորդ մ'որ երբեմն իր գլխի ցաւն անդամ յայանելու համար ձեր առջև կ'թօթովէր . . . :

«Ի վերջէ՝ ձեզի կ'թողում տնօրինել ինչ որ բանաւոր կը գատիք ձեր փորձառութեամբ, և կ'աղաչեմ որ շուտով հաղորդէք ինձ ձեր հաշտարար պաշտօնին ունենալիք արդիւնքը:

«Կ. Պօլիս 184...

«ԼԻԼԻ»

Սիրելի Աւուս, այս զիրն իր հրամանին համեմատ բաց կ'զրկուի քեզ որ, ինչպէս ըսի, կարդաս, իմանաս Զոֆօպոյն Կոլէն պատմութիւնը, և ապա տեղն յանձնես:

Սակայն այս գրոյն մէջ կան կէտեր որոյց համաձայն չէի, և աղաչեցի Լիլին, ի զուր, որ զանց ընէ: Ա'ղովեմ իր համեստ ու ազնիւ սրտին խորը պահած ընտանեկան սէրն որ գեռ կ'վառի, և չեմ նախանձիր, կ'ըմբռնեմ որ հայրենիքը բնակելու իղձը բնական է, սակայն պաշտօն, հարստութիւն, տիտղոս չեմ մտրար, և լաւ ես կ'համարիմ իմ ճակտիս

քրտինքով իր կեանքը սրահել քան թէ իր ծնողաց շնորհի՞ս ստրկական այլ բարձր դիրք մը շահիլ . . . : Լիլին անհամոզելի մնաց , աղաչեց որ տառ մ'անդամ չփոխեմ իր գրոյն մէջ , և ինչպէս որ է քեզի ուղղեմ :

Ասկայն անմեղ օրիորդը չզիտէ մեր տաղնասը , չզիտէ թէ լէտի Խտահէմի ու քու մէջ ինչ վէճ ու կնճիւռ կայ իմ պատճառաւ : Իսկ իմ ծննդեան պարագաներու բոլորովին անտեղեակ է : Քանի քանի անգամ միտքս դրի ոտքն ընկնիլ և անոր ամեն զաղանիք յայտնել , բայց համբերեցի . խօսեմութիւն սեպեցի նոր այլայլութեանց սուիթ չտալ և սպասել որ ձեր և լէտի Խտահէմի մէջ եղած բանակցութեան արդիւնքն երևան դայ :

Ուստի , սիրելի Վուտ , վերստին ընկանք երկինքէն աշխարհ , սև սգալի աշխարհը : Թէպէտ խնդրեր էի որ ամեն բանէ հրաժարիս , այն սրայմանաւ որ ես հանդարտ , անբաժան մնամ Լիլին հետ , բայց կ'տեսնեմ որ մարդու սրտէ կարելի չէ կտրել ընտանի յարաբերութեան թաղուն այլ սերտ թեւերն , և Լիլին որ անչափս կ'սիրէ զիս , չմտնար իր ծնողքն որ այնքան աղէտից հեղինակ են :

Ուստի՞ կ'սնդեմ որ վերջ տայիք ամեն վէճի և հաշտութեան ճամբով մը Լիլին իր մօր ներողութեան և գէթ համակրութեան արձանի ընելու ջանայիք , էակ մ'որ իրօք չէ թէ համակրութեան այլ պաշտաման արժանի է . . . : Որքան որ դժուարին կ'թուի ինձ այս հաշտութիւնն , պէտք է փորձել , որքան որ փափաքելի չէ ինձ այն , պէտք է փորձել , և քանի որ Լիլին կ'սրահանջէ , ինչ կ'մնայ ընել . . . եթէ ոչ հնազանդիլ :

ՆԱՄԱԿ ԿԱ

ՎՈՒՅ ԱՌ ՆՅԼՍՕՆ

Լանպն . . . :

Բարեկամ , Կ'հաւտան , Լիլին աւելի դրապէս կ'խորհի քան թէ դու . իր փափուկ վիճակն , կենաց դժուարութիւններն աւելի կ'կշռէ քան թէ դու : Մի բարկանար , ազատ կ'խօսիմ . դու ստէպ կ'երազես աշխարհ մը դոր նա իրացրնելու միջոցը կ'փնտռէ , իր սիրոյն մէջ ամփոփելու կ'տեսնչայ , որպէս զի միշտ սիրէ , հեռացընելով այն մուայններն որ կրնան իր պարզ երկինքն ամպոտել :

Թող որ քիչ մը շեղիմ մեր խնդրէն , թէ և ըսելիքս անուղղակի յարաբերութիւն ունի անոր հետ : Քիչ մը կ'հասկընամ սերէ . . . Լիլին պէս են սովորաբար այն կիներն որ՝ թէ և սիրող ու զգայուն հողի , եռանդուն ու մոլորուն միտք ունին , բայց իրական աշխարհէն վեր շատ չեն ելներ , և ծիրանեղոյն հորիզնէն անդին սև ամպեր կ'ընդշմարեն՝ ընազլումով մը , և յեղակարծ պատահարներու առաջը կ'ուզեն առնուլ : Չեմ ըսեր որ այս պարագայիս մէջ միայն ապաղան ապահովել ու վայելելու ողուով կ'շարժի Լիլին , անշուշտ որդիական սէրն թեթև շարժառիթ մը չէ իր գրոյն , սակայն ապագային երկիւղն , կեանքն ամեն նիւթական հողերէ զերծ պահելու մտմտութք , ոչ նուազ կշիւ ունին իր շարժումներուն վրայ :

Մեծահողի օրիորդ մ'որքան հողեկան նոյնքան մարմնական կորով , որքան վսեմ սկզբունք , ազատաշունչ միտումներ ու խորհուրդներ , այնքան կ'փնտռէ առնական կազմ , ազդու նախածք , հրապուրիչ ձևեր իր սիրահարին վրայ : Կնչպէս չզա-

պէս կ'փափաքի Լիլին, այն հարստութեան ու բազղին որ անդործ, անարդիւն կ'մնայ արդէն այն ջլատ կենաց մէջ, հարստութիւն, որու մէկ մասն քու սիրուհւոյդ բաժինն է. միթէ ա՛չք կ'հանէ, ինչպէս կ'ըսեն ումկօրէն. ինչո՞ւ պիտի մերժէիր այն պարզէն, զոր Լիլի, եթէ յաջողի, կրնայ իր-րև օրինաւոր օժիտ, իբրև բնական իրաւունք շնորհել քեզ:

Ի՛հ, բարեկամ, այս տեղ գոռոզութիւն պէտք չէ. իրաւունք մը պահանջել նուաստութիւն չէ, այլ մանաւանդ ա-րիութիւն: «Ըստ իս» պէտք է հաստատել օրէնք մը, և թե-րևս օրին մէկը հաստատուի, երբ արդարութեան ու հաւա-սարութեան գաղափարն աւելի ևս ծաւալի ու արմատ բռնէ մտաց մէջ, օրէնք մ'որու ուժով անշարժ, ապարդիւն դրա-մագլուխներ, որոց հեղինակը չեն արդի կալուածատէրներն այլ միայն ժառանգորդներ, ժիր ու գործունի, հնարագէտ ու պարկեշտ, այլ չունեօր բանօրներու մէջ բաժնուէր, ինչ-պէս այժմ կ'բաժնեն ու կ'գրաւեն երկար ատեն անմշակ կե-ցած հողեր: Այն ատեն պիտի տեսնէիր որ ինչ ահաղին զանձեր անարժան, շուայլ ու անճարակ ձեռքերէ պիտի անց-նէին արժանաւորներու ձեռքը, ինչպէս ազգային հարստու-թիւնը պիտի բազմապատկէր, բազմապատկելով մարդկային գործունէութեան, ազատութեան ու գիտութեան սահմանները: >

Նոյն երևոյթը պիտի տեսնեմ անշուշտ՝ թէև աւելի ան-ձուկ սահմանի մէջ, եթէ այսօր լորտ Իստհէմի բարձրամ հարստութեան գէթ մի մասը ձեռքդ անցնէր: Եւ ինչո՞ւ չանց-նի, քանի որ նոյն ինք Լիլի կ'պահանջէ, և իրաւունք ունի. Ուստի ես իմ կողմէ պիտի ջանամ ոչ միայն օղորալի, սրճա-ուռչ ձայնէ մը, այլ արդարութեան բողոքէն շարժած՝ զի-մել այդ նպատակին, ձեր և լէտի Իստհէմի մէջ հաշտու-թիւն մը բերել: Բերդը ներսէն առնուած է, լէտի Իստհէմ ի հարկէ անձնատուր պիտի լինի . . . :

Տօրթօր Բէյն մտադիր կարգաց Լիլիիդ գիրը, Երբեմն կը պոստէր ունքն, երբեմն կ'ժպտէին շրթունքը: Ի վերջէ ըստ ինձ.

— Բարեկամ, չըսի՞ քեզի որ Լիլի իր խոր սիրոյն քօղին ներքև կ'պահէր սուր իմացականութիւն մը: Ահա նամակ մ'որ կ'հաստատէ իմ գուշակութիւնս: Լաւ կ'զգայ և, որ մեծն է, լաւագոյն կ'խորհի այդ աղջիկը: Գժգոհ չեմ որ գործերն այս դարձուածքն առին, մանաւանդ անոր համար որ իմ պաշտպանութիւնս արժանի էակի մը շնորհեր եմ: Սև երես չհանեց զիս: Ոչ միայն հողի մը այլ և հարստութիւն մ'ազատած պիտի լինինք: Ուստի պէտք է կրկնապատկել մեր ճիգը և լէտի Իստհէմի հետ մեր ունեցած բանակցութեան յաջող վախճան մը տալ: Այս գիրն անսպասուխան չպիտի թողում:»

Նեւսօն, կ'նային, տղթօր Բէյն իմ կարծիքս ունի: Գու որքան կ'ուզես ծանրէն քաշէ, անօգուտ է. իրողութիւններն իրենց բնական ընթացքը պիտի ստանան . . . :

Անհամբեր կ'սպասենք լէտի Իստհէմի պատասխանին:

Ն. Ա. Մ. Ա. Կ. Ա. Ն. Ի

ՏՈՒԹՕՐ ԲԷՅՆ ԱՌ ԼԻԼԻ

Լ. անքն . . .

Ազնիւ Լիլի, Գիրդ առի: Արդէն զայն չկարդացած սիրող կարգացեր էի, իբրև ձեր տան բժիշկը, բայց չէի նշմարած անոր մէջ այն հրավառ տառերն ու բանաւոր նշոյլներն, հո-գւոյ և իմացականութեան կայծեր, որով կ'փայլի ինձ գրած գիրդ: Կ'ձանչեմ քեզ. դու ազնիւ հողի մ'ես ու համեստ, միայն անիրաւութեան գէմ ըմբոստ. սակայն չէի կարծեր

որ այնքան ճարտիկ լինիս որ խաբես ձերունի բժիշկ մ'որ՝ սակայն՝ ըստ կարգի՝ ինք ծնողքդ խաբեր էր : Խաբողը միշտ կ'խաբուի, ղիտես : Գու՛ յանդուզն օրիորդ, ինչպէս գացիր ձեռօքդ գտար սիրահարդ : Հիմակ երջանիկ ես, կ'հաւտամ, ուրախ եմ, միայն չափէն աւելի մի վրդովիւր : Այնչափ այլ-այլութիւն քու փափուկ հոգւոյդ համար ծանր է : Չես մոռնար այդ երջանկութեանդ մէջ, չըսեմ ապստամբութեանդ մէջ, որ տեսակ մ'երանութիւն է, ծնողքդ և ղիս : Գիտեմ խղճի խայթ չէ այդ, այլ բնութեան ձայնն, որու կ'հնազանդիս, իբրև բնասէր աղջիկ, և կ'ուղես հաշտուիլ : Լաւ, անհոգ, հանդարտ եղիր, խնդիրդ պիտի կատարուի : Ապրիս . քիչ մ'ես համբերէ, մի քանի օրէն յուսամ լաւ լուրեր սալ քեզի :

Բժշկական մի քանի խրատ անպատեհ չեն . կ'կրկնեմ զգոյշ եղիր բուռն այլայլութենէ . մի յոյնիբ, շատ մի սիրեր, քանի որ այժմ սէրդ քովդ է, մի պաղեր, թէ ոչ քիչ մը սէրէդ : Երբեմն շրջադայէ, ի հարկէ Նելսոնի հետ, որ անշուշտ երջանիկ մահկանացու մ'է հիմակ, թէ և բաւական գուռդ : Իմ օրհնեմքս կ'տամ քեզի : —

ՆԱՄՄԿ ԿԳ

ՊՈՒՅ ԱՌՆԱԿՆ

Լանգոն . . .

Բարեկամ, Աչքդ լոյս . Լետի Խտտեմ վերջապէս գրեց, վհուկը ձայն հանեց, և ինչ երկրիմի, ողբալի ձայն : Մեր

գուշակածին պէս՝ շաքար ու մեզը կ'հոսին իր նամակէն : Պատուաստ կ'ցուցնէ նա ինքզինքը հաշտութեան, ամեն դատէ կը հրաժարի, կերպով մ'իր անխոհեմ ընթացքը կ'խոստովանի ու կ'դատապարտէ, և կ'առաջարկէ մեզ միջնորդ կանգնիլ իր և քու մէջ, և Լիլին իր ընտանեաց ծոցը դարձնել : Իսկ Քինկ խնամակալիդ վրայ բառ մը, ակնարկութիւն մ'անդամ չկայ իր գրոյն մէջ, այնպէս որ տքթօր Բէյնի ու իմ կասկածն կ'հաստատուի թէ լետի Խտտեմի և Քինկի մէջ գաղտնի բան մը կայ անցած, դաւ մը, ո՞ գիտէ, որո՞ւ գէմ : Բայց ինչ հարկ կայ մեկնել այս վարպետ կնոջ գիրն, երբ կարող եմ եղածին պէս ընդօրինակելով հաղորդել քեզ : Աւասիկ .

«Պարոնայք Ա.ուտ ու Հէվլօք ,

«Պէտք չկար գրել ինձ, քանի որ ազատ էիք դալ ինձ անձամբ տեսութեան : Այցալիմ անցելոյն վրայ, բայց անցուկը մոռցուկ է, և կ'փափաքիմ վարագոյր մը քաշել անախորժ դէպքերու վրայ . այդ վարագոյրը պիտի լինի հաշտութիւն, որ ձեզմէ կախումն ունի, և ես իբրև մայր, պատրաստ եմ գիրկս բանալ Լիլին և ընդունիլ ղինք Նելսոնի հետ, որ իմ զաւակս պիտի լինի, և որու վրայ ինձ ծուռ տեղեկութիւններ տուած էին :

«Հիմակ աւելի յստակ կ'տեսնեմ, ու կ'ղղջամ : Իսկ եթէ դուստրս ու փեսայուս ինձի չափ անյիշաչար չեն, փոյթ չէ, ես իմ գիտաւորութեանս մէջ հաստատ եմ, և պիտի ցոյց տամ իմ վերջին կա՛րօզս թէ անոնց ապագայ բարօրութեան համար ինչպէս ամեն բան նախատեսած ու հողացած եմ :

«Ընդունեցէք իմ յարգանքս :

«ԼԵՏԻ ԽՍՏՀԵՄ»

Անայիս, Նելսոն, ինչ խայծ կ'ձգէ մեր բերանն, որպէս զի մեզ որսայ : Առգէ անշուշտ Քինկի խնդիրը քողարկել, և այս փոթորիկն անցնել, սակայն դիւրաւ չպիտի բռնուինք :

Արդէն տոբթօր Բէյնի հետ մեր որոշումն ըրած ենք : Երկրորդ մը հասուցի ձեռքը խնդրելով որ ուղղակի իմ հարցմանս պատասխանէ , հարցում որ միշտ ֆինկի կ'վերաբերի . . . զեռ պատասխան չառի . . . ի հարկէ պիտի փութամ քեզի հաղորդել , երբոր առնում :

ՆԱՄՍԱ ԿԳ

ՆՆԼՍՓՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պօլէ . . .

Բարեկամ , ճշմարիտը շնորհասարտ եմ ձեզ : Ի՛նչ դրական մարդիկ էք , և նիւթականին որքան սիրահար : Լափեցի ձեր գիրերը Լիլիին հետ , իրաւունք տուինք ձեզ , բայց տարբեր եզրակացութեան հասանք . . . : Գուք աւելի կ'բանահիւսէք քան թէ ես , զուք աւելի անձանթին սահմանները կ'զեղերիք քան թէ ես , երբոր կարծէք թէ մարդկային երջանկութիւնն նիւթական միջոցներով կարելի է ապահովել . . . : Եւ ի՛նչ կայ կայուն այս անկայուն կենաց մէջ , եթէ ոչ հոգի , սէր , ազատութիւն : Առանց այս երրորդութեան ի՛նչ ընեմ ես գանձն , ի՛նչ , հարստութիւնն : Գտայ հոգիս , բայց զեռ իմ ազատութիւնս , իմ էութեանս դաղտնիքը չգտայ : Այս ևս , քու շնորհիւզ երևան պիտի գայ անշուշտ , և քիչ ատենէն իմ ընելիքս պիտի որոշուի :

Չեմ գովամակիր , բարեկամ , Լոնտօն գալու , եթէ այս է Լիլիին փափաքն ու հոգն , որոց՝ իր մտքէն չանցած կերպով մեկնութիւն կ'տաս , բայց մտածէ անդամ մը թէ ի՛նչ

ողորմելի , չըսեմ նուաստ , կերպարան մը պիտի ցոյց տամ , երբոր իմ ծննդեան վկայագիրս՝ ամուսնութեանս առթիւ՝ պահանջուի , ինչպէս որ օրէն է : Ի՛նչպէս պիտի ներկայեմ այդ վկայագիրն , մը արձանագրութենէ , մը կողմէն պիտի հանեմ , կարող ես այս կէտը բացատրել ինձ , մինչդեռ ընդ հակառակն՝ երկարօրէն կ'խօսիս նիւթական միջոցներուն օգտին և մարդկային երջանկութեան վրայ ունեցած ներդրածութեան վրայ : Անշուշտ՝ ինչ որ կ'ըսէք տոբթօր Բէյն և զու՝ դիտեմ որ մեր բարօրութիւնն ի նկատի առնելով կ'ըսէք , սակայն կարևոր կէտ մը կ'մոռնաք երբոր զիս կ'հրաւիրէք այն ազնուպետական ընկերութեան մէջ մտնել , որ տակաւին յետին ասպետին երակներուն մէջ նորմանեան արիւն փնտռելու մոլութիւնն ունի , որ ազդաբանական տուամբներու համբար և տիտղոսներու նախապաշարմունքն ունի : Իսկ ես ի՛նչ ունիմ . . . և ոչ իսկ անուն մը : Կ'նայիս , բարեկամ , ի՛նչ բանի մէջ կ'կայանայ ոմանց համար երջանկութիւնն ու մեծութիւնն , և ի՛նչպէս կ'մոռնաս ստեպ ծանր վիճակ մ'որու պիտի ենթարկուիմ , եթէ այդ կողմը դիմեմ Լիլիին հետ , որու մայրն՝ լէտի Իստհէմ , անտարակոյս այս փափուկ կացութենէս , որ իրեն ծանօթ պիտի լինի , օգուտ քաղելով՝ նոր նոր խաղեր պիտի խաղայ , և թերևս այն ժամանակ Լիլին բողորովին ձեռքէս կորզէ :

Չէ , չէ , բարեկամ , մինչև որ այս մտթ կէտը չպարզուի՝ չպիտի շարժիմ իմ տեղէս : Սակայն ուրիշ մտթ կէտ մը կ'պղտորէ իմ պայծառ երկինքս , այս է Լիլիին առողջութիւնն որ զգալի տարբերութիւն մը դէպ ի լաւ չցուցնէր : Քնքուշ ծաղկի մը կ'նմանի որ մերթ կ'բացուի ու մերթ կ'գոցուի , մերթ փայլուն գոյներ , անուշաբոյր հոտեր ունի , մերթ գունատ ու վհատ՝ իր սիրուն գլուխը կ'կախէ և ուրիշ աշխարհ կ'շրջի : Անկարող եմ թափանցել այս տրտմութեան շարժառիթն , թէև կ'պարծիմ որ իր սրտին ներքնադոյն խորշը կ'կարդամ , անհասան աչօք կ'գիտեմ իր անսովոր զուար-

Թու թիւնն , որով կ'ստացնապի բոլոր էութիւնն . . . : Եւ
 բանի թէ տոբթօր Բէյն այս սեղ զանուէր , թերևս նա դար-
 ման մը գտնէր , նա որ քաջ կ'ճանչէ Լիլիին բնութիւնն ու
 հողոյ հանդամանը . . . իր խրատը կ'պահէ Լիլին , կը
 շրջի , մաքուր օդ կ'ծծէ , այլայլութեան առ իժներէ կ'հե-
 ռանայ , սակայն միայն կիտի մը վրայ կ'անսաստէ իր բժշկին ,
 այս է սիրոյ կէտը : Իր սէրն այն ատեն պիտի պողի , կ'ը-
 սէ , երբ արիւնն իր երակներուն մէջ ստօի . . . :

Չարմանալի բան . թերևս տենդի նշաններ իր վրայ կ'ե-
 րևին , թէև ախորժակը տեղն է , և զբօնելու մեծ փափաք
 ունի : Ես ալ երբեմն շրջադայելու կ'եղնեմ՝ հետն , երբեմն
 ալ ընկերութիւններ կ'աճախեմ , թէև առանձնութիւնն աւե-
 լի կ'սիրէ : Արդէն բարեկամուհիներ ունի , մանաւանդ հայ
 կանանց մէջ , որ զինք կ'պաշտեն , վրան կ'զմայլեն՝ երբ կ'տես-
 նեն որ իրենցմէ լաւ հայերէն կ'խօսի : Անցեալ իրկուն երե-
 կոյթի մը հրախրած է ինք , ուր հայ օրիորդներ կ'չողային
 իրենց դէմքով , պերճ հագուստով , և մանաւանդ զոհարնե-
 րով : Լիլի միայն իր ոսկի խաչն ունէր վիզն՝ բարակ օղակէ
 մը կախուած , և ինչ նաղալի , ինչ հրապուրելի էր իր պար-
 զութեամբն : Արմենու հի պճնասէրներն չէին կարող հաւտալ
 որ անկլիացի օրիորդ մ'այսպէս միշտ անզարդ երևի ընկերու-
 թեան մէջ , ոմանք կարծէին թէ ծպտեալ հայուհի մ'է , այլք
 կ'արդէին թէ հայու նկարն ունի : Եւ Լիլի ժպտելով կ'պա-
 տասխանէր . — Արմենուհի չլինելուս մէկ ապացոյցն այս է
 որ ձեզի պէս չեմ հագուած — և ամենքն այս խօսքին իրենց
 սև աչքը վար կ'առնէին ամօթապարտ :

Բայց բոլոր հայ կիներն նոյն ճոխ տարազն ու կապուստը
 չունէին , այլ բարեկերպներն՝ որ քիչ շատ ֆրանսերէն կ'թո-
 թովէին և դաշնակի վրայ սպիտակ մատեր շարժել զիտէին ,
 բարիզեան նորաձևութեան հետամուտ էին , արձակ ձևեր ,
 պչրալի կերպիւր ունէին : Ասոնք բուն հայկական ընտանեաց
 առջև հերձուածքն են : Մի վարմանար բտտիս վրայ՝ և կրօ-

նական իմաստով մի առնուր , վասն զի ես շատ յարմար կը
 գտնեմ : Եւ իրօք հերձուածող են : Բացատրեմ խնդիրը :
 Այս տեղ , մայրաքաղաքս օրինաւոր դպրոց չկայ տղոց հա-
 մար , թող թէ ազջկանց : Հին դրութեամբ , հին լեզուն կը
 կարդան , կ'գրեն , կ'հաշուեն : Թողովրդեան տղայք եկեղե-
 ցոյ կից դպրոցներ , կամ լաւ ևս ըսեմ , բախտեր կ'յաճա-
 խեն , ուր կ'տիրէ դաւաղան , և կ'գահակալէ միջնադարեան
 իմաստակութիւն Պարսէլի մը կերպարանքով : Հարուստներն ,
 որ տեղոյս ազնուականները կ'սեպուին , թէև ստեպ անազնիւ
 հողի ու աղտոտ ձեռքեր ունին , իրենց զաւակաց համար
 տան վարժապետներ կ'բռնեն և անոնց այս պատուէրը կ'տան .
 Ավարելի եղածին չափ շուտով մոռցուր զաւկիս հայերէնն ,
 որ անչահ է , անօգուտ է մեզի համար , և սորվեցուր ֆրան-
 սերէն խօսիլ , գրել , պարել , հագուիլ շքուիլ ու երգել :
 Այս պատուէրին կ'հետեին երբեմն օտարներ յօժարակամ՝
 և հաւատարմութեամբ կ'կատարեն հայրական հրահանգն ,
 մահաւանդ օրիորդներու մօտ , որ տեսակ մը պէտէրէր կ'գառ-
 նան , ամեն կերպ քմածին հաճոյքով և յիմարական սնափա-
 ութեամբ : Ասան զի իրենց համար մարդ է այն միայն որ
 գլուխը գլխարկ կ'գնէ , ֆրանսերէն մի քանի բառ կ'թո-
 թովէ , և շատ կ'ծուրկի : Հայերէնն բարբարոս , խորթ , վայ-
 րենի լեզու մ'է անյարմար քնքուշ քմաց և միայն ուսմիկ ժո-
 ղովորդեան յատուկ : Այս ալ իր վրէժը կ'լուծէ այսպիսի
 ծանծաղամիտները հերձուածող անուանելով : »

Ուստի չես կարող երեւակայել , բարեկամ , թէ ինչ հիա-
 ցում պատճառեց Լիլի՝ երբ այն երեկոյթին մէջ իր բնա-
 տուր անուշութեամբ սկսաւ հայերէն մաքուր խօսիլ և ցոյց
 տալ որ բարեկիրթ անուն ունեցող ազջկուէր , քանի որ բզ-
 զային դաստիարակութենէ զուրկ են , անկիրթ կ'ըսուին յԱն-
 իլիա , և չեն կրնար յարգ ու պատիւ վայելել : Ամենքն ակ
 ի բերան մտիկ կ'ընէին , կ'ժպտէին , կ'կարմրէին և իրենց
 հագուստին աւելորդ զարդերը պարտիւլու կ'ջանային :

« — Ի՛նչ զարհուրելի բան , կ'ըսէր Լիլի , հայ լինիլ , և հայութիւնն ատել , հայ լինիլ և հայ պատմութիւն , լեզու , գրականութիւն և Հայաստան ուրանալ : Իմ կարծեօք՝ Հայաստանի գեղացի աղջիկ մ'իւր բնական գեղով , հազուատով , լեզուով աւելի կ'սիրեմ քան թէ շինծու , անհարազատ արմնուհի մը , թէև աշխարհիս գեղեցիկն ու գիտունը լինի . . . » :

Այս ոճով բաւական խօսելէն ետև՝ Լիլի սխաւ յորդորել արմենուհիները սյարզութեան , հայրենասիրութեան օրինակ տալ իրենց զաւակներուն ու եղբայրներուն : Ա՛յդտէի որ շատ հայ օրիորդներ կ'քաշուէին այդ ընկերական շրջանէն , և Լիլիի բոլորտիրը կ'առնէին աւելի պարզասէր ու միամիտ աղջիկներ , որ՝ թէև տղէտ , ուշիմ էին ու արթուն և բաւական հպարտ , տեսնելով որ Լիլի զիրենք աւելի կը պատուէ ու կ'սիրէ քան թէ հերձուածողները :

Ա՛հատան , սիրելի Աուտ , Լիլիին ըսած մի քանի խօսքերն շատ աւելի ներդործութիւն ունեցան անշուշտ քան թէ երկար քարոզներ , և կարծեմ թէ ունայնամիտ ու պարծուկ ժողովուրդներ՝ իրենց բնական սահմանն ու չափը սորվելով կ'ուղղուին , եթէ օտարներ՝ առանց շողմարարութեան , առանց շահու կամ ուրիշ բանի ակնկալութեան , չԼիլիին պէս վարուէին և ցոյց տային որ ազգութեան կեանքով ապրող օրիորդներ շատ աւելի կ'նպաստեն մարդկային մտաւոր ու բարոյական զարգացման , քան թէ անոնք որ միայն պճնիլ , քծնիլ ու շնթել կ'սիրեն , օտարներու մօտ , և իրենց անշուք ազդին անունն անպատուութիւն կ'համարին » . . . :

Մեր այս տաղնապալի ժամերուն մէջ՝ անպատեհ համարիս թերևս այսպիսի աննշան խնդիրներու վրայ թուղթ մրտտել , սակայն , բարեկամ , ինձի համար աննշան չէ բնաւ ինչ որ Լիլիին կ'վերարերի . . . : Արդ՝ ձեզն կ'մնայ աւելի կարևոր խնդրոյ մը վրայ գրել ինձ , և յուսամ որ ձեր գիրն պիտի գայ սփոփել զիս ծանր բեռէ և լուծել իմ կենաց զաղտնիքը :

ՆԱՄԱԿ ԿԵ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵՆԱՍՕՆ

Լուսով . . .

Խնդիրը նոր կերպարան մը կ'առնու , բարեկամ . լէտի Խտտհէմ՝ թէև առ երեսս պատրաստ և տրամադիր ցոյց կը տայ ինքզինքն ձեր ամուսնութեան հաւանութիւն տալու , բայց ձեռքի տակէ նոր , և այժմ՝ օրինական կնճիւղներ կ'հանէ , իսկ Պ . Քինկի խնդիրը թաղելու կ'ջանայ : Գիտողութիւններդ իրաւացի են . զէնք կ'փոխէ նա ինչպէս նաև գերն , միշտ իր նպատակէն չվրիպելով : Փոսն ընկած ընձու մը կ'նմանի որ իր ճիրանները կ'կրծէ և անկից դուրս ելնելու հնար մը կը փնտուէ : Զօրութեամբ կատարել չկրցածն աղուէտութեամբ գլուխ հանել կ'ուզէ : Ի՛նչ հրէշ է , արդարև , այդ կիին , ամեն մայրական ու մարդկային զգացմունքէ զուրկ : Ա՛փափաքէի որ չիմանար Լիլի մօրն այս նոր խաղն , որպէս զի իր փափուկ սիրտը զգածուի , իր առողջութիւնն չփաստուի : Ուստի այս և ուրիշ գրելիք կէտերս մի՛ հաղորդեր անոր , որ կ'դողայ իր մօրն անէծքն ընդունելու : Եւ միթէ այսպիսի մօր մ'անէծքը կրնայ ազդեցութիւն ունենալ այն հրէշտակային էակին վրայ որ կ'կարծէ իրաւամբ թէ անկեղծ ու ճշմարիտ սէրն ամեն յանցանք կ'սրբէ , մինչև անգամ որդիական անհնազանդութիւնն . . . :

Առ այժմ մի՛ շարժիր տեղեդ , բարեկամ . կ'տեսնեմ որ դու աւելի հեռուն կ'տեսնես , դու աւելի լաւ կ'դատես այս կողմի գործերն ու անձերը քան թէ մնաք . իսկ լէտի Խտտհէմի սրտին խորը թափանցիւր ես , սիրա մ'որ սղտոր ջրով հոր մ'է :

Այդ անօրէն, նենդաւոր կիինն հիմակ օրինաւորութիւն ծախելու ելեր է մեզ, ինչ նպատակաւ, յայտնի է քեզի: Արհաւանի որ Լիլիին միանաս, բայց օրէնքով, կ'հաւանի որ իր փեսան, իր զաւակը լինիս, բայց օրէնքով, կ'ընդունի որ լորտ Իստհէմի ժառանգութեան իր միւս որդւոց հետ մասնակից լինիս, բայց օրէնքով. և քաջ գիտես որ օրէնքը շատ պարզաներու մէջ ինչպէս մեր Սուրբի կ'ըսէ, սարդի ոստայն մ'է զոր ազնուականները կ'պատուեն, և որու մէջ սակայն ժողովրդեան զաւակները ճանձի պէս կ'բռնուին: Լէտի Իստհէմ ալ կ'ուզէ փիթեգ բռնել օրէնքով, կանխաւ տեղեակ լինելով, ինչպէս որ քաջ կ'գիտես, որ դու ճակատդ բաց չպիտի կարենաս երևիլ օրէնքի առջև, երբոր ամուսնութեան պայմանագիրը յօրինելու ժամը գայ:

Ա՛ռ զես, բարեկամ, իմանալ իր պատասխանն մեր երկրորդ գրոյն, Ա՛գրէ, ոչ թէ ինք ուղղակի, այլ տան իրաւագիտին բերնով, թէ՛ — Սրտովին կ'հաւանի որ Լիլի միանայ Նելսօնի հետ, և արդէն հրաման տուած է իր իրաւագիտին որ օրէնքին պահանջած բոլոր արարողութիւններն ի գործ դնէ — իսկ Պ. Քինկի վրայ վերստին ակնարկ մ'անգամ չնետեր:

Այս պատասխանն պարզապէս հեզնութիւն մ'էր, մեզի գէմ սուր նետ մ'էր, և բաւական սրտի ու մտքի լրբութիւն ունենալ պէտք էր արտաքուստ ազնուականութիւն դասող կին մ'որ այսպիսի ծանր քայլ մ'առնու: Սակայն՝ ըստ երևոյթին՝ Լէտի Իստհէմ՝ այս քայլին ծանր հետեանքը չէր կշռած թեթեամտութեամբ մ'որ կանանց յատուկ է, կ'ընուի, որքան հնարագէտ միտք ու նենգածէտ սիրտ ունենան:

Պ. Բէյնի ու իմ զայրոյթս այնքան մեծ եղաւ՝ այս երկրորդ լրբերի պատասխանին վրայ, որքան որ առաջինն իր մեղմ ու հաշտարար ոճով մեզի սնոսի յոյսերով օրօրեր էր: Հարկ էր կտրուկ ճամբայ մը բռնել և այդ անդգամ կիին իր յետին ապաւէնին մէջ շանթահարել: Այս անգամ օրէնքը մեզի կ'յոյրնէր իբրև վահան, ես ալ անոր դէմ օրինաց վա-

հանը պիտի հանէի, և անոր ամենէ տկար կողմը պիտի խորտակէի . . .

Մի վրդովիր, և մտիկ ըրէ, բարեկամ: Իր նախորդ նամակին հրաւերէն օգուտ քաղելով՝ անձամբ ներկայացայ լէտի Իստհէմին: Չէր սպասեր այս այցելութեան, և հեռուէ պէս պատրաստ չէր, իմ ուզածս ալ այս էր . . . Պահ մը շփոթեցաւ և ապա ժպտելով հրաւիրեց որ նստիմ:

— Աւելի փափաք ունիմ խօսելու քան թէ նստելու, արհիլին՝ ըսի խոժոռ դիմօք:

Լէտի Իստհէմ այս բնաբանս լաւ նշան չտեսցի, երեսը ծնամրկեց և ապա վէս ձայնով մը.

— Բայց, Պարոն Աուտ, ըսաւ, եթէ այդչափ կ'շտապէիր, կրնայիր գրել. փիթէ փաստաբանիս գիրը չհասաւ ձեռքդ . . .

— Հասաւ, այլ ոչ իմ հարցմանս պատասխանն: Առ այժմ գործս ուղղակի ձեզի հետ է, տիկին. օրէնքը միշտ պատրաստ է վճուելու, երբ մեր մէջ գատն անլուծելի մնայ:

— Եւ ինչ դատ կայ մեր մէջ, Պարոն Աուտ, միթէ ամուսնական խնդրոյ մէջ նստար կամ փաստաբան չըմտներ: Ե՛ս պիտի գրէի պայմանագիրն. յանցաւոր եմ՝ եթէ Լիլիս ամուսնութեան հրապարակային շքեղութիւն տալ կ'ուզեմ . . . ո՛ր են Լիլի ու Նելսօն, թո՞ղ գան, թո՞ղ իմ ապարանս, որ իրենցն է, դան հանգիստ ու պատուով բնակին, փոխանակ օտարութեան մէջ տառապելու . . .

— Տիկին, իմ այցելութեանս նպատակն ամուսնութեան խնդիրը չէ, այլ ուրիշ բան. և դուք որ ամեն բան անդիտել կ'կեղծէք, քաջ գիտէք որ Պ. Նելսօն քաղաքային-պայմանագրով այն ժամանակ միայն կրնայ միանալ օրիորդ-Լիլիին երբ Պ. Քինկ երևան գայ, երբ այդ խորհրդաւոր անձը խօսի . . . գուք միայն գիտէք թէ ո՞ր է այդ անձն, և ինչպէս դրով, այժմ բերնով կ'պնդեմ իմանալ այդ անձին բնակութեան վայրն . . .

— Պարոն, կ'մոռնաս որ իմ տանս մէջ ես, և իրաւունք չունիս այդպիսի բռնուն ոճով խօսիլ անզէն ու տկար կնոջ մը . . . : Եւ ի՞նչ կայ, խնդրեմ, իմ և Պ. Քինկի մէջ, որ երբեմն տանս մատակարարն էր, իրաւ, բայց իր անհաւատարմութեան համար արտաքսեցի . . . : Տարիներ կան որ այդ մարդուն ո՛չ անունը լսած և ոչ անձը տեսնել ուզած եմ . . . կարեւոր խնդիրը մեզի համար ամուսնութեան խնդիրն է . . . :

— Բայց, տիկին, Պ. Նելսոն չէ կարող ձեռնդէմ վայտփել ներկայել . . .

— Ա՛հ, միթէ հայր մայր չունի՞, սոսկալի՞ բան . . . : Եղո՞ւկ Ղիլիս . գուշակած էի որ գուեհիկ, անբուն ու անտուն անձ մ'է այդ բաղդախնդիրը : Ա՛հարցընեմ քեզ, Պարոն Վուտ, իրրե պատուաւոր մարդու, կարող եմ իմ ազնուական գերդաստանիս մէջ ընդունիլ այդպիսի պիտակ մարդ մը . . . :

Բարեկամ, այսքան յանդգնութիւն ու ստուծիւն չէի կարող երևակայել : Չայրոյթս չափ չունէր . հարկ էր պատռել քօղն ու ամեն բան, մինչև անգամ սուտ խօսիլ : Իմ աչքս սևեռելով լէտի Խտտհէմի անլոյս և անորոշ աչաց մէջ,

— Տիկին, ըսի, ստուծիւնն անգամ չափ մ'ունի՞ ձեզի պէս ազնուականներու մէջ և նենդութիւնն սահման մը . . .

Պ. Քինկի քօղն է Պ. Նելսոնի ծննդեան վկայադիրն, և պէտք է, անհրաժեշտ է որ Պ. Քինկը գտնուի . . . :

— Պ. Քինկ հայրն է Նելսոնի . . .

— Ոչ, խնամակալը . . . անշուշտ ձեր կողմէ սահմանուած . . .

— Իմ կողմէ . . .

— Մինչև ցայսօր ձեր կողմէ կ'ընդունի երեք հարիւր ոսկի անկլիական պանքայէն, ձեր կողմէ Քէմպրիձի ուսումնարանն մտած է, ձեր կողմէ զրկուած է . . .

— Զրպարտութիւնս մրմնաց լէտի Խտտհէմ և ախտ ին վրայ կէս մը մարած ընկաւ . . . :

Սակայն մարմուքն ալ կեղծ էր այս կնկան, վասն զի գիտեցի որ աչքերը կ'զոյցէր ձեռքով : Ես իրրե անողորբելի դահլիճ մը կանդուն ու անշարժ կեցոյ գիմացն, առանց այլ-այլելու, և սպասեցի որ ինքն իրեն սթափի : Չայն չհանեց, մարդ չկանչեց և պահ մ'ետքն աչքն ինձ դարձուց ու ըսաւ .

— Միտքդ սպաննել է զիս, Պարոն Վուտ : Գիտես որ ծանր յանցանք կ'զործես, և կարող եմ անմիջապէս օրինաց խստութիւնն քու վրայ հրաւիրել . . .

— Ձեր յանցանքն աւելի ծանր, աններելի է, տիկին, և բոլոր աղնուականութեամբ չպիտի կարենաս ազատիլ այն պատժէն զոր կ'ընդունի նենդութեամբ ուրիշին իրաւունքը, Ժարտագրութիւնը, սպառն ու կեանքը յափշտակող անձն . . .

— Ժարտագրութիւնը՞ մրմնջեց լէտի Խտտհէմ և օձի պէս գլուխը անկեց : Արթնէս թէ այս բառը՞ զոր գիտմամբ արտասանեցի, բոլոր էութիւնն սարսեց . . . : Ապշած ինձ կը նայէր և այնպէս կարծէր թէ ամեն բան, ամեն գաղտնիք գիտեմ, թէ և իրօք մեծ բան չգիտէի և միայն մութին հրացան կ'պարպէի : Գիտեցի որ գնդակս նշանին զարկեր էր : Լէտի Խտտհէմ՞ իր զրեթէ անզոյս ու անհարկ գէմքով ինքզինք կ'մատնէր, բայց բառ մը բերնէն չէր հաներ . . . : Քանի մը վայրկեան լուռ ու մունջ իրարու նայելէն ետև՝ խօսքս կարեցի այսպէս .

— Տիկին, դուք կ'յամսուիք միշտ խնդիրս չկատարելու . անզօր են ձեզի դէմ փաստ, իրաւունք, արդարութիւն և իմ խօսքս . լսա՛, օրէնքը պիտի խօսիլ տայ ձեզ, և ահա կ'յայտարարեմ որ օրինաց կոչում պիտի ընեմ ձեզի գէմ . . . :

Լէտի Խտտհէմ բերանը բացաւ, այլ դուրս զալիք բառը կ'լէց : Նոյն միջոցին յանկարծ աչքերն ապակիի փայլութիւն առին . չէր խօսեր նա այլ կ'խորհէր, թերևս ահօնելի խորհուրդ մը . . . : Սենեկի մը դուռը բացաւ և աներևոյթ եղաւ : Ես մնացի պահ մ'առանձին, և յետին փորձ մ'ըրի . թղթի մը վրայ գրեցի այս խօսքն .

— Տիկին, եթէ քսան և չորս ժամու մէջ Պ. Քինկի վը-
րայ ինձ գրով տեղեկութիւն չհաղորդէք, բոլոր աշխարհի
առջև ձեր անունն պիտի արատի . . . »

Այս սպառնական ազդն իր գրասեղանին վրայ դնելէն ետև՝
գուրս ելայ մտայոյզ և զացի Պ. Բէյնի ամեն բան պատմե-
ցի : Պազ արխնով մտիկ ըրաւ, ինչպէս որ կ'որդորեմ քեզ
անվրդով կարգալ այս նկարագիրս, և ապա յարեց .

— Բարեկամ, մեր հնարքին չափէն աւելի արժէք տուեր
ենք, բայց փոյթ չէ : Լէտի Իստհէմ ծուղակն ընկած է, և
կամ աւելի ծանր յանցանքով մ'առաջինը ծածկելու ջանա-
լով՝ յիմարաբար անջնջելի արատ մը պիտի բերէ իր անուան
կամ պիտի հաւանի վերջին ժամուն զիջում ընել : Իսկ մենք
անգործ պէտք չէ որ մնանք և մեր ամեն օրինական պատրաս-
տութիւնները տեսնենք : »

Ուստի, սիրելի Նելսոն, անմիջապէս խորհրդի նստանք մեր
փաստաբան Հէվլօքի հետ : Լէտի Իստհէմի դէմ մեր բողոքը
պատրաստ է, և վաղը դատարանը ներկայանալու հրաւերը
կ'ընդունի : Ուստի համբերութիւն ու լռութիւն . . . : Թո՛ղ
Լիլի գործին վախճանն իմանայ :

ՆԱՄՈՒ ԿՁ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆՆԱՍՈՒ

Լոնդոն . . .

Ահա կ'չարունակեմ, բարեկամ, վասն զի քուելու կարգն
իմն է : Ինչ տեղագոյն հետաքրքրութեամբ որ կ'սպասես ի-

մանալ խնդրոյն ելքն, պիտի զայ ժամն որ նոյն հետաքրք-
քութեամբ քու բերնէ գ' ըստ երևոյթին՝ անակունն լի բա-
ներ ունինք լսելու : Այժմ միտ դիր :

Սիրելի Նելսոն, Պ. Քինկը զայն . . . գրեթէ կիսամեռ
վիճակի մէջ . . . : Մէկ երկու ժամ ևս, և ամեն բան բու-
սած էր, անկենդան դիակի մ'առջև պիտի զանուէի, որ յա-
ւիտենականութեան անթափանցելի անդունդը պիտի տանէր
այն գաղանիքն որ բոլոր կենացդ տաղանայն, բոլոր կեանքդ
գարձած է մութ ու անիմանալի . . . : Լէտի Իստհէմ հրէշ
մ'է . . . նոր, ահաւելի ապացոյց մը, Պ. Քինկի մահը կը
հաստատէ այս . . . : Հինչ սոսկալի ոճիրներ կ'գործուին ոս-
կեհոռ վարագոյրներու ետին, և անտես կ'մնան : Այս է մեր
քաղաքակիրթ պանծալի աշխարհն, որու եթէ ամեն նողկա-
լի կողմերն երևան հանուին տարակրոյս չունիմ որ ընդերկար
չյիմանար, և այն խուժանն, որ այսօր կ'ամբաստանուի ու
կ'զբաւարուի իբրև ընկերութեան թշնամի, օրինաց ըմբոստ
և բիրտ, թերևս աւելի մաքուր սիրտ, աւելի մաքուր ձեռ-
ներ ունի շատ անգամ քան թէ այն փառամուլ ու մոլի էակ-
ներն որ իրենց հոգւոյն թոյնն ու աղտն բեհէզներու սակ կը
ծածկեն» . . . բայց խորհրդածելու ժամ չէ, և հեռուէն
կ'գիտեմ յուզմունքդ, անհամբեր շարժմունքդ, և այս բնա-
բանիս դէմ կատաղութիւնդ . . . :

Բայց միթէ ես հանդարտ եմ. Պ. Քինկի դիակին մօտ կը
գրեմ, կ'ղբեմ գողբոջուն ձեռքով և շատ համառօտ պիտի
անցնիմ :

Բարեկամ, իմ տեսակցութենէս օր մ'եաք՝ լէտի Իստ-
հէմի փաստաբանին կողմէ զիր մը հասաւ ձեռքս : Այս զիրը
կ'յայտնէր թէ մեր փնտրած անձը ծանր հիւանդ կ'պառկի
Օ. Հիւանդանոցն . . . :

Այս գիրն որ առի, խկոյն այդ հիւանդանոցը վաղեցի :
Ի սկզբան հիւանդանոցին տեսչութիւնն առարկելով որ հի-
ւանդին վիճակը ճներեր որ այցելու ընդունի՝ մերժեց խնդիրս »

Սակայն, այնքան թախանձեցի որ մուտ դտայ : Քինկի նկարագրած պատկերդ ունէի մտքիս մէջ : Նոյն ինքն էր սլաւկամ անկողնոյ մը մէջ, սլատկաւելի, նիհար ծերունի մ'ուրու ճակտին վրայ արդէն մահուան ստուերը կ'երեւէր, և աչաքը մէջ փայլ մ'անսովոր, մթին և մոլար : Իր մօտ կը գտնուէր սպասաւոր մ'որ ինձ ծուռ ծուռ նայելէն ետե՛ տեսչին հրամանաւ դուրս ելաւ, երբոր յայտնեցի թէ հիւանդին հետ կարեոր խօսելիք ունիմ : Նոյն ինք տեսուչն՝ այս դիտաւորութեանս վրայ՝ մարդավարութեամբ դուրս ելաւ : Սակայն այն ինչ մինակ մնացի Պ. Քինկի հետ, որ սա իր անկողնին մէջ յետին ճիգ մ'ընելով ելաւ կէս մը նստաւ և հետաքրքիր աչօք ինձ նայելէն ետե՛

- Ո՞վ ես դու, սպանն, ըստւ, ակար ձայնով մը :
- Քեզի շատ ծանօթ անձի մը մտերիմ բարեկամն . . .
- Մամկենց Նելսոնի արդեօք :
- Ճիշտ այդպէս :
- Արդեօք զիս սպաննելու եկար . մի, մի սպաններ զիս . արդէն մահուան գիրկին եմ և թող որ մեռնիմ . . . :
- Ես բարեկամդ եմ, ծերունի, և հինգ տաս տարիէ ի վեր քեզ փնտրելէն ետե հազիւ կ'դտնեմ . . . մի վախնար, սիրտդ բնց ինձ :
- Իրան, յարեց ծերունին, և ակնապիշ ինձ նայելով սկսաւ լալ . . . :
- Եւ ինչո՞ւ կ'լաս, Պարոն Քինկ . . . :
- Ասան զի մեղաւոր եմ . . . :
- Դիտեցի, բարեկամ, որ Պ. Քինկ կ'զառանցէր, կամ իմ վրայ վստահութիւն չունէր : Ուստի վերատին յորդորեցի որ հանդարտի, մի քանի խօսքով բացատրեցի քու վիճակդ, բսի որ եթէ կամք մը, յանձնարարութիւն մ'ունի պատրաստ եմ կատարելու և ի վերջէ վստահեցուցի որ ամեն բան դիտեմ . . . :
- Եւ ո՞ր է Պ. Նելսոն, Պ. Նելսոն, գոչեց նա : Ա՛տ-

զաչեմ զնա կանչէ, աւանդ մը, նուիրական աւանդ մ'ունիմ անոր յանձնելու :

- Պ. Նելսոն Կ. Պօլիս է :
- Ինչո՞ւ :
- Լէտի Իստհէմի երեսէն փախաւ . . . :
- Այս անունն իբրև շանթ ցնցեց Պ. Քինկի բոլոր մարմինն, սպիտակ ցանցաւ մազերը զլլուոն վրայ անկուեցան, աչերը դարձան և իր դէմքն՝ որ մեռելագոյն գեղնութիւն մ'ունէր, յանկարծ սկսաւ վառիլ . . . ցնորած էր . . . պահ մ'իր սենեկին չորս դին գիտելէն ետե՛ մուտքային մրմուռաց .
- Ո՛հ, զարհուրելի կին . . . միթէ Նելսոնի զլուխն ալ պիտի ուտէիր, ինչպէս որ կերար . . . :
- Բայց խօսքը չկրցաւ շարունակել. զլուխը բարձին վրայ ընկաւ և բոլոր մարմինն սկսաւ ցնցուիլ . . . : Հոգեվարքի նշաններ . . . : Ահ ու զողի մէջ էի. դեռ այդ մարդուն սրտին խորը սպահուած գաղտնիքը վեր չէր ելած, և չղիտէի թէ այս գժբաղբութեան վրայ պէտք էր ցաւիլ թէ ոչ ողորմելի ծերունիի մը վրայ որ մահուան ճիրանին շերքե ընկած կ'տրդար . . . ընդունայն կ'աղերսէի որ սթափի, ի զուր կ'խնդրէի որ խօսի, մինչդեռ սեղանին վրայ կեցած շեշեր կ'փորձէի, և այլ և այլ աղեր անոր քթին տանելով բոլոր ճիգս կ'թափէի որ Պ. Քինկը բուժեմ . . . : Յուսահատ՝ մտադիր էի հիւանդանոցի տեսչին դիմել, և՛ եթէ հնար էր Պ. Բէյնի ձայն տալ, երբ յանկարծ սենեկին գուռը մեղմիկ զարկին : Անձամբ բացի . սուքթօր Բէյն ներս մտաւ : Հրեշտակ մը տեսածի պէս շունչ առի և մի քանի խօսքով տեսածս ու ըսածս պատմելէն ետե ,
- Ինչպէս դէպ ժամուն եկար, բարեկամ, յարեցի . ո՞վ զրկեց քեզ . . . :
- Նախազգացումս, աւանդ դացի, չգտայ քեզ, հոս վազեցի . . . :
- Մեր մարդը մահուան սաղնապի մէջ կ'երեւի . դեռ

բերնէն որոշ բան մը չափի : Ատենամ որ մեր բոլոր ճյուղն ապարդիւն պիտի մնան, և իծազլութիւն կ'ենն, լէտի Խտտճէմ, պիտի յաղթանակէ : Մեր խնդիրն, առ ահի, չկրցաւ մերժել, իրաւ, սակայն սոսկալի կերպով վրէժ կ'լուծէ. ահա մեր առջև դրեթէ դիակ մը կ'նեաէ, որմէ լոյս մ'առնուլ կարելի չերկիր ինձ : Ժամ է բոլոր բժշկական ճարտարութիւնդ թափել և այս մարդը մահտան դրկէն գոնէ մի քանի ժամու համար սզատել, եթէ հնարաւոր չէ անոր բողբոջին կենդանութիւն տալ :

— Փորձ մ'ընենք՝ պատասխանեց Պ. Բէյն :

Եւ հիւանդին մտեցաւ, դէմքը, մարմինը դնեց, սև սև արատներ տեսաւ անոր վրայ, դիտեց որ բերնէն շողիք կ'հոսէին, տեսաւ որ աչերը խոշոր խոշոր կ'բանար հիւանդն ու փոխելու ճիւղ մը կ'ընէր, և ապա դարձաւ ու ականջիս փրսփացայ :

— Այս մարդը թունաւորուած է . . . :

— Ի՞նչպէս, ըսի սոսկումով մը :

— Այո՛, զառիկը բաւական գործ տեսեր է՝ յարեց Պ. Բէյն և անմիջապէս մի քանի դեղեր փորձեց :

Երբ Պ. Քինկ քնչ մ'ինքզինքը դտաւ, իր աչքը դարձուց մեր վրայ և ըսաւ .

— Ո՞վ է այս պարոնն, պիտի ճանչնամ իր դէմքը :

— Տոբթօր Բէյն, ըսի, քու վաղեմի բարեկամդ, որ կարող է ցաւերդ դարմանել . . .

— Անդարմանելի են իմ ցաւերս, վրայ բերաւ Պ. Քինկ յուսահատ, և կարող էք ըսել լէտի Խտտճէմի, որ իր հրամանները ճշդիւ կատարուեցան, և վտտահ լինի որ պիտի մեռնիմ . . . :

Այս խօսքերէն կ'սլոյսնուէր, սիրելի Նելսօն, որ Պ. Քինկ կատակածներ ունէր մեր վրայ. թերևս կարծէր թէ լէտի Խտտճէմի գործակատարներն ենք : Բայց այդ կատակները փարսաւելու համար՝ Պ. Բէյնի հետ՝ այնպիսի բաներ ըսի, այն-

պիսի իրական փաստեր մէջ բերի՝ ցոյց տալով անոր մեզի ուղղած գիրերդ, որ Պ. Քինկ սխաւ աւելի վտտահութեամբ նայիլ մեր վրայ :

— Ա՛հ, ես ալ կ'փնտռէի ձեզի պէս բարեկամներ, ըսաւ նա վերջապէս, որ դիւնէս անցածները, մանաւանդ իմ մտքիս ու խղճիս վրայ ծանրացած հոգերն ու բերը թեթեւցրեմ, բայց պաշարուած էր կեանքս անողորբելի սատանի մը ցանցին մէջ, բայց ընկած էի որողայթի մը մէջ որ զիս մինչև դերեզմանը պիտի տանէր . . . : Երբէն այդ դերեզմանը բացուած կ'տեսնեմ իմ առջև, և ինչպէս իմ ֆիզիքական նոյնպէս իմ բարոյական տառապանքս անոր մէջ պիտի դադրին : Ա՛չ ժամանակ, ոչ կարողութիւն ունիմ խօսիլ ձեզի անցելոյն վրայ, Պ. Նելսօնի վրայ, որու թշուառութեանց դիւտաւոր պատճառն եմ, և որ կ'անիծէ զիս անշուշտ ամեն վայրկեան, սակայն խոստովանութիւն մ'ունիմ ընելու չէ թէ հիմակ ձեզի, չէ թէ քահանայի, չէ թէ Աստուծոյ, այլ Պ. Նելսօնի, իմ մահուանէս ետք . . . :

Այս խօսքին Պ. Բէյն և ես իրարու երես նայեցանք : Կարծեցինք թէ Պ. Քինկ նորէն կ'բանդադուչէ և նոր և թերևս վերջին ճգնաժամի նշաններ կ'սլոյսնէ, սակայն սխալեր էինք : Պ. Քինկ հանդարտ էր. կամայուկ մ'ելաւ նստաւ իր անկողնին մէջ և ձեռքը բարձին տակ տանելով՝ քաշեց հանեց տուփ մ'երենոսէ, և պահ մը լուռ կենալէն ետև՝ թերևս իր ցրուած զաղափարներն ամփոփելու համար, ծանր ու հանդիսաւոր ձայնով մը շարունակեց .

— Չկայ գաղանիք որ երևան չենէ, բարեկամներս, և ես որ երդմներ էի դերեզմանիս հետ առնիլ գաղանիք մ'որ իմ սրտիս խորը պահած էի, այսօր կ'ստիպուիմ՝ խղճէս տանջուելով՝ երևան հանել, վասն զի պիղծ, անիրաւ էր երդումս : Այդ գաղանիքը սոյն տուփին մէջն է, այս տուփը ձեզի կ'յանձնեմ, իրբև պատուաւոր, Նելսօնի անկեղծ բարեկամներուն, և յանուն Աստուծոյ, սրու առեանը պիտի

երևեմ քիչ ժամանակէն, կ'աղաչեմ, կ'պաղատիմ ձեզի որ անկորուստ Պ. Նեւոսի ձեռքը հասցնէք: Մինչև ձեռքն հասնիլն, ես այս աշխարհէն մեկնած պիտի լինիմ, և ազատ է բանալ սուսին ու պարունակութեան լիովին տեղեկանալ. . . :»

Պ. Քինկ սաստիկ այլայլած և յուզուած կ'խօսէր. վերստին իր ալեզարդ գլուխը բարձին վրայ դրաւ, և սկսաւ պաղ պաղ չորս դին նայիլ. . . : Պահ մ'ետք՝ յարեց.

— Այս է ահա իմ վերջին կամքս, այս իմ նուիրական կտակս, և յուսով եմ որ անթերի պիտի կատարուի. . . : Երբ ի վրայ կ'հասնեն, ձեզ կ'լրտեսեն անշուշտ, վասն զի այս տեղ ամեն բան, ամեն անձ անոր, այն հրէշ կնկան շնչովը կ'շարժի. . . : Երթաք բարեաւ. . . : Հանդիստ պիտի մեռնիմ, վասն զի թոյն առած եմ, դիտեմ, և այս պատժին արժանի եմ. . . :»

Այս վերջին խօսքերն մեր հետաքրքրութիւնն աւելի ևս շարժեցին քանի մը բացատրութիւններ խնդրելու Պ. Քինկէն, մեկնելէն առաջ: Ուստի ըսի.

— Հատ խորհրդաւոր կերպով կ'խօսիք, արդահատելի ծերունի: Մեր վրայ ահա սուրբ պարտաւորութիւն մը կ'դնէք. կատարել ձեր կտակն անթերի, և վստահ եղիք, որ ի հարկին՝ մեր կենաց վտանգով իսկ, պիտի կատարենք: Սակայն ներեցէք մեզ հարցնել թէ ո՞վ բերաւ ձեզ այս հիւանդանոցն, ինչպէս դիտէք որ թոյն առած էք, ինչո՞ւ համար այսքան ժամանակ լուռ կ'մնաք և Պ. Նեւոսի հետ հազորդակցելու հնարը չէք փնտռած, ձեր վերջին նամակէն ի վեր՝ զոր քէմպրիձի համալսարանէն ելնելէն ետե ստացած է: Ասոնք այնպիսի կէտեր են, որ ձեր դաղանեաց հետ, այս սուսին մէջ գտնուած թղթերուն հետ անշուշտ

վերաբերութիւն չունին, և զորս կրնաք մեզի բացատրել:»

Այն ինչ խօսքս աւարտեր էի որ հիւանդանոցի տեսչութեան կողմէ փայտի սէս ձիգ, պաղ, տղեղ սպասաւոր մը դուռը բացաւ և մեզի ազդարարեց թէ այցելութեան համար, ըստ կանոնի, սրայմանեալ ժամն լրացած է, և հրաւիրեց մեզ մեկնիլ:

Տօթթօր Բէյն անմիջապէս թուղթ մը հանեց դրպանէն և մատիսադրով իմացուց վերասեսչին որ ինքն՝ իբրև բժիշկ՝ արտօնութիւն ունէր մնալու հիւանդի, մանաւանդ այդպէս չէր մտա՞մը մօտ՝ կանոնադրին տրամադրած ժամանակէն աւելի: Եւ ապա Պ. Քինկին դառնալով,

— Ձեր պատասխանին կ'սպասենք անհամբեր՝ ըսաւ նա: Սպասաւորը խոժոռ դիմօք նայելով մեզ դուրս ելաւ՝ Պ. Բէյնի դրած թուղթն ի ձեռին: Իսկ Պ. Քինկ՝ որ գլուխը դէպ ի պատը դարձուցեր էր, երբոր սպասաւորը ներս մտաւ, վերստին իր բնական զիրքն առաւ և շարունակեց այսպէս.

— Տեսնո՞ք այդ օձաձև սպասաւորն, իր արժանի տիրուհւոյն՝ լէտի Իստհէմի՞ գաղտնի գործակատարն է, մարդասպան մ'է. . . : Ձեր հարցումներուն լիուրի պատասխանը կարող պիտի լինի տալ ձեզի Պ. Նեւոսն, երբոր ձեզի յանձնած սուսփըս ընդունի և անոր մէջ գտնուած զանազան թղթերը կարգայ. այս միջոցիս՝ միայն այսքան կ'ըսեմ որ ծանր, աններելի գառձանութեան մը մէջ լէտի Իստհէմի գործակից գտնուելէս ետե՝ երբոր տեսաւ նա որ կրնայ մատնուիլ իմ կողմէ, զիս իր ապարանէն վճռուեց, պատուիրելով որ զգոյշ լինիմ, եթէ իմ կեանքս կ'սիրեմ: Թամանակ մ'ազատ մնացի՞, թէև դիտէի որ լրտեսներու խումբ մը զիս շրջապատած էին, լէտի Իստհէմի հրամանաւ, և անոր մէկ ակնարկին կ'սպասէին որ զիս ի կորուստ մատնեն: Նոյն իսկ ոստիկանութեան մի քանի ազգու սրաշտօնատարներ համակամ կ'շարժէին անոր հետ, այնպէս որ չէի կարող շարժուիմ մ'ընել, զիր մը դրել, մարդ մը տեսնել առտնց վաանդի ենթարկե-

լու թէ կեանքս և թէ իմ տեսակիցներս : Ի վերջէ՛ տաղտ-
կացայ այս կեանքէն և միտքս դրի տարադրել, երբ օր մը
զիս բնակած տունէս գիշերայն սուին և այս հիւանդանոցը
բերին իբրև խելադար : Բժիշկներ զանուեցան՝ որ իբր խելա-
գարութիւնս հաստատող վկայագիր տուին, առարկելով որ
մերթ ընդ մերթ կ'զուանցեմ, անխմտա խօսքեր կ'արտա-
սանեմ : Եւ այս իբաւ էր . գործած յանցանքէս ցնորածի պէս
էի և առանձին կ'խօսէի : Սոյն հիւանդանոցն իմ բանտս ե-
ղած է երկու տարիէ ի վեր, և հիմակ գերեզմանս պիտի
գառնայ : Լէտի Իստօճէմի յանձնարարութեամբ ինձ ծառա-
յող կարգիցին այն սպասաւորն զոր քիչ մ'առաջ տեսաք և
որ հրաման ունէր ամեն ըրածներս գիտել և թղթակցու-
թիւններս աչքէ անցընել : Ի վերջէ՛ մի քանի ամիս առաջ՝
այս սեղ աւելի մեծ խստութեամբ սկսան վարուիլ իմ հետ,
հիմակ կ'գուշակեմ պատճառն, և, ես որ ողջ առողջ էի
մարմնապէս, թէև բարոյական վշտով կ'տանջուէի, յանկարծ
անկողին ընկայ՝ անցեալ օր : Այս տկարութիւնն թանս առ-
նչէն ետև ունեցայ և այդ թանն թոյն կ'պարունակէր : Հոգ
չըրի . կեանքս արդէն անտանելի էր և մահն ոչ միայն անղղա-
մութեան մը պատիժ, այլ և աղէտիցս դարման մը : Միայն
հաւատարիմ մարդ մը, բարեկամ մը կ'ուզէի տեսնել որ
այս պատրաստած աւանդս Պ. Նելսոնի հասցընեմ : Աստուած
զրկեց ձեզ, աւանդը ձեր և իմ կեանքս Աստուծոյ ձեռքն
է այժմ . զոհ պիտի մեկնիմ . . . :

— Մոլորեալ ձերունի, ըսաւ տղթօր Բէյն, ակամայ քու
մահուանդ պատճառը մենք եղած ենք : Եթէ չպնդէինք լէտի
Իստօճէմի մօտ սպանակեօք, որ բնակութեանդ վայրը մեզի
յայանէ՛ թերևս տակաւին ապրէիր : Միայն կ'փափաքէի իմա-
նալ թէ հիւանդանոցի վերատեսուչը մատ ունի՛ այս դաւա-
ճանութեան մէջ . եթէ ունի, իր օրը լննցած է . . . :

— Չեմ կարծեր, պատասխանեց ձերունին . ինք աւելի
մեծ մարդերու գործիքն է, ուրիշներուն պէս՝ որ կ'շարժին

լէտի Իստօճէմի ոսկիներուն շնորհիւ, ոսկիներ, սակայն, որ
իրենը չեն . . . :

— Այդ հաշիւը վերջը պիտի տեսնենք, ըսաւ Պ. Բէյն,
միայն կ'իմացրեմ յայտնել ինձ որ ուրիշ խնդիր մը, յանձ-
նարարութիւն մ'ունին : Ալիճակդ ծանր է, ձերունի . թոյնն
արդէն սիրտդ կ'կրծէ . մահն քու սպաշխարանքդ պիտի լի-
նի : Մտիայն անոնք որ սպաշառգ չնայելով՝ քեզ կ'ճամբեն
այն աշխարհէս, իրենց պատիժը պիտի դանեն, և ասոնց մէջ
առաջինը պիտի լինի լէտի Իստօճէմ . . . :

— Շնորհակալ եմ, Պարոն Բէյն . երանի՛ թէ՛ ինչպէս
բնազդումս երբեմն կ'յորդորէր զիս, տարիներ առաջ սիրտս
բանոցի քեզ, թերևս պատահած և պատահելիք ծանր թշուա-
ռութիւններ տեղի չէին ունենար . այս թշուառութեանց մէջ
իմ մահս երջանկութիւն մ'է . . . :

Այս անգամ Պ. Քինլի սենեկին մէջ զանդակ մը հնչեց .
չաշին ժամն էր, միանգամայն աղղաբարութիւն մը հիւրերուն
որ քաջունն : Աստի Պ. Քինլի ոսկրոտ ձեռքն երկնցուց եր-
կու բարեկամներուն, սեղմեց և ըսաւ .

— Իմ յետին հրօժարական ողջոյնս կ'տամ ձեզի . . .
թերևս յախտեանկանութեան մէջ աւելի հանդիստ օր տես-
նեմ, միայն կ'տղաչեմ ձեզ զրել Պ. Նելսոնի՝ տանգն ան-
կորուստ աւանդելով իրեն, կամ եթէ զինք տեսնեք, ըսել
իրեն թէ ինչպէս ողորմելի մնայ, վտան զի արդարութեան
դէմ դորձեցի, և թէ ինչպէս սպաշառեցի, վտան զի զդա-
ցիս թէև աչ . որ արդարութիւն է Աստուած, և յոտոցի .
որ ինձ կ'նքրէ իմ սիրական սանս, Պ. Նելսոնն, որդին իմ
ազնուական արքայ՝ Մամիկոնեանց . . . :

Չկրցաւ աւարտել ձերունին . . . սաստիկ ցնցում մ'զգաց,
ճիկ մը հանեց . . . և վերջին շունչը փչեց . . . վերջին
անգամ՝ անունդ արտասանեց, Նելսոն, և մարեցաւ . . . :

Բնջ ակտոր ու փափուկ վիճակ էր մերը : Պահ մ'ար-
ձանի պէս մնալէն ետև՝ այս գիտիկն առջև, անշարժ ու վշտա-
րեկ, Պ. Բէյն ըսաւ ինձ .

— Պարոն Ղուտ, ահա մարդ մ'որ իր կենացը մեծ մասն՝ մարդկային կրթից իջր զոհ, վերջին ժամուն միայն, վայրկեան մը միայն, ճշմարտութեան բացառ տչքն, բայց այս վայրկեանն շատ կարճատե եղաւ, ինչպէս որ միշտ կ'լինի անոնց որ արդարութեան ճամբէն դուրս երջանկութիւն կ'փնտռեն : Թո՛ղ երթայ բարեաւ այն անդունդն ուսկից ոչ զք կ'դառնայ, թէև ամեն ուղևոր հետք մը կ'թողու երկրիս վրայ լուսաւոր կամ մթին, բոլորովին չմեռնիր, եթէ ոչ իր սերունդին, իր գործերուն մէջ կ'ապրի : Արդէն բաւական աղէտաբեր դործերու զրդիւ կամ մասնակից եղաւ այս մարդն երբ կենդանի էր, թէև տղէտ, ո՞ր դիտէ նոյն մարդն որ այժմ դիակ մ'է ինչ նոր աղէտից սերմեր ցանեց ու դնաց, և արդեօք ինչ փոթորիկներ կ'սպարունակէ այդ քեզի ձգած տուփն, զոր անկորուստ հարկ է ուղարկել մեր բարեկամ Նելսոնին : Բայց բարոյական խօսելու ժամ չէ, և Պ. Քինկի լաւագոյն դամբանական մը չեմ կարող ընել, եթէ ոչ իր հիւանդութեան բոլոր երևոյթները տեղեկագրել և ներկայել առ որ անկ է :»

Եւ Պ. Բէյն սեղանին մէկ ծայրն, ես միւս ծայրը նստած՝ սկսանք արտոնօք զրել, նա իր բժշկական տեղեկագիրն, ես այս նամակս, ահուելի ու սրտաշարժ տպաւորութեան մը ներքե :

Պարոն Նելսոն, չեմ ուզեր աւելի երկար զրել և յուզմունքդ աւելի ևս զրգուել, պատմելով Պ. Բէյնի բոլոր ըրածները . այսչափ բաւ է ըսել որ նա՛ իր տեղեկագիրն աւարտեղէն ետե՛ խնդրեց որ զայն իբրև վիշայ ստորագրեմ . ապա քրէ՛ւք մը և մի քանի ծանօթ բժիշկներ կանչել տուաւ որ զալով դիակը քննեցին և Պ. Բէյնի տեղեկագիրն հաստատեղէն ետև . Օ. Հիւանդանոցի վերատեսուչն հարցաբըննութեան ներքև աւին : Ծանր կասկածներ կան թէ՛ անոր և թէ՛ իր սպասաւորին վրայ, և ըստ երևոյթի՛ն լէտի Նստհէմ պիտի ամբաստանուի : Արէ՛ժ խնդրութեան, կամ լաւ ևս ըսեմ արդարութեան ժամը մտաւլուտ է : Սակայն կարևորը նայինք :

Պ. Քինկի ինձ յանձնած աւանդն ապահովապէս ճամբար կ'հանեմ այսօր սոյն գրովս : Այժմ գերերը կ'փոխուին : Մենք կ'սպասենք անհամբեր իմանալ տուփին զաղտնիքն, և յատկապէս կ'յօրդորեմ քեզ որ բոլոր անկլիական արիւթեամբ զինուիս և այս նոր ու անակնունելի արկածներու առջև անվեհեր մնաս, միշտ Վիլիին վիճակն աչքի առջև ունենալով :

ՆԱՄԱԿ ԿԷ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Ս. Պ. Բէյն . . .

Բարեկամ, Հասան ձեռքս նամակդ ու Պ. Քինկի աւանդը . . . ինչ նոր յայտնութիւններ, ինչ նոր ահուելի, աղէտալի լուրեր ու դէպքեր, ինչ անակնկալ ու ծանրակշիւ զաղտնիքներ կ'բերեն այդ նամակդ ու աւանդդ . . . կարողութիւն չունիմ երկրորդ անգամ մ'ևս աչքէ անցընելու . վհատած, շուարած եմ, և ինչ խորհելիքս ու ընելիքս չգիտեմ, վասն զի ինչ եմ չգիտեմ . . . : Այո՛, սիրելի Ղուտ, նոր դժոխք կամ դրախտ մը կ'բացուի իմ առջև, նոր աղէտից կամ երանութեան թուական մը պիտի սկսի ինձի համար . . . բայց ո՞րն, այս թէ այն չգիտեմ . . . : Ինչ որ զուշակեր, ինչ որ մեր երևակայութեան ուժովն հնարեր էինք իմ ծագումիս ու էութեանս վրայ համեմատաբար բան մը չեն իրողութեան ու ստուգութեան մօտ, անմահ իրողութիւն ու ստուգութիւն, որ իմ բոլոր խորհուրդներս, իմ բոլոր մտածմունքս, իմ կեանքս վեր ի վայր կ'դարձնեն, իմ սէրս :

իմ Ախիս, բոլոր աշխարհն իմ աչքիս առջև կ'փոխեն . . .
 . . . : Ե՛հ, բարեկամ, չեմ ես ինչ որ կարծէի լինիլ, Նել-
 սան, անկիւայի մը, չէ Ախիլն ինչ որ դիտելի լինիլ, անկ-
 լիայի օտար օրիորդ մը, չէ Պարսն Խոսէմ, ինչ որ ցարդ
 ճանչցիր էի, օտարական մը, լորտ մը, չէ լէտի Խոսէմ,
 ինչ որ կ'երևէր ինձ, անձանօթ կին մը, ցարդ անյայտ ու
 դաղանի կապ մը կ'կապէ եղբւր բոլոր այս անձերն ինձի հետ,
 նոյն գերդաստանի, նոյն ազգի գաւակներ ենք եղբւր . . . :
 Եւ ինչո՞ւ կ'փոփաքէի, ինչո՞ւ այնքան բռուն եւ անգով կը
 պնդէի որ երևան հանուի այդ գաղանիքն, որ բոլոր կինացո
 բնթացքը պիտի այլայլէ, զիս պիտի խլէ այն ընկերութե-
 նէ, այն սովորութենէ, այն շրջանէ որու մէջ ապրած եմ .
 . . : Արդեօք առաջ երջանիկ չէի, և ուրիշ ինչ կ'սրահան-
 ջէի, ինչ ստուերի մը, անուան մ'եանէ ընկած էի . . . :
 Բարեկամ, չգիտեմ, լամ թէ ուրախանամ . . . կ'երև-
 րիմ ու կ'առասանիմ ներկայ ճշմարտութեան և ապագայ ան-
 ստուգութեան մէջ . . . այնքան յուզուած ու այլայլած եմ
 որ չեմ կարող իմ սէրաս ու միայն պաշարող զգացմունքն
 ու խորհուրդները սթարգել, որոշ բացատրել այս անգամ . .
 . : Անդորրութեան, հանգարտութեան պէտք ունիմ, այս
 ալէկո՞ւմ կենացս մէկ նոր, ահարկու ժայռին առջև, որոս
 գեմ թերեւ կ'փշրտիմ, և մերջագէտ մարդկայն իրից այս
 սովորանու խորը սուգիմ կորստիմ, երկար ժամանակ անստու-
 գութեան ու խաշէութեան խաղաղիկ դառնալէ եան . . . :
 Ճշմարտութեան և լուսոյ մէջ եմ, իրաւ, բայց արդեօք թի-
 թեան իկին պէս պիտի այրիմ այդ ճրայլն բոլորովը . . .
 չգիտեմ . . . :
 Արբ էի, հայր մը և մայր մը կ'փնտռէի, և ահա գտայ
 միայն անոնց անունն, գտայ ազգ մ'որու իբրք կ'պատկանիմ
 . . . : Պիտի հատան, սերելի Վլոս, դու իմ բոլոր աղէ-
 տնցս վշտակից սրտակիցս, պիտի հատանս եթէ բեմ որ
 անկիւայի չեմ, այլ հայաւի . . . և այս ըսողքս էս չեմ, այլ

Պ. Տինկ, այլ այն սուգն, որու մէջ ազգաբանական թղթերս
 կ'գտնուին . . . : Արեւակայնս երբէք, որ Ախիլն, իմ սի-
 բուհիս, իմ հողիս, անկիւայի աշնուականի մ'աղջիկը չէ
 եղբւր, այլ իմ արեւակիցս, այլ իմ հօրեղբորս, Մամիկոն-
 եանց Գանիէի դասարը . կ'ընդունին որ իմ բնիկ, ծննդեան
 վայրս Անկիւս չէ եղբւր, այլ Հնդկաստանի Պաշիպա քա-
 գարն, որ գաղթեր են Նոր Զուգայէն՝ դրեթէ եօթանասուն
 տարի առաջ՝ իմ հայրս Ռափայէլ Մամիկոնեանց . . . որու
 մտքէն կ'անցնէր որ լէտի Խոսէմ հօրեղբորս կինն է և լորտ
 Խոսէմ իմ բուն հօրեղբայրս . . . ահաւրի՛ ճշմարտութիւն
 որ բոլորովին կ'շփոթէ միայն, կ'խորտակէ հօգիս . . . :
 Միթէ կոյ աւելի անակնունելի յայտնութիւն մը քան այս .
 ինչ պիտի լինէիր եթէ գային բռնիք քեզի յանկարծ . —
 դու չես ինչ որ ես, դու չես սիրեր ինչ որ կ'սիրես, դու
 չես տեսներ ինչ որ կ'տեսնես, դու չես հաստար ինչ որ կը
 հաստաս . . . դու երեւակայական աշխարհ մը կ'աղբիս, և
 սրտորոնաց մէջ կ'լողաս . աչքդ, սիրտդ, միտքդ քեզ կ'խա-
 բեն, ինչպէս որ մարդիկ կ'խաբեն քեզ . . . : Եւ սակայն,
 աշխու բարեկամ, երբ ակնարկ մը կ'նետեմ իմ նախորդ կե-
 նացս վրայ, երբ իմ յիշատակներս ու զգացմունքս կ'զրգուեմ,
 երբ իմ բնազդս կ'քննեմ, կ'բեմ իւրովի . բնութեան ձայնն
 արդէն էութեանս գաղանիքը յայտնուր էր ինձ, բայց սովոր-
 ութիւն, կրթութիւն խանդարեր էին իմ բնական ձկամունքս .
 Եւ արդարե՛ւ այն աշխարհն, այն ընկերութիւնն, այն ազգն
 որու մէջ մանուկ հասակէս ընկած էի, որու լեզուն, կրօնն
 ընդունած էի, որու դպրոցներու մէջ կրթութիւն առած էի,
 մէկ խօսքով, որու կեանքով ապրած էի, սուսնց ընտանե-
 կան և արեւական յարաբերութեան, այնքան դժուար դրդիւ-
 ներ ունէին, Պարսն Վլոս, որ բնութեան ներքնումի, հայ-
 բերնի բնազդի, արեւան նախազգայութի և չգիտեմ ներքին ինչ
 հակամտութեան գիմազբէին, քանի որ անկիւայի էի, և սակայն
 հայերէն կ'տեսնէի Քլմզրի՛ն՝ համարաբանն մեծ եւ անգով,

նորաստեղծ բան յԱնկլիա, անկլիացի էի, սակայն արենակցութեան ձայնն կ'մղէր զիս Լիլիի մօտ, գորովալի հօգույ մը մօտ, անկլիացի էի, և Լեհաստան կ'վազէի, ուր ազատութեան պայքարին մէջ՝ հայ պաղթական կտրիճներու հետ արիւնս կ'թափէի, անկլիացի էի, և Արևելք կ'ուղևորէի, Հայոց վիճակն ու պատմութիւնը հետազօտելու, անկլիացի էի, և սակայն յետին ծայր համակրութիւն կ'տածէի այդ ընկեցիկ հայ ժողովրդեան համար, որու ընկերական, ազգային, կրօնական խնդիրներն իմ այս թղթակցութեանս մէջ կարևոր տեղ մը կ'ընէին, համակրութիւն, որ գլխովին օտար է բուն անկլիական ինքնասէր բնաւորութեան, անկլիացի էի, և հայերէն ոճով քեզի հետ, Լիլիին հետ կ'ըրակցէի, և Լիլի, որ մօրը շնորհիւ էապէս անկլիական դաստիարակութիւն ստացած էր, հայկական համեստութեան ու պարզասիրութեան հետ հայասէր բնաւորութեան մը նշանները ստէպ կ'ցուցնէր, և այս ամեն ներքին ազդումները բաւական զգալի ապացոյցներ չէին, որ՝ ինչպէս Լիլի, նոյնպէս ես, հայկական գրոշմն ունէինք մեր հօգույն խորը, մեր էութեան յարակից, որ բնութիւնն ու արիւնն աւելի ուժղին կ'խօսէր մեր սրտին մէջ քան թէ օտար, ստացական սովորութիւն ու կրթութիւն, և ահա այս ամեն նշանները հաստատելու համար, մեզի կ'հասնի, քու ձեռօքդ, Պ. Քինկի, այս թշուառ զոհին, այն թղթերն որոց վրայ այսօր աւելի երկար խօսելու ոչ ժամանակ ունիմ և ոչ ջօրութիւն . . . : Աստի կ'կնքեմ գիրս, խոստանալով քեզ քիչ ատենէն Պ. Քինկի աւանդած ազգաբանական թղթերն ամբողջապէս հաղորդել քեզի, վասն զի պէտք ունիմ ամփոփուիլ ու խորհիլ այս տարօրինակ ճակատադրիս վրայ, Լիլիիս վերայ, որու գերեւ չնմացուցի գաղտնիքն, Լիլին, որ միշտ կ'տառապի տենդով և իմ բոլոր հօգիս կ'վրդովէ . . . :

ՆՍՄԲԿԱՆԵՐ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆՆԼՍՕՆ

Լ. Կ. Կ. . . .

Բարեկամ, Մարդ շատ անգամ չի նտաձը կ'դտնէ քան թէ փնտաձը . . . : Ա'խ, Բանտորի տո՛ւփն էր զըկածս. ինչո՞ն այդչափ կ'այլայլիս. իրաւի զարմանալի գաղտնիք մը կ'աւանդէ քեզ Պ. Քինկ, սև մեքենայութեան մը զոհ ընկած էիր այսքան ժամանակ . . . բայց՝ ըստ իս՝ քու երկինքն աւելի կ'պարզի հիմակ քան թէ կ'պղտորի, և տարախօսանքդ ու ողբերդ տեղի չունին : Արդէն կ'մեկնես գաղտնիքը, տրամաբանական կ'դտնես այս հետեանքը, կ'զարմանաս թէ ինչպէս մինչև ցայսօր զդպրմունքդ ու ներքին ձկամունքդ դէպ ի հայութիւն զննելով, չես զգացեր որ հայ ես . . . սակայն այդ երկրորդական պարագայ մ'է ինձի համար. հայ և անկլիացի՝ նոյն մարդկութեան զաւակներն են, միայն պէտք չէ մոռնալ որ, ոչ այնքան ծագմամբ որքան կրթութեամբ և սովորութեամբ, կ'դառնայ մարդ ինչ որ է : Գու, ազնիւ Նելսոն, Անկլիա սնած ու դատարարակուած, իսկապէս անկլիացի ես քան թէ հայազգի, ըստ իս, և եթէ ամեն մարդ էր ազգաբանական ծառը փնտտելու ելնէ, չեմ ըսեր Տարվինի պէս թէ կապիկ մը կ'դտնէ իբրև նախահայր, այլ թերևս մար մը, թաթար մը, ճենացի մը, հնդկ մը . . . ինչպէս, ո՞վ կ'երաշխաւորէ որ ես ալ Բագրատունի մը, հրէայ մը չունէի իբրև նախահայր : Հետեապէս, թող մէկդի ազգաբանական, հայութեան աննշան կէտն և ուրիշ կարևորագոյն խնդիր մը նկատէ : Ահա ունիս արդէն ընտիր հօգի մը, Լիլին, քու սիրուհիդ, ունիս սնուն մը, Մամիկոնեան, բա-

ւտիան հնչող և անկիտիան ականջն անուշ հնչող անուն մը, այդ անուան շնորհիւ ունիս մեծ հիւսիս մը, պարտաւորեալ, և մեծագոյն ժառանգութիւն մը, Իսթաթի հողն, զոր պիտի ընդունիս, եթէ ոչ ըստ մտան իբրև իրաւունք, դէժ իբրև օժիտ անդամի յորտ Խտահեմի ձեռքէն, Լիլիին հօրը կողմէ: Աստի կ'մնայ քեզ բողոքին քեզի շնորհած այդ պարգևներէն օգուտ քաղել և երջանիկ ապրիլ, որչափ որ ներելի է մեզի պէս հողակերտներու երջանիկ լինելու:

Լիլին անյայտ էր, դոտար, անուշ ու ծագումը անյայտ էր, դասը, ահագին ժառանգութիւն մ'անյայտ էր, դոտար, ուրիշ ինչ ունիս փնտաւելու, ուրիշ ինչ կ'որհանջես: Աստիք են ահա նկատողութեան արժանի խնդիրներ: Բեր միացուր այդ ամենն այս տեղ, և ընտիր, պատուար կացութեան տէր անձ մը կ'գտանա, սիրուն լըր մը, ամենուն յարգանայ և պաշտանն առարկայ՝ աղնուական մը պիտի գտանաս:

Իւր ես, Պարսն Կելուն, սր երբեմն բարեկամք էի, և հիմակ որ դու լորտ եզար կամ պիտի լինիս, չդիտեմ ինչ դիրք պիտի ունենամ քու առջևդ, պիտի ինդակից դանտիմ քեզի, գիտելով որ այսքան նեղութիւն ու մտատանջութիւն կրելէն ետև՝ վերջապէս բոլոր փոփաքներդ կ'հասնիս . . .

Տօբթօր Բէյնի տրախութիւնն ոչ որ ունի լսելով որ իր սանուհին, Լիլի, դասը իր ուզած երանութիւնն, մինչդեռ մայրը լէտի Խտահեմ պիտի գտնէր իր պատահան, օրինայ ուժով: Արդէն Օ. հիւանդանոցին վերատեսուչն քանտի մէջ է, և լէտի Խտահեմ այս օրերս պիտի կոչուէր դասարանն, որ Պ. Քինիկի մատին իրմէ վկայութիւն խնդրուի, սակայն Պ. Բէյն, դրօշկ վրայ, ետ պիտի կենայ դատէն, նկատելով որ քու մտաւալուտ ներկայութիւնդ ի Լնտան, ամուսնութիւնդ Լիլիին հետ, և սակից հետեւիք պարագաները բաւական ծանր պատիժներ են այդ սեփրտ ու դոտող կնկան համար, որ իր փորած հորն ինքն ընկու:

Աստի, փութիմ գտնալու, սիրելի Կելուն, և ինչ որ

զրով հաղորդելու կ'խոստանաս, քու աղագանութեանդ վըրայ, եկուր բերնով իմացուր, միշտ խոհեմութիւն համարելով Լիլիէն ժամանակ մ'ես ծածուկ պահելու դաղտնիքը, քանի որ տկար է կ'ըսես, և թերևս այդ տկարութեան պատճառն հայրենի տենչն ու մորմոքն է. դարձիր . . . :

ՆԱՄԱԿ ԿՓ

ՆԵԼՍՕՆ Ս.ՈՒ ՎՈՒՏ

Կ. Պօլէա . . .

Ինչպէս աղուր ու հանդիստ կ'իստիս, սիրելի Վուտ, և ինչպէս յարգարուն կ'գտնես իմ երջանկութեան շաւիղ: Հրեշտակ մ'որ զև կ'սիրէ, և որ այժմ՝ աղղականութեան նոր զօգով մ'ինձի հետ պիտի կապուի, անուն մ'որ աղնուականութեան փայլն ունի, ժառանգութիւն մ'որու շատեր կը բաղձան և քիչեր կ'հասնին, ուրիշ ինչ պայմաններ՝ պէտք են, կ'հարցընես, երանութեան կատարն եչելու: Իրաւ է. սակայն ես անհանդիստ եմ, սակայն հողիս ու միտքս անդադար կ'խոտվին, երբ մէկ կողմէ կ'տեսնեմ որ Լիլի միշտ տկար է, և այս օրերս թեթև այլ չոր հալ մը զինք կ'նեղէ, կ'նշմարեմ հեռուէն ժառանգութիւն մը՝ որու աչք չունիմ բնաւ, լեռի պէս իմ վրայ կ'ծանրանայ, նա մանաւանդ վէճի ներքև ժառանգութիւն մը՝ զոր ձեռք ձգելու համար դաս բանալ պէտք է իմ հօրեղբօրս դէմ և իրաւադէտներու լծին ներքև մաշիլ, անուն մ'որ ինձ կ'յիշեցընէ անդու իմ թշուառ ազգս, իմ հայրենիքս, որ Լիլիէն ետք՝ ամեն բանէ վեր կ'գտնեմ . . . :

2է, բարեկամ, հայութիւնն երկրորդական բան մը չէ ինձի համար, ազդութիւնն աննշան զգացմունք մը չէ, անտարբեր հիմնարկութիւն մը չէ մարդկութեան մէջ, և պատճառներ ունիմ այսպէս հաւատալու: Եթէ ես, որ անդիտաբար բաժնուած էի ազգէս, ուրանամ այժմ իմ ծաղումն ու նախնիքս, միթէ դու պիտի ներեն, միթէ նոյն յարդն ու պատիւն ինձ պիտի ընծայեն, այն բարեկամական սիրոյ հետ, որ պէտք է միշտ փոխադարձ ակնածութեան վրայ հիմնուի յարատե մնալու համար. ես չեմ կարծեր: Եւ հիմակ՝ եթէ յանկարծ աննշան ժողովրդեան մ'անդամը կ'ըստնամ, պիտի զլանան ինձ քու սէրդ ու համարումդ, որ իմ կենացս միթիթարանքն ու թշուառութեանցս սփոփանքն եղած են, չէ, ես չեմ կարծեր: (Ասան զի ամեն անհատ, ինչ ազդութեան որ վերաբերի, նոյն ազդութեան մէջ միայն կարող է՝ իր կարողութեան ներածին չափ՝ օգտակար լինիլ և անոր զարգացման նպաստել, ինչպէս ամեն ազգ առանձինն զործելով՝ մարդկային ազգի շրջանին մէջ, նոյն մարդկութեան աւելի կ'օգնէ իր յատուկ միջոցներով, և այսպէս անհատական ուրոյն ոյժեր, իրենց ուրոյն պաշտօնը կատարելով՝ թերևս կը պատրաստեն այն ասպարէզն, ուր ամեն ժողովուրդներ իրարու պիտի հանդիպին, միութեան ու եղբայրսիրութեան ուղով իրարու ձեռք պիտի կարկառեն: Սակայն այդ ատարբերքը շատ հեռու է, վասն զի շատ հեռու են տակաւին իւրարմէ ժողովուրդներ ու ազգեր իրենց կրօնական, քաղաքական ու հայրենական տարբեր հիմնարկութիւններով, մտաւորական ու բարոյական տարբեր զգացմունքով: Այս խորութիւններն ո՞վ պիտի հարթէ, ո՞վ պիտի բերէ այն օրն ուր անկլիտցի, ֆրանսացի, դերման, իտալացի, ռուս, յոյն, հայ, թուրք և այլն ամեն նախադաշարմունքէ ազատ, մէկ Աստուծոյ սեղանի, մէկ հայրենի խորանի, մէկ տղատութեան ու նպատակի արձանին առջև ծուր գնեն և զիրար համբուրեն, եթէ ոչ այն հոգիներն որ դու մարդկութեան մէջ

փոքրամասնութիւն մը կ'կաղմն, և՛ եթէ ոչ Ֆիզիքայէս, հոգեպէս զիրար կ'ըրկեն, իրարու խօսք ու միտք կ'իմանան, շնորհիւ դիտութեան ու ճշմարիտ լուսոյ որու հաղորդ կը դանուին: Արդ՝ քանի որ այդ հոգին ու միտքը կ'ըլլամ յիս, ինչու հեռանամ այն ժողովուրդէն որու զաւակն եմ, և որ իրբև այն, իմ աջակցութեանս կարօս, մինչդեռ՝ եթէ անկլիական ազգին մէջ մնամ սնափառութենէ շարժելով, ոչ միայն իմ խղճիս առջև ազդուբաց պիտի համարուիմ այլ և պարտաւորութեանս անհաւատարիմ, և հազարն ուկիլանու մէջ կաթիլ մը ջուր անգամ չպիտի լինիմ: >

< Աստի հայ եմ, սիրելի Աուտ, բայց և այնպէս միշտ քու բարեկամդ եմ: Հայութիւնս մեր վաղեմի սրտակցութեան ամենէ թեթեւ բիծն անդամ չընրելէ զատ, աւելի ևս զայն կ'ամրապնդէ, քանի որ իմ անունս ու ազգութիւնս դտայ գլխաւորապէս քու շնորհիւդ, հետեապէս քեզի պարտաւոր եմ ինչ որ ունիմ այժմ անու մը, քեզի պարտաւոր եմ, ինչ որ եմ, հայ, և թէև՝ անկլիականին պէս՝ մեծ, զօրաւոր և վեհանձն ազգութեան մը ծոյգն ելնելով, ուր երբեմն ստուեր մ'էի անյայտ, գրեթէ բարձր աթուէ մ'իջնելով այժմ՝ որ անձս գտայ, կ'մտնեմ թշուառ, համեստ, գրեթէ աննշան ազգի մը ծոյցն, սակայն այդ ծոյցն շատ աւելի տաք ու բնական կ'գտնեմ, թէև կ'նստիմ հոգի ու մոխրի վրայ, Հայաստանի աւերակներու ու փոշիի վրայ, բայց այդ դերեզմանն ու փոշին իմ նախահարցս շիրիմն ու մատնքն են, զոր պարտաւոր եմ սիրել ու պաշտել, իրբև հայ: >

Եւ միթէ դու կիսովին հայ չես, դու ևս բարեկամութեան զօրութեամբ իմ և հայութեան ճակատադրին համակիր չես, և այսուհետեւ ալ մասնակից չըլլիս դանուիս այն ազգատից կամ ուրախութեանց, զոր վերապահած է անշուշտ ինձի համար ապագան . . . :

Չեմ ուզեր պատասխանել այն կէս մը հեզնական ակնարկութեանդ որ իմ նոր նիւթական վիճակիս կ'պատկանի, վի-

Ճակ՝ որու տէրը չեղայ տակաւին : Չեմ այնքան ինքնատէր ու տպաշնորհ որ բարօրութեան ժամուն մտնամ այն իմ ազնիւ բարեկամներս որ թշուառութեան ժամուն ինձ աջակից դանուեցան : Եթէ օրին մէկը տիրանամ իրօք այն կալուածոց որոց ժառանգորդը կ'համարուիմ ձեռքս անցած թղթերուն զօրութեամբ, կ'փափաքիմ իմ սրտակիցներուս հետ վաճելի զանոնք, մանաւանդ այն աղքատ Հայ ազգին հետ որու աղէտից կ'կրտեկցէի երբ անկլեացի էի և չունեոր, ուր մնաց հիմակ որ հայ եմ և ունեոր պիտի լինիմ :

Սակայն, բարեկամ, ամենէ կարևորն ևտ ձգեցի, այն է Պ. Քինկի աւանդած թղթերն, որ, թէև համառօտ, ամփոփ պատմութիւն մը կ'պարունակեն, և թերևս մի շատ անուամբ օտար, ինձի պէս, այլ ծննդով հայ տարագիրներու պատկերը կ'ներկայեն :

Այս գրոյս կ'կցեմ յատուկ պատճեններն, կարգա և դատէ :

« Ես ստորագրեալս, Ռափայէլ Մամիկոնեանց, բնիկ Զուզայի, 1780ին իմ հարազատ եղբորս աղա Գանիէլի հետ, քաղաքական պարագաներէ ստիպեալ՝ ելայ հայրենիքէս և զգացի Հնդկաստանի Աալկադա քաղաքը բնակեցայ, իմ բուրս կալուածս ու հողերս իրացնելով, որոց դումարն 5 հազար ոսկիի կ'հասնէր, և առուտուրի սկսայ : Մեր գործունէութեամբ և Աստուծոյ օգնութեամբ յաջողեցանք մեր առնեցած դրամազուրկն տանապատկել, սակայն Հնդկաստանի Անկլիական ընկերութեան գործակալաց երեսէն մեծ զնաս ու անիրաւութիւն կրելով՝ ստիպուեցանք ես ու եղբայրս Անկլիոյ Լոնտօն քաղաքն ուղևորիլ մեր յատուկ շուգենազով և անիրաւողաց դէմ դատ վարել կառավարութեան ատենանը : Մեր դատը շահեւէն և մեզի դէմ եղած զըրկանաց փոխարէն 60 հազար անգլիական ոսկի ստանալէն ետև՝ մտադիր էինք վերագաւանալ, երբ իմ կրտսեր եղբայրս Գանիէլ, որ ամուրի էր, անկլեացի հարուստ օրի-

« որդի մը հետ ամուսնանալով՝ յորդորեց և զիս մնալ և Լոնտօն տուն հաստատել : Հաւանեցայ . ուստի և ես իմ ընտանիքս, այս է կինս և միակ արու զաւակս Ներսէսն Աալկադայէն բերել տալով՝ Ռիչմոնտի մօտ՝ Իստհէմ գիւղին ճեղհ անկիւնն տուն մը գնեցի, որ իր յատուկ պարտէզն ու ճարտն ունէր, բնակութիւն հաստատեցի : Երկու բնտանիք մի քանի տարի սիրով ապրեցանք միասին, սակայն այս միութիւնն երկար չտևեց :

« Եղբայրս Գանիէլ՝ իր կնկան զրդմամբ՝ բաժնուեցաւ իզմէ «տունով և առուտուրով, և գնաց Լոնտօն քաղաքը բնակեցաւ : Ես իմ գործերս առանձին շարունակեցի, իմ առևտրական տանս տեսուչ Պ. Քինկի օգնութեամբ, որ արեղարասէր և ուղիղ մարդ մ'է : Սակայն մահս իմ կինս կորցրեց և ես ցաւազար լինելով՝ տունը մնացի՝ անգործ և «անզբաղ, բժիշկներու խորհրդով : Տկարութիւնս օրէ օր կ'աւելնայ, կ'զգամ որ մօտալուտ է մահս և այս կտակս կը «գրեմ մինչդեռ իմացական կարողութիւնս վրաս է, և ահա «իմ վերջին կամքս այս է .

« Ես Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէկ զաւակն եմ, և անոր «միշտ հաւատարիմ : Անիմ պատրաստ 80 հազար ոսկի՝ անգլիական Պանքան և 50 հազարի արժողութեամբ անշարժ կալուած, տուն, հող, Իստհէմի շրջակայքն՝ օրինաւոր յետակարով : Իմ այս բոլոր ստացուածքիս ժառանգորդ կ'թողում միակ սրգիս Ներսէս Մամիկոնեանց, միայն խնդրելով որ անշարժ կալուածքիս մէկ մասը, 20 հազար ոսկի, «Զուզայի ազգային գործոցին նուիրէ, և 2 հազար ոսկի Պ. «Քինկի հաւատարիմ ծառայութեանց փոխարէն պարգևէ : «Նոյնպէս կ'պահանջեմ որ յատուկ վարժապետ մը կամ քահանայ մը Վ. Պոլսէն բերել տալով իր հայրենի պատմութեան և եկեղեցւոյ վարդապետութեանց մէջ վարժի, և հայ «օրիորդի մը հետ կարդուի, միշտ աղջային աւանդութեանց «հաւատարիմ մնալով :

«Ըստ որում՝ դեռ ևս որդիս անչափահաս է, անոր վրայ ճինամակալ կ'իկարգեմ՝ Պ. Քինկ՝ իմ գործակալս, նոյնպէս «այս կտակիս զինք կտակակատար կ'անուանեմ, խնդրելով ըոր կէտ առ կէտ և խղճի մտօք գործադրէ զայն, և եթէ ճերբէք իմ այս նուիրական կամաց հակառակ շարժի պատաս- ճխանատու մնայ մարդկան և Աստուծոյ գասաստանին»:

«Այս է իմ կամքս ու հրիտակս, զոր մտքի ու սրտի յօ- ճժարութեամբ կ'ստորագրեմ՝ ես Աստուծոյ ծառայ

«Ներսիս
Հ. ՈՒՅԼՔ»

«ՌԱՓԱՅԷԼ Ս. ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆՅ
Ք.Ն.Պ.ՅԵՅԷ՝Ս»

Ահա, սիրելի Առա, իմ սիրական հօրս հրիտակն, որ ոչ միայն իր նօտարին ստորագրութիւնը կ'կրէ, այլ և քա- ղաքապետական դիւանի կնիքն, այնպէս որ բոլորովին վաւե- րական ու անժխտելի է:

Սակայն ինչպէս այսպիսի կտակ մ'անյայտ ու անգործա- ղրելի մնացեր է, մասամբ իմ կենաց նախորդ պատմութիւնէ կ'բացատրուի, և մասամբ Պ. Քինկի յատուկ ինքնապիր նա- մակէն, զոր կցած է հօրս հրիտակին և զոր առփին մէջ գտայ՝ հօրենական մատնիով մը: Այս մատնին իմ աչքիս աւելի մեծ արժէք ունի քան թէ պառնութիւն մը և կտմ- սութիւն մը . . . :

Հրիտակին նախաբանէն արդէն կ'զուշակուի որ երկու եղ- րարց մէջ դժտութիւն կամ անհամաձայնութիւն մը ծագեր է, այնպէս որ երկու սիրականներ իրարմէ բաժնուեր են և հայրս զիս օտարի մը խնամոյց յանձներ է: Ձեռն անսներ այս բաժանման մէջ այն իժին շունչն որ իմ կիանքս թունաւո- րեց, չեն անսներ լէտի Իստհէմն, որ՝ եթէ իրօք ազնիւ և մեծ գերդաստանէ մը լինէր՝ այսպիսի անարդ ու վատ վար- մունք մը չէր ունենար, և հօրս սիրար չէր խորտակեր, թե- րևս մօրս յանկարծական մահուան պատճառը չէր լիներ, և ամբողջ ընտանիք մը կարճանկու չէր դաւադրեր, և ինչո՞ւ,

մի միայն Մամիկոնեանց բոլոր ժառանգութեան՝ տիրանալու համար: Արդէն հօրեղբօրս կրած Իստհէմ անունն իմ հօր կալուածական անունն է, զոր հնարքով մը՝ իրրև աշնուա- կանութեան տիրոջս, ի պաշտօնէ ստացած պիտի լինի:

Թէ ինչպէս լէտի Իստհէմ՝ մօրս մահուանէ ետև՝ ժամա- նակ մը բռնի զիս իր տան մէջ պահեր, Պ. Քինկի ձեռքէն հօրս հրիտակը կորցեր է, ինչպէս այս բարեմիտ մարդն իր որդոյթը ձգեր է, նոյն ինք Պ. Քինկ կ'պատմէ իր առ իս ուղղած գրոյն մէջ, որ իրաւի սիրտս շարժեց:

Պ. Քինկի դիրն ուրիշ տութիւ կ'արտագրեմ և քեզի կ'ու- ղարկեմ, վասն զի Լիլի զիս կ'կուչէ: Եւ Լիլի՛, լէտի Իստ- հէմի դուստրն է, ո՞վ կրնայ հաւտալ: Միթէ սատարը կա- րող է հրեշտակ ծնիլ, ինչպէս պաշտել դուստրն ու ասել մայրը . . . : Եւ միթէ որդիք պատասխանատու են ծնողաց յանցանաց համար . . . : Ա՛խ, թէ որ լէտի Իստհէմ Լի- լիին մայրը չլինէր իմ ձեռօքս կ'սպաննէի զանի . . . բայց Լիլիի մայրը սպաննել սրբապղծութիւն չէ . . . : Անոր սի- րածն իմ սիրածս է, և եթէ հրամայէ ինձ նոյն իսկ բեհեղ- զէբուզը սիրել, պիտի սիրեմ. . . : Բայց միթէ կ'հրամայէ՛ նա անիրաւ բան մը, միթէ գիտէ՛ նա իր մօրը սև սրտին խո- րը . . . եթէ իմանայ մեր գիտցածին թեթև մէկ մասն, ամենը էակն, անտարակոյս վշտէն կ'մնունի . . . : Եւ ես յետին ծայր զգոյշ եմ իր առջև որ կասկած մը չ'աղդեմ, մանաւանդ որ պարտաւոր եմ, քանի որ բժիշկը պատուիրած է ինձ այլալուծեան առիթ տուող պարագաներէ զզուշա- նուլ: Աւտի՛ միշտ ուրախ զուարթ կ'երեւիմ անոր առջև, և կ'խոստանամ անմիջապէս ձամբայ ելնել՝ երբ առողջութիւնը զլիսովին կազդուրի:

Գեռ անցիալ օր կ'ըսէր ինձ .
— Միթէ մտցաւ քեզ, Ներսոն, այն աշնիւ ու անկեղծ բարեկամք, որու աչքով կ'տեսնէիր զիս երբեմն, և որ այն- քան զեղանի կ'ին և սիրուն ու կայտառ զուսկներ ունի: Եւ

մենք պիտի ունենանք զաւակներ, Նելսոն, մենք ալ տուն տեղ պիտի լինինք՝ մեր հայրենեաց մէջ. . . .»

Եւ ես կ'իմութայի պատասխանել .
— Անշուշտ, սիրական Լիլիս,» և խօսքն ուրիշ նիւթի վրայ կ'գործընէի . . . : Այսպիսի անմեղ ու միանդամայն կեկծալի խօսակցութիւններ ստէպ կ'պատահին մեր մէջ : Ինչ ընեմ չգիտեմ, սիրելի Աուա . մէկ կողմէ կ'գողամ որ Լիլի ամեն բան չիմանայ, միւս կողմէ կարծեմ թէ կ'օտարանամ անորմէ . գաղտնիք պահելով, այնքան մեր սիրտերն՝ քիչ մ'առաջ իրարու համար բոլորովին բաց էին և առանց խօսելու իրարու միտք ու փափաք կ'գուշակէինք . . . : Սակայն այս վիճակս անտանելի կ'դառնայ . . . պիտի դայ ժամ մ'որ ամեն բան սիրտի յայտնուի, զիտեմ, բայց ինչպէս և ինչ պիտի պատահի, երբ ըսեմ իրեն որ հայ ենք, հայու զաւակներ ենք, երկու եղբոր զաւակներ ենք . . . պիտի հրձուի թէ տրտմի, պիտի սիրէ թէ ատէ զիս Բնչ այլանդակ խորհուրդներ կ'անցնին և կ'ընդհատին այս գլխուս մէջ, որ իմն չէ . . . : Եթէ հրձուի, և յանձն առնու Հայաստան բնակիլ ինձի հետ, Լիլի իմ կենացս պակն ու հայրենեացս թաղը պիտի լինի, եթէ տրտմի, եթէ հօր ու մօրք մօտ գտնուիլ ուզէ, ես ինչ պիտի ընեմ այն ատեն, պիտի ուրանամ հայրենիքս, պիտի չկատարեմ հօրս կամքն, որ է հայութեան մէջ ապրիլ, հայ օրիորդի միանալ, հայութիւնը սիրել . . . : Լիլի հայ է, և թերևս ջերմ հայուհի մը, ո՞ գիտէ . . . :

Կ'աղաչեմ, բարեկամ, ճամբայ մը ցոյց տուր որ այս անդունդէն դուրս ելնեմ, վերստին հասիք ինձ օգնութեան քու փորձառութեան լուսով՝ որ այս խաւարէն ազատիմ . . . : Քիչ քիչ խորհելու կարողութիւնս կ'կորսուի և միայն սրբելու կարողութիւնս կ'մնայ, որ կրնայ զիս խելագարութեան տանիլ . . . Նելսոն խելագար, էհ, ինչ վնաս . . . :

Ն. Ս. Մ. Ս. Կ. Ն. Ի.

Վ. ՈՒՏ Ա. Ա. Ն. Ս. Ս. Ն.

Լ. Ն. Ս. Ն. . . .

Բարեկամ, Հետաքրքրութեամբ կարդայի հօրդ հրիտակն, որ լէտի Իստհէմի մահալճիօը կրնայ գառնալ, եթէ երբէք միտքդ դնես վրէժ լուծել, այդ անդգամ կնիկէն, որ իրօք ազնուականութեան նշոյլն անդամ չունի, և որ, այժմ Պ. Քինկ մեռած լինելով, կարծէ թէ ամեն սպառնալից վտանգ ու երկիրդ գողրած են, և թէ կարող է՝ ապահովութեան մէջ նիրհել : Այսպէս կ'նիրհեն սակայն ամեն անօրէն ու չարադործ անձինք որ արգարութեան չեն հաւտար և անասման մտահոլութիւն ունին իրենց չարահայտութեանց վրայ . . . : Անհամբեր կ'սպասեմ տեսնելու նաև Պ. Քինկի գիրն, որ անտարակոյս ոչ միայն լոյս կ'սփռէ հրիտակին վրայ այլ և լէտի Իստհէմի հին գաւերն ու պատանեկան հասակիդ դէպքերը կ'բացատրէ : Սակայն դու՝ դանդաղութեամբ ըսեմ թէ դժկամահոլութեամբ մաս առ մաս կ'ուզես հաղորդել մեզի գաղտնիքն, թէ և իրաւունք ունիմ պահանջելու որ շուտով ամեն բան գրես ինձ և կէտ մ'անդամ ծածուկ չպահես . . . :

Չունիմ խօսք մ'ըսելու հայկական աւիւնիդ վրայ . զայն կը յարգեմ և գիտես որ ամեն անհատի կարծիքն ու համոզումն բռնաբարել չեմ սիրեր, ուր մնաց բուկդ, որու հետեւելու ազատութիւնդ կ'դնհատեմ : Միայն, բարեկամ, քու բոլոր գեղեցիկ խորհրդածութիւններդ, հայրենասիրական նոր գգացմունքդ չեն արգիլեր որ պինդ տարտամ և երերուն վիճակի մէջ մնաս և իմ խորհուրդներուս գիմես : Պատճառը յայտնի

է. Լիլին, որու համար դէժ պիտի պարտաւորիս զոհել համոզումդ և անոր ներշնչութեան հետևել. . . : Ձեմ ուրանար որ փափուկ է վիճակդ, զիտեմ որ դժուարին է, և թե՛րևս անհաւատալի թուի զաղտնիքը Լիլին երբոր իրեն յայտնուի. սակայն ո՛վ պիտի յայտնէ իրեն և ի՛նչպէս, ահա խնդիր մ'որ ծանր է. ի՛նչ հետևանք պիտի ունենայ, ահա ուրիշ մտածութեան արժանի կէտ մ'որ աւելի ծանրակշիռ է ըստ քեզ. . . :

Ըստ իս, բարեկամ, ամենէ բնական թարգմանն դու կարող ես լինիլ, դու պարտաւոր ես՝ այդ ծուռ և կեղծ գիբբո ուղղելու համար, յարմար առիթ մը գտնել և խնդիրը Լիլին առջև պարզել: Եթէ կայ գառնութիւն մ'այդ յայտնութեան մէջ, պիտի մեղմի այն, չէ՛ թէ ուրիշ բերնով այլ քու յատուկ բերնով, եթէ Լիլի սաստիկ վիշտ ու կսկիծ զգայ, դու միայն կարող պիտի լինիս վիշտն ու կսկիծն ուրախութեան դարձընել և անցեալն անոր մոռցընել տալ:

✓ Գարձեալ՝ անկլեացի, սիրեց քեզ Լիլի, հայ, պիտի սիրէ քեզ միշտ, վասն զի սէրն ազգութիւն չունի: Աին մը՝ ոչ իտալացի է, ոչ Ֆրանսացի, ոչ անկլիացի է, ոչ հայ, կինն՝ ամենէ առաջ՝ կին է, և սր կլիմայի ներքև ապրի, ունի այնպիսի յատկութիւններ որ ամեն կլիմայի կանանց յատուկ են: Սիրել ու սիրուիլ կ'փափաքի, և այն օրիորդն որ իր հայրենիքը թողլով քեզ փնտուելու ելաւ, ի հարկէ՛ եթէ Հնդկաստան անդամ գտնուէիր, պիտի դար քեզ գտնէր: Նա անունդ չսիրեր, այլ հողիդ: Ուստի այդ կէտն ալ ինձի համար պարզ է, և բնաւ անախորժ հետևանք մը չկրնար ունենալ:

Սակայն կ'ուզեմ աւելի ապահով լինիլ և վերջ տալ այդ կանացի փափուկ նկատումներուդ և երկիրդիդ, կատարէ՛ պըսակդ: Ա՛ռ օր մը Լիլին, գնա՛ եկեղեցին, կամ քահանայն կանչէ՛, մի քանի բարեկամներու շրջանին մէջ՝ հարսնիքը կատարէ՛ և ապա՝ եթէ կամիս, յայտնէ՛ Լիլին որ հայ էք

և հայ պիտի ապրիք: Ուրիշ նկատմամբ ամուսնութեան խընդիրը լուծել այնքան կարեւոր է որքան որ դու կ'պարտաւորիս զօնէ՛ անգամ մ'ևս Անկլիա դալ, եթէ՛ ոչ մեզ տեսնելու նպատակաւ, գէ՛թ ժառանգական գործերդ կարգի դնելու և բարեյիշատակ հօրդ կտակը գործադրելու համար: Անդոսնելի գումար մը չէ՛ ժառանգութիւնդ, Նեւսօն, և ահա՛ ինչ որ երբեմն կ'առաջարկէի քեզ ընել, լէտի Խստհէմն Լիլին ժառանգական մասն իբրև օժիտ խնդրել, հիմակ իբրև քու իրաւունքդ պիտի պահանջես: Ա՛նայի՛ն, երբեմն երազը կ'կատարուի, և անկարելին կարելի կ'դառնայ. . . :

Այս է հայ քեզի տալիք խորհուրդս, զոր խնդրեր էիր: Պարզ է հետևելիք շահիդ, թէ սիրոյ և թէ ժառանգական խնդրոյ մասին, և հաւաստի եմ որ երկուքն ալ յաջողութեամբ պիտի պսակուի, եթէ քիչ մ'աւելի շարժիս քան խորհիս, քիչ մ'աւելի արիւթիւն ցոյց տաս և նուազ խղճահարութիւն:

Մեր բարեկամ Պ. Բէյն ևս այս կարծիքն ունի, և անցեալ օր խնդալով կ'ըսէր. — Եթէ Նեւսօն դեռ ևս դանդաղէ, դատս պիտի շարունակեմ լէտի Խստհէմի դէմ, և ժառանգութիւնը պիտի կորզեմ: — Խեղճ կին, մաքէն անգամ չանցնիր թէ ի՛նչ սոսկալի վիճակի մէջ կ'գտնուի, այլ կարծէ թէ՛՝ ֆինկ մեռնելով՝ իր հետը տարաւ ամեն գաղտնիք և զինք ահագին հարստութեան միակ տէրն ըրաւ: Իր ամուսինն, քու հօրեղբայրդ, Նեւսօն, արդէն զրած եմ քեզի, անմիտ, ողորմելի մարդ մ'է և իր կնկան ձեռքը խաղալիկ մը: Իսկ լէտի Խստհէմ՝ և ոչ իսկ կ'փնտուէ ու կ'հարցընէ ձեր վիճակն, և զիս չճանչնալու կ'զարնէ՛՝ երբոր ընկերութեանց մէջ կ'տեսնէ: Չգիտէ չարամիտ կինն որ կայծակներ պիտի թափին իր գլուխն, և զինք իր բարձունքէն վար պիտի գլորեն, երբ դու վաւերական լղթերովդ զնուած Նոնտօն երեկս:

Ձես մոռնար անշուշտ, Նեւսօն, Պ. Բինկի նամակին պատ-

Ճէնն ինձ հաղորդել, որպէս զի լիովին տեղեկանամ կենացդ զարմանալի պատմութեան: Նոյնպէս պիտի յիշես զիս ազնիւ Լիլիին: Իմ ընտանեկան կենացս մասին ըսած խօսքերն որչափ զգուշելի են ինձ, նոյնչափ քեզի փափաքներ կ'այայտենն, և դու որ ասեն մը կրակի պէս կ'ըրբօքէիր, կ'զարմանամ թէ ինչպէս այժմ գրեթէ անզգայ, չըսեմ պաղ, կը վարուիս, և Լիլիին իղձերը չհասկընալու կ'զարնես: Թերևս իր տկարութիւնն ալ՝ զանպաղ ու տարտամ վարմունքիդ հետևութիւնն է: . . . : Ուրեմն ըրէ՛ որոշումդ. կատարէ՛ պսակն, որով թէ՛ սիրտդ հանդիստ պիտի գտնէ, թէ Լիլին պիտի նոր կեանք ստանայ և թէ ժառանգական խրնդիրդ պիտի լուծուի: Վերստին պիտի վարանիս:

ՆՍՄԱԿ ՀԱ

ՆՍԼՍՄՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

կ. Պօլէս . . .

Բարեկամ, Իրաւի ճարտար ու կտրուկ մարդ ես, և իրաւունք ունիմ, երբ նեղը մտնեմ, քու խորհուրդիդ գլխելու: Շատ իրաւացի գտայ փաստերդ, և սիրական Լիլիին վիճակն աւելի ոյժ տուաւ անոնց, աւելի համոզեց զիս: Քանի մ'օրէ ի վեր շատ աղէկ է, իր գոյնն եկաւ ախորժակին հետ, իր շքերուն վրայ անուշ, բնական ժպիտն ու վառվռուն աւերուն մէջ խնդութեան նշոյլներ կ'նշմարեմ, ու ելջանիկ իմ: Լիլի իմ կենսաշափ է, իմ սրտիս ու գլխուս զսպանակն է, այնպէս որ՝ երբ շարժի, ծիծաղի, խօսի ու խաղայ, իմ

հոգիս կ'շարժի և ուրախութեամբ կ'ընցուի. կ'փարատին մութ, յուսահատական խորհուրդներս, և կ'զգամ որ կ'ապրիմ. սակայն երբ՝ իր կայտառ և պայծառ ճակտին վրայ մը ապլ մը տեսնեմ, երբ գոյնը փոխուի ու ծիծաղը դադրի, մանաւանդ երբ թեթեւ տենդով մը մարմինը սարսոխի, ապա պաղ քիրտ մը ճակատէն կ'հոսի, կ'հիւանդանամ և ինքզինքս կ'կորուսեմ. . . : Չեմ համարձակիր ստէպ գրել քեզ, սիրելի Վուտ, իմ հոգւոյս վիճակն, իմ հնհնութս ու դողս այսպիսի պարագաներու մէջ, որպէս զի նորէն տաղտուկ շտամքեզ, ինչպէս որ ստէպ տուած եմ, այլ կ'թողում քեզ երևակայել թէ մտքիս ու սրտիս այս փոփոխական տրամադրութիւնն ինչպէս կ'ներդործեն իմ թղթակցութեանս վրայ, և զիս երբեմն հակասութեան մէջ կ'նետեն և թեթեամիտ, անհաստատ մարդ մը կ'ընեն:

Բայց որքան խօսքդ նոյնքան, և աւելի, Լիլիին խնդալից ակնարկն ինձ նոր ոգի կ'ազդէ և կ'յորդորէ վախճան տալ այս անստոյգ վիճակիս: Ուստի այս օրերս պիտի դիմեմ Հայոց Պատրիարքարանն, իմ թղթերս պիտի ներկայեմ և անունս, իբրև հայ, պիտի արձանագրել տամ քաղաքային տոմարին մէջ, նշանտուքի ու ամուսնութեան հրաման խրնդրելով: Արդեօք ինչ զարմանք ու աղմուկ պիտի պատճառէ այս ընթացքս, թէև շատ բնական է, արդեօք Հայք ինչպէս պիտի մեկնեն այս վերադարձս. . . : Ոմանք պիտի ըսեն — Անկլիացի լորտ մը հայ եղեր է — այլք այդ լորտին օրիորդներ պիտի առաջարկեն ամուսնութեան — շատեր անոր բողոքալիքը պիտի թռթռին որ քիչ մ'ոսկիներովը խաղան: Սակայն ես պիտի ջանամ, առանց ձայնի ու շշուկի, կատարել գործս, և այնուհետև կ'խորհիք մեր ընեղիքն ժառանգական դատի մասին:

Առ այժմ կ'ուղարկեմ քեզի, սիրելի Վուտ, Պ. Քիլմիկի նամակին պատճէնն որու, գիտեմ, անհամբեր կ'այայտես:

«Ազնիւ սանս Ներսէս,

«Այս երեւնայ տուփին մէջ պիտի գտնես կտակագիր մը, շինքնաղիւր, հոգեւոյս Պ. Ռափայէլի Սերովբէ Մամիկոնեանց, նոյնպէս մատանի մը՝ զմրուխտէ, որ իր հօրը Սերովբէի յիշատակն է, և զոր ձեռօքս քեզի յանձնելու պատուիրած էր ինձ իր մահուան ժամանակ: Կտակագիրն ըրացաւ աչքդ, տեսար ծագումդ, երևան հանեց այն գաղտնիքն որ քու կենացդ առաջին մասը՝ իբրև սև վարագոյր մը ծածկած էր, սակայն չյայտնեց այն քեզի թէ ինչպէս «այդ կտակն ցարդ անյայտ կ'մնար, ո՞վ եղաւ քու բոլոր առդէտիցդ հեղինակն, ո՞վ էր այն խորհրդաւոր, ըսեմ յանպսպարտ անձն՝ որ վայրկեան մը, քէմպրիճի ուսումնարանն զգտնուած ատենդ՝ կարճ գրով մը քեզի երեւելէն ետե՛ւ աներևոյթ եղաւ, իմացընելով որ քեզի տարին 2-3 հարիւր ռոսկի սահմանուած է ապրուստիդ համար . . . :

«Կ'աղաչեմ, հանդարտ մտիկ ըրէ պտմեւլիքս, և ապա ատուր վճիռդ. համառօտ պիտի խօսիմ, բայց ամեն բան պիտի խոստովանիմ, ես որ այս պահուս մահուան անկողնոյս մէջ կ'գտնուիմ, և պահէ մ'Աստուծոյ ատեանը պիտի երևիմ:

«Ո՛չ մարդկային օրէնք ու բռնութիւն, ոչ մահուան արհաւիրք կ'գրգռեն զիս այս ծանր խոստովանութիւնն ընելու, այլ խիղճս, այլ արդարութիւնն, որու ճամբուն մէջ ըքալած էի իմ բոլոր կենացս մէջ, ինչպէս որ հոգեւոյս, ազնուասիրտ հայրդ կ'վկայէ, սակայն պահ մը մոլորելով զատանայի մ'առջև, ընկայ սոսկալի փոս մը, պատճառ եւ զայ դառն աղէտից և անօրէնութեան, և արդէն պատիժս «կ'կրեմ: Այս պատիժս այնքան յօժարամիտ կ'կրեմ որքան «որ ըրած յանցանայս համեմատութեամբ թեթեւ է, որչափ «որ սիրական էին ինձ այն անձինքը, զոր ահամայ մատնեցի:

«Հատ տարիներ առաջ՝ հօրդ՝ Ռափայէլի Մամիկոնեանց առեւտրական գործակատարն էի ի Լոնտօն: Երբ ինքն իր

«եղբօր՝ Գանիէլի հետ՝ Կալիպոլայէն քաղաքս եկաւ՝ զիս իր «գործոց ընդհանուր վերատեսուչ կարգեց: Իր ձեռքէն վկայագիրքներ ունիմ որ կ'հաստատեն իմ հաւատարիմ ծառայութիւնս: Զանազան ընտանեկան վէճեր ստիպեցին զինք ճնակ քակել առեւտրական ընկերութիւնն իր եղբօրը հետ, «որ՝ աննշան, այլ հրապուրելի և չարանենդ օրիորդի մը սիրահարելով՝ հետն ամուսնացաւ: Այս ամուսնութենէ կ'ըսեցի քու գերդաստանիդ տարաբաղդութիւնն: Առաքինի ու համեստ մօրդ՝ Վարդենիկին մահն ահազին հարուած մ'եղաւ հօրդ, որ քիչ ատենէն գրեթէ անդամալոյժ դարձաւ, «և բոլորովին իր գործոց զլուխը դրաւ զիս: Զպիտի մտնամ երբէք իր սա խօսքը. — Պարո՛ն Բինկ, անբաւ ոսկի «ունիմ, բայց հօգիս կ'տառապի, մարմինս անկար է: Եւ «բանի թէ Հայաստանի մէկ աւանին մէջ երկրագործ ապրէի «առողջ ու կորովի, քան թէ հիւանդ ու մեծատուն այս օտարութեանս մէջ, ուր չեմ կարող իմ ազգային, կրօնական ու ծնողական պարտաւորութիւններս կատարել: Որ «զիս Ներսէսն հայկական դաստիարակութիւն չընդունիր, «ես չեմ ընդունիր հայ երէցի մ'օրհնենքն, և եղբայրս, որ «արդէն մոլորած ու կորած է ազգիս համար, պատճառ եւ «ղաւ իմ այս պանդխտութեանս և գերդաստանիս կորստեանս: «Սակայն մեծ է յոյսս յԱստուած և իմ միակ փափաքս է «գոհնէ որդիս ազատել այս կորուստէն, և յուսամ որ դու «պիտի օգնես ինձ:»

«Եւ իրօք ամեն դժուարին պարագայի մէջ իր խորհրդատուն և աջակիցն էի: Դու, Ներսէս, իմ աչքիս տակը «մեծցար, քեզ զուկէս չէի զատեր: Հայրդ վերջին ժամուն «իմ խնամոցս յանձնեց քեզ, և ապսպրեց որ կտակագիրն «ի գործ դնելէն ետե՛ւ քեզ առնեմ Հայաստան հայրենիքդ «տանիմ:

«Ափսո՛ս, ինչպէս այս բանաւոր, նոյնպէս դրաւոր կամքը «չկրցայ կատարել, և կրկին մեղապարտ եմ: Աչքը գոցեց

«Տայրդ ընդ միշտ՝ իր վերջին օրհնութիւնը տալով քեզի, և երբ գերեզմանը կ'զսնտի Իստհէմ զիւղի մատրան բախն : Այնպէս կ'երեւէր որ եղբայրն, մանաւանդ իր կիսն, Գարօլին, Տօրդ մահուան կ'սպասէին որպէս զի քեզի հետ հաշտուին : Եւ իրօք՝ շարաթ հաղիւ անցած էր որ Տօրդը բօրդ կիսն մեղի եկաւ, սե սուգի մէջ մտած, իր փոքրիկ «Լիլի աղջկան հետ, որ այն ատեն հաղիւ հինգ տարեկան էր, և խնդրեց՝ յանուն աղղականութեան, որ քեզ իր տուներ տանի, հողայ, ինամէ, քանի որ որբ էիր, և կրթութեանդ փոյթ տանի : Ես դէմ գրի, յայտնեցի իմ խնամակալութեան պաշտօնս և Տօրդ վերջին կամքն, բայց Գարօլին այնքան պնդեց, այնքան անուշ և գորովալի խօսքեր արտաւ, յայտնելով որ Տօրդ կամքն միշտ պիտի ազատ լիւնիմ կատարել, եթէ դու իր տան մէջ իսկ մնաս, որ հաւանութիւն տուի և հետեւապէս առաւ քեզ իր տունը՝ Լոնտօն աստա : Նոյն միջոցին ես ստեպ քեզ տեսնելու կ'զայի և և Տօրդ գործերը կարգի գնելու կ'ջանայի :

«Գարօլին այնքան անուշութեամբ կ'վարուէր քեզի հետ, այնքան կ'սիրէր ու կ'զգուէր և քեզ իր յատուկ զաւկէն շէր զատեր, որ ես միամիտս սկսայ կարծիքս փոխել անոր վրայ և քիչ քիչ հաւտալ, որ արդարեւ բարի ու անկեղծ լիին մ'է և կամ՝ որդին սիրելով գորովազին՝ կ'փափսքէր Տօրը դէմ գործած յանցանքը քուել : Միւս կողմէ՝ դու ալ շատ գոհ և ուրախ էիր . Լիլին՝ քու սիրական ընկերուհիդ պարծած էր . անոր հետ դաս կ'առնէիր տունը, կ'խաղալիր, և Գարօլինն իրրեւ մայրդ կ'սիրէիր : Ես ալ ներքուստ լիութեամբս այի, իրաւ, սակայն կ'նայէի որ օր ըստ օրէ անկելիացի կ'գառնաս, հայերէն լեզուդ, զոր Տօրդ ու մօրդ քու վը սորված էիր, կ'մոռնաս : Մանաւանդ շատ ցաւ զոյցի երբ օր մը Գարօլին քեզ հայկական անուամբդ Ներսէս կոչելու տեղ, Նելսօն կ'անուանէր : Պատճառն հարցուցի, բայց սաւ թէ՛ աւելի զիւրին է անկելացոյց Նելսօն հնչել քան

«Թէ Ներսէս, և թէ այս անուան տարբերութիւնը նշանակու թիւն չունի, նոյնպէս Մամիկոնեանց մականունդ՝ Մամիկոնի փոխեր էր, նոյն պատճառաւ : Սակայն զարմանքս աւելցաւ երբ տեսայ որ տան երէցն քեզ գասատու կարգած էր, որպէս զի մեր գաւանանքը քեզի սորվեցընէ . . . :

«Գարօլինն այս ընթացքը կրօնական նախապաշարման հետեւութիւն սեպեցի և անոր մեծ կարևորութիւն չտուի : Նա շատ քաղցրութեամբ կ'վարուէր ինձի հետ, և մերթ ընդ մերթ իր ընտանեկան գործոց վրայ խորհուրդ կ'հարցընէր, զիս իր մտերիմ բարեկամը կ'կոչէր և շարունակ իր զաւակներուն ապագայ երջանկութիւնն իրրեւ իր միակ մտածմունքն ու փափաքը կ'յայտնէր ինձ :

«Այսպէս տարիներ անցան, ազնիւ Նելսօն, բայց աւելի քաղցր է ինձ կոչել, ինչպէս որ կ'կոչէր քեզ Տայրդ, Ներսէս, տիկին Իստհէմի հովանաւորութեան ներքեւ, և օրիորդ Լիլի մտերմութեան և ընտանութեան մէջ կ'մեծնայիր : Արդէն վեց եօթը տարեկան էիր, երբ օր մը լէտի Իստհէմ՝ իր ամենէ սիրուն ժպիտն ու անմեղուկ երեսը զոյց տալով՝ առանձին կանչեց զիս և ըսաւ . — Պարոն Գրինի, մեր զաւակները կ'մեծնան, կ'սիրուին, երկու անբաժանելի ծաղիկներու պէս նոյն պարտիզին մէջ կ'ծաղկին : Այս երկու գողտրիկ սիրտերն իրարմէ զատել, մեզ է . թող անմեղութեան և սիրոյ մէջ իրրեւ երկու տատրակներ զգորդուրան, յարին իրարու, մէկ հողի, մէկ սերտ լիւնի : Կարծես թէ իրտրու համար ստեղծուած են և միայն իրարմով պիտի կարենան աշխարհիս մէջ ապրիլ և երջանիկ լինիլ : Ես միայն գանձ մ'ունիմ երկրիս վրայ, այս է Լիլին, իմ հողուոյ կեանքն, աչքիս լոյսն, որով միայն լի շնչեմ : Ուրիշ իղձ, ուրիշ փառասիրութիւն չունիմ այլ միայն անոր բարեբաստութիւնը տեսնել, իրեն յարմար հոգուոյ մը հետ զինք կապուած տեսնել : Եւ որո՞ւ պիտի տայի այդ քնքուշ ծաղիկը, լորտի՞ մը, իշխանի՞ մը, անձանձի՞

«մարդու մը : Ա՛Տ , կ'տեսնեմ' և կ'դատեմ' արդի ամուսնու-
 «թիւնները , գրեթէ բոլորն ալ հարստութեան , մեծութեան ,
 «փառասիրութեան հրապոյրն ունին իրենց զրդիւ . սէրն եր-
 «կրորդական , երրորդական տեղ մը կ'ընէ արդի խնամու-
 «թեանց մէջ : Չէ , չէ , ես չեմ' կամիր կրակը , դեհէնը
 «նետեղ իմ' աղջիկս , ես կ'ուզեմ' փեսացու մ'որու բնաւո-
 «բութիւնը , վարքն ու բարքն ոչ միայն ինձ ծանօթ այլ և
 «իմ' սիրական Լիլիթս յարմար լինին : Չեմ' փնտուեր ճոխու-
 «թիւն ու փառք , այլ պարզութիւն , համեստութիւն , գոր-
 «ծունէութիւն և պատիւ : Լաւ ևս ունիմ' աղջիկս տալ ան-
 «նշան այլ պարկեշտ և սպտուաւոր մարդու մը քան թէ մո-
 «զի , շուայտ , ամբարտաւան լորտի մ'որ անտարակոյս իմ'
 «զաւակիս հողին պիտի խորտակէ , անոր դերեզմանը պիտի
 «պատրաստէ , իմ' զաւակս որ , ինչպէս կ'գիտես , այնքան
 «փափկասուն , զգայուն այլ հպարտ բնաւորութիւն մ'ունի ,
 «և թեթև անիրաւութեան մը , անիրաւ ակնարկութեան մը
 «առջև՝ կ'ամփոփի ու կ'դոցուի զյայնիկի մը պէս՝ երեկոյեան
 «քամիէն : Ուստի , սիրելի Քինկ , թող այս երկու ընտիր սիր-
 «տերն իրարու փարին , և թերևս օրին մէկն անոնց լծադն
 «ու պսակը տեսնենք : Կարելի է մեղադրես զիս որ այսպիսի
 «փափուկ խնդրոյ մը վրայ կ'մտածեմ' , երբ տակաւին մեր
 «զաւակները գրեթէ երեսնաներ են , սակայն ես քիչ մը հե-
 «ռուն կ'տեսնեմ' , աշխարհիս անշահ բաները գիտեմ' և այժ-
 «մէն անոր դառնութիւններէն իմ' սիրասուն զաւակներս ա-
 «զատելու կ'փափաքիմ' : Այս միութիւնն ուրիշ օրուտներ
 «ալ պիտի ունենայ : Իմ' ամուսնոյս և եղբորը գերդաստանն
 «անբաժանելի պիտի մնան , պիտի շարունակեն իրենց տոհ-
 «մային յիշատակն ու յաջորդութիւնն և իրենց ունեցած նիւ-
 «թական հարստութիւնն ու կալուածներն՝ օտարներու ճարակ
 «տալու տեղ , իրենց մէջ պիտի պահեն ու զարգացնեն :
 «Մամկենց գերդաստանի երկու ճիւղերուն մէջ խտիր չկայ ,
 «բնչպէս երկու եղբարք սիրով էին , նոյն սիրով պարտին

«մնալ և անոնց զաւակունքը : Իրաւ , ամուսինս այնքան հա-
 «բուստ չէ , բայց Նեւսոն իր անբաւ կալուածքն , որու տըն-
 «տեսն ես , որո՛ւ կրնայ արժանապէս նուիրել եթէ ոչ Լի-
 «լիին :»

«Եւ լէտի Իստէմ' սկսաւ հարց ու փորձ ընել իր աղու
 «ձայնով թէ ինչ կերպ սնօրինած է հայրդ իր հարստու-
 «թիւնը . ունի՞ կտակ , որչափ է կտակած դումարն , որ դրա-
 «մատունը շահու գրուած է , ո՛ր են իր անշարժ կալուա-
 «ւոց յետակարներն : Եւ ես պարզմտօրէն իր անկեղծութեան
 «հաւատ տալով՝ մի առ մի պատմեցի ամեն բան : Յետոյ նա
 «յարեց . — Պարոն Քինկ , ես և դու գրեթէ օտար ենք
 «Մամկենցի գերդաստանին մէջ . բաղբն այնպէս բերաւ որ
 «Պ. Ռափայէլի եղբորը , Հայազգիի մը կինը լինիմ' : Անոր
 «բռն ժառանգորդներն այս երկու մանկիկներն են , որ ահա
 «վարը ծաղիկներու մէջ կ'խաղան կ'վազվզեն : Մենք անոնց
 «ապաստաններն ենք : Բայց մահը մեզի համար է . աւելի
 «լաւ է առաջուց ամեն բան պատրաստել , անոնց ապագան
 «ապահովել : Հետեւապէս խոհեմութեան գործ մ'ըրած կ'լի-
 «նինք՝ եթէ այժմէն Նեւսոնի և Լիլիթի վրայ գրենք Մամկենց
 «և Իստէմի բոլոր ունեցածներն , և օրինաւոր թղթերով
 «այդ ժառանգական իրաւունքն անոնց անուան դարձնենք :»

«Շուարած մնացի այս կնկան առաջարկութեան վրայ : Եր-
 «բէք մտքէս չէր անցներ որ երկու անմեղ էակներու ապա-
 «գան իր փառամուլութեան խաղալիկ կ'ընէր : Ի՛նչ սև սիրտ :
 «Աղուէսի պէս կ'քծնէր , կ'շլյէր զիս , իմ' առջևս կ'սար-
 «զէր մէկ կողմէ քու , Ներսէս և Լիլիթն երջանկութեան տե-
 «սիւն , միւս կողմէ ինձ հրապուրելի խոստումներ կ'ընէր :
 «Թէև առարկեցի որ ես՝ իբրև քու խնամակալը կ'ճանչցուիմ'
 «օրինաց առջև , թէև յայանցի որ Նեւսոնի ու Լիլիթի տա-
 «րիքը չեն ներեր որ ծնողական կալուածոց տէրը դառնան ,
 «թէև սնդեցի որ մինչև քու չափահաս լինելը պարտաւոր էի՝
 «իբրև կտակակատար՝ հաւատարիմ' մնալ ինձ յանձնուած

«առանգին», և այսպէ՛ս ըստ օրինի՝ հօրենական ժառանգութեան
 արուն տէրը հրատարակել քեզ, սակայն լէտի Խստհէմ՝ որ
 շարունակ իբրև անձնուիրութեան և հոգասիրութեան ար-
 ագիւնք կ'ներկայէր ինձ այդ առաջարկութիւնն, ամեն առ-
 թիւ զայն կ'կրկնէր, և կ'աղաչէր զիս որ հաւանիմ: Չ'եր-
 վարեմ խօսքս, սիրելի Ներսէս, իր նպատակին դրեթէ հա-
 սաւ այդ անդամ կ'ինն, երբ անգամ մը հիւանդ լինելովս՝
 արայէս թէ զիս ինամելու համար օրերով իմ՝ տունս մնաց
 թէ սկսաւ կ'ինս յորդորել որ զիս համուղէ: Նոյն միջոցին
 ճայնքան հող, սէր ցցուց ինձ, այնպիսի արտասուալի հա-
 ճաշներ կ'արձակէր իմ ննարիս մօտ, և իմ բժշկութեանս
 համար կ'աղօթէր, և բժիշկ բժշկի վրայ բերել կ'աար որ
 զիս նային և դարման մը դանեն, որ ի վերջէ բոլորովին
 վկասկածներս փարատեցան լէտի Խստհէմի վրայ և այս հա-
 ճմոզումն ունեցայ որ նա արդարև դարձի եկած է և սրտու-
 ճիւն Լիլիի և քու երջանկութեանդ ջերմ պաշտպան և հո-
 ճատար է: Ուստի՝ առանց բարեյիշատակ հօրդ բնագիր կտակն
 ճանոր տալու, միայն մեր նօտարին միջոցաւ թէ դրամատունը
 ճգնուած ժառանգական ահագին դումարդ և թէ ուրիշ կա-
 ճուածսոյրեր անոր անուան դարձուցի, այս պայմանաւ որ
 ճերբ չափահաս լինիս բոլորը քեզի յանձնէ: Այս որոշումն
 ճոչ միայն լէտի Խստհէմի թախանձաղին աղաչանաց հետևանքն
 ճայլ և իմ վտանգաւոր հիւանդութեանս բերմունքն էր: Ար-
 ճճէի թէ պիտի մեռնիմ, և ճէի ուղեր անկատուն վիճակի
 ճմէջ թողուլ ճորճերդ: Եւ որով կրնայի աւելի վստահիլ,
 ճեթէ ոչ այն անձին որ թէև ինձ բաւական ժամանակ կաս-
 ճկածելի, վերջէն իր կեղծուպատիր վարմունքով, վստա-
 ճհութիւնս յափշտակեր էր: Բայց ես իմ բոյժս դտայ, յու-
 ճասհաս վիճակի մը մէջ ըրածիս վրայ մտածեցի, և քիչ
 ճքիչ սթափեցայ, մանաւանդ երբ դիտեցի որ Բարօլին,
 ճայդ անարժան կինս՝ սկսաւ իզմէ պաղիլ, իր առջի մտերմա-
 ճկան կերպերը վիտխել, և սոտպ իմ ներկայութենէս խոյս

«տալ: Ո՛հ, ճղջացի ըրածիս վրայ, ողբացի իմ միամտու-
 ճթեանս վրայ բայց շատ ուշ, և խոր կսկիծ մը, մեկամաղ-
 ճձութիւն մը պաշարեց զիս: Շատ անգամ մտադրեցի սիրտս,
 ճվէրքս բանալ ցոյց տալ տոքթօր Բէյնի, որ լէտի Խստ-
 ճհէմի տան հին և պատուաւոր բժիշկն էր, բայց ճէի հա-
 ճմարձակեր յուսալով որ անուշութեամբ պիտի կարենամ
 ճյորդորել լէտի Խստհէմն որ նուիրական պահէ լուսահողի
 ճհօրդ ժառանգութիւնն, ճոր սկսեր էր իր ճքօտասէր և փա-
 ճուասիրական հաճոյից համար վատնել: Այսուհետև իր տունն
 ճասպարան մը, իր սեղանը շուշյուլութեան ճաւնարան մ'եղաւ,
 ճիւր յարաբերութիւններն ազնուպետական կերպարան մ'ա-
 ճոին, այնպէս որ իր հին ճանօթներն ու բարեկամներն,
 ճինչպէս և ճիս ճրեթէ վէսօրէն կ'ընդունէր: Համբերութիւնս
 ճհատաւ և օր մը բացէ ի բաց ըսի լէտի Խստհէմի որ իր
 ճընթացքն անմեկնելի է ինձ, և թէ պիտի ստիպէ ճիս ամեն
 ճբան յայտնել և Պ. Ռափայէլի ճառանգութիւնն օրինաց
 ճուժով ետ պահանջել, քանի որ ես էի օրինաւոր աւանդա-
 ճպահը: Լէտի Խստհէմ քթին տակէն ինդաց և սպառնաց
 ճամեն յարաբերութիւն կարել իմ հետ եթէ այսպիսի յան-
 ճդուդն խօսքեր վերստին ընէի: Ամաչէի, կ'ուտուէի այս
 ճչարանենդ կնիան պաղ և անդրդուելի գոռօղութեան ու
 ճլրբութեան վրայ, սակայն կ'համբերէի:

«Բայց ի ճուր. թակարդն ընկած էի, և իմ յիմարու-
 ճթեանս մեծութիւնն ու հետևանքն աւելի ևս ճղացի երբ օր
 ճմ'ինձ ըսաւ թէ՛ քեզ առնեմ և տունս տանիմ: Չէի կա-
 ճրող հաւտալ ըսածիս. կարճէի թէ կատակ կ'ընէ լէտի
 ճխտհէմ, և սակայն ճլխէս պաղ պաղ ջրեր թափեցան,
 ճերբ օր մը քեզ սեսայ մեր տունն, ուր Լէտի Խստհէմի
 ճկողմէ ճրկուած էիր, տոմակով մը, որ ճաշոյնի պէս հո-
 ճդիս ճակեց: Այդ տոմակը կ'յայտնէր թէ՛ լէտի Խստհէմ
 ճչէ կարող այլ ևս իր տունը պահել ֳրօր պատանի մ'ա-
 ճուանց իր աղջկան անուան արօր բերելու: Իսկոյն ըրաւ Խստ-

«Տէմի ասպարանը գացի բացատրութիւն խնդրելու, և մեզ
 ճրսին թէ տիկինն անտեսանելի է: Տուն դարձայ հիւանդ և
 անկողին ընկայ: Իսկ դու Ներսէս՝ թէ և զլիւուս վրայ տեղ
 «ունէիր, բայց խղճիս վրայ ահադին բեռ մ'էիր: Գու դեռ
 «ևս մանուկ մը չէիր կարող իմանալ այս դժոխային դար-
 «ձուածներն, և միայն կ'լայիր, որ քու սիրական ընկերու-
 «հի, Լիլիէդ բաժնուեցար: Տասն օր անկողին պառկեցայ,
 «սակայն տաս տարուան կեանքս կորուսի: Մազերս լիովին
 «ճերմկցան երկու օրուան մէջ՝ և ես՝ դրեթէ ձերացած վեր-
 «ջին փորձ մ'ըրի և յաջողեցայ ներկայիլ լէտի Իստհէմի,
 «որ զիս դրեթէ չճանչեց այն հիւանդոտ վիճակիս մէջ: Կար-
 «ձեցի որ պիտի գութը շարժի, և ինչ որ արդարութիւնը
 «չկրցաւ ընել կարեկցութիւնը պիտի կատարէ, բայց կ'սխա-
 «ւելի: Նա իմ աղաչանքիս ի պատասխան ըսաւ. — Եթէ
 «չես կամիր Ներսէսը տունդ պահել, զրկէ Բէմպրիճի հա-
 «մալարանը, թող այն տեղ ուսմունք սորվի, ապա ար-
 «հեստի մը հետեւի: Ես ալ շատ շատ 240 լերա ստերլին
 «կրնամ կապել անոր իբրև թուշակ, զոր Պանքայէն մշտա-
 «պէս կ'ստանայ: Ուրիշ խօսելիք չունիմ:» Իմ լեզուս ալ
 «կապուեցաւ բերնիս մէջ, Ներսէս, չկրցայ բառ մ'արտա-
 «սանել, այնքան զայրացած էի, և սպառնական ակնարկ մը
 «ճնտեղով լէտի Իստհէմի վրայ՝ հեռացայ: Տարի քեզ զի-
 «չերթիկ գպրոց մը, ուր երբեմն կ'գայի քեզ տեսնելու:
 «Այն ատեն ինն տարեկան էիր: Պատուիրեցի վերատեսչին
 «որ բոլոր պիտոյքդ լիուրի հողան և բան մը չղանան քեզ:
 «Չորս հինգ տարի անցնելէն ետև՝ քեզ Բէմպրիճի համա-
 «լսարանը փոխադրեցի, ուր բաւական ժամանակ մնացիր:
 «Նոյն պահուն լէտի Իստհէմը հաւատքի բերելու կ'ջանայի,
 «մինչդեռ նա ստակով զիս որսալ կ'ուզէր, և անգամ մը հա-
 «զար ոսկիի չէ+ մը տունս զրկեր էր: Այդ գումարը քու
 «համալսարանի ծախուցդ յատկացուցի՝ որ իբրև լորտի որ-
 «զի նային՝ քեզ, և միանգամայն խնդրեցի որ քեզի հայերէն

«ուսընեն: Գու սիրով հետևեցար այդ լեզուին և դասասու-
 «ճներդ կ'զարմանային ընդունակութեանդ վրայ: Բայց ես ճա-
 «ւատ չունէի քեզ երևելու, և երբ համալսարանէն ելնե-
 «լու ժամանակդ հասաւ, լէտի Իստհէմ խօք տուաւ ինձ
 «վերջապէս քեզ արժանի պատուով ընդունիլ՝ եթէ քեզի
 «չյայտնեմ ծաղումդ: Թշուառութիւն և չքաւորութիւն պա-
 «ւարած էին զիս, և իմ մէկ մեծ տկարութիւնս այս եղաւ
 «որ լէտի Իստհէմի ասպարանին մէջ պաշտօն, մատակարա-
 «րութեան պաշտօն մը ստացայ, այնպէս որ ակամայ անոր
 «ձախուեցայ, միշտ երեսս քեզմէ պահելով: Աերջին անգամ
 «զրեցի քեզ՝ երբ հարկ եղաւ Բէմպրիճի համալսարանէն
 «քեզ հանել: Սրտազող զրեցի այդ զիրն զոր անշուշտ պա-
 «հած ես, և որ կոչում մ'էր բուր առնացի զղացմունքիդ,
 «անվեհեր նետուելու աշխարհ և՛ կենացդ պայքարն սխե-
 «ւով՝ ապաղաղ յարգարելու: Չէի կարող աւելի պարզ խօ-
 «սիլ, չէի կամիր այն ժամանակ ամեն գաղտնիք յայտնելով՝
 «սրտիդ վրայ խոց մը բանալ և պատանեկան աւիւնդ մարել:
 «Գիտէի որ վէս ու ազնիւ բնաւորութիւն մ'ունէիր, դու-
 «շակած էի որ օրին մէկը հօրդ արժանի զաւակը պիտի լի-
 «ճնէիր: Եւ չէի սխալած: Թէ և անյայտ՝ քեզ կ'զիտի հե-
 «ռուէն և կ'ուրախանայի զօնէ որ դառն ու աղէտալի պա-
 «տահարներու անտեղեակ ես: Եւ ինչպէս կարող էի երևիլ
 «քեզի, քանի որ իմ թոյլութեամբս, իմ տկարամտու-
 «թեամբս կերպով մը մեղակից էի լէտի Իստհէմին: Կ'խոս-
 «տովանիմ ահա յանցանքս, և Աստուծոյ դատաստանին չեն-
 «թարկած՝ կ'կրեմ արդէն իմ ծանր պատիժս: Նոյն միջո-
 «ցին՝ թէ և լէտի Իստհէմի իշխանութեան ներքև, թէ և ա-
 «նոր սատարութեամբը կ'ապրէի, բայց քեզ չէի մոռցած,
 «Ներսէս, և ամեն պատեհ առթիւ քու իրաւունքդ ձեռք
 «ձգելու և զօնէ ստացուածքիդ մէկ մասն աղատելու համար
 «ամեն ճիգս կ'ընէի: Այս իմ թախանձանքս զայրացուց
 «լէտի Իստհէմը, երեսէ ընկայ: Գլխովին հեռացուց զիս իր

ստունէն և պաշտօնէ , և բռնադատեց զիս հեռաւոր անշուք
 զգիւղ մը բնակիչու , իմ բոլորտիքս լրտեսներ գնելով : Զէի
 զկարող քայլ մ' ստնուլ , խօսք մ' ըսել , շարժում մ' ընել ի
 ճնպատա քեզ , աւանց մատնուելու : Քաստաբաններու դի-
 ճմեցի , խորհուրդ հարցուցի , քայց անօրէն կիրք քան զիս
 զգորաւոր էր , և զիս միշտ կ' ճշմէր , օրէնք և արդարութիւն
 « ծախսու կ' առնէր : Ես գրեթէ մոլորած մարդ մը դարձայ ,
 « նա մանաւանդ՝ չզիտեմ ինչ պատճառաւ՝ խստութիւնն ու
 « հալածանքն այնքան ատելցոյց ինձի դէմ՝ որ վրաս ցնորք
 « եկաւ : Այս վիճակս իրեն նպաստաւոր էր , և աւիթ դտաւ
 « զիս իբրև իրեն հին գործակատարն և մատակարարը նկա-
 « տելով՝ բժիշկները դրկել ինձ որ խնամն : Սակայն բժիշկ-
 « ճներն իր մարդիկն էին , և անոնց տուած դեղերը կ' մերժէի :
 « Քայց անողորմելի էր այդ շարամիտ կիւնն , և՛ թէև յուսա-
 « հատութեան տաղնապն էր որ զիս կ' նեղէր , բժիշկները ան-
 « զեկազիր տուին որ խելագար եմ , և բռնի զիս հիւանդա-
 « ճնոց մը փոխադրեցին , նոյն իսկ կիւն համոզելով՝ որ վտան-
 « զգաւոր էր իմ բնակութիւնս իմ յատուկ տանս մէջ : Խելա-
 « զցի մարդն անդամ կրնայ ցնորիլ այս սոսկալի անօրէնու-
 « թեանց մէջ , թող թէ ես , ես որ արդէն սկսած էի տան-
 « զուիլ խլճի խայթով և մահն իմ վշտացս սփոփանքը կը
 « համարէի :

« Սակայն անպատիժ չպիտի թողուի այդ կիւնը , և արդէն
 « զգաղտնի մարդ մը , հոգի մը կ' փնտռէի որպէս զի վերջա-
 « պէս ամեն բան քեզի յայտնեմ և լուսահոգի հօրդ կտա-
 « ճիւն հետ , որու բնագիրը գոնէ պահած էի մասուրքի պէս ,
 « իմ աղէտիցս նկարագիրը քեզի հաղորդեմ շունչս չ' աւան-
 « զդած : Ուստի նստայ գրեցի այս գիրս , որ կտակս է , և՛ ե-
 « թէ ոչ կենդանութեանս , մահուանէս ետքն անդամ քեզի
 « պիտի հասնի՝ եթէ ողջ ես , այն տուփին հետ որու մէջ
 « կ' գտնուի նաև սիրական հօրդ կտակագիրը : Գիւղիս տան
 « երէցն Պ. Պէյ , իմ խոստովանահայրս և աւանդապահս :

« որ Աստուծոյ վրայ երդում ըրաւ՝ ամեն կարելի միջոց ի
 « գործ գնել և ի հարկին կառավարութեան իսկ դիմել , այս
 « թուղթս ու կտակը պարունակող տուփը ձեռք հասցընել
 « . . . : Ես մեղաւոր եմ , սիրելի Ներսէս , այս տխուր հի-
 « վանդանոցին մէջ՝ ուր ճիւղներ պաշարած են զիս . կեանքս
 « վ' մաշի և մահս մօտալուտ է , ուստի կ' աղաչեմ և քեզ , Աս-
 « տուծոյ ատեանը չելած՝ ներել ինձ և իմ երեսէս կրած տա-
 « ռուպանացի համար զիս չանիծել : Մեծ է Աստուծոյ ողոր-
 « մութիւնը , մանաւանդ անհասանելի՝ անոր արդարութիւնն ,
 « և և լի յուսով կ' հատամ որ օրին մէկն անզգամները պիտի
 « պատժուին , եթէ արդէն չեն տանջուիր իրենց խլճի խայ-
 « թով , և դու անմեղ , ազնուասիրտ պատանի , պիտի յաղ-
 « թանակես և քու հօրենական իրաւանց պիտի տիրանաս . . .
 « . : Ուստի ներէ՛ կ' աղաչեմ . . . : »

184...

Վ. ԲԻՆԿ

Ահա , բարեկամ , Պ. Բինկի նամակն , որ կարծես թէ
 « դամբանական աղիողորմ մը մուծն ժ' է : Խեղճ ու թշուառ
 « մարդ , իր անկեղծութեան և դիւրահաւանութեան զոհ ընկեր
 « է : Վ' ներեմ իրեն , վասն զի անգիտութեամբ գործեր և ըն-
 « կեր է նենդամէտ կնկան մը ծուղակն , որմէ ես ինքս անդամ
 « բռնուեցայ :

« Պ. Բինկ՝ ինչու համար յիշատակած երէցին չկրցաւ յանձ-
 « նել տուփն , յայտնի է : Քու գիրերդ , Պարոն Աւուս , կը
 « բացատրեն այս կէտն , և Պ. Բինկի նամակին վերջն յաւե-
 « ւածն է կ' կազմեն : Թշուառ ծերունին եթէ կարողութիւն ու-
 « նենար պիտի լրացընէր անշուշտ իր գիրն իր յետին ժամունս
 « Պ. Բէյնի և քեզի հետ ունեցած տեսակցութիւնը գրելով ,
 « նոյնպէս լէտի Իստհէմի դաւերը : Աստուած ողորմի հոգուն :
 « Կարևորն ինձ համար հօրս կտակն է , որու համար շնորհա-
 « պարտ եմ Պ. Բինկի :

Կարող ես երևակայել , սիրելի Աւուս , որ եթէ հօրս կը-

բարձր հեղինակութիւն ունի, միթէ բնութեան դաղնիքն ու ազգականութեան յարակցութեանց անսպասեհոթութիւններն աւելի լաւ քննած է, միթէ ունի իրաւունք իմ հոգիս մարմնէս կորզել և զիս մեռելութեան գատապարտել, միթէ նոյն իսկ մեր սէրը զօրաւոր ապացոյց մը չէ՞ Եկեղեցւոյ դրած անբնական օրինաց դէմ, որ պատ մը կ'ուզէ քաշել իմ և Ղլիլի մէջ, քանի որ՝ իբրև օտար՝ զիրար սիրելէ ետև, այսօր՝ իբրև ազգակից՝ զիրար սիրելէ չենք դադրիր։ Արակը ջրի մէջ կ'մարի, հրավառ հոգիս պէտք է մարէր պաղէր ազգականութեան յայտնութեամբ, որպէս զի բնութեան օրէնք մը գտնէի անոր մէջ։ Այլ՝ ընդ հակառակն, այս նոր կրօնային հրամանն աւելի ևս կ'մոլորէ զիս, աւելի կ'հրահրէ հոգիս, և ինչ որ անարատ ու սուրբ էր ինձի համար, այսօր թերևս պղտորէ, և օրինաց բունութիւնն իմ պատուասէր ու առաքինական ընթացքս խոտորէ . . . :

Քանիկամ, ենթադրելով անպամ որ բնախօսական և առողջապահական ինչպէս նաև առտնին և ընկերական պատաճառներ կան որո՞վ Հայաստանեայց եկեղեցին ազգակցական միութիւնը կ'մերժէ, իբրև վնասաբեր, վտանգաւոր և անբարոյական, սակայն միթէ ամեն օրէնք իր բացառութիւնը չունի, թող թէ այս պարապայիս մէջ բնութեան ձայնն ու ձկտումն աւելի հզօր է քան թէ մարդկային հիմնարկութիւն, թող թէ մեր սէրն անմեղութեան և փոխապարձ վստահութեան սահմանը չէ անցած և աւելի պաշտելի ու նուիրական է քան թէ Հայոց Պատրիարքարանի վճիռը, թող թէ մարդկային և շահադիտական նկատումներու, մեծութեան և վառաւորութեան միտումներու արդիւնք չէ այս սէրն, այլ պարզապէս երկու համակիր և բնակից սիրտերու, որ իրարու կ'հակին, ինչպէս կ'հակի արեւածաղիկը լոյսին . . . :

Հիմակ, ազնիւ բարեկամ, պատէ, երևակայէ թէ ինչ անբերելի վիճակ մ'է իմս, նկատէ թէ ինչ զայրոյթ, սոսկում կ'զգայ մարդ՝ երբ անհամար դժուարութեանց յաղթելէն ե-

տե՛ղ գրաւոր օրէնքի մ'առջև կայ կ'առնու, ճիշտ այն միջոցին որ իր նպատակին սիտի հասնէր, մտածէ թէ ինչպէս այդ օրէնքը կարող է երկու հոգի մահու գատապարտել անդէտս, վասն զի՝ Ղլիլի մտքին մէջ կասկածի ստուեր մ'անդամ՝ թէ իր սիրաը պիտի բաժնեն իմ սրտէս, կարող է անմիջապէս մահ պատճառել։ (Մարդկային ընկերական օրէնագրութեան բացած վէրքերը մեր հոգւոյն մէջ բաւական չէին, հիմակ կրօնականն ևս, որ այդ վէրքերը դարմանելու, սիրայօգ բնաւորութիւններ իրարու հետ յօժարամիտ կապելու, մարդկային աղէտ ու տառապանք սփոփելու և անդորրութիւնը յուզեալ ու թշուառ էակներու մէջ պաշտօն ունի, այսօր կ'եղնէ և այդ նուիրական պաշտօնին հակառակ կ'վարդի և կ'լքէ. — Ես կ'լուծեմ այդ սիրայօգ կապը, կ'սպաննեմ այդ կապով միացած մարմինները, — ինչ անազորոյն վճիռ, ինչ դաժան վճիռ։ Արող եմ այդպիսի վճիռ մ'անդռնել, կարող եմ արաթուր կոխել և անդին անցնիլ, սակայն ոչ է, ուրիշ զղացմունք, ուրիշ նկատմունք, անձնական պատուոյ և հայութեան պատուոյ զղացումս կ'արդիւնէի զիս այդ յանդուգն քայլն առնլու, սակայն դեռ ևս յոյս ունիմ, առանց սէրս և պատիւս վիրաւորելու, առանց Եկեղեցւոյ կանոնին դէմ բացէ ի բաց ընդվիզելու, ելք մը գտնել։)

Սիրելի Առա, սիրա չունիմ երկար պատմել Հայոց Պատրիարքարանի հետ ունեցած բանակցութիւն։ Արդէն դրած գանգաւաններս և վիշտերս անոր արդիւնքը գուշակել տուած են քեզ։ Երկու խօսքով ամփոփեմ։ Բու խորհուրդդ բունեցի. Հայոց Պատրիարքին դայի. ցոյց տու իմ թղթերս զոր իբրև վաւերական ընդունեց և մեծ ուրախութիւն զգաց որ իր մէկ կորսուած ոչխարը կ'գտնէ։

Պատկառելի ձերունի մ'է Պատրիարքը. շատ յարգ ունի, իբրև անբիծ ու սուրբ մարդ, թէև ամիրաները զինք չեն սիրեր, վասն զի՝ ժողովրդեան զաւակ, քիչ շատ ժողովրդեան իրաւունքը պաշտպանելու հակամէտ է։ Իբրև է որ

էր բոլորախիբը գտնուող խորհրդականները շատ ուղիղ մար-
դիկ չեն, և՛ լսածիս նայելով՝ հռոմէական զաղափարներով
ներկուած կ'երևին: Թէև ազատամիտ՝ Պատրիարքը եկեղե-
ցական օրինաց ջերմ պաշտպան է, թէև այդ օրէնքը թէ
կրօնական և թէ աշխարհական ստէպ կ'գրծեն, բայց նա կար-
ծէ որ՝ իբրև Պատրիարք՝ պարտաւոր է անոնց դասին և ուրոյն
դէմ չգործել: Իրաւի՝ Հայք իրենց չունեցած առաքինութիւն-
ները կ'պահանջեն որ իրենց հովիւներն ունենան, այս է ար-
գարասիրութիւն, վարուց անաբատութիւն, կանոնապահու-
թիւն, և երբ հովիւ մը, և մանաւանդ Պատրիարք մ'անոնց
դէմ թեթև յանցանք մը գործէ, իսկոյն ոտք կ'ենեն և զա-
նի կ'քարկոծեն, որպէս թէ երբ Պատրիարք մ'առաքինի է,
բոլոր ժողովուրդն առաքինի կ'լինի, որպէս թէ երբ Պատ-
րիարքը կ'գործէ բոլոր ազգը կ'գործէ, որպէս թէ ազգին
ճակատագիրն, յաւաջագիւմութեան կեդրոնն և նոյն իսկ ազ-
գութիւնն անոր վեղարին ու գաւազանին վրայ է: Այսպէս
կ'վարուն՝ սովորաբար՝ այն ժողովուրդներն որ անկեղծութե-
նէ, ազատասիրութենէ զուրկ են, և իրենց հաշմութիւնները
փիլոնին ներքև վարագուրելու տրամադիր:

Հայոց Պատրիարքի այս գիրքն և Հայ ժողովրդեան այս
յուրի տրամադրութիւնն ի հարկէ նպատաւոր չպիտի լինէին
իմ նպատակիս: (Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կանոնագիրը կամ
ինչպէս կ'ըսեն, Մաշտոցը, պատառ պատառ ըրած էին Հայք,
և միայն անոր ոսկեզօծ պատեանը Պատրիարքին ձեռքը տուած
էին որ պահէ ու պաշտէ: Ուստի երբ՝ իմ ազգաբանական
թղթերս և հօրս կտակագիրը Հայոց Գահակալին ցոյց տա-
լէն ետև՝ յայանցի նաև իմ հաստատ իղձս ու նպատակս՝
Լիլիին հետ նշանուիլ և կարգուելու, իր աչքերը խոշոր
խոշոր բացաւ իմ վրաս, և սրտապին խնդութենէ՝ կերպ մը
սրբազին գայժակղութեան և սրտմութեան մէջ ընկնելով,
գոչեց:

— Որդեակ, այդ կարելի բան չէ. մեր Եկեղեցին բացէ

ի բաց կ'արդիլէ այդ սրբապղծութիւնը, այդ շնորհաւորութիւնը:»
Այս բառը ծանր էր. քսամունք զգացի և ըսի վէսօրէն:
— Սրբազան Հայր, կըւեցէք, կ'աղաչեմ, ձեր խօսքերը,
և մի պղծէք ձեր բերնով սէր մ'որ սուրբ է, անդին է:
— Իս, ես չեմ ըսողն այդ, յարեց շուտ մը Պատրիարքն,
այլ օրէնքին ոճով կ'խօսիմ:

«— Անհետեւ է այդ օրէնքն և մեր սէրն անլոյծ . . . »

— Մեր օրէնքն ևս անլոյծ է, ըսաւ Պատրիարքը շեշտե-
լով: Եթէ Հայ ես, պարտաւոր ես ընտանեկան սրբութիւնը
պաշտել, եթէ միայն անուամբ Հայ կ'դառնաս ու սրտով ան-
կլիացի կ'մնաս, թող այդ անունն ալ պակսի մեր մէջ՝ ինչ-
պէս պակսած են մի շատ անհարազատ և օտարասէր Հայոց
անուններ, բայց մեր Եկեղեցին և անոր կանոններն անսա-
սան են, և ճշմարիտ Հայք անոնց հաւատարիմ, ինչպէս որ
էր քու լուսահասից հայրդ Ռափայէլ, նա որ իր կտակով կը
պատուիրէ քեզ Հայութեան մէջ աղբիւր և Հայ օրիորդի հետ
լծորդիլ. կայ քեզի համար ասկից աւելի նուիրական պատ-
դամ մ'որ զերեզմանին մէջէն կ'խօսի . . . »

Սիրելի Աւուտ, Պատրիարքին այս վերջին խօսքը բոլորո-
վին ուժամբափ ըրաւ զիս. ամօթապարտ մնացի: Աշխարհիս
բոլոր օրէնքներն այնքան ներգործութիւն չունին իմ վրայ,
որքան հօրս հրիտակն, և այդ հրիտակը կ'հրամայէր ինձ —
Միշտ ազգայնի առաքուելեանց հասարակի՝ Տնալ: Գլուխս ծռած՝
անմուռնչ կ'սպասէի և թաշկինակովս ճակատս ու այտիս վա-
րայ ընկած արտօսք մը կ'սրբէի՝ երբ Հայոց Պատրիարքը՝ թե-
րևս իմ վիճակիս կարեկցելով՝ մեր լուութիւնն ընդմիջեց ը-
սելով:

— Միթէ աղջիկ պակաս է քեզի համար, Պարոն Ներ-
սէս, ամիրայի, պէյի, փաշայի օրիորդներ կան. ես քեզի
գտնեմ մէկ հատ և կարգեմ:

— Սրբազան, աշխարհիս մէջ մէկ աղջիկ կայ ինձի հա-
մար, և այս է Լիլին:

- Բայց Լիլին հօրեղբորդ դուստրն է, քոյրդ է . . .
 - Իմ հոգիս, էութիւնս է . . .
 - Ուրեմն Հայու հոգի չէ . . .
 - Բնութեան գերազնիւ մէկ հոգին է, որ ի բնէ ներշնչեց իմս, թէև չգիտէ տակաւին որ Հայու աղջիկ է :
 - Եթէ գիտնայ կ'հրաժարի այդ սէրէն :
 - Կ'հրաժարի կեանքէն, Սրբազան :
 - Ես չեմ կարծեր :
 - Աւելի հաւանական է որ դուք ձեր կարգէն հրաժարիք քան թէ նա իր սրտէն, և այդ սիրտն իմս է :
 - Ուրեմն ուրացիք Հայութիւնդ, և փափաքդ կատարէ :
 - Իմ փափաքս է Հայ մնալ և Լիլին առնուլ : Մին պատիւս կ'պահանջէ, միւսը սէրս :
 - Ուրեմն զոհէ պատիւդ սիրոյդ, վասն զի մեր Եկեղեցին կ'մերժէ այդ միութիւնը . . .
 - Եթէ գիտնայիք իմ բոլոր պատմութիւնս, այդչափ խտտութիւն չպիտի բանեցընէիք, Սրբազան տէր :
 - Ինչ որ լինի պատմութիւնդ, չեմ կարող ոտնահար ընել օրէնքը . . .
- Անկարելի էր, սիրելի Ղուտ, իմ կեանքս պատմել և վիճարանիլ կամակոր և օրինապաշտ ծերունիի մը հետ, որ մարդկային սիրտ, սէր ինչ է չգիտէր, և կարծէ խռատ քինական զործ մ'ընել երկու հոգի սպաննելով : Ուստի յարգանօք բարևեցի Պատրիարքն և սրտմտութեամբ դուրս ելայ : Եթէ կանխաւ գիտնայի որ այսպիսի դժուարութիւն մը պիտի ելնէր իմ առջևս, բնաւ չէի յայտներ որ հօրեղբօրս Գանիէի դուստրն էր Լիլի, և միթէ օրէնքն այն ժամանակ ինքնին պիտի զգար որ ապօրինաւոր ամուսնութիւն մը կ'սրբազործէ, միթէ պսակը պիտի գլորէր մեր գլխէն, միթէ քահանային ձայնը պիտի կտրէր, միթէ իմ երջանկութիւնս նուազ կատարեալ պիտի լինէր . բայց ինչ օգուտ, կենացս մէջ նստութիւն և նենդութիւն միշտ առած եմ, և մանաւանդ

այսպէս բանուէր պարագայիս մէջ ուր ընդ միշտ և անկեղծօրէն երկու սիրտ և ձեռք զերար պիտի սեղմէին, ամենաթեթեւ կեղծիքն իմ պատուոյս և անուանս արատ մը պիտի համարէի : Եւ որով մտքէ կ'անցնէր որ այսպիսի անբիծ սէր մը սիրոյ վարդապետին մէկ պաշտօնեայն պիտի արատաւոր և անվաւեր սէպէր :

Բոլոր այս պարագաներն անյայտ են Լիլին, սիրելի բարեկամ, չգիտէ ինչ կ'անցնի իմ և Պատրիարքարանի մէջ, չգիտէ անմեղ օրիորդն թէ վիճ մը կ'ուզեն վերստին բանալ մեր մէջ, և ամեն զգուշութիւն կ'գործածեմ որ իմ սրտայոյզ և ծանր վիճակս չգուշակէ :

Արդ՝ քեզի կ'թողում, սիրելի Ղուտ, խորհիլ և հնար մը գտնել : Արծական է խնդիրը, և (չկայ աշխարհիս մէջ աւելի կնճուտ, աւելի տաղակալի, աւելի անլուծելի խնդիրներ քան կրօնականներն որ միայն ատելութիւն, խռովութիւն և ստեպ պատերազմներ զրգուած են ազգերու մէջ, առանց մարդկութեան մեծ օգուտ մը բերելու) : Այս իմ նոր վիճակիս մէջ մոռցայ ամեն բան, մոռցայ իմ ժառանգական հաշիւս լէտի Իսահակի հետ, մոռցայ Լիլին իղձը վերստին Լոնտօն դառնալու, թէև իր բուն հայրենիքը Հայաստան է, և ո՞ գիտէ ինչ պիտի զգայ, երբ իմանայ որ Հայու աղջիկ է . . .

Այս բաւական չէ . ուրիշ տանջանք մ'ունիմ, վիշտս սքօղելու, զուարթերես երևելու տանջանքը Լիլին առջև, որ միշտ աչքիս մէջ կ'նայի, և երբ անոնց մէջ թեթեւ ցօղ մը, ճակտիս վրայ աննշան մուսլ մ'անգամ տեսնէ, կ'այլընդոյլի, կ'վրդովի, և՛ վիզէս կախուելով՝ պատճառը կ'հարցընէ : Եթէ պահ մը վարանիմ, եթէ հաւանական պատճառ մը չայայտեմ, իսկոյն իր երկնագոյն աչքերը կ'ամպտին, գեղածիծաղ շրթունքը կ'գունատին, ձայնը կ'ողողողայ և տատրակի պէս կ'մրմնջէ . — Նելսօն, շիտակ չես խօսիր և սիրտս կ'ձակես : չապա եթէ ամեն բան իմանայ, եթէ իմանայ որ մեզի համար կենաց և մահու խնդիր մը կ'յուզուի :

արդեօք ի՞նչ պիտի լինի անոր զղայուն և փափուկ սիրտը , քեզի կ' թողում երեակայել :

Ուստի , կ' աղաչեմ , սիրելի Վուտ , զրէ ինձ կարծիքդ , հնար մը գտիր և ազատէ զիս այս նոր փորձանքէն , զոր այժմ կրօնական իշխանութիւն մ' իմ առջևս կ' հանէ :

ՆԱՄՍԿ ԶԳ

ՎՈՒՅ ԱՌ ԵՆԼՍՕՆ

Լուսին . . .

Գեռ տղայ ես , Նելսօն , և ծերունի կրօնապետի մ' անիմաստ հրամանին վրայ ընդունայն կ' տաղնապիս : (Ի՞նչ կայ քու և անոր մէջ . ինչո՞ւ կ' խառնուին քու սիրոյդ , և ի՞նչ պէտք ունէիր յայտարարել որ Լիլին լծակիցդ պիտի ընես , բաւական էր միայն արձանագրել տալ անունդ Պատրիարքարանի տուճարներուն մէջ :) Հիմակ ի՞նչ կ' ուզես որ ըսեմ : Տգիտաբար ծուղակն ես ընկած , և թերևս ազատիս մեծիակ դուճար մը տալով : Հայոց Պատրիարքարանը զիւրաւ օձիքդ չպիտի թողու , եթէ դու անոր հրամանին հպատակելու միտում ցուցնես : Լորտի մ' անունը մեծ է , և անսպառելի գանձեր ունի Սրեկեցիին աչքին , ուստի բնական է որ քեզ քիչ մը փետել ուզեն , թէև չգիտեն որ ժառանգազուրկ լորտ մ' ես , և հօրդ կտակն ի գործ դնելու անփոյժ :

Բայց կատակը մէկդի մնայ և լրջաբար մտածենք : Էս ո՞չ կանոնական և ոչ աստուածաբանական խնդիրներու տեղեակ եմ , և չեմ կամիր լինիլ : Բու դատիդ ի նպաստ ուրիշ ազ-

դերու ամուսնական կանոններէն օրինակ բերելու հարկ չեմ տեսներ , այլ պարզապէս պիտի ըսեմ Վան դժուարութիւն կ' վերնայ՝ երբոր կամիս և ուր որ կամիս , և Լիլին քուկդ կ' լինի : Բացառիկ ու տարօրէն սարագաներ մարդկային որ և է օրէնք կ' ջնջեն :) Սիրոյդ բոլոր պարագաները ոչ պիտի իմանայ և ոչ իմանալ պիտի ուզէ կրօնային իշխանութիւն մը , ուստի ի դուր մի ճղնիր համոզելու և հոսանքին դէմ թիակ քաշելու , մանաւանդ նկատէ որ դու այժմ անոր ձեռքն որս մ' ես :

Մի լար , Նելսօն , և մտածին դժուարութիւններ մի հնարեր : (Գու՞ աղաւ ինչ որ լինիս , մտածէ որ ազատ մարդ ես , մտածէ որ մարդկային օրինաց արդիւնքն եղան տառապանացդ մեծ մասն , և վերստին վիզդ յօժարակամ այդպիսի օրինաց լուծին ներքև մի դներ : Ոչ միայն անկլիական , այլ և շատ երկիրներու օրէնքը քեզի իրաւունք կ' տայ քաղաքային ամուսնութեամբ միանալու անձի մը հետ որ իր ազատ կամօք քեզի հետ իր կեանքը լծորդելու կ' փափաքի : Եթէ այս բաւ չէ , եթէ կ' ուզես որ քահանայ մ' անպատճառ զլխուդ վրայ կարդայ , գեղեցիկ օր մը , ա՛ռ Լիլին թևդ , իջեր՝ բաց ի Հայէ , առջևդ ելած մատուռ մը , ցոյց տուր ծննդեանդ վկայագիրը կամ հօրդ կտակագիրը , և կատարել տուր պսակդ : Հոգևոր հովիւն ուրիշ գործ չունի ընելու այլ միայն օրհնել ձեր սիրոյդ կտայն : և ձեզի երջանիկ կեանք մաղթելէն ետև՝ ոսկեղէն պարզն ընդունիլ :)

Ազգութեան , հայութեան խնդիր չկայ այդ միութեան մէջ , և ականջս չեն մտներ քու մի շատ մանրակրկիտ խղճահարկան նկատմունքդ : (Գու՞ Բէմպրիձի համալսարանի ուսանող , դու ազատութեան զինուոր , դու փորձառու մարդ , դու՞ մանաւանդ՝ Լիլիի սիրահար , դու ինչպէս կ' տատամիս , և իբրև մոլեռանդ կ' վարուիս այս փափուկ պարագայիս մէջ , ուր , ինչպէս կ' վկայէ սիրտդ , անխորհուրդ , կասկածոտ քայլ մ' անդամ կարող է չնաշխարհիկ էակ մը դերեզման իջեցը-

նել, և Մամիկոնեանց դերդաստանը ջնջել: Մի՞թէ դու այդպիսի աղէտի մ'իրրև հեղինակ ինքզինքդ համարելէն ետև՝ պիտի կարենան ասորիլ. ես չեմ կարծեր: Քուկդ սովորական, դու հիւ, պայմանագրական, շահագիտական սէր չէ, այլ բացառիկ պարագայից մէջ ծնած անջնջելի ու բնական համակրութիւն մ'որու ոչ միայն հայոց կրօնային իշխանութիւնն՝ իրազեկ լինելէն ետև՝ պարտաւոր էր պաշտպան կանգնիլ, այլ և նոյն իսկ լուսահոգի հայրդ պիտի քաջալեր լինէր, եթէ սակաւին ասորէր: Եւ ինչ կ'պատուիրէ քեզ հայրդ իր կտակին մէջ, Հայ օրիորդի մը հետ միանալ: Բարեբաղդութիւն մը չէ՞ որ Լիլի Հայ օրիորդ մ'է, եթէ Հայ չլինէր ինչ պիտի ընէիր:»

Բայց Հայոց եկեղեցին չներեր եղեր, այս տեսակ ազդականական խնամութիւններ: Բարեկամ, ասրելու փափաքող եկեղեցի մը պարտաւոր է համակերպիլ տեղոյն ու ժամանակին հանդամանաց, և եթէ քրիստոնէական եկեղեցին ու կրօնը դեռ ևս կ'շարունակուին, այս կեանքը կ'պարտաւորի մեծ մասամբ գտնուած միջավայրին յարմարելու ընդունակութեանը, Հիմակ չեմ զարմանար ուրեմն եթէ Հայոց եկեղեցւոյ կանոններն ուրիշ բան կ'պատուիրեն, Հայերն ուրիշ կերպ կ'գործեն, եթէ Պատրիարքը պատուած կանոնագրի մը անզօր պաշտպանը կ'կանգնի և ժողովուրդն իր նոր սովորութեանց կ'հետևի: Հետաքրքրութեան համար հարցուի թէ դար մը, կէս դար, քսան տարի առաջ խնամութիւնն ազդականութեան ո՞ր աստիճանին ներելի էր և հիմակ ինչ աստիճան կ'փնտուրի, և պիտի իմանաս թէ ինչպէս նոյն ինք եկեղեցական իշխանութիւնն իր կանոնագրին դեմ կ'գործէ, թող այն զաղտնի ապօրինաւոր համարուած ամուսնութիւններն, թող այն զեղծմունքն ու թագուն մոլութիւններն որ կրնան պատահիլ և անշուշտ կ'պատահին օրինաց խտուրտեան և զաղտնուողի յարաբերութեանց շնորհիւ:

Ուստի եթէ Հայոց Պատրիարքարանը դեռ ևս կ'յամառի,

ի գործ դիր առաջարկս: Մարդ մը կին մ'առնելով, տարրեր արարողութեամբ պսակ ընելով, չփոխեր իր ազգութիւնը, և դու ալ ուրացած չես լինիր քու հայութիւնդ, երիցական քարոզչի մը կամ քեզի մը խաչը համբուրելով: Քաջ դիտես որ մեր անլիւիական ազգութիւնը, մահաւանդ այս վերջին տարիներս, ինչ այլազան ցեղերու խառնուրդ մ'է, ինչ համաշխարհային խնամութեան պատուաստ մ'է, այլ սակայն Բրիտանիա՝ այս խառն ամուսնութիւններով իսկ՝ կ'մնայ ինչ որ է, Մեծն Բրիտանիա, այնպէս որ ցեղական ու կրօնական, զոյնի ու տարազի զանազանութիւններն անոր շքեղ դրօշակին բնաւ արատ մը չեն բերեր:

Ահա, նեւսօն, համառօտ բացատրեցի այս մասին իմ կարծիքս, տուի խորհուրդս, որ դառ ու հնար չէ, այլ բանաւոր հրահանգ մը: Ոչ միայն բարեկամիդ այլ որ և է օտար ու անտարրեր անձի մը զլուսուն մէջ բնապէս կրնայ ծընիլ այս խորհուրդս, որ կարող է թէ արդի տաղնապղ փառատել և թէ առիթ տալ քեզ Լոնտօն վերադառնալ Լիլին հետ և ժառանգական գործերդ ևս կարգի դնել:

Ի լրոյ կ'իմանամ, վասն զի լէտի Խատհեմ բաւական ժամանակէ ի վեր անտեսանելի է, որ նա անհանգիստ է, և շարունակ իր աղջեկը, Լիլին, կ'ինդրէ:

Ժամ է վերադառնալ. յապաղումը կրնայ բարոյապէս և նիւթապէս միասարեր լինիլ քեզ:

ՆԱՄԱԿ ԷԳ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՑ

Վ. Պօլե . . .

Շատ պաղ է զիրդ, սիրելի Վուտ. այն ո՛չ սիրտս սփռ-
փեց, ոչ միտքս հրահանգեց: Վ՛մոռնաս որ հայ եմ, և ան-
կլիական ողւով կ'դատես զիս և իմ վիճակս:

Ա՛հ, շատ զիւրին է, բարեկամ, նոտարի մը ներկայիլ,
կամ երիցական, կամ պապական մատրան մը գուռը զար-
նել, և՛ պայմանադիր մը ստորագրելով կամ պսակը կատա-
րելով առնել քալել: Բայց խնդիրն այդ չէ, այդ ընելովս
ո՛չ իմ խիղճս պիտի հանդարտի և ոչ Լիլիին երջանկութիւնը
պիտի ապահովի, քանի որ մէկ կողմէ իմ պարտաւորութեանս
դէմ գործած, միւս կողմէ Լիլին պատրած պիտի լինիմ:
Այս է իմ ցաւս, և ոչ մնլի եռանդ մը:

Իրաւի՛ իմ փափաքս, լուսահոյի հօրս պատուէրն է հա-
յու թեան սահմանին մէջ մնալ, այլ ոչ մինակ, ոչ իբրև յու-
սահատ, անկենդան էակ մը, այլ Լիլիին հետ, այլ այն
անձին հետ որ էութեանս յարակից, անբաժանելի, կենսա-
սու մի մասն է:

Մէկ կողմէ կ'սնդեն թէ՛ Հայկական ազգութեան յատկա-
նին իր եկեղեցին է, և եկեղեցւոյն դէմ շարժողն հայու-
թեան դէմ ոճիր կ'գործէ, միւս կողմէ կ'մտածեմ թէ ար-
դեօք Լիլի ինչպէս պիտի ընդունի այս մեր նոր կացութիւնն,
որու զեռ ևս անտեղեակ է, և որ սակայն Հայ ժողովրդեան
մէջ արդէն խօսակցութեան էական նիւթ դարձած լինելով՝
եթէ ոչ ուղղակի իմ, ուրիշի բերնով անոր ականջին պիտի
հասնի . . . :

Թերևս, սիրելի Վուտ, երկու անկարելի բան կ'պահանջ-
ջեմ և չարաչար կ'սխալեմ, այսինքն հաւատարիմ մնալ Հա-
յութեան և Լիլիին: Երկուքն ալ սիրելի, երկուքն ալ նուի-
րական են ինձ, և եթէ երբէք ընտրութիւն մ'ընելու բռնա-
դատուիմ, եթէ օրին մէկն, և անշուշտ այն օրն ալ մտա-
լուտ է, Լիլիին հետ մեր ներկայ անակնունելի վիճակին
վրայ խորհրդակցելու նստիմ, կ'գուշակեմ որ միոյն կամ
միւսին պիտի զոհուիմ, միայն թէ նոր կարգադրութեամբ մը
թէ հայութեան և թէ սիրոյ զգացումս զոհ ընելու միջոց
մը գտնեմ. . . :

Եւ արդէն երէկ նոր յոյս մ'առի, յաջողութեան նշոյլ
մը տեսայ, և թերևս զիտողութիւնդ թէ խնդիրն ոսկիի զօ-
րութեամբ պիտի լուծուի, ստուգութիւն կ'գտնէ:

Աւասիկ պատահածը: Իմ վերադարձիս և ամուսնութեանս
լուրը կ'տարածուի մեծամեծներու մէջ: Հայ լուրտին դատը
պաշտպանողներ կ'դռնուին, մանաւանդ Պատրիարքի խորհրդ-
դական ամիրայից մէջ, և անոր կ'առաջարկեն աչք գոցել ա-
մուսնութեանս վրայ՝ եթէ զաղտնի ի գործ դրուի, կամ մեծ
գումար մը պահանջել ի նպաստ ազգային հաստատութեանց,
այս է մեղաց կերպ մ'ապաշխարութեան զին: Պատրիարքը
չհաւանիր: Ուստի վէճ կ'ծաղի ժողովի մէջ, և ի վերջէ կ'ո-
րոշուի Արարտեան Աթոռոյ պահակալին դիմել և անորմէ
սպասել ամուսնութեանս վճիռը կամ արտօնութիւնը: Պատ-
րիարքարանն իր բոլոր ճարտասանական տաղանդն ի գործ կը
դնէ, նոյնպէս չմոռնար իմ սէրս արդարացընող և ամուս-
նութիւնս հարկ ընող փաստեր յիշել իր նամակին մէջ, որ-
պէս զի նպաստաւոր պատասխան կամ կոնգակ մը ստանայ,
նոյնպէս ցոյց կ'տայ որ հայ լուրտի մը ոչ միայն հողին այլ
բոլոր գանձը պիտի շահի Հայ ազգն, եթէ հայութեան ծո-
ցը մնայ ամուսնութեամբ մ'որ, թէև ապօրինաւոր, կրնայ
ապագային մէջ մեծամեծ օգուտներ արտադրել:

Այս լուրըրը գաղտնի հաղորդեց ինձ ձերուկ հայ քահանայ

մը, որ սակայն ուրիշ բան ալ առաջարկեց: Ինք կերպով մը հասկըցուց ինձ որ պատրաստ է զիս պսակել Լիլիի հետ պայմանեալ գումարի մը համար, և յարեց. — Այսպիսի ամուսնութիւններ ստէպ կ'պատահին մեր մէջ: Պատրիարքը պարտազանց քահանայն մի քանի ամիս պաշտօնէ կ'արդիլէ, ըրած պսակն անվաւեր կ'հրատարակէ, սակայն այս պատիժն ու վճիռը չեն արդիլեր որ քահանայն իր ստացած գումարն և նոր հարսն ու փեսայն իրենց մեղրի ամիսը հանդիստ վաճիլեն: Ուստի քու ձեռքդ է, իմ լորտս, պսակել և քու փափաքդ . . . »

Այս առաջարկն ընող քահանային երեսը նայեցայ անկլիական վէտութեամբ մը, և զայն՝ իբրև անարժան իմ սիրոյս՝ մերժելէն ետև՝ հարցուցի թէ ի պաշտօնէ կ'խօսի.

— Ի պաշտօնէ քեզի ուրիշ բան ըսելու եկած էի, պատասխանեց յանդուզն քահանայն, բայց, սիրելի լորտ, քաջ կ'հասկընաս, իբրև անկլիացի, որ ամեն մարդ իր շահուն կ'նայի: Ես ալ մեծ ընտանիքի տէր մարդ եմ, ապրուստս ու դորմութենէ յառաջ եկած չնչին հատոյթ մ'է, որ չբաւեր: Ուստի այսպիսի պարագաներէ օրուս քաղելը մեղք չէ կարծեմ, մանաւանդ երբ կ'տեսնեմ որ պատուասէր և բարձր մարդիկ ալ, նոյն խի ժողով մը կ'զիջանի գրամի համար օրէնք, մինչև անգամ արդարութիւն ծախել:

— Խնդրեմ, բուն պաշտօնդ ինչ էր իմ մօտ, հարցուցի անհամբեր:

< — Շատ սրբող բան մը: Մեր Պատրիարքարանի ժողովն իր մէկ անդամակցին միջոցաւ զիս զրկեց լորտիդ, առանց Պատրիարքի գիտութեան, յայտնել դաղտնի, որ եթէ կը հաճիս հինգ հազար անդլիական ոսկի շնորհել ազգային դանձուն, ամուսնութեանդ հրամանը պիտի կարենայ հանել: Կը նայիս, ազնիւ լորտ, որ ես այնքան պահանջող չեմ, և եթէ հազար շիլին ալ սրբուես ինձ՝ չեմ նեղանար, մանաւանդ որ պսակը միշտ պսակ է, թէ ինձի պէս խեղճ քա-

հանայ մ'ընէ, թէ եպիսկոպոս մը, այս տարբերութեամբ որ ինձ դալիք գումարը կարօտ ընտանիք մը պիտի մսիթարէ, մինչդեռ Պատրիարքարանի տրուելիքը տարակոյս չունիմ որ մեծ մասամբ ունևոր ժողովականներու մէջ պիտի բաշխուի: Միթէ իմ հաշիւս աւելի բանաւոր չէ՞, ազնիւ լորտ: »

— Շատ դրական և բաւական աղտոտ,» պատասխանեցի այդ անշահ քահանային, որ այսպէս իր եկեղեցւոյն կանոնը շահու համար ոտքի տակ կ'առնուր — և իմ գործս Պատրիարքին հետ է — յարելով՝ կունակս անոր դարձուցի:

Ոլորմելի քահանայն ստուերի պէս սահեցաւ զնաց քովէս և ես վերստին մնացի նոյն անստոյգ խորհրդածութեանցս մէջ: Միայն այս երկդիմի բանակցին խօսակցութենէ այս հասկըցայ որ իմ ամուսնութեան խնդիրը Կաթողիկոսի տնօրէնութեան յանձնուեր է, Կաթողիկոս մ'որ, ինչպէս ի լոյ կ'իմանամ, արտօնութիւն ունի եղեր, Հռոմի Պապին պէս, հաստատեալ օրինաց հակառակ՝ վճիռ տալ: Սակայն նպաստաւոր պիտի լինի՞ այդ վճիռն, որ հազիւ ամսէ մը կրնայ հասնիլ, այս է ինձի համար կարևոր կէտը:

Ինչ որ լինի այն, պարտաւոր եմ սպասել, սիրելի Վուտ, և ապա իմ վերջին որոշումս տալ, որոշում որ պիտի համաձայնի պատուոյս, հայութեան և սիրոյս:

ՆԱՄԱԿ ՀԵ

ՎՈՒՑ ԱՌ ՆԵՒՍՕՆ

Լևոն . . .

Քանի՜ երկայնամիտ ես, բարեկամ, և ի՛նչպէս անդին ժամանակդ ու սէրդ կրօնական խնդիրներու մէջ կ'սպասես: Ըստ երևոյթի՜ն՝ աւելի պատիւ ունիս քան սէր, աւելի օրինաւորութիւն կ'պահանջես քան թէ արդարութիւն: Եւ ինչո՞ւ համար, խնդրեմ, իղմէ խորհուրդ, հնար կ'հարցընես ամուսնական սյդ նոր կնճիւղ պարզելու, քանի որ միայն քու գիտցածդ կ'ընես, և անել ճամբու մը մէջ կ'դեղերիս կամովին: Մի՛թէ բարեկամդ փորձել չէ՞, երբ իբրև ճարահատ անոր կ'դիմես, և ապա դրածներն առ ոչինչ կ'դրես: Բայց դիտցիր, սիրելի Նելսօն, որ ելք չունի այդ շաւիղդ, և դու տակաւին չես ճանչեր կրօնական իշխանութեան մը յամառութիւնն, երբ իր առջև հլու, իրաւասէր անձ մը կ'ենէ. չես ճանչեր նաև Արարատայ մօտ բնակող ծերունի Աթողիկոսն, որու բնաւորութեան և գործերուն մէկ նկարագիրն անցեալ օր կ'կարգայի հանդիսի մը մէջ, թէև դու անոր աւելի մօտ, Արևելք կ'դանուիս:

Գու, Նելսօն, կ'սպասես հիմակ կաթողիկոսական կոնգակին. լաւ, շատ պիտի սպասես, և տհա այժմէն կ'դուշակեմ որ գալիք պատասխանը մերժում մ'է: Պատճառ. վասն զի արդէ Հայոց Հայրապետը պարսկի կամակորութիւն, անկլիալայոյ հեռատեսութիւն, գերմանացիի տոկունութիւն և իտալացիի նրբամտութիւնն ունի: Այս ամեն ձիրքը կ'պսակէ նա այնպիսի հայրենասիրութեամբ մ'որ թէև լուսաւորութեան հակամէտ, եւ բուրսական քաղաքակրթութեան սիրահար, բայց

ամեն օտարամուտ և նոր սովորութեանց թշնամի է և նախնեաց կանոնաց ջերմ աւանդարտ: Առանց կրօնամոլութեան՝ կ'պաշտպանէ Եկեղեցին իբրև Հայ ազգութեան փրկաւէտ կայան և արտաքին բռնապետութեան դէմ միակ պատուար, առանց հնամոլութեան՝ կ'պահպանէ ամեն հին հիմնարկութիւն և սահմանադրական օրէնք և անոնց դէմ վարուողը կը քարկոծէ: Եթէ ձեռքէն գայ կ'կղզիացընէ Եջմիածին և ազգութիւն, որպէս զի անարատ մնան այն նախնի պարզութեան և անկախութեան հիմանց վրայ, որոց դէմ քաջ դիտէ թէ զինուած են՝ մէկ կողմէ օտար խորամանկ քաղաքագէտներ, միւս կողմէ փառամոլ և տղէտ հայ եկեղեցականներ, զոր բոլոր սրտովը կ'սատէ, և եթէ ինք իշխանութիւն ունենար, անտարակոյս բոլորն ալ սրէ կ'անցընէր: ՆԱ՛չ քաղաքական պատշաճութեանց, ո՛չ շքանշանի, ո՛չ սակիի առջև ծոխը դիտէ, նոճիի պէս ձիգ կ'քալէ և իր նպատակին կ'դիմէ, և այս նպատակն է փրկել առ այժմ ազգութիւնն իր եկեղեցիով և այս փրկութիւնը տալէն ետև՝ իրենց ճակատագրին թողուլ եկեղեցի ու ազգ, որպէս զի ապագային մէջ իրենց հաշիւը տեսնեն . . . Թէ՛ քաղաքական և թէ՛ ուղղամական պարագայից մէջ բռնած դուռը, անընկճելի վարմունքը կը հաստատեն ըսածներս, և այսօր Ռուսիոյ կառավարութիւնն ոչ միայն յարգանք այլ գաղտնի երկիւղով կ'նկատէ ծերունի մ'որ գեռ և ս իր մտքի առոյգութիւնն ու բնաւորութեան անաչառութիւնը պահած է, և՛ թէպէտև նկուն այն պայքարին մէջ զոր մղեց նոյն իսկ վեհապետի մը դէմ հայութեան իրաւանց պաշտպանութեան համար, սակայն տակաւին ինքզինքը կ'կարծէ պատերազմի դաշտին մէջ, և՛ եթէ ոչ սրով՝ զրոյով կ'մաքառի անդադար:

Հիմակ, բարեկամ, կ'յուսամ որ այդպիսի անձ մ'իր ձեռքը կտրէ կանոն մը, զոր նմանօրինակ պարագայի մէջ՝ անգոսնող ազնուական Հայեր՝ եթէ ոչ բանադրանք՝ այլ սր մեծն է, իր անհանդուրժելի արհամարհանք նախատեց, և

գրեթէ հայութեան ցանկէն անոնց անունները սրբեց, և այսպէս անոնք, թէև ուրիշ շրջանի մէջ փառք, պատիւ և իշխանութիւն կ'վայելէին, հայութեան առջև արասաւոր էին: Միթէ կ'յուսան որ նպաստաւոր կոնդակ մը հասնի քեզ այն անձէն՝ որ ընտանեկան պարզութիւն և սրբութիւնն Եկեղեցւոյ հետ միացած կ'ըմբռնէ Հայուն համար, և միօրինակ կը դատապարտէ այն Հայն որ օտարին հետ խնամութիւն կ'ընէ և այն որ՝ իր բնիկ եկեղեցւոյն կանոնաց հակառակ՝ ազգականի հետ կ'ստակուի:

Այսպիսի Հայրապետի մը հետ է գործդ, սիրելի ներսօն, և դիւրին է գուշակել որ ակնկալութիւնդ, եթէ ունիս, այն կողմէն ի դերև պիտի ելնէ: Ստոյգն ըսելով՝ ես չեմ մեղադրեր և չպիտի մեղադրեմ այն ժողովուրդներն՝ որ ամեն բանէ զուրկ, քաղաքական կացութենէ, լուսաւորութենէ, ազատական հիմնարկութիւններէ զուրկ՝ ժամանակ մը կ'յարին այն տարրներուն որ իրենց ազգայնութեան փրկութեան խաբիսխը կ'համարին, այլ կ'զարմանամ որ դու քաջ զխանալով՝ արդի իմացական վեճակիդ մէջ՝ ազգութեան և կրօնի զանազանութիւնը, համոզուած լինելով որ եթէ կամիս՝ քան զՀայաստանցին աւելի ջերմ Հայ պիտի մնաս, կ'յամառիս երկարաձգել և օրինաւորութեան սահմանին մէջ կատարել ամուսնութիւն մ'որ այսօր Լիլիին համար կեանք է, քեզի համար փրկութիւն և հայութեան համար մեծ դանձմը:

ՆՍՄԱԿ 22

ՆԵՆԱՍՅԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐ

Կ. Պօլս . . .

Այն, բարեկամ, մարդիկ, օրէնք, ամեն բան անողորբելի են ինձի դէմ, և կարծես թէ իմ երջանկութեանս դէմ կ'գաւազդեն: Շատ ու շատ կծու և ծանր դատած էի նաև բարեկամիդ դիտողութիւններն ու տեղեկութիւններն, և հիմակ իջաւայի և ճիշտ կ'զանեմ. . . : Ափսոս, գուշակութիւնդ կ'կատարուի: Եկաւ հասաւ կաթողիկոսական հրամանը. անպայման մերժում մ'է. . . : Դառնացած հոգւոյս մէջ ատելութեան նոր կայծ մ'ևս աւելցաւ: Ի՛նչ անկողմ, ի՛նչ անքաղաքագիտական վճիռ. . . է՛հ, ես հայութեան ամեն պարտաւորութիւնս կատարելու արամադիր, կ'փափաքէի միայն որ սիրոյս մասին բացառութիւն մը լինի, միտքս գնելով տանապատիկը հատուցանել՝ այդ ակամայ պարտազանցութիւնը ծածկելու համար, բայց իմ առջևս կ'ելնէ իշխանութիւն մը, կրօնական իշխանութիւն մը՝ թէև ստեպ անցօր, ինձի դէմ սպառազէն: Շատ լաւ, այս պիտի լինի իմ վերջին փորձս: Այսուհետև ընելիքս դիտեմ: Պիտի զըջան կաթողիկոսն, որ զծեց այդ հրամանն, և Պատրիարքն, որ զայն ինձ հաղորդեց, բայց շատ ուշ. . . : Անհնար է ինձ դատել հոգիս մարմնէս առանց մահու, և ես չեմ կամիր մեռնիլ, քանի որ կենդանի է Լիլի. . . :

ՄԱՄԱԿ ՀԷ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լ. Կ. Կ. . . .

Քանի զիմացիուն է դժբաղդ սիրահարներուն հոգին, Նելսոնն : Միշտ մահուան դուռը կ'հասնին, իսկ անոր սեմէն անդին չեն անցնիր երբէք : Մի բարկանար . դու ևս ստէպ կը մեռնիս յուսահատ, և շարունակ կ'ընչես յուսով : Երեմիական ողբերդ վերջ չունին և եթէ խոստմանդ հաւատարիմ մնայիր, վաղուց գերեզման իջած էիր : Բայց կեանքն անուշ է և գերեզմանը մութ ու ահուելի, մանաւանդ այն սիրահարին համար որու հովիւնը յոյս է : Այուսայ յուսոյ գէմ, կ'յուսայ երբ սիրուհին երես գարձընէ, կ'յուսայ երբ նա իր սիրտը ծակէ, կ'յուսայ երբ անոր սէրը կասկածելի գառնայ, կ'յուսայ իսկ երբ «Ես քեզ չեմ սիրեր» ըսէ : Փանօք Աստուծոյ քեզի այդպիսի բան մ'ըսող չկայ, և սակայն կ'յուսահատիս, որ անբաղդ սիրահարի կերպարան առնուս, որ դու շարժես, կ'վարանիս, որ սիրոյդ վիպական ձև մը տաս, կ'յուսահատիս, որ դու ետէի ամուսնութեամբ փափաքդ սրահելու հարկին մէջ չդտնուիս : Ինչ անհեթեթ ընթացք : «Անհնար է ինձ վատել հոգիս մարմնէս» կ'ըսես, և երբ հնարը քեզի կ'ցուցնեն կ'տատամիս : Ա՛հ, բաւական են վարանմունք և սին նկատմունք . ահա օրեր ու ամիսներ կ'անցնին ստուերի պէս, երջանկութեան օրեր և ժամեր ստէպ չեն վերադառնար : Նա մանաւանդ նոր նոր դէպքեր կրնան ծագիլ յանկարծ և այդ անորոշ ու տարտամ ընթացքի քեզի սուղի բերել : Արդէն մեծ շահեր, սէրէզ զատ՝ առ կախ կը մնան և դու գեռ Աթողիկոսի ու Պատրիարքի հետ կ'բանակցես :

Ահա այդ կողմէն ևս յոյսդ պարագայ ելաւ : Նորէն նոր փորձ մը պիտի փորձես . ո՛չ, կ'ըսես, և սակայն այնպէս կ'թուի որ նոր գժուարութիւն կ'ակնկալես : Բարեկամ, տուր վերջ այդ սարսամ վիճակիդ, որու վրայ անշուշտ կ'զարմանայ Լիլի, և չէ կարող զայն մեկնել, և ըսէ ինձ որոշումդ նայիմ, որ սէրդ բոլորովին չանհամբ : Ապրէ եթէ ապրիլ կ'ուզես . ո՞վ կ'արդիլէ քեզ, եթէ ոչ դու ինքդ : Ա՛ռ Լիլին, գարձիր Լոնտոն . ուրիշ ճար չկայ . այս է իմ վերջին խօսքս . . . :

Այս պահուս տունակ մը կ'ստանամ . լէտի Իստհէմինն է . զարմանք : Ա՛հրաւիրէ զիս իր տունը կարևոր բանի մը համար . ի՛նչ բան . թերևս յորդորէ զիս որ Օ. հիւանդանոցի վերատեսչին դէմ դատ վարելէ հրաժարիմ : Տոբոյ Բէյնի հետ : Ազոցեմ գիրս և կ'վազեմ լէտի Իստհէմի մտ : Ի հարկէ պիտի իմանաս տեսակցութեանս արդիւնքը :

ՄԱՄԱԿ ՀԷ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պ. Կ. . . .

Ինչպէս ծուռ կ'զատես սէրս ու վարմունքս, բարեկամ, թէև քեզի երկար բարակ մեկնած եմ ամեն բան : Շատ կը սխալես եթէ կարծես թէ զիտմամբ երջանկութեան ժամն կ'երկարաձգեմ : Սիրելի Վուս, սրտիս խորը մտիր, իմ փափուկ վիճակս լաւ մը կընէ, երեակայէ սիրոյ և պարտաւորութեան մէջ մղած պայքարս, և ապա վճիռ տուր :

Իմ դէմս ելած խոչնդոտներն մանկային խաղեր չեն պատուասէր մարդու մը համար, և ի հարկէ անոնք աւելի կ'վառեն կ'բորբոքեն հոգիս, ազդականութեան խնդիրն աւելի կ'յուզէ ու կ'սանջէ զիս . . . : Երբ Լիլին գտայ, գտայ և իմ հոգւոյս անդորրութիւնը . իր գանձուն ազատ տէր եղող, զայն վայելելու ամեն զիւրութիւն ունեցող անձի մը պէս անվերդով և հանդարտ կ'նայէի անոր վրայ, կ'զյայի որ զրեթէ ստանալ էր ինչ որ զլսովին և ուզած ժամանակս վայելելու ազատութիւնն ունէի, և չէի շտապեր, չէի խենար որ ժամ առաջ սրակեմ փափաքս, սակայն հիմակ վիճակս բոլորովին տարբեր է, հիմակ իր գանձուն վրայ սրտաթունտ նայող աղահին պէս՝ չորս կողմն գողեր ու աւազակներ կարծեմ տեսնել և անհանգիստ, անհամբեր եմ տիրանալու այն էակին որու համար այնքան տառապեր եմ :

Իսկ Լիլին չունի իմ յուզմունքս, չգգար իմ վրդովս, իր ընտանի ու գողտրիկ ձեւերով աւելի կ'հրահրէ հոգիս, և չգիտեր թէ տակաւին ս'ը անազորոյն մարդիկ, մարդիկ որ սէր չունին, որովհետեւ սիրա չունին, կ'ուզեն իրարմէ բաժնել մեզ, այլ անմեզ և անզիտակ տատարակի մը պէս կ'ըսպասէ որ որոշումս ընեմ, թէ և, կ'խոստովանիմ, մերթ ընդ մերթ այնպիսի խօսքեր ու ակնարկութիւններ կ'ընէ, որ ցոյց կ'տայ թէ քիչ մը կ'զարմանայ երևոյթական համբերութեանս վրայ :

Գեռ անցեալ օր, ճիշտ այն օրն որ կաթողիկոսական հրամանն ինձ հաղորդած էին և սաստիկ յուզուած էի, թեթեալարժ գիմաւորեց զիս և իր անուշիկ ձայնով ըսաւ .

— Նելսոն, ախոր ես, ի՞նչ ունիս . չէ՞ս տեսներ որ ես այդէկ եմ և կրնամ ճամբորդել :

— Պօլսէն կ'գամ . ծոփն ալէկոծ էր և քիչ մը զիս բըռնեց, ըսի, մինչդեռ իրօք սիրաս կ'մըրկէր և քիչ մնաց որ պիտի լայի :

— Չե՞ս կարծեր, Նելսոն, որ վտանգաւոր է այդ ծոփն,

որու վրայ քանի ճամբորդես, սիրտս կ'խաղայ և աչքս ճամբան կ'մնայ . . . : Այս զիւղէն ելնենք . . . :

— Ո՛ւր երթանք, Լիլի . զիւղես օդը քեզի օգտեց . դեռ հանգստի պէտք ունիս :

— Գարունը մօտ է, Նելսոն, հիմակ մեր հայրենի երկինքը կ'պարզի . . . վստահ եղի որ բաւական ոյժ ունիմ ճամբորդելու . . . այնպէս չէ :

— Պէտք է անգամ մը խորհուրդ հարցընեմ մեր ֆօքս բարեկամին, և եթէ հրաման տայ, կ'մտածենք . . . : Ս

Եւ սակայն, բարեկամ, մտածելու նիւթ չմնաց, փորձելիք միջոց չմնաց : Երկու կրակի մէջ եմ այս տեղ, և պիտի հալիմ մաշիմ : Պէտք է վերջապէս որ քիչ մ'ազատ օդ չընչեմ, հով ու սնունդ առնեմ և այս միջուկ մթնոլորտէն հեռանամ : Այս է իմ դիտաւորութիւնս, և կ'յուսամ կասարել, որով խորհուրդդ ալ կատարած պիտի լինիմ :

ՆԱՄՄԱԿ ՀԹ

ՎՈՒՅՏ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լ. ն. Կ. Ն. . . .

Բարեկամ, Նոր լուր, աղէտալի՞ ըսեմ թէ ուրախալի, չգիտեմ : Լէտի Խասհէմ ծանր վիճակի մէջ է, և բժիշկներն անյոյս . . . : Շնորհ, շուտ ի գործ դիր դիտաւորութիւնդ : Ոչ միայն ներկայ փափուկ վիճակդ, իմ խորհուրդս, Լիլին փափաքը կ'յորդորեն քեզ վերադառնալ քաղաքս, այլ և այս ծանրակշիւ պարագան, լէտի Խասհէմի հիւան-

գուծիւնը, հրամանը : Այո՛, Նելսոն, այս կինը կ'փափաքի քեզ և իր դուստրը տեսնել, կ'փափաքի իր կտակն ընել, թէ՛ և՛ ըստ օրինի՝ իր էրկան կ'իյնայ այս պարտքը, քանի որ ողջ է : Բայց արի տես որ Պ. Գանիէլ գրեթէ ապիկար, խելաթափ և անգամալոյժ եղած է, մի քանի տարիէ ի վեր, և միայն կ'չնչէ : Կտակ ընելու կարողութիւն չունի և ոչ մտքի տրամադրութիւն : Կ'գուշակես արդէն լէտի Իստհէմի ինձ ուղղած հրաւիրողին նպատակը : Համառօտ պատմեմ :

Գացի դտայ զինքն. առանձին էր, մութ սենեկի մը մէջ, և կէս մ'անկողինը պառկած : Ի սկզբան չճանչցայ զինքն, այնքան փոխուած էր : Սիրտս յուզուեցաւ : Այդ կինն՝ որու չարահնար դաւերն այնքան զրգուած էին մեր ատելութիւնն իրեն գէմ, այդ կինն՝ որու սրտէն ու մտքէն թոյն կ'թափէր և անդին կեանքեր այդ թոյնով կ'սպաննէր, կ'հատան, Նելսոն, իմ գուծս շարժեց, իր արդահատելի վիճակին մէջ : Մահուան երկիւղն ու ստուերը զինք զլիսովին այլայլած էին : Թերևս՝ ինչպէս որ սովոր են այսպիսի շարանեղ կանայք, լէտի Իստհէմ կ'ուզէր քաւել իր ամեն մեղքերը վերջին ժամուն կատարել զղջումի և արդարութեան զգացմանց դառնալով : Առ հասարակ շարասիրտ կանանց յետին ապաւէնը կրօնն է, իրենց նեցուկը տան երէցն : Իր կերպարանին պէս, որ կապոյտ գոյն մ'առած էր, փոխած է և իր լեզուն, և՛ յուսամ նաև, սիրտը : Չեմ կարծեր որ՝ դերեզման իջնելու միջոցին անգամ՝ գաւեր նիւթել ուզէ քեզն գէմ, իր աղջկան գէմ, և ինչ նպատակ կրնայ ունենալ այսուհետև, այն կինն որ իր փառամոլութեան զոհեց իր սիրականներն և որու փափաքն այս պահուս ինչ կրնայ լինիլ եթէ ոչ գեհէնի տանջանքէն ազատիլ և արքայութեան արժանանալ, իր բոլորտիքը դժոխք դարձնելէն ետև, բայց և այնպէս այնքան աչքս վախցած է այս կնիկէն որ վարանելով անոր մօտ գացի և կասկածանօք անոր մտիկ ըրի :

Եւ ինչ ըսաւ ինձ լէտի Իստհէմ, երկար է իր խոստո-

վանութիւնն որու զլեաւոր կէտերուն արդէն տեղեակ ենք : Միայն կարևորն ըսեմ : Մի շատ խօսքերէ ետև՝ ծանր ու նուաղուն ձայնով մ'ըսաւ ինձ .

— Իբրև խոստովանհայր մ'ամեն բան իմացար, Պարոն Առտ, և յուսամ որ կ'ներես ինձ, նոյնպէս Պ. Բէյն . . .

— Տիկին, ըսի, ի վերուստ ներելու պաշտօն մը չունիմ, ես մեղաւոր մը, և ներելը կ'ենթադրէ վերստին մեղանչելու արտօնել . . . :

— Եւ միթէ մահը կ'ներէ՞ մեղանչել վերստին, պատասխանեց լէտի Իստհէմ վշտագին : Մի ներեր, բայց զոնէ մտիկ ըրէ վերջին խօսքս, աղաչանքս . . . :

— Խօսէ՛, տիկին :

— Նախ՝ մի գատ վարէք Օ. հիւանդանոցի վերատեսչին գէմ. նա իմ զործակատարս էր. նա անմղ է և ես մեղաւորտ ու պատասխանատու Պ. Բիլիի մահուան . . . : Ապա դու, Ազնիւ Առտ, զրէ՛, զրէ՛ կ'աղաչեմ յանուն Աստուծոյ, որու թահել ատեանին առջև սրտի երևիմ թերևս մօտ օրերս, զրէ՛ Պ. Նելսոնին, որ Աիլիս առնէ ու դառնայ քովս, չէ թէ իմ վերջին օրհներէս, վասն զի ես պարտիմ անոնց օրհներէն ու ներողութիւնը հայցել, այլ իմ վերջին ապաշաւս, իմ վերջին կամքս իմանալու և աչքս զոցելու համար : Խիղճս կ'տանջէ զիս, կ'ուզեմ հաշտուիլ, այդ միսիթարու թիւնը թող չզլանան ինձ : Եթէ արդէն պատկուած չեն, թող զան և ողորմելի ու մոլորած մօր մ'աչքին առջև կատարեն պատիլ, և ապա զիս թաղեն . . . : Յուսամ դեռ ևս ժամանակ մ'ապրիլ, և այդ տեսութեան յոյսն իմ վշտաբեկ հոգւոյս քիչ մ'ոյժ պիտի տայ այս շնորհը կ'ընդրեմ քեզմէ : Եթէ ես զրելու կարողութիւն ունենայի կ'զրէի, բայց կ'հատան ինձ . . . ես որ այնքան պատրած եմ այդ աղնի հողիներն, ես որ այնքան . . . :

Եւ լէտի Իստհէմ չկրցաւ շարունակել . . . սխաւ լալ. կարծեմ առաջին անգամն էր որ այս կնկան աչքերէն արտօսու ք

կ'հոսեր, առաջին անգամն էր որ մայրական սէրը կ'խօսէր, վասն զի իր շեշտին ու արտուրին մէջ ճշմարտութեան և անկեղծութեան նշանները կ'տեսնէի: Ես անշարժ և ակնկոր կ'կենայի: Իր աղերսալի աչքն ինձ դարձուց և իր վտիտ ձեռքը նշմայր մ'ըրաւ ինձ որ ինդիրը կատարեմ: Հեռացայ իր քովէն խօսք տալով դրել քեզ և իր վիճակը յայտնել:

Ահա, սիրելի Նելսօն, իր աղաչանքը կատարեցի. կ'մնայ քեզ մեկնիլ Կ. Պօլսէն: Կ'կարծես թէ սուտ հիւանդ է այդ կինն, և նոր դաւ մը կ'նիւթէ: Ես չեմ կարծեր: Եւ ինչու համար դաւէ: Նպատակ մ'ունէր, Լիլին անուական լորտի մը հետ կարգել և փառաւորուիլ: Անյաջող ելաւ: Ուրիշ ժառանգորդ չունի: Հիմակ որո՞ւ պիտի ձգէ իր մեծագումար ստացուածքն, եթէ ոչ բուն ժառանգորդին ու տիրոջ, քեզի: Ուստի հասիր, և դալով ոչ միայն գթութեան դործ մը ըրած պիտի լինիս հոյեվար կնոջ մը, Լիլին մօրը փափաքը կատարելով, այլ և քու ապագայ երջանկութիւնդ պիտի ապահովես: Մի դանդաղիր, փափուկ է ինդիրը . . . :

ՆԱՄԱԿ Զ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌՎՈՒՏ

Կ. Պօլսէն . . .

Նամակդ աւելի զարմանքս շարժեց, բարեկամ, քան թէ գութս: Լէտի Իստհէմի հիւանդութիւնը բնական և ակնուշեկ իրողութիւն մ'էր, այլ ոչ իր ապաշան ու հաշտութեան առաջարկը: Մին զիս դրեթէ անտարբեր դատաւ, միւսը բո-

լոր հին ու նոր յիշատակներս զրգուեց: Ի՛նչ որ իմ ապագայ երջանկութեան յոյսն, իրաւունքն, արդարութիւնն ու սէրը կարող չեղան ընել, այլ կինն ողորբել, սիրան ամոքել, հաշտութիւն բերել, մահն ի կատար կ'հանէ, այլ շատ ուշ: Ամեն աղէտից բաժակը մինչև մրուրն ինձ ըմպել տալէն ետև, ամեն սև խորհուրդներն անհաշտ ասելութեամբ Լիլի և ինձի դէմ ի դործ դնելէն ետև, այժմ, իր մահուան անկողնին մէջ, ողորբանօք հաշտութիւն ու ներողութիւն խնդրող կինն առաքինական դործ մ'ըրած չլինիր: Գերեզմանին առջև ամեն քէն, վրէժ ու կիրք պէտք է որ դադրին, իրաւ, բայց, բարեկամ, ինչպէս սրտովն հաշտուիմ այն էակին հետ որ իմ բոլոր էութեանս վրայ մահատիպ ստուեր մը թողուց, որ ողջ ողջ զիս դերեզման իջեցուց: Մահուան ահարկու տեսիլը, դժոխքի բոցերը, հողին փրկելու տենչը, հանդերձեալ երկնային շահն աւելի կ'զրգեն զինք այդ քայլն առնելու, քան թէ ճշմարիտ զիջն և արդարութեան պարտ մը կատարելու զգացումն: Անտարակոյս եթէ լէտի Իստհէմ տակաւին ապրելու յոյս ունենար, այդ հաշտարար գիրքը չպիտի բռնէր և մեզ պիտի արաքսէր իր սրտէն ու յիշողութենէ, ինչպէս որ կ'ընէ շատ տարիներէ ի վեր: Ուստի արժէք մը չունի իմ աչքիս իր շատ ուշ զղացած վիշտն ու դորոմն, և եթէ առարկես, որ դէթ նիւթական ծանր շահերու նկատմամբ պարտաւոր եմ հաւանիլ այդ հաշտութեան, որ մեզ երկար ու մեծազին դատերէ պիտի ազատէ, մեր ժառանգական իրաւունքը բնապէս մեզի պիտի դարձընէ, այս մասին, սիրելի Առտա, խօսք մը չունիմ, վասն զի իմ կարծիքս դիտես, լաւ գիտես որ աւելի կ'ընտրեմ զատով իմ իրաւանցս տիրանալ քան թէ իբրև ողորմութիւն զայն ընդունիլ ուշաթափ ու ցաւազար կնոջ մը դողդոջուն և արատաւոր ձեռքէն, կամ անկից ի սպառ զրկուիլ:

Սիրելի Առտա, թերևս ծիծաղիս իմ վրայ, բայց քաջ զիտցիր որ արդարութիւնը չկորսուիր, չէ թէ մարդկային ար-

դարութիւնն, որ ստէպ մարդախարութեան և փառամոլութեան արդիւնք է, այլ բնական օրինաց, այլ դէպքերու տրամաբանական կարգին մէջ վերջապէս երևան ելնող արդարութիւնը: Լէտի ԽտտՏէմին պէս ասպաշառող շատ անձեր սուրբերու կարգն անցած են երբեմն, բայց այդ սուրբերն այսօր պատմութեան մէջ սև անուն ու սև հետք մ'ունին:

Հիմակ կ'ուզես որ պաշտեմ անոր անունը, դամ համբուրեմ անոր արիւնշալի ձեռքն և օրհնութիւնը խնդրեմ: Ես կ'վարանիմ. մանաւանդ աւելի ծանր պարագայ մը զիս կ'շփոթէ: Շուարած եմ և չդիտեմ ինչպէս յայտնեմ այդ գոյժը Լիլիին, որ հիւանդութենէ նոր ելած է, ինչպէս հաղորդեմ լուր մ'որ կրնայ իր հոգին խորտակել և զինք վերստին անկողին ձգել: Ես կ'վարանիմ նաև այդ դուժկանը լինելու, վասն զի ասոր մէջ վտանգ կ'տեսնեմ: Եւ դու կ'նայիս, սիրելի Ալուս, որ լէտի ԽտտՏէմ իր ներկայ հոգեվար վիճակին մէջ անդամ երկիւղալի, վտանգաւոր անձ մ'է: Ես կը փափաքէի որ դեռ ևս ապրէր և թող մեզ հալածէր, ապրէր, և աւելի երկար իր խղճի խայթովը տանջուէր: Այժմ մահը սպեղանի մը պիտի լինի անշուշտ այդ կնկան համար, որ բարոյական ծանր վէրքով կ'տառապի, եթէ երբէք խղճի խայթ ունի:

Ահա նոր հոգ մ'ես, բարեկամ: Բաւական չէին ունեցածներս: Ա՛գողամ մանաւանդ Լիլիին համար, որու մութ է շատ բան, և այդ մթութեան մէջ թէև հանդարտ ու խաղաղ է, սակայն ինչ պիտի լինի եթէ երբէք հեռանալի իմանայ ամեն գաղտնիք, ամեն իրողութիւն, և ի վերջէ մօրը հիւանդութիւնը: Իմ ծաղումիս պատմութիւնը, մեր ազգականութեան խնդիրը, մօրը ծանր վիճակն այնպիսի վշտալի բաներ են որ եթէ իրմէ աւելի կորովի միտք, աւելի տոկուն մարմին, աւելի համբերատար սրտի մը վրայ անդամ ընկնին, սոսկալի յուզմունք և այլայլութիւն կրնան պատճառել:

Բայց և այնպէս Լիլի կ'պատրաստուի: Մտադիր եմ թէև

ակամայ, ճամբայ ելնել: Իմ բողոր փիլիսոփայական մտածմունքս ծրարելով՝ կ'հաւանիմ սրտիս, Լիլիին կամբին համեմատ շարժիլ և անոր փափաքը կատարել: Աստի կ'յուսամ ամէն մը մեկնիլ այս ծովափունքէն և Լոնտօն դիմել:

ՆԱՄԱԿ ԶԱ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵՂՍՕՆ

Լոնտօն . . .

Ամիսը շատ է, բարեկամ: Լէտի ԽտտՏէմի վիճակն օրէօր կ'ծանրանայ: Վերստին տեսայ զինք. վերստին կրկնեց իր աղաչանքը:

— Ապրիմ միայն իմ սիրականներս տեսնելու համար՝ կ'հառաչէ:

Աստի փութացիր, բարեկամ: Իմաստասիրական նուրբ խորհրդածութիւններդ առ այժմ անպատեհ են: Հարկ չկայ Լիլիին յայտնել ուղեորութեանդ նպատակը: Գիւրլին միջոցներ կան ամեն բան, առանց վտանգի, հաղորդելու անոր: Առ այժմ ամենէ կարեւորն է քու ներկայութիւնդ: Տոբգօր Բէյն չկարծեր որ լէտի ԽտտՏէմ ամիս մ'ես ապրի: Աստի շուտ հասիր . . . : Երկար գրելու ժամանակ չկայ:

Լէտի ԽտտՏէմի կողմէ նորէն կ'կոչուիմ, Նեղսօն, և այս անգամ խնդրած է որ նստար մ'ալ հետս տանիմ: Յուսամ որ այս վերջին դիրս կ'լինի քեզի.

.

ՆԱՄԱԿ ԶԳ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պօլէ . . .

Քարեկամ, Պատրաստ եմ . . . : Երեք օրէն կ'մեկնիմ : Շողենաւ մը գտայ . նաւապետը կ'խոստանայ տաս օրէն հասնիլ Լոնտօն : Փափաքելի կ'լինի որ մինչև զալս ամեն օրինական կարգադրութիւններն աւարտած լինէին : Ըստ երեւոյթին՝ լէտի Իստհէմ իր կտակը պիտի գրէ , քանի որ նօտար խընդեք է . . . : Չեարանութիւններն ինձ տաղտկալի են . . . : Լիլի ուրախութենէ կ'թռի . չգիտէ այդ թուչունն որ անձանօթին կ'գիմենք . . . : Թերևս դադաղի մ'առջև գընաւունք գալով . . . : Միթէ շողենաւն ևս դադաղ մը չէ՞ և անդունդը գերեզման . . . : Քանի՛ ահարկու կ'երեւի ինձ ծովն , հիմակ որ Լիլին հետս պիտի ուղևորի . . . :

ՆԱՄԱԿ ԶԳ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լ. Կոմ . . .

Քարեկամ, Լէտի Իստհէմ անցաւ . . . : յախտենական աշխարհը : Անօդուտ եղան զխտութեան ամեն հնարքն անոր

կեանքն դէթ մի քանի շարաթ ևս երկարելու : Գնաց նա . իր յետին հաւաչը Լիլին էր , դու էիր . . . : Ներկայ էի Ճղնածափն . . . : Աղէկէ՛ղ տեսարան . . . : աւելորդ է նկարագրել . . . : Իմ բոլոր ստոյիկեան արհուրթամբս այդ կնկան բոլոր անցեալը դիտնալովս իսկ , լացի . . . : լացի , վասն զի խղճէն տանջուող անձի մը մահն էր . ահա լի՛ մահ . . . : երկու օր շարունակ կուռեցաւ անոր դէմ , երկու օր անդադար ձեզ կ'կանչէր աղէխարշ ձայնով . կարծէր տեսնել ձեզ , կարծէր թէ իր գլխուն վրայ կայծակներ կ'թափէք : իր աչքին սուրբը կ'շողացրնէք , և կ'գոչէր , գթութիւն , մեղայ , մեղայ , և իր անիրաւութիւնները ձեզի դէմ կ'իսկաուր , անորոշ ձայնով կ'կրկնէր , և կ'հայցէր ներսողութիւն . . . : և երբ իր ձայնին արձագանքը միայն կ'լսէր՝ բոլոր մարմինն անտանելի սարսուռներ կ'ղյար . . . : Ինքնին բարութեան հակամտ՝ այս կինը փառամուլութեան զոհ ընկաւ : Աշխարհային փառքը քան ընտանեկան երջանկութիւն յափշտակեց , մտրոց իր միտքն ու դառնացուց հոգին : Ուրիշ բանի չեմ կարող տալ իր սխալանքն , իր չարահնար գործերը . . . : Չարասիրութիւնը բնական յատկութիւնը չէր , ապա թէ ոչ մինչև վերջը նոյնը կ'մնար , մինչդեռ նա իր բոլոր պարտաւորութիւններն առ ձեզ հատոյց . . . : Փառաւոր եղաւ իր թաղման հանդէսը . . . : իր ամուսինը , լորտ Իստհէմ բոլորովին անզգայ վիճակի մէջ է : Յուսալի չէ որ երկար ապրի . . . :

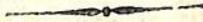
Արող էի , սիրելի Նելսօն , վերադարձիդ յայտնել այս ողբալի լուրը , բայց դիտմամբ դրեցի , որպէս զի պատրաստես Լիլին այս զժբաղդութեան : Նախորդ զիրս ճամբայ հանելէն երկու օր ետք կ'դրեմ այս , և ուրիշ շատ գրելիք ունիմ թէև , բայց աւելորդ կ'համարիմ , մանաւանդ տրամադրութիւն չունիմ , քանի որ բերանացի պիտի հաղորդեմ քեզ ամեն տեղեկութիւն , երբոր հայրենիք հասնիս :

ՆԱՄԱԿ 27

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պօլէս . . .

Բարեկամ, Սդալի նամակդ կ'ստանամ ճիշտ այն ժամուն՝ երբ աւելի սղալի տեսարանի մը ներկայ կ'գտնուիմ: Ա՛հ, սուգ սուգի վրայ, աղէտ աղէտի վրայ. ինչ ճակատաղիք է իմս . . . : Պէտք չէ որ շունչ աւնում. . . Լիլի, իմ հոգիս, իմ կեանքս երկու օրէ ի վեր կորուսի, ո՛չ կ'ժպտի, ո՛չ կ'խօսի, ո՛չ կ'լլայ. անզգայ ու անշարժ կ'տառապի անկողնին մէջ. . . սոսկալի այլայլութեան մ'արդիւնքն է այս վիճակն . . . կարող չեմ գրել. . . ձեռքս կ'դողայ, աչքերս կ'սենան . . . : Հիւանդին մօտ կեցած՝ հոգիս, կեանքս անոր տալու պատրաստ, ես անհոգի և գրեթէ կիսամեռ, չզիտեմ ո՛ր եմ. . . : Ա՛հ, Լիլի գիտէ ամեն գաղտնիք . . . Լիլի գիտէ որ ինչ եմ, և այս դիտակցութիւնը, դիպուածի մը հետեանք, զինք շանթահարեց . . . : Եթէ ապրի, կ'գրեմ քեզի, բարեկամ, եթէ ոչ ընդունէ իմ վերջին բաւրես, յաւիտենական հրաժեշտս :

ՆԱՄԱԿ 28

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵԼՍՕՆ

Լ. Ն. Կ. Ս. Ն. . . .

Բարեկամ, Աներկմիտ էի մի քանի շաբաթէն քեզ տեսնել և չէ թէ գրել. . . : Ահա քու տեղդ նամակդ հասաւ ինձ, և ինչ նամակ . . . : Նո՛ր պատահար մը . . . դժբաղդութիւնը ստուերի պէս պիտի հետեւի՝ միշտ քեզի: Ամիս չանցնիր որ սև լուր մը չհաղորդես ինձ, իսկ այս վերջինը հանելուկ մ'է, ուստի աւելի կսկծալի: Շատ կ'վշտանամ, Նելսոն, այլ շատ բան չեմ իմանար նամակէդ: Ի՞նչ անցաւ Լիլիի գլխէն, ինչո՞ւ այդքան տառապի . . . : Յետին ծայր տխուր գոյներով կ'նկարագրես վիճակն: Ի՞նչպէս ուրախութենէ յանկարծ այդ տրտմութեան մէջ կրնայ ընկնիլ. . . : Ա՛ղուշակեմ որ սաստիկ այլայլութեան մը հետեւանքն է, և՛ ըստ իս, վտանգաւոր բան մը չունի . . . : Սեւամաղձութիւն մը, որ թերևս մինչև հիմակ անցած է, և Լիլի կ'ծիծաղի երկիւղեղ վրայ . . . : Վառվռուն երեսկայութեանդ ուժով հրէշներ կ'ստեղծես: Սթափիր, բարեկամ, սթափիր:

Եթէ ոչ գրելիք, ուրիշ շատ խօսելիք ունէի քեզի ի դարձիդ, և ահա այնպիսի վշտալի լուր մը, այնպիսի դառն ու սպառնական բաներ կ'գրես, որ բոլորովին ուժաթափ կ'մնամ: Քանի մ'անգամ թուղթ ու գրիչ մէկդի նետեցի և ելայ որ շտակ Պօլիս, քովդ գամ, բայց մտածեցի որ թերևս՝ Լիլին բժշկուելով՝ դու նաև մտած ես գալու մեզի: Եթէ ճամբայ չես ելած, շուտ ելիր: Օդափոխութիւնը, հայրենիքի տեսքը կրնայ օգտակար լինիլ Լիլիին, որու, ներէ ինձ բ-

սեւ, արդի վիճակը քիչ մը քու գործդ է : Այնքան ծանր կ'շարժիս, այնքան մանրակրկիտ ես, այնքան բաներ իրմէ դազանի պահեցիր, որ ահա արդիւնքը . ուրիշ մը, կամ դիւ պուածն, ինչ է չգիտեմ, անոր յայտնած է յանկարծ ամեն բան միասին և անոր փափուկ հոգին շանթահարած է . . . : Ես այսպէս կ'մեկնեմ գիրդ, սակայն աւելի ստոյգ լինելու համար, սրամիտ և Լիլիին բնաւորութեան տեղեակ անձին դիմեցի : Տոբգօր Բէյնը սեսայ, կարգացի դիրք անոր, պահ մը մտածեց, և ապա ըսաւ ինձ .

— Իրաւունք ունիս, Պարոն Աուտ, բայց Լիլիին վիճակն այնքան թեթեւ մի դատեր :

— Եւ միթէ վտանգ կայ :

— Եթէ իր անզգայ վիճակը դարբի . . . :

— Ի՞նչ կ'ըսես, Տոբգօր :

— Գիտութեան վճիռն, և Լիլիի բնաւորութեան ճանաչումն :

— Ես՝ ընդ հակառակն, կ'փափաքէի որ շուտով սթափի նա :

— Ա՛սխալիս : Երբ զգալու և խորհելու կարողութիւնը վրան դայ, կ'վախնամ որ իր վիճակին զգացողութիւնը չներգործէ ներքին կազմութեան վրայ, մինչդեռ այժմ ունեցածը ջրային անփնաս թոյլութիւն մ'է :

— Ուրեմն պէտք է դրել, հրահանգ տալ Նելսօնին որ ըստ այնմ շարժի :

— Գրելը չբաւեր :

— Հապա՞ :

— Լիլիին այցելել :

— Եւ ի՞նչպէս :

— Ատղը կ'մեկնիմ : Իմ պարտքս է խնամել Լիլիին :»

Եւ իրօք, սիրելի Նելսօն, Պ. Բէյն հետեւեալ օրն ինձ եկաւ և հարցոյց թէ քեզի համար յանձնարարութիւն մ'ուսէ՞ր : Գու գիտես ամեն բան, ըսի անոր, և աղաչեցի որ իր

բոլոր ճիգը թափէ ձեզ միասին բերելու : Երանի թէ ես ալ կարող լինէի անոր ընկերանալ : Նա երջանիկ է, թէև ախուր պաշտօն մը վարելու համար, իր ծերութեան հասակին մէջ, այս երկար ճամբորդութիւնը յանձն կ'առնու :

Անշուշտ չէք մոռնար զիս, Տոբգօր Բէյնի գալովն, և միշտ կ'որէք, վստահ չեմ անհանդիսա եմ և կ'ուզեմ ամեն բան իմանալ :

ՆԱՄՍԿ 92

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

4. Պօլ . . .

Ահա կ'որեմ, բարեկամ, իմացիր որ Լիլին կ'ապրի ու պիտի ապրի . . . : Մի քանի օր կայ որ կ'շարժի, մերթ ընդ մերթ կ'սօսի մեզմիկ սակայն ո՛րքան ախուր է : Ցաւ չունի նա, բայց ո՛րքան զունատ ու վտիտ է . . . սպիտակ վարդի մը պէս, որ արև, լոյս կ'փնտուէ . ստէպ կը նայի ինձ, բայց իր կապոյտ աչքերն իրենց առջի փայլն ու զգացումը չունին, կարծես թէ չեն տեսներ . . . գեռ բըժիշկները չեն կարող լաւ ճշդել իր հիւանդութեան բնութիւնը, միայն կ'հաւաստեն թէ վտանգ չկայ : Ո՛ւր էր թէ Տոբգօր Բէյն, մեր բարեկամը, քովս գտնուէր և Լիլին խնամէր ու դարմանէր :

Շատ կ'ցաւիմ, սիրելի Աուտ, որ իմ մէկ յուսահատ ժամուս զրեցի այն կարճ այլ դառնակսկիծ գիրս և քեզ անտարակոյս մեծ վիշտ պատճառեցի : Իրաւի՛ քիչ մը չափէն ա-

ւելի վրդովեր եմ՝ և Լիլիի յանկարծական թմրութիւնն իբրև մահու գուշակ նկատեր եմ, բայց ինչ ընեմ, ձեռքս չէ։ Շարունակ դժբաղդութիւն կրող մարդը՝ իր վայրկենական բարեբաստութեան մէջ անդամ, դողի մէջ կ'ընի որ այդ վայրկեանը չթուի . . . :

Թերևս կ'փափաքիս, բարեկամ, լիովին խմանալ թէ ինչ է Լիլիի յեղակարծ անհանդստութեան գրգիռը, որու միայն ակնարկեր էի իմ նախորդ գրոյս մէջ։ Աւաստիկ պարզ նկարագիրը։

Գիտես որ արդէն որոշած էի մեկնիլ, ուստի պատրաստութիւն կ'տեսնէի։ Իմ գրեանցս և թղթակցութեանս մէկ մասը Լիլիի տունը Գասը զիւղ կ'գտնուէր, և նա օր մ'առաջ բոլոր տնային գործերը կարգադրելէն ետև ինձ հաճելի գործ մը ընելու նպատակաւ տան Հայ նաժիշտին հետ սենեակս կ'մտնէ և կ'սկսի հաւաքել ամեն բան, ծրարել զիրքերս և թղթերս։ Յանկարծ աչքին կ'զարնէ եփենոսէ տուփ մ'որ բայ էր դըժբաղդաբար և որու մէջ կ'գտնուէին հօրս կտակադիրը, Պ. Բինկի նամակն և ամեն պաշտօնական թղթակցութիւնս, որ Հայոց Պատրիարքարանի հետ, ամուսնութեան առաջարկիս մասին, ունեցած բանակցութեանս կ'վերաբերէր։ Բնական հետաքրքրութենէ շարժած՝ Լիլի կ'կարգայ այն զիւրերն, որ իրմէ ծածուկ պահուած էին, և նոյն պահուն Հայ նաժիշտը կ'ձամբէ։ Սակայն հազիւ թէ սա դուրս կ'ելնէ՝ որ սենեկէն ահուելի աղաղակ մը կ'լսէ. իսկոյն կ'վերադառնայ և կ'տեսնէ իր տիրուհին՝ գլուխը թղթերուն մէջ թաղուած, մէկ ձեռքը եփենոսէ տուփին և մուրը կուրծքին վրայ դրած՝ կ'հառաչէ։

— Ա՛հ, սիրտս . . . սիրտս կ'բաղուի . . . »

Հայ նաժիշտը կ'մօտենայ և զարման մը կ'փնտուէ, սակայն ի զուր. Լիլի նոր յայտնութենէ գրեթէ շանթահար՝ չէ կարող շարժիլ. և նոյն խօսքը պահ մ'ես մրմնջելէն ետև՝ մուրադին դետիւրը կ'թաւալի և շնչասպառ կ'մնայ . . . :

Այս վիճակին մէջ էր Լիլի՝ երբ երեկոյն տուն դարձայ։ Նաժիշտը լալով զիս գիմարտեց ու իրողութիւնը պատմեց։ Ինչպէս վեր սենեակն ելայ չգիտեմ. կարծեցի թէ Լիլին կաթուածահար եղեր է. սակայն երբ տեսայ զինք այն նըկուն և անզգայ զիրքին մէջ, երբ տեսայ թղթերս ցիր ու ցան և եփենոսէ տուփը միշտ Լիլիի ձեռքը՝ ամեն բան գուշակեցի և վշտադին դուչեցի։

— Ա՛հ, անմիտ, թշուառ Նելսոն . . . »

Այս ձայնիս՝ Լիլիի մարմինը ցնցում՝ զգայ, կարծես թէ զսպանակէ մը շարժած ոտք ելաւ, և եփենոսէ տուփը ցոյց տալով ինձ,

— Նելսոն, հառաչեց, այս տուփին պէս սեցան հողիս ու աչքս . . . չգիտեմ ո՛ւր եմ. . . աշխարհ կ'փլի գլխուս վրայ . . . արիւնս կ'սառի . . . չկայ ազատում . . . :

— Ի՞նչ, Լիլի, և ինչո՞ւ, միթէ Անկլիա, հայրենիք, չըջիտի երթանք՝ ըսի սրտաբեկ և թեովս սեղմեցի իր սիրուն և նազելի հասակն որ կ'հակէր սղալի ծաղկի մը պէս։

— Ա՛հ, ձայնեց Լիլի, Անկլիա մեր բուն հայրենիքը չէ եղեր, Նելսոն, և դու ահամայ կ'մեկնիս, դու, անկեղծ Նելսոն, իզմէ զաղտնիք կ'պահես եղեր . . . դու զիս կ'խաբէս։

— Ի՞նչ կ'ըսես, Լիլի . . . զիս սպաննել կ'ուզես։

— Ա՛հ, Նելսոն, գերեզմանին խորէն հօրդ ձայնը լսեցի, սրտաշարժ ու միանգամայն ահարկու ձայն, որ արդէն հողիս սպաննեց . . . և մարմինս չպիտի ապրի . . . :

— Եւ ի՞նչ կայ այդ ձայնին և մեր սիրոյն մէջ, Լիլի . . .

— Այդ ձայնը կ'յայտնէ քեզ որ հոյ ես . . . հոյ ես և պարտիս հայ օրիորդի մը հետ կարգուիլ . . . »

Եւ Լիլի այս հոյ բառն այնքան գառն շեշտով մ'արտասանեց, այնքան արտասուք և յուսահատութիւն կային այդ խօսքին մէջ որ, մինչդեռ ես տերեւի պէս կ'բողայի և գլխովին շուարած էի, նա ձեռքէս սահեցաւ դետիւնն ընկաւ և այս խօսքը մրմնջելով,

— Նեղոսն հայ, վայ ինձ՝

Շունչը կտրեց :

Ահա այս անսարանին առջև մոլորած մնացի, սիրելի Աուտ : Իտեղադարի պէս ասդին անդին ընկայ որ դարման մը փնտռեմ : Իմ նախորդ զիրս, որ նոյն պահուն գրեցի, բաւական բացատրեց քեզի իմ աղէտալի վիճակս : Լիլիի անզգայութիւնը մի քանի օր տևեց : Հիմակ աւելի աղէկ է : Շարունակ կ'յաճախեն բժիշկները տունը, բայց դեղ տուած չունին և կ'ըսեն թէ ժամանակն է դեղը, պէտք է համբերել :

Ահա, սիրելի Աուտ, այս նոր դժբաղդութեանս ստուերադիրը : Անսուտեր չէ նաև բոլորովին ներկայս և իմ ապագաս ամպերու մէջ վերստին ծրարուած կ'ընդհնարեմ, մանաւանդ քանի կ'խորհիմ թէ արդեօք Լիլին բոյժ գտնելուն, ես ինչ և նա ինչ դիրք պիտի բռնենք իրարու առջև, երբ իր նոր կացութիւնը քննէ . . . :

Այսպէս, բարեկամ, մեր ուղևորութիւնն առ հարկի ետ կ'մնայ, ինչպէս լէտի Իստհէմի մահն, որու անտեղեակ է Լիլի, անտես անցաւ : Սակայն ամենէ կարևոր խնդիրը, կենաց ու մահու խնդիրն ինձի համար, Լիլիի վիճակն է : Թող նա բժշկուի, թող սկսի խօսիլ և իր վիշտը դուրս թափել : այն ժամանակ ես ևս պիտի վերածնիմ և անոր փափաքն ինչ որ է պիտի կատարեմ :

ՆԱՄՍԿ ԶԷ

ՆԵՆՍՈՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. Պօլիս . . .

Մի քանի շաբաթէ ի վեր՝ անգունդ մը կ'երևէր ինձ այս ահադին ու աղմկալի քաղաքը : Երբէք այսքան վիշտ ու տըրտմութիւն չէին պաշարած իմ սիրտս : Լիլին հիւանդութիւնն ու անոր առիթ տուող զիպուածը բոլորովին խորտակած էին իմ հոգիս : Մինակ էի, և թերևս աւելի հիւանդ քան Լիլի : Իմ քովս մտերիմ մը չունէի որ գոնէ սիրտս բանամ, ցաւերս պատմեմ և քիչ մը սփոփիմ : Պ. Փօքս, մեր տան բժիշկը պաղարին մարդ մ'է և սրտակցութեան՝ մանաւանդ սիրոյ դառն կակիծներու անտարբեր : Գիտութեան պէս ձիգ, ճշմարտութեան պէս անազորոյն է, և իմ բարոյական ցաւերուս իբր դեղ արիւն առնել կ'սլատուիրէ, իմ սիրոյս իբր դարման՝ վեղէ ջուր և ծովու բաղնիք կ'հրամայէ . ինչ տակալի մարդ : Թէև դու, սիրելի Աուտ, իմ վիճակիս համակիր և տառապանացս վշտակից, բայց հեռու կ'գտնուիս, և ի հարկէ թուղթերդ այնքան չեն ներգործեր իմ վրայ, որչափ պիտի ներգործէր կենդանի խօսքդ . . . : Ուստի երևակայէ թէ որքան մեծ եղաւ խնդութիւնս երբ՝ այս միայնութեանս մէջ, Տոբգօր Բէյն անցեալ օր Կ. Պօլիս հասաւ : Կարծեցի տեսնել ազատարար հրեշտակ մը : Անակնունելի՛ դալուստ, որու լուրը միայն երկու օր առաջ քու կողմէ ստացած նամակէս իմացած էի :

Այս շնորհը մասամբ քեզի պարտաւոր եմ, սիրելի Աուտ, և յետին ծայր երախտագէտ : Հիմակ քիչ մ'աւելի հանդիստ պիտի լինիմ, քանի որ մեր բարեկամը Տաբլօր Բէյն

անտարակոյս իր փորձառութեամբն ու զթոտ զիտութեամբը պիտի յաջողի վերահաստատել Լիլիիս առողջութիւնը : Քանի՛ վեհանձն , մարդասէր ու անձնուէր հոգի , ճշմարիտ բրժիշկ , որ՝ իր հասակին չնայելով՝ երկար ուղևորութեան մը ամեն դժուարութիւններն առ ոչինչ կ'զրէ , և կ'դայ իր վաղեմի բարեկամին մէկ աղջիկը խնամել , թերևս մեծ վտանդէ մ'աղատել : Տոբոյր Բէյնի պէս մարդիկ միայն բժիշկ չեն այլ մարդկային աղէտից արդահասող հոգիներ , որ երկրի վրայ նախահնամութեան պաշտօն կ'վարեն . . . :

Սակայն , բարեկամ , Պ. Բէյնի ներկայութիւնն այլազան սոցաւորութիւն մ'ըբաւ Լիլիին վրայ : Լիլի՛ իր հին բարեկամին և բարերարին առջև՝ նախ այլայլութիւն մ'զգաց և սկսաւ լալ . սպա ծիծաղը բռնեց , և ասոր յաջորդեց դող մը : Յետոյ յանկարծ պոռաց .

- Ա՛հ , դո՛ւ ես , Տոբոյր Բէյն :
- Ես եմ՝ աղջիկս :
- Ես հիւանդ չեմ :
- Գիտեմ , աղջիկս :
- Եկար որ զի՛ս առնես :
- Չէ՛ , Լոնտօնէն փախայ . . .
- Անշուշտ ինձի պէս , ըսաւ Լիլի . յանցաւոր եմ քու առջևդ , այնպէս չէ՞ , Պարոն Բէյն :
- Ինչո՞ւ համար :
- Վասն զի քեզ խաբեցի . . . :
- Արդէն ներած եմ , գիտես :
- Բայց պատիժս դտայ . . .
- Եւ ինչո՞ւ համար :
- Հալածանքէ փախայ ու աքսոր գտայ . . . » յարեց Լիլի ողբազին ձայնով մը և երեսը բարձին վրայ դարձուց : Թշուառ օրիորդը կ'արտասուէր . . . :
- Նոյն միջոցին Տոբոյր Բէյն նշմայր ըբաւ ինձ որ դուրս ելնեմ : Իմացայ միտքն ու հրամանը կատարեցի :

Բայց որքան սիրտս ծակեց Լիլիին խօսքը : Ա՛ղիտէի որ բաւական ժամանակէ ի վեր ինձի հետ պաղ կ'վարուէր . . . Է՛հ , ի՛նչ ընեմ . գիտեմ որ ես յանցաւոր եմ իր առջևն , գիտեմ որ կ'դատապարտէ զիս որ իրմէ պահեցի մի քանի դաղտնիքներ , բայց իմ ձեռքս էր յայտնել . . . : Է՛հ , թո՛ղ նա առողջանայ , թո՛ղ իր առաջին կենդանութիւնն ու առողջութիւնը գտնէ , թո՛ղ՝ եթէ կամի՛ զիս չսիրէ : Անտարակոյս օրին մէկն ամեն բան պիտի յայտնուի , անմեղութիւնս երևան պիտի գայ : Տոբոյր Բէյն պիտի համոզէ զինք որ եթէ ես այսչափ ժամանակ իմ ծագումն , իմ հայրութիւնս , իմ արենակցութիւնս ծածուկ պահեցի , նպատակս միայն իր սրտի անգորրութիւնը չվրդովել և պատեհ առթի սպասել էր , որ ամեն բան յայտնեմ . . . գիպուածը բոլոր այս հաշիւներս խանդարեց և զիս մեղապարտ հանեց . . . :

Անտարակոյս Տոբոյր Բէյն պիտի զրէ քեզ , բարեկամ , բայց կ'աղաչեմ , դու ալ զիս անգիր մի թողուր : Քիչ ժամանակէն ամեն բան պիտի պարզուի . Լիլիի առողջութենէ և Պ. Բէյնի տալիք հրահանգէն կախում ունի շատ բան : Նա պիտի լինի այժմ իմ Մէնսօրս , քանի որ ես իմ վրայ վստահ չեմ և այնքան հակամարտ զգացումներով համակուած եմ որ զրեթէ կտուք չունիմ . . . :

ՆՍՄԱԿ ԶԸ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵՂՍՕՆ

Լուսոն . . .

Հատ ուրախ եմ , բարեկամ , որ Տոբոյր Բէյնի ներկա-

յուժիւնը շատ ցաւեր բուժելու յոյս կ'տայ քեզ : Այդ չքնադ ծերունին , որ կ'վազէ միշտ ուր որ հիւանդութիւն , աղէտ ու թշուառութիւն զինք օգնութեան կ'կոչեն , առանց շահախնդրութեան , այս պարագայիս մէջ խիստ բնական սլաշտօն մը վարել կ'կարծէ : Միթէ դովածիս չափ չկայ : Իր ալէզարդ երկար մազերն , իր հայրապետական մօրուսը , իր խոր , սուր ու թափանցիկ այլ զթօտ աչքերը , մանաւանդ իր համակրելի , անդորր ու կայտառ դեմքն՝ անտարակոյս արդէն վստահութիւնդ ու համարումդ դրաւած են : Բայց քիչ մ'ես տեսնուէ իր հետ , անոր հետ զլուխ զլիսի տուր և սիրտդ բաց , թող իր ընտանի և համոզակեր լեզուաւ խօսի , թող ցոյց տայ որ դիտութեան հետ կ'կցորդէ անհուն մարդասիրութիւն և մարդկային աղէտից արդահատութիւն , և պիտի իմանաս որ անդին դանձ մ'է այդ խոհուն , զգայուն և ժիր ծերունին : Եւ քանի քանի ծառայութիւններ մատուցած է մեր դատին , փափուկ պարագայից մէջ , և քանի իրաւունքներ ունի քու երախտադիտութեանդ , արդէն զիտես և կ'ըզդաս :

Այսպիսի ընտիր ընկերի մը մօտ՝ ո՛չ իզմէ և ո՛չ ուրիշէ պէտք պիտի ունենաս , և իմ զրակցութիւնս անհամ պիտի երևի քեզ , մանաւանդ հիմակ որ ճակատադրիդ վերաբերող ամեն փափուկ խնդիրներու առանցքը , չէ թէ Լոնտօն , այլ Ա. Պօլիս կ'դռնուի : Այդ տեղ , Պ. Բէյնի հետ պիտի լուծես այդ խնդիրներն . . . :

Սակայն չմոռնամ . ունիմ կարևոր պարտ մը կատարել : Թէև ի սլաշտօնէ իմաց պիտի տրուի քեզ ժառանգական դործերուդ վիճակը , սակայն աւելորդ չեմ համարիր այս մասին մի քանի խօսք զրել :

Գիտեմ , զլուխ չունիս , արդի դառն կացութեանդ մէջ , նիւթական շահերու վրայ խօսք մտիկ ընել , բայց օրէնքը չսպասեր , բարեկամ , և կտակի մը դործադրութիւնը մարդկային քմածին կամ սիրային հաճոյքէ կախում չունի . . . :

Աւասիկ եղելութիւնը համառօտ : Լէտի Իստհէմ իր կտակը շինեց , ըստ օրինի : Սոյն կտակագրին մէկ օրինակը 'նեքին Գործոց Պաշտօնէութեան զիւանն է , միւսը՝ ձեր տան իրաւարան Սիտնէյի մօտ : Պ. Սիտնէյ այս օրերս յայտարարեց ինձ որ Կադաւարութիւնն ի սլաշտօնէ պիտի հաղորդէ Աստանդնուպօլսոյ անկլիայի դեսպանին լէտի Իստհէմի կտակագրին տրամադրութիւններն , որպէս զի քեզի հաղորդուին :

Լէտի Իստհէմ ընդհանուր հսկող կարգած է Տոքթօր Բէյնն և զիս կտակի դործադրութեան , և կարող եմ այժմէն անոր էական կէտերը քեզի հաղորդել :

Ըստ կտակի՝ այսօր , սիրելի 'նեշտօն , դու և Լիլի 5500 անկլիական ոսկի տարեկան եկամուտ ունիք , անշարժ և շարժական կալուածներու հասոյթ : Շարժական ընչից մէկ մեծ մասն անկլիական Պանքան է , որ իր Մայր Տուժարին մէջ 400,000 անկլիական ոսկոյ գումար մը քու և Լիլիի անուամբ արձանագրած է և տոկոսը կ'բանի . իսկ մնացած մասը զանազան ընկերութեանց բաժնետոմսներ են , որ համեմատաբար աւելի տոկոս կ'բերեն , և որ ի սլահեստի կ'մնան Պ. Սիտնէյի մօտ , քու տրամադրութեանդ ներքև : Լէտի Իստհէմ նուիրած է նաև գումար մը բարեպաշտական հաստատութեանց :

Այսպէս , բարեկամ , դու այսօր նիւթապէս ընկերական փայլուն զիրք մը կ'բռնես , և կարող ես մեծ գեր ունենալ մեր քաղաքական շրջանին մէջ , սակայն ափսոս որ բարոյապէս թշուառ ես , և ի հարկէ աչքիդ չեն երևիր աշխարհի հարստութիւնները :

Ձեմ կամիր երկարել խօսքս՝ որ թերևս քեզի տաղտկալի թուի , և կ'թողում որ պատեհ առթիւ Տոքթօր Բէյն մանր պատմէ քեզ ամեն բան : Ես ևս Պ. Բէյնէն և քեզմէ կ'ըստպասեմ լաւ լուրեր , Լիլիի բուժութեան , նոյնպէս հաշտութեան , միութեան , վերադարձի ուրախալի լուրեր :

ՆԱՄԱԿ ԶԲ

ՏՈՒԳԻՕՐ ԲԷՅՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. ՊԵՂՄԱ . . .

Բարեկամ, Ժամանակին հասեր եմ: Հին բարեկամութեան և գթութեան զգացմունքը յորդորեց զիս այս ուղևորութեան: Նպատակս Լիլին ազատել էր ծանր տաղանայէ մը, և յուսամ յաջողիլ: Իմ պաշտօնակիցս, Տոբօր Ֆօքս, որու խնամոց յանձնուած էր Լիլին, գիւցաղնական դեղերու կուսակից է, և, քիչ մ'ես, իր այս ընթացքով, թերեւս Լիլին անգարմանելի հիւանդութեան պիտի ենթարկէր: Բուռն դեղերով կ'ջանար բուժել ցաւ մ'որ ինքնին երեակայութեան և բարոյական յուզմանց արդիւնք է, և որ միայն բարոյական դարման կ'պահանջէ: Ուստի ենթադրութիւնս կ'հաստատուի: Պէտք է որ Լիլին ժամանակ մ'անողայ, անդէտ մնայ իր վիճակին, չիմանայ բոլորովին անոր ծանրութիւնն, թէև ինքնին ծանր բան մը չկայ: Երբ մէկ կողմէ՝ քիչ քիչ իր կրած հոգեկան այլայլութիւնն, որ այնքան բուռն կերպով ներդրածած է իր ջրային գրութեան վրայ, բնապէս թեթևայ, և միւս կողմէ՝ իր միտքը պատրաստուի՝ դորձածելի փափուկ և գորովալի միջոյններովս, իմանալ թէ Նելսոնի հետ սիրաշին յարաբերութիւնը միշտ անվճար կ'մնայ, և թէ անոր հօրը կտակը չկրնար ապագային վրայ ազդել, այն ժամանակ մեծ բարւոգում մը պիտի տեսնուի իր առողջութեան մէջ:

Հասած օրս իսկ՝ Լիլին հետ առանձին տեսակցութիւ մը ունեցայ: Պ. Նելսոն դրած է քեզ թէ ինչպէս ընդունեց զիս: Թէև առաջադրած եմ բնաւ սիրոյ վրայ չխօսիլ, և միշտ անտարբեր նկատեցու վրա Լիլին ուշադրութիւնը դարձ

ձրնել, բայց նա, որ ստէպ արթուն և մինչև ի բուն եղած ժամանակ՝ կ'մրմնջէ, կոպի, հոյ, Նելսոն, կ'ջանայ յիշել, իբրև երազ, իր հիւանդութեան շարժառիթն, որով սիրոյ վրայ կ'գառնայ:

Մանաւանդ իր հանդարտ և լուսաբեր ժամերուն՝ կ'ժայտի, անբնական ժպիտ, կ'արտասուէ, դառն արտօսք, և երբեմն՝ իբրև քահանայի, ինչ կ'ջանայ խօսիլ, խոստովանիլ: Թէև նուազուն, կիսկիտուր, և ստէպ անիմանալի լեզուաւ ու ոճով կ'խօսի, սակայն իր բոլոր խօսքերէն դիւրին է հասնել այս եզրակացութիւնը թէ՛ Նելսոն այլ ևս չիբեր զինք . . . : Սիրահարներու յախտեանական գանդատը, դժգոհ զգացումներու մրմունջն, որ դժբաղդաբար կ'նուազի, երբ սէրն իրականութեան շրջանը մտնէ, երբ զգացումն յագուրդ գտնէ: Սիրոյ մէջ՝ զարմանալի երեոյթ մ'են, բարեկամ, այս երկու սիրահարները: Ոմանք սիրոյ խանդն իր նորութեան մէջ կը փնտռեն, բայց ահա օրինակ մը. հին, տարևոր է այս երկու արարածներու սէրն, իրաւ, այլ իր առաջին շրջանին մէջն է: Ճնշումը զայն սեղմեց, բռնութիւնը կեղբոնացուց, և, հետևապէս, որչափ որ մարդկային բնութիւնը նորութեան հակամէտ է, այս հին սէրը Նելսոնի ու Լիլին համար միշտ նոր, միշտ հրապուրելի, միշտ ցանկալի կ'երևի: Թերևս արենակցութեան և ազգականութեան ներքին խորհրդաւոր կապն նոր ոյժ մը կ'տայ այս զգացումին, թերևս միայնութեան և հալածանքի երկիւղն այս հոգիներն իրարու փարելու կ'դրդէ, սակայն ինչ որ լինի այս սերտ յարակցութեան գրգիռն, ըստ իս՝ վտանգաւոր է այսպէս ձկտեալ վիճակի մէջ թողուլ այս թշուառները:

Իրաւի՝ կ'զարմանամ, սիրելի Վուտ, թէ ինչպէս Նելսոն և Լիլին զերար գտնելէն անմիջապէս ետք՝ չեն միացած: Այս համբերութիւնն անբնական և անմեկնելի կ'թուի, բայց պատճառներ ունի, ոչ միայն հոգեբանական այլ ընկերական: Երկար ժամանակ իրարմէ բաժնուած հողիներու համար ծայր

բազմոյն երանութիւնն է տեսակցութիւնը, սիրակցութեան զիստակցութիւնը: Ակնարկ մը, ժպիտ մը, անուշ խօսք մը բաւական են՝ մէկ կողմէ հպարտ ու պատուասէր, միւս կողմէ վեհերոտ ու ամսթխած էակ մը գոհ ընելու: Նելսոն կ'վարանէր իր սէրը պսակելու, Լիլի կ'ողոր անշուշտ, վասն զի մին բաղդին հարուածներուն ներքե կ'ճնշուէր, միւսին վրայ երկիւղն ու պարտագանցութեան զղացում մը կ'ներգործէին և եթէ այս ներքին յուզմանց միացընես արտաքին պարզաներն ու քարոսներն որ շարունակ այս սիրահարներն իրարմէ հեռու պահելու կ'ստիպէին, այն ժամանակ պիտի ըմբռնես այս երկայնամտութեան բնապատճառն: Սակայն վերջին գէպքը, կտակի գիւտը, Լիլիի արդէն ճնշուած հոգին պիտի խորտակէր . . . :

Բայց թողունք այս դիտողութիւններն և դարման փրկութեանը: Հիմակ ես, բարեկամ, հիւանդապահի, բժշկի և հօր պաշտօնները կ'վարեմ Լիլիին մօտ: Ձեմ թողուր որ ուրիշ մէկը մտնէ սենեակը: Ամեն բան իմ ձեռքէս պիտի առնու: Նոյն իսկ Նելսոն չժտիր առանց իմ հրամանին ներկայանալ: Կ'գիտեմ որ Լիլի շատ կ'յուզուի անոր առջև, զինք տեսնել կ'փափաքի, բայց անոր տեսքէն սաստիկ կ'զգածուի և իր ջղային դրութիւնը կ'վրդովի . . . կ'ցաւիմ նաև Նելսոնի վրայ, կ'տեսնեմ թէ որքան կ'տառապի, բայց ինչ օգուտ, պարտաւոր է համբերել, մանաւանդ հիմակ, որ թեթև անխոհեմութիւն մը, սիրոյ բուռն այլայլութիւն մը կրնայ ամեն բան վտանգել:

Իրաւ, սիրեցի Նելսոնը: Իր նկարագիրը քեզ ընելու հարկ չկայ: Ճշմարիտ մարդ է: Տոկուն, վէս և անկեղծ հոգի, որ այնքան աղէտից ճակատ տուաւ, կորովի խնայականութիւն, որ այնքան դաւերու դիմադրեց, առնացի և վայելուչ կերպարան, որ քիչ մը զինուորականի ձգտութիւնն ունի, և որ պատկառանք կ'աղդէ մինչև անգամ բարեկամիդ: Կ'տեսնեմ որ Նելսոն նահատակ մ'է իր պարտաւորութեանց, և այս

հանդամանքն, թէև մասամբ իր աղէտից պատճառ, աւելի փայլ կ'տայ իր բարոյական արիւթեան և իր արժանիքը կ'աւելցընէ:

ՆՍՄԱԿ Գ

ՆՆՆՍՄՈՆ ԱՌՎՈՒՏ

Կ. Պոլիս . . .

Շնորհակալ եմ, բարեկամ: Լէտի Խտհէմի կտակին տրամադրութիւնները կ'հաղորդես ինձ, ինչպէս որ ի պաշտօնէ ևս Անկլիոյ դեսպանատունը նոյնը կ'կրկնէ: Ահա հիմակ հարուստ մեծատուն լորտ մ'եմ. բայց ինչ օգուտ, թշուառ եմ: Եթէ այդ հարստութիւնն, այդ դանձը, Լիլիին կատարեալ առողջութիւն պարգևելու կարողութիւնն ունենար՝ իբրև երկնային շնորհ, պիտի ընդունէի խնդապին. բայց քանի որ չէ թէ ոսկին, չէ թէ զօրութիւնն, այլ բնութիւնն ու դիտութիւնը միայն, եթէ կարող են, պիտի օգնեն ինձ, քանի որ այդ օգնութիւնն ևս անվրիպելի չէ, ինչ ընեմ ես հարստութիւնն, ինչ, ճոխութիւնը:

Բայց միթէ ես միայն իրաւունք ունիմ այդ հարստութեան: Լիլիին հետ բաժնելով միայն պիտի կարող լինիմ զայն վաւ յելել, և Լիլի հիւանդ է, և Լիլի իզմէ հեռու է, և Լիլի ըստ երևոյթին՝ չտանի իմ ներկայութիւնս . . . : Ե՞րբ պիտի վերջանայ այս իմ տանջանքս . . . :

Սիրելի Աուտ, չեմ կարող առ այժմ բան մը գրել ժառանգական կալուածոց վրայ: Թող մնան ուր որ են, դու

հսկէ անոնց վրայ, թերևս օրին մէկը մեր երջանկութեան ծառայեն: Անտարակոյս այս անտանելի վիճակս վախճան մը պիտի ունենայ, երջանկութիւն կամ մահ:

ՆԱՄԱԿ ՂԱ

ՏՈՐԳՕՐ ԲԷՅՆ ԱՌՎՈՒՅ

Կ. Պօլէ . . .

Իրաւի, բարեկամ, շատ ախորժելի բան չէ, նոյն իսկ բժշկի մը, ալէզարդ մարդու մը համար, երկու սիրահարներու մէջ մտնել: Լիլի և Նելսոն ի սկզբան խնդուածամբ ողջունեցին իմ դալուստս, սակայն այժմ կ'ըլտեմ որ, եթէ ոչ բոլորովին Լիլի, Նելսոն ցուրտ կ'վարուի հետս: Քարոսան մ'եմ երկու սիրահարներու մէջ, վասն զի ստէպ կ'արգիլեմ իրենց տեսակցութիւնը: Ըստ երևոյթին՝ փուշ մը կը դառնամ երկուքին մէջ, բայց ես պաշտօն մ'ունիմ, և այդ պաշտօնը ցվերջ պիտի կատարեմ, այս է Լիլին բուժել լիովին և Նելսոնին յանձնել: Յետոյ կրնամ մեկնիլ, թողով որ ինչպէս որ կամին այնպէս վճռեն իրենց ճակատադիրը: Բայց միթէ հաւանակամն է որ Լիլիի բուժութեամբ լրանայ իմ պաշտօնս, չլիսյ սուելի ծանր պարագայ մ'որ Լիլիին վերակենդանութեամբն երևան պիտի գայ և հասուն խորհրդածութեանց ու հսկողութեան պիտի կարօտի . . . :

Ինչ որ է, բարեկամ, մէկ հիւանդ չունիմ, այլ երկու հատ: Ոչ նուազ կ'տառապի սրտով ու մտքով մեր Նելսոնն, թէև առ երեսս կ'ջանայ անվրդով ու պաղարիւն երեկը: Իր

վիշտերը բաղմասպատիկ են: Հիմակ հազիւ օրը մի անգամ կը տեսնէ Լիլին առանց խօսակցելու, և իր զայրոյթը, թերևս կ'սխալիմ, կարծեմ թէ սաստիկ է: Բայց աւելի մեծ է և հպարտ իր հոգին, այնպէս որ անտարբերութիւն կ'կեղծէ: Լիլին ստէպ տեսնելով՝ գէթ կ'մոռնար իր դիմամարտ խորհուրդներն, որ միայնութեան մէջ աւելի կ'պաշարեն իր միաքն և իր ապագայն աւելի կ'նսեմեն իր աչքին: Ուստի չեմ սիրեր իր շարժումները. տենդային բան մ'ունի իր վրայ և իր յուզմունքը սքօղելու համար շարունակ դուրս կ'ելնէ, դիւզիս դաշտերն ու բլուրները կ'թափառի, կ'որսայ, կ'յոզնի կ'դադրի և այնպէս տուն կ'դառնայ: Ես չտեսնելու կ'զարնեմ այս ամենն, և մերթ ընդ մերթ Լիլիի վրայ անոր կ'խօսիմ: Ստէպ կ'կրկնէ .

— Ե՛րբ պիտի մեկնինք: »

Նելսոն որ ժամանակ մը կ'վարանէր Լոնտօն դալու, կ'նաշիմ որ անհամբեր է ուղևորիլ այդ կողմն, այն յուսով թերևս որ նախ՝ Լիլիին աւելի մօտենալու առիթ պիտի ունենայ, երկրորդ՝ հրատապ խնդրոյ մը լուծումը պիտի չերկարաձգի . . . :

Չեմ ուրանար, բարեկամ, որ Նելսոնի արդի վիճակը շատ փափուկ է, և վախ ունիմ որ աւելի ծանր պատահարներ տեղի չունենան: Ինչ որ երբեմն դիւրին էր ստանալ կ'մերձէր կամ կ'վարանէր վայելելու, հիմակ գժուարութեան առջև կ'հետէ: Սակայն եթէ գայ վճռական որոշում մ'ընելու վայրկեանը, ամուսնութեան խնդրոյ մասին, կ'տարակուսիմ որ թէ մին և թէ միւսը կտրուկ ճամբայ մը բռնեն:

Այսպէս են սիրոյ մէջ անփորձ հոգիներ. իսկ Նելսոնի համար խնդիրն աւելի կ'կնճռուտի, քանի որ պարտաւորութեան, կտակի սրբութեան, ծնողասիրութեան զպացմունքը շատ խոր արմատ բռնած են իր սրտին մէջ: Եւ միթէ կարծեն թէ Լիլի տարբեր արամագրութիւններ ունի. նա կ'սիրէ, բայց պատրաստ է իր սէրը զոհելու, եթէ երբէք կաս-

կածի իսկ որ Նելսոն իր սիրուհւոյն անդին կեանքը պահպանելու համար միայն կ'հաճի անոր հետ միանալ, մոռնալով իր հօրը կտակն, իր հայուծիւնն, իր եկեղեցւոյ վճիռը :

Ես կարծեմ, բարեկամ, որ երբ Լիլի բժշկուի, պիտի մնայ ինձ կատարել ուրիշ պաշտօն մը, աւելի ծանր ու կրնա՞նք սպասուի մը, այս է պարտաւորութեան և սիրոյ, պատուոյ և կրօնի մէջ ծագելիք պայքարը խաղաղել :

ՆԱՄՍԱԿ ՂԲ

ՏՈՒՐՈՐ ԲԷՅՆ Ս.ՈՒ ՎՈՒՏ

Վ. Պօլէ . . .

Վտանդն անցա՛ւ, բարեկամ, Լիլի օրէ օր իր առողջութիւնը կ'գտնէ . իր սենեկին մէջ կ'քալէ, աւելի սնունդ, աւելի օդ, աւելի արև ու լոյս կ'ընդունի : Աւելորդ է մանր նկարագրել քեզ իր հիւանդութեան բոլոր երևումները : Բաւ է ըսել որ դպրեցան իր ջղային սարսուռներն ու ցնցումները, այլ ևս չտեսներ ո՛չ երազին և ո՛չ երևակայութեան մէջ հասարիւ ստուերներ ու ճիւղեր, և իր դէմքին դոյնն, իր աչքերուն փայլը հետզհետէ կ'ստանայ : Քանի քանի անքուն գիշերներ, սրտամաշ օրեր անցուցի իր քովը, քանի քանի վշտալի ողբեր և տրտունջներ լսեցի, բոլորն ալ թէ՛ ինք և թէ՛ ես մոռցանք, մոռցայ իմ բոլոր նեղութիւնս, և այս բուժութիւնը պարտաւոր եմ ոչ այնքան իմ դիտութեան և դեղերուն, որքան իմ բարոյական ազդեցութեան և հայրական խնամոց : Ես դո՛հ եմ :

Ուտի կրնաս երևակայել թէ՛ որքան աւելի դո՛հ է Նելսոն, ինչ ուրախութեան ծովու մէջ կ'լողայ : Հիմակ ազատ է ամեն ժամ տեսնել Լիլին, անոր հետ խօսիլ, խնդալ, կարգալ, անցելոյն յիշատակները դրդուել, ապագային համար խորհուրդներ երկնել : Բայց բոլոր այս սրտակցութեան մէջ զարմանալի երևոյթ մը կ'նշմարեմ : Լիլի մարմնոյն հետ սիրան ևս բոյժ գտած կ'երևի. խորհրդաւոր և անմեկնելի բոյժ, գտնես դու թերևս, բարեկամ, բայց անտարակոյս իր ներքին պատճառն ունի : Լիլի չէ այժմ ինչ որ էր Նելսոնի նկատմամբ՝ բուռն, եռանդաղին, անզուսպ սիրով վառ : Ա՛սիրէ նա, բայց աւելի հանդարտ, աւելի գորովալի, աւելի գողարիկ սիրով կ'սիրէ Նելսոնը, ինչպէս կ'սիրէ քոյր մ'իւր եղբայրը : Ի՞նչ է այս սրտի յեղաշրջումի զըրդիւր : Անշուշտ Պ. Նելսոն քեզի պիտի յայտնէ :

Սակայն Նելսոն չիմանար այս երևոյթը, թերևս անոր համար որ իր սիրան ալ նոյն անդգալի այրափոխութեան ենթակայ է, և իր տաղնասին, ինչպէս զիտեցի, ոչ այնքան կասկածներու, որքան անստուգութեան մը վիճակի արդիւնք է : Եւ իրաւունք ունի : Անտարակոյս կ'փափաքի զձեզ իր բռնելիք ընթացքը, որոշել իր ապագան : Առանձին տեսնուելու առիթներ կ'փնտտեն, իրարու սիրտ բանալու համար և այս առիթները չեն պակսիր . . . :

Իմ գործս աւարտեցաւ, բարեկամ : Պարտիմ մեկնիլ, առանձին թէ՛ Նելսոնի և Լիլիի հետ, իմ յաջորդ նամակէս կ'իմանաս . . . :

ՆԱՄԱԿ ԳԳ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. ՊԵՂՄԱ . . .

Վերստին կ'ըրեմ, բարեկամ, վասն զի իմ ամպոտ երկինքս, Լիլի աչքերն, սկսան վերստին փայլել, Տոբոբ Բէյնի շնորհիւ : Անցան այն փոթորկալի օրերն ուր կեանքը ծանր բեռ մ'էր և աշխարհ տանջարան մը : Լիլի կ'ժպտի, և կը ժպտին բոլոր շնչաւոր և անշունչ արարածները, և կարծես թէ անօր վերակենդանութիւնը կ'ողջունեն, ինչպէս կ'ողջունեն՝ խոր մթութենէ մ'ետք, պայծառ արևու մը ճառագայթներն՝ որ բնութեան վրայ ջերմութիւն, լոյս և կենդանութիւն կ'սփռեն : Լիլի կ'երգէ, և կ'երգեն զիւրիս թուշուններն, որ անօր հիւանդութեան ժամանակ սուղի մէջ էին, մանաւանդ սոխակ մ'որ մեր տան պարտեղին մէկ ծառին վրայ՝ այգուն՝ իր դայլայլիկը դեղդեղել վերստին սկսաւ : Լիլի կ'ընչէ ու կ'ապրի, կ'ընչեն նաև ծաղիկներն անուշ բուրմունք, և ես կ'ապրիմ և կ'ատեմ մահը . . . ո՛հ, քանի՛ երջանիկ եմ, շատ երջանիկ սակայն . . . : Կարծես թէ ամեն կասկած ու մտայլ ցրուեցան, երազի պէս . . . իբրև հով անցան այն ստուերներն, այն պատահարներն որ մեր հոգին ու միտքն այնքան տառապեցուցին, մեր էութիւնը վտանգի մէջ դրին . . . Լիլի հիւանդութենէ ելած՝ աւելի վառվառն, աւելի աշխոյժ և աւելի ընտանի է ինձի համար քան ինչ որ էր առաջ : Հին վիշտերու տխուր յիշատակը չեն մթաղներ բնաւ իր պայծառ և անմեղ ճակատը, և ինձի հետ կ'վարուի այնպէս որպէս թէ բնաւ բան մը պատահած չլինէր . . . :

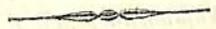
Իրաւի՛ շատ ու շատ է այնքան երանութիւն հոգւոյս հա-

մար, շատ են Լիլիի զգուանքն ու մտերմութիւնն ինձի համար, և զողի մէջ եմ որ այս բարեբաստիկ ու զեղեցիկ ժամերուն նորէն չյաջորդեն չարաշուք օրեր ու ամիսներ . . . Ի բնէ անբաղդ մարդն ինձի պէս կարող է միթէ հաւտալ բարեբաղդութեան, ողորմելի աղքատը կրնայ յուսալ ճոխութեան, մեղաւորը կրնայ արժանանալ արքայութեան . . . : Ես որ Լիլիի առաջին վարմունքին վրայ դատելով կ'սպասէի ծանր խօսքեր, կ'ծու սաստեր և դառն դանդասներ իր կողմէ, կ'ընդունիմ միայն վստահութիւն, յարգանք ու սէր : Իսկ աւելի զարմանալին այս է, որ Լիլի և ոչ անգամ մը ակնարկեց մեր միութեան, մեր ապագայ խորհուրդներուն, թէև իր ինամքն, իր հոգասիրութիւնը չափ չունին : Միբեւ լի Վուտ, աւելորդ կ'սեպեմ նկարագրել քեզ թէ՛ ինչպէս կ'սարսուիմ, կ'զողամ ու կ'այրիմ երբ ինձ կ'մօտենայ, երբ իր վճիտ ու փայլուն աչքերն իմ վրայ կ'յառէ, երբ ընտանի լեզուով ու կերպերով կատակներ ու խաղեր կ'ընէ . . . :

Խնդրեմ, դու որ աւելի փորձ ես, բարեկամ, և աւելի գրական սիրոյ խնդիրներու մասին, մեկնէ ինձ Լիլիին այս տարօրինակ ընթացքը . . . : Միթէ ներքին սրտմտութեան, յուսահատութեան, յանդիմանութեան նշաններ են իր շարժումները, միթէ չըճատար այլ ևս հաւատարմութեան և առաքինութեան, միթէ մահուան դուրը հասնելէն ետև՝ աւելի անո՞շ կ'զանէ կեանքն զոր վայելել կ'փափաքի, միթէ կ'ափսոսայ այն օրերուն վրայ որ այնքան զոհողութեամբ անցան և փոխարէն անհուն իղձեր թողուցին իր վշտաբեկ սըրտին մէջ, Սակայն եթէ նպատակն է վայելել, ինչո՞ւ համար ո՛չ սիրոյ, ոչ միութեան վրայ խօսք չբանար . . . : Բայց, բարեկամ, այսպիսի ենթադրութիւն մ'անհիմն, Լիլի բնաւորութեան հակառակ կ'երևին ինձ : Միթէ աւելի հաւանական չէ՞ որ Լիլի կամովին այսպէս կ'վարուի որ զիս պատճէ, որ իմ անօրոշ, տարտամ, երկդիմի ընթացքս դատապարտէ լուրջայն . . . միթէ չընտաններ այսուհետև իր ա-

ուաջին իտէականն իմ հայկական ճակտիս վրայ . . . ո՞ր զիտէ, թերևս այս այլափոխութեան պատճառն իմ հօրս կտակն է, մեր ազգականութեան յայտնութիւնն է, իմ խղճահարութիւնս ու վարանմունքս է . . . : Գարձեալ, կարելի է բնական կ'զանէ որ երկու եղբօր զաւակներ միայն իբրև ազգականներ, միայն իբրև քոյր ու եղբայր տեսնուին ու ապրին և ոչ իբրև սիրահարներ, կարելի է սոցմական յարաբերութեանց մէջ աւելի անմեղութիւն, աւելի պարզութիւն, աւելի անուշութիւն կ'զանէ քան թէ տենդոտ, վեհերոտ, մեղապարտ և մանաւանդ արգիլեալ սիրոյ մը մէջ, որ այնքան ծանր աղէտից առիթ եղաւ :

Այս հիմնադր կամ անհիմն տարակուսանաց մէջ կ'ծփամ, բարեկամ, և բացատրութեան մը կ'կարօտիմ որ հանդիստ գտնեմ : Անշուշտ պիտի գայ ինքնին ժամ մ'որ սոյն բացատրութիւնը Լիլիէն պահանջեմ : Բայց սէտք է որ Տոբօր Բէյն ևս ներկայ դասուի, Տոբօր Բէյն որ թերևս իբրև բժիշկ զիտէ ամեն բան և իզմէ ծածուկ կ'պահէ : Ա՛հ, թէ որ Լիլիի հիւանդութեան հետ բուժեց նաև անոր սիրտը, եթէ ցրուեց սէրը, ծանրադոյն աղէտից առաջն առնլու նախատեսութեամբ, Պ. Բէյն կեանք թէ մահ տուաւ ինձ, իմ ապադաս շինեց թէ ոչ կործանեց, անշուշտ քիչ ժամանակէն երևան պիտի դայ :

ՆԱՄԱԿ ՉԳ

ՎԱՌՏ ԱՌ ՏՈՒԳՕՐ ԲԷՅՆ

Լ. Ն. Ռ. . . .

Մի, մի մեկնիր, բարեկամ, քաղքէդ մինչև որ այդ երկու սիրահարներու դատը չտեսնես : Անմեղ ու անփորձ սիրահարներ, որոց ընթացքը պիտի հեզնէի, եթէ հեղինակութիւն ու կատակ ներելի լինէին այս փափուկ ու տխուր պարագայիս մէջ : Իրօք՝ ինչ անմեկնելի սիրային երևոյթ, ամեն արդելք ու վտանգ զիմագրաւել, էրիլ, մրկիլ, զերար պաշտել, իրարու հոգի տալ, և ապա անհամ ընտանութեան, չըսեմ պաղ մտերմութեան մէջ զլորել : Այս սէր է թէ խաղ, ինքնասիրութիւն ու գոռոզութիւն է թէ սուփանք, նազանք ու ուղմագիտութիւն է թէ համեստութիւն ու անմեղութիւն, դեռ չկրցայ որոշել : Ճշմարիտ սէրը, բուն սէրը դատել, հաշուել չգիտէ, և կ'զարմանամ այդ սիրտերուն վրայ որ աւելի ընդունակ են արտաքին կամ թաղուն ազդեցութեանց քան թէ սիրոյ ներշնչութեանց : Թերևս կ'սխալիմ, և այդ երևոյթական համբերութիւնն ու հանդարտութիւնը ներքին սրտմտութեան, զայրոյթի նշաններ են, որոց պիտի յաջորդէ փոթորիկը . . . : Դու, բարեկամ, որ բնախօս, սրտադէտ բժիշկ մ'ես, դու կարող ես մեկնել այս երևոյթը :

Ներսէնի զրաժ զիրն ինձ բաւական կ'մեկնէ իր վիճակն, որ փափուկ է, և կ'մտածեմ թէ արդեօք ինչ ծանր և թերևս աղէտալի վերջ պիտի ունենար այդ սէրն եթէ դու անձամբ ներկայ չլինէիր, եթէ դու խորհրդով ու գործով օգնութեան չհասնէիր այս համբակ կամ թշուառ էակներուն :

Ուստի մի դառնար մինակ, յորդորէ համողէ որ Լիլի և Նելսոն ուղեկից լինին քեզ մինչև Լոնսոն, և մի անգամ այս ազատ հողիս վրայ՝ ամեն գժուարութիւն ու խղճահարու թիւն կ'յարգարին, ամեն անպէտ ու սնտախ նկատմունք կ'գաղ-րին: Եթէ սէտք լինի, գիւրին է լորտ Խոտհէմի, այս է Պ. Գանիէլի, հաւանութիւնն ևս ստանալ, միութեան մը հա-մար որ այնքան ուշացաւ Պ. Նելսոնի մանրակրկիտ բնաւո-րութեամբը, թէև լորտ Խոտհէմ ապիկար է և աղօտ դաղա-փար մ'ունի անցած դարձածին վրայ:

Մահուան վարագոյրն ընկնելով այս տեղ՝ մի շատ աղէտա-լի դիպուածներու վրայ, կ'յուսայի որ այդ կողմէն մեր բա-րեկամին կենաց արևը պիտի ծագի, և երբէք մտքէս չէր անցներ որ այդպէս աւելի սև ամպեր պիտի գիզուէին արևե-լեան հորիզոնին վրայ, Նելսոնի ճակատագրին վրայ: Պիտի ցրուին այս ամպերը, բարեկամ, եթէ յաջողիս բուժել և հաշտել երկու սիրտեր որ թէև ապրելու փափաք ունին, բայց կենդանութեան նշոյլ չեն ցուցներ:

Յուսով եմ որ պատասխանդ պիտի աւետէ ինձ ձեր ու-ղեորութիւնը:

ՅԱՄԱԿ ԳԵ

ՏՈՐԻՏՈՐ ԲԷՅՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Վ. Պօլէ . . .

Սիրելի Վուա, Ամեն խորհուրդ և գաղտնիք պարզուեցան: Այլ ևս դործ չունիմ այս տեղ և կ'վերադառնամ. . . առ-

անձին: Նելսոն և Լիլի երջանիկ են . . . առանց միանա-լու. կ'վայելեն այն երջանկութիւնն զոր պատուոյ զդպրումն, պարտաւորութեան լրումն, խղճի անդորրութիւնն և աղղա-կանութեան զուտ ու անարատ սէրը կ'հայթայթեն: Նելսոն ու Լիլի չպիտի ամուսնանան . . . Ինչ մեծ զոհողութիւն, ինչ մեծ ողջակէզ, պիտի դռնես, բայց այդ զոհն, իրենց հին, աննկուն սէրը, կ'նուիրեն՝ իբրև խունկ՝ սիրական և պար-կեշտ հօր մը յիշատակին, կ'խոնարհին նուիրական կտակի մը և Հայրաստի մը կոնդակին առջև, որ հայութեան և անոր եկեղեցւոյն քաջ ներկային ու պաշտպանն է . . . : Մեզի տարօրինակ կ'երեի այս հլուութիւնը, մեր անկլիական բարուց անսովոր կ'թուին այս անձնութեանն ու օրինա-պահութեանը, սակայն, ճշմարիտը, մարդ որ զղացմունք և պատիւ ունի, մարդ որ իր աղղային օրէնքն ու աւանդութիւն-ները կ'յարգէ, մարդ որ մէն մի երկրի սովորութեանց և ազ-դերու յարաբերական կացութիւնը կ'նկատէ, չիրնար չսքան-չանալ այսչափ մեծ և ծանր զոհողութեան վրայ, որով եր-կու աղնիւ խանդավառ հողիներ, ինքնակամ կ'մերժեն ամուս-նութեան ծաղիլալից պտակն և կ'դնեն իրենց զլուին եղբայ-րութեան համեստ թաղը . . . :

Սակայն ինչպէս: Ի սկզբան անհատատարի կ'երեի, որ մա-հու չափ զերար սիրող էակներ այսպէս յանկարծ հեզ դառ-նուկներ դառնան: Ես ևս չպիտի հաւատայի այս փոփոխու-թեան եթէ ականատես չլինէի, եթէ անոր անկեղծութիւնը չփորձէի և եթէ՝ ներքին գաղտնիքն իմանալով, դիտապէս չմեկնէի:

Հատ գժուարին պարագաներու, շատ աղէտալի և սրտա-շարժ տեսարաններու ներկայ գտնուած եմ: Իմ արհեստիս բերմամբ՝ կակծալի գործողութիւններ ըրած եմ, ձեռք, ոտք կտրած, մահուան ձեռքն հիւանդներ ազատած եմ և եր-բեմն զերեզման դրկած, բայց բրբէք ականատես չեմ եղած տեսարանի մը, զոր համառօտ պիտի զձեմ, եթէ արդէն Նել-

սօն չէ նկարագրած քեզի : Բայց այժմ շատ յուզուած եմ ,
թէև ձեր , և յաջորդ գրուիս կ'կատարեմ այս պաշտօնն որ
սիրտդ հանդարտի , և թերևս միտքդ համոզուի :

ՆԱՄԱԿ ՂԶ

ՆԵԼՍՈՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

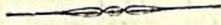
Պ. Պելլե . . .

Բոլոր կասկածներս կ'հաստատուին , բարեկամ . . . սի-
րուհիս կորուսի և քոյր մը , հօրեղբոր աղջիկ մը դտայ . . .
ինչ անակնունելի փոփոխութիւն , որու մանր պարզաները
գրած պիտի լինի քեզ Տոքթօր Բէյն . . . Լիլի կ'մերժէ
պսակը և պատճառներ ունի . . . պատճառներ՝ որ արդէն
զիս ևս անհնարին տարակուսանաց մէջ ձգած էին . . . :
Չգիտեմ ո՞ր եմ . . . նոր աշխարհ մը կ'բացուի իմ աչքիս .
չեմ ինչ որ էի , անկլիացի մը , չէ սիրաս ինչ որ էր , սի-
րոյ վառարան մը . . . հայութեան զլացումս կնքեց հողիս
նոր լուսով , մըլտեց սիրտս նոր կրակով : Նոր մարդ եմ :
Այս այլափոխութիւնը Լիլին գործեց , Լիլին վճռեց իմ ճա-
կատաղիրս . . . յուզմունքս սաստիկ է , չեմ կարող երկար
գրել . . . : Նոր կեանք մը կ'սկսի ինձի համար , նոր էակ
մը կ'տեսնեմ իմ առջև . . . Լիլի նոյնը չէ . . . այլ ան-
կեղծութեան , գորովոյ , անձնուրացութեան կենդանի տիպար
մը . . . : Շատ աւելի մեծ , շատ աւելի վեհանձն է քան
զիս , շատ աւելի կ'սիրէ ու կ'յարգէ հօրենական կտակ , աղ-
գային օրէնք , հայութեան սովորոյթը քան զիս . . . ինչ

վեհ հողի , այդ քնքուշ , զողտրիկ ու շնորհալի մարմնոյն
մէջ . . . : Ես իր մօտ շատ փոքր եմ և մերթ ընդ մերթ
հօգուոյս խորը մրմունջներ , արտունջներ կ'լսեմ . . . չեմ
ըսեր որ ասերջանիկ եմ , ո՞չ . . . Լիլին իմ քովս է միշտ ,
Լիլին միշտ իմս է , Լիլին միշտ կ'սիրէ , կ'զգուէ զիս , կա-
րող եմ ամէն օր , ամէն ժամ իր անուշ ատեւքը վայելել , իր
հրապուրելի ձայնը լսել , իր ընտանեկան գորովն ընդունիլ ,
սակայն իր դէմքին , իր աչքերուն , իր ձայնին մէջ չկան այն
հօւրն ու կայծերն , այն հրատապ բացատրութիւնն որ եր-
բեմն կ'սարսուէին բոլոր մարմինս և զմայլելի տալաւորութիւն
մը կ'ազգէին հողոյս : Այս նոր , հանդարտ , անուշ և աղ-
նիւ կերպարանին առջև չունիմ , իրաւ , այն բուռն խանդն ,
այն դառն կասկածներն , այն սուր կսկիծներն , այն անհուն
տենչանքն զոր կ'ազգէին ինձ սէրը , պարտաւորութեան զղաց-
մունքը , հօրս կտակին յիշատակն , և իմ կեանքս անտանելի
պայքար մը կ'զարձընէին , սակայն կարողեմ վստահ լինիլ որ
երջանիկ պիտի լինիմ , կարողեմ ըսել որ Լիլիի այս հանդար-
տութիւնն ու հողոյ անգործութիւնը խիստ մեծ զոհողութեան
արդիւնքը չէ , ներքին դառն կոխներու առժամայ դաղար
մը չէ . . . կարող եմ ըսել որ նա չնահատակուիր . . .
երբ հրավառ սէր մը կ'զաղրի յանկարծ ու եղբայրական սէր
կ'դառնայ . . . :

Սիրելի Վուս , փոթորկին յաջորդեց անգործութիւնը , և
երանի թէ այս անգործութիւնն անվրդով շարունակէր : Ան-
շուշտ , ինչ գովութիւն որ կ'զգամ ծովափին վրայ՝ երբ յոգ-
նած ու քրտնած՝ Փարմարայի զեփիւռը կ'ծծեմ , նոյնը կ'ըզ-
գամ , երկարատև տանջանքէ մ'ետք՝ Լիլիի մաքուր ու անու-
շաւէտ շունչն ընդունելով , սակայն սիրտս երբեմն կ'արիւնի ,
անցելոյն վրայ ակնարկ մը ձգելով կ'հառաչեմ . . . այս
դառնութիւնն ու հառաչն ինչ կ'նշանակեն . . . ո՞վ է մե-
ղաւոր , ես , Լիլի , բողբ . . . : ո՞վ , եթէ՛ թեկերս բաց՝
չքնաղ էակ մը գրկելու միջոցիս , նա կ'թուի , և կ'զրկեմ

Հայութիւնը, կ'զրկեմ քոյր մը, կ'զրկեմ Հայաստանի հոգին . . . : Ո՛ր պիտի անցնի մեր կեանքն, ո՛ր պիտի տանի մեզ բաղդը կամ Լիլին, դեռ ևս չգիտեմ . . . : Լիլին միայն դիտէ, և անոր նշմայրին կ'սպասեմ որ լինիմ ինչ որ կամի, ընեմ ինչ որ հրամայէ . . . :

ՆԱՄԱԿ ՂԷ

ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵՂՍՕՆ

Լսեալն . . .

Բարեկամ, Գո՛ւ ես մեղաւորը, և սէտք է որ կրես հետքն թաց քիզ հետևանքը : Ինչո՞ւ կ'զանդատիս, կ'ողբաս բաղլիկ վրայ, քանի որ յանաճդ կ'քաղես : Լիլի կ'մերժէ ձեռքդ, և Լիլի իրաւունք ունի . . . : դնա՛, եթէ բան դորձ չունիս, Հայոց Պատրիարքին, Աթոռակոսին խորհուրդ հարցուր, գնա օրինաւորութիւն փնտռէ, բայց մի՛ զարմանար եթէ Լիլի այդ ամեն խղճահար շարժումներդ ուրիշ կերպ կ'մեկնէ, և միայն իբրև քոյր քեզ սիրել կ'ուզէ . . . : Իբրև քոյր, կ'իմանան : Սիրան ազատ է, երկնից թռչունին պէս թեւեր ունի այսօր, և վաղը կրնայ ուրիշն գիրկը թռիլ, միշտ քեզի քոյր մնալով . . . : կ'հիանամ խելքիդ վրայ, և շատ բնական կ'դանեմ Լիլին մերժումը . . . : նա չսիրեր յեղձեղուկ, անկայուն, թեթև անձ մ'որ օդին հետ, ազգութեան հետ, կլիմայի հետ զդայ-մունք կ'փոխէ . . . : Այժմ կրէ պատիժդ, և մի՛ վշտա-նար, մի՛ փրփրիր . . . : դու տուիր սիրոյդ այդ ելքը . . . : Ինչ այլանդակ ելք . . . :

Ուրեմն ինչ նպատակ ունեցան այնքան հոգ, նեղութիւն, տաղնապ եթէ սէրդ՝ այդ անտարբերութեան, դու ըսէ ազգականութեան, պիտի յանդէր, լաւ ևս էր բնաւ չսիրել, և Լիլին իր բաղլին թողուլ : Թշուա՛ւ օրիորդ, ես բնաւ չեմ կարծեր որ կամովին կ'հրաժարի սէրէն, չեմ կարող ըմբռնել որ կենացը հետ սխաժ սէր մը, սէր մ'որ իր հոգին էր, յանկարծ՝ դադրի, և դադրելով ինք ապրի . . . : միայն թէ, ինչպէս հաւանական է, քեզմէ վրէժ լուծելու համար ընէ ինչ որ իր բնութեան հակառակ է, ուրիշն տայ իր անձը, սիրտը թաղելով այն դերեզմանին մէջ, որ իրեն համար քու սիրտդ պիտի լինի այսուհետև, մինչդեռ նա կարծէր անշուշտ երբեմն թէ իր արքայութիւնն է այն, սիրոյ բովմ'էր այն ուր երկու անձ կ'հալին և մէկ հոգի կ'դառնան . . . : Թերևս ծանր դանես, Նելսոն, դիտողութիւններս, սակայն իրաւունք ունիմ իմ կարծիքս ազատ յայտնել, նա մանաւանդ երբ կ'տեսնեմ որ մէկ կողմէ անմեղ էակ մը թշուառութեան կ'դատապարտես, և միւս կողմէ կ'զանդատիս որ քեզ կ'մերժէ . . . : Ստուգիւ զո՛հ մը, նահատակ մ'է Լիլի, չէ թէ քու երևակայած կերպովդ, պատուոյ և առաքինութեան զո՛հ, այլ անիրաւութեան . . . : Գէթ այսպէս կ'իմանամ ես խնդիրն, այս եզրակացութիւնը կ'հանեմ բու և Տորդօր Բէյնի նամակներէն, որ տարբեր ոճով նոյն իմաստը կ'պարունակեն : Մի՛ թողուր, Նելսոն, որ Տորդօր Բէյն մինակ դառնայ : Գարձիք անոր հժա . . . : այս ուղեւորութեան մէջ միայն կ'տեսնեմ բոլոր այդ աղէտալի գարձաւորներու դարմանը, և կը յորդորեմ քեզ խոնարհիլ Լիլիի առջև, զոջալ և անկեղծօրէն խոստովանիլ, որ մեղաւորը դու ես, և թէ՛ անոր հետ հայրենիք դառնալու պատրաստ . . . : կարող ես, քաջութիւն ունին այդ խոստովանութիւնն ընելու . . . : ես չեմ կարծեր . . . : վասն զի դու հայութիւնն աւելի կ'սիրես քան թէ Լիլին, թէ և այս սիրելով միւսն ատած չես լինիր . . . : ուրեմն ինչո՞ւ կ'զանդատիս . . . :

ՆԱՄԱԿ ՂԹ

ՆԵԼՍՕՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. ՊԵՂԵՍ . . .

Բարեկամ, Ո՛րքան անիրաւ ես . . . սակայն ես չպիտի խօսիմ. խօսքս կշիւ չունի քու աչքիդ, այլ մեր բարեկամը, Տորթօր Բէյն, որու հաղորդեցի գրածդ որ սիրտս ամոքի, և որ քեզի համար կասկածելի անձ մը չէ . . . լսէ և դատէ . . . ես քեզմէ սպեղանի կ'խնդրէի վէրքես համար, դու դաշունի նման գրչով մը կ'քրքրես զայն . . . աղօր չեմ ներեր, բայց քեզ միշտ կ'յարգեմ ու կ'սիրեմ. . . :

ՆԱՄԱԿ ՂԹ

ՏՈՐԹՕՐ ԲԷՅՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Կ. ՊԵՂԵՍ . . .

Բարեկամ, Շատ անհամբեր ես. դեռ ամեն բան չիմացար և կ'դատապարտես Նելսօնն, որու գրած նամակդ շատ դառն ու կծու գտայ: Եթէ բոլոր պատմութիւնն իմանաս, ինչպէս որ խօսք տուած էի քեզի գրել, կարծեմ թէ վճիռդ պիտի քակես և աւելի պիտի զարմանաս քան դատապարտես: Կան այնպիսի երեւոյթներ սիրոյ մէջ զոր մեկնելու համար

քաջ զիտնալ պէտք է մարդկային բնութիւնն և այն պարագաներն որոյ մէջ ծնունդ առած է այդ սէրը: Չեմ ուզեր երկար խօսիլ այդ մասին որ տաղտուկ չպատճառեմ: Բոլոր խնդիրը սա կիտին մէջն է: Երբեմն՝ իբրև անկլիացի՝ զիրար սիրող էակներ, այսօր՝ իբրև Հայ՝ և մանաւանդ իբրև ազականներ, զիրար միայն կ'յարգեն: Քանի քանի օրինակներ կրնամ մէջ՝ բերել ցոյց տալու համար քեզի որ սիրահարի կամ սիրուհոյ վրայ նոյն իսկ կերպարանի թեթև փոփոխութիւն մը յանկարծ փոխած է միոյն կամ միւսին սիրոյ բնութիւնը կամ զլստովն սէրը դադարեցուցած: Իսկ Նելսօնի և Լիլիի նկատմամբ՝ խնդիրն աւելի բացառիկ պարագաներով կ'ներկայի, և բոլորովին անակնկալ լուծում մը կ'ստանայ: Յեղակարծ յայանութիւն մը կ'այլայլէ միտքն ու ջիղերն, այլ կ'բուժէ սէրը: Իր հիւանդութեան ժամանակ սէրը կ'զտի, զդաշմունքը կ'պարզօրին և աւելի որոշ կ'տեսնէ իր վիճակը: Այտեսնէ ու կ'զլայ որ իր բոլոր էութիւնը կ'այլափոխի և ուրիշ անձ մը կ'գառնայ: Իր սիրոյն բոյժն հիւանդութեան մէջ կ'գտնէ: Այս ներքին յեղափոխութիւնը դիւրին է մեկնել անոր որ Լիլիին նուրբ, փափուկ զգայնութիւնը գիտէ ու կ'գնհատէ, որ անոր պատուոյ և պարսուց զղացմունքը կ'ճանչէ. ահա գաղտնիքը: Սակայն՝ որչափ որ Լիլիի հսկոյն մէջ անցած այլայլութիւնները կ'ընդնշմարէի՝ իր հիւանդութեան ժամանակ, թէև կ'գիտէի որ իր եռանդն ու խանդը կ'մեղմին, նոր գոյն ու ձև կ'առնուն, բայց կ'փափաքէի ստուգել: Նոյն ինք Լիլի կանխեց այս փափաքս երբ անկողնէն ելնելէն մի քանի օր ետք՝ յանկարծ ինձ առանձին ըսաւ.

— Սիրելի Բէյն, այս իմ հիւանդութիւնս սպեղանի մ'երաւ սրախ . . . հանդարտ եմ, չունիմ իմ առաջին յուզմունքս, երկիւղներս, սարսուռներս: Չեմ այլայլիք, հողիս չվրդովիր առաջուան պէս երբոր Նելսօնի առջև կ'դանուիմ, Նելսօն՝ որու տեսքը միայն երբեմն արիւնս կ'յուզէր, և զմայ-

լելի տպաւորութիւն մը կ'ընէր իմ վրայ : Միթէ ես թէ նա փոխուած ենք, չղիտեմ : Այս զիտեմ միայն որ կ'սիրեմ 'Նեւսօնն, բայց այս սէրս այն սէրս չէ, այն սէրս որ կ'ճըմէր սիրտս, Ուայթ կղզիէն զիս դուրս նետելով Պոսֆորի ափունքը կ'քշէր, որ ամեն հալածանքի դիմակալելու կ'յորդորէր, որ աշխարհս իբրև դրախտ մը և 'Նեւսօն անոր ամենէ ընտիր արարածը կ'ներկայէր ինձ, որ աղէտից մէջ անգամ երանութեան հետ անկար մը կ'ցուցընէր ինձ . . . կ'աղաչեմ, սիրելի Բէյն, դու արդեօք փոխեցիր սիրտս, դու ինչ գեղ տուիր ինձ . . . »

Բարեկամ, ինչ կ'ընայի պատասխանել այս անմեղ ու պարզ յայտարարութեան, որու գրգիռն արդէն գուշակեր էի, եթէ ոչ,

— Աղջիկս, դեռ տկար ես. մի խօսիր հին ու նոր սիրոյ վրայ. միայն սիրէ, և մի փնտռեր թէ ինչ է անոր աղբիւրը . . . սիրէ միշտ ինչ որ գեղեցիկ, անկեղծ ու աղբիւր է . . . :

— Եւ միթէ 'Նեւսօն գեղեցիկ, անկեղծ ու աղբիւր չէ . . . :

— Անշուշտ . . . »

Եւ Լիլի այնուհետև խորունկ մտածութեանց մէջ կ'ընկզմէր. անտարակոյս իր յիշատակներն, իր հիւանդութեան պատճառն, իր բոլոր կենաց պարագաներն աղօտ գոյներով կ'երևէին իր երևակայութեան, լաւ չէր ըմբռներ իր հոգւոյն մէջ տեղի ունեցած յեղաշրջումն, յստակ չէր յիշեր այն վերջին հարուածն որ իր բոլոր էութիւնը սարսուեց և զինք գրեթէ անշունչ ու անկենդան գետինը տապալեց . . . : Իբրև, կը տեսնէի որ երբեմն ինքն իրեն կ'խօսէր, իր աչքին ստուերներ կ'երևէին, մերթ կ'արտմէր, մերթ կ'ծիծաղէր և 'Նեւսօնի հետ այնպիսի ազատութեամբ կ'խօսէր որ իրեն բնական չէր, և այս նոր տեսակ տկարութեան մը նշանները դիտելով կ'գողայի որ մտային աղէտալի հետևանք մը չունենայ, ուղեղային խանգարում մը չպատահի, սակայն կ'յուսայի որ

քիչ ժամանակէն իր ջղային սարսուռները պիտի դադրին, իր անուրջները պիտի ցրուին, և ինք պիտի գտնէ այն բացատրութիւնն զոր իզմէ կ'պահանջէր . . . : Սակայն ես անհոգ չէի Լիլիի այս տարօրէն վիճակին առջև : Բնաւ զինք մինակ չէի թողուր, մերթ առանձին, մերթ ընկերներով, մերթ 'Նեւսօնին հետ պտոյտներ կ'ընէինք. անոր միաքը զուարթ, ախորժեղի իրերով և տեսարաններով կ'զբաղեցընէի : Պարտէզներ, ձորեր, բլուրներ, Մարմարայի ծովն էին մեր ամենօրեայ արշաւանքի վայրերը :

Չեմ մոռնար երբէք մեր մէկ ծովային պտոյտն, որ սրտաշարժ տեսարանի մ'առիթ տուաւ : Քանի մ'օր առաջ՝ զմայլելի երեկոյ մը՝ նաակի մէջ էինք և Ֆէնէրի ափունքը կը քերէինք : Լուսինն՝ իր արծաթի նշոյլները կ'բեկբեկէր հանդարտիկ և կապոյտ ծովու մը վրայ . . . : Եթէ բանահիւս լինէի՝ քեզի կ'նկարագրէի օդային ոճով այս տեսարանը, բայց բժիշկ եմ, և դիտես, սիրելի Աուտ, որ նշտրակն ու կտրոցը ներհնչող գործիներ չեն : Իմ միաքս միայն Լիլիին հոգւոյն վիճակը պարզօրէն յայտնել է քեզի . . . Նոյն իրիկուն Լիլի շատ տխուր էր. ստէպ իր աչքը կ'յառէր մթադոյն հորիզոնին վրայ, ուր երկին ցամաքի հետ կ'խառնուի, ամպերը ջրերու հետ, մարդիկ հողիներու հետ : Յանկարծ իր աչքին զարկաւ Իշխանաց կղզւոյն մօտ՝ ամայի կղզեակ մը (Նիլանդոր) որու շուրջը ճրարներ՝ մանր աստղերու պէս կը շարժէին, կամ ծովու վրայ կ'տատանէին . . . :

— Ինչ սիրուն տեսիլ, հառաչեց Լիլի, 'Նեւսօնի վրայ ակնարկ մը ձգելով : Արդեօք քանի երջանիկ են այն կղզեկին բնիկներն, որ կ'լողան անհունութեան և լուսոյ մէջ : Միթէ կարելի չէ, սիրելի Բէյն, յարեց նա ինձ դառնալով, գնալ բնակիլ այդ կղզեակն, ուր մարդ՝ մարդկային ծանր օրինաց և սովորութեանց լծէն հեռի, կ'ընայ գտնել իր հոգին և իր Աստուածը, արդարութեան և ազատութեան հետ . . . :

— Շատ կարելի է, սիրելի աղջիկս. միայն այդ օղին ու

ջրին մէջ փառքիւղ կղզեակն անբնակ ու ամայի է, աղատու-
թեան և սիրոյ ապակէն մը չկրնար լինիլ . . . : Տեսած
լոյսերդ՝ որ ձկնորսներու նաւակներէ կ'արձակուին, առաւօ-
տուն կ'մարին, և լոյս աչքով միայն կարիճներ ու օձեր կը
տեսնուին այդ թափուր կղզեակը . . . :»

Լիլի՛ գլուխը ծռելով հառաչեց. այս հառաչը թերևս
վերջին բարև մ'էր զոր կ'ուղղէր իր աղօտագին յոյսերուն,
որով կ'խորհէր իր սիրարեկ կեանքն անցընել աղատութեան
ու միայնութեան մէջ, մարդիկներէ հեռի, և Նելսոնի հետ
կորսուիլ սիրոյ յախտենական երանութեան մէջ . . . :

Այս գիշերուան տեսարանն ու Լիլիի մի քանի խօսքը խոր
տալանորութիւն բրին իմ մտքիս վրայ : Յայտնի կ'դիտէի որ
նորաբոյժ օրիորդն իր հիւանդութեան պատճառը, կտակին
իր վրայ բրած ներգործութիւնը կ'զգար և իր ներքին յուզ-
մանց դէմ կ'մարտէր . . . :

Այս վիճակին մէջ անցուց մի քանի շաբաթ ևս, իմ հսկո-
ղութեանս ներքև : Երբեմն չափէն աւելի ընտանութեամբ կը
տեսնուէր Նելսոնի հետ, երբեմն պաղութեամբ կ'վարուէր և
անորմէ կ'խորշէր, ինչպէս կ'խորշի մանկիկ մը կրակէն, ու-
րու մէջ իր մատն այրած է : Այսպիսի պարագաներու մէջ
Լիլի կ'ծիծաղէր կամ կ'արտասուէր, և երբ մեր մօտ դառ-
նար՝ իր աչքերուն մէջ կ'տեսնէի մարդրիտի փայլուն կայ-
լակներ, և շրթերուն վրայ արտասուալի ժպիտներ . . . :

Նոյն միջոցին Պ. Նելսոն կ'հալէր ու կ'մաշէր. չէր կա-
րող լիովին մեկնել Լիլիին այս անորոշ ընթացքն և ոչ կը
ժտէր խօսք մը բանալ ապագայի վրայ : Սակայն պէտք էր
այս տարտամ կացութեան վերջ տալ, և Լիլիին առողջու-
թեան վիճակը կ'ներէր խօսիլ փափուկ խնդրոյ մը վրայ, ու-
րու լուծումէն կախումն ունէր այս երկու անձերուն ապա-
գայ կեանքը :

Ուստի որ մը Լիլին առի և մինակ դայիի դիւղիս արևմտեան
ձայրն, որ Մոտայի հրուանդանը կ'կոչուի : Շատ սիրուն և

անուշ էր օդը : Մեր առջև կ'երևէին Ֆէնէր, և անդին
կղզիներն, որոց կ'նայէր Լիլի :

— Սիրելի աղջիկս, ըսի, միթէ ճանչցար կղզիդ, այն
կղզեակն՝ ուր անցեալ իրիկուն փափաք յայտնեցիր բնակե-
լու . . . :

— Այո՛, պատասխանեց Լիլի ժպտելով. ինչ յիմարու-
թիւն. չոր ու խոպան վայր մ'է, լժէ և այն գիշեր որ չափ
չքնաղ կ'երևէր աչքիս . . . :

— Ստեպ այնպէս գեղեցիկ կ'երևին մեր երևակայութեան
և լուսնկային՝ շատ բաներ որ ինքնին տգեղ են . . . :

— Հով մ'էր այն անցաւ, սիրելի Բէյն :

— Սակայն կղզի մը կայ, որ լժէ և հեռու և մշուշապատ,
մեր սրտին աւելի մօտ, մեր սիրոյն աւելի արժանի է, ըսի,
այս կղզին է Անկլիա, աղջիկս, մեր բնիկ հողն, ուր քա-
նի մ'օրէն պիտի դիմեմ, այս տեղ իմ պաշտօնս լրացած լի-
նելով : Արդեօք չես փափաքիր ինձի հետ գալ . . . :

— Չդիտես ուրեմն, սիրելի Բէյն, որ ես բուն Հայ է՞մ,
բնաւ Լիլի այնպիսի շեշտով մ'որ սիրտս յուզեց, և ինչ կայ
Հայու մը համար յԱնկլիա . . . :

— Գիտեմ, աղջիկս. բայց ինչ փոյթ. միթէ հող փո-
խելով մարդ ազգութիւնը կ'փոխէ : Ասկէ զատ, չունին հայր
. . . մայր Անկլիա, որու օրով ու ջրով սնած ես, և ուր
քեզի կ'սպասեն հարստութիւն, պատիւ, փառք, երջանկու-
թիւն . . . :

— Երջանկութիւն . . . և միթէ Նելսոն աւելի չըսիրեր
Հայաստան քան Անկլիա. միթէ աւելի չընարեր իր նախնեաց
հողին վրայ աղքատ աղբիլ քան թէ հարուստ՝ օտար երկրի
մէջ . . . :

— Նելսոն պարտաստ է քեզի հետեւելու . . . :

— Կ'սխալիս, սիրելի Բէյն, նա կ'հետեի իր հօրը հրի-
տակին, և ոչ Լիլիի կամքին . . . :

— Ուրեմն, փորձ մ'ըրէ . . . :

— Գառն փորձն առի. վկայ՝ իմ հիւանդութիւնս . . . :
 — Սակայն, Լիլի, դու հիմակ խելահաս օրիորդ մ'ես, և քաջ կ'զգաս, որ այս անորոշ վիճակը չկրնար շարունակուիլ. . . պէտք է վճռական որոշում մ'ընել. . . :

— Իմ որոշումս ըրած եմ. . . :
 — Նելսոն և ես անտեղեակ ենք . . . :
 — Պիտի իմանաք երբոր անոր մօտ գտնուած ամեն թուղթերն, թէ ընտանեկան և թէ պաշտօնական ինձ յանձնուին որ կարգամ. . . :

— Վտանդաւոր պահանջում. . . :
 — Զէ, սիրելի Տօքօր: Մի վախնար, հիւանդ չեմ լինիր. մէկ անգամ կ'կրէ մարդ յանկարծական հարուածի մը հետեանքը: Վարագոյրն ընկաւ. իրականութիւնը դէմ առ դէմ, ի մօտուստ կ'տեսնեմ, կ'զգամ որ չեմ ինչ որ էի, և իմ ու Նելսոնի սպազայ երջանկութիւնը խղճի խայթի և աւազի վրայ չեմ ուզեր շինել. . . :

Աւելորդ է, սիրելի Վուտ, շարունակել այս խօսակցութիւնն, որու իմաստը հաղորդեցի Պ. Նելսոնին: Նա ակամայ յանձնեց ինձ Լիլիի պահանջած թղթերը: Լիլի մի քանի օր պահեց, և հետեւեալ նամակն ուղղեց ինձ: Այդ նամակը Պ. Նելսոնին հետ կարդալէն ետև՝ օրինակը կ'ուղարկեմ քեզի: Դու ևս կարդա՛, Պարոն Վուտ, այդ դիրն, որ բոլոր կիսկտուր խորհրդածութեանցս ու դիտողութեանցս ամփոփումն է, և՛ եթէ կարող ես, մի զմայլեր Լիլի վեհանձնութեան վրայ, և Նելսոնը դատապարտէ:

Լ. Ի. Ի. Ա. Ա. ՏՈՒՐՈՐ ՌԷՅՆ

«Կարգացի, իմացայ ամեն պարագայ, ամեն դէպ և թշուառութիւն: Շնորհակալ եմ քեզի, Պ. Բէյն: Հիմակ աւելի որոշ ու պայծառ կ'տեսնեմ իմ կայութիւնս, աւելի կարող եմ որոշել իմ նպատակս: Արդէն ազատած էիր պատիւս,

կեանքս, որ քեզի քաջայայտ է, Կ. Պօլիս գալով կ'ազատես հոգիս, կ'փարատես տաժանելի կասկածներ:

Մի քանի ամէն ի վեր՝ մութի մէջ էի, և այս մթութիւնն ինձ տանջանք մ'էր: Սէրս որ իմ ջահս էր, իմ խիղճս էր. Նելսոն իմ լուսատու ու կենսատու արևս էր, մարած էին և ես անդէտս կ'գիմէի ապագայի մ'որ իզմէ կ'հեռանար: Այս պարագան իմ վրայ կ'ազդէր: Նելսոն անհանգիստ էր, թէ և իմ առջև հանդարտ և զուարթ կ'երևէր, Նելսոն կը վարանէր, և իզմէ շատ բաներ գաղտնի կ'պահէր. . . : Եւ ինչո՞ւ. վասն զի կ'սիրէր զիս, և կարծէր թէ պիտի վըշտանամ՝ եթէ յայտնէր ինձ իր ծագումն, իր հօրը կտակն, իր հայութիւնն, իմ մօրս ընթացքն ու մահը. . . : Իր վիշտերը, տարակուսանքն ու հառաչանքը հրատապ տառերով դրոշմուած են, իրաւ, իր նամակներուն մէջ, սակայն այդ վարմունքը ճշմարտասէր և զգայուն մարդու վարմունքը չէր: Որքան Նելսոնն, նոյնքան կ'սիրէի ճշմարտութիւնն, և այս քողարկելովը, կ'քողարկէր իր սիրտը, կ'սգաւորէր իմ հոգիս, կ'զղղղէր վստահութիւնս, որու վրայ հիմնուած էր մեր սէրն, և ապագայ մը կ'պատրաստէր որ ոչ հիմ պիտի ունենար և ոչ յարատեութիւն. . . :

«Ահա այսպէս երկու սրի մէջ էր Նելսոն, ինչպէս որ կ'զուշակէի, այսպէս սիրոյ և նուիրական պարտաւորութեան մը մէջ կ'տարուբերէր, երբ՝ հայրենիք դառնալու համար փափաքս տեսնելով, առաջարկեց ինձ պատրաստութիւն տեսնել: Գիպումն այնպէս բերաւ որ հօրը կտակագիրն և զանազան թղթեր ձեռքս ընկան և քիչ շատ վերահասու եղայ մեր վիճակին: Աւա՛ղ, ծանր, շատ ծանր եկաւ այս յայտնութիւնն իմ փափուկ սրտիս, յայտնութիւն մ'որու պարտաւոր էր զիս պատրաստել կանխաւ, և գրեթէ իբրև կաթուածահար մնացի այն տեղն ուր կ'կարգայի այդ թղթերը. . . : Այնուհետև շփտեմ ինչ պատահեցաւ, անկողնոյս մէջ հիւանդ էի և քեզ տեսայ, սակայն քաջ կ'զգայի որ

հիմնական այլալուծիւն մը հոգիս կ'համակէր, կ'զղայի որ Նեւոն գժբաղդ պիտի լինէր զիս սիրելով: Այս դաղափարը սիրտս կ'հիւծէր, և իր ու հօրը կտակին դէմ գործելու երկիրս բոլոր էութիւնս կ'տարտէր. . . : Երանի թէ մեռնէի այս հիւանդութեանս ժամանակ. Նեւոն իր ազատութիւնը կ'զանէր և գժկամակութեամբ իր սիրոյն ներշնչութեան չէր հետևէր, ես ալ գոհ ու երջանիկ սրտով սև հողը կը մտնէի՝ մտածելով որ սիրուած կ'մեռնիմ անձէ մ'որու նուիրած էի իմ բոլոր հոգիս ու կեանքս, և որու համար զօհեր էի ամեն բան: Բայց դու, սիրելի Տօբգօր Բէյն, մահուան ճիրանէն ազատեցիր կեանքս, բոյժ գտայ, սակայն կը պարտաւորիմ խոստովանիլ որ իմ սրտիս մէջ մեծ յեղաշըջում մը զգացի. . . սէրը կ'քակուէր իմ մարմնէս, և կը սրանար ուրիշ աշխարհ մը՝ թողով միայն համակրանք, գորով այն էակին համար որ ազգութեան օրինաց պիտի զոհէր անշուշտ՝ ոչ միայն զիս այլ և իր կեանքն, եթէ հարկ լինէր. . . : Անտարակոյս հրեշտակ չէի, և մղած պայքարս իմ սիրոյս դէմ չէր առանց վէրքի և արտաւերի. . . : Ունեցայ անուրջներ, երազներ, ստուերներ որ ժամանակ մ'իմ միտքս ու երեակայութիւնս կ'տանջէին, սակայն այդ տաժանելի վիճակն երկար չտևեց: Մանստանդ հիմակ աւելի յըստակ, աւելի սարգ կ'տեսնեմ իմ պարտաւորութիւնս. . . չեմ մեղադրեր Նեւոնը, նա չէ յանցաւոր, նա արատ, բիծ մը չունի իր սրտին մէջ, իր դիտաւորութեանց մէջ, այլ մեր բաղդը, ճակատագիրն է մեղապարտ, որ այսպիսի վախճան մը տուաւ մեր սիրայօգ կենաց և ուրիշ արահետ մը, ուրիշ ապագայ մը բացաւ մեր առջև. . . : Եթէ Նեւոն մեծ է հոգևով և իր պարտքը կ'ճանչէ, ոչ նուազ մեծ է իր Լիւլին, որ այսօր իր հօրեղբօր աղջիկն է:

«Եւ ինչո՞ւ երկարեմ խօսքս: Ազնուասիրտ ծերունի մը, իմ հօրեղբայրս՝ Ռափայէլ, Նեւոնի հայրն, կ'յայտնէ ինձ իմ պարտաւորութիւնս. . . : Եթէ այսօր օրէնք, Ասթո-

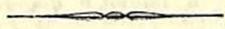
ղիկոս, Պատրիարք իսկ թոյլ տային Նեւոնի միանալ ինձ, ես բացարձակ պիտի մերժէի, վասն զի ամեն աշխարհային ու եկեղեցական հեղինակութենէ վեր կ'դասեմ այն ծերունիին դամբանական պատգամն որ գերեզմանին խորերէն իմ սրտիս կ'ազդէ, և անուղղակի կ'ըսէ ինձ. — «Գու Լիլի, եղբօրս աղջիկն ես, անձիդ պէս սիրէ հայութիւնն ու Հայաստանն, և Նեւոնի հետ ապրէ իրբև քոյր:» Այս պատգամը պիտի պահեմ ցմահ, և այսպէս վարուելով շարունակած պիտի լինիմ իմ առաջին սէրս, սէր մ'որ այնքան աւելի սուրբ և անմեղ է որքան որ զիս մանաւանդ ազատեց այն անդունդէն որ օտարութիւն կ'կոչուի, և որու մէջ անհետ և աննշան պիտի կորուսէի եթէ Նեւոնը չսիրէի. . . :

«Ա'իմանաս, սիրելի Աուտ, իմ միտքս, որոշումս կ'զուշակես. . . : Քանի կ'կարդամ իմ աչքիս առջև դիտուած գիրերն այնքան ոյժ կ'ստանամ, այնքան իմ դիտաւորութեանս մէջ կ'հաստատուիմ. . . : Նեւոն ազատ է. . . իմ եղբայրս է և ես կ'մնամ իր քոյրը. . . :

«Իսկ դու, ազնիւ Տօբգօր, որ այնքան նեղութիւն ու վիշտ կրեցիր ինձի համար, դու որ հայրաբար դարման բերիր իմ մարմնոյ և հոգւոյ ցաւերուս, մնացիր միշտ մեզի հետ, մեր հայրն եղեր, և ցոյց տուր Նեւոնի այն շափոյն՝ որ մեծ, առաքինական գործերու և նպատակի կ'տանի, յայտնէ իրեն որ միայն հայութեան համար և Հայաստանի մէջ գործելով պիտի կատարէ ոչ միայն իր սիրական հօրը կտակն այլ և իր ճակատագիրը. . . :»

Սիրելի Աուտ, այս սրտաշարժ ու պարզ գրոյն վրայ բառ մը չեմ աւելցրներ: Անմեղ, զգայուն ու վշտաբեկ սրտի մը բուրմունքն է որ անշուշտ իր դառնութիւնն ունի: Երեակայէ թէ որքան աւելի ծանր ու փափուկ է ներկայ պարակայէ մէջ իմ բարոյական պաշտօնս քան ինչ որ էր բուժական գործս: Լիլիի դէմքն ու վարմունքը կ'հաստատեն զբաժները: Տրտում է, բայց վճատութեան, յուսահատութեան

նշան մը չեմ տեսներ իր դէմքին ու աչաց մէջ, թէև միշտ վախ ունիմ որ այս մեծ զոհողութիւնն իր արդէն վտիտ ու փափուկ կազմուածքին վրայ չներգործէ և նոր տեսակ հիւանդութեան մ'առիթ չլինի: Աերանկում մը կրնայ շատ աղէտալի հետեանք ունենալ, և աչքս չորս բաց կ'հսկեմ այդ պիտի աղէտի մ'առաջն առնլու:

ՆԱՄԱԿ Զ

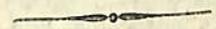
ՎՈՒՏ ԱՌ ՆԵԼՍՈՆ

Լինիք . . .

Լուութիւնդ, բարեկամ, կ'մատնէ դժգոհութիւնդ ու ցաղ ինձի դէմ: Ա՛ռ զեմ՝ հաշտուիլ, այն միջոցին մանաւանդ որ երկին ու երկիր անհաշտ են քեզի հետ: Սակայն կ'խոստովանիմ որ այս հաշտութեան բուն միջնորդն Լիլի գիրն է, անյուսալի գիր՝ որ բոլորովին շփոթեց միտքս: Զգայուն սրտի մը հեծեծանքը միացած են անոր մէջ հպարտութեան և պարտաւորութեան զղացմունքի հետ: Երբեմն շատ կ'մեղադրէի քեզ, հիմակ կ'արդահատիմ վիճակիդ, որու կերպով մը մեղսակից կ'գտնուիմ: Տաքօր Բէյն և ես կոյր բաղդի մը գործիններն եղեր ենք անդէտս: Բոլոր մեր խուզարկութիւններն երևան հանեցին ճշմարտութիւն մ'որ, եթէ երբեմն քեզի ցանկալի էր, թերևս հիմակ աղէտալի կ'թուի: Գտար ինչ որ կ'տեսչայիր, հայր, հայրենիք կտակ և դանձ, բայց կորուսիր այն պսակն զոր զլուխդ դնելու կ'վարանէիր . . . : Հաշիւդ ըրի՛ր. կշիռն որո՞ւ նպաստաւոր է, ելնից թէ մտից:

Ձեռքէդ ելածն ահագին կորուստ մ'է, ապաղայ երջանկութիւնդ է, մինչդեռ շահդ անցեալն է: Եւ դու անցելոյն մէջ պիտի ապրես, իբրև հին մարդ, վասն զի ներկան վայելել չգիտցար . . . :

Բայց անօգուտ են այս մեղադրանքն. կարող ես վերակազմել ապաղայ մը, նոր նպատակ մ'ընտրելով: Աննպատակ մարդէ մ'աւելի թշուառ էակ մը չկայ աշխարհիս մէջ: Խորնորոյն էական կէտը սարգոսեցաւ. Լիլի միայն քոյրդ է. այս չքաւեր. պէտք է որոշել թէ ինչ կերպով անոր և քու երջանկութիւնը պիտի յարդարուին, ո՞ր պիտի հաստատես բընակութիւնդ, Կ. Պօլիս, Անկլիա, թէ Հայաստան . . . : Լիլի տրամադիր չերևիր նոր հայրենիքէն բաժնուելու, սակայն եթէ երբէք հաւանիս Հայաստան դառնալ, ինչ պիտի ընես Լիլին, ինչ կեանք կարող է վարել այն վայրի և ամայի կողմերն անձ մ'որ փափկութեան և կենաց զանազան զիւրութեանց վարժած է . . . : Պէտք է որոշել, բարեկամ, այս կէտն, և թէ Լիլին թէ քեզի համար աւելի նախադաս կ'համարիմ Անկլիա, ուր ձեր ազգութեան դէմ դաւադրող չպիտի գտնէք: Տոքօր Բէյնի հետ ի նկատի առէք այս կէտն և շուտով ձեր որոշումն ըրէք . . . : Հայրենասէր մարդն թէ մօտուստ և թէ ի հեռուստ կրնայ ծառայել իր ազգին եթէ միայն կամք և միջոցներ ունենայ: Այս երկու պայմանները ձեզի չեն պակսիր:

ՆԱՄՄԱԿ ՁԱ

ՆՅԱՍՏՈՆ ԵՌՎԱՆԻ

Կ. ՊՅԱՆ . . .

Աներկմիտ էի՝ որ զիս անպարտ սխալի գտնես, բարեկամ, Լիլիին գիրը կարդալով: Երևակայե մի անգամ որ՝ եթէ ամեն բան գաղտնի մնար, ամեն պարտաւորութիւն և օրէնք առ ոտն կոխուէին, և ես ե՛նէի պսակը կատարելու, ինչ սոսկալի աղէտից գուռ մը պիտի բանայի, երբոր մեր ամուսնութենէ ետք՝ ամեն գաղտնիք երևան գար: Լիլիին խիղճը, նոյն իսկ իր սէրն՝ իրրե ապօրէն և պիղծ սէր, զինք պիտի տանջէին: Ազգաց գիտէի իր բնաւորութիւնը, գիտէի իր հպարտ, զիւրազգաց հողին, և իր մերժումը դուշակելով՝ անոր առաջն առնլու, խնդիրն օրինաւորութեան մէջ դնելու կ'ձգնէի: Աւաղ, զիսուածն իմ ճգունքս ընդհատեց, գաղտնիքը ժամանակէն առաջ երևան հանեց, հետեւագէս փոթորիկը հասաւ, բոլոր խորհուրդներս տապալեց և իր աւերիչ հետքը մեր հողոյն մէջ թողլով՝ վերջագէս անցաւ . . . :

Հիմակ աւելի հանգարտ, աւելի գոհունակ սրտով իրարու երես կրնանք նայիլ, աւելի ընամանի ու սրբանուէր սիրով իրարու վրայ գործուրալ: Միթէ խնդիրն այսպէս լուծուելով՝ շատ բան կ'որուսի, կ'հարցնես ինձ, — Անշուշտ կ'որուսի ապագայ կենակից մը. սակայն եթէ անոր հողոյն հետ մարմինը գողնայի, ամեն բան ծածուկ պահելով, կ'յուսանս, բարեկամ, որ այդ գողօնն զիս երանութեան տանէր . . . ես չեմ յուսար: Հիմակ ոչ միայն մեր խիղճն աւելի հանգարտ, մեր կենակցութիւնն աւելի անդորր ու անուշ է, այլ և Լիլիին վախ, տժգոյն ու մաղձոտ կերպարանն, ուր-

ուսականի պէս, չպիտի երևի ինձ ըսելու. «Խարերայ, ինչ ըրիր . . .» այլ և իմ հօրս սգալի ու սպանալի ստուերն չպիտի գայ զիս հալածել իմ երջանկութեան մէջ . . . : Գու՛ եթէ կամիս, նախապաշարում, կամ անհեղեղ խղճահարութիւն անուանէ այս, ես արդարութիւն կ'անուանեմ, և չեմ կարող ըմբռնել ընտանեկան հանդիստ և բարօրութիւն մեղսակցութեան, գաղտնի սիրոյ և մտայոյղ ու մոլեգին կրից մէջ . . . : Կ'նայիս, բարեկամ, սրբան փոխած են լեզուս ու սիրաս ճշմարիտ սէրն ու հասուն խորհրդածութիւնը . . . :

Սակայն մի կարծեք թէ Լիլին պիտի կապտեմ, Ինչպէս հիմակ ազատ է սրտով, նոյնպէս պիտի լինի ազատ իր գործելու սահմանին մէջ: Եթէ նա իմ աղղականս է, բնաւ ստորուս չէ: Նա մանաւանդ եթէ միակ, ջերմադին փափաք մ'ունիմ, այս է, անոր ապագայ երջանկութիւնը յարդարել և արժանի ու ընտիր ընկեր մը գտնել . . . :

Այս փափաքս յայսնեցի Տօբոյօր Բէյնի: Գովեց իմ անձնութիւնս, և ապա յարեց.

— Եւ միթէ գու մտադիր ես ուրիշ ընկերուհի մը, կին մը փնտռել . . . :

— Ո՛չ երբէք. ես կենացս մէջ չպիտի կարդուիմ . . . :

— Ուրեմն ինչպէս կ'մտադրես ամուսին մ'առաջարկել Լիլիին, որու մէկ հասիկ մտիթարութիւնն է, գէթ առ այժմ, քեզի հետ, իր սրտակից եղբոր հետ ապրիլ: Թոյլ տուր որ աւելի պարզուի իր ճակատն, աւելի բացուի երեսին վարդերն, սպիանան իր սրտին վերքերը, և ապա կարելի է առաջարկը ընել:»

Շատ բանաւոր գտայ Տօբոյօր Բէյնի զիտողութիւնն և միտքս դրի այս մասին բան մը չակնարկել Լիլիին:

Սակայն միւս խնդիրն, որու վրայ իրաւամբ կ'պնդես, այս է հաստատ բնակութեան վայր մ'որոշելու խնդիրը, դեռ անորօշ կ'մնայ: Տօբոյօր Բէյնի, որ իրաւամբ մեր Մէնտօրն է, յարմար չգտաւ որ ոչ Կ. ՊՅԱՆ բնակիլ, մանաւանդ Բարդ-

կեդոն, ուր հին յիշատակներ տակաին կենդանի են, և ոչ Անկլիա դառնալ, ուր լէտի Իստհէմի մահարձանը կրնայ ծանր տպաւորութիւն ընել Լիլիի վրայ, այլ կ'յորդորէ զիս ճամբորդել, նոր օդ ծծել, նոր երկիրներ ու սովորութիւններ տեսնել, և սփոփել Լիլիի միտքն ու սիրտը, բնական, շքեղ տեսարաններու տպաւորութեամբ, բոլորովին վերանորոգել իր կեանքն և տարբեր ուղղութիւն մը տալ իր զգացումներուն: Ինք ամենէ յարմար կ'ըատի Հայաստանի կլիման ու հողը:

— Այն տեղ պիտի կազդուրի Լիլին սրտով ու մարմնով, կ'ըսէ Տոքթօր Բէյն, այն տեղ հայութեան հին նշխարներու և աւերակներու մէջ, ձեր նախնեաց շիրիմներուն և յիշատակարաններուն մէջ պիտի վերածնին ձեր ազգութեան զգացմունքը, պիտի մկրտուի ձեր հոգին նոր հրով ու եռանդով: Գեռ դուք միայն անուամբ Հայ էք, Նելսօն, և՛ եթէ կ'ուզէք ձեր հայութեան գրոշմն ընդունիլ, հայութեան ողին ու տարերքն իւրացնել և ձեր եւրոպական կրթութեամբ կենդանացնել, պէտք է ոչ միայն Հայաստան զնալ, այլ և նոր եկեղեցւոյն ծոցը մտնել: Թերևս զարմանալի թուի այս յորդորը բժշկի մը կողմէ, որ նոր աշխարհի և նոր գիտութեան զաւակ կ'համարուի, բայց ազգայնութեան խնդիրներու մէջ, ազգերու ներքին կենաց ու սովորութեանց մէջ, աւանդութեանց և օրինաց մէջ՝ գիտութեան զուտ, տեսական աւանդներն ու սկզբունքն որոշ կուտան մը չունին, և (մարդ՝ որքան լուսամիտ լինի՝ պարտաւոր է քիչ շատ համակերպիլ իր ազգութիւնը կազմող տարրներուն, որ մտային յառաջդիմութեան համեմատութեամբ աստիճանաբար կ'այլայլին:)

«Եւ դու, Նելսօն, շարայարեց Տոքթօր Բէյն, արդէն Լիլիին հետ, աւելի պարտաւորութեան և զիտակցութեան, քան թէ հայրենի օրինասիրութեան ուժով՝ առաջին քայլն առիւր՝ զոհելով բազմամեայ սէր մը հօր մը հրամանին համեմատ, ուստի այդ շաւղին մէջ զիւրին պիտի լինի քեզ նոր

քայլեր առնուլ: Արմուկ, բամբուռ պէտք չէ այդ ընելու համար, և երբ միանգամ ձեր ուղևորութիւնն սկսիք, պիտի մտնէք բնապէս այն պայմաններուն մէջ և պիտի թոթափէք ձեր վրայէն ոչ միայն անկլիական ազգութեան այլ և անկլիական եկեղեցւոյ՝ այժմ ձեզի համար՝ օտարոտի նշանները: Ի սկզբան մտադիր էի ձեզ Լոնտօն զնալու յորդորել, սակայն աւելի հասուն խորհրդածութիւն մը ստիպեց զիս այս կարծիքս փոխել: Այսպէս ոչ միայն առողջապահութեան այլ և ազգապահութեան տեսակէտով շատ օգտակար պիտի լինի ձեզի այս ճամբորդութիւնն, որու տրամագիր կ'երևի արդէն Լիլի:

— Բայց, բարեկամ, պատասխան տուի Տոքթօր Բէյնի, զիտես արդէն որ Արևելք Եւրոպա չէ: Անոց ամեն զուրութիւնները կ'պակսին այն տեղ: Տաժանելի և ստէպ վտանգաւոր է ուղևորութիւնն ասիական նահանգներուն մէջ, ուր ժշկաւոր կայ, ոչ ապահովութիւն և ոչ հանգիստ: Մանաւանդ փափկասուն անձ մը՝ Լիլիին պէս, կարող է տանիլ այնքան նեղութիւն ու գժուարութիւն, հապա վայրադ հրոսակներն ու ասպատակութիւնները քեզի ծանօթ չէ՞ն, բարեկամ:

— Իմ կարծեօք, Նելսօն, ոսկին ամեն պատուար կ'տապալէ, ամեն վտանգ կ'վանէ, ամեն ելուզակ՝ դառնուկ կ'դարձնէ: Լիլին վեհերօտ չէ, դու բաւական հարուստ ես, և կարող ճամբուդ վրայ թափել ոսկիներ, որոցմէ կրնան օգտիլ և ազգակիցներդ: Իսկ Լիլիի ֆիզիքական վիճակին դաւով՝ ես վստահ եմ որ աւելի պիտի օգտի իր մարմնն ու սիրտն Արարատայ և Արագածու լեռներու ու գաշտերու օդէն, աւելի պիտի ախորժի նա Եփրատայ ու Երասխայ ջուրը խմելով, քան թէ Լոնտօնի ամխային հեղձուկ օդը ծծելով ու Թէմիզի աղտոտ ջուրն ըմպելով, և իր կազմուածքն զգալի դժ ու կորով պիտի ստանայ:

— Շատ լաւ, բարեկամ, և ես կ'փափաքիմ զոնէ միանգամ հայրենի աշխարհս տեսնել, և պատրաստ եմ ստակ

չինայել, սա՛յն պայմանաւ մը պիտի ընեմ այս ուղևորու-
թիւնը . . . :

— Եւ ի՞նչ է պայմանդ, հարցոյ Տոբոբ Բէյն :

— Այս է, որ դու ես մեզի ընկերակցիս :»

Պահ մը խորհելէն ետե՛ւ՝ Տոբոբ Բէյն պայմանս ընդունեց :

— Թէև տարիքս ու դործերս չեն ներեր, բայց ձեր սի-
րոյն համար պիտի ուղեկցիմ ձեզի, ըսաւ : Միայն երբ հրա-
մայեմ ձեզի վերադառնալ, հրամանս պիտի կատարեք :

— Այդ ուրիշ խնդիր է :»

Այսպէս համաձայն գտնուելէն ետե՛ւ՝ կ'մնար Լիլիին հա-
ւանութիւնը ստանալ : Լիլի պատրաստ էր :

— Եւ ի՞նչպէս կասկած մը կ'տածեք իմ վրայ, ըսաւ նա :
Զարմանքս պիտի տանէր միայն երբ Հայաստանէ զատ աշ-
խարհ մ'առաջարկէիք ինձ՝ իբրև մեր ուղևորութեան նպա-
տակ : Սիրելի Բէյն, իմ հայրենիքս է այն տեղն ուր Նեւ-
սոն կ'գտնուի, և Նեւսոնի բնիկ հողն Հայաստանի հողն է :
Ոչ միայն իմ առողջութեանս վեճակն, այլ և իր և իմ հայ-
րենասիրութիւնս պարտ կ'դնեն մեր վրայ դէթ մի անգամ եր-
թալ տեսնել այն աշխարհն՝ որու համար կ'տենչար արդէն
Նեւսոն, երբ Անկիլացի էր : Իսկ հիմակ որ Հայ ես, յարեց
նա ինձ դառնալով և անուշ ժպտելով, հիմակ աւելի չըտրո-
փեր հոգիդ տեսնելու քու սիրականդ, որու երբեմն զոհեցիր
սէրդ . . . : Ահա հասար փառասիրութեանդ, Նեւսոն, հայ-
րենի սէրն Լիլիի սիրոյն տեղը բռնեց, և ճշմարիտը՝ սիրող
ընտիր ու արժանի յաջորդ մը գտաւ իր նախորդ զղացման :
Եթէ ուրիշ սէր մը գրաւէր սիրագ, էս պիտի բողբոջէի ա-
նոր դէմ . . . : Սիրելի Բէյն, ուրախ եմ այդ ուղևորու-
թեան համար. Պ. Վուտ քիչ մը պիտի բարկանայ, զիտեմ,
բայց դու մեզի հետ ես, և այս կ'բաւ է, մեզ կ'պաշտպանես
. . . : Ըստ պաղ ու տխուր կ'երևի ինձ այժմ Անկիլա, ուր
համակրութեան, սիրոյ, շահու կապ մը չունիմ, այլ մի-
այն վշտալի յիշատակներ : Եթէ Պ. Վուտ չգտնուէր այն

տեղ՝ հազիւ պիտի յիշէի Լոնտոն որ իմ աղէտից թատրն ե-
ղաւ . . . : Տաւաղար, անդոյ հայր մը, մօր մը սզալի
նկարը միայն ինձ կ'սպասեն այն աշխարհն, ուր ճշ փափաք,
ոչ նպատակ ունիմ առ այժմ դառնալու . . . : Ուստի պատ-
րաստ եմ՝ ձեզի հետեւելու . . . :

Կ'տեսնես, սիրելի Վուտ, խնդիրն այս կերպարանն ա-
ռաւ : Վերստին կ'զրեմ քեզ երբ ճամբայ ելնեմ, և ան-
տարակոյս Տոբոբ Բէյն պիտի համոզէ քեզ թէ ի՞նչ պատ-
ճառաւ՝ ակնկալութեանդ հակառակ՝ այս ուղևորութիւնն ա-
ռաջարկեց մեզ :

ՆԱՄՍԱԿ ԶԲ

ՏՈԲՈԲ ԲԷՅՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

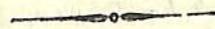
Կ. Պ. Է. . .

Բարեկամ, Մարդ կ'առաջադրէ, Աստուած կ'տրամադրէ
կ'ըսեն. սակայն այս պարագայիս մէջ, Լիլի կ'զգայ Նեւսոն
կ'զգածուի, նա կ'խորհի, սա կ'դործադրէ : Իսկ էս ստի-
պառած եմ՝ իբրև բժիշկ և մանաւանդ իբրև հոգատար բա-
րեկամ, անոնց ներքին տրամադրութիւնները զննել, և ըստ
այնմ նիւթական ու բարոյական դարմաններ հրամայել :

Արդէն Նեւսոն զրած է քեզ, սիրելի Վուտ, թէ Լոն-
տոն դառնալու խորհուրդն ետ մնաց : Կ'հաւատամ, Հայաստան
երթալու կ'պատրաստուիմ, էս որ այդ երկու սիրականներն,
ինչպէս որ որոշած էինք, Լոնտոն բերելու մտադիր էի :
Միտքս փոխեցի : Պատճառները յայտնի են : Մի սրամտիր,

բարեկամ, այս ուղեորութիւնը շատ շատ հինգ վեց ամիս կրնայ տևել . . . : Յուսամ վերադառնալ Նելսոնի և Լիլիի հետ : Բայց դու մի կարծեր թէ մոռցուած ես : Արեւի չէ այս տեղ քայլ մ'առնուլ, խորհուրդ մ'ընել, առանց նոյնը քեզի յայտնելու : Թէև հեռու՝ միշտ մեր մէջն ես : Այնքան կ'համակրիս այս երկու էակներուն վիճակին, և ի բնէ անտի այնքան սերտ մտերմութեամբ կապուած ես Նելսոնի ու Լիլիի հետ, որ բնապէս անոնց վրայ շարունակ տեղեկութիւններ առնուլ կ'փափաքիս : Ես այդ պաշտօնը պիտի կատարեմ, եթէ Նելսոն անհոգ գտնուի անդամ : Արդէն Անկլիոյ գեսպանատան հետ ամեն բան կարգադրած եմ մեր թղթակցութեան դիւրութեան համար, և միանգամայն անոր միջոցաւ բաւական ազդու յանձնարարական դիրքեր ստացած եմ Բ. Գոնէն՝ տեղական իշխանութեանց ուղղուած, որպէս զի մեր ճամբորդութեան ամեն դիւրութիւններ ընծայեն . . . : Գրամական կէտն ալ անտես առնուած չէ, թէև մեր երկու անփորձ սիրականներուն կարգադրութեանց մէջ ստակի խնդիրը շատ երկրորդական տեղ մը կ'ընէ : Անկլիոյ Պանքայէն Պ. Նելսոնի անուան ղրկուելիք գումարները մեր գեսպանատունը պահեստի պիտի մնան, և՛ ի հարկին, անկից պիտի ստանանք որքան ստակ որ ուզենք :

Արտորնօք կ'զրեմ զիրս : Ուղեորութեան պատրաստութիւն կ'տեսնուի : Լիլի և Նելսոն սրտազին կ'ողջունեն քեզ և պիտի զրեն, թերևս Տրապիզոնէն, Արիւնէն կամ Մուշէն . . . : Մնաս բարեաւ

ՆԱՄԱԿ 29

ՏՈՐԳՈՐ ԲԷՅՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Տարն . . .

Գիտեմ, լուծիւնս այս անգամ երկար տևեց, բարեկամ, և կ'զուշակեմ որ արդէն մտահոգ կ'սպասես լուրի : Անհոգ եղիր, թէև երկար՝ այլ անվտանգ ուղեորութենէ մ'ետք՝ ահա հասանք Տարն, Հայաստանի այս դաւառն որ երբեմն հռչակաւոր էր իր բնական ու իմացական բեղմնաւորութեամբը :

Աւելորդ է մանր նկարագրել քեզ մեր ճամբորդութեան բոլոր պարագաները. բաւ է ըսել միայն որ Նելսոն ու Լիլի, քաղաքակրթութեան այս երկու թշուառ զաւակներն, կարծես թէ նոր հոգի ու թև առին կոխելով իրենց հայրենի հողն, ուր ամեն մէկ քայլին, նոր անակնկալ տպաւորութիւններ կ'ընդունին և շքեղ ու հրապուրելի անսարաններու առջև կ'զմայլին կ'մնան : Ուստի մոռցած են զբիթէ այն տխուր յիշատակներն որ այնքան յուզած ու վրդոված էին իրենց կեանքն, և ահա այս էր և իմ նպատակս . . . :

Եւ արդարեւ՝ եթէ ոչ հայրենասիրական զղացում մը, նորութեան հրասլոյք մը կ'զրաւէ նաև իմ միտքս Հայաստանի այս պատմական հին աշխարհին մէջ, որու փոշին ներքեւ կ'հանդիւն իրաւ եղբրական, սրտաշարժ յիշատակներ, արիասիրտ դիւցազուններ և մարտիրոսներ, և որ սակայն իմ աչքիս կ'ներկայէ միայն նորագիտ և վայրենի աշխարհի մը բնական և ընկերական երևոյթները : Հին Հայաստանն Արարատայ և Տորոսի ներքին խաւերուն մէջ թաղուած է անշուշտ . մինչդեռ նորն, իր կեղևը, իր բուսային, հանքային ու կենդանական կարգերով, իբր սոսկալի երկրաբանական

գղրգուժի մը շնորհիւ, կարծես թէ արդի ժամանակներս ըսկասած է կազմուիլ: Իր շքեղ ու ահարկու լեռներն ու կայաններն, իր խորունկ հովիտներն ու վիհերն, իր բազմաճղի անկանոն գետերն ու առուներն, իր վայրի ծառերն ու բոյսերն, մինչև անգամ իր կենդանիներն ու անուղայ բնակիչներն, իրենց ծակ ու ծուկ բնակարաններով՝ անբացատրելի տպաւորութիւն մը կ'ընեն օտար ուղևորին վրայ:

Այս միջոցիս՝ Մշոյ ընդարձակ դաշտավայրին արևելեան ծայրը՝ բլրակի մը կատարն է մեր բնակարանն, Մառնիկ անուն գիւղին մէջ: Սքանչելի դիրք մ'ունի, պտղատու ծառերու անտառ մը կ'ըջապատէ զայն, աջ կողմն Եփրատ գետը կ'հոսի, հեռուն լեռներու պար մ'որ մինչև Սիմ կը հասնի. դաշտին զանազան կողմերն ու բլրակներու ստորոսն մանր մունր գիւղեր կ'տեսնուին: Երկար ժամանակ պիտի մնանք այս գիւղակն և ո՞ր պիտի հաստատենք մեր կայանը, դեռ ևս յայտնի չէ: Այս միայն գիտեմ որ Լիլի շատ կ'ախորժի այս պարզ գիւղային կեանքէն, և Հայաստանի արևուն ու կլիմային տակ՝ օրէ օր իր փափուկ մարմինը նոր ոյժ և կորով կ'ստանայ: Արդէն բնիկ Հայ աղջիկներուն պէս կը հագուի, աւելի ընտիր ու վայելուչ ձև մը տալով իր հագուստին, և իր բնական զեղեցկութեան՝ արևելեան նոր փայլ և հրապոյր: Չփնտուեր իր դիւր ու հանգիստ կեանքն, իր հօրենական ապարանն ու համազամ կերակուրները, այլ այս անշուք տնակն՝ որու մէջ կ'ապրի, այն կաթը, մածունն ու պանիրը, նոյնպէս հաւերն ու որսի միսն որով կ'կերակրի, շատ աւելի համեղ ու սննդարար կ'գտնէ քան թէ ամենէ ճոխ ու զարդարուն սեղանները: Երբ դուրս ման գալու ելլնէ, բոլոր Հայ կիները, մանաւանդ աղջիկներն՝ իրենց դաշտային աշխատանքը թողլով՝ զենք կ'ըջապատեն, հիանալով կ'նային անոր շնորհալի երեսն, ու իրարու կ'փոփան. «Հրեշտակի պէս սնուչ է»: Եւ Լիլի կարմրելով կ'ըսէ հայերէն լեզուաւ. — Ես ձեր քոյրն եմ, . . . » Պարզմիտ աղջիկներուն

բուն հիացումը կ'աւելնայ, վեհերոտ քայլով Լիլին կ'մտնենան, ոմանք անոր երկայն դեղձան մաղերը, այլք անոր քնքուշ ձեռքերն և ուրիշներ անոր զգեստները կ'փայփայեն կ'զգուեն, որպէս թէ կ'փափաքին ստուղել թէ իրօք Հայ աղջիկ մ'է Լիլի, մարդկային էակ մ'է, թէ ոչ օտարազգի կամ երկնային հօյի մը . . . :

Ունինք նաև դրացիներ՝ որ թէև կերպարանքով քիչ շատ Հայուն նման, կ'տարբերին սակայն իրենց վարած կեանքով. ասոնք են քուրդերն, զրեթէ երկրին տիրապետներն: Այս վրանաբնակ հրոսակներուն ստէպ հանդիպեցանք մեր ճամբորդութեան ժամանակ: Հիւրասէր են, քաջ և անվեհեր, սակայն երբեմն իրենց արիւթիւնն անմեղներու և ուրիշին հօտին ու արջաւին վրայ կ'փորձեն: Մեղ իբրև Եւրոպացի հարուստ ուղևորներ նկատելով՝ դրամ կորզելու կամ կողոպտելու փափաք մը տածէին թերևս, եթէ մեզի ուղեկից չլինէին խումբ մը Հայ զինեալ կորիճներ, և մեր ընտիր հրազեններուն հետ խաղալու վտանգը չտեսնէին . . . :

Վաւարտեմ դիրս. թերևս քանի մ'օրէն Վանայ ծովուն վրայ պտոյտ մ'ընելու ելնենք և Շամիրամայ քաղաքն այցելենք: Յուսամ, զէպ ի Եւրոպա ճամբայ ելնելէն առաջ՝ քեզի վերստին գրել:

ՆՍՄԱԿ 27

ՏՈՒՐՈՐ ՈՒՅՆ ԱՌ ՎՈՒՏ

Մոռ . . .

Այս պիտի լինի իմ վերջին գիրս, բարեկամ, վաղը ճամբ

բայ կ'երևնամ մինակս : Ներսոն կամ՝ ինչպէս այս սեղ կ'անուանեն , Ներսէս ու Լիլի կ'մնան Հայաստան , ուր կարծես թէ սրտով և մարմնով կ'վերածնին . . . չեն այլ ևս երկու անկլիայի տարիածուներ այլ երկու աղղակից հողիներ , Հայաստանի օրինաց , աւանդութեանց և այս դեղջական կենաց սիրահարներ . . . : Հօրենական կտակին սխաժ հոգեկան այլափոխութիւնը հայրենի օգն ու հողը կ'աւարտեն , իսկ Գլախայ վանքն մեր ըրած մէկ այցելութիւնը բոլորովին զտեց ու մարբեց Լիլիի ու Ներսոնի հողին , որ դեռ կ'պաշարուէր մերթ ընդ մերթ հին տրամութեան մը ստուերներով : Այս վանքին վանահայրը , պատկառելի , ուշիմ , պարզասէր ծերունի մը , Ներսոնի կենաց պատմութիւնն իմանալով լացաւ ու ըսաւ .

— Ա՛հ , քանի քանի Հայեր արդեօք ձեր բաղդին վիճակած են և ի սպառ կորած , մինչդեռ դուք ահա կ'վերածնիք Հայաստանի համար , Հայաստան , որ ոչ միայն իր ներքին տառապանաց վրայ դարերէ ի վեր կ'ողջայ , այլ և իր օտարասէր և կորուսեալ զաւակաց վրայ :»

Եւ ապա ծերունին հանդարտ այլ սրտատուչ ձայնով մը սկսաւ նկարագրել Հայաստանի աղէտից հին ու նոր պատճառները , զոր անբաղաքաղիտութեան , կառավարական զեղծմունքի , տղիտութեան , օտարասիրութեան և դաղթականութեան վերադրեց և յարեց .

— Եւ սակայն Հայաստանի սիրտը դեռ կ'բախէ , դեռ նա շունչ ունի և այն ժամանակ պիտի շարժի , վերականգնի երբ իր ժիր զաւակներն , բանուոր , արհեստաւոր , մշակ , վաճառական , դիտուն , հարուստ , որ այժմ օտար աստղերու տակ կ'տառապին և կ'չքանան , որ հայրենի երկրին անուշութիւններն ու թաղուն դանձերը կ'անդիտեն , որ տար աշխարհներ իրենց դիտութեամբ , ճարտարութեամբ ու հարստութեամբ կ'ձուխաղընեն , խմբովին վերադառնան հայրենիք , քուօրինակիդ հետեւելով , սիրելի Ներսէս , զոհելով նիւթական

հանդիստ , օտարոտի փառք ու պաշտօն , ինչպէս դու զոհեցիր , աւելի մեծ զոհ , դժբաղք սէր մ'որ սակայն նոր երանութեան մ'աղբւրն և հայրենասիրութեան վառարանը պիտի դառնայ . . . :»

Այս պարզ խօսքերն այնքան խոր տպաւորութիւն ըրին մեր վրայ , որ Լիլիի աչքերը լցան և Ներսոն ըսաւ , զիս ցոյց տալով .

— Հայր սուրբ , ահա մեր ազատարարն ու հայրն . Տոբ դօր Բէյնի պարտաւոր ենք մեր կեանքն ու Հայաստանն , և նա պիտի հաւանի անշուշտ թողուլ մեզ այս թշուառ այլ սիրական երկրին մէջ , և՛ եթէ կ'հաճի , ինքն ևս մեզի հետ մնալ :

— Ազատ ես մնալ , Ներսոն , ըսի . բայց այս հերիք չէ , հէրիք չէ սիրել Հայաստանը , պէտք է գործել և այդ սէրն արդեամբ ցոյց տալ :

— Անտարակոյս , պատասխանեց Ներսոն , և Պ. Առաւ ու դու գործակից պիտի լինիք ինձ :

— Սակայն մեծ շահեր ու կալուածներ ունիս յԱնկլիա :

— Արդէն ամեն բան խորհած եմ , և իմ խորհուրդներս ժամանակին քեզ և Պ. Առաւին պիտի հաղորդեմ :»

Ա՛տենենս , Պարոն Առաւ , նեղ վիճակի մէջ էի : Չէի կարող աւելի դիմադրել Պ. Ներսոնի փափաքին , զոր սակայն օրինաւոր կ'դանեմ :

Երբ մեր տնակը դարձանք , նոյն իրիկունն իսկ խորհրդի նստանք :

— Հայրենի սէրն ազուր բան է , Ներսոն , ըսի , և ես քիչ շատ զրդիւ եղայ , դիտեմ , այս ուղեւորութեանդ , բայց միտքս ձեզի հետ դառնալ էր : Լաւ կըուէ հետեանքը : Այս հայրենիքդ զուրկ է այն ամեն պայմաններէն որոց մէջ ապրած է արդէն բարեկիրթ մարդ մը , մանաւանդ կին մը : Ա՛իմանամ ինչ է ուղեւորիլ Հայաստան , զայն սիրել , համակրիլ անոր աղէտից և օգնել , սակայն կ'երկմտիմ երբ ինդիւն ա-

նոր ծոցը բնակելու վրայ դառնայ : Ամեն ինչ կ'պակսին այս տեղ . կենաց զխրութիւն , հանգիստ , ապահովութիւն , հաղորդակցութեան միջոցներ , ընկերութիւն , կ'պակսի մտաւորական շարժում . . .

— Այդ շարժումը կրնանք տալ անոր , պատասխանեց Նելսոն :

— Ունին կարողութիւն :

— Ունիմ հարստութիւն և կամ :

— Ահնարկութիւնդ կ'ըմբռնեմ . իմ զէնքով զիս սպաննել կ'ուզես :

— Այո՛ , սիրելի Բէյն , այս երկրին թշուառութեան զլիսաւոր պատճառն , ըստ իս , ծուլութիւնն ու գրամագլխի պակասութիւնն է : Ես բոլոր հարստութիւնս պիտի թափեմ այս դաշտերուն ու ժայռերուն վրայ և նոր հարստութեան աղբիւրներ պիտի գտնեմ :

— Ա'գովեմ խորհուրդդ . բայց ես , Նելսոն , պարտաւոր եմ մեկնիլ :

Այս խնդրոյն վրայ վերստին խօսք չբացի , սիրելի Աւուս : Նելսոն և Լիլի անսասան կ'երեւին իրենց դիտաւորութեան մէջ , և չեմ յուսար որ բարեկամութեան զոհն ինչ որ չկրցան զոհել իրենց հին ու անկեղծ սիրոյն , հայրենասիրութիւնը :

Շատ սրտաշարժ պիտի լինի վաղն մեր բաժանումը , կ'երեւակայեմ , սակայն ուր որ գտնուիմ , սիրելի Աւուս , անշինջ պիտի մնայ այս երկու անկեղծ ու աղնիւ հողիներուն յիշատակն իմ սրտիս մէջ , որքան ժամանակ որ ապրիմ :

ՆԱՄՈՎ ԶԵ

ՆԵՐՍԷՍ ԱՌՎԱՌԵ

Մ—2 . . .

Բարեկամ , Աերջասպէս իմ աստանդական ու տարտամ կեանքս կայան մը կ'գտնէ և իմ հողիս ու միտքս՝ հանդիստ , այս է՝ անսպառ աշխատանք մը : Ա'գտնուիմ իմ նախահարցս , Մամիկոնէից աշխարհն , ի Տարօն , և Լիլիի հետ կ'մնամ Հայաստան : Պատմական , շքեղ ու անկախ Հայաստանը չէ այս , այլ աւերակ մը , դերեղման մը . . . : Եթէ մարդ եմ , եթէ երակներուս մէջ հայու արիւն և բղբղիս մէջ անկլիայի աշխոյժ ու լոյս կ'շարժին ու կ'վառին , եթէ հաստ ունիմ յառաջիմութեան և ազատ գործունէութեան , պէտք է որ այս լեռներն ու բլուրներն որ զիս կ'ըջապատեն , այս փլատակներն որ կ'մնան , այս արիւնաներկ դաշտերն որ դեռ տատասկներով ու ճահիճներով ծածկուած են , այս դետերն ու լճակներն որ անթումը կ'յորդեն , կ'ողողեն , կ'աւերեն , այս անտառներն ուր դայլեր , օձեր ու վարազներ որջ դրած են , այս սարաւանդներն որոց վրայ կիսափուլ բորբոսուտ վանքեր և տաճարներ կ'երեւին , այս ամեն բնութեան և արուեստի ոյժերն , որ ընդ ունայն կ'սպառին , այս տղէտ , դանդաղ ու անհող բնիկներն որ իրենց կոխած հողին տէրն անգամ չեն , այս հրոտակներն որ անսանձ կ'արշաւեն ու կը թալլեն , այն դեղձմունքն որ անիշխանութեան վիժմունքն են , այն անստուգութիւնն որ ազիտութեան ու անհողութեան հետուանքն է , այլափոխին , չէ թէ բուռն՝ այլ քաղաքակրթական միջոցներով , պէտք է որ հանքեր , այդեստաններ , նաւարկելի ծովեր ու ջրանոցներ , բանուկ արահետներ , դորձա-

տուններ, պարտեզներ դառնան, պէտք է որ գործունի աշխատաւորներ, հողատէրներ, հանդարտ ու բարեկարգ, ժիր ու օրինաց հնազանդ քաղաքացիներ դառնան, պէտք է որ մետաղներ, զանազան արմտիք, ապրանք, ուսմունք ու լոյս սիրուն, պէտք է որ երկաթը, շոգին, ելեկտրական հեղուկն կենդանութիւն, շարժում տան այս անշունչ և փշալից բնութեան: Հսկայի՛ գործ, այնպէս չէ՞, սիրելի Աւուս: Կարելի է միթէ ընել այս հիմնական յեղաշրջումն, և միթէ ամեն փոփոխութիւն ու զարգացում բնական և մարդկային օրինաց համեմատ աստիճանաբար տեղի չեն ունենար: Այո՛, բարեկամ, կարելի է, եթէ աշխատութիւն, ճարտարութիւն, գրամագլուխ, հող և գիտութիւն սնտոյի բառեր չեն:

Արդէն ականատես վկայ՝ այդ ոյժերէն յառաջ եկած արեւմտեան քաղաքակրթութեան, արդէն (քաջ գիտնալով որ կառավարութիւն մ'անոր մէջ երկրորդական ու երրորդական բաժին մ'ունի, և թէ մասնաւոր ու հաւաքական ոյժերու շնորհիւ աւելի կ'յառաջէ ժողովուրդ մը քան թէ արքունի հրովարտակներու և օրինաց շնորհիւ) յետ հաստատապէս որոշած եմ լինիլ, Լիլիի հետ որ այժմ Զուշան կ'կոչուի, այն ոյժն որ հիմ կ'ընէ, որ մասնաւոր և ասոյս հաւաքական խորհուրդներ կ'իրագործէ:

Ունիմ բաւական գրամագլուխ, բարեկամ, և անոր արժէքը հիմակ կ'զնհատեմ, ունիմ արեւմտեան դաղափաբներ զոր՝ տեղւոյս հանդամանաց համեմատ՝ կրնամ գործադրել, և ասոնք Հայաստանի զարգացման պիտի նուիրեմ, յուսալով նաև որ հետեորդներ պիտի գտնեմ այն հարուստ մերազնէից մէջ, որ փառասիրութիւն ունին, բայց այդ փառասիրութեան օրինաւոր և արդիւնաւոր ուղղութիւն ու ասպարէզ մը տալու՝ եթէ ոչ տրամադրութիւն, գրգիւ և շարժառիթ չունին:

Սակայն, բարեկամ, մի կարծեր թէ այնքան անձնուէր ու պարկեշտ եմ, որ փառք ու անմահութիւն չեմ սիրեր, և թէ լոկ հայրենասիրութեան ներշնչութեանց կ'հնազանդիմ:

Ո՛չ, ես ևս փառասէր եմ, բայց կ'սիրեմ այն փառքն որ չէ թէ վարձկան դովաբաններու ու շողորթութներու թմբուկի ու սրնդի ձայներով կ'ստացուի, այլ ճշմարիտ մեծագործութեան և մարդասիրութեան հռչակի վրայ կ'հիմնուի: Ըսէ՛, խընդրեմ, ամեն բան, հայր, մայր, հոգի, սէր և սիրուհի կուրուսելէ ետև՝ կարող էի ասկից աւելի օրինաւոր փառասիրութեամբ, այս է՝ հայրենի երկրին օգտակար լինելու փառասիրութեամբ՝ վառիլ: Անխորհուրդ բան մ'էր հին սէր, հին աղէտ ու յիշատակներ թաղել հայրենի երկրին աւերակներուն տակ և նոր կեանքով, նոր յոյսերով, նոր ապագայով վերականգնիլ թէ ոչ ի սպառ հալիլ ու մեռնիլ. . . . :

Եթէ կամիս, երազ սեպէ այս խորհուրդս, բայց ներելի է ինձ Պաքօնիս խօսքը կրկնել թէ՛ — Կարող եմ, ուրեմն կ'գործեմ՝ և յաւելուլ — « Հարցս հողը կ'կոխեմ, ուրեմն Հայ եմ և կայ Հայաստան մը, թէև նկուն և աւերուն: »

Գիտես իմ կարողութիւնս, բարեկամ: Անկլիոյ հարստութեան ուկիանոսին մէջ կաթիլ մը ջուր է այն, իրաւ, բայց Հայաստանի համար կենսատու աղբիւր մը կրնայ դառնալ:

Իմ հօրենական ստացուածքիս մէկ քառորդը կ'բաւէ գրեթէ բոլոր Տարօնոյ դաւառին տէր դառնալու համար: Արտադրութեան մէկ գործին, հողն՝ առատ ու հարուստ է այս տեղ, այլ միւս գործիքն, աշխատութիւն ու դրամ կ'պակսին: Արդէն սակարկութեան մէջ եմ և յուսամ զնել դանձեր, ընդարձակ հողեր որ, այժմ անբերրի ու անարդիւն, կրնան արդիւնաւորիլ աշխատութեամբ և գրամով: Ճոխութեան մէջ անօթի կ'մեռնի Հայաստանցին, նման այն մարդուն որ՝ ձեռքերը կապած՝ հարուստ ու զարգարուն սեղանի մ'առջև կ'գտնուի: Պէտք է քակել այդ ձեռքերն ու աշխատութեան վարժել:

Ուստի կ'ուզեմ իրացրնել Անկլիա ունեցած բոլոր անշարժ կալուածքս, և թէ այս և թէ ուրիշ կարեւոր գործերուս համար քեզ և Պ. Բէյնն իմ կողմէ գործակատար ու փոխա-

նորդ կ'կարգեմ : Այս փոխանորդութեան զրեքն արդէն յանձնած եմ մեր բարեկամին , որ վաղը մեկնելու մտադիր է : Անհրաժեշտ է մեր գրակցութիւնը շարունակել , ոչ միայն մեր հին բարեկամութիւնը յարատև մշակելու , այլ և ձեր աջակցութիւնն ապահովելու՝ իմ մեծ ձեռնարկութեանս յաջողութեան համար : (Գուք արեւմտեան մարդիկ , լուսամբս ու քաղաքակիրթ մարդիկ , մեզ Արևելցոց պիտի հասցընէք լոյս մեքենայի հետ , ճարտարութիւն գործաւորներու հետ , արուեստ և գիտութիւն գիտուններու հետ) : Այդ ամեն գործիքն ի հարկէ դրամի ուժով կ'շարժին Արեւմուտքէն Արևելք , և այժմէն կ'յայտարարեմ որ Անկլիոյ Պանքայէն իմ տարեկան եկամուտէս 1500 ոսկի միայն մշակական , գործարանական և այլ մեքենաներու ու բանւորներու պիտի յատկացընեմ : Այս մասին առիթ պիտի ունենամ աւելի մանր ու որոշ հրահանգներ ձեզ ուղղել :

< Արդէն գործի սկսած եմ : Շուշան , որ քանի կ'հայանայ Հայաստանի մէջ այնքան կ'գեղեցկանայ , Շուշան , որ արդէն կ'պաշտօնի և Հայ օրիորդներուն թաղուհին ու սրտին է և իմ սրտակից խորհրդատուս , Շուշան իր քնաւորութեան և զգացմանց յարմար պաշտօն ու զբաղմունք մ'ընտրած է : Ապատրաստուի Հայ աղքատիկ , և շատեր կարօտ են , օրիորդներու համար ապաստաններ բանալ , քիչ շատ ուսումնաբերութեւ և մանաւանդ զանազան կանացի արուեստներու ու ձեռագործի սրբապել , այս է կտակեղէն , դուլպայ և այլն շինել տալ՝ ի հարկին գործիներու միջոցաւ : Դոյնպէս որը ուսանողներուն շարքինց համար յատուկ կայաններ պատրաստել , տնտեսական ու երկրագործական դասեր տալ , այնպէս որ կարելի եղածին չափ օգուտ քաղէ երկիրն իր ոչխարներու բուրդէն , իր արջառններուն կաթին , սերէն և զանազան բերքերէն : Չպիտի մոռնայ նաև օժտել և կարգել այն աղջկունքն որ իրենց վարքով ու աշխատասիրութեամբ իր սէրն ու համաբուովը դրուելու պիտի յաջողին : Ազնիւ և գեղեցիկ զբաղմունք >

Իսկ իմ գործս աւելի ծանր պիտի լինի , բարեկամ : Անշուշտ կարօտ եմ գործակիցներու : Ա՛փափաքէի որ այս տեղ իմ քովս լինէիր , և մանաւանդ կ'ուզէի որ Անկլիայէն Ամերիկա և Աւստրալիա գաղթող անկլիացոց դասէն կարգ մը ստիւն , ժիր , պարկեշտ ու արհեստագէտ բանւորներ այս կողմերն ևս գաղթէին և գործակցութեան օրինակ տային բռնիկներուն : Թերևս այս խորհուրդս ևս ի գործ դնեմ ժամանակին : Առ այժմ իմ բոլորակքս միայն խոսքն ու անուպայ նիւթեր կան , հողային , բուսային , կենդանային ու մարդկային : Գժուարին է անասունն ասունէն զանազանել իմացալիանութեան կողմէ . սակայն վստահ եմ որ (Արևելցիին իմացական կարողութիւնը մոխրի ներքև ծածկուած հրատներու կ'անանի , թեթև հով մը պէտք է որ բռնկի , և այդ հովը պէտք է զայ մեզի Արեւմուտքէն . . .) :

(Առ այժմ հայ , քուրդ , ասորի , տաճիկ , թաթար՝ իմ նպատակս իմանալով , կ'գիմեն ինձ և գործ կ'խնդրեն) : Օրողչէքն լոկ օրուան հայի զինն է . բաւական ժամանակ այսպէս պիտի շարունակուի , մինչև որ գործերն աւելի ընդարձակութիւն առնլով՝ նոր գործաւորներու պէտքն զգալի լինի : Անգործ՝ հետևապէս աւերիչ թեւեր ու յափշտակիչ ձեռքեր շատ կան : Աշխատանքն ու սովորականէն բարձր օրողչէք մը՝ ուստիկանութենէ աւելի գործ պիտի տեսնեն , յուսամ , և քիչ շատ կարգ կանոն հաստատելու պիտի օգնեն : Երբ միանգամ արգիւնաբեր սեսչականութեան տէր դառնան այնպիսիներ որ այժմ աւաղակութեամբ կ'ապրին , պիտի սորվին յարգել ուրիշին իրաւունքն , որպէս զի իրենցն ալ յարգուի : Իսկ դիւրին հաղորդակցութեան , հսկողութեան և պաշտպանութեան ազդու միջոցներ պիտի ստիպին անզուսպ հրոսակները քաշուիլ լեռներու քարայրներ , ուր սակայն երկար ժամանակ չպիտի կարենան ապրիլ , երբ իմ մտածած քաղաքակրթիչ գործիներն անոնց յետին բնական ամբուծիւններն ալ սրչաւեն :

Այսպէս, բարեկամ, աշխատութեան, դործունէութեան ու շահագործութեան մեծ ասպարէզ մը կ'ներկայի առջև: Իսկան կէտն է ձեռքիս տակ գտնուած բնական ու մարդկային ոյժերն ի դործ գնել: Այս բանիս պիտի նուիրեմ կեանքս, բարեկամ, և եթէ ապրիմ ու ծերութեանս ժամանակ տեսնեմ Տարօն ու շրջակայ գաւառներն, ինչպէս որ կ'երեւակայեմ, շէն, ծաղկած, արդասարեր, պիտի համարձակիմ ըսելու:

— Իմ և Շուշանի ճգունքն ապարդիւն չեղան, Հայաստան իր ապագան ապահովեց:»

Իսկ ես Շուշանի հետ իմ հայրենակիցներէս, իբրև վարձք, ուրիշ բան չպիտի խնդրեմ, եթէ ոչ ինչ որ խնդրեց՝ ընկերային և քաղաքական փոթորիկներէն անցնող մեծ բանաստեղծ մը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ՇԻՐՄ ՄԸ:

ՎԵՐՋ

Ա.Ռ. ԲՆԹԵՐՅՈՂՆ

Սոյն Նախնիս վիպական մասն, ինչպէս որ կ'երևի, անաարտ կ'մնայ: Այ նաեւ ուրիշ մաս մ'որ կ'պատկանի Երեսնի և Շուշանի խորհուրդներուն եւ Հայաստանի մէջ՝ իրենց առաջադրած նպատակին գործադրութեան, սակայն այդ մասը զանց առի հրատարակելու, այլ և այլ պատճառներով, զոր աւելորդ կ'համարիմ յիշատակել:

Երեսնանամ սակայն այդ լրացուցիչ մասը լոյս հանել երբոր պարագաները ներեն:

Մ. Մ.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

2013

13 P00

